צ. שמן

לובלין

צ. שמן

לובלין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

פּאַרלאַג: גרוסן פּאַמערקונג עסיי = בידליאָטעק
שטאַנטש - קאַנאַדע

בניין בית הדפוס של "דבר" ברחוב המלך ג'ורג' בתל-אביב / 1947

/ צילום: א. פיינשטיין, "דבר השבוע באלף שנה", תל-אביב

נ. שמן

לובלין

שטאט פון תורה, רבנות און חסידות

ארויסגעגעבן פון פארלאג:

גרשון פאמעראנץ עסיי־ביבליאטעק ● טאראנטא, קאנאדע

1951

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

נ. שמן

לובלין

טאראנטע, דעצעמבער, 1951 — כסלו, תשי״ב

מיט דער מיטהילף פון קאנאדער יידישן קאנגרעס

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

געדרוקט אין דער
„פאמער פאבלישינג און פרינטינג קאמפאני״
206 ספעדיינע עוועניו — טאראנטע קאנאדע
גרשון פאמטראנץ, אייגנטימער

מוקדש לזכר נשמת מורי ורבי ש"ב
הרב הגאון הקדוש ר' פנחס אליעזר
גרויספֿערשטאַנד זצ"ל הי"ד
האבד"ק חודל /חאַדליע/; נודע בגליל
ראַדום בשם „העלוי מזוולין" /זוואַלינער עלוי/
ובלובלין בשם „ר' פֿינחסל עלוי".

אינהאלט:

זייט

בימקום אַן אַריינפֿיר — — — — — — — — — — — — — — — — — — 17

ערשטער טייל:
לובלין

1. **לובלין אין די בלעטער פֿון געשיכטע** — — — — — 25
הערות — 31

2. **לובלין אין דער געשיכטע פֿון פוילישן יידנטום**

א. ירושלים דפוילן — — — — — — — — — — — — — — 33
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 39

ב. קהלה נוסח פולין — — — — — — — — — — — — — 41
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 48

ג. פֿאַר און נאָך די ת״ח — ת״ט יאָרן — — — — — — — 50
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 62

3. **רבנות און רבנים אין לובלין**

א. „וועד ד׳ ארצות״ און לובלינער השפעה — — — — — 65
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 69

ב. רבנות לובלין — — — — — — — — — — — — — — — 70
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 80

ג. לעצטע זעקס באָרימטע רבנים — — — — — — — — 82
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 105

4. **קבלה און חסידות**

א. צענטער פֿון סכאָלאָסטישן און קבלהאיסטישן לערנען — 111
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 123

ב. שבתי צבי עפּאָכע און מחלוקות אין יידישן לאַגער — 125
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 135

ג. חסידיזם אין פוילן — — — — — — — — — — — — 138
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 155
ד. היסטאָרישע נפֿילה פֿון לובלינער חוזה — — — — — 157
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 166
ה. דריי גייסטיקע צענטערן — — — — — — — — — — — 168
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 177

5. השכלה און געזעלשאַפֿטלעכקייט

א. פֿאַרשער און משכילים — — — — — — — — — — — 179
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 198
ב. אַלט און ניי לובלין — — — — — — — — — — — — 201
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 212
ג. אין די לעצטע טעג — — — — — — — — — — — — 213
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 227

צווייטער טייל :
די עפֿאָכע פון פלפול

6. באַגרינדער און פֿאָפולאַריזאַטאָר פֿון פלפול לערנען

א. ר׳ יעקב פֿאַלאַק — — — — — — — — — — — — 231
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 237
ב. ווער איז געווען ר׳ יעקֿב פֿאַלאַק ? — — — — — — — 233
ג. צוזאַמענשטויס מיט רבנים — — — — — — — — — — 238
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 241
ד. דער באַשאַפֿער פֿון פלפול און חלוקים מעטאָדיק — — 342
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 249
ה. דער אויפֿטו פֿון פלפול — — — — — — — — — — — 251
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 257
ו. די נאָכפֿאָלגער פֿון פלפול לערנען — — — — — — — 267
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 275

7. ר׳ שלמה לוריא — דער מהרש״ל

א. פוילן — דער מרכז רוחני אין יידישן גלות — — — 279
ב. מהרש״לס געבורט און לעבנסגאַנג — — — — — — 281
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 289
ג. דער אויפטו פון מהרש״ל — — — — — — — — 292
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 298
ד. מהרש״ל און רמ״א — — — — — — — — — — 299
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 304
ה. דער מהרש״ל אַלס פוסק — — — — — — — — — 305
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 311
ו. די שאלות ותשובות פון מהרש״ל — — — — — — 313
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 319
ז. דעם מהרש״לס ספרים און זיינע תלמידים — — — — 321
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 328
ח. תלמידים פון מהרש״ל — — — — — — — — — 330
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 342
ט. דער מהרש״ל — ווי ער האָט זיך באַצויגן צו
קבלה און פילאָזאָפיע — — — — — — — — — — 344
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 349
י. מהרש״ל שול אין לובלין — — — — — — — — — 351
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 357

8. מהר״ם מלובלין

א. ר׳ מאיר ב״ר גדליה — — — — — — — — — — — 365
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 372
ב. ישיבה און תלמידים פון מהר״ם — — — — — — — 374
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 381
ג. באַנעמונג אין געזעלשאַפט און אין ערנעם — — — 382
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — 386

ד. סכאַלאַסטישער ראַציאָנאַליזם — — — — — — — — 388
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 390

ה. דער מהר"ם אַלס פוסק — — — — — — — — — — — 391
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 397

דריטער טייל :

דריי רבִּיים

9. ר' ליבלי איגר

א. דער שטילסטער פון די שטילסטע — — — — — — — 401

ב. דאָס הויז וואו ר' ליבלי איז געבוירן און
דערצויגן געוואָרן — — — — — — — — — — — — 403
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 406

ג. זיידע און אייניקל — — — — — — — — — — — 409
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 423

ד. די פּאָלעמיק צום שאַפּער פון דער איגר דינאַסטיע — 427
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 429

ה. התנהגות פון ר' ליבלי איגר — — — — — — — — 430
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 437

ו. מופתים אין לובלין — — — — — — — — — — — 439
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 442

ז. ספרים און תלמידים — — — — — — — — — — — 443
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 446

ח. קאַצק און איזשביצע — — — — — — — — — — — 448
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 452

ט. די לעצטע טעג — — — — — — — — — — — — — 453
הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — 454

10. רבי צדוק הכהן פון לובלין

א. קבלה און פֿאלקסטימלעכקייט — — — — — — — — — 455
הערות — 458
ב. געבורט און אפשטאם — — — — — — — — — — — — 459
הערות — 462
ג. ווי אַ לובלינער תושב — — — — — — — — — — — 463
הערות — 470
ד. זינע ספֿרים — — — — — — — — — — — — — — — — 471
הערות — 474
ה. זיין גייסטיקע וועלט — — — — — — — — — — — — 476
הערות — 485

11. דער שבט מיהודה — ר׳ אברהמעלע

א. דער „ענו" צווישן די „עניותדיקע" — — — — — — — 487
הערות — 490
ב. וואס ר׳ אברהמעלע האט מיט זיך פֿארגעשטעלט — — 491
הערות — 497
ג. זינע זין — די נאכפֿאלגער — — — — — — — — — 499
הערות — 516
זוכצעטל — 521

בילדער, רעפראדוקציעס, פֿאטאסטאטן, פֿאקסימיליעס

לובלין — פֿאַרן קראַקאַווער טויער

במקום אַן אַריינפיר

על גלי הקברים,
כבר רגל אכזרים
בגאוה דורכת
/ ש. ש. פרוג /

עס ציט מיך קיין לובלין, די שטאָט פֿון מיין יוגנט־טרויִם. כאָטש מיין וויגעלע איז געשטאַנען אין אַ שטעטל לעבן לובלין, אָבער מיינע חלומות, מיינע שטרעבונגען זענען געווען גאָרנישט אין לובלין — די שטאָט, וואָס האָט מיך באַצויבערט; די שטאָט פֿון מיין יוגנט־חסד. „זכרתי לך חסד נעוריך"! איך געדענק דיין ליבשאַפֿט צו מיר. נאָך מער איז געווען מיין ליבשאַפֿט צו דיר — לובלין — שטאָט פֿון מיין חלום, שטאָט פֿון צויבער.

אין לובלין אויף דער יידן־גאַס, האָב איך געחלומט צו ווערן אַ גדול בישראל. אינעם „פּאָליש" פֿון דער גרויסער מהרש"ל־מהר"ם־שול, האָב איך מיינע שענסטע חלומות געזען. אינעם לאַנגען, שוואַרץ־באַבעלקטן „רבין לובלינס" בית־מדרש די ערשטע מיסטישע טריט געשטעלט און אין אייני־געהאַלטענעם אָטעם, בדחילא ורחימא, באַוואונדערט דעם הייליקן בנין פֿון גרעסטן חסידישן צענטער אין פּוילן פֿון דער גרויס־חסידות־תקופֿה. די אייזערנע זיילן האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט די „חבריא קדישא" אַרום דעם „חוזה" — דעם זעער, וואָס האָט באַווייזן צו באַווירקן און צו פֿאַרשפּרייטן דעם בעש"טס שיטה פֿון חסידות אין דער מתנגדישער סביבה. אינעם לאַנגען „תורת אמת" בית־המדרש, האָב איך די ערשטע חסידישע „תורות" פֿונעם הייליקן רבינס מויל געהערט און אין די גרויע פֿרימאַרגנס, האָב איך איף דער שעראָקאַ גאַס, צום ערשטן מאָל, דעם רבינס תורה נאָכגעזאָגט מיט אַלע תנועות און באַוועגונגען, אַז טערערן, פֿאַר פֿרייד, האָבן אַנגעהויבן פֿליסן פֿון „מקורבים" און עלטערע חסידים. און אין לייפֿערס שול, ביי אַ געפֿאַקטן עולם לערנער — אַ 13־יאָריק בחורל — די ערשטע אויפֿמערקזאַמקייט געצויגן.

לובלין איז מיר גוט אייגעקריצט אין זכרון. די לובלינער יידן זענען מיר אזוי נאָענט, אַזוי אינטים, נישט בלויז צוליב דעם, וואָס אַ גרויסער טייל פֿון מיינע נאָענטע זענען אויסגעגאַנגען אינעם גיהנום־רעזערוואַט אונטער נאַצי־הערשאַפֿט, נאָכמער צוליב דעם, וואָס דאָס בלוט פֿון די געפֿיניקטע, געמאַטערטע און דערנידעריקטע יידן פֿון לובלינער געטאָ שרייט נאָך היינט, רופֿט צו נקמה, לאָוט נישט רוען.

אַז איך פֿלעג קומען קיין לובלין, האָב איך אויך קיינמאָל נישט פֿאַר־
געסן די לובלינער בית־עלמינס. איז עס געווען תשעה באב, פֿלעג איך,
צוזאַמען מיט טויזנטער לובלינער יידן, גיין צום „חוזהס" קבר אויפֿן אַלטן
בית עולם. איז עס געווען ימים נוראים פֿלעג איך, צוזאַמען מיט לובלינער
חסידים, — און אָפּטמאָל מיטן לובלינער רבין, הקדוש ר' שלמה איגר זצ"ל
הי"ד, — גיין צום „אוהל", וואו עס ליגן די דריי זיידן פֿון נייעם לובלינער
חסידות, די צדיקים און גאונים ר' יהודה לייב אייגער, ר' צדוק הכהן און
ר' אברהם איגר — זכרם לברכה. דאָס זענען די דריי עמודים אויף וועלכע
ס'האָט זיך געהאַלטן דאָס נייע לובלינער חסידות — די אבות פֿון
„תפֿארתדיקן" חסידיזם.

אַז איך בין שוין געווען אויף די לובלינער בית־עלמינס, האָב איך גע־
האָט אַ תשוקה צו זיין אַ „קורא מן הקברים"; אויפֿגראָבן לובלינס הערלעכקייט,
לובלינס פֿאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט זיך געפֿונען אויף די אייביקע בית־
הקברותן און וואָס איז אַרויסגעלייענט געוואָרן פֿון די אותיות אויף די
אַלטע מצבות. צוזאַמען מיט אַנדערע פֿאַרבייגייער פֿלעג איך זיך אָפּשטעלן
ביי דער מצבה פֿון מהרש"ל. אַ ביסל אַרויף פֿונעם מהרש"ל ליגט דער
באַרימטער גאון ר' שלום שכנא; נאָך ווייטער די מצבה פֿון באַרימטן גאון
ר' נפֿתלי כ"ץ, ווען ווען ס'ווערט דערציילט, אַז ער האָט געהאַט אַ
יחוס־בריוו, אַז ער שטאַמט פֿון עלי דעם כהן גדול פֿון שילה, דער שופֿט ביי
יידן פֿאַר שמואל הנביא. אינעם שטעטל קראַשניק (לובלינער ראַיאָן) האָט
זיך געפֿונען א „כהנים"־משפּחה מיטן נאָמען גלאַנץ, וועלכע האָט זיך שטאַרק
געגרויסט, האָבנדיק אַ פֿאַרמעט־מגילה פֿאַרצייכנט אָט־דעם געהויבענעם
יחוס ביז ר' נפֿתלי כ"ץ.

אויפֿן אַנדערן עק בית־עולם, האָט מען אָנגעטראָפֿן אויף דעם קבר
פֿון ר' יעקב יצחק הורוויץ, ערשטער לובלינער רבי, און נישט ווייט פֿון אים
דעם קבר פֿון שטרענגען מתנגד ר' עזריאל הורוויץ, באַקאַנט
אין דער לומדישער וועלט אַלס „אייזערנער קאָפּ", אַרום זיין קבר איז גע־
וען אַ גדר, גיבנדיק אים פֿיר איילן אויף וועלכע קיינער האָט נישט געוואָגט
טרעטן.

לובלינער מצבות האָבן געצויגן אַלעמענס אויפֿמערקזאַמקייט; זיי האָבן
עדות געזאָגט אויף לובלינס גרויסקייט.

אין דעם אַריינפֿיר צו זיין ווערק „די יידישע קולטור־געשיכטע אין
מיטלאַלטער", שרייבט דער באַרימטער קולטור־פֿאָרשער און היסטאָריקער

משה (מאוריץ) גידעמאַן (1835 — 1918), אַז „וועך עס ווייל שרייבן די גע־שיכטע פֿון די יידן אין פֿערצנטן יאָרהונדערט, יענער מוז מאָלן אַ בית־עולם...“ וועגן לובלין קאָן מען דאָס אַוודאי און אַוודאי זאָגן. וועך ס׳וויל שרייבן וועגן לובלין — דער מוז באַשרייבן לובלינער בית־עלמינס (אַלטע און נייע) אויף די זאַמדיקע בערג, וואָס דערציילן נישט בלויז פֿון די גרויסע גאונישע רבנים, וואָס זענען אין משך פֿון עטלעכע הונדערט יאָר געזעסן אויפֿן לובלינער כסא הרבנות, נאָר אויך פֿון די ליידן פֿון לובלינער יידן אין פֿאַרשידענע צייטן.

„עד המצבה הזאת ועד הגל...“ די שטיינער דערציילן די אינטערע־רעסאַנטסטע און רייכסטע קאַפּיטלעך אין דער אינהאַלטרייכער געשיכטע פֿון די יידן אין לובלין; זיי גיבן אויך אַ בילד פֿונעם אַמאָליקן לעבנשטייגער אין דער צייט פֿון גרויסן קולטור־אויפֿשטייג אין פּוילן.

די דייטשישע רוצחים אין זייער פֿאַרמעסט קעגן לובלינער יידישן ישוב, האָבן זיך פֿאַרנומען אויסמעקן יעדן שפּור פֿון יידישער געשיכטע אין לובלין, פֿאַרניכטן אירע היסטאָריש־יידישע פּלעצער, אירע שולן און בתי־מדרשים, צעשטערט די בית־עלמינס און אַלץ, וואָס יידן האָבן אויפֿגעהיט פֿאַר דור־דורות. אַפֿילו דאָס לובלין פֿון אונדזער דור, פֿון דער נייער צייט, — איז פֿול געווען מיט די לעגענדעס פֿון אַמאָל און דערינערונגען פֿון דורות. יעדער שטיין אויף דער יידן־גאָס איז דאָך אויסגעווייקט געווען מיט קדושה און מסירת־נפֿשדיקע גבורה.

די דייטשישע עמלקים האָבן אַלץ חרוב געמאַכט. לויט אַן אויסראָטונג־פּלאַן געוואָלט אויף אייביק אַלץ צעשטערן, אויסצורייסן, אומברענגען.

זענען על־פּי־נס געבליבן לעבעדיקע קינדער, וועלכע טראָגן מיט זיך און אין זיך דעם גייסט פֿון לובלין, דאָס אַלט־היסטאָרישע לובלין. דאָס מע־סער פֿון מערדער, דאָס פֿייער פֿון די קרעמאַטאָריעס — איז דאָך נישט בכוח געווען אַלץ אויסצורוטן. זענען געבליבן די מקורות פֿאַר דעם פֿאָרש־יסוד פֿון פּוילישן יידנטום.

מיר דאַרפֿן ווייטער שמידן די גאָלדענע קייט פֿון דער יידיש־פּוי־לישער היסטאָריאָגראַפֿיע, וואָס ציט איר יחוס־בריוו פֿון די כראָניקעס פֿון יידישע ליידן, פֿון יידישן ווידערשטאַנד און פֿון יידישן ווידעראויפֿבוי — זינט דעם 16־טן און 17־טן יאָרהונדערט.

איך האָף, אַז מיין באַשיידענע אַרבעט וועט דינען ווי אַ רינגעלע אין דער קייט פֿון היסטאָרישער וויסנשאַפֿט, פֿון יידיש־פּוילישער היסטאָריאָ־

גראַפֿיע. איך האָף, אַז די ווייטערדיקע קאַפּיטלעך וועלן וואַרפֿן אַ שיין, נישט נאָר אויף דער פֿארגאנגענהייט, נאָר ליכטיקער מאַכן דעם וועג פֿון אונדזער פֿאָלק צו אַ רואיקער, זיכערער, פֿרייער צוקונפֿט — אין מדינת ישראל און אין תפֿוצות ישראל.

פֿאַרענדיק איך מיינע עטלעכע אַריינפֿיר־ווערטער מיט אַ פֿראַגמענט פֿון דעם ליד „לובלין מיין הייליקע שטאָט" פֿון מיין בן־עיר, דעם גרויסן דיכטער יעקב גלאַטשטיין:

כ׳האָב אַלעמאָל געמיינט
איך בין שוין דאָ געווען.
מיט יעדן יאָר פֿון מיין איבערגעניצעווען לעבן
האָב איך געוואָרעמט געוועבן
פֿון אָפּגעלעבטע געדענקטע פּנימער און שמייכל

און אָפּילו טאָטע־מאַמע זענען פֿאַר מיר געווען
פֿאַרבענקטע פֿרעסקאָס אַמאָליקייט.
איך האָב געטראָטן אויף אַלטע רשעותדיקע שטעגן.

און צווישן ברעגן פֿון געשיכטע
האָב איך געזעגלט.
איך האָב כסדר געפֿונען די וואונדער,
וואָס אין מיין געדעכטעניש געווען איינגעקריצט,
און ס׳האָט די אָפּגעטומלטע פֿאַרגאַנגענהייט
זיך שטענדיק געבלעזלט אין דעם איצט.
איך האָב געמיינט
כ׳בין שוין דאָ אַמאָל געווען.

נאָר די לעצטע שטיקלעך יאָרן־צויטן,
מיט די אויסגעטראַכטע טויטן,
זענען מיינע אייגענע טעג און נעכט.
דאָס איז מיין אָנגעהויקערטע באַשערטקייט,
דאָס האָב איך אַליין אָנגעלעבט.
די פֿאַרגליווערטע פֿאַרקלערטקייט,

די פֿאַרברענטע פֿעלדער,
די מאַפּעס מיט בית־עלמינס,
די פֿאַרשראָקענע שטילקייט,
די צייכנס פֿון פֿרייַדיקער רשעות —
כ׳האָב עס פֿון ערגעץ נישט געדענקט.
כ׳האָב עס קיינמאָל נישט געזען,
כ׳בין דאָ קיינמאָל נישט געווען,

בלייַב שאָ טויטע וועלט.
שריי נישט אין דיין פֿאַרוויסטקייט.
ס׳וועלן ווידעראַמאָל בליען פֿאַרוויאַנעטע אַרנאַמענטן.

* * *

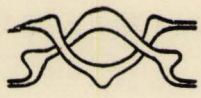
אַזאָ עשירות פֿון מצבות
האָב איך קיינמאָל נישט געזען.
טאָג און נאַכט וועל איך יאָמערן די נעמען,
דאָ בין איך קיינמאָל נישט געווען.

* * *

זאָל דער נאָמען לובלין נישט פֿאַרפֿירן, זאָל דער לייענער נישט מיינען אַז כ׳וויל דאָ געבן די גאַנצע געשיכטע פֿון לובלין.

וועגן לובלין האָבן אַ סך געשריבן. געניג צו דערמאָנען ניסנבוים, באַ־לאַבאַן און אַנדערע. לובלין האָט מען אויך אַ סך באַזונגען. מיט דעם מאָנאַ־גראַפֿיש וועלן בין איך אויסן צו באַלייכטן געוויסע תקופֿות, שטרעמונגען; באַווייזן דאָס גייסטיקע לובלין, איבערהויפּט די „שטאָט פֿון תורה, רבנות און חסידות" און אַפֿילו דעם טייל — דורך די הויפּט־פֿיגורן, גרויסע פֿער־זענלעכקייטן פֿון דער רבנישער, חסידישער און אינטעלעקטועלער וועלט.

טאָראָנטע, תשרי, תשי״ב — אָקטאָבער, 1951

ערשטער טייל

לובלין

ערשטער קאַפּיטל

לובלין אין די בלעטער פון געשיכטע

וועג אַפֿילו מ׳זאָל נישט אָננעמען די געשיכטס־פֿילאָזאָפֿיע פֿון ר״נ קראָכמאַל אָדער אחד העם וועגן דעם טעזיס, אַנטיטעזיס און סינטעזיס אין געשיכטע־דערקענטעניש שטיצנדיק זיך דערהויפּט אויף די גייסטיקע קוואַליטעטן און כוחות בײַם יידישן פֿאָלק זינט די נביאים, איידער די רויע, גראָבע מאַטעריעלע קראַפֿט אויף וועלכע ס׳שטיצן זיך די אָנהענגער פֿון דער מאַטעריאליסטישער שיטה; וועג אַפֿילו מ׳זאָל אנערקענען דער מאַרק־סיסטישער דיאַלעקטיק אין געשיכטס־אויסטייטשונג; האָבן מיר אין דער אַרבעט זיך נישט געקענט אַרײַנלאָזן אין אָט־די דערקענטענישן און סאָציאלע גורמים, ווייל דאָ פֿאַרנעמען מיר זיך מיט דער געניאַליטעט פֿון דער יידישער פֿערזענלעכקייט, מיט די גייסטיקע פֿירער פֿונעם פֿאָלק, וועלכע טראָגן אין זיך מאָראַלישע עטישע אויסדערווילטקייט.

מיר זענען בעיקר אויסן זיך צו באַקענען מיט די גייסטיקע כוחות אינעם פֿאָלק; מיט די פֿערזאָנען, וועלכע האָבן מיט זיך פֿאַרקערפּערט דעם לעבנס־אידעאַל פֿון יידנטום — די רעליגיעזע און מאָראַלישע צווייגן פֿון דער יידישער נבואה.

ווי זאָגט טאָמאַס קאַרלייל (1881 — 1795): „די געשיכטע פֿון דער וועלט, איז די געשיכטע פֿון גרויסע פֿערזענלעכקייטן״.

נישט איגנאָרירנדיק אין דער אלגעמיינער סכעמע די מאַטעריאַליס־טישע טענדענצן אין געשיכטלעכן פּראָצעס, האָבן מיר דאָ געמוזט אַקצעפּ־טירן בלויז דעם אַבסאָלוטן אידעאַליסטישן גייסטיקן עלעמענט אינעם יידיש־רעליגיעזן לעבנס־שטייגער און לעבנס־באַנעם, ווי מיר זענען אים אין די יאָרהונדערטער פֿון פּוילישׂ־יידישן אַנטוויקלונגס־פּראָצעס. מיר האָבן גע־זוכט די גייסטיקע ווערטן און פֿאַרקוקט די עקאָנאָמישע יסודות פֿון לעבן, וועלכע שפּילן אַ גרויסע ראָלע.

מיר האָבן זיך אָבער יאָ באָמיט, זאָל זיין פּראָגמענטאַריש, צו געבן אַן אַלגעמיינעם געשיכטלעכן אַרײַנבליק פֿון יידן אין פּוילן, האַלטנדיק זיך בײַ דער טעמע, וועגן דער געשיכטע פֿון לובלינער יידן.

לובלין, ווי מיר ווייסן, איז אַן אור־אַלטע שטאָט. זי האָט עק־זיסטירט שוין אין 13־טן י״ה און געהערט, אויב נישט צו די סאָמע ערשטע, צו די עלטסטע קהלות (1).

לאָמיר זיך באַקענען מיט עטלעכע אַלגעמיינע היסטאָרישע שטריכן:

אין יאָר 1264 האָט דער „הייליקער" באָלעסלאַוו, פּרינץ פֿון „וויעלקא פּאָלסקא" (גרויס פּוילן), איינגעשוואוירן צווישן זיינע נייע געזעצן, דעם אַזויגערופֿענעם קאַלישער סטאַטוס, שוץ פֿאַר יידן, גאַראַנטירנדיק דער יידישער באַפֿעלקערונג רעליגיעזע פֿרייהייט, אויטאָנאָמישע יוריסדיקציע, פֿרייען האַנדל א. א. וו. דער קאַלישער געזעץ איז געווען דער ערשטער פֿון דעם כאַראַקטער אין דער קריסטלעכער אייראָפּע און אַטראַקטירט יידן פֿון גאַנץ מערב־אייראָפּע צו קומען קיין פּוילן.

די בעסטע עפּאָכע פֿאַר יידן אין פּוילן איז געווען די עפּאָכע פֿון קאָזימיר דעם גרויסן, וועלכער האָט אין 1334 איינגעפֿירט אין גאַנצן לאַנד דעם קאַלישער סטאַטוס און פֿאַרבאָטן עלילות־דם־בלבולים — די מכה פֿונעם קריסטלעכן אייראָפּע (2).

וולאַדיסלאַוו דער גרויסער, (פֿערטער), וועלכער איז געווארן קעניג אין יאָר 1320, און באַשטימט קראָקע פֿאַר זיין רעזידענץ און קאָנסאָ־לידירט די פּוילישע מלוכה, האָט נאָך פֿאַר אים געגעבן דער יידישער באָ־פֿעלקערונג, גרויסע הנחות, אַ מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען פּוילישע שטעט, פּוילישן האַנדל, קאָמערץ, האַנטווערקעריי און אינדוסטריע.

נאָך אים האָט קאזימיר דער גרויסער, (דריטער), שאַפֿער פֿונעם גרויסן פּוילישן קעניגרייך, אַרויסגעוויזן נאָך מער פֿריינטשאַפֿט צו יידן, געהאַלטן יידן פֿאַר דעם בעסטן, געוואונטשטן עלעמענט אין לאַנד און זיי געגעבן גרויסע פּריווילעגיעס.

די יידן אין פּוילן האָבן אויפֿן בעסטן אופֿן אויסגעפֿירט זייערע פֿונק־ציעס; געוואָרן דער שטאַרקסטער כוח קעגן דער גערמאַניזירונג פֿון פּוילן און קעגן דער שקלאַפֿן־העגעמאָניע מצד די דייטשישע דעראָבערער.

אינעם צוריקגעשטאַנענעם סלאַווישׂ־קאַטוילישן פּוילן האָבן יידן גע־פֿונען אַ מקום־מנוחה, נאָך הונדערטער יאָרן טרינקען פֿונעם דייטשישן גיפֿטיקן כוס. יאָרן פֿון שוועָרע און לאַנגע פֿאַרפֿאָלגונגען, וואָס האָבן זיך געענדיקט מיט בלוט־פֿאַרגיסונגען און גירושים. וועגן די טייכן יידיש בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסן אין דייטשלאַנד, קענען עדות זאָגן דער רהיין און אָדער, וואָס זענען נישט איינמאָל רויט געווארן פֿון יידיש בלוט.

אין דער אַלטער פּוילישער געשיכטע געפֿינען מיר נישט קיין וואָסערע עס איז באַשרענקונג אויף יידן, ווי אין די שכנותדיקע לענדער. יידן האָבן געמעגט וואוינען אומעטום, אין אַלע טיילן פֿון פּוילן. אַפֿילו אינעם מיטל־אַלטער, וועו די קירכע האָט געפֿאָדערט ספּעציעלע געטאָס פֿאַר יידן, זענען

די פּוילישע געטאָס געווען די פֿרייַעסטע; יידן האָבן געמעגט דורכפֿירן אַלע זייערע ריטועלע מנהגים אָן שום שטערונג סיי מצד דער קריסטלעכער קירכע און סיי מצד דער מלוכה.

וואָס שטאַרקער פּוילן איז געווואָרן אַלץ בעסער איז געווען פֿאַר די יידן, אַלץ זיכערער איז געווען די יידישע באַפֿעלקערונג. אין דער צייט פֿון קעניג יאגעלאָן (געווואָרן קעניג אין יאָר 1426), פֿון די ליטווינער, איז פּוילן געווען אַ היפּש גרויסע מלוכה, אַריינרעכנענדיק ליטע, אוקראַינע, וואַלין, ווייס־רוסלאנד, אונגאַרן און יידן האָט זיך דאַמאָלט געלעבט אין פּוילן זייער גוט.

פֿאַר די גאַנצע דריי הונדערט יאָר, פֿון קאזימיר דעם גרויסן ביז דער טרויעריקער כמעלניצקי־תקופֿה, האָבן יידן געלעבט אין פּוילן אַ סך בעסער ווי די יידן אין דייטשלאַנד. עס האָט דעמאָלט נאָך נישט געהערשט דער קנאותדיקער גייסט פֿון דער קאַטויליישער גייסטלעכער קירכע און אויך נישט פֿון דער מאָנאַרכיסטישער הערשאַפֿט. די לעצטע האָבן נישט געהאָט קיין אַבסאָלוטע זעלבסטמאַכט ווי די מאָנאַרכן פֿון די מערב־אייראָפּייאישע לענדער.

יידן האָבן זיך אָרגאַניזירט אין שטאַרקע יידישע קיבוצים; פֿריי זיך אָפּגעגעבן מיט האַנדל, מיטן עקספּאָרט און אימפּאָרט פֿון און קיין אויס־לאַנד. זיי האָבן איבערגענומען ביי די פּריצים די שענק־הייזער, די מילך־פּאַכטן א. א . וו. יידן האָבן געהאַט רעכט צו קויפֿן ערד און האָבן פֿאַרנומען דעם אויבנאָן אין די אינטעליגענטע פּראָפֿעסיעס. מיט איין וואָרט: עס איז דאַמאָלט געווען די גאָלדענע עפּאָכע פֿאַר פּוילן בכלל און פֿאַר די יידן בפֿרט. עס איז געווען די ליכטיקסטע און פֿרייַעסטע עפּאָכע אינעם לעבן פֿון פּוילן.

אין יאָר 1504 איז אין פּוילן געשאַפֿן געווואָרן אַ קאָנסטיטוציאָנעלע רעגירונג, נאָך מער אָפּשוואַכנדיק די העגאָמאָניע פֿון אַדעליגע, די קניאַזן און גראָפֿן. די לעצטע אָבער, האָבן אָנשטאָט זיך אָפּגעגעבן מיט דער אָרגאַניזירונג פֿון דער מלוכה, זיך בעסער פֿאַרנומען מיטן קאָמף פֿאַר אומבאַגרענעצטער מאַכט און אונטערדריקונג פֿון די פּוילישע מאַסן. זיי זענען געווען אַזוי פֿאַרקאַכט אינעם דאָזיקן קאָמף און יאָגעניש נאָך מאַכט און כבוד, אַז זיי האָבן פּשוט נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט יידן־רדיפֿות.

דער נעיִג נאָך אויבערמאַכט מצד די פּוילישע גראָפֿן און גייסטלע־כע האָט גורם געווען, אַז פּוילן זאָל ווערן פֿאַראָרעמט און אָפּגעשוואַכט,

אַז אירע שכנים — רוסלאַנד פֿון צפֿון און מזרח און טערקיי פֿון דער דרום־זייט, זאָלן זיך שטאַרקן אויף איר חשבון, זאָלן פֿון איר רייסן שטיקער אין פֿאַרשידענע מלחמות און פֿאַרשנעלערן איר סוף אַלס גרויס־מאַכט.

פֿאַרוואָס זענען יידן געקומען קיין פוילן?

צוויי לענדער האָבן מיט איינמאָל געזומען אַרויסיאָגן די יידן: שפּאַניע און דייטשלאַנד; די ערשטע האָט עס געטאָן אויף אַ פּשוטן אופֿן: זי האָט פֿאַרלאָגט פֿון אירע יידן דריי זאַכן: איבערנעמען דעם קריסטנטום, פֿאַר־לאָזן דאָס לאַנד נאָקעט און באָרוועס אָדער פֿאַרברענט צו ווערן אויף שיי־טער־הויפֿנס. אַ סך האָבן מקדש השם געווען מיט שמחה, און מערסטע האָבן פֿאַרלאָזט זייערע היימען, אייבער זייער אמונה. גאָר ווייניק זענען גע־ווען אַזעלכע, ווָאס האָבן נישט געקענט אויסהאַלטן דעם נסיון און זיך גע־שמד בפֿרהסיא אבי צו קענען בלייבן לעבן און אין זייערע היימען, אין באַהעלטעניש געהיט די יידישע אמונה און טראַדיציעס. די, וועלכע זענען פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון שפּאַניע, זענען אַלס פֿליכטלינגע אַריין אין טערקיי, וואו זיי זענען וואָרעם אויפֿגענומען געוואָרן און באַקומען וואוין־רעכט.

דייטשלאַנד האָט אָבער קיין זאַך נישט פֿאַרלאָנגט, נאָר גערודפֿט די יידן מיט די ערגסטע שוידערלעכסטע מיטלען. די אונטערדריקטע און בא־רויבטע יידן, האָבן זיך געוועלדעט צו דער פוילישער מלוכה וועגן עפֿענען פֿאָר זיי אירע טויערן. פוילן האָט גערן אָנגענומען זייער בקשה און גערא־טעוועט צענדליקער טויזנטער נפֿשות פֿון די אשכנזישע יידן. די אַריינ־געקומענע יידן האָבן זיך באַלד פֿאַרנומען מיטן מסחר פֿון לאַנד און פֿאַר־נומען דעם פּלאַץ פֿון אַ קלאַס צווישן די פוילישע פּריצים און פויערים־שקלאַפֿן. גערודפֿטע און געפּלאָגטע אין דייטשלאַנד, האָבן זיי געפֿונען שוץ און גלייכבאַרעכטיקונג אין פוילן.

יידן האָבן אין אַלע צווייגן פֿון פוילנס ווירטשאַפֿט געזומען אַ גרויסן אנטייל. אין דער צייט פֿון זיגמונט דער ערשטער (פֿון דער יאָגעלאָן די־נאַסטיע: באַשטיגן דעם טראָן אין יאָר 1506). וועג פוילן איז געוואָרן איינע פֿון די שטאַרקסטע און שענסטע אייראָפּייאישע מלוכות, האָבן יידן דאָרט געהאַט פֿולשטענדיקע רעליגיעזע און פּאָליטישע פֿרייהייט. דער דאָזיקער קעניג האָט אַפֿילו באַשטימט צוויי יידן צו גאָר הויכע רעגירונגס פּאָסטנס. די בריידער אברהם און מיכל יאָזעפֿאָוויטש (דער ערשטער אַ געשמדטער און דער צווייטער אַ טרייפֿאַרבליבענער יידּ). דער ערשטער איז באשטימט געוואָרן צום אַמט פֿון פֿינאַנץ־מיניסטער און דער צווייטער וויי אַן אויפֿזעער

איבער די שטייערן. דער לעצטער איז דערנאָך באַשטימט געוואָרן אויבער ראַבינער פֿון דער ליטע.

אין אָנהויב פֿון זעכצנטן יאָרהונדערט האָבן זיך געפֿונען אין פוילן אַרום דריי טויזנט פֿינף הונדערט יידישע גרעסערע סוחרים; אַרום צען טויזנט גאָלדשמידן. אין האָנטווערקעריי האָבן יידן פֿאַרנומען דעם אויבנאָן. אַ סך יידן האָבן זיך אויך געהאַט באַזעצט אויף לאַנד, ציינדיק זייער חיונה פֿון דער ערד.

אונטער דער הערשאַפֿט פֿון זיגמונט אויגוסט (1548), וועלכער האָט אין לובלין נאָכאַמאָל באַנייט און פֿאַרשטאַרקט פוילנס אייניקייט אַלס גרויס־מאַכט, אין די צייטן פֿון קלוגן סטעפֿאַן באַטאָרי (1575) און פֿון זיגמונט דעם דריטן, דער שוין נישט איבעריקער חכם, וועלכער האָט דורך זיין „סטראַטעגיע" און מלחמות פֿאַרלוירן דעם באַלטיק, די פּראָווינצן אַרום דעם באַלטישן ים און אויסגעלייגט דאָס לאַנד ביזן בויז, — אין יענער גאַנצער עפּאָכע האָבן יידן געהאַט פֿולשטענדיקע אומבאַגרענעצטע פֿרייהייט, פונקט ווי אין די צייטן פֿון קאַזימיר דעם גרויסן.

ערשט אין דער צווייטער העלפֿט פֿון זעכצנטן יאָרהונדערט האָבן זיך אָנגעהויבן אין פוילן די שרעקלעכע רדיפֿות אויף יידן, אַלס רעזולטאַט פֿון אַן אינטענסיווער העצע מצד די קאַטוילישע קנאים. אַ גרויסן חלק אין די רדיפֿות און וואָנדאַליסטישע מעשים האָט געהאַט דער רומישער יעזואי־טישער אָרדן, וואָס האָט געהאַט מיסיאָנערן אין דער גאַנצער וועלט און גע־האָט השפּעה אין די פויליש־הערשנדיקע קרייזן.

דעמאָלט האָבן זיך אָנגעהויבן די פֿאַרשידענע גזירות קעגן יידן, און דער פוילישער סיים (פּאַרלאָמענט), האָט גענומען באַשרענקען דעם יידישן האַנדל און די יידישע וואוין־רעכט אין די שטעט. די פּריצים, די פוילישע הערשער, האָבן גענומען אונטערדריקן די יידן, די שטענדיק אונטערגע־וואָרפֿענע, שטענדיק באַוולהטע.

פֿאַרשטאַרקט די שנאה צו יידן האָט דער פויפּסט פּאול דער פֿערטער, וועלכער האָט כסדר געשיקט שלוחים קיין פוילן איר צו פֿאַרהיטן פֿון דער מערב רעפֿאָרמאַציע.

אין יאָר 1570 האָט געטראָפֿן אַן אינצידענט, וואָס האָט אַריינגעשפּילט אין די הענט פֿון די יעזואיטן. דעם פויפּסטס שליח, דער גלח ליפֿומאנו, איז דאָמאָלט געקומען אין קראָקע מיט אַ ספּעציעלער מיסיע, האָט ער פונקט אָנגעטראָפֿן, אַז אַ קריסטן פֿונעם שטעטל סאָכאָטשאָוו איז באַשול־דיקט געוואָרן אין אַרויסגנבענען הייליק ברויט פֿון קירכע און פֿאַרקויפֿט

דאָס געגנבעטע ברויט צו אַ ייד. די קלאַגע איז באַשטעטיקט געוואָרן. האָט עס דער דאָזיקער שונא ישראל אויסגענוצט פֿאַר זיינע צוועקן, אַנ־ווייזנדיק אויף דעם אַלטן כלל, אַז לאו עכברא גנב אלא חורא... אַז שולדיק איז דער ייד, וואָס האָט געקויפֿט דאָס ברויט. זיין פֿאַנאַטישע שנאה האָט זיך צעפֿלאַקערט. ער האָט געוואָגט אַרויסצוגעבן אַ פֿאַלשן באַפֿעל אין נאָ־מען פֿון קעניג צו באַפֿאַלן די יידן אין סאָכאָטשאָוו. אין יענעם אָנפֿאַל זענען דריי סאָכאָטשאָווער יידן דערהרגעט געוואָרן.

די בלינדע שנאה קעגן יידן האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבן אַריינצודרינ־גען, פֿריער צווישן די אַדעליגע און נאָכדעם צווישן די מאַסן. אין אָנהויב פֿון זיבעצנטן יאָרהונדערט, ווען פֿוילן האָט געגליט ווי אַ קאָך־טאָפּ, און די שנאה צווישן די צוויי קלאַסן אין פֿוילן האָט זיך צעפֿלאַקערט, האָט יעדער צד אויסגעלאָזט זיין כעס צו די יידן און גערעכנט פֿון זיי שטיקער.

די ערגסטע יאָרן אין דער פּוילישער געשיכטע זענען אָבער די יאָרן ת״ח ות״ט (9 — 1648). דאָס בלוטיקסטע קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון פּוילישן יידנטום. יידיש בלוט האָט זיך דאַמאָלט געגאָסן אין גרויס־פּוילן, גאַליציע און ליטע. די גרוילטאַטן פֿון די ווילדע כמעלניצקי־סאָלדאָטן, וועל־כע האָבן צוזאַמען מיט די אוקראַינער רעוואָלטירט קעגן דער פּריצים־הערשאַפֿט און באַפֿאַלן יידישע שטעט און שטעטלעך, זענען אומבאַשרייב־לעך. דריי הונדערט יידישע קהלות זענען אין יענע אויפֿשטאַנדן אָפּגעווישט געוואָרן און דריי הונדערט טויזנט יידן זענען דערהרגעט געוואָרן פֿון די כמעלניצקי־האָרדעס.

דאָס פּוילישע יידנטום האָט זיך געפֿינען אין אַ קאַטאַסטראָפֿאַלן צו־שטאַנד. געוואָרן זייער פֿאַרצווייפֿלט. אָבער אַ דאַנק דער נייער פֿאַלקס־ליטע־ראַטור, דורך די נייע ליטעראַרישע שאָפֿונגען, איז דאָס יידנטום צוריק גייסטיק דערהויבן געוואָרן. די יידישע גאָס איז פֿאַרפֿלייצט געוואָרן מיט ספֿרים, וואָס האָבן געשטראָפֿט די רייכע פֿאַר דער שלעכטער באַהאַנדלונג צו די אָרעמע און די אָרעמע געטרייסט מיט שכר עולם הבא.

ס׳זענען דערשינען אַזעלכע ווערק ווי: „בראַנטשפּיגל״ פֿון ר׳ משה העניכש (בן העניך) ירושלמי, אַלטשילער פֿון פּראָג (3); „לב טוב״, וואָס לערנט ווי צו האָבן אַ גוט האַרץ, שמייסט מיט בייטשן די רייכע און אַלע וואָס זענען אַריינגעטאָן אין געלט. אין אַ שפּעטערע עפּאָכע זענען געקומען די ספֿרים „קב הישר״, די גרעכטיקייט־מאָס, דערשינען צום ערשטן מאָל אין יאָר 1708, פֿון ר׳ צבי הירש קאַידנאָווער און „שמחת הנפש״ (די פֿרייד פֿון דער נשמה״, דערשינען אָנהויב 18־טן י״ה) פֿון זיין אייגעם אלחנן

קירהאַן. אין ביידע ביכער פֿילט זיך די ירידה־שטימונג פֿון נאָך דער שבתי צבי באַוועגונג און דער אויפֿלעבּ פֿון חסידיזם, וואָס האָט אַרײַנגע־ברַאכט נייעם לעבּנס־אָטעם אין יידישקייט.

דער חסידיזם, דאָס איז געווען אַן עכטע, שטורמישע רעוואָלוציע פֿון די פֿאָלקס־מאַסן, קעגן דער הערשאַפֿט פֿון די לומדים און גבירים. חסידיזם האָט געעפֿנט אַלע קוואַלן פֿון יידישן פֿאָלקס־לעבּן, געמאַכט רעדעוודיק און זינגעוודיק די ביז דעמאָלטיקע פֿאַרשטומטע יידישע פֿאָלקס־מענטשן.

און מערקווירדיק — גראָד פוילן, און איבערהויפּט לובלין, וואָס איז צוליב דער פֿעסטער אַרגאַניזירטקייט פֿון רבנים און פֿרנסים געווען דער צענטער פֿון דעם סאַמע קאָנסערוואַטיוון געדאַנק, דאָס פֿאָטערלאַנד פֿון פֿלפֿול און ליוועראַנט פֿון „חלוקים״־פֿאַרשאַפֿטקייט — איז דער פּראָ־צעס פֿון רייף ווערן פֿאַר קינסטלערישער פֿורעמונג, שפּראָכלעכער אייגנאַרטיקייט און נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין געקומען מיט זיכערע טריט אויף אַ גאָר פֿעסטן באָדן.

דער דאָזיקער פּראָצעס איז צוריקגעגאַנגען צו דער מיסטישער כוואָ־ליע אינעם יידישן לעבּן, דורכן חסידיזם און זיין פֿאָלקס־שעפֿערישקייט, דורך זיין התלהבות און וועלט־באַנעם ביז דער רענעסאַנס־עפּאָכע פֿון קולטור־שעפֿערישקייט און סאָציאַל־נאַציאָנאַלער באַוואוסטזיניקייט.

נאָך דער עפּאָכע פֿון סכאָלאַסטיש־פֿלפֿוליסטישן מעטאָד פֿון שאַפֿן און דענקען; נאָכן אידעאָלאָגיש־רעליגיעז־מיסטישן וועלט־באַנעם איז רייף געוואָרן דער סינטעז פֿון סאָציאַלן יושר באַזירט אויף ריין לאָגישע קאָנ־סעקווענצן און ווערטן, און — פֿון נאַציאָנאַלער זעלבסט־באַפֿרייאונג באַזירט אויף רעליגיעזע און היסטאָרישע דאָקטרינען. פֿון די גלות־אויטאָנאָמיעס איז רייף געוואָרן דער געדאַנק פֿון „אויטאָעמאַנסיפּאַציע״, „יידנשטאַט״ און קאָנצעפּציע פֿון די חובבי ציון באַוועגונגען. עס האָט זיך אָנגעהויבן די עפּאָ־כע פֿון פּאָליטישן און ג׳יסטיקן ציוניזם.

/ 0 /

הערות:

(1) זע באָלאבאן, דאָרט ז״ז 20 — 21, ערשט אין צווייטן העלפט פון 15־טן י״ה ווערט זי אפּיציעל דערמאָנט אלס „עיר ואם בישראל״ און דעם 27־טן פעברואר, 1523, האבן לובלינער יידן באקומען רעכט צו האנדלען און צו אנטוויקלען דעם שטאטישן האנדל אויף א גרויסן מאסשטאב.

(2) באריכות אין דער סעריע ארטיקלען „בלעטער וועגן פוילן", פון נ. שמן, „דער יידישער זשורנאל", טאראנטע, אפריל, 1948.

(3) געלעבט אומגעפער צווישן 1540 — 1615. זיין ספר דערשינען אין באזל, 1602; זע יעקב באטאשאנסקי, „מאמע יידיש", ז. 159. לויט דער טעאריע פון מאקס עריק זענען עס געווען די „שפילמאן" (שפילליטער אין מיטלאלטער וועלכע פלעגן אַרומפאַרן פון שטאט צו שטאט געבן פארשטעלונגען), וועלכע האבן געבראכט דאס יידיש-קינסטלע-רישע ווארט אין 13טן און 14טן י"ה, צום ערשטן אין דייטשלאנד און נאכדעם אין פוילן, ליטע א. א.

צווייטער קאַפּיטל

לובלין אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום

א

„ירושלים דפּוילן"

לובלין האָט ביי יידן אין פּוילן געהאַט אַ שם אַלס „ירושלים דפּוילן". ווי ווילנע „ירושלים דליטע".

דעם נאָמען „ירושלים דפּוילן" האָט לובלין נישט געוואונען פֿאַר איר רייכקייט. — זי איז גראָד קיינמאָל נישט געווען קיין צו־רייכע שטאָט — נאָר צוליב איר יחוס, צוליב איר תורה.

לובלין איז אפֿשר מיט פֿינף הונדערט יאָר פֿריער געבויט געוואָרן פֿאַר פּוילנס רעזידענץ־שטאָט וואַרשע. זי איז אין איין עלטער מיט פּוילנס אַמאָליקער הויפּט־שטאָט קראָקע. אין דער יידישער וועלט איז איר נאָמען געגאַנגען פֿאַרויס אַלס די שטאָט פֿון גרויסע לומדים, גאונים און עלויים. זי איז אויך באַרימט געוואָרן מיט אירע גרויסע ישיבות, צו וועלכע עס האָבן געשטראָמט תלמידים פֿון דער גאַנצער יידישער וועלט.

די געשיכטע פֿונעם יידישן ישוב אין וואַרשע הייבט זיך אָן אינעם 14־טן יאָרהונדערט. די עלטסטע פֿאַרצייכענונג וועגן אַ ייד אין וואַרשע, וועגן דעם פֿינאנסיר לאָצאַרוס, שטאַמט פֿונעם יאָר 1414 און וועגן די „יידן־גאַס" פֿון יאָר 1430 (1). „די דאָזיקע יידן־גאַס Vicus Judaerum — שרייבט דער היסטאָריקער פֿון פּוילישן יידנטום, פּראָפֿעסאָר מ. באַלאַבאַן, — „איז געלעגן אין עלטסטן פֿערטל פֿון דער שטאָט, וואו עס געפֿינט זיך היינט דעם ‚שמאָלער דונאַי' (וואָנזקי דונאַי)... אין יאָר 1454 איז אין וואַרשע אויסגעבראָכן אַ פּאָגראָם, וועלכער האָט אויבערגעריסן אויף אַ געוויסער צייט די אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער קהלה אין וואַרשע..."

נישט לייכט איז עס געווען פֿאַר אַ ייד זיך צו באַזעצן אין וואַרשע. די שטאָט האָט אַ צייט לאַנג געהאַט אַ געזעץ פֿון אומטאָלעראַנץ צו יידן

באַשטעטיקט אַפֿילו פֿון אַ קעניגליכן דע׳ de non tolerandis Judaeis קרעט, פֿון זיגמונט דעם ערשטן, נאָך זיין איבערנעמען מאַזאָוושע (1527) אוו דער ווארשעווער מאַגיסטראַט האָט ביזן סוף פֿון 16־טן י״ה שטאַרק מקפיד געווען, אַז אין ווארשע זאָל זיך נישט פֿאַרוואַרצלען קיין יידישער ישוב (2).

לובלין, ווי די אור־אַלטע שטאָט אין פּוילן, זינט די אַנטשטייאונג פֿון מדינת פּוילן, האָט מיט עטלעכע יאָרהונדערטער פֿריער געהאט אַ באַדייטנ־דיקן יידישן ישוב. שוין אין יאָר 1396 (קנ״ו לויט דער יידישער צייט־רעכענונג) האָבן יידן געווואוינט אין לובלין ווי עס באַווייזן די אַרכיוו מקורים אוו היסטאָרישע פֿאַקטן צונויפֿגעקליבן אוו צוזאַמענגעשטעלט פֿון אירע פֿאָר־שער אוו כראָנאָלאָגן (3). די יידן האָבן זיך דאָרטן באַזעצט אַ דאַנק דער רעכט וואָס זיי האָבן באַקומען פֿון קאַזימיר דעם גרויסן.

ווי אַזוי די יידישע קהלה אין לובלין האָט אויסגעזען אין איר ערשטער פֿאַזע פֿון אַנטוויקלונג, אוו וואו זי האָט געהאַט איר פּלאַץ איז נישט באַ־קאַנט. אויך זשעלינסקין, דעם מחבר פֿון דעם מאַנאָגראַפֿישן ווערק וועגן דער שטאָט לובלין, איז נישט קלאָר ווי אוו וואו די ערשטע יידן האָבן זיך באַזעצט אין לובלין. לויט אים, איז דער ערשטער ייד געקומען קיין לובלין אין יאָר 1475; זיין נאָמען איז געווען ר׳ יעקב אוו איז דאָרט געקומען זוכן שוץ פֿון אַ בלוט־בלבול, אַן עלילת־דם־געשיכטע אין זיין געבוירן־שטאָט. ניסנ־בוים (4) האַלט, אַז דער פּוילישער פֿאַרשער האָט דאָ געמאַכט טעותים, אוו אַז ס׳קאָן זיין, אַז דעם ר׳ יעקב זאָל מען מיינען ר׳ יעקב הלוי קאָפּלמאַן (נפֿטר געווארן אין לובלין אין יאָר הש״א — 1531). ווי פּראָפֿעסאָר באַלאַ־באַן שרייבט (גיט נישט אָן די מקורים) האָבן די יידן געווואוינט אין 16־טן י״ה אויף צפֿון־זייט אוו אויף צפֿון־מזרח פֿונעם קעניגליכן שלאָס, בעת די שטאָט גופֿא האָט געהאַט דאָס אַלטע געזעץ — די פּריווילעגיע נישט צו טאָלערירן קיין יידן Privilegium de non tolerandis Judaeis

פֿאַראַן אַ לעגענדע, אַז אינער פֿון די תנאים, רבי אפֿרים מקשאה, גע־לעבט אין צווייטן י״ה, תלמיד פֿון תנא רבי מאיר, איז געקומען גרינדן אַ קהלה אין פּוילן אוו זיך אָפּגעשטעלט אין ווינאָווי (טשעכאָוו), אַ פֿאַרשטאָט פֿון לובלין. ער איז, לויט דער לעגענדע, דאָרט נפֿטר געווארן אוו באַערדיקט געווארן אויף דעם אַלטן בית־עולם, אויפֿן „זאַמד״ (5).

אויף דער מאַפּע פֿון מדינת פּוילן איז לובלין, אַ שטאָט אין דרום־מזרח פֿון וואַרשע. וועגן יידן אין לובלין ווערט בקיצור איבערגעגעבן, אַז יידן האָבן אין שטאָט גופֿא נאָך נישט געווואוינט אין 14־טן י״ה. זיי האָבן געווואוינט אין קאַזשימיעזש ביים ביסטרזיץ־טייך, וואָס פֿאַלט אַריין אין טייך „וויעפּש״.

דאָס שטעטל ווערט געוויזן קאָזשמיעזש, אויפֿן נאָמען פֿון קאָזימיר דעם דריטן, וואָס האָט דער ערשטער געגעבן יידן אַ דערלויבעניש, אין יאָר 1396, זיך דאָרט צו באַזעצן. אין שפּעטערע יאָרן איז דאָס שטעטל געווען „פּיאַסקי דזשידאָווסקי" (יידן־זאַמד).

אין יאָר 1516, האָט דער קעניג זיגמונט דער צווייטער אַרויפֿגעלייגט אַ ספּעציעלן שטייער אויף יידן און דערצו זיי פֿאַרבאָטן צו האַנדלען מיט ביר און אַנדערע משקאות. אין יאָר 1552, איז זיי אויך פֿאַרבאָטן געווען צו האַנדלען מיט אַנדערע טרינק־ און שפּייז־פּראָדוקטן. בלויז פֿאַר גרויסע סכומים אונטערקויף און אויסקויף געלט איז זיי געלונגען בלייבן אין שטאָט.

אין דער צייט פֿון די יעזואיטן איז די יידישע לאָגע שטאַרק פֿאַרערגערט געווארן. אין 1645, האָבן די יעזואיטן פּראָוואָצירט אַ פּאָגראָם אויף די לובלינער יידן און ס׳זענען געפֿאַלן טויט 20 יידן און אַ סך זענען געווארן פֿאַרוואונדעט — אָבער וועגן דעם וועלן מיר רעדן שפּעטער.

ווי באַוואוסט, ציט זיך די געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן כמעט פֿאַראַלעל מיט דער געשיכטע פֿון פּאָליאַקן אין פּוילן. נאָך אין די צייטן פֿון פּיאסט, אין 966, וועלן די סלאַוון ביים וויסל און אָדער האָבן זיך פֿאַריניגט אַלס פּויליש פֿאָלק (שלעזיע איז דאַמאָלט אויך געווען פּויליש) זענען דאָרטו שוין געווען גרויסע יידישע ישובים.

קאָמפּאָקט באַזעצט פֿון יידן איז פּוילן געווארן ערשט אינעם אָנהויב פֿון זיבצנטן י״ה, ווען יידן זענען אַרויסגעטריבן געווארן פֿון דייטשלאַנד, נאָך לאַנגע און שווערע יאָרן פֿון פֿאַרפֿאָלגונגען און באַרויבונג פֿון זייער רעכט.

אין פּוילן האָט נאָך דאַמאָלט נישט געהערשט דער קנאותדיקער גייסט פֿון דער קאַטוילישער קירכע און פֿון די מאָנאַרכיסטישע הערשער ווי אין די מערב־אייראָפּייאישע לענדער. ווען אין יאָר 1504 איז אין פּוילן געשאַפֿן געווארן אַ קאָנסטיטוציאָנעלע רעגירונג, האָבן יידן באַקומען פֿולע רעכט און פֿרייהייט.

יענע עפּאָכע איז געווען די גאָלדענע עפּאָכע פֿאַר די פּאָליאַקן און אַוודאי פֿאַר יידן, וועלכע האָבן אַנטוויקלט גרויסע יידישע קיבוצים, זיך פֿרייַ אָפּגעגעבן מיט האַנדל, מיטן פּוילישן עקספּאָרט פֿון אויסלאַנד, אויך די שיינק־הייזער און אכסניאָס זענען געווען אין יידישע הענט.

אָבער נאָך פֿריער האָבן יידן אין אַ סך פּוילישע שטעט זיך אַנטוויקלט קולטורעל און זיך געזיכערט עקאָנאָמיש־פֿינאַנציעל. לובלין איז געווען איינע פֿון אָט־די עלטסטע און וויכטיקסטע שטעט אין קאָנגרעס־פּוילן.

ווי אַלע יענע אַלטע יידישע געמיינדעס פֿון פּוילישן יידנטום, האָבן די לובלינער זיך באַמיט צו באַקומען רעכטן און פּריווילעגיעס. דעם ערשטן רעכט־סטאַטוט האָבן זיי באַקומען דעם 27־טן פֿעברואַר 1523, אַ דאַנק דער שתדלנות פֿונעם אַרטיקן סטאַראָסטע יאָן פּילטשאַ, וועלכער האָט באַווירקט דעם קעניג זיגמונט צו געבן די לובלינער יידן גלייכע רעכט מיט אַלע יידן פֿון לאַנד.

מיט עטלעכע יאָר פֿריער, אין 1518, האָט דער זעלבער זיגמונט געהאָט שטאַרק באַגרענעצט דעם יידישן וואוין־רעכט, צווינגנדיק דעם גרעסטן טייל יידן צו וואוינען אויסערן שטאָט, אין „פּיאַסקי זשידאָווסקי", ווי זיי פֿלעגן דאָס דאָרף רופֿן. צוזעענדיק, מיט קנאה, ווי דער יידישער האַנדל אַנטוויקלט זיך, אימפּאָרטירנדיק סחורה פֿון דער גאַנצער וועלט, אייגפֿירנדיק גרויסע יאָרידים, פֿאַרוואַנדלנדיק די שטאָט פֿאַר אַ וויכטיקן קאָמוניקאַציע־פונקט און האַנדלס־מאַרק. וואָס האָט געבראַכט דער לובלינער באַפֿעלקערונג עשירות, האָבן די פּוילישע סוחרים קאָנקורענטן געהעצט אין די מלוכהשע קרייזן, אַז די יידן פֿאַרכאַפּן דעם מסחר און זיגמונט האָט אַרויסגעגעבן נייע באַגרעניצונגען און פֿאַרשידענע פֿאַרבאָטן.

„וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפֿרוץ", וואָס מער גזירות, אַלץ מער הצלחה פֿאַר דעם יידישן ישוב. די יידן אַרום דעם שלאָסבאַרג האָבן באַזיגט אַלע נגישות, און אין משך פֿון אַ גאַנצן קורצער צייט איז די יידישע קהלה אין לובלין שטארק אויסגעוואַקסן. זי איז געוואָרן אַ פּאָליטישער און גייסטיקער צענטער אין פּוילישן יידנטום.

ביים סוף פֿון 16־טן י"ה איז די יידישע געטאָ פֿון לובלין שוין געווען אויסגעבויט. די הייזער אַרום דעם שלאָס האָבן געהערט צו די יידן, און דער קעניג זיגמונט אויגוסט האָט דורך אַ באַזונדערע פּריווילעגיע, אין יאָר 1568, פֿאַרזיכערט די דאָרטיקע יידישע באַפֿעלקערונג פֿולע רעכט אין גלייכצייטיק פֿאַרבאָטן אַלע נישט־יידן צו קויפֿן אָדער צו אַרענדירן באָדן — רעכט נישט צו טאָלערירן קיין קריסטן de non tolerandis christianis אַזאַ רעכט האָבן מיט דער צייט אויך אַנדערע קהלות באַקומען (7).

און אַזוי איז די לובלינער קהלה אַנטוויקלט געוואָרן אויף אַ גאָר שנעלן טעמפּאָ לויט די דעמאָלטדיקע פֿעאָדאַלע באַגריפֿן. די אָרטיקע יידישע אייגנטומער זענען עקאָנאָמיש געווען געזיכערט און במילא קולטורעל דערהויבן. אין אָנהויב צוויי־טן העלפֿט פֿון 16־טן י"ה האָט לובלין געהאָט אַן אייגענע דרוקערייַ (8) פֿאַר העברעאישע ספֿרים און די יידן פֿון גאַנץ פּוילן, ליטע, אוקראַינע, פֿאַדאַליע האָבן באַטראַכט לובלין פֿאַר די פֿאַסיקסטע שטאָט, וואו

ס׳זאלן אפגעהאלטן ווערן די זיצונגען פונעם דאמאלטדיקן יידישן גלות־פארלאמענט", אלס צענטער פון „וועד ארבע ארצות", און אין לובלין האבן זיך שטענדיק געפונען די לאנד־פנקים („פנקסי המדינה") פונעם „וועד", וואס פלעגט אין משך פון 200 יאר זיך צוזאמענקומען יעדעס יאר, צווישן פורים און פסח, בשעת דעם „יריד לובלין" און פארהאנדלט די פארשידענע פראבלעמען פון די אנגעשלאסענע לענדער מיט דער פולסטער אויטאריטעט פון יידישער פירערשאפט און הערשאפט. איינער פון די אנגעזעענסטע רבנים אין מערען, א גאון אין זיין צייט, ר׳ אליה לובלין, רב אין דער שטאט אייבענשיץ, שרייבט אין זיין ספר „שו״ת יד אליהו": „והנה כתבתי מכל מה שלמדתי מרבותי, ושמעתי מפיהם ומפי כתבם, אשר בימי חורפי נתגדלתי, בעיר רבתי עם, רבתי בדעות, היא ק״ק לובלין המעוטרה, ובימי היתה שם בית־מועד, וועד לחכמי ישראל, ביריד גראמניץ מידי שנה בשנה, ואח״כ ראיתי אלקים עולים בהתוועדות במדינת פוילן וליטוי כמה שנים באסיפת הרועים, ויש מעט בזמנינו זה אשר ראה כינוס צדיקים כזה" (9).

לובלין האט פארנומען דעם הערלעכן אויבנאן אין דער גאלדענער עפאכע פון די פוילישע יידן. שוין אינעם פופצענטן י״ה, נאכן אונטערגאנג פון ספרדישן צענטער דורך דעם גירוש, שמד־באווענונג, הריגות און שחיטות — ווען דער אשכנזישער צענטער איז אויפגעפרישט געווארן מיט נייע שאפונגס־כוחות, האט לובלין אנגעהויבן פארנעמען דאס וויכטיקסטע ארט אין שמידן דעם יידישן צוזאמענבונד אין תורה־איינהייטלעכקייט. עס איז געווען די צייט, ווען דער לימוד התורה האט אויפגעבליט ביים אשכנזישן יידנטום און לובלין איז געווארן דער תורה־צענטער פאר די יידן אין דער וועלט.

דער לובלינער יידישער ישוב האט מיט זיך דאמאלט פארגעשטעלט א קיבוץ, וואס ציט צו זיך באזונדערער אויפמערקזאמקייט צוליב דער אייגנארטיקייט פון אירע גאונים, רבנים און ראשי ישיבה, אין זייער נייעם דרך אין תורה־לערנען. אינגאנצן אנדערש פונעם ספרדישן דרך. אויך די ישיבה־פירונג איז געווען אנדערש — אומפארגלייכלעך אפילו צו די ישיבות אין דייטשישע און פראנצויזישע תורה־צענטערס. געפינענדיק זיך אין א פיל־באקוועמערע לאגע, האבנדיק די מעגלעכקייט זיך אויסצובילדן אין אייגענעם תחום האבן זיי זיך געפילט גייסטיק, און טיילווייז אויך פיזיש־עקאנאמיש, אויטאנאם און געשאפן א ישיבה אין וועלכער ס׳זאלן געלערנט ווערן בלויז לימודי־קודש, אן א וואסער עס איז אריינשמעלצונג פון דער אומנייטיקער, שפראך און קולטור פון לאנד. א גאנצן מעת־לעת האט מען אפגעגעבן פאר

דער פֿאַרטיפֿונג פֿון תלמוד און מפֿרשים, באַגלייט מיט „פּלפּולים" און „חלוקים", מאַכנדיק דערמיט דאָס לערנען אינטערעסאַנט.

קיין לובלין האָבן אָנגעהויבן שטראָמען פֿון אַלע עקן, די בעסטע יונגע־לייט, די באַרימטסטע עלויים און שאַרפֿע קעפּלעך; קיין לובלין זענען גע־קומען די אָנגעזעענסטע רבנים און גאונים, כדי דאָרט זיך צו פֿאַרפֿאַלקאָ־מען אין תורה־לערנען, דאָרט צו שאַפֿן און — דאָרט צו פֿאַרברענגען — אין דער דורכויסיקער תורה־אַטמאָספֿערע.

קינדער פֿון ספֿרדישע גאונים און פֿון אשכנזישע גדולים, האָבן געפֿונען זייער מקום תורה אין לובלין, וואו עס האָבן געווירקט אויך געשאַפֿן די גאוני הדור פֿון 16־טן י"ה.

אין לובלין האָבן דאַמאָלט געווירקט אַזעלכע גאונים, ווי ר' יעקב פּא־לאַק, דער באַגרינדער און פּאָפּולאַריזאַטאָר פֿון „פּלפּול", פֿון לערנען תלמוד דורך שאַרפֿע אויפֿטוען, געבויט אויף סברות און טיפֿע אַריינטראַכטונגען צוזאַמען מיט בקיאות. זיין תלמיד, ר' שלום שכנא בן ר' יוסף מלובלין, דעם לעצטנס איידעם. שפּעטער באַרימטער קראָקאָווער רב ר' משה איסרלס (רמ"א) בעל „המפּה" און גרעסטער תורה־אויטאָריטעט ביים אשכנזישן יידנטום; דער מהרש"ל, מהר"ם, מהרש"א, דער ל"וניק ר' אברהם קאַשע, ר' דוד גאנז, שפּעטער הויפּט רב פֿון גאַנץ בעמען, דער גאון ר' העשיל, רבי פֿון ש"ך און ר' שמואל קאַידאַנאָווער און אַ סך, אַ סך אַנדערע, וועלכע האָבן פֿאַרנומען דעם אַמט פֿון ר"מ אין דער דאַמאָלטדיקער באַרימטער לובלין..

לובלין האָט אין יענער עפּאָכע געהאַט ביי זיך די באַדיינטדיקסטע יידישע פֿערזענלעכקייטן, די ריזן־געשטאַלטן פֿון דור. איז נישט קיין וואונ־דער, וואָס דער באַרימטער תלמודיסט און געלערנטער אין וועלטלעכע וויסנ־שאַפֿטן, ר' יום־טוב־ליפּמאַן העלער ב"ר נתן הלוי (געבוירן אין וואַלערשטיין, בייערן, אין יאָר של"ט — 1579; נפֿטר, קראָקע ד' אלול תי"ד — 1654) דער מחבר פֿון „תוספֿות־יום־טוב", און אנדערע ספֿרים, וועלכער איז נאָכן מהר"ל געווען רב אין פּראָג, צו יענער צייט אַן „עיר גדולה של חכמים וסופֿרים". אין וועלכער ס'האָט זיך געפֿונען אַ גרויסע ישיבה אונטער דער השגחה פֿונעם פֿריער דערמאָנטן ר' דוד גאנז — זיינע קינדער האָט ער געשיקט קיין לובלין לערנען אין דער ישיבה פֿון ר' מאירל לובלינער (מהר"ם).

אין אָנהייב פֿון 17־טן י"ה האָט אין לובלין געווירקט דער באַרימטער אָסטראָער רב ר' שמואל אליעזר איידלס (מהרש"א), וועמען פֿירושים „חדושי מהרש"א" און „חדושי אגדות" זענען אַזוי פֿאָפּולער צוליב זייער

אייזערנער לאָגיק און שארפזיניקייט. דער מהרש"א איז דאָך געהאַלטן גע־ווארן פאַרן למדן, דאָס, וואָס רש"י פאַרן אינפאַכן לערנער (10).

אויך ר' מנשה בן ישראל (שס"ד — 1604, י"ד כסלו תי"ח — 1657), דער אַמסטערדאַמער רב פון די שפאַנישע יידן, (אַנטלאָפענע פון די אינקווי־זיציעס, וועלכער איז באַרימט געווארן אַ דאַנק זיינע ספרים „נשמת חיים" און „תשועות ישראל", און וועלכער האָט געפועלט ביי קראָמוועלן, דעם ענגלישן מאַכטהאָבער, ער זאָל עפענען די טויערן פון ענגלאַנד פאַרן יידישן וואַנדערער, — אויך ער האָט געשיקט זיינע זין קיין לובלין אין דער דאָר־טיקער ישיבה.

אין יענער עפאָכע פון גרויס תלמודישער יידישקייט ביי די אשכנזישע יידן איז געשאַפן געווארן דאָס שפריכווערטל: „כי מלובלין תצא תורה"! ציונס גייסט, ציונס תורה, אין דער פולער לויטערקייט, אין דער גרויסער הייליקייט און גאַנצקייט האָט אין גלות געפונען אַ מקום אין לובלין, וואוהין די גרויסע גאונים און לומדים האָבן מיט זיך געבראַכט די שכינה. די תורה — דער אינציקער כוח, וואָס האָט פאַרבונדן די יידן פון אַלע לענדער און פון אַלע דורות; די תורה, וואָס האָט דערמעגלעכט די אידאישע פאַרבונדנקייט און אינהייטלעכקייט פון יידישן לעבנסשטייגער — דאָס תורה־לערנען האָט דאַמאָלט געפינען איר צענטער אין לובלין, דאָס ארט פון די גייסטיקע פי־רער; דאָס זיך־ארט פון דער צענטראַלער אינסטיטוציע פון דער יידישער אויטאָנאָמיע — דעם „וועד ארבע ארצות" און (11) די שטאָט פון די דאמלט־דיקע תלמודישע אַקאַדעמיעס.

/ o /

הערות:

(1) מ. באלאבאן: „וואַרשע די גרעסטע יידישע קהלה אין אייראָפע", „היינט", יו־ביליי־נומער, 1928 — 1908, ז. 117.

(2) דאַרטן באריכות.

(3) שלמה ברוד ניסנבוים, לקורות היהודים בלובלין, תר"ס — 1899; באלאבאן „די יידן שטאָט לובלין", יידיש: א. 5. שויסהיים, ארויסגענעבן צענטראלער פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, בוענאס איירעס, 1947;

Zielinski, Monog, Miasta Lublina.

(4) ניסנבוים, דאַרטן, ז"ז 4 — 5.

(5) באלאבאן, דארטן ז. 20.

(6) יוסף לעווינשטיין, מכתב ב' „לקורות היהודים בלובלין", ז"ז 131 — 132.

(7) זע: באלאבאן, דארט, ז. 25.

(8) זע: חיים דובריש פרידבערג, לתולדות הדפוס העברי בלובלין (הוצאה מיוחדת מן העתון הביבליוגרפי „ירושלים"), קראקא, תרס"א — 1990. די ערשטע יידישע דרוקסערייז אין לובלין איז געווארן געגרינדעט דורך דעם ייד יוסף, אין יאר ש"ז (1547), מיט קנאפע הונדערט יאר נאך גוטנבערגס דערפינדן די קונסט פון דרוק אין יאר הר"י (1450). אין יאר הש"י (1550), האט ר' יוסף באקומען א פריוילעגיע פון קעניג זיגמונט אויגוסט, קיינער זאל נישט וואגן זיך פארנעמען מיט דרוקן אדער איבערדרוקן ספרים, ארויסגעגעבן דורך אים. דאס האט אים אבער אלץ נישט געהאלפן באפעסטיקן זייז דרוקערייי, וואס האט זיך פארמאכט נאך א קורצער צייט פון איר עקזיסטענץ. ר' יוסף שרייבט א „כתב התנצלות לדרשנים" צו איינעם פון די ערשטע נעדרוקטע ספרים, א דרוש-ספר פון ר' דוד הדרשן. זע אויך:

Szezkowski, Historyczny obraz Miasta Lublina, S. 133.

די לובלינער דרוקערייען האבן דאמאלט דערפילט די באדערפענישן פון די יידן אויך אין אנדערע לענדער. (מערער וועגן לובלינער דרוקווועזן אין ווייטערדיקן קאפיטל).

(9) ניסנבוים, לקורות היהודים בלובלין, ז. 5.

(10) וועגן מהרש"א און די שטאט אסטראה־אסטראג זע: הרב י. ל. פישמאן, „אוסטראה מרכז לתורה איז ערים ואמהות בישראל, מצבת קודש לקהלות ישראל שנחרבו בידי עריצים וטמאים במלחמת העולם האחרונה, חלק ראשון, ערוך בידי הרב י. ל. הכהן פישמאן (מיימון)), הוצאת מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי, בסיוע הסתדרות המזרחי בלונדון, ירושלים, תש"י ז"ז 4 — 23. אן אויסנעצייכנטע מאנאגראפיע וועגן אסטראה־אסטראג, דער ערשטער בארימטער שטאט איז וואלין, פויליאוקראינע, וואו יידן האבן זיך באזעצט אין יאר 905 — ד' אלפים תרס"ה.

הרב פישמאן ברענגט די לענגדע וועגן דער ראל פון אסטראג אין דעם אנהויב פון פויליז: די פאלאנעז (ערשטער פויליישער שבט) האבן זיך פארזאמלט נאכן טויט פון זייער קעניג פאוועל ווייל א נייעם קעניג. נישט קענעדיק קומען צו א פארשטענדיקונג, האבן די פויליישע נאבלייט, באשלאסן צו קרוינען דעם מענטש וואס וועט דער ערשטער קומען אויפן מארק.

צומארגנס, נאנץ פרי, איז דער ערשטער געקומען דער ייד אברהם פראכאוויניק (פולווער מאכער); ער האט אבער נישט געוואלט אננעמען די מלוכה, געבעטן, מ'זאל אים נעבן דריי טעג צייט זיך איבערצוקלערן.

נאך די דריי באשטימטע טעג, אברהם איז נאך אלץ פארשלאסן מיט זיך אוון דאס פאלק האלט איין דעם טעם. איינער פון זיי האט לענגער נישט געקענט ווארטן — זי־מאוויט פיאסט האט געכאפט א האק, צעבראכן די טיר אוון געפאדערט פון אברהמען אן ענטפער.

אברהם איז ארויסגעקומען מיטן געוואנטן פאליאק; זיך צוועקגעשטעלט פאר אלע פארזאמלטע אוז אויסגערופן: דער קעניג דארף זיין דער אויסדערוויילטער פון פאלק, א שטארקער, אז „אמיץ לב", וואס זאל פאר קיינעם נישט קיין מורא האבן. אט איז דער מאן — אנווייזנדיק אויף פיאסטן — ער איז דער פאסיקסטער צום טראן.

די פיאסטס האבן דאס קיינמאל נישט פארגעסן. אסטראג איז מיט דער צייט געוואקסן

„ירושלים פון ווילנע", דער נייסטיקער צענטער און שטאט פון נרעסטע רבנים, א דאנק ווען זי האט באקומען דעם נאמען אות תורה.

ר' מאיר שעברעשינער, אין זיין ספר „צוק העתים", שרייבט ווען אסטרא, אז זי איז: „עיר נדולה של חכמים וסופרים, תורה ונדולה, חשובים ונבונים ואנשי סנולה למדינת רוסיה היתה מטרפולין".

אין נרויסן בית־המדרש איז אסטרא פלענט מען קענען זען הארמאטן־קויל שטעקן דיק אין דער סטעלינ. דערציילט די לענענדע, אז דאס זענען די קויל, וואס צוררי ישראל האבן נעשאסן אויפן בית־המדרש פון מהרש"א און נאר אינעם זכות פונעם מהרש"א זענען זיי פאבליבן אין דער סטעלינ און קיינעם נישט נעטראפן.

זע אויך „די פארשוואונדענע ווענט", רעדאקטירט פון ר. אבראמאוויטש, פארוועטס אסאסיאיישאן, ניו־יארק, 1947, אסטרע ז"ז 22, 166, 169.

(11) דאס זיץ־ארט פון „וועד" פלענט אויך זיין אין יאראסלאוו, סאלעץ, נראדנע, בריסק א. א. שטעט. דער וויכטיקסטער פונקט איז נעווען לובלין. און נישט איינמאל דערמאנט דער מהרש"א: „שמעתי ביריד לובלין". דער קהלה־פונקט איז פארברענט נעוואן אין דער שריפה פון 1829 און נעבליבן איז בלויז דער חברה קדישא פונקט, איז ווענען ס'האט זיך נעפינען די דעקלאראציע פון שבת פ' עקב תנ"ד (1694), אין ווענכער מ'לייגט איז חרם די מוסרים און מען וואלט זיי, אויב זיי ווענן נישט בעסער ווארן ווענן זיי נעאורטיילט ווארן מיט קבורת חמור.

/ o /

ב

קהלה נוסח פוילן

די יידישע קהלה אין לובלין, אנטשטייענדיק נאך דעם ווי ס'האבן שוין עקזיסטירט יידישע קהלות אין פוזין, קראקע און סאנדאמיעזש (צויזמיר), האט באקומען איר לעגאלן סטאטוס אין יאר 1523, אין דער צייט, ווען די פוילישע קעניגן האבן, ווי היסטאריקער וויזין אן, זיך באמיט צו צענטראליזירן די קהלות און באשטימען ראיאן־שטייער־איינמאנער פאר פוילן און ליטע.

מיר קאנען זיך דא נישט ארייגלאזן אין איינצלנע היסטארישע פאקטן ווענן דעם אופן ווי אזוי און ווענען מ'האט באשטימט אלס שטייער־מאנער און ווענן זייער מאכט. עס איז אבער וויכטיק צו ווייסן, אז די קעניגן פלענן באשטימען הויפט־רבנים אלס נעהילפן צו די שטייער־מאנער און דערפאר באקומען נרעסערע אויטאריטעט (1). ר' שלום שכנא, דער לובלינער רב איז

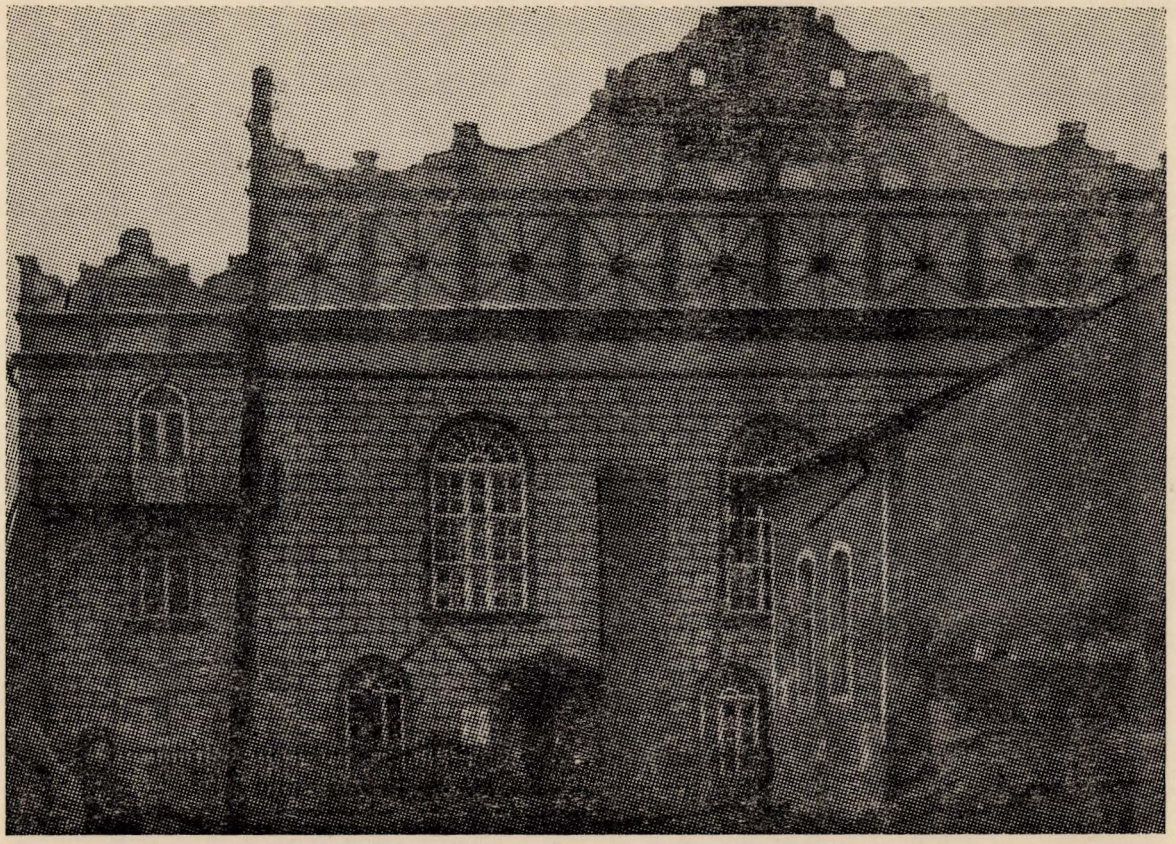
אין 1541 באַשימט געוואָרן, צוזאַמען מיטן קראָקאָווער רב ר׳ משה פּישל, אַלס די הויפּט־רבנים פֿאַר גאַנץ קליינפּוילן און מיט דער רעכט און אויטאָ־ריטעט פֿון שטייער אויפֿזעער.

אין יענער צייט האָט לובלין געהאַט אַ צאָל גרויסע גבירים. איינער פֿון זיי, דער לעמבערגער ייד יאָשקע, אַ באַרימטער צאָל־פֿאַכטער און פֿינאַנ־סיר; זיין פֿרוי, גאָלדע, איז געווען אַ הויז־מענטש ביי די פּוילישע קעניגן. זיגמונט דער ערשטער, האָט געטאָן אַלץ וואָס נאָר מעגלעך איז געווען, צו שיצן און פֿאַרטיידיקן איר וואויִן־רעכט אין לובלין, און צו מאַכן זיכער, אַז קיינער זאָל איר נישט באַרויבן פֿון איר פֿאַרמעגן.

זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1532 איבערלאָזנדיק צוויי זין און טעכטער — איינער פֿון די זין, ר׳ שלום שכנא ב״ר יוסף, דער אנערקענטער גדול ביי יידן און נישט־יידן, האָט דערגרייכט די העכסטע קאַריערע, וואָס אַ ייד האָט זיך דאַמאָלט געקאָנט דערהויבן אין פּוילן. ער, וואָס ווערט געוויפֿן אין פּוילישע אַקטן: "Doctor Judaerum Lubliniensum" ער איז צוזאַמען מיטן דערמאָנטן קראָקאָווער רב, געוואָרן רב הכולל מיט דער פֿולס־טער אויטאָריטעט און יוריסדיקציע איבער די פֿראָווינצן פֿון קראָקע, לוב־לין, צויזמער, פּאָדאָליע, רייסן, בעלז און כעלם. דער ערשטער האָט געהאַט אין זיין רשות די אדמיניסטראציע איבער דריי פֿערטל און דער לעצטער נאָר איין פֿערטל. זיי האָבן געהאַט די רעכט צו באַשטימען רבנים און אַנ־דערע כלי־קודש, צו געבן היתר הוראה נייע רבנים און צו באַשטימען די רעכט פֿון חופּה־קדושין. זיי זענען געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך בלויז צום קע־ניג.

ר׳ שלום שכנא, דער דורכויסיקער לובלינער, האָט אָן ספֿק געהאַט גרויסע פֿאַרדינסטן פֿאַר דעם וואוקס און אַנטוויקלונג פֿון לובלין, ווי אַ וויכ־טיקער יידישער צענטער. ער האָט אַוודאי אַ סך מיטגעהאָלפֿן לובלין זאָל באַקומען אירע ספּעציעלע פּריווילעגיעס און ווערן די יידישע מוסטער־שטאָט.

זיין השפּעה איז געווען איבער גאַנץ פּוילן און ליטע, וואו זיין נאָמען איז געווען באַקאַנט, און נישט אומזיסט האָבן די יידן אין פּוילן אין 1558, ווען ס׳איז באַקאַנט געוואָרן זיין פּטירה, געווויינט איבערן „הויכן מזבח״, וועלכער האָט זיך אומגעקערט צו זיין פֿאָטער אין הימל, דעם מאור הגולה, דעם אָטעם פֿון אונדזער לעבן, דעם געזאַלבטן פֿון גאָט, דעם גרויסן צוויישן די רבנים, דעם שר אין ישראל, וועמען נאָמען ס׳איז געווען שלום און וועל־כער האָט זיך געוויפֿן שכנא״ (2). לובלין איז אַ דאַנק אים געוואָרן די שטאָט

מהרש"א־שול אין אסטרא־אסטראג, ייוא־פּאַטאַ / „פּאַרשוואונדענע וועלט", ז. 172 /
אויבערשריפֿט לייענט זיך: „מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים".

פֿון „תורה, חכמה וגדולה במקום אחד"; שטאָט פֿון יידישן רייכטום, פֿוז גרויסע רבנים, ראשי ישיבה און הויך געבילדעטע אין וועלטלעכער וויסנ־ שאַפֿט, ספּעציעל אין מעדיצינישער וויסנשאַפֿט.

אין אָנהויב פֿון 16־טן י״ה האָבן דאָרט געוואוינט די באַרימטע דאָק־ טוירים: דר. יחזקאל, וועמען דער קעניג אַלעקסאַנדער האָט אין 1503 באַ־ פֿרייט פֿון מלוכה־שטייערן אַלס אַנערקענונג פֿון זיין מעדיצינישער קונסט, ווי אויך פֿאַר זיין אויסערגעווייניקער קענטעניש פֿון דער לאַטיינישער שפּראַך; דר. יצחק מאיר, וועלכער האָט אָפּגעקויפֿט ביים סטאַראָסטע פֿונעם שלאָס אַ סך בוי־פּלעצער און זיי איבערגעגעבן דער קהלה פֿאַרן בוי פֿון דער שול, ישיבה און שפּיטאָל. ער איז געווען באַרימט אַלס דאָקטאָר אויך מחוץ פֿון דער שטאָט לובלין; דר. משה, וועמעס זון צבי הירש איז געווען אַ בן־בית אינעם הויז פֿון קעניג זיגמונט דער דריטער און פֿון וולאָדיסלאָוו דעם פֿערטן.

ביים סוף פֿון 16־טן יאָרהונדערט און אָנהויב 17־טן י״ה האָבן געלעבט און געווירקט אין לובלין נאָך אַ סך דאָקטוירים, צווישן זיי די באַרימטע דאָקטוירים תלמודיסטן: שלמה לוריא רופֿא, אַ קרוב פֿון מהרש״ל, דר. שמואל בן מתתיהו און דר. משה מאָנטאַלטאָ, אַן אָפּשטאַמיקער פֿון מאַראַנעז, וועל־ מעס פֿאָטערס נאָמען איז געווען פֿעליקס דע קאסטעל בראנקא און יידישער נאָמען אליהו מאָנטאָלטא, באַרימטער מעדיקער, הויף־דאָקטאָר ביים קע־ניג אַנרי דעם פֿערטן פֿון פֿראנקרייך, און באַוואוסטער מחבר און קעמפֿער פֿאַר דער יידישער אמונה. זיינע תלמידים: שאול מאַרטיירא און יש״ר דלמידיגו. ער איז געשטאָרבן אין טור אָבער זיין זין, דר. משה און זיין תלמיד ר׳ שאול מארטיירא האָבן אים געפֿירט קיין אַמסטערדאם און דאָרט געבראַכט צו קבר ישראל.

דר׳ משה מאָנטאַלטאָ האָט געוואַנדערט דורך פֿארשידענע לענדער, ביז ער איז אויף דער עלטער אָנגעקומען קיין לובלין, וואו עס געפֿינט זיך זיין קבר און וועמעס מצבה האָט זיך געלייענט:

„יום ב׳ כ״ד אייר שצ״ו לפ״ק, פֿה נטמן החסיד, האיש משה העניו בכל עניניו. כמוהר״ר משה מונטאַלטו רופֿא מומחה בן הגאון מהו׳ אליהו מונטאַלטו שהי׳ רופֿא ויועץ למלך צרפת נקרא הי״ג לודוויקוס שצ״ז לפ״ק תנצב״ה (3).

„דאָ רוט דער מאַן דער פֿרומער און באַשיידענער —

משה מאַנטאַלטאַ, דער דאַקטאַר־ספּעציאַליסט זון פֿונעם גאון ר׳ אליה מאַנטאַלטאַ דאַקטאַר און ראַטגעבער פֿונעם קעניג פֿון פֿראַנקרייך, לואיס דעם דרייצנטן. ער איז געשטאַרבן, מאַנטיק, כ״ד אייר השצ״ז (1637).

לובלין איז אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 16־טן י״ה געווען אין העכסטן אויפֿבלי. די גרויסע יאַרידים האָבן דאָרט געבראַכט די גרעסטע סוחרים פֿון די וויטסטע מקומות, וועלכע זענען געקומען קויפֿן און פֿאַרקויפֿן כלערליי סחורות אַגראַרע ווי מאַניפֿאַקטורע און אַנדערע פּראָדוקציעס. אין דער שטאָט זענען אויך דורכגעפֿירט געווארן גרויסע געלט־טראַנזאַקציעס און בי די ירידים פֿלעגן קומען קרעדיטארן און געלטלייער און די שטאָט פֿאַרוואַנדלט אין א ריזיקן האַנדלס־צענטער. די רעגירער פֿון לאַנד האָבן לובלין געמאַכט פֿאַרן זיץ־אָרט פֿאַר אַלע שטראָף און ציווילע פּראָצעסן.

לובלינער יידן האָבן געהאַט גאָר גוטע פֿאַרדינסט־מעגלעכקייטן אין גענאָסן פֿון א סך האַנדלס־פֿרייהייטן. דאָס האָט אָן ספֿק א סך געהאָלפֿן אין זייער קולטורעלן אויפֿשטייג. אַזוי איז אין לובלין אויפֿגעקומען אייגע פֿון די ערשטע דרוקעריי־ען אין פוילן. אין יאָר 1551, האָט דער דרוקער יוסף גערשטע עפֿנט א דרוקעריי צוזאַמען מיט זיין שוואָגער יצחק ב״ר חיים שחור. חיים בן יצחק, א זון פֿון זיין שוואָגער, איז געווארן דער יורש פֿון דער דרוקערי און ר׳ יוספֿס טאָכטער חנה האָט פֿארגעזעצט די אַרבעט פֿון פֿאָטער (4).

אין יאָר 1578, איז אין לובלין געעפֿנט געווארן א נייע דרוקעריי דורך קלונימוס, דעם קוזין פֿון רב און ראש ישיבה ר׳ מרדכי יפֿה מיט נאָך דריי שותפֿים (5).

דער וואויליזיין און די מער געזיכערטקייט פֿון לובלינער ישוב האָט, ווייזט אויס, גורם געווען, אַז די גייסטיקע מנהיגים און פֿרנסים פֿון יידנטום זאָלן מאָכן לובלין פֿאַר דעם זיץ־אָרט פֿון יידישן סיים, דעם „וועד ארבע ארצות״, וועלכער האָט געהאַט גרויס קאָמפּעטענץ און לעגאַל יורידישע אויטאָריטיוועג מאַכט צו האַנדלן און אורטיילן איבערן יידישן יחיד ווי איבער דעם יידישן כלל.

דער „וועד ארבע ארצות״, וועלכער איז אָרגאַניזירט געווארן אין יאָר 1580, ווי דער פֿאַרבאַנד פֿון אַלע קהלות האָט נישט בלויז זיך געמישט אין ענינים פֿון ריין רעליגיעזע און יידיש־נאציאָנאַלע פֿראָגן און פֿראָבלעמען — ער האָט אויך אָרעגדירט די שטייערן פֿון דער מלוכה, געווארן א מלוכה־אָרגאַן און געהאַט אויטאָנאָמישע מלוכה־רעכט. זיינע באַשלוסן האָבן אָרומ־

געגומען אַלע זייטן פֿונעם יידישן לעבן אין פּוילן און די אַנדערע אָנגע־שלאָסענע צום „וועד" לענדער.

אין די ערשטע יאָרן פֿלעגן אַלע צוזאַמענפֿאָרן פֿאַרקומען אין לובלין, ספּעציעל אין דער צייט פֿון דער קאָנטיליישער חגא „מאַיריאַ גראָמניצאַ" און די צוזאַמענפֿאָרן פֿלעגט מען רופֿן „וועד גראָמניץ". עטלעכע צוזאַמענפֿאָרן זענען פֿאָרגעקומען אין די שטעטלעך אָרום לובלין, אין בעלזשיץ, אפֿאלע, טישאָוויצע און לענטשנע.

נאָך דער קאָנפֿעדעראַציע (1680) זענען די מערסטע צוזאַמענפֿאָרן פֿאָר־געקומען אין יאָראָסלאָוו ביים טייך סאָן מיטל־גאַליציע און די „מאַרשאַלן", די פֿירער פֿונעם „וועד", פֿלעגן זיין פֿאָרשטייער פֿון אַנדערע קהלות. דער פֿאָרלעצטער פֿרעזידענט פֿונעם „וועד" (ווי אַ סך האָבן אים גערופֿן „יידי־שער סיים") איז אָבער דאָך געווען אַ לובלינער: ר' אברהם היילפּערין. לוב־לינער האָבן זוכה געווען צו זיין אין דער פֿירערשאַפֿט ביים אַנטשטייאונג און ביי דער אויפֿלייזונג פֿונעם וועד אין יאָר 1764.

דער „וועד" אין זיין לובלינער פֿעריאָד האָט אַרומגענומען אַלע זייטן פֿונעם יידישן לעבן אין פּוילן. עס זענען פֿאַרהאַנדלט געוואָרן אָרגאַניזאַציע־נעלע פֿראַגן, ספּעציעלע פֿראָבלעמען, ענינים פֿון יידישן האַנדל און קרע־דיט, באַציאונגען צווישן יידן און דער קריסטלעכער וועלט, אינטער־וועניציע ביי רעגירונגען און ריין רעליגיעזע פֿראַגן.

אין לובלין האָבן די „וועד"־פֿאָרשטייער זיך אויך פֿארנומען מיט פֿראָבלעמען, וואָס האָבן געטראָגן אַ וועלט כאַראַקטער און אין לובלין איז אין יאָר 1670 אויסגערופֿן געוואָרן דער גרויסער חרם קעגן שבתי צבי (התל"ו — 1676; — השפ"ו — 1626) און זיינע נאָכפֿאָלגער. אָבער וועגן דעם וועלן מיר רעדן שפּעטער.

דאָ איז נויטיק אַ וואָרט וועגן פּוילן בכלל.

פּוילן איז דאָמאָלט געווען אַ גרויסע מדינה, אַ וועלט מאַכט. אירע גרעניצן פֿון באַלטישן ים ביזן דונאי און שלעזיע האָבן מיט זיך פֿאַרגע־שטעלט אַ שטח פֿון 23 טויזנט קוו. מיילן.

אין דער דאָזיקער מדינה, אין פֿאַרגלייך מיט די אַנדערע מדינות, האָבן יידן געפֿונען פֿאַרהעלטנישמעסיק אַ מקום מנוחה און געהאַט אַן איינפֿלוס אויף דער פּאָליטיק פֿונעם לאַנד פֿאַר הונדערטער יאָרן — פֿון אברהם פֿראָכאָוויניק, וואָס האָט געמאַכט גראַף פּיאַסט פֿאַר קעניג, ביז שאול וואל, וועלכער האָט אַרויפֿגעזעצט אויפֿן טראָן זיגמונט דעם דריטן (אַן אַנדער יידּ,

דר. שלמה אשכנזי, האָט אַרויסגעזעצט אויפן טראָן דעם קעניג זיגמונט אויגוסט, געשט. 1572).

געקומען זענען יידן ווי סוחרים, צוזאַמען מיט די כוזרים, נאָך אייִדער פוילן האָט אָנגענומען אַלס די אָפּיציעלע רעליגיע דאָס קריסטנטום (893). אין יאָר 905, האָבן יידישע איינוואַנדערער באַקומען זייער בירגער־רעכט. אין צייט פון די קרייצוגלער (1096 — 1146), זענען מאַסן יידן אָנגעקומען אין פוילן. ווי סוחרים, האָבן יידן קאָנטראָלירט דעם פוילישן האַנדל אויך מחוץ פוילן.

די אָפּיציעלע יידישע רעכט, ווי מיר האָבן פֿריער דערמאָנט, איז געווען באַזירט אויף דער קאלישער דעקלעראַציע פון קעניג באָלעסלאַוו, וואָס איז דורך קאַזימיר דעם גרויסן, באַנייט געוואָרן אין יאָר 1334, איינשליסנדיק אויך ציווילע, פּאָליטישע און סאָציאלע רעכט. דאָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט דעם יידישן וואַנדערער, וועלכער האָט אַמאָל געדאַרפט צעשטערן זיין לעבנסשטייגער, צוליב זיין עקאָנאָמישער לאָגע און סאָציאַלן מצב, זיך צופּאַסן צו אַן אינהייטלעך פּיקסירטן לעבנסשטייגער אויף דעם פוילישן באָדן.

צוליב דעם, וואָס גרויסע מאַסן יידן פון דייטשלאַנד האָבן זיך באַזעצט אין פוילן, האָבן יידן געריעדט דייטש־יידיש און ס׳האָט זיך אַנטוויקלט די היינטיקע יידישע שפּראַך (5). האָבנדיק דאָרט, אין יענער תקופה, די פּוילסטע אויטאָנאָמיע, וואָס האָט נישט קיין פּאַרגלייך אין קיין לאַנד, ווי למשל, דעם "וועד ארבע ארצות", געגרינדעט אויפן פּאַרלאַנג פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן, האָבן יידן זיך אַנטוויקלט גייסטיק, קולטורעל, נישט וועראַנדיק באַאיינפלוסט פון דער פוילישער קולטור און שפּראַך. פוילישע לומדים, ווי ס׳איז פֿריער דערמאָנט געוואָרן, האָבן קיין וועלטלעכע בילדונג נישט געהאַט; די יידישע מאַסן אין פוילן האָבן דאָמאָלט נישט געקענט די פוילישע שפּראַך און זיך וויניק אָפּגעגעבן מיט וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן.

די מאַכט איז געווען אין די הענט פון די רבנים און ראשי־קהלות. אין פּופּצנטן י״ה, האָט דער פֿריער־דערמאָנטער ר׳ שלום שכנא לובלינער געהאַט די הויפּט־מאַכט — אָבער דאָס איז נישט געווען ווי מאַרקסיסטישע היסטאָריקער באַמיען זיך אויסצוטייטשן — די מאַכט פון קלער און פּינצטערניש (6). ר׳ שלום שכנא איז געווען דער רב המדינה צוליב זיין גרויסקייט אין לערנען און גרויסקייט אין יחוס און אַריסטאָקראַטישן אָפּשטאַם.

זיינע עלטערן, יאָשקע און גאָלדע, ווי זיי זענען געווען באַקאַנט אין פוילן, זענען געווען קרובים למלכות. זיין ברודער פּסח איז געבליבן ביים פּאָטערס געשעפּטן און ער, ר' שכנא, איז געווען דער אנערקענטסטער גאון און פוסק (7), וואָס האָט זיך פֿאַרדינט דערהויבן צו ווערן (דעם 12־טן דע־צעמבער 1541) צום אָמט פֿון רב הכולל, צוזאַמען מיטן קראַקאָווער רב ר' משה פּישל, ער זאָל אדמיניסטרירן דריי פֿערטל פֿון פוילן און דער אַנדע־רער בלויז איין פֿערטל.

דער פֿאַקט איז דאָך, אַז נישט אַכטנדיק, וואָס די דאָזיקע רעכט איז געווען אַ לעבנסלענגלעכע, פֿונדעסטוועגן, ווען זיין שטעלן זיך על דעת עצמו, האָט אַרויסגערופֿן פֿאַרביטערונג, איז פֿון דער רעגירונג באַשטימט געוואָרן אַ בית־דין פֿון זעקס דיינים: צו צוויי, פֿון לעמבערג, פֿויזן און קראַ־קע — ר' שכנאס מאָכט איז אָזוי אָרום באַגרענעצט געוואָרן. זיין השפּעה איז אָבער געווען אין אַלע תפוצות־ישראל און די אור־אַלטע שטאָט לובלין האָט דערפֿון זייער פֿיל געגאָסן, ווערנדיק דאָס אָרט, וואו די גרעסטע גאונים האָבן געפֿונען זייער ווירקונגס־פּלאַץ פֿאַר דער דערציאונג פֿון די נייע דורות.

/o/

הערות:

(1) זע: ס. באַלאבאן, „די יידן שטאָט לובלין", 30 — 41 באריכות ווענן שוץ פון יידיש־רעליגיעזע רעכט אין אלט פוילן און ווענן קאַלישער סטאָטוס פון הייליק: באַלעסלאַוו איז יאר 1264, אויך ווענן דער פּאַרויכערונג פון קאַזימיר דעם גרויסן אין 1343 און פון אלעקסאנדער אין 1505 צו היטן די רעליגיעזע רעכט פון יידן, זע אויך:

DR. ISAAC LEWIN, The Protection of Jewish Religious Rights by Royal Edicts in Ancient Poland, New York, 1943

כענינ זינמוכט דער ערשטער האט י. אלע פון יאר הש"ן (1546) ארויסגענעבן א רעקרעט, אז די רבנים אין פוילן זאלן האבן דאס רעכט, צו משפטן יידן אין אלע זייערע סכסוכים לויט די פארשריפטן פון דער תורה.

(2) זע וויטער קאפיטל רבנות און רבנים הערשאפט אין לובלין; קאפ. 7, באנרינדער און פאפולאריזאטאר פון פלפול לערנען; קאפ. 8, דער מהרש"ל פון לובלין א. א.

זע אויך ארי' ליבוש שפּעער, הסניר, שנה שני' (נוסער 15), ה' אייר, תרי"ח — 1858, פון זיין רבין ר' יעקב רייסמאן, אז אויף א בלעטל אין דער נסרא סנהדרין (צ"ח ע"ב), אויף דעם מאמר מה שמו של משיח דבי רבי שילא אמרי, שילה שמו... האט מען נעפונען א צושריפט (און ס'זאל זיין פון ר' שכנאן): ואני אומר שכנא שמו

שנאמר לשכנו תדרשו (דברים, י"ב, ה'). אין יידיש: און איך זאג: זיין, משיחס נאמען איז שכנא, ווי דער פסוק זאגט: לשכנו (שכנא) תדרשו...
(3) וועגן דעם בארימטן מעריקער אלי' מאנטאלטא, זע באריכות:

The Jews and the Medicine, Essays, by Harry Friedenvald, M.D. etc., Vol. II, Baltimore, 1944, pp. 468-502,

בילד פון מצבה, ז. 484.

טראנסקריפציעס אוו פאקסימילעס פון מאנטאלטאס שריפטן ז"ז 487 — 489; 492 — 493.

יוסף שלמה דעלמעדיגא (ישר), שרייבט וועגן מאנטאלטא אין יאר 1619, אלס זיין נרויסער לערער אוו נרויסער מעריקער.

(4) זע באריכות, באלאבאן, דארט ז"ז 48 — 50; ניסנבוים, דארט, ז"ז 41, 51 — 52. ניסנבוים גיט אז נרינדונג־יאר פון דער דרוקערייי 1600 אוו עקזיסטענץ ביזן יאר התס"ב (1682). ער איז ווייט נישט פינקטלער. באלאבאן (ז"ז 11-12) 50-12 איז דא פינקטלעכער. ווי מיר האבן מריער נעזעהן אוו ציטירט פון פרידבערגס ביבליאנראפישע שטודיע „לתולדות הדפוס העברי בלובלין".

ר' קלונימוס איז נעווען נעצוואונגען אפצושטעלן די דרוקערייי. דאס האט אים מארשאפט א סך ענטפֿעמנפש. די דרוקערייי איז סער נישט באנייט נעווארן. פונוואנען לובלינער כראנאלאגן ווייסן, אז די דרוקערייי איז רעאגנאניזירט נעווארן איז אומבאקאנט.

רבינוביץ איז זיין אפהאנדלונג וועגן תלמוד־אויסנאבעס, ווייזט אן, אז די ערשטע תלמוד־אויסנאבע איז פויליז, איז נעדרוקט נעווארן אין לובלין. די זעלטענע נסרא שבועות (שי"ט — 1559) נעפינט זיך אין דער ביבליאטעק פון יידישן טעאלאגישן סעמינאר אין ניו־יארק.

די קלונימוס יפה דרוקערייי אין איר רעארגאניזירונג, האט לויט באלאבאן (דארט ז. 52) אוו אנד. עקזיסטירט ביזן צוזאמענמאר פון „ווער ד' ארצות" אין יאראסלאוו, אין יאר 1690. ווי י. ריבקינד לאזט סיר ווייסן אין דא באלאבאן ווייט נישט נערעכט אוו אז מקורותדיקע באנרינדונג. די דרוקערייי האט אננעהאלטן א שטיק צייט אבער נישט ביזן סוף פונעם 17־טן י"ה, ווי באלאבאן גיט אן.

(5) זע: ים של שלמה, ניטין כ"ח; אזוי אדום האט זיך אויך אנטוויקלט די יידישע ליטעראטור אויף יידיש־דייטש — נאכקוקן: דר. י. צינבערג, „די נעשכטע פון ליטעראטור ביי יידן" (פארלאג: משה שמואל שקלארסקי); ס. ווינער, „די נעשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור (איקוף, 1935); שלמה לוסטיק: „די יידישע ליטעראטור בין די פלאסיקער" (יידיש בוך, ווארשע, 1950), ז"ז 26 — 52; יעקב באטשאנסקי, „סאמע יידיש" (דוד לערמאן פארלאג), בועגאס איירעס, התש"ט — 1947.

א נרויסע ראל איז דער אנטוויקלונג פון יידיש האט נעשפילט די שפילמאן־לי־טעראטור, וועמעס נרעסטער, סאלאנטירטער אוו באדייטנדיקסטער פארשטייער איז נע־וועז ר' אליהו בחור (אליהו הלוי בן אשר אשכנזי) מיט זיין „בבא־בוך" אוו „פאריז אוו ווינא".

(6) זע: לוסטיק, דארט.

(7) באלאבאן: „יידן שמאט", ז"ז 35 — 36.

/ 0 /

ג

פֿאַר און נאָך די ת״ח — ת״ט יאָרן

די אַרבעט, ווי מיר האָבן באַמערקט, איז ווייט נישט קיין אויס־שעפּנדיקע און האָט אַלס גרונטציל געוואָלט בלויז אַרויסהייבן די וויכטיק־סטע פֿירנדיקע פֿאַרשטייער פֿון אַלט און נייַ־לובלין, באַקענען דעם לייענער מיט דער פֿאַרגאַנגענהייט און די אַנטוויקלונג־עטאַפּן פֿון דער שטאָט אויף וועמעס באָדן ס׳איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסע קולטור־טראַדיציע. מיר האָבן זיך באַמיט געבן אַן איבערבליק איבער איר רעליגיעזן קולט, רעליגיעזער דיאַלעקטיק, לומדישער און מיסטישער קולטור...

„מיר מוזן — שרייבט מ. באַלאַבאַן הי״ד (געב. 1877, אומגעקומען — 1943) אין אַריינפֿיר צו זיין לובלין־מאָנאָגראַפֿיע — אויפֿוועקן פֿון די קברים די נשמות פֿון די גדולים, וועלכע האָבן דאָ געלעבט און געווירקט, צו־ריקרופֿן אין אונדזער זכרון זייערע מעשים און זייערע ליידן און מיט זיי צוזאַמען באַזוכן די גאַסן, די הייזער און די שולן — אַלע פֿלעצער פֿון זייער אַקטיוון לעבן. ערשט דאַן וועלן מיר פֿאַרשטיין די שפּראַך פֿון די ענגע גאַסן, אין פֿון די אַלטע הייזער — דאָס געשריי פֿון די געטאָס און פֿון די מענטשן, וועלכע דרייען זיך אַרום אין די דאָזיקע ענגע גאַסן...״ (1).

אין דער זעלבער לובלין מיט דער ברייטער יידישער אויטאָנאָמיע, מיט יידישע געריכטן, מיט אַן אויטאָנאָמער יידישער אַדמיניסטראַציע זענען יידן געווען שוצלאָז קעגן די בלוט־בלבולים, קעגן די אָפּטע רדיפֿות און גירושים, קעגן די באַרבאַרישע פּראָצעסן מיט טאָרטור־נאָכפֿאָלגן, קעגן די פֿאַרבאָטן אויפֿן יידישן מסחר און קעגן די יעזואיטישע פּאָגראָם־העצעס. אין יאָר 1529, איז די יידן פֿאַרווערט געוואָרן צו האָבן. דאָס האָט געמיינט אַ טויט־אורטייל. צוזאַמען מיטן ליכט איבערן גייסטיקן לובלינער האָריזאָנט האָבן די שוואַרצע וואָלקנס פֿון צייט צו צייט איבערדעקט דעם העל־באַ־לויכטענעם הימל. (אין יאָר 1650, האָבן די יעזואיטן געפֿונט אין לובלין אַ דרוקעריי צו דרוקן אַנטיסעמיטישע ליטעראָטור פֿאַר גאַנץ פּוילן).

לובלין האָט אויך געהאַט יאָרן פֿון חושך־ואפֿלה. די אומאויפֿהערלעכע עלילת־דם אויסטראַכטענישן, די כסדרדיקע פּראָצעסן, אַז יידן האָבן דורכ־געפֿירט אַ „ריטועלן מאָרד״, געטויט אַ קריסטלעך קינד, כדי צו נוצן דאָס בלוט פֿאַר הייליקע צוועקן. אַן עלילת־דם, וואָס אַפֿילו ווען די ריכטער פֿונעם קרוינטריבונאַל וועמעס זיצאָרט איז געווען אין לובלין, האָבן אויפֿגעדעקט

דעם אמת, האָט עס אַלץ נישט אָפּגעהאַלטן פֿון פּאָגראָמען אויף יידן און פֿון ראַבירן זייער האָב און גוטס.

אין די ראַמען פֿון דער אַרבעט קען מען זיך נישט אַרײַנלאָזן מיט פֿאַקטן וועגן אָט־די עלילת־דם פּראָצעסן, וואָס האָט געשאַפֿן טרויער און אומ־רו בײַ לובלינער יידן. די לובלינער קריסטן האָבן פֿאַרגעשטעלט דעם ייד אַלס דעם קינדער־מערדער און בלוט־פֿאַרגיסער. אויפֿהעצער קעגן יידן האָבן קיינמאָל נישט געפֿעלט אין פּוילן (2).

די יעזואיטן האָבן געאַרבעט מעשים אויפֿצוהעצן דעם המון קעגן יידן און יידיש בלוט איז געווען הפֿקר פֿאַר יעדן כוליגאַן און הענקער. עקס־צעסן אין לובלין זענען געווען געווײַנלעכע דערשײַנונגען, אַז זיי האָבן זיך מער נישט געגויטיקט אין די שענדלעכע פֿאַרלוימדונגען אויף צו פֿאַר־גיסן יידיש בלוט.

דאָס ערגסטע ליידנס־קאַפּיטל פֿאַר די יידן אין לובלין איז געווען דער פֿינצטערער ת״ח — ת״ט פּעריאָד (די יאָרן 1648 — 1649), וועלכער כמעלניצקיס באַנדעס האָבן דאָרט געבושעוועט מיט זייער גאַנצער רציחה.

דערציילן די כראָניקער און היסטאָריקער פֿון דער שטאָט לובלין וועגן דעם שבועות פֿון שנת ת״ח (1648): „דער יידישער קוואַרטאל אין לובלין האָט באַקומען זייער באַאומרואיקנדיקע ידיעות. אין די שולן און אין די פּריוואַטע הייזער האָט מען געערעדט וועגן אַ שרעקלעכן אויפֿשטאַנד פֿון די קאָזאַקן אין דרום־מזרח־לאַנד.

ביידע טעג שבועות זענען אַריבער שטיל און רואיק, אָבער באַלד נאָכדעם זענען אָנגעקומען די קאַראַוואַנען פֿון מזרח, און די סוחרים האָבן דערציילט, אַז די קאָזאַקן האָבן זיך פֿאַרייניקט מיט די טאַטאַרן, אַז דאָס פּויליש מיליטער איז צעקלאַפּט געוואָרן און צוויי געוואַלדן זענען געקומען געוואָרן אין געפֿאַנגשאַפֿט. אַז די קאָזאַקן באַפֿאַלן הויפּטזעכלעך די שליאַכטע און די יידן, אַז אויף יענער זייט דניעפּער, זענען אויסגעשאָכטן געוואָרן גאַנצע יידישע קהלות.

„אין עטלעכע טעג אַרום זענען שוין אָנגעקומען די ערשטע אַנטלאָ־פֿענע קיין לובלין... די אַנטלאָפֿענע האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך די ידיעה וועגן דער שחיטה אויף די יידישע קהלות אין טשעכערין, נעמיראָוו, טול־טשין, אסטראה א. א. וו. זיי האָבן איבערגעגעבן פּרטים וועגן די שרעק־לעכע געשעענישן און אכזריותדיקע מעשים. כמעלניצקי האָט זיך געלאָזט מיט זיינע קאָזאַקן קיין לובלין״ (3).

לובלין האָט זיך געגרייט צו פֿאַרטיידיקן די שטאָט. מערסטע אייַנ־ווואוינער זענען אַנטלאָפֿן. די איבערגעבליבענע האָבן זיך באַזעצט אין אַנ־געוויזענע טורעמס און באַסטיאָנען. צוליב דער שמוץ, שרעק און עלנט פֿון די איבערגעבליבענע איז אויסגעבראָכן אַ ווילדע מגפה פֿון וועלכער עס זענען געפֿאַלן צענדליקער טויזנטער קרבנות. די כראָניקער פֿון יענער טראַגישער עפּאָכע גיבן איבער די שרעקלעכקייט פֿון דער מגפּה, וואָס האָט געבראָכט פֿאַרווויסטונג צו יידישע ישובים, אַז „ברודער האָט זיך נישט דערבאַרעמט אויף ברודער און פֿאָטער נישט אויף זון".

לובלין האָט אָבער דאָמאָלט אָפּגעגליקט דאָס מזל. אויף כמעלניצקיס באַפֿעל, זענען זיינע באַנדעס, וועלכע האָבן געצייכנט זייער וועג מיט פֿייער און שוווערד, אַוועק צו זייערע מקומות, וואָרטנדיק אויף דעם אויסגאַנג פֿון די פֿאַרהאַנדלונגען מיט דעם נייעם פּוילישן קעניג אין קאַזשימיעזש.

אין יאָר 1651 איז אַפֿילו פֿאַרגעקומען אַ באַראַטונג פֿון „וועד ארבע ארצות" ווי אַזוי צו העלפֿן די געליטענע פֿון אוקראַינע און פּאָדאָליע. די זיצונג האָט באַשלאָסן צו באַשטימען אַ תענית אויף „כ' סיון" (דעם 20־טן טאָג אין סיון), דעם טאָג פֿון דער נעמיראָווער שחיטה און צו דערלויבן די פֿרויען, וואָס זייערע מענער זענען אומגעקומען דורך די קאָזאַקן, ווידער חתונה צו האָבן.

די סליחות „עשרים בסיון" פֿאַרענדיקן זיך מיט אַן „אל מלא רחמים", פֿון אַן אַנאָנימען מחבר צום אָנדענק פֿונעם נעמיראָווער רב ר' יחיאל מיכל, וועלכער איז אין שנת ת"ח געפֿאַלן על קדושת השם. שרייט אויס דער הייליגער מקובל און פּייטן „אין כמוך באלמים, שומע לשועת עגומים. מנהיגי עדת ישרים נשחטים כאלים וכפּרים. זהיר וזריז במצות אל, האלוף הגאון מוהר"ר יחיאל, נשא ידו ולבו לאל הוי אריאל אריאל. תורה, תורה חגרי שק והתפּלשי בעפֿרים אשר נשפך דמם כמים הנגרים (4).

ר' נתן נטע האנאוועך שרייבט וועגן פֿאַסט־טאָג כ' סיון:

„און מען האָט מתקן געווען אַ תענית־צבור פֿאַר דער גאָרער מדינה פּוילן, דעם צוואנציקסטן טאָג אין חודש סיון אויף אייביקע צייטן, דעם אייגענעם טאָג, ווען ס'איז געווען די שחיטה פֿון נעמיראָוו, ווי ס'איז באַ־וואוסט, אַז זי איז געווען די ערשטע קהלה, וואָס האָט זיך מוסר נפֿש געווען אויף קדוש השם. איר זכות זאָל אונדז בייַשטיין און דער אויבערשטער זאָל נקמה נעמען פֿאַר זייער בלוט".

די תקנה וועגן דעם „תענית כ' סיון", איז אָנגענומען געלאָרן דורך די מנהיגים און רבנים פֿון גאַנץ פּוילן אויף דער זיצונג פֿונעם וועד פֿון לוב־

קינה אויף גזירות ת״ח ות״ט לובלין ת״י — 1650
/ ביבליאָטעק פֿון יידיש־טעאַלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק /

לין אין יאָר ת״י (1650). אין דער תקנה וועלט צוו״א געזאָגט: „יעדער מאָן פֿון אַכצן יאָר און וויטער און יעדע פֿרוי פֿון פֿופֿצן יאָר אָן זענען מחויב צו פֿאַסטן ווי אַ תענית צבור... אין דעם טאָג דאַרף מען ביי יעדן איינעם אויפֿמאָנען אויסלייז־געלט פֿאַר זיין נפֿש און עס פֿאַרטיילן צווישן ארעמע לערנער. מען לייענט „ויחל״ אין דער פֿרי און צו מנחה און מען איז מזכיר די נשמות פֿון די אומגעקומענע״.

אין די כראָניקעס פֿון יענער עפּאָכע (ש״ך — „מגלה עפּה״; האַנאָוער — „יון מצולה״; ר׳ שמואל פֿיבש — „טיט היון״; אברהם שמואל אשכנזי — „צער בת רבים״; מאיר בר׳ שמואל פֿון שעברעשין — „צוק העתים״, אברהם אשכנזי — „מספּד פֿולניא״) וועלט דערציילט וועגן די ליידן פֿון פֿוי־לישן, ליטווישן, אוקראַיניש יידנטום און קדוש השם אַקטן פֿון יידישע מע־נער און פֿרויען.

יידן האָבן זיך געשטעלט קעגן די האַרדעס קאָזאַקן און אַרויסגעוויזן גייסטיקן און פֿיזישן הערואיזם, נישט פֿאַראַטנדיק זייער אָפּשטאָם און גלויבן ווי עס באַווייזן די סליחות און קינות פֿון יענער צייט (5).

ר׳ יוסף הכהן אין דער הקדמה צו זיין ספֿר „עמק הבכא״ — אַ גע־שיכטע פֿון יידישע צרות, געשריבן זייער פּאַטעטיש אָבער געוויסנהאַפֿט און סטיליסטיש דריקט זיך אויס: „מי הוא זה האיש האכזרי שלא יבכד בראות ספֿרי״. ער רופֿט צום גאָט פֿון משפּט, ער זאָל נישט פֿאַרשווייגן דאָס אומשולדיק פֿאַרגאָסן בלוט.

ווי אַ געלערנטער, היסטאָריקער און מעדיקער און אַליין אַ פֿאַרטרי־בענער פֿון שפּאַניע, שרייבט ר׳ יוסף הכהן מיט אַ גלענצענדיקער ליבע צו זיינע פֿיל־געפֿלאָגטע ברידער. ער איז געווען מיט פֿיר יאָר עלטער פֿון ר׳ שלמה מולכו, דער משיחישער ווייזאָגער, וועלכער איז אין עלטער פֿון 32 יאָר פֿאַרברענט געוואָרן אויפֿן שייטערהויפֿן, פֿאַרבלייבנדיק דער לעגענ־דאַרישער משיח בן יוסף.

ר׳ יוסף שרייבט וועגן אים: ויצא חוטר מפורטוגל״ — אַ וואונק אויף דער משיחישער נבואה פֿון ישעיה הנביא: „ויצא חוטר מגזע ישי...״ (6).

לובלין האָט בייגעטראָגן איר חלק צו דער מאַרטיראָלאָגיע פֿון אונד־זער פֿאָלק און צום הערואישן קדוש השם אין די טראָגישע מאָמענטן אין אונדזער געשיכטע.

נאָך ערגער ווי אין גאַנץ פּוילן איז געוואָרן די לאָגע פֿון די יידן אין לובלין, אין יאָר 1654: פֿון איין זייט האָט געבושעוויט אַ טויט־מגפֿה, וואָס האָט אַלעמען אָנגעשטעקט און פֿון דער אַנדערער זייט — די אָנפֿאַלן

פֿון די שונאים: פֿון דרום, כמעלניצקי מיט די קאָזאַקן און טאַטאַרן; פֿון מזרח — די רוסן און פֿון צפֿון — דאָס חייל פֿון שוועדישן קעניג קאַרל גוסטאַוו.

ר׳ שמואל פֿייביש אין זיין ספֿר „טיט היון", אויסרעכנדיק די אומגליקלעכע שטעט אויף זיין ליידנדיקן וואַנדערוועג דערציילט, אַז ער איז געגאַנגען קיין לובלין, אַ מוטער־שטאָט אין ישראל, וואָס האָט נישט איר גלייכן אויף דער גאַנצער וועלט. איז דאָרט געווען אַ שרעקלעכע גזירה, ס׳זענען אומגעקומען צען טויזנט יידן (7).

די קאָזאַקן האָבן זיך נאָך אַלץ נישט צופֿרידנגעשטעלט און זיך געריסן אויף די מויערן און טויערן און ס׳איז זיי געלונגען זיך אַרײַנרייסן אין שטאָט און מיט די גרויזאמסטע מיטלען זיך געוואָרפֿן אויף די יידן און אַדל־לייט. אַלץ איינגעהילט אין פֿלאַמען, מענטשן געפֿיניקט אויף די שרעקלעכסטע אופֿנים, געכאַפּטע אין געפֿאַנגשאַפֿט, באַגראָבן לעבעדיק — אַז דער טויט איז שוין געווען די קלענסטע פֿיין. אַ סך יידן האָבן זיך אַליין געזומען דאָס לעבן אַבי נישט אַרײַנצופֿאַלן אין די הענט פֿון די מערדער. טויט און פֿאַרניכטונג האָט אַרומגעכאַפּט דער יידן־שטאָט מיט איר אַזוי פֿיל לעבעדיקייט און אינטענסיווקייט.

געגוג בלויז אַ קורצע שילדערונג פֿונעם באַרימטן גאון און רב ר׳ שמואל (נפֿטר התס״א), זון פֿונעם קדוש ר׳ דוד אויערבאַך, וועלכער איז אַליין קוים אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פֿון טויט. ער דערציילט אין זיין ספֿר „חסד שמואל", אַז די קאָזאַקן האָבן פֿאַרוואַנדלט לובלינער יידן „כצאן טבחה", געשניטן פֿון זיי לעבעדיקע שטיקער. דעם גאון און קדוש ר׳ אברהם בן ר׳ שמואל יהודה, האָבן זיי געכאַפּט און אים אַרײַנגעשטעקט אַ שפּיז און אַזוי געפֿיניקט אַ גאַנצן טאָג ביז ער האָט אויסגעהויכט זיין ריינע און הייליקע נשמה (8).

ש. ב. ניסנבוים, אין זיין שילדערן יענער גרויל־עפּאָכע, דערציילט, אַז אַ סך יידן האָבן זיך אַליין אויסגעגראָבן קברים און זייערע נעמען אויסגעקריצט אויף די בית־הקברות וועלנס. זיי האָבן בעסער אויסגעקליבן דעם טויט אידער אַרײַנצופֿאַלן אין די הענט פֿון כמעלניצקיס קאָזאַקן (9).

אין דער טראַגישער כראָנאָלאָגיע רעכנט ער אויס ווי אַזוי די באַראַבאַרישע רוצחים האָבן אויסגעשניטן די צונג פֿונעם קדוש ר׳ יהודה ב״ר אהרן פֿון פּרעמסלי — פּזשעמישל און נאָכדעם אים צעשניטן און פֿאַרברענט, אַזוי מיט קדושים פֿון לוקאָוו, טאָמאַשאָוו און נייַ־שטאָט. די קדושים פֿון דער דערמאָנטער שטאָט ר׳ שמואל און ר׳ שלמה האָט מען פֿריער אָפּ־

געשניטן די הענט און נאָכדעם געטויט. עס איז ווי דער לובלינער כראָנאָלאָג פֿירט אויס: תסמר שערות ראשינו. די האָר שטעלן זיך אויף פֿון אָט דעם ווילקיר און ווילדקייט פֿון דער כמעלניצקי תקופֿה.

דער טרויעריקער ערב סוכות פֿון י״ד תשרי תי״ז (1656) איז פֿאַר־אייביקט געווארן אין די יידישע טרויער־אַרסענאַלן דורך אַ תענית. די רבנים האָבן דערלויבט און אויפֿגעפֿאַדערט צו היטן דעם געדענק־טאָג ערב־יום־טוב דורך פֿאַסטן, זאָגן קינות און בעטן דעם דערבאַרעמדיקן גאָט, זיך מרחם זיין אויף דעם שארית אינעם זכות פֿון די מקדשי השם.

די שטאָט איז נאָכן שטורעם געלעגן אַ פֿאַרוויסטע. אַלץ איז געלעגן אין חורבות אַש. די לובלינער יאַרידים זענען אַריבערגעטראָגן געווארן קיין לעמבערג און די ״וועדים״ זענען פֿאַר אַ צייט נישט געווען. אויך דער קרוינטריבונאַל איז פֿאַרמאַכט געווארן. ערשט אין יאָר 1661 זענען אין לובלין באַנייט געווארן די זיצונגען פֿונעם קרוינטריבונאַל און ס׳זענען געפֿרוּפֿן געווארן די זיצונגען פֿון ״וועד ד׳ ארצות״. לובלין איז אָבער שוין ווייט נישט געווען די זעלביקע. די אָרעמקייט אין לובלין איז געווען זייער גרויס. רעגירונגען האָבן זיך כסדר געטוישט, אייגע ערגער פֿון דער אַנדערער, די הריגות און שחיטות זענען געווארן אָפֿטע דערשיינונגען. די יעזואיטן פֿון איין זייט, דאָס רוסישע חייל פֿון דער אַנדערער זייט, נאָכדעם די טאַטאַרן און צו די אַלע פֿלאָגן די עלילת־דם פּראָצעסן — אַלץ צוזאַמען האָט רואינירט דעם יידישן ישוב און געבראַכט זיין עקאָנאָמישער יריידה, כאָטש גייסטיק האָבן זיך לובלינער יידן נישט אונטערגעגעבן.

לובלין ווי די גרענץ־שטאָט צווישן רוסלאַנד און פוילן איז געווען דער מקום, וואו אַלע פֿיינטלעכע אַרמייען פֿון מזרח און מערב פֿלעגן זיך קרייצן און פֿירן די פֿאַרביסענע שלאַכטן. אַזוי איז דער שוועדישער קעניג קאַרל דער 12־טער אַריין קיין לובלין אין יאָר 1704, דאָרט געמאַכט זיין הויפּט־קוואַרטיר. וועגן ער האָט פֿאַרלאָזט די שטאָט און זיין קוואַרטיר אינעם סוביעסקי־הויז, האָט עס באַלד פֿאַרכאַפּט דאָס רוסישע מיליטער אונ פּעטער דער גרויסער האָט אינעם זעלבן הויז אינגעאָרדנט זיין הויפּט־קוואַרטיר (1707).

פּעטער האָט אַרויסגעגעבן אַ שענדלעכן דעקרעט קעגן יידן (26־טן נאָוועמבער, 1720), פֿון וועלכן ס׳האָבן מערסטנס געליטן לובלינער יידן. די לעצטע האָבן אָבער נישט אויפֿגעגעבן זייער לעגאַלן קאַמף צו ווייזן, אַז זיי זענען יאָ באַרעכטיקט צו האַנדל און עקזיסטענץ אין פוילן. זיי האָבן געקעמפֿט קעגן אַדל און קעגן פּעבל; קעגן די פּריצים און קעגן די אומוויסנדי־

קע אויפֿגעהעצטע מאַסן; קעגן די קעניגליכע ראַטגעבער און קעגן די יעזוי־איטיש־קאַטוילישע גייסטלעכע. עס איז געווען אַן אומאויפֿהערלעכער קאַמף פֿאַר עקזיסטענץ אויף אַ וואולקאַן.

אין יאָר 1761, האָט מען אויפֿן באַפֿעל פֿון וואַרשע אַרויסגעטריבן אַלע יידן פֿון שטאָט. זיי האָבן זיך דאָרט נישט געקאָנט מער צוריקקערן. דאָס מיליטער און די שטאָטישע פּאָליציי האָט אויף דערויף גוט אַכטונג געגעבן, אַז יידן זאָלן מער נישט קאָנען זיך באַזעצן אין שטאָט, נישט אַכטנדיק וואָס דער לובלינער בירגערמייסטער דאַניללָוויטש, האָט גראָד זיך אַרויס־געשטעלט פֿאַר יידן.

די אָפּטע מלחמות און די אינערלעכע צאַנקעריַיען באַגלייט מיט הויף־פֿאַרשוועדערישקייט און תאווה־שכרות האָט געבראַכט צו דער פּוילישער קאַטאַסטראָפֿע און אין יאָר 1772 איז פֿאַרגעקומען די ערשטע צעטיילונג פֿון פּוילן. לובלין, ווי די שטאָט וואָס האָט זיך געגרעניצט מיט פּויליש־עסטרייך איז פֿון די רוסן שטאַרק באַפֿעסטיקט געוואָרן און יידן האָבן דורך שתדלנות פּאָליטיק געזוכט וועיכער מאַכן דאָס האַרץ פֿונעם אָקופּאַנט און אים באַווייזן, אַז יידן זענען אַ וויכטיקער עלעמענט אין דער גרענעץ־שטאָט און געזוכט אונטערצוקויפֿן די פּאָליאַקן זיי זאָלן צוגעבן, אַז אָן יידן קען דער מסחר נישט אָנגיין.

די אַלע שתדלנותן האָבן לעגאַל וועיניק־וואָס געהאָלפֿן. בלויז בגנבה האָבן יידן געוואוינט, געהאַנדלט און געאַרבעט אין לובלין. ערשט מיט 100 יאָר שפּעטער, לויט דעם גלייכבאַרעכטיקונג־דעקרעט פֿון דער פּוילי־שער אויפֿשטענדלער־רעגירונג, אין 1863, זענען יידן צוריקגעקומען אויף אַ לעגאַלן אופֿן קיין לובלין און באַנייט אַלע אַקטיוויטעטן וווי גלייכבאַ־רעכטיקטע תושבים(10).

לובלין האָט זיך געשטאַרקט, געטרייסט און געקומען צו זיך נאָך יעדער טראַגישער פּאַסירונג.

לובלין האָט זיך געשטאַרקט נאָך די בלוטיקע כמעלניצקי רציחות. נישט איין טרויעריקן סוכות האָט דער לובלינער יידישער ישוב דורכגעמאַכט, וועו טויזנטער יידן זענען אומגעקומען פֿון שונאס שוערד, נאָך די שרעק־לעכסטע ענויים, וועמעס פּלייש איז פֿאַר די הינט געוואָרפֿן געוואָרן. נישט איין שריפֿה האָט איר געמאַכט אויפֿגיין אין פֿלאַמען — לובלין איז אָבער נישט אונטערגעגאַנגען אַלס גרויסער יידישער קולטור־צענטער, נישט אַכטנדיק דעם לעגאַלן אָדער אומלעגאַלן סטאַטוס אין די פֿארשידענע פּוי־לישע קאָנסטיטוציעס.

די פּוילישע שלאַכטע האָט נישט געקענט אומברענגען דאָס פּוילישע יידנטום, אויך נישט זייערע קולטור־צענטערס. נישט די אָפּטע עקסצעסן און פּאָגראָמען פֿון ווילדן המון; נישט די אָנפֿאַלן מצד די יעזואיטן און אַנדערע שוואַרצע כוחות, און נישט די שחיטות מצד די אויסערלעכע שונאים פֿון פּאָר און נאָך דער צעטיילונג (דריטע צעטיילונג פֿון פּוילן אין יאָר 1795), האָבן געקענט חרוב מאַכן דעם לובלינער צענטער, וואו ס׳פֿלעגן פֿאָר עט־לעכע יאָרהונדערטער פֿאַרקומען די באַראַטונגען פֿון „וועד ארבע ארצות".

אין לובלין זענען אַרויסגעטראָגן געוואָרן די באַשלוסן וועגן אַלע וויכ־טיקע כלל־עינים. עס איז צום באַדויערן וואָס אַ סך פּנקסים פֿונעם „וועד" זענען פֿאַרלוירן געגאַנגען. ביי דער גרויסער שריפֿה, אין יאָר 1829, איז פֿאַרברענט געוואָרן דער לובלינער רעגירונג־אַרכיוו און אויך אַ סך פּרא־טאָקאָלן פֿונעם „וועד". זיי וואָלטן זייער וויכטיק געווען פֿאַר דער דערגענ־צונג פֿון דער געשיכטע פֿון פּוילישן יידנטום בכלל און פֿון לובלינער יידן בפֿרט.

ווי געזאָגט שרייבן מיר דאָ נישט די געשיכטע פֿונעם פּוילישן יידנטום און מיר פּרעטענדירן נישט געבן אַ פֿולע מאַנאָגראַפֿיע, אַ גאַנץ בילד פֿון לובלין, די שטאָט וואָס האָט זיך שטאַרק אַרויסגעזען צווישן די 652 שטעט און שטעטלעך אין פּוילן ביזן 1939־טן יאָר. עס איז אויך אוממעגלעך אין אַזאַ באַגרענעצטער אַרבעט צו מאַכן אַפֿילו אַ פּרואוו פֿון אינטערפּרעטירן אויף אַ בריייטערן שטייגער פֿאַקטן און געשעענישן פֿון יידישן לעבן אין לובלין און פֿון די „וועד"־תקנות צו שטאַרקן דעם קיום פֿון פֿאָלק אין גלות.

ס׳איז אָבער דאָך כדאי צו באַמערקן, אַז לובלין איז מיט דער צייט געוואָרן דער קלאַסישער ביישפּיל פֿון אַן אַרגאַניזירט יידיש לעבן, פֿון אַ שטרענגער דיסציפּלין אינעם יידישן לעבן. לובלין האָט אויך אַ שטויס געגעבן צו געוויסע סאַציאַלע רעפֿאָרמען אינעם יידישן לעבן אַרויסגעבנדיק די גדולי הרבנים, וועלכע האָבן אָנגעפֿירט מיטן „וועד" און אַרויסגעטראָגן פֿון צייט צו צייט אורטיילן קעגן דער יידישער אליגארכע, קעגן די גבירים, אַריסטראָקראטן, קעגן די פֿאַרמעגלעכע „פּורצי גדר".

די פּירער פֿון דער אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט געהאַט די שווערע אויפֿ־גאַבע צו קאָנטראָלירן יידיש לעבן, האָבן געאַרבעט אונטער די שווערסטע באַדינגונגען אויפֿצוהאַלטן יידישע אינסטיטוציעס און זיכערן נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע אויטאָנאָמיע פֿאַר יידן אין גלות מזרח־אייראָפּע. די פּירער פֿון וועד ד׳ ארצות האָבן מיט אַלע כוחות אַקטונג געגעבן אויף די פּירנ־

שער־בלאַט פון דער היסטאָרישער סליחה אויף די בריידער קדושים
ר׳ משה און ר׳ יהודה פון גאַמבין.
לובלין שנ״ז — 1597
/ ביבליאָטעק פון יידיש־טעאַלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק /

דיקע שיכטן זיי זאָלן נישט ווערן דעמאָראַליזירט און גייסטיק צעפּוילט; זיי האָבן געזען ווי וויט מעגלעך אויסצומיידן סאָציאַלע קאָמפּן און אינעווייניקסטע קאָנפֿליקטן, אַלס רעזולטאַט פֿון עקספּלואָאַטאָציע, סאָציאַלער אונטער־דריקונג און ענלעכע מיסבּרויכן.

און אויב ס׳האָבן זיך געשאָפֿן גרופּעס, קליקעס צווישן די ראשי הקהל צוליב דער אָליגאַרכיע; אויב די קהלישע תקיפֿים האָבן דעגראַדירט דאָס יידישע לעבן די פֿירנדיקע רבנישע אויטאָריטעטן דאָס געזען צו קאָנטראָלירן און באַקעמפֿן. אויף דעם יערהאָסלאָווער „וועד״־צוזאַמענפֿאָר האָט מען אַרויסגעטראָגן דעם שאַרפֿסטן אורטייל קעגן די קהלות, וואָס נעמען אויף רבנים דורך געלט־איינצאָלונגען און נישט לויט דעם רבס ידיעות.

דעם מהרשלס תלמידים, ווי דער רבי זייערער, האָבן געפּרעדיקט די ריינע מוסר היהדות, געלערנט דעם עולם די יידישע עטיק און געשטראָפֿט די יעניקע מנהיגים פֿון דור וועמעס השפּעה איז גרויס אָבער נוצן איר אויס אויף שלעכטע טענדענצן, אויף פֿאַרדאָרבענע געוואוינהייטן — און אָנשטאָט דערהויבן די מאַסן, זינקען זיי אונטער די עמאָציעס און ליידנשאַפֿט־לעכע אינסטינקטן.

אַזוי, למשל, טרעט אַרויס זייער שאַרף קעגן די פֿאַלשע מנהיגים דער באַרימטער דרשן און רב ר׳ אפֿרים לענטשיצער, וועלכער האָט מוטיק און אומדערשראָקן געהאַלטן זיינע דרשות אויף די לובלינער יריד׳ם אין 17־טן י״ה אין וועמעס ספֿר „כלי יקר״ (צום ערשטן געדרוקט אין לובלין, שס״ב, דורך דער מיטהילף פֿון „וועד ארבע ארצות״), האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. ער שרייבט אין דער הקדמה: „ומנהיגי שלש ארצות יצ״ו היושבים ראשונה במלכות שמים... החזיקו בידי ומכיסם סייעו למלאכת הדפוס״. נישט וויניקער רושם האָבן געמאַכט זיינע ספֿרים „עוללות אפֿרים״ (ערשטע אויפֿלאַגע אין לובלין) און „עמודי שש״ (געדרוקט אין פּראג (שע״ח), וואו ער איז געווען רב מיט גרויס כבוד, אַנרופֿנדיק איר: „עיר גדולה לאלקים מלאה חכמים וסופֿרים ועשירים אשר מעולם כתר שם טוב עולה על גביהם /הקדמה צום ספֿר/ (5).

אין יענער צייט זענען דערשינען אַ צאָל מוסר ספֿרים, וועלכע האָבן אָנגעוויזן אויף שלעכטע מנהיגים און אויף שלעכטער התנהגות ביי יידן, ווי דער ספֿר „קב הישר״ (1620) פֿון ר׳ צבי הירש בה״ר אהרן קאידאנאָווער, דאָס אַבסקוראַנטישע, אימה אָנווואַרפֿנדיקע בוך, וואָס האָט אויסגעאַרבעט די כללים און „אַלע דינים ווי מאַן זיך האַלט פֿון געבורט ביז מאַן ווערט אַלט״. צו־געפּאַסט צו דעם גייסט פֿון דער דעמאָלטיקער צייט איז דער קב הישר גע־

וואָרן דאָס פֿאַרשפּרייטסטע און פּאָפּולערסטע בוך אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 17־טן י״ה.

די לובלין־עפּאָכע פֿון נאָך די ת״ח יאָרן (1648 — 1649) האָט אַ סך בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פֿון דער רעליגיעזער מוסר־ליטעראַטור, די אַזוי־גערופֿענע פֿאָלקס־ליטעראַטור מיט שטראָף־רייד און אַנדערע נייע וואַריאַנטן פֿון מעשה־נוסח — די נייע יידישע ליטעראַטור פֿאַר דער דער־שלאָגענער פֿרוי; אויך זי, די „עקרת הבית״ זאָל האָבן די מעגלעכקייט צו שעפּן פֿון די רייכע קוואַלן פֿון דער יידישער מסורה און פֿון דער יידישער זיטלעכקייט.

אַזוי איז געקומען די „צאינה וראינה״, דאָס קלאַסישע ווערק פֿון דער־ציילערישן סטיל, פֿאַרפֿאַסט פֿון יעקב בן יצחק אשכנזי (אָפּשטאָמיקער פֿון רש״י, געלעבט איבער הונדערט יאָר, פֿון אָנהייב 16־טן ביזן אָנהייב 17־טן י״ה), אויס יאָנאָוו (דערשינען בערך 1600 י״ה, ערשטע אויפֿלאָגע אין לוב־לין).

עס זענען אויך דערשינען אַנדערע ספֿרים, איבערזעצונגען און זעלבסט־שטענדיקע באָאַרבעטונג פֿון דער ביבל, מפֿרשים, אגדות — און מוסר־רייד נישט בלויז פֿאַרן פֿראָסטן פֿאָלקס־מענטש נאָר אויך פֿאַר די „שטאָט וועכ־טער״: די רבנים, גבאים, ראשים און פֿרנסים, וועלכע האָבן אָפּגעטראָטן פֿון גאָטספֿאָרכטיקן אידעאַל און געטאָן זאָכן וווייט נישט אָן פּניות. אויך די אַנדערע ספֿרים זענען געווען צוגעפּאָסט צום גייסט פֿון דער צייט, צו די ליידן פֿון יענער עפּאָכע און דער ציל איז געווען צו שטאַרקן דעם גלויבן אין נסים און אין משיחיזם — און אינעם שכר לעולם הבא אין דער צוקונפֿט־וועלט פֿון דער אייביקער עקזיסטענץ.

עס איז געווען די צייט פֿון שרעקלעכער פֿאַראָרעמונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן. אַ גרעסערע צאָל קהלות זענען פֿאַרניכטעט געוואָרן. פּוילן האָט זיך האַסטיק אָנגעהויבן קייקלען באַרג אַראָפּ. די פּריצים־הער־שאַפֿט, די אייגנוציקייט און עגאָאיזם פֿון דער רייכער שלאַכטע האָט ממש רואינירט דאָס לאַנד און געשטערט די זיכערקייט, און כדי צו רעטעוועז די יידישע באַפֿעלקערונג פֿון רעזיגנאַציע און אונטערגאַנג זענען געקומען אויפֿן ביכער־מאַרק ספֿרים פֿון אַ גאַנץ נייעם שניט. עס האָט זיך באַוויזן די קבלה לערע אין די שוועכע טיף־דענקערישע פֿאַרמען און אין לייכטערע פֿאַרמען, ווי דער „נחלת צבי״ פֿון דעם בעל־דרשן צבי הירש (דערשינען אין קראָקע, 1711), אַ בוך דורכגעדרונגען דורך און דורך מיט דער לורא־

נישער פּראַקטישער קבלה און אַנדערע ספֿרים פֿון דעם סטיל — אַבער וועגן דעם וועלן מיר זען שפּעטער.

/ o /

הערות:

(1) יידן שטאָט לובלין, ז"ז 16 — 17.

(2) זע, ניסנבוים, לקורות היהודים, ז"ז 7 — 8; באַלאַבאַן, דאָרט, ז"ז 57 — 61.
(3) נתן נטע האַנאָווער, יון מצולה, וועניציע, תי"ג; באַלאַבאַן, דאָרט, ז"ז 76 — 78.

(4) סידור „בית יעקב" (יעבץ), ז. ש"י — 310.

(5) אין „אל מלא רחמים" אויף די ת"ח — ת„ט קדושים פון שלי"ה, איז דער נוסח: „עם האט קיינער זיך נישט נעראָטעוועט דורך פּאַראָט פון דער יידישער אמונה".

(6) א. ליעסין ווידמעט א ליד דעם מחבר און זיין ספר מיטן נאָמען „עמק הבכא". אברהם וואָלט (א. ליעסין), לידער און פּאָעמען, באנד 1, ניו־יאָרק, 1938, ז"ז 88 — 92.

(7) „לובלין עיר ואם בישראל שאין כמוה בכל העולם... והיה שם נזירה רעה גדולה, שהיו בה כמו עשרת אלפים בעלי בתים שברחו לשם לנפשם וכמעט נהרגו כולם".

ר' שמואל פיבש ב"ר נתן פיטל טוין, וועלכער דערציילט נעניו די שרעקלעכקייטן פון נזרות ת"ח, איז אויך דער מחבר פון ספר „לקט שמואל". ער איז נפטר נעווארן התנ"ר — 1604.

דאס ספר „טיט היון", איז פארפאסט נעווארן אין יאר תט"י; זע: א„ ר. מלאכי, „ספר השנה ליהודי אמריקה, תש"ט, ז. 443.

(8) זע „חסד שמואל" (חומש אויסטייטשונגען, לויט לוריאַנישער קבלה), ווי ער באהויפּטעט, האט ער דעם ספר פארפאסט צום אַנדענק פון זיין נעראָטעוועט ווערן אינעם יום ההרגה אין לובלין, אין יאר תי"ז; (נעדרוקט אמסטרדם, תנ"ט), דף ב' עמוד ב': „חסדי ד', עולם אשירה!! חסד אחד שהציל הקב"ה אותי, מהנזרה שהיתה בשנת תי"ז בערב סוכות, בק"ק לובלין, שנפלו בעו"ה כמה וכמה אלפים נפשות על קדוש השם, איזה לחרב — לחרב: ואיזה לשבי — לשבי: עמם אנכי בצרה הייתי, ועשה הקב"ה עמי חסד גדול להוציא אותי... מאפילה לאורה..."

און בײַם סוף פון זיין ספר (דף מ"ג ע"ב), שרייבט ער: „כי עליך הורגנו כל היום, ופשוטו הוא שכנסת ישראל אומרת זאת, על הרוגי וקדושי ישראל, ובפרט הקדושים שהיו בק"ק לובלין שנעשו בהם דינים קשים כמעט בכל יום, בעו"ה כצאן טבחה, לא כצאן שהוא חי, ששוחטין אותו קל מהרה, רק היו עושים עם הקדושים כמו שעושין עם הצאן שחוט, שמנתחים אותו לנתחים, וצולין אותו על האש, כן עשו הרשעים עם הקדושים, בחיים, כמו שעשו להקדוש הר' אברהם בר"ש יהודה מלובלין, שהיו תוחבין שפוד בנופו חי, והיה חי כמעט כל היום, ויצאה נשמתו בקדושה ובטהרה... וכפי עדות חמסורה לנו... רבים קברו את עצמם בעודם בחיים חייתם"...

(9) לקורות היהודים בלובלין, ז"ז 7 — 8. זע דאָרט ז"ז 76 — 77, ביאַנראַפישע נאָטיצן וועגן דעם ר' שמואל בר' דוד אויערבאַר, אַז ער האט אויך פּאַרפאַסט א ספר „זכרונות הנפטרים" אין יידיש־דייטש, אויסרעכענדיק די אומגעקומענע אין יאר

תנ"א. ער ציטירט אויך פונעם פארשער ח. גורלאנד („לקורות הגזירות) 5, ז"ז 74 — 78, אז דער שרעקלעכער ערב סוכות, וואס ער שילדערט אין זיין ספר „חסד שמואל" איז נישט פארגעקומען אין יאר תי"ז, נאר אין יאר תט"ז, א יאר פריער.

(10) אין די לעצטע יארן — ווי עס באווייזן די היסטאריקער פון פוילישן יידנטום, — נאך איידער ס'איז פארגעקומען די ערשטע צעטיילונג פון פוילן (1772), האבן יידן שטארק געליטן, נישט קוקנדיק, וואס זיי האבן זיך אקטיוו באטייליקט אינעם מאמף פאר פוילנס זעלבסטשטענדיקייט און פרייהייט. דער לעצטער פוילישער קעניג סטאניסלאוו אוגוסט פאניאטאווסקי איז געווען דער, וואס האט אויפגעלייזט דעם „וועד ארבע ארצות" און באשטימט א ספעציעלע קאמיסיע, וואס זאל זיך אפגעבן מיט ארדענונג ביי יידן. ער האט דאך נישט געקענט זיין בעסער פון זיינע פארגענגער, ווי יאן סאביעס־קי, וועלכער האט אין יאר 1679 ארויסגענעבן אן א שיעור גזרות קענן יידן.

באריכות וועגן דעם, צו זען באלאבאנס היסטארישע ווערק; דובנאווס דברי ימי נאטיצן וועגן דעם ר' שמואל בר"ב אויערבאך, אז ער האט אויך פארפאסט א ספר יידן איז ווארשע (צוויי בענד) און אנדערע ווערק וועגן יידן אין פוילן.

מסכת שבועות

עם פירוש רשי ותוספות ופסקי תוספות

ופירוש המשניות מ' רמכם ז"ל ורביט אשר : ונם מראה מקום על התלמוד
ותוספות כ'צויינים הדפין לפי דפוס הנדול הנדפסים מקדם כויניציאה : וכדת
למצוא נם כן הדפין כדפוס זה ציינגו כצדו הדפין מדפוס הנדול
כדפוסיני נכתב נדול מרובע רוצה לומר
היכא שנמצא כתוב בצידו א"שם מתחיל
דף א' מדפוס נדול וכן
כ'וכו' :

פה קלק לובלין בעיר המפוארת

נדפס על ידי המשותפים הנזכרים בסדר
הספר בשמותם :

די ערשטע תלמוד־אויסגאבע אין פוילן, לובלין שי"ט — 1559
/ ביבליאטעק פון יידיש־טעאלאגישן סעמינאר, ניו־יארק /

דריטער קאַפּיטל

רבנות און רבנים אין לובלין

א

„וועד ד׳ ארצות״ און לובלינער השפּעה

ווי מיר האָבן שוין פֿריער באַטאָנט, איז דאָס בוך נישט קיין גרינטלעך־פֿולע היסטאָרישע אַרבעט וועגן לובלין, ווייל אויף דערויף וואָלטן נייטיק געווען עטלעכע בענדער. לובלין איז די שטאָט מיט וועלכער ס׳איז פֿאַר־בונדן אַ האַלבער יאָרטויזנט יידישע געשיכטע. מיר גיבן דאָ נאָר פֿראַג־מענטן און קורצע מאַנאָגראַפֿיעס בכדי צו שאַפֿן אַ בילד וועגן דער יידן־שטאָט לובלין. די שטאָט, וואָס איז געווען דאָס זיץ־אָרט פֿון יידישן סיים, דעם „וועד ד׳ ארצות״, וועמעס אבסאָלוטער רעכטלעכער און מאָראַלישער כוח איז געווען אומאָפּפֿרעגבאַר און איז באַטראַכט געווארן אַלס דער רעפּ־רעזענטאַנץ פֿון גאַנצן יידישן ישוב (1). די פֿירער פֿונעם „וועד״ זענען באַ־טראַכט געווארן פֿאַר די פֿירער פֿונעם פֿאַלק, די פֿירשטן פֿון דער תורה, די קענער פֿון דער שריפֿט, די האָרן פֿון דער וויסנשאַפֿט, וועלכע לייכטן ווי די שטערן אין הימל...״ (2).

אַזוי ווי דאָס הויפּט זיץ־אָרט פֿונעם „וועד״ איז געווען אין לובלין, די שטאָט, וואו דער וועד איז געגרינדעט געווארן, זענען לובלינער רבנים געווען פֿון די ווירקנדיקסטע כוחות.

פֿאַר דער גרינדונג פֿונעם „וועד״ האָבן די פּוילישע קעניגן געוואָלט צענטראַליזירן די יידישע קהלות דורך געגראל טאַקסטאָרן און הויפּט־רבנים. דער דאָזיקער סיסטעם איז אָבער דורכגעפֿאַלן אין יאָר 1551 און די אייניציקע סעפּעראַטע קהלות האָבן באַקומען פֿולשטענדיקע אויטאָנאָמיע. די צעשפּליטערטקייט האָט אָבער געהאָט אַ גרויסן חסרון סיי פֿאַר דער מלוכה, וואָס האָט נישט געקענט איינמאָנען די שטייערן, סיי פֿאַר די יידן, וועלכע האָבן

זיך געגייטיגט אין רעפרעזענטאַנץ, ביז עס איז אין יאָר 1580 באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפֿן אַ פֿאַרבאַנד פֿון קהלות — אַ „וועד ארבע ארצות", וואָס האָט געהאַט די אויטאָריטעט איבערן יידישן דין און די אויפֿגאַבע אייַנצורעגלירן אָדער אָפּקויפֿן די שטייערן; אויסגלייכן סכסוכים צווישן קהלות; פֿסקענען האַרבע דין־תורות, שאלות א. ד. גל.

דער „וועד" איז באַטראַכט געוואָרן פֿאַר דעם יידישן פֿאַרלאָמענט. די פֿאַרזאַמלונגען, אין די ערשטע יאָרן, פֿלעגן פֿאָרקומען יעדעס יאָר אין לובלין, אינעם טאָג פֿון דער קאַטוילישער חגא „מאריא גראַמניצאַ" (פֿון אייניקע געגרופֿן: „וועד, אָדער, יריד גרומניץ"). די לייטנדע פֿיגורן, די „ראשים" פֿלעגן געגרופֿן ווערן „מאַרשאַלן" און פֿלעגן האָבן די אויבערהאַנט בשייכות רעליגיעזע, פֿאָליטישע, יורידישע און געזעלשאַפֿטלעכע רעכט. זייערע תקנות זענען געווען געזעץ און זייערע באַפֿעלן האָבן געמוזט אויסגעפֿאָלגט ווערן.

לובלין איז אַזוי אַרום געווען דער צענטער פֿון אַלע גייסטיקע כוחות ביי די יידן פֿון מזרח־אייראָפּע.

ביים יריד־לובלין אין ת״ח יאָר, טרעפֿן מיר אין הויז פֿון ר׳ יהשע העשל ב״ר יעקב, לובלינער ראש ישיבה, אַ קיבוץ פֿון אַזעלכע גאונים און תורה־אויטאָריטעטן: ר׳ נפֿתלי כ״ץ; ר׳ יו״ט ליפּמאַן העלער בעל התוספֿו״ט; ר׳ שעפּטל הורוויץ (זון פֿון של״ה) פֿון פּוזן; ר׳ מאיר ב״ר אברהם ז״ק, לעמבערגער רב; ר׳ דוד הלוי (ט״ז) פֿון אָסטראָה; ר׳ שלמה שפּירא (זון פֿון „מגלה עמוקות"); ר׳ שמואל קאידנאָווער, באָוואוסטער גאון און מחבר פֿון „ברכת הזבח"; ר׳ שבתי כהן (דער ש״ך) פֿון ווילנע; ר׳ אפֿרים כ״ץ, מחבר פֿון „שער אפֿרים" און זיין איידים ר׳ יעקב אשכנזי; ר׳ אליעזר אשכנזי (מחבר פֿון ספֿר „דמשק אליעזר") פֿון אָפּאָטע; ר׳ חיים אשכנזי פֿון קרעמניץ; ר׳ נפֿתלי הירץ פֿון שידלאָוו און אַ סך אַנדערע גדולי תורה.

די כמעלניצקי־יאָרן, די גזירות ת״ח ות״ט (9 — 1648) זענען געווען די שווערסטע יאָרן אויך פֿאַר די יידן אין לובלין. די שטאָט איז צעשטערט און פֿאַראָרעמט געוואָרן. די זיצונגען פֿלעגן פֿאָרקומען אין דער לובלינער אומגעבונג, אין בעלזשעץ, טישאָוויץ, אָפּאָלע, לעגטשנע א. א. שטעטלעך.

אין יאָר 1650, ביי דער ערשטער זיצונג פֿונעם באַנייטן וועד אין לובלין, איז באַטראַכט געוואָרן אַ פּלאַן ווי אַזוי צו העלפֿן די געליטענע פֿון אוקראינע און ס׳איז באַשטימט געוואָרן, ווי דערמאָנט, אַ תענית אויף כ׳ סיון. דעם טאָג פֿון דער שחיטה אין נעמיראָוו. עס איז דאַמאָלט אַרויסגע־

געבן געווארן אַ היתר צו די עגונות, פֿרויען, וועמעס מענער עס זענען אומגעקומען דורך די קאָזאַקן, זיי זאָלן מעגן חתונה האָבן.

פֿאַר די יידן פֿון גאַנץ אייראָפּע, איז דער „וועד" געווען די פֿאַר־קערפֿערונג פֿון דער אויטאָריטעט און פֿון דער מאַכט פֿון פּוילישן יידנטום.

אין יאָר 1676, ווי דערמאָנט, איז אין לובלין אויסגערופֿן געווארן דער גרויסער חרם קעגן שבתי צבי און זיינע נאָכפֿאָלגער.

אין 18־טן י״ה זענען די „וועד״־צוזאַמענקונפֿטן פֿאָרגעקומען אין יאַ־רַאָסלאָוו, (אַ שטאָט ביים טייך סאָן, גאַליציע) און אַנד. שטעט. די לעצטע פֿאָרזאַמלונגען האָבן מיט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ בילד פֿון ירידה און אונ־טערגאַנג. דער פֿאָרלעצטער פֿרעזידענט איז אָבער ווידער געווען אַ לוב־לינער — ר׳ אברהם האַלפּערין, וועלכער האָט איבערגענומען די פֿירערשאַפֿט אין צייט פֿון די קאַמפֿן צווישן די צוויי לאַגערן: ר׳ יעקב עמדין און ר׳ יונתן אייבעשיץ. ר׳ אברהם בן חיים האַלפּערין האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון ר׳ יונתן אייבעשיץ און ר׳ אברהם ליסער אויף דער זייט פֿון ר׳ יעקב עמדין. אַ קאַמף צווישן צוויי אברהמס, באַגלייט מיט מסירות און אינ־טריגעס, וואָס האָט געפֿירט צום אונטערגאַנג פֿון „וועד״ אויפֿן צוזאַמענפֿאָר אין קאָנסטאַנטינאָוו, אין יאָר 1751.

ר׳ אברהם בן חיים האַלפּערין האָט געשטאַמט פֿון דער רייכער מיוחסדי־קער משפּחה האַלפּערין, וועמעס יחוס ציט זיך ביזן 15־טן י״ה און נעמט אַרום די שענסטע פֿאַמיליעס אין און מחוץ פּוילן (3). ער איז צוליב דעם געווען אַ „תקיף״ און עומד בדעתו.

ווען אין מיטן 18־טן י״ה, ס׳איז אויסגעבראָכן די גרויסע מחלוקה צווישן ר׳ יונתן אייבעשיץ און ר׳ יעקב עמדין וועגן קמיעות און זיין זון ר׳ יעקב חיים, דאַמאָלט דער לובלינער רב. האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון זיין רבין און אין ט״ו אייר תקי״א אויסגערופֿן אין מהרש״לס שול דעם גרויסן חרם קעגן ר׳ יעקב עמדין, איז דער חרם אויך אונטער־געשריבן געווארן פֿון אברהם ר׳ חיימס, ווי מ׳האָט אים געראָפֿן אין פּוילן, און איז אויפֿגעהאָנגען געווארן אויף דער וואַנט פֿון מהרש״ל שול און דער־נאָך אין כמעט אַלע שולן פֿון קליינפּוילן (4).

ר׳ יעקב עמדין האָט אויף דערויף נישט געשוויגן. עס איז געווארן אַ קאַמף ביים „וועד ארבע ארצות״ צווישן דעם אַמטירנדיקן פֿרעזידענט ר׳ אברהם פֿון ליסא (זינט דעם יאָר 1746), אָנהענגער פֿון ר׳ יעקב עמדין און דעם נייַ־געווייַלטן פֿרעזידענט ר׳ אברהם האַלפּערין. מ׳האָט זיך פֿון ביידע צדדים געווענדט צו שׂררה נאָך הילף, וואָס האָט קיין כבוד נישט גע־

בראַכט די יידן און געשטעלט אין געפֿאַר די עקזיסטענץ פֿון דער יידישער אויטאָנאָמער קערפּערשאַפֿט.

דער קאָמף איז אָנגעגאַנגען עטלעכע חדשים. אברהם היילפּערין, אַ דאָנק זיין תקיפֿות און רייכקייט האָט געזיגט, און חשון תקי״א איז אונטער זיין פֿאָרזיץ דערקלערט געוואָרן דעם „וועד ד׳ ארצות״, אַז ר׳ יונתן אייבע־שיץ איז אומשולדיק און די שריפֿטן פֿון זיינע קעגנער זענען פֿאַרברענט געוואָרן אויפֿן מאַרק פֿון יאַראָסלאָוו.

לאַנג האָט ער דעם אַמט נישט אָנגעהאַלטן. אַ פֿינצטערע כמאַרע האָט פֿאַרדעקט דעם הימל. עלילת־דם פֿראָצעסן, יעקב פֿראַנק און שבתי צבי באַוועגונג, שמד און כלערליי אינערלעכע צרות פֿון פֿאַלשע משיחים־אַוואַנטוריסטן און פֿאַררעטער האָבן געבושעוועט אויף דער יידישער גאָס, דאָס האָט שווער געמאַכט פֿאַר אברהם ר׳ חיימס (היילפּערין) אָנצופֿירן מיטן „וועד ד׳ ארצות״.

דער משומד יעקב פֿראַנק איז געפֿאָרן פֿון שטאָט צו שטאָט און איז אַרויסגעהאַלפֿן געוואָרן פֿון דער פּוילישער קירכע און פֿון די פּוילישע פֿירשטן. אויף זיין מאַרשרוט איז ער געפֿאָרן דורך זאַמאָשטש, וואו ער איז אָנגעקומען יום־כּפּור, אין קראַסנאָסטאַוו — און פֿון דאָרט קיין לובלין, — אַרומגערינגלט מיט באַוואָפֿנטע רייטערס.

די יידן אין לובלין האָבן איינגעשטעלט זייערע לעבנס און אונטער דער פֿירערשאַפֿט פֿון וואָלף זאַמאָיסקי באַוואָרפֿן אים, מיט זיינע באַגליי־טער, מיט שטיינער. עס איז געקומען צו געשלעגן מיט דער וואַך און פּא־ליצייַ ביז ס׳איז איינגעשטעלט געוואָרן רו. נאָך אַ שטרענגע אויספֿאָרשונג מצד דעם קרוין־טריבונאַל זענען די שולדיקע יידן פֿאַרמשפט געוואָרן צו צוויי וואָכן אַרעסט און די קהלה — צו צאָלן פֿראַנקן 2000 פֿראַנק.

די יידן האָבן פֿריי אָפּגעאָטעמט נאָכדעם ווען פֿראַנק האָט פֿאַרלאָזן לוב־לין, דעם 23־טן אָקטאָבער, 1759. ר׳ אברהם האַלפּערין האָט זיך אָבער שוין געפֿילט שוואַך און צעבראָכן און האָט זיך צוריקגעצויגן פֿון נשיאות פֿו־נעם „וועד״ און זיין פּלאַץ האָט פֿאַרנומען ר׳ מאיר פֿון דובנא און אברהם האַלפּערינס זון, דער זשאַלקאָווער רב ר׳ משה פּנחס האָט אים געדינט אַלס „רעכטע האַנט״ ביז צו דער אויפֿלייזונג פֿון דער יידישער אויטאָנאָמער אַרגאַניזאַציע אין יאָר תקכ״ד (1764). ר׳ אברהם האָט אָבער נישט דער־לעבט דעם סוף פֿון דער יידישער אויטאָנאָמיע אין פּוילן. ער איז גע־שטאָרבן ט״ז חשון התקכ״ג (נאָוועמבער 1, 1762), און זיבן יאָר שפּעטער איז נפֿטר געוואָרן זיין זון ר׳ יעקב חיים, לובלינער רב, ביידע ליגן אויפֿן

אַלטן לובלינער בית־עלמין. אויך זיין זיידע, ר' חיים (נפטר געוואָרן תס"ז) און אַנדערע רבנישע פערזענלעכקייטן ליגן אויף דעם לובלינער בית־הקברות. עס זענען דאָמלט געווען צוויי אברהמס, פרנסים פונעם „וועד", און ביידע ליגן דאָרט אויפן זעלביקן בית הקברות. אויף דער מצבה פון ר' אברהם היילפערין זענען געווען אויסגעקריצט די פאָלגנדיקע ווערטער:

יום ב' ט"ו מרחשון ויגו"ע וימ"ת אברהם בשיבה טובה לפ"ק
היום הזה נפל שר וגדול ליהודים יבכו כל מרי נפש ישבעו
נדודים שמו נודע בשער בת רבים, שם ושבר אחודים
הוא אברהם בצדק הלוך למנוחה
יעמוד לגורלו לקץ הימין בין העומדים
ה"ה הרב הגדול הנגיד המפורסם מו"ה אברהם
בר"ח ר"י ר"א ר"ל פרנס הוועד הד"א צדקות ד' עשה
ומשפטי עם ישראל וד' בר"ך א"ת אברהם בכ"ל
נפטר ביום הנ"ל תנצב"ה לפ"ק (תקכ"ג)

אין אָנדענק פון אים איז געבליבן די פרנס־שול אויף 44 שיראָקאַ נאַס (5).

/ o /

הערות:

(1) באלאבאן, דארט, ז"ז 63 — 75.

(2) כאראקטעריסטישער בריוו פון יאר התי"א — 1651.

זע אויך, שמעון דובנאוום וויכטיקע אפהאנדלונג וועגן דער אנטשטייאונג פון וועד ד' ארצות, באזירט אויף מקורותדיקע דאקומענטן, ספר היובל לכבוד נחום סאקאלאוו, ביום מלאת חמש ועשרים שנה לעבודתו הספרותית), ווארשע, תרס"ד — 1904, ז"ז 250 — 261: צימירט בריוו פון לובלין צו דער שטאט טיקטין וועגן דער ארגאניזירונג און שאפונג פון „וועד". נעשריבן י"ג סיון, שפ"ט — 1629 (ז. 252).

(3) באלאבאן, דארט ז"ז 118 — 132, באריכות.

(4) זע, לוחות הערות, ז. 64.

(5) ניסנבוים, ז"ז 13, 104. זע ווייטערדיקע קאפיטלער.

/ o /

ב

רבנות לובלין

הונדערטער יאָרן האָט לובלין געשמט מיט איר גרויסער ישיבה און גרויסע רבנים. אַפֿילו אינעם אַכצענטן יאָרהונדערט, ווען ליטע, איבער־הויפּט ווילנע, איז געוואָרן דער צענטער פֿון תורה און חכמה און פּאָ־דאָליע — דער צענטער פֿון חסידיזם און קבלה־מיסטיציזם, איז לובלין נאָך אַלץ געווען די פֿעסטונג פֿון רבנות און מתנגדים־העגעמאָניע.

און מערקווירדיק דערביי איז דער פּאָקט, וואָס ביז די לעצטע יאָרן, האָט לובלין געהאַט אַ טראַדיציע אויפֿצונעמען רבנים פֿון ליטע און קור־לאַנד, גראָד מתנגדים, שטרענג־„שולחן־ערוך"־ליטוואָקעס — די מערסטע גרויסע אויטאָריטעטן אין הלכה, אין די לעצטע יאָרן איז עס געווען אַ נאַטירלעכער פּועל־יוצא פֿון די מחלוקות און רייבונגען צווישן די חסידישע גרופּירונגען. חסידים פֿון איין רבין האָבן נישט געוואָלט קיין רב, וואָס פֿאָרט צו אַן אַנדער רבין און מען האָט בעסער אויסגעקליבן אַ „נייט־ראַלן" רב, אַ מתנגד, וואָס פֿאָרט נישט צו קיין רבין.

ס׳וואָלט כדאי געווען צו מאַכן אַ פֿולשטענדיקע כראָנאָלאָגישע רשימה פֿון אַלע לובלינער רבנים זינט ר׳ יעקב פּאָלאַק, די רבנים, ווי דער לעגענדאַרער ר׳ אברהם קאָשע (אָדער ר׳ אברהם מוכר ירקות), ווי ר׳ חיים יוסף אזולאי (אין „שם הגדולים") רופֿט אים, ר׳ שלום שכנא, דער מהרש״ל, ר׳ שלמה ר׳ לייבושעס און אַ סך אַנדערע. אַזאַ רבנות־כראָנאָלאָ־גיע איז אַבער כמעט אַן אוממעגלעכע זאַך. אויף דערויף אַליין וואָלט מען געקאָנט אויסנוצן אַ גאַנץ בוך און באַזונדערס איז דאָס שוין געטאָן וואָרן אויף דעם אָדער אַן אַנדער אופֿן, דורך די כראָנאָלאָגן־שרייבער, אין דעם אַלטן און אין נייעם „שם הגדולים", אין דעם ספֿר „דור דור ודורשיו" פֿון ר׳ יוסף לעווינשטיין, און דורך אַנדערע — און „ואין המלאכה עליך לגמור".

לובלין האָט זוכה געווען צו האָבן אין אַלע צייטן די גרעסטע רבנים. „חכמי לובלין", איז מיט דער צייט געוואָרן דער סינאָנים פֿאַר „חכמי צרפֿת". און פֿאַקטיש איז עס אַזוי געווען. נאָך פֿראַנקרייך, דייטשלאַנד, איז לובלין געוואָרן דער צענטער פֿון די געניאַלע לומדים, פֿון די מאָנומענטאַלע פֿיגורן אין דער רבנות־ליטעראַטור. אויפֿן לובלינער כסא־הרבנות זענען גע־זעסן די טרעגער פֿון גאָטס וואָרט, די ראשי ישיבה, וואָס האָבן באַווירקט

די גרויסע תורה־שלאַכטן — די „לוחמים במלחמתה של תורה", די, וועלכע האָבן געשטאַרקט דעם פּוילישן ייִד.

וועלן מיר דערמאָנען בלויז אייניקע פֿון די רבנים אין 16־טן און 17־טן י״ה, כדי צו האָבן אַ באַגריף וועגן לובלינער רבנים, די דערהאַבענע און העכערע רבנישע טיפּן, וואָס האָבן מיט זייערע מדות און געלערזאַמקייט אַרויסגערופֿן צו זיך סיי בחיים און נאָך מער לאחר פּטירתם די גרעסטע פֿאַרערונג. זיי האָבן באַשטראַלט מיט זייער וויסן און באַזעלט מיט זייער עטישע אויפֿפֿירונג דורות און תקופֿות.

אין די ת״ח ות״ט יאָרן האָט לובלין געהאַט אַלס רב, דעם באַרימטן גאון ר׳ נפֿתלי כ״ץ, זייענדיק רב פֿאַר לובלין, אין פֿרוסטיץ, ניקלסבערג און פּינסק. ער איז געווען דער איידעם פֿון מהר״ל, דער זיידע פֿון דעם רב און מחבר מיטן זעלבן נאָמען ר׳ נפֿתלי ב״ר יצחק הכהן, רב אין פֿראנק־פֿאָרט אם־מיין (נפֿטר געווארן אין קאָנסטאַנטינאָ, שבת, כ״ד טבת, התע״ט), מחבר פֿון ספֿר „סמיכת חכמים" און פֿעטער פֿון ר׳ חיים יאיר בכרך (מחבר פֿון שו״ת „חוות יאיר") און בכלל אַ משפּחה פֿון באַוואוסטע רבנים און גרויסע תורה־לערנער פֿון יענער צייט (2).

ר׳ נפֿתלי כ״ץ איז נפֿטר געווארן אין לובלין, אין יאָר ת״י (1650) און אויף זיין מצבה איז געווען אויסגעקריצט די פֿאָלגנדיקע עפּיטאָפֿיע:

„ ק ו ד ש יאמר ל״ו לפֿק,
פֿה נגנז ארון הקודש,
קדש הקדשים,
חכם חרשים
נבון לחשים
בנן של קדושים
אשר אור תורתו הי׳ זורח פֿה ק״ק לובלין,
... אשר ריבה וקיבוץ פֿעלים לתורה,
בוצינא דנוהרא
אספקלריא המאירה,
מורינו ורבינו
עטרת ראשינו גאונינו,
הכהן הגדול מאחיו, הגאון הגדול מו״ה נפֿתלי
כהן צדק,

החזיק בדק,
חיבר סדק
אשר אור תורתו הי' זורח פה ק"ק לובלין עיר ואם
בישראל יצ"ו".

אין דער זעלבער צייט, איז דער גאון ר' העשיל, באַקאַנט אין דער לומדיש־רבנישער וועלט אַלס רבי ר' העשיל, (נישט אינעם זינען פון „רבי" ביי חסידים), געווען דער „ראש מתיבתא", דער הויפט פון דער לובלינער ישיבה (3). ער, צוזאַמען מיט ר"ן כ"ץ זענען געחתמעט אויף צוויי הסכמות, אויף דער הסכמה צום ספר „דמשק אליעזר" פון ר' אליעזר אַפטער (כ"ב אדר, ת"ה) און אויפן ש"ך יו"ד, ערשטע אויפלאַגע, אין יאָר ת"ו (1646).

אין יאָר ת"ח איז דער רבי ר' העשיל אַנטלאָפן פון לובלין. אַ צייט געווען אין עסטרייך, דאָרט אינטערווינירט פֿאַרן פוילישן יידנטום און אויפן וועג צוריק האָט ער זיך אויפגעהאַלטן אין ניקלסבערג ביים שטאָטישן רב ר' מנחם מענדל (מחבר פון ספר 'צמח צדק", שו"ת, תל"ה). איז גראָד אָנגעקו־מען אַ בריוו פון העלישוי, זיך אָנפֿרעגנדיק ביים ניקלסבערגער, צי ר' שבתי, דער מחבר פון ש"ך איז פֿאַסיק פֿאַר דעם אַמט פון שטאָט־רב. ר' מנחם מענדל האָט זיך געווענדט צום גאַסט, הערן זיין מיינונג. דער לעצטער האָט געגעבן ביז גאָר אַ שארפֿן ענטפֿער: איר וואָלט געדאַרפֿט איבערנע־מען דאָס העלישויער רבנות און ר' שבתין איבערגעבן אייער שטול. דער עניוותדיקער „צמח צדק" האָט דעם ענטפֿער איבערגעגעבן צו די פֿירער פון העלישוי און דער ש"ך איז געוואָרן דאָרטיקער רב (4).

ר' העשיל איז צוריקגעקומען קיין פוילן, געוואָרן רב אין בריסק און נאָכדעם אין קראָקע, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן, (כ' תשרי, התכ"ד). אויף זיין מצבה זענען געווען אויסגעקריצט די עטלעכע איינפֿאַכע ווערטער:

ארון הקודש, צדיק יסוד עולם,
הרב כמוה"ר העשיל ר"מ ואבד"ק קראָקא
בן הרב הגדול רבן של כל בני הגולה
מוה"ר יעקב ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק לובלין.

ר' העשיל איז נאָך ביים לעבן באַטראַכט געוואָרן ווי אַ לעגענדאַרישער גאון און וועגן אים איז אַ סך געשריבן געוואָרן (5). ווי דער שטייגער ביי

מערסטע פוילישע גדולים האָט ער נישט איבערגעלאָזט קיין ספֿרים. ער האָט אָבער יאָ איבערגעלאָזט באַרימטע תלמידים, קינדער און אייניקלעך. מיר וועלן דאָ אויסרעכענען אייניקע פֿון זיי:

א. ר׳ שבתי כהן, בן רבי מאיר, דער מחבר פֿון ש״ך (געבוירן אין אמסטיבאָוו ביי ווילנע אין שפּ״ב און נפֿטר געוואָרן אין העלישוי אין יאָר תכ״ג, אין עלטער פֿון 41 יאָר).

אַליין אַן אָפּשאַמיקער פֿון גרויסן יחוס איז ער געוואָרן דער אייַדעם פֿון ווילנער שיינעם בעל־בית „זקן ונשוא פּנים ראש וקצין בין הקצינים...״ (6), ר׳ בנימין וואָלף, אַן אייניקל פֿון רמ״א, אין וועמעס הויז ער האָט געגאָסן פֿון תורה און גדולה. ער האָט פֿאַרפֿאַסט דאָס וואונדערבאַרע ספֿר אויף שלחן ערוך דעם ש״ך און אים אַליין געדרוקט אין קראָקע, אין יאָר ת״ח, אין עלטער פֿון 24 יאָר. זיין ספֿר אויף „חשן משפּט״ האָט אין יאָר תי״ד, אויפֿן יריד־גראָמניץ אין לובלין, באַקומען די הסכמה פֿונם יועד ד׳ ארצות.

ר׳ שבתי האָט פֿאַרפֿאַסט נאָך ספֿרים, חדושי דינים און פּלפּולים און אויך אָ לאַמאַנטירטע כראָנאָלאָגישע באַשרייבונג א. נ. „מגלת עפּה״. ער איז אויך דער מחבר פֿון אָ צאָל סליחות אויף די גזירות ת״ח, געדרוקט אין די סליחות אמשטרדם.

אָבער אויך נאָך די גזירות ת״ח איז אים נישט באַשערט געווען לעבן במנוחה. אינמיטן פֿון פֿאַרענדיקן זיינע קאָמענטאַרן אויף „חושן משפּט״, אין יאָר תט״ו, האָט ער געמוזט פֿאַרלאָזן זיין שוועכערס הויז אין ווילנע. עס איז געווען דאָנערשטיק, כ״ד תמוז פֿון יענעם יאָר, וועו די קאָזאַקן זענען אַריין אין ווילנע, אונטערגעצונדן די שטאָט און געמאַכט אָ שחיטה אויף דער באַפֿעלקערונג. די וואָס האָבן געהאַט אָ מעגלעכקייט, זענען אַרויס אויף די פֿעלדער, אין די וועלדער און געלאָפֿן, וואו נאָר זייערע אויגן האָבן געפֿירט און די פֿיס געטראָגן. צווישן די אַנטלאָפֿענע האָבן זיך געפֿונען די פֿיר ווילנער גדולים: ר׳ שבתי, ר׳ משה רבקש (מחבר פֿון „באר הגולה״), ר׳ אפֿרים כהן (מחבר פֿון „שער אפֿרים״) און ר׳ אהרן שמואל קאַידאַנאָווער (מחבר פֿון „ברכת הזבח און אַנדערע ספֿרים). זיי זענען געגאַנגען קיין לובלין, געמיינט זיך דאָרט צו ראַטעווען.

זיי האָבן אָבער אויך דאָרט לאַנג נישט געהאַט קיין רו. עס איז געקומען דער טראָגישער ערב סוכות פֿון יאר תי״ז און זיי האָבן ווידער געמוזט זיך אַרויסלאָזן אויפֿן וואַנדער־וועג.

דער ש"ך איז געווען באַרימט נישט בלויז אין די לומדישע קרייזן אין נישט בלויז צווישן יידן. אַ גאָר נאָענטן פֿרײַנט האָט ער געפֿונען אין דעם פֿיליזאָף מאַגיסטער וואַלענטי ווידריך (7).

אין אַ בריוו צו אים, געשריבן אין העלישוי, יום ג׳ פֿעברואַר, 1660, דריקט ער זיך אויס: „וכל אשר תאמר עלי לעשות, אעשה בעזרת האל, יתברך היחיד ומיוחד, הוא אחד ושמו אחד, אקרא לאל עליון גומר עלי... ישמרך ד׳ מכל צרה וזעם, ותשקוט שאנן, כזית רענן, כחפץ איש שלומך הנאמן באהבתך, הדורש טובתך כל הימים...״

ב. דער באַרימטער ר׳ אהרן שמואל קאַדאַנאַווער, געבוירן אין ווילנע, אין צווייטן העלפֿט פֿון 16־טן יאָרהונדערט, מחבר פֿון ספֿר „ברכת הזבח״ און אַנדערע הלכה־ און דרוש־ספֿרים, פֿון די גאָר גרויסע רבנישע פֿערזענלעכקייטן. אין דער יוגנט האָט ער פֿאַרלאָזט ווילנע און געפֿאָרן קיין לובלין לערנען ביים אָרטיקן רב און ראש ישיבה, ר׳ יעקב, און נאָכדעם ביי זיין זון ר׳ העשיל און דאָרט פֿאַרבליבן שוין ביז נאָך דער חתונה מיט דער טאָכטער פֿונעם ווילנער פֿרנס ר׳ אברהם ר׳ ליזירס (8). אין לובלין האָט אים געטראָפֿן דער כמעלניצקי־אומגליק און ווי זיין אייניקער זון ר׳ צבי הירש, שילדערט דעם אומגליק: „בעבור עלי צרות רבות תכופות... כמעט למרמס נתנני ד׳ בידי לא אוכל קום, בידי האכזרים בחרב היונה, בהפֿוך ד׳ ערי פּולין ק״ק לובלין ואגפֿיה... אמרתי מטה רגלי, אך חסד אל יסעדני ויזעק שמואל אל ד׳ בלב נשבר ומר, כי נטל מאתנו כסף וזהב ואין מספֿר. ונהרגו שתי אחיותי... ארץ אל תכסי דמן שנשתפּכו כשור פּר... אני הפּעוט כרוך היתי אצל אבי ואמי. והייתי מתפּלש בעפֿר בעבור חרב הנטוש עד הצואר אך בעצת ד׳, עצת הרשעים הופֿר... והצילני מחרב רעה...״ (9).

אויף זיין לאַנגן וואַנדער־וועג איז ער אַ צייט געווען רב אין פֿיורדא, אַ צייט אין פֿראנקפֿאָרט, דערנאָך צוריק אין פּוילן אלס רב אין בריסק און אין יאָר תל״א הויפּט־רב פֿון קראָקע, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן י״ט תמוז התל״ו.

אויסער די צוויי טעכטער, וועלכע זענען אומגעקומען אין לובלין האָט ער געהאַט נאָך צוויי טעכטער: אייניע, די פֿרוי פֿון ר׳ ישעיה וויטעבסקער און די צווייטע די פֿרוי פֿון ר׳ נחום, אַ ברודער פֿונעם ש״ך (10). זיין אייניקער זון, ר׳ צבי הירש קאַידאַנאַווער, איז דער מחבר פֿון עטלעכע ספֿרים. דאָס פּאָפּולערסטע, דער פֿריער דערמאָנטער „קב הישר״, וואָס האָט זוכה געווען צו אַ סך אויסגאַבעס (11) און ווערט באַטראַכט ווי דאָס צוגענגלעכ־

סטע מוסר ספֿר, געשאַפֿן אונטערן אינדרוק פֿון יענער צייט, — אינעם פֿע־
ריאַד פֿון שרעקלעכע רדיפֿות און ענויים אויף די שוצלאָזע יידן; דער פֿע־
ריאַד, וועלן די געשיכטע אין פוילן איז געשריבן געוואָרן מיט בלוט און
קִדוש השם; דער פֿעריאַד פֿון דער שרעקלעכסטער דראַמע אין
דער ביז־דעמאָלטיקער געשיכטע פֿון מזרח־איראָפֿייאישן יידנטום, וועלן
אַזויפֿיל קרבנות זענען געפֿאַלן פֿון שווערד פֿון די בלוט־דורשטיקע מער־
דער.

ר׳ צבי הירש קאַידאַנאָווער האָט געפֿילט, אַז דער אייניציקער וועג צו
שטאַרקן דאָס יידנטום אין אַזאַ שרעקלעכן פֿעריאַד, איז דורך מאַראַלישער
דערהויבונג, דורך דערנענטערן דעם מענטש צו גאָט, דורך אויפֿהייבן אים
צו קדושה, געטלעכע הייליקייט און „רעליגיע פֿון האַרצן", רעליגיע פֿון
געפֿיל און גייסטיקן אַריסטאָקראַטיזם — דער סינטעז פֿון רמב״מס און ר׳
יהודה הלויס לערעס אין די עפּאָכע פֿון די ערשטע קרייצונגען, אויסלאָזנדיק
דעם רמב״מס ראַציאָנאַליזם און די טרוקענע סכאָלאַסטיש־סאָפֿיסטישע
פֿילאָזאָפֿיעס.

ר׳ צבי הירש איז שטאַרק אַרויסגעטראָטן קעגן לערנען מיט יידישע
קינדער פֿרעמדע שפּראַכן, באַזונדערס דאָס לערנען פֿראַנצויזיש, וואָס איז
דאַמאָלט געווען אין דער מאָדע בייַ די פֿוילישע יידן.

ג. ר׳ דוד הלוי, דער מחבר פֿונעם הלכה ספֿר „טורי זהב", גרינטלע־
כער פֿירוש אין בירור הלכה אויף שלחן ערוך (דערשינען אין יאָר 1646),
איינער פֿון די אָנגעזעענסטע פּוסקים און באַפֿעסטיקער פֿונעם יידישן קאָ־
דעקס, וועלכער האָט נאָך פֿון זיין פֿריסטער יוגנט אַרויסגעוויזן אומגעהויערע
געניאַלע פֿעאיקייטן און איינער פֿון די אויסגעצייכנטע תלמידים אין דער
לובלינער ישיבה.

ר׳ דוד ב״ר שמואל הלוי איז געבוירן געוואָרן אין לאָדימיר, וואָלי־
נער פּראָווינץ, אין צווייטן העלפֿט פֿון פֿערצנטן י״ה, לויט דער יידישער צייט־
רעכענונג. זיין זיידע איז געווען דער באַרימטער לאָדימערער רב, ר׳ יצחק
בצלאל און זיין פֿאָטער ר׳ שמואל, אַ לאָדימירער פֿון דורות, איז געווען
פֿון די אָנגעזעענסטע לומדים אין געגנט.

דער יונגער דוד איז באַלד אויסגעוואקסן אַלס דער „ארי שבחבורה",
אַלס טיפֿזיניקער מפֿלפֿל און גרויסער אַנאַליטיקער פֿון הלכה. עס האָט
אים אויך געהאָלפֿן דאָס לערנען אין לובלין. דאָרט האָט ער, אויסער אין
דער ישיבה פֿון ר׳ העשל, געלערנט בייַ ר׳ יואל יפֿה סירקיש, קאָמפּי־
ליאָטאָר און באַגרינדער פֿון „שלחן ערוך" (מחבר פֿון ספֿר „בית חדש",

געבוירן געווארן אין לובלין שכ״א — 1561, נפטר געווארן אין קראקע, כ׳ אדר תת״א — 1641).

ער האָט שטאַרק נושא־חן געווען ביים מחבר פון ב״ח און דער לעצטער האָט אים געזומען פאַר אַן איידעם, אים געבנדיק פאַר אַ ווייב זיין טאָכטער רבקה און לערנענדיק מיט גרויס התמדה ביים שווער, איז ער געווארן אַ גרויסע רבנישע פערזענלעכקייט (12).

אין אייגעם פון זיינע שו״ת־בריוו צום עלטערן ברודער ר׳ יצחק, חתמעט ער זיך: „דוד הוא הקטן בן לא״א החסיד מו״ה שמואל הלוי ז״ל, חתן הגאון מופת הדור כמו״ה יואל בעל המחבר ב״ח״. אויף דערויף ענטפערט אים דער ברודער: „דוד הוא הקטן בעינו, וגדול הוא בכל עניני, חסיד וענין, ה״ה אדוני אחי חביבי, ידידי, רדידי, צמידי חמידי, נאוה תהלה לאמרי פנינים, אב בחכמה ורך בשנים, האלוף הנעלה לשם ולתהלה, קנקן מלא בעיון ובפלפלא כמו״ה דוד שיחי״. אַ הערלעכע באַציאונג פון ברודער צו ברודער. דער לעצטער איז דאמאָלט געווען רב אין כעלם, ווי עס זאָגט עדות זיין חתימה: „נאום יצחק לוי יושב אוהל פה ק״ק חעלם״.

די פאַרערונג צום מחבר פון ט״ז איז אומבאַשרייבלעך. זיין שווער ר׳ יואל דריקט זיך אויס וועגן אים: „עוקר הרים וטוחנן זו בזו בפלפולא, בהיכלו אומר כבוד כולו, קול לו וקול אליו קדוש יאמר לו, הוא חתני ר״מ ואב״ד האלוף כמוה״ר דוד סג״ל, נרו ונר זרעו יאיר עד ביאת הגואל (13).

דער דאָזיקער גדול הדור, ביי וועמען די ד׳ אמות פון הלכה און יידישקייט, איז געווען וועלט מיט אַלץ, וואָס אין איר עקזיסטירט; איז שטענדיק געווען פאַרטאָן אין בענקשאַפט נאָך העכערס אין תורה־וויסן, און ביי וועמען קדושה האָט באַקומען זיין העכסטן קאָנקרעטן רעאַלן ווערט, האָט אַ סך געליטן פון דלות און אַנדערע צרות. ער האָט געוואוינט אין קראָקע, צוזאַמען מיטן שווער ער האָט געליטן פון „מיתת בנים״, קינדער זענען ביי אים געשטאָרבן און פאַראומערט דאָס לעבן (14). איז ער געווען רב אין פאַטאָליטשע, ביי ראַווא (אין יאָר שע״ח), האָט ער געליטן נויט און דחקות. דער ב״ח שרייבט אים: „עת הייתי אצלך בק״ק פאָליטשע ראיתי את עניך ומאד צר לי כי לא תוכל לשבת על התורה במנוחה...״ נאָכדעם איז ער געוון אַ צייט אין פוזן, שפעטער הויפט־רב אין אָסטראָה. איז געקומען די כמעלניצקי צרה, אין די יאָרן ת״ח — ת״ט, האָט ער געמוזט אַנטלויפן צוריק קיין לובלין, צום רבין ר׳ העשל און פון דאָרט, אינעם חודש כסלו, ת״י, געמוזט צוזאַמען מיט אַלע לובלינער יידן, נעמען דעם וואַנדער־שטעקן צו געפֿינען ערגעץ־וואו אַ מקום מנוחה.

נאָך דער פּטירה פֿון ר׳ יוסף ב״ר אליקום גערץ (ב׳ תשרי תי״ב), אייר־דעם פֿון מהר״ם פֿון לובלין, און נאָך דער פּטירה פֿון ר׳ מאיר ב״ר אברהם זאַק (כ׳ כסלו, תי״ד), דער ערשטער, רב אין לעמבערגער פֿאַרשטאָט, און דער צווייטער רב אין שטאָט, איז דער ט״ז אויפֿגענומען געוואָרן אין יאָר תט״ו, אָלס הויפּט־רב פֿון לבוב, דאָרט געלעבט אין עושר און רחבות, באַ־ליבט און געאַכטעט ביי אַלעמען, שוין אָפּגערעדט פֿון זיינע געטרייע תלמידים, ביז צו זיין פּטירה כ״ו שבט תכ״ז.

דער ט״ז האָט געהאַט דריי זין ר׳ מרדכי, ר׳ שלמה און ר׳ ישעיה — אָלע דריי גדולי תורה. די ערשטע צוויי זין זענען אומגעקומען אין לעמ־בערגער פּאָגראָם אין יאָר תכ״ד און דער דריטער לעבן־געבליבענער איז געווען דער שליח צו שבתי צבי (15).

פֿון זיין טאָכטער האָט ער געהאַט אַן אייניקל, ר׳ יואל, רב אין שעב־רעשין (די שפּעטער באוואוסטע השכלה־שטאָט אין לובלינער געגנט), ער איז אַרויס מיט אַ ספֿר „מגיני זהב״ צו פֿאַרטיידיקן דעם זיידן, דעם ט״ז ש״ע יו״ד פֿון די השגות אָנגריפֿן פֿון ש״ך אין זיין „נקודות הכסף״. דער לעצטער, שרייבנדיק אין דער שרעקלעכער כמעלניצקי־תקופֿה אונטער די שווערסטע באַדינגונגען, דריקט זיך אויס וועגן זיין חבר, דעם „זקן ויושב בישיבה וגדול הדור״ (אַזוי טיטולירן דעם ט״ז, די פֿירער פֿון „וועד ד׳ ארצות״): ...אל יעלה על לב הקורא בספֿרי זה, שמפּני שהיה לי ח״ו איזה מחלוקת עם הבעל ט״ז וכו׳ חברתי השגות על ספֿרו וכו׳ הלא נודע לכל כי נתקיים בנו את והב בסופֿה והתורה מחזרת אחר אכסניה שלה, שנעשיתי אכסניא לבעל טורי זהב והיה אצלי שלשה ימים וכבדתיו כבוד גדול אשר לא יאומן כי יסופּר, וגם הוא נתכבד בי הרבה עד שנשקני על ראשי ושמח בי ממש כשמחת בית השואבה״ (16).

„זאָל דער לייענער אין דעם ספֿר נישט מיינען, אַז עס איז צווישן מיר און דעם מחבר פֿון ט״ז געווען וועלכע ס׳איז צוויסטיקייטן... ס׳איז אַלע־מען באַוואוסט, אַז ביי אונדז איז פֿאַרווירקלעכט געוואָרן דער „את והב בסופֿה״, אַז צום סוף האָט געהערשט ליבשאַפֿט... ווען דער ט״ז איז ביי מיר געווען דריי טעג אָלס גאַסט האָב איך אים אויפֿגענומען מיט דער גרעסטער ערע און אומבאַשרייבלעכער איבערגעבנקייט... און ער האָט מיך געקושט און זיך געפֿרייט ווי די פֿרייד פֿון „שמחת בית השואבה״...

מיר האָבן זיך דאָ אַ ביסל לענגער אָפּגעשטעלט (כאָטש מיר האָבן וועגן ט״ז געשריבן גאָר בקיצורדיק), נישט אַכטנדיק, וואָס מיר זענען אַרויס פֿון די טעמאַטישע ראַמען, צו באַווייזן די גרויסע פּלעיאַדע פֿון רבנים אין

לובלין פֿון דער נאָך מהרש"ל־מהר"ם עפּאָכע, אין דער טרויעריקער ת"ח־ת"ט תקופֿה, די צייט ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן ענדערונגען אינעם יידישן מיטלאָלטערלעכן לעבנס־שטייגער, און ווען ס'איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרן דאָס געשטאַלט פֿון דער קלאַסישער הלכה, באַגרינדעט אויף פֿאַר־מעס פֿון שטרענגען קאָדעקס־בוך, וואָס האָט נאָך אין יענער צייט אַרויס־גערופֿן קעגנערשאַפֿט (17).

ר' העשל, דער גאונישער קאָפּ, האָט ווי געוואָגט קיין גרויסע קוואַ־ליטעטאַטיווע ספֿרים נישט איבערגעלאָזט. בלויז עטלעכע קלענערע אַרבעטן, און דאָס, וואָס זיינע תלמידים ברענגען אין זיין נאָמען. אָ מאָדנע און ביז גאָר מערקווירדיקע דערשיינונג ביים פֿוילישן יידנטום, לעבנדיק און שאַפֿנ־דיק אין אָ תקופֿה, ווען תורה־לערנען האָט דערגרייכט צו אַזאָ הויכקייט און די תורה־קוואַלן זענען צעעפֿנט געוואָרן מיט אַזאָ פֿולער שפּע, ווען די וועלט פֿאָר יענע גייסטיקע פֿירער האָט געמיינט נאָר און בלויז דאָס בית־מדרש און די ישיבה, ווייל אָן דעם, האָט דאָס לעבן נישט געהאַט קיין זין און די ועלט דאַרף זיך אומקערן צו תהו ובהו — דאָך האָבן אָ סך פֿון זיי, די גרעסטע קעפּ אין דור נישט געשאַפֿן די גרויסע מאָנומענטאַלע ווערק, ווי מ'וואָלט פֿון זיי געדאַרפֿט דערוואַרטן...

ר' העשל איז אויך געווען אַ גרויסע עטישע פּערזענלעכקייט, זיך אויס־געצייכנט אין צדקות, און אויב ס'איז פֿעסטגעשטעלט אַקסיאָמאַטיש, אַז אָפּשאַצן אָ תקופֿה, שאַצט מען נישט בלויז לויט איר קולטערעלן פּראָג־רעס, לויט דער קוואַליטעט פֿון די ווערק און לערן־אינסטיטוציעס, קינסט־לעריש אויפֿטוען און וויסנשאַפֿטלעכע דערגרייכונגען, נאָר אויך לויט נאָך איין קריטעריע — לויט דער גייסטיקער סובסטאַנץ, לויט דער קדושה און לעבנס־געפֿיל פֿונעם פֿאָלק, איז עס בלי־ספֿק אָ ריכטיקע אָפּשאַצונג אָ זי־כערער פֿאַקטאָר אינעם לעבן פֿונעם יחיד. פֿון דעם שטאַנדפונקט קען מען זאָגן, אַז די לובלין־עפּאָכע, לויט אירע גרויסע פּערזענלעכקייטן איז געווען די גאָלדענע עפּאָכע אין דער געשיכטע פֿון פֿוילישן יידנטום.

לשם אילוסטראַציע וועלן מיר ציטירן פֿון ספֿר „זרע ברך" אָ מעשהלע, וואָס גיט אונדז די כאַראַקטער־שטריכן פֿונעם לעבן פֿון דעם לובלינער רב און ראש ישיבה:

„צווי מענטשן זענען געקומען צו אים ווען ער איז געווען הויפּט־רב פֿון קראָקע. דער אָנקלאָגער האָט געמאָנט טויזנטער. דער אָנגעקלאָגטער האָט זיך מקדים געווען, אַוועקגעלייגט אָ הונדערטער אויפֿן טיש, פֿאַרלאָנגנדיק פֿונעם רב, זיך צו שטעלן אויף זיין זייט, וואָס איז די גערעכטע זייט...

דער רב האָט דאָס געלט געגומען, פֿאַרזיכערנדיק צו פּסקענען ווי דער דין איז און געהייסן קומען מאָרגן צו דער דין־תורה.

אינעם זעלביקן אָוונט האָט ער צוזאַמענגערופֿן די קינדער, די איידעמס און געהייסן די רביצין דינה צוגרייטן עסן. בעת דער סעודה, נעמט ער אַרויס פֿונעם בייטעלע די הונדערט גילדן, ציילט זיי אויס, איינס צו איינס, און די קינדער האָבן זיך געגרייט, מיינענדיק, אַז ער גיט זיי דאָס אויף איינצוטיילן. ער האָט אָבער דאָס געלט צוריק אַרײַנגעלייגט אין בייטל, באַטאַנעדיק, איך האָב אײַך געזאָגט, נישט צו זײַן געלט־גייציק, וועלן איר וועט ווערן פֿירער, רבנים אָדער פֿרנסים. איר זעט, הונדערט גילדן, דער מענטש האָט דאָס געגעבן מיט פֿאַרגעניגן — מאָרגן גיב איך אים דאָס צוריק, באַהיט גאָט צו פֿאַרקויפֿן מיין נשמה פֿאַר הונדערטער אָדער טויזנטער...״ (18).

צוליב דעם, וואָס אַ רשימה בלויז פֿון לובלינער רבנים, ווער שמועסט, מיט ביבליאָגראַפֿישע, כראָנאָלאָגישע באַלייטונגען, וואָלט פֿאַרנומען עטלעכע הונדערט זייטלעך, אַן אַרבעט, וואָס אייגנטלעך אַ פֿראוואו איז געמאַכט געוואָרן פֿון לובלינער פֿאָרשער שלמה ברוך ניסנבוים אין זיין „לקורות היהודים בלובלין״, וואָס איז מער כראָנאָלאָגיע ווי אַ געשיכטע פֿון לובלינער יידישן ישוב, אַוודאי נישט קיין סאָציאָלע געשיכטע אָדער באַלייכטונג פֿון דעמאָגראַפֿישן קוקווינקל, — וועלן מיר דעריבער, כדי זיך צו האַלטן בײַ דער טעמע, אַריבערשפּרינגען א צוויי יאָרהונדערטער און פֿאָרענדיקן דאָס קאַפּיטל מיט די סאַמע לעצטע לובלינער רבנים, אָנהייבנדיק פֿון יאָר ת״ר (1840), די גרויסע לובלינער רבנים אין משך פֿון איין יאָרהונדערט — אינגאַנצן זעקס באַרימטע רבנים, וועלכע האָבן געצויגן די קייט „חכמי לובלין״ און די מערסטע זענען געווען, ווי מיר האָבן אין אָנהויב באַמערקט, פֿונעם ליטווישן יידנטום, אָזוי־גערופֿענע „נייטראַלע״.

דער לעצטער רב פֿאַר דער דאָזיקער עפּאָכע, פֿאַר די לעצטע זעקס, איז געווען ר׳ משולם זלמן אשכנזי, אייניקל פֿון חכם צבי, מחבר פֿון ספֿר „בית משולם״, וועמען די חסידים האָבן נישט איבעריק ליב געהאַט צוליב זיין שטרענג־מתנגדישער התנהגות.

אויף דער מצבה פֿון ר׳ משולם זלמן איז געווען אויסגעקריצט אַן עפּיטאַפֿיע:

„האי סבא קדישא חסידא ופרישא כבוד מרנא ורבנא הרב רבנו משלם זלמן ז״ל בן הרב ר׳ משלם זלמן אשכנזי ז״ל

זי״ע שהיה אבד״ק קאָזמיר וק״ק נאַשעלסק ובפה לובלין היה לנו למאור עינים שבע עשרה שנה, הי חסיד ועניו, זקן ויושב בתענית, עטרת היחוס נכד להאי מאה״ג החסיד וקדיש חכם צבי זלה״ה זי״ע, תנצבה ביום א׳ דר״ח אייר ונקבר באבל כבד ובמספד תמרורים ביום ב׳ דר״ח אייר שנת תו גימל והפוך אבלינו לשמחה לפ״ק פה לובלין יצ״ו, תהי נפשו צרורה בצרור החיים, והיה חתן הגאון האמתי שלשלת היוחסין ר׳ בנימין ברוידא אב״ד האחרון דק״ק הראַדנא (19).

ר׳ משולם זלמן אשכנזי (זון פֿונעם גאון ר׳ משולם זלמן פֿאַמאַרנע), רב אין קאָזימיר און נאשעלסק, איז נאָכדעם געוואָרן לובלינער רב, זיצנדיק אויף דער כסא הרבנות זיבעצן יאָר — פֿון עש״ק ט״ו כסלו, תקפ״ו (1826), ביז זיין פטירה, זונטיק ר״ק אייר תר״ג (1843).

זיין פֿרוי גינענדל איז געווען די טאָכטער פֿונעם קאזמירער גביר ר׳ יוסף מענדעלסבערג, אַ חבר פֿונעם קאָזשיניצער מגיד. זיין מוטער האָט נאָכן טויט פֿון זיין פֿאָטער, חתונה געהאַט מיטן לובלינער רב ר׳ צבי הירש, זון פֿון לובלינער רב ר׳ שאול מרגליות.

ר׳ משולם זלמן איז געווען דער ברודער פֿון גאון און מפֿרש ר׳ מרדכי זאב אָרנשטיין, הויפּט־רב און ראש ישיבה פֿון לבוב — לעמבערג, מחבר פֿון ספֿר „מפֿרשי הים״, זועמעס זין עס זענען געווען: ר׳ יעקב משולם אָרנשטיין (מחבר פֿון ספֿר „ישעוות יעקב״ אויף די פֿיר טיילן שלחן ערוך) און ר׳ משה יהושע העשל, רב אין טאָרנעגראָד, מחבר פֿון ספֿר „ים התלמוד״.

/ o /

הערות:

(1) זע ניסנבוים, ז. 17 אז ר׳ אברהם קאשע איז נפטר געוואָרן אין יאָר הש״נ, 31 יאר פאָרן מהרש״ל. חיד״א (שם הגדולים ד׳ ו׳ ע״ב) איז דא ווייט נישט פינקטלער מיט זיין דערציילן, אז דער מהרש״ל האט אין זיין צוואה אנגעוואנט מ׳זאל ר׳ אברהם קאשע אויפנעמען פאר שטאט־רב. אויף דער מצבה פון ר׳ אברהם מוכר ירקות זענען געווען אויסגעקריצט די פאלגנדע ווערטער:

עיני עיני ירדו פלגי מים בהתקדרו בעבים השמים,
במות ר׳ אברהם ב״ר אושעי׳ ז״ל ש״ץ שהיתה ביום ב׳,
כ״ד סיון ובו ביום נטמן איש הישר והנאמן ג ש. לפ״ק.

זע אויך: ארי' ליבוש בן המשכיל היקר מו"ה אהרן יוסף שפעער משעב־ רעשין", המניד שנה שני' נומ. 15 (ה' אייר תרי"ח 1858), ליק, רשימה פון די וויכ־ טיקסטע רבנים אין לובלין; ועד לחכמים, אות א' סימן מ"א.

(2) רש"י פין כנסת ישראל ז. 621; בן יעקב אוצר הספרים ז. 484; ניסנבוים, דארט, ז. 55.

(3) וועגן דער משפחה בכרך, זען „דעת קדושים" (פטרבורג תרנ"ז — נ"ח) ז"ז 32 — 41; 16 — 21; „המאור, בעריכת הרב מאיר אפסל, ברוקלין, טבת, התשי"א, ז"ז 11 — 12. ר' יאיר חיים ב"ר משה שמשון בכרך, מחבר פון „חוות יאיר", „חוט השני" און אנדערע ספרים, איז געבוירן געווארן אין מעזריטש אין יאר השפ"ה (1626), נפטר געווארן א' טבת תס"ב (1701) אין ווירמיזא — ווארמס (ריינלאנד). זיין ספר „חוות יאיר" איז צום ערשטן מאל געדרוקט געווארן אין פראנקפארט דמיין (תנ"ט). ער איז געווען פאררעכנט אלס איינער פון די גרעסטע רבנים, פארמאנדיק אויך אויסערגעווייניליבע קענטענישן איז ווען טעכטעבע ווייסשאפטן, ווי גשיכטע, מאטעמאטיק און געאגראפיע און איז געווען באוואוסט אויך אלס קענער פון קבלה.

(3) זיין תלמיד ר' דוד הלוי (ט"ז אבן העזר סימן קנ"ז און שו"ת נאוני בתראי סימן י"ז) ר' העשל ווערט טיטולירט אלס לובלינער „מרא דאתרא". דער־ פון איז אבער נישט געדרוקט, אז ער איז געווען הויפט שטאט־רב. ווי א הויפט (דעקאן אדער רעקטאר) פון דער ישיבה, האט ער געהאט דעם טיטול „מרא דאתרא". זע, ח. נ. דעמביצער, כלילת יופי, חלק א' קמ"ז ע"ב; ניסנבוים, דארט, דארט.

(4) ר' מנחם מנדל בן ר' אברהם קראכמאל איז געבוירן געווארן אין קראקע, אין יאר ש"ם (1600) און געלערנט בייַ ר' יואל סירקיש (מחבר פון ב"ח) צוזאמען מיטן ט"ז (ר' דוד הלוי) און זיך באטיליקט אין די זיצונגען פון „וועד ד ארצות" אין לובלין און יאראסלאוו.

זייענדיק בארימט אלס איינער פון די גדולי הרבנים פון דור, איז ער אויך נעווען א גרויסער עניו, אין זיינע הלכה וויכוחים מיט ר העשל דערציילט ער, אז ער האט נעהאט א הלכה־פאלעמיק מיט „הרב הגדול אור ישראל מוהר"ר העשל ובטלתי דעתי הנמוכה כנגד דעתו הרמה..." מיט אזא באשיידנקייט רעדט וועגן זיך א גאון הדור. וועמעס פסקים זענען אנערקענט נעווארן ברוב תפוצות ישראל (מגן אברהם אורח חיים, הלכות שבת סימן רמ"ב, סעיף קטן א').

ר מנחם מענדל איז נפטר געווארן אין ניקלסבערג ב' שבט, תכ"א — 1661 און זיין איידעם ר' נרשון אשכנזי איז געווארן זיין מסלא מקום. זע, הרב ד"ר י. ז. כהנה, ניקלסבורג, ערים ואמהות בישראל חלק ד' ז"ז 265 — 268.

(5) ר יעקב עמדין, מגלת ספר; רש"י פין כנסת ישראל, ז, 299.

(6) זע, הקדמה ש"ד יו"ד און ש"ך חו"מ; דארט סימן ע"ט און ק"ז און אין אנדערע ספרים; זע אויך, חאנעם, תולדות הפוסקים ז"ז 586 — 589.

(7) זע, נ. שמז, באציונג צום פרעמדן, ז. 50.

(8) ברכת הזבח ל"נ, טור חו"מ ע"ב; אמונת שמואל כ"ד; תפארת שמואל ל"ט.

(9) ניסנבוים ז. 57, באריכות.

(10) זע: ברכת שמואל, דרשות כסדר התורה פפד"מ, תמ"ב, תולדות — בשלח.

ווי עם ווערט דערציילט אין „עיר הצדק" (ז. 105) איז ר' אהרן שמואל נעפארן אין יאר תל"ו צו דער זיצונג פון „וועד ארבע ארצות" אין שטעטל כמעלניק, לובלי נער ראיאז, און זיין נשמה האט אויסגעהויכט פלוצלונג, ביי אייגער פון די זיצונגען דינסטיק ביינאכט, י"ם תמוז, תל"ו „לסדר פנחס שנת אוה משה רבינו למיתת אהרן".

די באוואוסטע גרויבארט פאמיליע שטאמט פון ר' שמואל קאידנאווער, ווי עס בא־ וויזן דירעקטע יחוס־בריוו.

(11) בן יעקב, אוצר הספרים, אות „ק", נום. 3.

(12) זע, שו"ת מהר"י הלוי (פון זיין עלטערן ברודער ר' יצחק) סימן מ"ח; שמעון משה האנעם, תולדות הפוסקים, ז"ז 262 — 270; צ. קרויל לבוב, ערים ואמהות בישראל, חלק א': נ. שמן, ביאגראפיע פון א וואַרשעווער רב„ ז. 21.

(13) שו"ת בח החדשות, סימן ע"ט.

(14) ט"ז או"ח סו"ס קנ"א.

(15) יעקב ששפורט, ציצית נוב‌ל צבי (בענין שבתי שבי שר"י).

(16) הקדמה צום ספר „נקודות הכסף" (נאוויידוואר תק"נ).

(17) ר' שמוא‌ל קאידנאווער, איינער פון די דריי פראמינענטסטע תלמידים פון דערמאנטן לובלינער רב ר' העש‌ל, שרייבט צו זיין חבר ר' שמוא‌ל: איר פארלאזט זיך איננאנצן אויף די ספרים פון ט"ז און ש"ך... איך פארנעם זיך איבערהויפט מיט ספרים פון די ראשונים און ש"ם... („נחלה שבעה", סימן נ'). דאקענן ר' יהושע העש‌ל, דער מחבר פון „פני יהשע" דריקט זיך אויס אין זיין ספר („פני יהשע" חלק ב' סימן נ"ב, לבוב 1860): אין לשנות מספר שלחן ערוך, כניתן למשה בסיני. (מ'זא‌ל נישט ענדערן פונעם שלחן ערוך, וואס איז ווי נענעבן פון בארג סיני).

(18) ר' ברכיה ברך אין ספר „זרע ברך", דרשים ופשטים אויף תורה; ניסנבוים, דארט, ז. 58.

(19) נאכקוקן דעת קדושים, אשכנזי פאמיליע, און בן יעקב, אוצר הספרים; צ. י. מיכ‌לזאן, כבוד הבית, ז"ז 67 — 72; צ. מ. דבינוביץ, המגיד מקוזניץ, ז"ז 86 — 145.

זע אויך וועגן יהוס פון ר' יעקב, פאטער פון ר' העש‌ל: י. לעווינשטיין, האשכול חלק ד'; שמוא‌ל אבא האראדעצקי, רבי נחום מטשערנוביל, ברדיטשוב, תרס"א, תרס"ב — 1902, ז"ז 48 — 50.

/ o /

ג

לעצטע זעקס באַרימטע רבנים

מיר גיבן דאָ אַ רשימה פון די לעצטע זעקס באַרימטע לובלינער רבנים.

ר' בערישׁ אשכנזי, פריער איז ער געווען רב אין סלאַנים, ביאַליסטאַ־געגנט, פון די עלטערע שטעט אין פוילן, וואו ס'געפינט זיך אַ געמויערטע שול פון 1642. אין יאָר תר"ד (1844), איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס רב

אין לובלין,דאָמאָלט שוין אַ צענטער פֿון חסידות, מיט „שטיבלעך", וואו דאָס דאָונען איז געווען נוסח אר"י־„ספֿרד", אָבער נאָך אַלץ אונטער דער השפּעה פֿון מתנגדים, וועמעס קאָנטינואַטאָר און נאָכפֿאָלגער ער איז געווען.

ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ סך שריפֿטן. אַ טייל פֿון זיי, איז געדרוקט געוואָרן פֿינף יאָר נאָך זיין פּטירה, אין יאָר תרי"ט, דורך זיין ברודער ר' אברהם ארי' פֿון וואַרשע א. נ. „נודע בשערים". ס'איז אויך דערשינען אַ צווייטע אויפֿלאַגע מיט הוספֿות, שו"ת, סוגיות, דרושים און חדושים. דורך זיין ברודערס מי זענען פֿארפֿנטלעכט געוואָרן נאָך אייניקע ספֿרים: „שערי ירושלים" (קאָמענטאַרן אויף תלמוד ירושלמי, תלמוד בבלי און אלפֿס). די שו"ת רעק"א. זענען פֿאַרזען מיט זיינע קאָמענטאַרן א. נ. „הוספֿות וחדושים". אין דעם ברודערס אַרייַנפֿיר ווערט געזאָגט, אַז ער איז נפֿטר געוואָרן פֿאַר דער צייט, אינגאַנצן דערגרייכט די עלטער פֿון פֿופֿציק יאָר (זיין פֿאָטער, ר' משה, האָט נאָך דאָמאָלט געלעבט). דער דאָזיקער רב איז געווען אַן אָפּשטאַמיקער פֿון באַרימטן אמסטערדאַמער רב, די געניאַלע פּערזינלעכקייט ר' צבי אשכנזי (תי"ח — תע"ח) דער מחבר פֿון ספֿר „חכם צבי", פֿון באַרימטן גאון פֿון ר' אפֿרים כהן, דעם מחבר פֿון ספֿר „שערי אפֿרים"; און פֿון ר' פֿרץ ב"ר מנחם נחום, מחבר פֿון ספֿר „פּאר הלכה", קאָמענטאַרן און דערקלערונגען אויף שוועָרע שטעלן אין תלמוד און רמב"ם — אַ וויכטיקער פֿאַרשטייער פֿון שפּעַרישן פֿלפֿול און פֿאַרן באַמיען זיך ריכטיק צו פֿאַרשטיין דעם תלמוד און זיינע נאָכפֿאָלגער (1). אויף דער מצבה, ווי ניסנבוים פֿאַרצייכנט דעם אויפֿשריפֿט, איז געווען אויסגעקריצט דער פֿאָלגנדיקער נעקראָלאָג:

לפֿרט לזכר עולם יהי' צדיק לפ"ק
פה נגנז ארון הקודש ומנורה הטהורה
אביר הרועים, רב רבנים ושר התורה
עד קצה תבל ליהודים מאתו היתה אורה
כי כל רז לא אניס ליה עמי' שרי נהורא
לקבוע דין כהלכה באספקלריא המאירה
סיני ועוקר הרים ומקרבן זה לזה בסברא
ה"ה הרב המאור הגאון האמתי מוה' דוב בעריש זצללל"ה
אב"ד דפה ק"ק
לובלין בן הרב הגדול מוה' משה
נין ונכד לרב האי גאון בעל מחבר

ס׳ חכם צבי
הלך לעולמיו י״ד אדר תרי״ב לפ״ק תנצב״ה

אין יענער צייט, פֿאַר אשכנזין, האָבן אַ טייל פֿירער פֿון לובלין געוואָלט האָבן אַלס רב, דעם רבין ר׳ אברהמעלע (לאַנדא) טשעכאַנאָווער (געבוירן אין יאָר תקנ״א /1791/ אינעם שטעטעלע פּאָרניעטשעוו, ביי לעמבערג; נפֿטר געוואָרן, אין טשעכאַנאָוו, תרל״ה /1875/, אין עלטער פֿון 89 יאָר). דער צדיק ר׳ אברהם לאַנדאָ, ווי אַ גרויסער למדן, פֿילאָזאָף אין פּייטן האָט צוגעצויגן צו זיך אַ סך לומדים, מתנגדים. ער איז אויך געווען אַ גרויסער יחסן, זיין זיידע ר׳ בעריש הגדול פֿון קוטנע איז געווען אַ באָרימטער „נסתר״, אויף וועלכן מ׳האָט געזאָגט אַז פֿערציק יאָר רצופֿים, ביז דעם טאָג פֿון זיין פּטירה, איז ער געשלאָפֿן אויף אַ שטיין און אַז דער גאון הדור, ר׳ יונתן אייבעשיץ, פֿון פּראָג, האָט געוואָלט וויסן ווער עס וועט זיין זיין חבר אין גן־עדן, האָט מען אים מודיע געווען מן השמים, אַז ר׳ ישכר בעריש קוטנער וועט זיין זיין שכן אויף יענער וועלט (2).

די לובלינער האָבן געזען, אַז ער וועט זיין צוגעפּאַסט פֿאַר דעם כסא הרבנות אויף וועלכן עס איז געזעסן דער אייזערנער קאָפּ וויל ר׳ אברהם לאַנדא, זייענדיק דער חסידישער מנהיג, האָט ער געדאַוונט „בהשכמה״ און זיין נוסח התּפלה איז געווען „אשכנז״. ער האָט אויך נישט געגומען קיין קוויטלעך מיט פּדיונות, און לובלינער יידן האָבן געטראַכט, אַז ער וועט צופֿרידנשטעלן אַלע צדדים, די מתנגדים, חסידים און משכילים.

אין אַ בריוו צו אים פֿון זיין זון ר׳ זאב־וואָלף (סטריקאָווער רבי, וואָס האָט געשריבן שירים און מליצות), פֿאַרעפֿנטלעכט צוזאַמען מיט זיינע בריוו וועלט געזאָגט:

„בא לזגיערז אגרת על הפּאָסט מיום ה׳ ד׳ אייר מאת מחו׳ הגביר מו״ה נחמיה כי שלחו זקני עירו (לובלין) ונשיאי העדה לעטרך בכתר הרבנות...״

דער זון בעט בייַ אים אין נאָמען פֿונעם מחותן און אין נאָמען פֿון זיין מוטער, ער זאָל זיך נישט איילן אָפּצוווענדן און צוריקווייזן די אייגלאדונג: „אל תמהר לענותם דברי דחי כי לא להשיב אל עיר קטנה נוכל להשיב אל עיר גדולה... ואם יסכים ד׳ להרכיבך על במתי ההצלחה, תמצא שם מנוחה כחפּצך...״

פון די ערשטע און פאפולערסטע ספרים (15 דרשות)
געדרוקט אין דער דרוקערייַ פון ר' קלונימוס יפה אין יאָר שע"ו — 1616
/ ביבליאָטעק פון יידיש־טעאַלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק /

זיין ענטפֿער קיין לובלין איז נישט געווען קיין אבסאלוט נעגאַטיווער, נאָר געבעטן אים געבן צייט צו באַשליסן דעפֿיניטיוו און פאַזיטיוו וועגן לובלינער כסא הרבנות.

לובלין האָט נאָכדעם געשיקט אַ דעלעגאַציע, וואָס זאָל אים באַווירקן איבערצונעמען דאָס רבנות אין לובלין און דאַמאָלט האָט ער זיי געגעבן אַ קאַטעגאָרישן ענטפֿער, אַז ער קען בשום אופֿן נישט איבערנעמען רבנות־פֿירערשאַפֿט אין אַ גרויסע שטאָט.

„צו וואָס פֿאַרלאָזן טשעכאַנאָוו? דאָ אין טשעכאַנאָוו — האָט ער זיי דערקלערט בין איך פֿאַראַנטוואָרטלעך צו עטלעכע טויזנט יידן, אין לובלין וועל איך דאַרפֿן זיין משועבד צו צענדליקער טויזנטער...“ (3).

דער גאון ר׳ יושע העשל אשכנזי, ער איז אויפֿגענומען געווארן אלס שטאָט־רב, מיטוואָך, חול המועד סוכות, תרי״ג, (1813), אַ האַלב יאָר נאָך דער פטירה פֿון ר׳ בעריש אשכנזי. ער איז געווען דער קאַנטראַסט פֿונעם פֿריערדיקן אשכנזי, אַ שטרענגער, קנאותדיקער טיפּ פֿון אַ רב, וואָס האָט ליב געהאַט צו פֿירן דאָס רבנות, לויטן דאַגמאַטיש־רבנישן שטייגער, אין די מערסטע קהלות פֿון יענער צייט, און שטאַרקער באַקעמפֿער פֿון חסידות, וואָס האָט זיך דאַמאָלט שוין געהאַט גוט פֿאַרפֿעסטיקט אין לובלין פֿון נאָכן „חוזה“ (ר׳ יעקב יצחק הורוויץ) אויף וועמען דער אָפּטער צדיק, ר׳ אברהם יהשע העשל (תקט״ו — תקפ״ה; 1765 — 1825) האָט אַמאָל געזאָגט: „ער איז געווען אַ מלאך, אָן זיין טיר האָבן אָנגעקלאָפּט די גרעסטע רבנים פֿון זיין צייט, ער האָט קיינמאָל נישט אויפֿגעהויבן די אויגן, נישט פֿאַריניקנדיק זיך מיטן בורא עולם“. ר׳ יושע־העשל איז געווען אַ טיפּ פֿון אַ קאָפּראָמיסלאָזן רב, וואָס האָט זיך גע־האַלטן ביים שעפֿערישן אָנוועגדן דעם שלחן עורך, ביים לייזן די טעאָרע־טישע און פּראַקטישע פּראָבלעמען און איז געווען קעגן דעם חסידיזם, וואָס האָט זיך דערלויבט אַמאָל מוותר זיין אויף אַ טרוקענעם דין, זיך רעכענענדיק מיט סיטואַציעס און געזעלשאַפֿטלעכע אַנטוויקלונגען, באַ־נוצנדיק זיך מיט דער שעפֿערישער קענטעניש אָפּצוזאָגן זיך פֿון אַן אַק־סיאָמע און פֿאַרבייטן איר מיט אַ נייע, מיט נייע הנחות און נייע אויס־פֿירן און דערביי אויף קיין האָר נישט אָפּטרעטנדיק פֿון אַנטשפּרעכנדיקן תורה־גייסט.

ר׳ יהושע העשל, האָט זיך געשטעלט, ווי מיר וועלן וויייטער זען, זייער שאַרף קעגן דעם לובלינער צדיק ר׳ לייבעלע אייגער פֿאַר זיין קומען שפּעט צו סנדקאות, נישט האַלטנדיק זיך שטרענג ביים דין פֿון „זריזין

מקדימין למצוות". זיין שטאַרקייט האָט זיך אויך געזען פֿון דעם, וואָס ער איז געווען אַ ממלא מקום פֿון זיין פֿאָטער ר' משולם אשכנזי, אור־אייר־ניקל פֿון חכם צבי און מחבר פֿון ספֿר „בית משולם". אין דער מלחמה צווישן דער ראָם־דרוקעריי אין ווילנע און די סלאָוויטער דרוקער פֿון ש"ס, תלמוד בבלי, האָט ער זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון די ווילנער (4).

ער איז אָבער מער ווי זיינע פֿאַרגענגער געווען אַ געזעלשאַפֿטלעכער, אַ סך געווירקט אין לובלין, אַרויסגייענדיק פֿון זיין איינגעשלאָסנקייט אין די ד' אמות פֿון הלכה, האָט ער זיך געווידמעט פֿאַר די נויטן פֿון דער קהלה און אַכטונג געגעבן אויף אַלץ, וואָס קומט פֿאַר אין שטאָט. זיינער אַ תלמוד ר' מרדכי זאב שפּעט פֿון לובלין דערציילט, אַז ער האָט בייגעווואוינט ביי זיין רבין אַ פֿאָל, וועלכן „עני מכובד" איז אמאָל געקומען צו אים בעטן אַ נדבה און ער האָט פֿונקט נישט געהאַט ביי זיך קיין געלט, האָבנדיק עס צעטיילט צווישן ארעמעלייט. האָט ער אַרויסגענומען די זילבערנע טאַבאַק־פּושקע און עס אַוועקגעגעבן. דער תלמיד האָט עס נאָכדעם אויסגעלייזט פֿונעם אָרעמאַן.

ער דערציילט אויך, אַז אַן אָרעמען שוסטערס אַ פֿרוי איז אמאָל געקומען זיך באַקלאָגן פֿאַרן רב, אַז איר מאַן האָט זיך אַרייַנגענומען אין הויז אַן אַנדער פֿרוי און וואוינט מיט איר און איר לאָזט ער נישט אַריין. ר' יהושע העשל האָט איר בלויז געפֿרעגט, וואו ער וואוינט מיט דער זונה און איר פֿאַרזיכערט „אַז איר פֿאַרלאָנג וועט דערפֿילט ווערן".

שבת נאָכן דאָוונען, ר' יהושע רופֿט זיינע תלמידים פֿאַר אַ שפּאַציר. ווער ס'האָט געזען דעם רב מיט זיינע תלמידים שפּאַצירן, האָט זיי נאָכגעפֿאָלגט — און אַזוי איז דער גאַנצער עולם געקומען צום שוסטער און אים געטראָפֿן מיט דער זונה, עסנדיק דאָס שבתדיקע טשאָלנט. דער רבי איז צו אים, דערלאָנגט אין פּאָטש און נאָך איינעם און געשריגן אויף דער העכסטער אָקטאָווע: „מיט דער חצופֿה זיצסטו און פֿרעסט און דיין ווייב לאָזטו נישט אין הויז אַריין? וואַרף אַרויס די חצופֿה און שיק נאָך דיין פֿרוי, בעט ביי איר אַנטשולדיקונג פֿאַר דער בושה און באַלייַדיקונג".

דער שוסטער האָט זיך דערשראָקן און באַלד זיך אונטערגעגעבן (5).

ווי אַ כלל־טוער איז ער געווען זייער באַשיידן און צוגעלאָזן — אין זיין הויז זענען געווען אָפֿן די טירן פֿאַר אַלעמען. ער איז געווען באַליבט נישט בלויז צווישן יידן. אויך נישט־יידן האָבן אָפּגעשאַצט זיין אומגעוויינלעכער ענווה און גוטסקייט און ער איז דערפֿאַר רעספּעקטירט געווען אין די רעגירונגס קרייזן.

וועז אַלעקסאנדער דער צווייטער האָט דערלויבט יידן זיך באַזעצן אויסער די געטאָ־גרעניצן, האָט ער אין אייניגער פֿון די לובלינער שולן געהאַלטן אַ פֿאַרטראָג צו דער געלעגנהייט אין אנווועזנהייט פֿון דער מאַכט, ווי דער צאַרישער גובערנאַטאָר מיט זיינע געהילפֿן, פֿאַר וועמען ס׳איז געמאַכט געוואָרן אַן איבערזעצונג און וואָס האָט שטאַרק אויסגענומען.

קיין ספֿרים זענען פֿון אים נישט געבליבן. מעגלעך, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין צייט צו שרייבן ספֿרים. בלויז אייניקע תשובות פֿון אים געפֿינען זיך אין די ספֿרים „פּתחי תשובה", „בגדי ישע" און „נודע בשערים" (6). ער איז נפֿטר געוואָרן ה׳ אדר, תרכ״ז (1867).

די ווערטער אויף זיין מצבה דערציילן אין אַ געקירצטער פֿאָרם זיין גאַנצע ביאָגראַפֿיע.

הוסרה המצנפת והרמה העטרה,
נכבה נר ישראל המנורה הטהורה
במות אדמו״ר הרב הגאון הגדול
בקי בחדרי תורה,
מכל המעלות שמנו חז״ל בראוי להיות השכינה
עליו שורה, אחת בו לא נעדרה
חכם עשיר ועשירי לעזרא
צדיק וחסיד ענותן במידה יתירה
לעמו ולעדתו בכל צוקה וצרה
היה מגן ומחסה צינה וסוחרה
כקש״ת מו״ה יושע העשיל זצ״ל
בן הגאון הצדיק המפורסם מו׳ משולם זלמן אשכנזי זצ״ל
וחתנא רבי נשיאה הגאון מוה׳ בנימין ברוידא זצ״ל
אבד״ק הוראדנא והגליל, בשנת תרי״ג
נקרא ללובלין למלא מקום אבותיו
ותופֿע עליו נהרה, וביום ה׳ אדר ראשון
שנת תרכ״ז נעלה ממנה, ופנה זוה
הודה והדרה
תהי נפֿשו בצרור החיים צרורה
מליץ טוב בעד שה פזורה
כמו בהיות נפֿשו בגוו עצורה.

ר׳ שניאור זלמן ליאַדער איז אויפֿגענומען געוואָרן אַלס לובלינער רב אין יאָר תרכ״ח (1868). א גאון אין נגלה און נסתר, איז ער געווען פֿון די מקורבים אין ליבאַוויטשער הויף, איינער פֿון די אָנגעזעענסטע ליבאַוויטשער חסידים. קומענדיק קיין לובלין אין פּויליש־חסידישע ספֿערן, האָט ער זיך גאָר גוט צוגעפּאַסט צו דעם חסידות, ווי געלערנט פֿון ר׳ לייבעלע איגר און ר׳ צדוק הכהן און געווען פֿאַרעכנט אַלס איינער פֿון די דריי זיילן אין דער דאָמאַלטיקער לובלין. דורך די „שלשה עמודי עולם״ איז לובלין צו יענער צייט געוואָרן די פֿעסטונג פֿון חסידות.

ער האָט פֿאַרלאָזט לובלין אין יאָר תרנ״ב (1892) און זיך באַזעצט אין ירושלים, איבערלאָזנדיק אין לובלין טעכטער, וועלכע האָבן, ווי לובלי־ נער דערציילן, אים אַ סך מצער געווען מיט זייער התנהגות.

ער איז נפֿטר געוואָרן אין ירושלים, איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַ גייסטיקע ירושה פֿון וויכטיקע כתבים און באַזונדערס זיין ספֿר „תורת חסד״ אויף די פּיר חלקים שלחן ערוך, פֿון די מער וויכטיקע הלכה־ספֿרים אין לעצטן יאָרהונדערט. אויף אים זאָגט מען, אַז ער האָט קיינמאָל נישט געדאַרפֿט מישן, זוכן אַ דף, שטענדיק געפֿונט אויפֿן אָרט. נפֿטר געוואָרן ב׳ ניסן, תרנ״ה, בערך, אין ירושלים.

ר׳ הלל אריי׳ ליבשיץ, אַ שטרענגער מתנגד אין זיין אויפֿפֿירונג, וועל־ כער איז אויפֿגענומען געוואָרן אַלס רב, חנוכה, תרנ״ג. אויף אים האָט מען אין לובלין געזאָגט, אַז ער איז אַ הונדערט פּראָצענטיקער ליטוואַק״ און דאָך האָבן זיך אויף אים געאיניקט די חסידים מיט די משכילים פֿון שטאָט.

איידער מ׳האָט אים באַערט מיט דער לובלינער רבנות־קרוין זענען געווען עטלעכע קאַנדידאַטן פֿאַר דער רבנות־שטול:

1) ס׳איז געווען דער באַרימטער ראַדזיגער רבי, ר׳ גרשון העניך זצ״ל, פֿון דער איזשביצער דינאַסטיע, ער איז געווען גאָר נאָענט צו דער איגר משפּחה אין לובלין — ער האָט אין לובלין געהאַט אַ שטאַרקן צד, נאָך פֿון דער צייט, ווען ר׳ שניאור זלמן איז געווען רב. ער איז געווען דער גרויסער חריף און בעל־מוח; דער אַנטדעקער און וויסנשאַפֿטסמאַן; פּוסק און מקובל. זיינע חסידים זענען געווען פֿראַמינענט אין לובלין און געהאַט השפּעה שוין דערמיט אַליין, וואָס ער פֿלעגט אָפֿט באַזוכן לובלין און פֿירן טישן, צו וועלכע ס׳פֿלעגט קומען אַ גרויסער עולם.

2) אַ גרויסער צד, פֿון די אָנגעזעענע לובלינער קהלה־פֿירער האָט געוואָלט האָבן אַלס לובלינער רב דעם באַרימטן אָסטראָווצער רבי און

רב ר׳ מאיר יחיאל הלוי האַלשטאק (געבוירן אין פּוילישן שטעטל סאבין, ביי וואַרשע, אין יאָר תרי״ב; געווארן רב אין אָסטראָווצע אין תרמ״ט; געווארן רבי נאָך דער פּטירה פֿון גראָדזשיסקער רבי אין תרנ״ב און נפּטר געווארן אין אָסטראָווצע י״ט אדר תרפּ״ט).

ר׳ מאיר יחיאל הלוי זצ״ל וועלכער איז אין דער יוגנט געווען באַ־ רימט אַלס וואורקער עילוי און פֿלעגט אַלס יונגערמאַן אין סקווערניעוויץ מרעיש עולמות זיין אין „מלחמתה של תורה״. ער האָט מיט זיך פֿאַרגע־ שטעלט, ווי מ׳זאָגט: „יחוס עצמו״ — אַ סינטעז פֿון קלאַסישן חסידות אין דער לעצטער תקופֿה פֿון דער פּויליש־חסידישער באַוועגונג; אַ שטרענגער בעל תענית, ווי נאָך אין דער אַמאָליקער פֿאָר בעש״טס צייטן; אַן עקסטרע־ מער אַסקעט, דערצו גרויס אין קבלה־מיסטיציזם און אַ קדוש, וואָס דער־ נערט זיך מיט תורה, הלכה און פּלפּול פֿון גאונישן פֿאָרנעם.

לובלינער יידן האָבן געוואָלט, ער זאָל פֿאָרנעמען דעם כסא הרבנות. דער גורל האָט אָבער אַנדערש דעצידירט און לובלין האָט אויסגעקליבן אַלס איר רעליגיעזן „מרא דאתרא״ דעם ליטווישן רב מיט גרויס יחוס, ר׳ הלל אריי, זון פֿון ר׳ זאב דוב ליבשיץ, רב אין סערעדניק ביי קאָווענע און מחבר פֿון ספֿר „מעין חיים״.

ר׳ הלל איז פֿריער געווען רב אין סואוואלק (סובאַלק), אַ שטאָט, וואָס איז געווען זייער גוט צוגעפּאַסט צו אים. אין לובלין איז אים שווערער גע־ ווען זיך צופּאַסן צו דער אויפֿפֿירונג פֿון חסידים בעתן דאָוונען און לערנען. חסידים ווידער האָבן אויף אים אַ סך געריידט: ער דאָוונט אָן אַ גאָרטל, רוקט זיך אויס פֿון „שמונה עשרה״ פֿאָרן עולם, די יאָרמעלקע איז נישט שפּיציק און נישט הויך גענוג. זיין דאָוונען איז בכלל צו קאַלט צו חסידן געווען פֿאָר הייס־ „פֿאַרברענטע״ לובלינער חסידים, וועלכע האָבן דאָס געמאָסטן מיט יראת שמים.

ר׳ הלל איז געווען אויסער למדן, מחבר פֿון ספֿר „בית הלל״ אויף „חושן־משפּט״, אַ גרויסער געלערנטער אין וועלטלעכער אייראָפּעאישער בילדונג, קענענדיק אַ צאָל אייראָפּייאישע שפּראָכן. ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך דריי זין פֿון די גרעסטע רבנישע פּערזענלעכקייטן אין פּוילן־ליטע. זיין עלטסטער זון ר׳ יחזקאל ליבשיץ, פֿריער רב אין יורבורג, בויסק, פּלאָצק און דערנאָך רב אין קאַליש, איז געווען אויסער דער גרויסער גאון, דער וויסנשאַפֿטלער און סטיליסט אין העברעאיש און אין עטלעכע אייראָפּייאישע שפּראַכן (פֿון אים גראָד זענען די חסידים געווען שטאַרק צופֿרידן). ער איז יאָרן־לאַנג געווען דער נשיא פֿון אגודת הרבנים אין פּוילן, די העכסטע

רבנישע אינסטאַנץ, און האָט אַרויסגערופֿן צו זיך דעם פֿולסטן צוטרוי און גרעסטן רעספּעקט סיי מצד די עקסטרעמסטע חסידישע רבנים און אדמורי״ם און סיי מצד די פּראָגרעסיווע פֿאַרטגעשריטענע רבנים, אַן אונטערשייד פֿון ריכטונג און פּאַרטיי (7). זיין ספֿר „הדרוש והעיון״, ווערט באַטראַכט אלס דאָס וויכטיקסטע אויף דעם געביט אין דער לעצטער רבנות עפּאָכע פֿון פּוילן (8).

דער ספֿר „בית הלל״ (מאת הלל ארי׳ ליבשיץ בן דובער זאב שליט״א בהגאון מ׳ חיים) איז פֿאַרזען מיט הגהות און צוגאָבן פֿון „בן המחבר יחזקאל ליבשיץ אבד״ק יורבורג, וואַרשע 1889. אינעם פּתח דבר ווייזט דער מחבר זיין קענטעניש אין העברעאיש, חקירה און דקדוק. ער ווייזט אויך אַרויס אַ טיפֿער פֿארשטענדעניש צו פֿילאָזאָפֿישע פּראָבלעמען. דער ספֿר ווערט פֿאַרענדיקט מיט אַ וויכטיקן מאמר „דבר השמיטה״ פֿון ר׳ יחזקאל, ווערט טיטולירט „איש אשכולות — איש שהכל בו״.

די אַנדערע צוויי זין, הרב ר׳ אליעזר ליבשיץ און ר׳ יעקב ליבשיץ (רב אין סאלטין, קורלאַנד), זענען אויך געווען פֿון די אָנגעזעענסטע רבנים און פֿאַרשאַפֿט כבוד דעם טאַטן.

לובלין האָט אָבער נאָך ר׳ הלל נישט געגומען קיין איינעם פֿון זיינע זין צו זיין ממלא מקום אויף דער כסא הרבנות און אויסגעוויילט אַלס רב דעם באַרימטן תורה־אויטאָריטעט און פּוסק ר׳ אליהו קלאַצקין אַלס פֿירער און וועג־ווייזער.

ר׳ אליהו קלאַצקין האָט זיך פֿאַרדינט אַ באַזונדערע ביאָגראַפֿיע אָדער אַן אָפּשאַצונג וועגן זיין גאונישקייט און אלזייטיקייט און דערצו אומפֿאַר־גלייכלעך אין באַשיידנקייט און עטישע התנהגות. זיין זון, דער באַרימטער פֿילאָזאָף און ציוניסטישער טעאָרעטיקער פּראָפֿ. יעקב קלאַצקין, אַ לאַנגע צייט געווען „סמוך על שלחן אבא״ אין לובלין, האָט אַ צייט פֿאַרן טויט פֿאַרעפֿנטלעכט עטלעכע ביאָגראַפֿיש־פּסיכאָגראַפֿישע פּרקים פֿון און וועגן זיין גרויסן פֿאָטער און דער קלאַצקין משפּחה אין אַלגעמיין (9). מיר וועלן בלויז געבן עטלעכע כאַראַקטער־שטריכן און ביאָגראַפֿישע דאַטעס פֿון דעם אנערקענטן „גאון הדור״.

ר׳ אליהו קלאַצקין איז געבוירן געווארן אין קורלאַנד אין יאָר תרי״ב (1852). זיין פֿאָטער ר׳ נפֿתלי הירץ, איז געווען אַ תלמיד פֿון ר׳ משה סופֿר, פֿרעסבורגער רב פֿון וועמען ער האָט געהאַט סמיכת רבנות און אויך פֿון ר׳ מענדעלע ליבאָוויטשער (דער „צמח צדק״), און אייניקל פֿון ר׳ יעקב ריישער, רב אין פּראָג און מעץ, מחבר פֿון ספֿר „שבות יעקב״. דריי און

פֿערציק יאָר איז ער געווען רב אין קורלאַנד, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן אין יאָר תרנ"ד, איבערלאָזנדיק, אויסער ר' אליהוּן, נאָך פֿינף זין: ר' ישׂראל איסר יעקב, רב אין ליוועניהאָף, וויטעבסקער קרייז; ר' אברהם, רב אין לאָזני, מאַהילעווער גובערניע; ר' שניאור זלמן, רב אין ראָטשאָוו, מאַהילעווער גובערניע; ר' משה אין רימאַנאָוו, בייַ מאַהילעוו; און ראובן קלאַצקין. אויך אַ ברודער, ר' דוד פֿיינבערג אין ניו־יאָרק.

אין משך פֿון דורות, האָט איבער דער דאָזיקער פֿאַמיליע נישט אויפֿגעהערט צו שיינען דער גייסט פֿון תורה און חכמה. אַלע זיינע זין זענען געווען רבנים — דער געבילדעטסטער איז אָבער געווען ר' אליהו (געבוירן געוואָרן אין אושפּאל, קאָוונער גובערניע, און דערצויגן געוואָרן אין שימבורג — קורלענדער גובערניע).

צו דער בר־מצווה איז ער אויסגעכאַפּט געוואָרן פֿון אַ שקלאָווער גביר אַלס אייַדעם. וועג ר' אליהוס שווער האָט פֿאַרלאָזט שקלאָוו און זיך באַזעצט אין פּעטערבורג, האָט ער דאָס יונגע פּאָרל מיטגענומען. דאָרט, האָט ער געלעבט ווי אַ פּרוש און געווען פֿאַרטאָן טאָג און נאַכט אין תורה און חכמה. ער האָט דאָרט אויך שטודירט מעדיצין און געווען אַן אָפּטער גאַסט אין דער קעניגליכער ביבליאָטעק.

צוליב פֿאַרשידענע סיבות האָט ער זיך מיט יענער פֿרוי געגט און נאָכדעם חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון באַרימטן גאון ר' ברוך מרדכי ליפּשיץ (מחבר פֿון די ספֿרים „ברית יעקב", „בית מרדכי" א. א. אָפּשטאַמיקע פֿון דורות רבנים.

דער נאָמען פֿון דער צווייטער פֿרוי איז געווען ליבע און איז געווען אַ גרויסע מלומדת, געווען גוט באַהאַוונט אין גמרא, מדרש א. א. וו. ער האָט געלעבט מיט איר גליקלעך און געהאַט אַ פֿאַמיליע.

אין יאָר תרמ"א איז ער געוואָרן רב אין קאַרטוז בערעזי, גראָדנער ראַיאָן; אין יאָר תרנ"ד רב אין מאַריאַמפּאָל, סואוואַלקער ראַיאָן און אין יאָר תר"ע — לובלינער רב, וואו ער האָט זיך אַרויסגעוויזן מיט זיין גלאַנץ און פּראַכט אַלס גאון און עטישע פּערזענלעכקייט.

פֿאַר דער צייט האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ צאָל וויכטיקע ווערק אויפֿן געביט פֿון הלכה און דרוש, אייניקע פֿון זיי מאָנומענטאַלע און אנערקענטע בכל תפֿוצות: „אבן הראשה", „אמרי שפֿר", „אבן פּינה" און אַנדערע.

אין זיין לעצט ספֿר „דברים אחדים", געדרוקט אין ירושלים תרפ"ט, שרייבט ער:

ե. Ալեքսանդր Հումբոլդտ

ե. Ալեքսանդր Վոլտան

:דברים אחדים בדברי הלכה ואגדה, אשר חנן ד' אותי אליהו קלאַצקין, באאמו"ר הרב הגאון ר' נפתלי הירץ זצ"ל שזכה ללמוד שנתים תקצ"ו — צ"ח בישיבת חתם סופר..."

ער רעכנט אויס זיינע ספרים:

1) „אבן הראשה", — 152 עמודים, געדרוקט אין די יאָרן תרמ"ד — תרמ"ז;

2) „אמרי שפר" — 164 עמודים, געענדיקט דרוקן ווען ער איז געווען רב אין מאַריאַמפאָל, בייַ קאָוונע, אין יאָר תרנ"ד;

3) „אבן פינה" — 192 עמודים;

4) „דבר אליהו" — שו"ת /רעספּאָנסע/ — 210 עמודים — געדרוקט אין די יאָרן תרע"ב — תרע"ה, בעת ער איז געווען רב אין לובלין;

5)„ דבר הלכה" — 70 עמודים, תרפ"א;

6) „מלואים" — 134 עמודים, תרפ"ג — פ"ד;

7) „מלואי אבן" און מלאת אבן„ — 46 עמודים, תרפ"ח;

6) „חבת הקודש" — 176 עמודים;

9) „חלק הדרוש", וואָס ער האָט אָנגעהויבן דרוקן אין שבט תרפ"ו און צוליב קראַנקהייט און פינאַנציעלע שוועריקייטן געמוזט אָפּשטעלן דאָס דרוקן ביז תמוז תרפ"ז.

די גרעסטע רבנישע פערזענלעכקייטן האָבן זיך געווענדט צו אים מיט שאלות אין הלכה און בכלל געווואָלט הערן זיין אויטאָריטאַטיווע מיינונג. שרייבט אים הרב יצחק הערצאָג פון דובלין, אירלאַנד, איצטיקער רב ראשי פון ישראל:

ב"ה, יום ה' לפ' וירא, תרפ"ט, דובלין, שלום עד העולם, לכ' אדמו"ר הגאון האמתי שר התורה, מרן אליה קלאַצקין שליט"א.

„אחדשה"ט, יחד עם זה אבקש מכבודו שליט"א להעמידנו על קרן אורה בענין שאני נבוך בו..." און ער חתמעט זיך: הצמא לדברי קדשו, יצחק אייזיק הלוי הערצאָג (10).

ווי דער פילאָזאָף יעקב קלאַצקין, ווועמען טאָמאַס מאַן טיטולירט אַלס „דער צווייטער קאַנט", אין דער יידישער וועלט — „דער צווייטער אחד העם", כאַראַקטעריזירט זיין גרויסן פאָטער, האָבן זיך בייַ אים צוזאמענגעפאָרט גאונישע כוחות אין דער פולסטער האַרמאָניע, אַ זאָך, וואָס בייַ וויניק גאונים קומען זאַלבענאַנד, געווויינטלעך זענען זיי דואַליסטישע קאָנטראַסטן, ער האָט זיך באַוויזן אַלס ביישפיללאָזער גענייַ אויף עטלעכע געביטן: עילוי און גאון אינעם סכאָלאַסטישן זין; קענער פון

דין און יידישן ריטואַל, בקי אין דער בחינה פֿון „בור שאינו מאבד טפה", דערצו געוואַלטיקער חריף און מחדש, אַ טיפֿזיניקער אַנאַליטיקער און שאַרפֿער פֿון הלכה — אַ צונויפֿגעשמעלצער פֿון די צוויי — אין פֿלוג — סתירה־דיקע באַגריפֿן... ועל כולם, איז ער נישט בלויז דער קענער פֿון ביידע תלמודים: בבלי און ירושלמי און זייערע נאָכפֿאַלגער, ראשונים און אחרונים, — ער איז אויך אַ גרויסער קענער אין וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן, מאַטעמאַטיק אוֹן ליטעראַטור און באַזונדערס אין שפּראַכן, אין געאָגראַפֿיע און מעדיצין (11).

יעקב קלאַצקין דערציילט, אַז איינער פֿון די בעסער־באַקאַנטע דאָקטוירים אין לובלין האָט אים געזאָגט, ער זאָל האָבן אויפֿמערקזאַמגעמאַכט זיין פֿאָטער, ער זאָל נישט דיסקוטירן מיט אים אין דער עפֿנטלעכקייט מעדיצינישע פראָבלעמען, ווייל ער ווערט פֿאַרשעמט צווישן עולם, זעענדיק, אַז דער רב האָט בריטערע ידיעות אין דער טעאָרעטישער זייט פֿון מעדיצינישער וויסנשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג (12).

ביים פֿאָטער אין הויז, גיט ער איבער, האָבן זיך שטענדיק געפֿינען די בעסטע און נייעסטע לעקסיקאָנען, לעקסיקאָגראַפֿן און ענציקלאָפּעדיעס אוֹן ער האָט אַרויסגעווייזן וואונדער אין פֿילאָלאָגישע קענטענישן, אין שפּראַכן גראַמאַטיק. זייענדיק אין פּוילן האָט ער דערהאַלטן די לאָנדאָנער „טיימס" און געלייענט ענגליש גאָר פֿליסיק. פּויליש האָט ער זיך אויסגעלערנט אין אייניקע טעג, אויפֿן וועג קיין לובלין, זיך אָפּשטעלנדיק אין ברעסק, ביי זיין שוואָגער ר׳ יעקב זלמן ליבשיץ.

צו ר׳ אליהו האָט מען זיך געוויינדט נישט בלויז וועגן רעליגיעזע פראָבלעמען, כשרות, שאלות — נאָר אַפֿילו מיט פֿראַגעס וועגן באַנען אוֹן שיפֿן: וועגן פֿאַרלאָזט די שיף דעם האַמבורגער האַפֿן, וועגן פֿאַרלאָזט אַ שיף קיין אַמעריקע פֿון שערבורג, פֿון ברעמען א. א. ו. וועגן ס׳פֿלעגן קומען צו אים סטודענטן פֿון פֿאַרשידענע אוניווערזיטעטן, האָט זיין פֿרוי אים צוריקגעהאַלטן, ער זאָל זיי נישט מאַטערן מיט זיינע שוועריקייטן פֿראַגעס אין מאַטעמאַטיק, פֿיזיקס, כעמיע אדג״ל. ער האָט זיך גאָרנישט פֿאַרגעשטעלט, אַז דאָס זענען שווערע פֿראַגעס — ער איז אין דעם זין געווען, ווי יעקב קלאַצקין כאַראַקטעריזירט אים, אַ רמב״ם־טיפּ אין אונדזער עפּאָכע.

ער איז אָבער נישט געווען געבענטשט ווי דער רמב״ט מיט גרויס שרייבערישן טאַלאַנט. אַ פֿאַרשער, אַ בעל־מוח, אַ קענער אויף פֿיל געביטן — אָבער נישט קיין סטיליסט, קיין שילדערער, די „פּען" האָט ביי אים נישט געאַרבעט ווי געהעריק. ער איז אויך נישט געווען געבענטשט מיט קיין

רעדנער־טאַלאַנט, שוין נישט רעדנדיק פֿון העכערע אַראַטאַרישע קווא־ליפֿיקאַציעס.

און מערקווירדיק, געקומען איז ער פֿון יחוסדיקן מתנגדישן בית־מדרש און דאָך זיך אַזוי צוגעפּאַסט צו דער חסידישער לובלין און אירע רביים, ווייל ער האָט געהאַט אין זיך די אייגשאַפֿטן פֿון אַ „גוטן ייד", אַן אומגע־וויינלעך באַשיידענער מענטש.

ר׳ אליה קלאַצקין איז אויך געווען זייער פֿאַרזיכטיק אין געבן „סמיכה", רבנים־דיפּלאָמען צו יונגע רבנים. אין פֿוילן האָט מען געזאָגט, אַז ער האָט מער ווי׳ דריי רבנים נישט געגעבן קיין סמיכה און היתר הוראה. איינער פֿון זיי איז געווען מיין רבי און קרוב, דער קדוש ר׳ פּנחס אליעזר גרויספֿעל־שטאַנד ז״ל הי״ד, רב אין מיין געבורט שטעטל כאָדל, ביי לובלין.

נישט פֿילנדיק אַפֿילו דעם טעם פֿון כבוד; נישט באַטראַכטנדיק זיך אַלס העכער פֿונעם פֿאַלקס־מענטש, איז ער דער שטענדיקער „שמח בשמחת תורה", זיצנדיק על התורה ועל העבודה ביי אַכצן שעה אַ טאָג, אויסנע־מענדיק זיך מיט די לובלינער פּרנסים, אַז ער איז נישט מחויב צו פּסקענען קיין לייכטערע שאלות, בלויז נאָר די שווערע שאלות און שטעלן פֿאָר וואָס מ׳דאַרף זיך פֿאַרטיפֿן אין די ספֿרים פֿון די ראשונים און תלמודים און נישט יעדער קאָן זיך דערמיט פֿאַרנעמען. ער איז געווען דער שטענ־דיקער יושב אוהל אין די איינגעשלאָסענע ד׳ אמות של הלכה, ווי ס׳איז געווען דער ראָגאַטשאָווער (דינאַבורגער) גאון ר׳ יוסף ראָזן (נפֿטר געוואָרן י״ד אדר תרצ״ו) דערצו אַ ליבהאָבער פֿון אמת אַפֿילו, ווען טענדענציעז, זייענדיק אַ נוגע בדבר, האָט ער געדאַרפֿט פֿאַרקוקן אויף דער אַביעקטי־ווי׳טעט. קלאַצקין דערציילט, אַז ווען מ׳האָט געריידט זיין שוועסטער אַ שידוך מיט גאָר אַ לייטישן בחור און דעם לעצטנס פֿאָטער האָט בלויז גע־וואָלט הערן די הסכמה פֿון לובלינער רב, ווערן מחותן מיטן הילקן רב ווי פֿיל אַנדערע האָבן אים געראָטן, און די מוטער האָט געבעטן, ער זאָל זאָגן אַ וואָרט וועגן דער טאָכטערס מעלות, האָט ער געענטפֿערט: „בעסער, מ׳זאָל מיך נישט פֿרעגן, כדי כ׳זאָל נישט קאָליע מאַכן, דער אמת איז, אַז אונדזער טאָכטער איז גאָר נישט צוגעפּאַסט צו אַזאַ פֿייאיקן און באַגאַבטן בחור" (13).

אַ רב פֿון דער העכערער מדרגה, אַ גייסטרייכע פּערזענלעכקייט ווי ער איז געווען — אָבער ווייט פֿון אַ רמב״ם־טיפּ וואָס שייך די שטאַרקייט און שטאַנדהאַפֿטיקייט פֿון אַ רעליגיעזן פֿירער. אים האָבן געפֿעלט די אַטרי־בוטן פֿון אַ פֿירנדיקע רבנישע פּערזענלעכקייט. אַ מענטש מיט אַזוי פֿיל

וויסן און געלערנטזאַמקייט, דאָך נישט געווען מער ווי הלכה־אויטאָריטעט, אָבער נישט קיין פֿירער פֿון רעליגיעזן יידנטום. אים האָט אויך געפֿעלט דאָס פּקחות פֿון אַ ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק (נפֿטר געווארן כ״א אב תרע״ח), דעם בריסקער רב און דעריבער איז זיין השפּעה נישט מערקבאַר אין די באַוועגונגען פֿון אונדזער עפּאָכע. דער קענער פֿון סעקולאַרע וויסנשאַפֿט, בלייבט דער „בטלן״ אין דער אַרומיקער וועלט (14).

אין די ראָמען פֿון דער איצטיקער אַרבעט איז אוממעגלעך צו געבן אַ פֿולשטענדיקע כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם מערקווירדיקן לובלינער רב, וועלכער האָט סינטעטיש מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם חסיד און מתנגד, רב און רבי. מיר ווילן בײַם סוף דערציילן פֿון עטלעכע פֿאַלן פֿון מעמואַריס־טישן כאַראַקטער.

עס איז געווען פֿאַר כל נדרי (כ׳בין נאָך געווען אַ קינד), אין מהרשל״ס שול. דער רב איז אַרויף אויף דער בימה. הויך, שלאַנק, פֿילפּנימדיק, מיט פֿאַרווײַנטע אויגן, געוויקלט צו תשובה די לובלינער יידן. נישט געוואַנט קיין אַראַטאַרישע קונסט, קיין רעדנערישע קראַפֿט, דאָס האָט ער דאָך לגמרי נישט פֿאַרמאָגט, ער האָט זיך אַליין צעווײַנט און דער עולם האָט אַפֿילו נישט געהערט, וואָס ער זאָגט, נאָר מיטגעווײַנט. אַ ליידנשאַפֿטלעכע, דבקות־דיקע כאַרכל־תּפֿלה, אַן ווערטער, האָט אַנעפֿילט דעם חלל פֿון דער גרעס־טער לובלינער שול.

ווי ווייט מ׳האָט אים פֿאַרערט אין לובלין. ס׳מאַכט זיך אַמאָל, מ׳כאַפּט זיין זון, דעם פֿילאָזאָף (ווי מ׳האָט געוווינט יעקב קלאַצקין) בײַם „זוהר״ אַן אַ היטל אויפֿן קאָפּ. מ׳קען זיך פֿאָרשטעלן, וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעטאָן אין לובלין, אין דער אַזוי פֿאַרפֿרומטער חסידישער שטאָט, ווען מ׳האָט זיך דער־וואוסט, אַז בײַם רב, זיצט דער זון בײַ דער ביבל פֿון קבלה, דאָס הייליקסטע ספֿר נאָכן תנ״ך מיט אַן אַנטבלויזטן קאָפּ, ווער שמועסט, ווען די נייעס האָט דערגרייכט אין הויף פֿון לובלינער רבי, אויף 40 שיראקא גאַס... ס׳זענען אַרומגעלאָפֿן מענטשן מיט דער נייעס פֿון שול צו שול און מ׳האָט אַפֿילו צוגעגעבן, אַז דער רב האָט געוואוסט און גאָרנישט רעאַגירט אויף דעם חלול הקודש. מ׳האָט אַבער גערעדט מיט אַ צוריקגעהאַלטנקייט, חלילה נישט פֿוגע צו זיין בכבוד הרב (15).

ר׳ אליהו קלאצקין איז געווען, דאָס, וואָס מ׳רופֿט אַ „מזג טוב״; נישט געקאָנט זיך כעסן אַפֿילו ווען ס׳איז נייטיק געווען אַביסעל כעס. אין אַ שמועס מיט זיין זון אויף אַ בדיחותדיקן אופֿן האָט ער אים געזאָגט: „זיכער טיילן אונדז אָפּ גרויסע מחיצות, דו, אויף דיין וועלט און איך אין מיין וועלט —

אָבער אײן גורל פֿאַרײניקט אונדז. איך שרײב ספֿרים, וואָס די מענטשהײט קאָן אויסקומען אָן זײ און דו שרײבסט ספֿרים, וואָס דער עולם דאַרף גאָרנישט, ווי מיינע ספֿרים ליגן אויך דײנע אין ווינקל און קיינער קוקט זיך נישט אום אויף זײ. ביסט דאָך אַ „בטלן" ווי איך, אין דער וועלט פֿון פּראַקטישקײט, לאָמיר־זשע כאָטש לעבן בשלום (16).

ר׳ אליהו האָט זיך אין לובלין געפֿילט זייער גוט, זיך צוגעפּאַסט צום לובלינער גייסט. ער האָט נישט בלויז קאָאָפּערירט מיטן חסידיזם, נאָר איז אינגאַנצן דערנענטערט געוואָרן. ער פֿלעגט פֿון צייט צו צייט קומען צו „טישן" פֿון דעם לובלינער רבי ר׳ אברהמעלע איגר ז״ל (דער מחבר פֿונעם ספֿר „שבט מיהודה") און הערן חסידישע „תורה" פֿונעם רבין.

ער האָט אָבער געשטרעבט זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל און ווען ער האָט דערגרייכט דעם זקנה עלטער, געוואָרן אַ זיבעציקער האָט ער פֿלוצלונג, נאָך 15 יאָר פֿאַרנעמענדיק דעם רבנות פּאָסטן, אָן דעם וויסן פֿון דער קהלה, מוראהאָבנדיק זיי זאָלן אים נישט שטערן, פֿאַרלאָזט די שטאָט, אַוועק קיין ארץ־ישראל (דער שמש האָט אים באַגלייט בסוד־סודות ביז ווין), נישט רעכענענדיק זיך דערמיט, וואָס זיינע אַלטע איבערגעבענע פֿריינט הרב אברהם יצחק קוק, רב־ראשי און ר׳ ירוחם דיסקין, האָבן אים געוואַרנט, אַז ס׳וועט אים זיין שווער זיך איינצוואַרדענען אויף דער עלטער און דערצו אַ יסורים־ליידנדיקער פֿון אַ פֿאַרשלעפּטע קראַנקהייט. דער ווילן אויפֿצוגעבן רבנות און די ליידנשאַפֿטלעכע ליבע צו ארץ־ישראל האָט אַלץ גובר געווען.

אין 1925, האָט ער זיך באַזעצט אין ירושלים, וואו ער איז באַטראַכט געוואָרן אַלס „מרא דארעא דישראל". ס׳פֿלעגן קומען צו אים די גדולי הרבנים, זאָגענפֿעלד, מעלצער, דיסקין און אַנדערע; געקומען זענען אויך הרב קוק, מזרחי פֿירער און אַנדערע. די גרעסטע געלערנטע, די לאַנד־פֿירער — זיין הויז איז געוואָרן דאָס וויכטיקסטע תורה־הויז אין ירושלים.

און מערקווירדיק, נישט געקוקט אויף דער גרויסער נויט ביי אים, ווען זיין ממלא מקום אין לובלין, האָט זיך געוועגדט צו אים, אַז ער וויל אים געבן אַ געוויסן סכום פֿאַרן „כתב רבנות", האָט ער דאָס קאַטעגאָריש צוריקגעוויזן, באַהויפּטנדיק: „דאָס לובלינער רבנות, האָב איך פֿאַר קיין געלט נישט געקויפֿט, האָב איך, פֿאַרשטענדלעך, נישט וואס צו פֿאַרקויפֿן". ער איז נפֿטר געוואָרן אין ירושלים אין יאר תרצ״ב (1932).

דער לעצטער לובלינער רב, איז געווען דער באַרימטער גאון ר׳ מאיר שפּירא, וועלכער האָט געשמט אַלס חכם און כלל־טוער, פֿירער און אַרא־

טאָר; אַ מענטש מיט געניאַלע פֿייאיקייטן; אַ וויזיאָנער און טרוימער, דורך און דורך חסיד; פֿון די טשאָרטקאָווער מקורבים, אַ קאָנסעקווענטער פֿאַרטיי־פֿירער און תורה־אויפֿטוער — ער האָט אויפֿגעלעבט די שפּורן פֿון אַלט־לובלין, נאָכדעם ווי ער האָט זוכה געווען צו זיצן אויף דער שטול פֿון מהרש"ל, געקרוינט געווארן אַלס לובלינער „מרא דאתרא" און ראש־ישיבה, אויפֿבויענדיק דעם קאָלאָסאַל־גיגאַנטישן בנין ישיבת־חכמי־לובלין. (צום גרויסן באַדויערן איז דער בנין געבליבן אין גלות פֿוילן פֿאַר... פֿאַליאַקן!)

אויף אַן אַנדער אָרט, שרייבענדיק וועגן דעם באַדייט פֿון דער ישיבה (17), האָבן מיר געשריבן צוו"א:

נאָך דער וועלט־מלחמה, ווען עס איז אָנגעקומען אַ בין־השמשות־טונקל־קייט פֿאַר תורה, איז געקומען, ווי פֿון הימל געשיקט, ר' מאיר שפּירא זי"ל און געזומען מאָנען איר עלבון. ער האָט געזען די געוואַלטיקע טראַגעדיע, פֿון דעם, וואָס אונדזער פֿאָלק הערט אויף צו זיין באַגייסטערט פֿאַר זיינע הייליקייטן. געבלוטיקט האָט זיין האָרץ צוזעענדיק דעם גייסטיקן חורבן אויף דער יידישער גאַס און ער האָט זיך געזומען מיט דער גרעסטער מסירת־נפֿשדיקייט בויען אָט־דאָס מאָנומענטאַלע תורה־ווערק „ישיבת חכמי לובלין" אין דער היסטאָרישער פּויליש־יידישער שטאָט לובלין. ער האָט זיך אינגאַנצן אַרײַנגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט פֿון י. ח. ל. און וואונדער האָט ער אויפֿגעטאָן: אויפֿגעבויט אַ ריזיקע געביידע און געהויבן דעם כבוד פֿון ישיבה בחורים און דערמיט געהויבן דעם כבוד התורה.

מיט איבער מענטשלעכע כוחות און ענערגיע האָט ער זיך אַרײַנגע־לאָזט אין דער דאָזיקער אַרבעט. אויסגעפֿאָרן אַ וועלט, געהאַלטן אַכט הונדערט רעדעס, בלויז אין אַמעריקע האָט ער געהאַלטן 242 דרשות, גע־גרינדעט הונדערטער קאָמיטעטן פֿאַר יח"ל און פֿאַרשפּרייט איבער דער גאַנ־צער וועלט צענדליקער טויזנטער פּושקעס און געוואונען די אנערקענונג פֿון אַלע גדולים.

לובלין, דאָס וויגעלע פֿון תורה אינעם 16־טן יאַרהונדערט איז אויפֿסניי געוואָרן דער תורה צענטער, וואָס האָט אָנגעהויבן פֿאַרבינדן די תורה־לערנ־דיקע פֿון אַלע עקן פּוילן.

„ישיבת חכמי לובלין" איז אויך געוואָרן דער צענטער פֿון דף יומי, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן פֿון הרב מאיר שפּירא, דער ראש ישיבה און מרא דאתרא פֿון לובלין. אין יאָר 1929 זענען שוין געווען אַ פֿערטל מי־ליאן דף יומי לערנדיקע יידן איבער דער גאַנצער וועלט.

רבי מאיר שפירא, דער שטורעמדיקער, ברויזנדיקער און טעמפּעראַ־מענטפֿולער עסקן איז געווען דער איניציאַטאָר פֿון „ישיבת חכמי לובלין" און איר פֿאַרווירקלעכער. הונדערטער טויזנטער דאָלער האָט זיך געגייטיקט פֿאַר אָט־דער גיגאַנטישער אונטערנעמונג; אומגעוויינטלעכע כוחות האָט מען געדאַרפֿט האָבן אויף אויסצופֿלאַנירן דעם גראַנדיעזן בנין. ס׳איז אויך געווען אַ וואָרן קריטיק פֿון רעכטס און פֿון לינקס — צו וואָס אַ „בית המקדש" אין גלות פּוילן?... ער האָט זיך פֿאַר קיין זאַך נישט אָפּגעשטעלט כדי צו דערהויבן דעם כבוד התורה. ער האָט אויפֿגעגעבן זיין קאַריערע אַלס סיים־דעפּוטאַט; אויפֿגעגעבן זיינע אַקטיוויטעטן אויף אַלע אַנדערע געביטן — ווי אַן אָדלער געפֿלויגן פֿון איין עק וועלט צו דער צווייטער, באַרייזט אַמע־ריקע, קאַנאַדע און יאָרן לאַנג געווען נע ונד. ער האָט אויפֿגעטרייסלט דאָס אַטראַפּירטע געוויסן פֿון דער אַרטאַדאָקסישער וועלט; אויפֿגעבליצט די נאַך־מלחמהדיקע טונקעלע עפּאָכע פֿאַרן אַרטאַדאָקסישן יידנטום און דאָס זייניקע דערגרייכט. אין יאָר 1930, אין דער אָנווועזנהייט פֿון צענדליקער טויזנטער יידן, צונויפֿגעפֿאַרענע פֿון אלע עקן וועלט, איז געפֿייערט געוואָרן דער חנוכת הבית פֿון אָט־דעם „גרויסן הויז", וואָס איז געוואָרן אַ צוציאונגס־קראַפֿט פֿאַר די אויסגעמאַטערטע און פֿאַרפֿינצטערטע ישיבה־בחורים, וואָס האָבן געלעכצט נאָך תורה־וויסן. עס האָבן געשטראָמט תלמידים פֿון ארבע פּינות העולם, צווישן זיי עילויים, גרויסע מוחות און טייערע קינדער, וועמעס מנהיג, רבי און פֿאָטער ער איז געוואָרן.

לובלין האָט צוריק באַקומען איר אַמאָליקע קרוין און באַאַנקט דעם, וואָס האָט איר די קרוין אָנגעטאָן, מיט אַ כתב־רבנות אויף וועלכן אַלע צדדים האָבן זיך אונטערגעשריבן, אויך דער צד, וואָס האָט שטאַרק געוואָלט האָבן אַלס רב, דעם אומפּאַרטייישן, מער וועלטלעכן און גרויסן קענער פֿון סעקולאַרע וויסנשאַפֿטן — ר׳ יחזקאל לייפֿשיץ, דעם קאַלישער רב. מהר״ם שפּירא איז געוואָרן לובלינער רב.

אין אַ געלעגנהייט־אַרטיקל, צו דעם צווייטן יאָרצייט, האָבן מיר געשריבן:

„אין תלמוד וועלט געשטעלט די פֿראַגע, וואָס איז וויכטיקער — לערנען, אַדער טאָן זאַכן, טעאָריע אַדער פּראַקטיק, „תלמוד גדול או מעשה גדול?" ר׳ טרפֿון האָט געזאָגט, אַז מעשים זענען וויכטיקער. ר׳ עקיבא האָט געהאַלטן, אַז לערנען איז וויכטיקער. דער אויספֿיר איז, אַז לערנען איז טאָקע וויכטיקער — ווייל פֿון לערנען קומט מען צו מעשים. דער גאון ר׳ מאיר שאַפּירא איז געווען גרויס אין לערנען און אין כלל־טוערייַ, ספּע־

רעכטס: הרב צבי הירש הכהן פֿון מאַנטרעאַל — לינקס: הרב ר׳ מאיר שפּירא

ציעל אין מעשים לשם תורה. אַ גרויסער טעאָרעטיקער מיט פּראַקטישע געזעלשאַפטלעכע צילן.

ער איז געווען דער באַהאַוונטער לאָגישער מענטש וואס שייך טראַכטן און מעסטן געדאַנקען און גלייכצייטיק די דינאַמישע פּערזענלעכקייט מיט איבערגעפולטער התלהבות וואָס שייך תורה טעטיקייט. אַ מחבר פון גרויס פּאַרנעם איבערלאָזנדיק נאָך זיך מאָנומענטאַלע ווערק, האָט ער דאָך באַ־ויזן צו רעאַליזירן זיין טרוים פון שאַפן אַ וועלט־ישיבה אין לובלין, די שטאָט, וואָס איז אַמאָל געווען דער ג׳יסטיקער צענטער פון איראָפּייאישן יידנטום, די שטאָט פון ר׳ יעקב פּאָלאַק, פון מהרש״ל, מהר״ם א. א.

אין דער זעלביקער צייט, ווען ער פאַרעפּנטלעכט זיין ספּר „אור המאיר״ — (תרפּ״ו) טראַכט ער וועגן דעם „אור תורה״, וואָס זאָל אַרויס־לייכטן פון דער היסטאָרישער שטאָט לובלין איבער אַלע עקן וועלט, וואו אַ יידישער ישוב געפּינט זיך. איך געדענק דעם הערלעכן מאָמענט, וועו מען האָט געלייגט דעם גרונט־שטיין פון דער לובלינער ישיבה י. ח. ל. זיין מסירת־נפש פאַרן אויפּבוי און נאָכן אויפּבוי טראָגנדיק נאָכדעם די שווערע לאַסט פון אויסהאַלטן די ישיבה, פון באַזאָרגן די ישיבה מיט די גרעסטע ראשי ישיבה, גאוני הדור כדי צוציען די בעסטע עלויים פון דער וועלט.

נישט באַשערט געווען דעם גאון צו „שניידן מיט געזאָנג״, צו זען און זיך פרייען מיט דער פרוכט פון זיין גרויסן לעבנס־בוים, דעם „עץ חיים״ אויף דער לובלינער לעווערטאָווער גאַס, פאַר דער צייט איז ער, דער מענטש, געשטאַרבן און זיין לעבנס ליד איז אָפּגעהאַקט געוואָרן אין מיטן — און ווייַ „ער האָט נאָך אַ ליד געהאַט״ (ח. נ. ביאַליק), אין בליענדן עלטער איז ער אַוועק פון אונדז, אין גאַנצן אַלט געווען 46 יאָר און פאַריתומט די תלמידים פון ישיבת חכמי לובלין. די בני הישיבה האָבן מער פון ווען עס איז דערפילט דעם ווייטיק און חורבן מיט דער הסתלקות פון זייער גייסטיקן פאָטער, פירער. זיי אַלע זענען געווען אזוי נאָענט צו אים, אַז נישט בלויז אין לערנען האָבן זיי זיך געווענדעט צו אים, נאָר מיט אַלע פראָבלעמען, די אינטימסטע, זענען זיי געגאנגען צו זייער רבין, וואָס האָט זיי אַרויסגעוויזן אַזאַ נאָענטקייט פשוט חברישקייט, אַז זיי האָבן זיך מיט קיין זאַך נישט געשעמט זיך צו באַראַטן מיט אים״ (18).

ר׳ מאיר שאַפּירא איז געבוירן געוואָרן אין שאץ, בוקאָווינע, און נאָך אַלס קינד זיך אויסגעצייכנט מיט חכמה און עלויאישקייט. צו 17 יאָר האָט ער באַקומען סמיכה פון די דריי גדולי־גאַליציע: פון ר׳ מאיר אַראָק (באַ־רימט אַלס טורנער רב); פון ר׳ יצחק שמעלקעס (לעמבערגער רב, מחבר פון

תלמידים פון ישיבת חכמי לובלין מיטן ראש הישיבה ר״מ שפירא
פון דער בילזער־יאַלעקציע בײַם לובלינער בן־עזר. ב. פּאַקס,
חושב אין לאס אנגעלעס, קאַל.

ספר „בית יצחק"); און פון ר' שלום מרדכי הכהן (ברעזשאַנער רב, מחבר פון שו"ת מהרש"ם).

ער האָט חתונה געהאַט פון טאַרנאַפאָל, דאָרט געגעסן „קעסט" און אַרגאַניזירט שעורים אין תלמוד און פוסקים. נאָכדעם געוואָרן רב אין גלינא, וואו ער האָט געגרינדעט א ישיבה, פון דאָרט אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין סאַניק, וועראַנדיק שטאַרק טעטיק פאַר דעם רעיון פון אגודת ישראל, געוואָרן איר טריבון, זיך אויסדריקנדיק אַמאָל, ווען מ'האָט אים געשטעלט אַ באַדינג, ער זאָל אַרויס פון דער אגודת ישראל פאַרטיי: „איך וואָלט אַרויס פון דער אגודת ישראל, וואָס זאָל איך אָבער טאָן, אַז אגודת ישראל וויל נישט אַרויס פון מיר..."

ער איז דאָמאָלט געוואָרן סיים־דעפוטאַט און גלייכצייטיק פיעטערקאָווער רב. ער איז געווען רב און פאָליטיקער און ביידע האָבן האַרמאָנירט ביי אים, איינס האָט דערגאַנצט דאָס צווייטע. די לעצטע יאָרן האָט ער זיך געוויד־מעט בלויז צו אין זאָך — צו פאַרשפרייטן תורה־וויסן, צו זעען די „ישיבת חכמי לובלין" שטייגן העכער און העכער — און צוזאַמען מיט דער ישיבה פירן דאָס לובלינער רבנות ווי אַמאָל אין יענער בלי עפאָכע פון 16־טן י"ה.

אין לובלין האָט ער זיך באַוויזן אין זיין פולן גלאַנץ און גרויס. איז ער אַרייַנגעקומען אין כהנס בית־מדרש, האָט ער באַוויזן וואונדער, קענענדיק צוזאַמענשפינען די דפֿים גמרא פון יעדן לערנער, פרעגן קשיות און פאַר־ענטפֿערן מיט איין אויספֿירלעכן פלפֿול. אין מהרש"ס שול האָט ער מיט אַ טיפֿזיניקן רעפֿעראַט געקאָנט האַלטן געשפאַנט אַן עולם פון טויזנטער, צווישן זיי די „פני", די „מסלתה ומשמנה", די עליטע פון לובלין, די אינטע־לעקטואַלן און הויך געבילדעטע לובלינער תושבים.

ער האָט אָבער נישט געהאַט די זכיה לאַנג זיך צו פרייען מיט זיין בנין. עפּעס איז געווען מיט דעם שעפֿערישן מענטש און גרויסע פערזענ־לעכקייט אַ סאָרט „וזרח השמש — ובא השמש". אינמיטן פון זיין אינטע־סיוועך אַרבעט, אין עלטער פון זעקס און פֿערציק יאָר, ז' מר־חשון, תרצ"ד (1934) איז ער פלוצלונג אַוועקגעריסן געוואָרן. פאַרלאָשן געוואָרן איז די זון אינמיטן העלן טאָג. די זון איז פאַרגאַנגען אין דער אַלטער היסטאָרישער שטאָט לובלין און פאַריתומט איז געוואָרן דאָס גאַנצע ארטאָדאָקסישע יידנטום, וועמען די שרעקלעכע בשורה האָט ווי אַ דונער געטראָפן.

צו דער לוויה פון מהר"ם שפירא, זענען געקומען צענדליקער טויזנטער יידן. זיבעציק טויזנט יידן, האָט מען געזאָגט, זענען זיך צוזאַמענגעקומען קיין לובלין, פון אַלע ווייטסטע מקומות אין פוילן, גאַליציע און דער פוילישער

ליטע. לובלין איז שוואַרץ געווען פון מענטשן; לובלין האָט געווייניט, געטרויערט, אַ טויטע שטילקייט האָט באַהערשט די שטאָט. רעכטס און לינקס האָט באַדויערט זיין פּטירה. די גרעסטע רבנים, פון די וועלטסטע מקומות, האָבן מספּיד געווען דעם גאון און גרויסן מרביץ תורה — דעם מאַן, וואָס האָט באַלויכטן און עלעקטריזירט די אַרטאַדאָקסישע וועלט (19).

קיין קינדער האָט ער נישט איבערגעלאָזט. ער האָט אָבער יאָ איבערגעלאָזט תלמידים און ספּרים. דאָס פּריער דערמאָנטע ספּר „אור המאיר"; דאָס מאָנומענטאַלע ווערק „ישיבת חכמי לובלין", וואָס איז געשלאָסן געוואָרן דורך דער ברוינער מגפּה, מיטן אָקופירן לובלין דורך די נאַציס און פאַרענדיקט איר קורצער תקופּה — און די טויזנטער תלמידים, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן פאַר זיינע גייסטיקע קינדער. די ניצול־געוואָרענע פאָלגן נאָך זייער רבין מוהר"ם שפירא און גרינדן „יח"ל־ישיבות, וואו זיי האָבן נאָר אַ מעגלעכקייט, אַזוי אין אַמעריקע (דעטראָיט), אַזוי אין ישראל, און אַזוי אין אייראָפּע (פּראַנקרייך).

אין זיין צייט איז דער לובלינער ראַבינאַט באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע דיינים:

ר' יוסף הכהן פּשיסוכע (וויסאָקער רב, דעם כהנס שטיף זון); ר' שמעון ווייזנבערג; ר' הערשל פינקלמאַן (וואָלינער רב); הרב יוסף (יאָשע) ווינריב (טאַרבינער רב); הרב אליעזר עזרא קירשנבלאַט (טשעכאָווער רב) און דער „זאַמדער" רב וועמעס נאָמען ס'איז מיר אַרויס פון זכרון.

/ 0 /

הערות:

(1) זע, אהרן וואָלדז, „שם הגדולים החדש", וואַרשע תרנ"ד, מערכת ב' ל"ה; מערכת ספרים, מ' י'.; אוצר הספרים ג' אות פ' ז' 7.

(3) זכותא דאברהם, ז"ז ל"ח — ל"ט.

(4) ר' משה שפירא פון סאוויטא, זון פון רבי פנחס קאריצער, איז געווען דער ערשטער צו גרינדן א חסידישע דרוקערייי, וואס זאל נישט דרוקן נישט קיין השכלה ספרים און נישט קיין ספרים פון מתנגדישע גדולים. ער האט געווענדט צוריקווייזן די „הנהות הגר"א" (דעם ווילנער גאונס א פירוש) אויף תלמוד און דערפאר ארויסגערופן א שארפע קעננערשאפט מצד ר' עקיבא איגר, חתם סופר און אנדערע.

(5) זע, דעת קדושים, ז. 131: „להר"ר משלם זלמן מפאמארין בן הגאון מו"ה משלם זלמן אשכנזי אב"ד בק"ק קאזמיר, נאשעלסק ואח"כ שבע עשרה שנה בלובלין ונפטר זק"ן ביום א' דר"ח אייר שנת תר"ג. אשתו מ' גנענדיל היתה בת הגביר האדיר מ' יוסף יוזפא מענדעלשבורג מקאזמיר חברו של המגיד מקאזניץ"; זע אויך: משה מנחם וואלדן, יכבד אב, ז. 13; „בית משלם", א. א. מקומות.

(6) זע, ניסנבוים דאָרט, ז. 127, אויפן כמד פון עדות זאנן פון ר' שמעלקע ברוידא, אז ער האט געהאט צען ספרים אין מאנוסקריפט, איבערגענעבן צו זיין זון ר' בנימין אין גראדנא, וואו זיי זענען פארניכטעט געווארן אין א שרפה. זע: וואלדן „שם הגדולים החדש", „בן יכבד אב", „בית משלם" ז. ל"ו א. א.

(7) אין „פרייטג" נום. 2 — 3, פון 1909, ווערט איבערגענעבן דער נוסח פון טעלענראמע, וואס דער קאלישער רב האט געלייענט אויפן רבנישן צוזאמענפאר אין אדעס. די טעלענראמע צו דער צארישער מאכט איז אבזיכטעלעך און מיט כוונה געשריבן געווארן צוליב „שלום מלכות" און רעטונג פון יידן אין דער צארישער אימפעריע און נעווים נישט ווי אבא לעוו און ר' וויין טייטשן דאס אוים ווי אז אקט פון קלערikאלע שווארצ־מאהדיקייט (זע דער יידישער קלעריkאליזם און זיין קאמף קעגן דער יידישער ארבעטער באוועגונג, מאסקווע, 1928). ר' יחזקאל ליבשיץ געהערט צו די ליבטיקסטע פערזענלעכקייטן און פון די סאמע פראגרעסיוועסטע.

(8) וועגן רבי יחזקאלס רבנות אין בויסק, קורלאנד און וועגן דער שטאט בכלל, זע: הרב זאב רבינר, בויסק ורבניה, „זכרון" ירושלים, תש"ה, ז" ע"ג — פ"ד.

ר' יחזקאל ליבשיץ איז נעווען רב אין בויסק ביז תרנ"ה, וועו ער איז נעווארן פלאצקער רב. און אין יאר תרס"ז איז ער נעווארן רב אין קאליש, זיינדיק באריטט אין דער לומדישרבנישער וועלט אין וועמעס אינטערעסן ער האט באזונט אמעריקע אין יאר תרפ"ו.

(9) די סעריע ארטיקלען א. נ. „אבי ר' אליהו קלאצקין" איז פארעפנטלעכט נעווארן אין „הדואר", נומערן י"ז (324 — 325), י"ח (347 — 348), י"ט (373 — 378), כ' — כ"א (432.

(10) „דברים אחדים", סימן א'. אין ספר „חבלים בנעימים" חלק ד' פון מיין רבין, דעם בארימטן גאון ר' יהודה־ליב גרויבארט, אבן העזר, סימן ע"ח — מ"ט — נ"א, קונטרס ענונות, זענען פארעפנטלעכט עטלעכע פון אליהו קלאצקינס תשובות צו הרב גרויבארט, צו ר' שמחה זעליג, מורה הוראה אין בריסק, צוזאמען מיט דעם בארימטן גאון „מאור של ישראל", ר' חיים סאלאוויטשיק זצ"ל וועגן אט־די ענינים פון ענונה און אישות. זיין מיינונג ווערט באטראכט פאר דעצידירנדיק, מאסגעבנד און פעסטגעשטעלט, פון הלכה שטאנדפונקט.

(6) וועו כ'האב נעבלעטערט אין זיין „דברים אחדים", בין איך פארטראגן נעווארן אין אנדערע עולמות, קיין לובלין אין „כהנס בית מדרש", קיין משעכאוו אין הויז פון גרייז־נרויעו רב ר' אליעזר עזרא קירשנבלאט זל, פון וועמען כ'האב אין יאר תרפ"ו באקומען

סמיכה. ער פאריייכנט א לענגערן תורה־שמועס מיטן בארימטן לובלינער למדן און חסיד ר' ברוך טעפער באקאנט געווען אלס „ר' ברוך קאצקער". דאטירט יום ב' מרחשון תרפ"ח. ר' ברוך קאצקער הי"ד איז געווען אין לובלין, דאס וואס ר' מנחם זעמבא איז געווען אין פראנע־וואַרשע. א צווייטער תורה־געשפּרעך — „שו"ת להרב המוה"ג בתורה ויראת ד' המפורסים ר' אליעזר עזרא שליט"א בק"ק טשעכווו, (פרור לובלין)".

(11) אין זיין ספר „אמרי שפר" באנוצט ער זיך מיט מעריצינישער וויסנשאפט און אין זיין ספר „אבן הראשה" — מיט נאטור־וויסנשאפט, היסטאריע און געאגרא־פיע. ווי ר' יעקב ליפשיץ גיט איבער אין „הארץ" (נומער 43, 1933), האט ר' אליהו קלאצקין פארעפנטלעכט דורך דער פעטערבורגער אקאדעמיע כללים אין מאטעמאטיק — יעקב קלאצקין „הדואר", גליון י"ז, ז. 343 — 44.

(12) קלאצקין, דארט.

(13) קלאצקין, דארט ז. 379.

(14) זע, יעקב קלאצקין, דארט, ז. 347. פירט אויס: „קיצורי של דבר: הוא היה חכם ולא פקח: בכך היה ניגוד גמור לבן דורו, הגאון ר' חיים סולוביציק, שהצטיין בפקחות פסיכולוגית ממדרגה עליונה — בצדה של תמימות מבחינה מוסרית". א טיפערע און גרינטלעכע אפשאצונג ווען ר' חיים בריסקער צו זען: הרב מאיר ברלין (בר־אילן): „פון וואלאזין ביז ירושלים" ניו־יארק, תרצ"ג, באנד 1, ז"ז 211 — 239; באנד ב' ז"ז 243 — 251.

(15' ווען כ'האב די דעראינערונג איבערגענעבן יעקב קלאקין (זומער תש"ב — 1932), האט ער געשמייכלט און באוואונדערט מיין יונגנט־זכרון. ער האט זיך דערמאנט אין דעם אינצידענט מיט אלע זיינע אינצלהייטן.

(16) דארט, ז. 373.

(17) נ. שמו, „ישיבת חכמי לובלין — אונטער נאצי הערשאפט", „די יידישע וועלט", פילאדעלפיע, מיטוואך. אקט. 22, 1939, ז. 5.

(18 נ. שמו: „דער יידישער זשורנאל", טאראנטע, זונטיק יאנ. 23, 1944, ז. 5.

(19) זע, יהודה ליב גרויבארט „יביע אומר", מסורה, לודז, תרצ"ו ז"ז 180 — 186, „שבר על שבר"• קינים והגה למות הרב שפירא מלובלין קול נהי. נשמע מפולן, כי אבדה הבו יקיר לה ויצא ממנה כל הדרה. כל האומה שבולה נדחמה, עטופה אבל, צוללת בים דמעות, ויחרד כל העם אשר במחנה". ער פארענדיקט זיין „קינה" און זיין שטארקן הספד מיט די וועלטער פונעם נביא: „ונתתי לו בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו, אשר לא יכרת..."

זע: תולדות הגאון ר' מאיר שפירא, ספר היובל לכבוד הרב הגאון אבי החנוך, יוצר „ישיבת חכמי לובלין", הרב מוהר"ר מאיר שפירא שליט"א, אב"ד ור"מ פיוטרקוב־לובלין, למלאות עשרים שנות עבודתו הרבנות, הצבורית והתורנית תר"ע — תר"ץ, ערוד בידי שמואל נדלר, הוצאת „מסורה", לודז, תר"ץ.

ער איז געווארן דער איידעם פון טארנאפאלער גביר ר דוד יעקב בריטמאן און אלס יונגערמאן ארויסגענעבן א ספר „אמרי דעת" אויף תורה. אין יאר תר"ע געווארן רב אין גלונא, ארויס פון די ד' אמות של הלכה און געווארן פירנדיקע פיגור אין דער ארטאדאקסיע. פון דארט געווארן רב אין סאניק. נישט געוואלט פארלאזן דאס שטעטל ביז ער וועט ענדיקן די מסכתות: זבחים, עירובין, מקוואות („ער יעבור ז ע ם").

אלע תרפ"ג האט ער אויף דער אנודה־כנסיה גדולה פראקלאמירט דעם דף יומי: תרפ"ד געווארן פיעטרקאווער רב און זיך פארנומען טאג און נאכט מיט שאפן די נעלט־מיטלען פאר ישיבת חכמי לובלין.

ל"ג בעומר תרפ"ד נעלייגט דעם פונדאמענט פון ישיבה בנין, צו וועלכן ס'זענען נעקומען 50 טויזנט יידן, צווישן זיי די גדולי תורה פון דור.

אין תרפ"ה בארייזט ער אמעריקע און קאנאדע און באווייזט וואונדער אין וועקן דאס אמעריקאניש־קאנאדישע יידנטום פאר תורה און ישיבת חכמי לובלין.

זייענדיק אזוי פארנומען האט ער באויזן ארויסצוגעבן זיין צווייט וויכטיק פלפול־ספר אור המאיר (תרפ"ו).

וועז די ישיבה איז דערווייל נעווארן כ"ח סיון תר"ץ (1930), האט די רעליגיעזע פרעסע נעווידמעט ספעציעלע אויסנאבעם לכבוד דער ישיבה און איר מיסד. ס'לייגט פאר אונדז דער נומער 10 „ארטאדאקסישע יוגענד בלעטער", ארגאן פון צעירי אגודת ישראל" אין פוילן, רעדאגירט דורך א. מ. קראנגראד, וואַרשא, תמוז תר"ץ, „ספעציעלע פראכט־אויסנאבע לכבוד דער דערעפענונג פון ישיבת חכמי לובלין.

דאס פוילישע יידנטום האט נעהערט די הארציקע טענער פון „בורא עולם בקניז, השלם זה הבנין..."

נישט וווניקער דערפאלג האט ער נעהאט מיט דעם „דף יומי" תקנה, וואס איז נעווארן א טראדיציע איז דער גאנצער וועלט.

צום צווייטן סיום פון דף יומי (ט"ז שבט תרצ"א — כ"ח סיון תרצ"ח) איז אין לובלין פארנעקומען א פייערלעכער חגיגת התורה כינוס מיט דער באטייליקונג פון די חשובסטע רביים און רבנים.

„דאס יידישע טאגבלאט", האט צו דער געלעגנהייט פון „סיום כל הש"ס" ארויס־נעגעבן א ספעיעלן תורה נומער, פון וועלכן מיר ברענגען דא א פאטאסטאטישע קאפיע.

חגיגת התורה־נומער

אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ

פון ירידשען טאגבלאט

סיום ש"ס כללי מחזור שני

של לומדי דף־היומי

ט"ז שבט תרצ"א — כ"ח סיון תרצ"א

אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי

ב"ה וואַרשא יום ב' קרח, כ"ח סיון תרצ"א (נדה ע"ב–סיום הש"ס) משניות עוקצין פרק ג'

הרב מאיר שפירא זצ"ל

ישיבת חכמי לובלין און דף־היומי

עום סיום הש"ס פחות ראשון אין די וועלט זעהט דער ריזיגער אויפטויך, וועלכער וועט פון דער ישיבה אין לובלין אויסגיין, וואו אין דעם ישיבה־היכל אין דער גרויסער שול וועלן אין אן אנדערן טאג אלע לומדי דף־היומי פון גאנץ פוילן זיך פארזאמלען, כדי צוזאמען צו פייערן דעם גרויסן סיום.

אין דער ישיבה ווערט אין אלע צייטן גע־לערנט אויף אן אויסערגעווענליך הויכן שטאפל. אין דער ישיבה לערנען נישט נאר בחורים, נאר אויך אלטע יידן, וועלכע האבן זיך אויסגעלערנט אין דער ישיבה אין זייערע יונגע יאָרן, אבער וועלכע האבן נישט פארגעסן פון זייער תורה. אין דער ישיבה ווערט אויך גע־לערנט אויף אן אויסערגעווענליך הויכן שטאפל. אין דער ישיבה לערנען נישט נאר בחורים, נאר אויך אלטע יידן, וועלכע האבן זיך אויסגעלערנט אין דער ישיבה אין זייערע יונגע יאָרן, אבער וועלכע האבן נישט פארגעסן פון זייער תורה. אין דער ישיבה ווערט אויך גע־לערנט אויף אן אויסערגעווענליך הויכן שטאפל.

פאַטאַסטאַטישע קאָפּיע פון טאָגבלאַט — ישיבה אויסגאָבע
דאָטירט: ט"ז שבט, תרצ"א — כ"ח סיון, תרצ"ח
ב"ה, וואַרשא יום ב' קרח, כ"ח סיון תרצ"ח
/נדה ע"ג — סיום הש"ס — משניות עוקצין פרק ג'/

אויבן אויפֿן רונדיקן אַרנאַמענט:
ישיבת חכמי לובלין
אינמיטן:
לכו בנים שמעו לי יראת ד' אלמדכם

פֿונעם ספֿר היובל לכבוד ר"מ שפירא
וועלכע די זעקס־שטאָקיקע געביידע פֿון ישיבה־בנין איז פֿאַר־
ענדיקט געוואָרן, האָט איר מיסד געשאַפֿן דעם ניגון:
„בורא עולם בקנין — השלם זה הבנין".
יח"ל האָט בלויז עקזיסטירט אַ צענדליק יאָרן.

פערטער קאַפּיטל

קבלה און חסידות

א

צענטער פון סכאָלאַסטישן און קבלהאיסטישן לערנען

לובלין איז אין 15־טן און 16־טן יאָרהונדערט געוואָרן, נאָך דייטש־לאַנד־פֿראַנקרייך, דער צענטער פֿון תלמוד־לערנען, דער צענטער פֿאַר דער לאָגיש־טרוקענער סכאָלאַסטיק פֿון תלמוד און פֿון רבנות־פֿרומקייט. לובלין האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם זיג פֿון רבנישן ריטערטום סיי קעגן דעם עקסטרעמען ראַציאָנאַליזם פֿון איין זייט, סיי קעגן דעם מיסטיציזם פֿון דער אַנדערער זייט. דער ראַביניזם־כוח וואָס איז געקומען נאָכן „פּלפּול" פֿון דער ישיבה, האָט ממשיך געווען זיין אַרבעט אויף אַ פּשוטן אופֿן, געבויט אַ צוים נאָך אַ צוים, געשאַפֿן לויט דער נויט פֿון דער צייט, איסורים און פֿאַר־באָטן. „בכדי אַ ייד, אַ ירא שמים, זאָל זיך קענען אָריענטירן אין דעם מערק־ווירדיקן לאַבאָרינט פֿון כלערליי דינים וחוקים, וואָס האָבן געצוימט זיין יעדן טראָט — האָבן די סאַמע חשובסטע רבנים פֿון 16־טן י״ה זיך אָפּגע־געבן מיט שאַפֿן אַ האַנטבוך פֿון רעליגיעזע דינים" (1).

לובלין האָט אַ סך בייגעטראָגן צו דער שאַפֿונג פֿון רעליגיעזן קאָ־דעקס, צו דער שאַפֿונג פֿון דעם „שלחן ערוך", וואָס האָט לויט דער מיי־נונג פֿון קולטור פֿאָרשער אויסגעשעפּט די שפּעפֿרישקייט פֿון ראַביניזם (2). די לובלינער רבנים און ראשי ישיבה פֿון 16־טן יאָרהונדערט האָבן דאַמאָלט נישט געוואָלט באַטראַכטן אַלס אידעאָלאָגיע פֿון דער צוקונפֿט, און רעטונג פֿון דער יידישער אומה, קיין אייגע פֿון די צוויי שיטות, וואָס האָבן געוואָלט דאָמינירן איבער דער יידישער מחשבה, נישט דער אַזוי־גערופֿענער רמבם־

אַריסטאָטעלס גייסטיקער אַריסטאָקראַטיזם פֿילאָזאָפֿיע (3) געבויט אויפֿן טרוקענעם ראציאנאליזם און נישט די כוורישע דעמאָקראטישע רעליגיע פֿון גענפֿיל, די אַזוי־גערופֿענע האַרץ־פֿילאָזאָפֿיע באַזירט אויף אינטואיציע און מיסטיציזם.

מען האָט, ווייזט אויס, אין לובלין בכלל זיך ווייניק פֿאַראינטערעסירט מיטן רמב״ם „מורה נבוכים״, צו ראַטעוועז די יידישע וועלט פֿון בלאָנדזשענישן און מיטן שכל משיג זיין די טיפֿע סודות וועגן דעם זין פֿון לעבן, בריאת העולם און זיין שעפֿער. די רבנים און תלמודיסטן פֿון יענער עפּאָכע האָבן נישט געהאַלטן פֿון אַזאַ סאָרט יראת השם, אַז מורא האָבן פֿאַר גאָט קאָן מען נאָר דורך פֿילאָזאָפֿישע דערקענטענישן, דורך שטודירן די וויסנשאַפֿטן, ווי פֿיזיק, מאַטעמאַטיק, לאָגיק און מעטאַפֿיזיק.

עס איז געווען דער פּוילישער לעבנסשטייגער, וואָס איז געווען געבונדן און געצוימט דורך אַלט־נייע דינים באַזירט אויף די תרי״ג מצוות; געצוימט דורך איינגעשטעלטער דורותדיקער טראַדיציע נישט אָפּטרעטנדיק אַפֿילו פֿון אַ קוצו של יוד. עס איז געווען דער פּוילישער ייד, אַן אייניגעהילטער אין לאַנגן טלית און דריי פּאָר תפֿילין ביי וועמען אַלץ איז געווען הייליק און טייער, ווייל נאָר זי, און רק זי — די אמונה, איבערצייגט, וועט איינהאַלטן און אָפּראַטעווען דעם קיום פֿון ישראל; ווייל — אין קלענסטן גדר שטעקט די שוץ קעגן שמד און אונטערגאַנג.

דער וויכטיקסטער ציל פֿון דעם מענטשן אויף דער ערד, האָבן זיי געזען, נישט ווי דער רמב״ם, אינעם וויסן און פֿאַרשן אין דערגרונטעווען דעם תמצית פֿון אַלץ, וואס עקזיסטירט, נאָר אין לערנען די תורה שבכתב און זיין פֿאַרטאָן אין תורה שבעל פּה צו דערגרייכן דאָס מאָראַליש עטישע שלימות דורך דינים און סייגים וואָס רעגולירן די ליידנשאַפֿטן און דעם ווילן פֿון מענטש.

דער מענטש קאָן דערגרייכן צו דער העכסטער הויך פֿון מאָראַלישקייט, נישט דורך חקירות איבער די סיבה הראשונה נאָר דורך דער „קדושה פֿון לעבן״, וואָס דערענטערט דעם מענטש צו די געטלעכע אַטריבוטן.

די געלערנטע תלמודיסטן, ווי באַהערשט פֿון דער סכאָלאַסטישער און סאָפֿיסטישער חקירה, האָבן געזוכט צו דערגיין די הלכה „לאמתה של דבר״ און זייער רעליגיע איז מערסטנס דיקטירט געווארן פֿון אינסטינקטיוון רעליגיעזן גענפֿיל — די רעליגיע, וועלכער עס האָט אַזוי קלאָר געזען ר׳ יהודה הלוי אין זיין „כוזרי״ — דאָס טיף־פֿילאָזאָפֿיש ווערק, וואָס האָט געשטעלט דאָס האַרץ העכער פֿונעם פֿאַרשטאַנד, און די מאָראַליש־דערציערישע

השפּעה העכער פֿונעם אינטעלעקט; און אינעם מענטשנס מעשים געזען דעם וועג צו שלימות און התקרבות מיטן באַשעפֿער.

די סכאָלאַסטישע פֿילאָזאָפֿיע האָט אָבער פֿאַרלוירן איר השפּעה אין דער שרעקלעכער תקופֿה פֿון בלוט און נגישות. די גייסטיקע מויערן אירע זענען צעקלאַפּט און צעשמעטערט געוואָרן נאָך די גרויזאַמע אינקוויזיציעס. דער יידישער הימל איז פֿאַרפֿינצטערט געוואָרן, צענדליקער טויזנטער יידן האָבן געפֿונען אַ מאַרטירער־טויט, הונדערטער טויזנטער האָבן אָנגעהויבן אַ נע־ונד־לעבן. די קאַלטע סכאָלאַסטיש־ראַציאָנאַליסטישע לערעס האָבן במילא פֿאַרלוירן זייער השפּעה און די קבלה, נישט קוקנדיק, וואָס די רבנים האָבן איר באַקעמפֿט, האָט אָנגעהויבן אַרומנעמען דאָס גאַנצע רעליגיעזע און מאָראַלישע לעבן פֿון דעם יידן.

אין 16־טן יאָרהונדערט האָט „די קבלה, — ווי צינבערג כאַראַקטעריזירט איר, — וואָס אַ דאַנק איר איז לויט דער מיינונג פֿון אַ מיטצייטלער, דאָס מקיים זיין פֿון די רבנישע חוקות נישט געוואָרן אַזוי מעכאַניש און לעבלאָז — האָט אין דער געשטאַלט פֿון דעם עקזאָלטירטן יצחק לוריא (דער אר״י הקדוש רצ״ד 1534, של״ב, 1572) אָנגענומען מרה־שחורהדיקע, יאושדיקע מיסטישע פֿאַרמען...״ און דערביי אַרויסגערופֿן דעם שטאַרקסטן גלויבן אין משיחיזם. „די משיח אידייע״ — האָלט צינבערג — האָט מיט אַ געוואָלטיקן כוח באַהערשט די היציקע פֿאַנטאַזיע פֿון לעבעדיקן פֿאָלק. דער גלויבן אין משיח און אין דער אָנקומענדיקער גאולה איז געווען די איינציקע נחמה אין דעם ים פֿון ליידן״ (4).

אין פּוילן און דאָס מיינט, אין די דאַמאָלט צוויי הויפּט־צענטערס: לובלין און קראָקע, איז דאָך דער לוראַנישער קבלה־מיסטיציזם אַרייַנגעדרונגען מיט אַן אומגעווײַנטלעכע שנעלקייט. פּוילן, דער „מקום מוכן לפּרעניות״ איז, ווי האָראָדעצקי באַווייזט, געווען אַמערסטנס צוגעפּאַסט צו אָט־דער שיטה פֿון קבלה. דאָס ליידנדיקע פֿאָלק האָט זיך מער נישט געקאָנט באַפֿרידיקן און אַוודאי נישט זיך געקאָנט פֿאַרטיפֿן אין דער פֿילאָזאָפֿישער קבלה (קבלה עיונית), נאָר זיך געלאָזט פֿירן פֿון דער פּראַקטישער קבלה (קבלה מעשית), וועמעס פֿאַרשטייערס עס זענען געווען: ר׳ ישעיה הלוי איש הורוויץ (געלעבט אין לובלין), ר׳ נתן נטע שפּירא און ר׳ שמשון אָסטראָפּאָליער (5).

ר׳ ישעיה (מחבר פֿון של״ה) איז געבוירן געוואָרן אינעם יאָר ש״ל (1570) און דערצויגן געוואָרן בייַ זיין פֿאָטער ר׳ אברהם ב״ר שבתי (מחבר פֿון ספֿר „יש נוחלין״), וועלכער האָט מיט אים געלערנט סיי „תורת הנגלה״, סיי „תורת הנסתר״, דערנאָך געלערנט אין לובלין ביים גאון ר׳ שלמה ר׳

ליבושעס און ביים מהר״ם מלובלין, ווי ער דערמאָנט עס אומצייליקע מאָל אין זיין מאָנומענטאַל ווערק „שני לוחות הברית״. נאָך אין זיינע יונגע יאָרן, איז ער באָרימט געוואָרן אַלס תלמודישער גאון. ביי דער גרויסער פֿאַרזאַמלונג פֿונעם „וועד ד׳ ארצות״, אין יאָר ש״ן (1590), צו באַנייען די תקנה, אַז קיין רב זאָל זיך נישט באַמיען און נישט וואַגן אָפּצוקויפֿן אַ רבנות־שטעלע פֿאַר געלט, האָט ער זיך באַטייליקט (אין עלטער פֿון 24 יאָר) און זיך געחתמעט אויף דעם סטאַטוס צוזאַמען מיט זיין רבין, דער דערמאָנטער ר׳ שלמה ר׳ ליבישעס (6).

אין יאָר שנ״ז (1597), האָט ר׳ ישעיה אַרויסגעגעבן אין קראָקע זיין פֿאַטערס ספֿר „עמק ברכה״, חידושי דינים, טעמים אויף ברכות און תפֿלות מיט אייגענע הגהות און צוגאָבן פֿון של״הס זון, ר׳ שעפּטיל, מחבר פֿון ספֿר „ווי העמודים״), שרייבט דאָרט ר׳ ישעיה אין זיין אַריינפֿיר: „הגם שידעתי אני בעצמי כי בער אנכי מאיש, ולא בינת אדם לי... זקנה אין כאן, חכמה אין כאן... אבל מה אעשה שאבי יצ״ו גזר עלי להיות סניף למחברתו. במקום גדולתו שם ענותנותו״.

דער אויסדרוק „אויפֿן אָרט פֿון זיין גרויסקייט, איז דאָ באַשיידנקייט״, קאָן אַוודאי אָנגעוועגדעט ווערן וועגן דעם שפּעטער באַרימטן של״ה הקדוש, וועמעס השפּעה איז אַריבער וויט די גרענעצן פֿון פּוילן־ליטע. אָבער פֿריער, לאָמיר זיך באַקענען מיט עטלעכע אינטערעסאַנטע ביאָגראַפֿישע שטריכן:

ביזן יאָר שס״ו (1606). איז ר׳ ישעיה געווען רב אין פֿאַרשידענע שטעטלעך פֿון פּוילן און וואָלין. אין יענעם יאָר איז ער אויפֿגענומען גע־ווארן אַלס רב אין פֿראנקפֿאָרט אם מיין, דאָרט איז ער געווען קוים אַכט יאָר רב. אין יאָר שע״ד (1614) איז פֿאַרגעקומען אַ גירוש, אַלע יידן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן, און ער צוזאַמען מיט זיין קהלה האָט זיך אַרויסגע־לאָזט זוכן אַ מקום מנוחה. און ער האָט דאָס געפֿונען אין פֿראָג, וואו ער איז אויפֿגענומען געוואָרן אַלס הויפּט רב.

ער איז אָבער דאָרט אויך לאַנג נישט געווען. נאָכן טויט פֿון זיין ערש־טער פֿרוי, האָט ער זיך געזומען גרייטן צו פֿאַרלאָזן פֿראג און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל.

אין יאָר שפ״א (1621) „העיר ד׳ את רוח הרב... (7), האָט דער באַ־רימטער פֿראָגער רב, ר׳ ישעיה סג״ל הורוויץ באַשלאָסן „עולה״ צו זיין קיין ארץ־ישראל און נאָך סוכות שפ״ב איז ער אָנגעקומען קיין דמשק, וואו עס האָט געוואוינט ר׳ שמואל וויטאַל, זון פֿון ר׳ חיים, נאָענטסטער תלמיד

און פֿאָפּולאַריזאַטאָר פֿון אר״יס קבלה־לערע. ער האָט דעם זייער חשובן גאַסט געווּזן אין כתב־יד דעם פֿאָטערס „עץ חיים״.

אין דמשק זענען אים געקומען זען צוויי וויכטיקע פֿאַרשטייערס פֿון די צפֿתער מקובלים און שטאַרק אַפּעלירט צו אים, ער זאָל זיך באַזעצן אין צפֿת, און אז זיין וואוינען אין צפֿת וועט פֿאַר זיי מיינען אַ סך. צו דער זעל־בער צייט איז אָנגעקומען אַ „שליח מיוחד״, א ספּעציעלער שליח פֿון ירושלים מיט אַ לאנגע מגילה, אים בעטנדיק צו באַזעצן זיך אין ירושלים, אַלס רב פֿון דער אשכנזישער קהלה.

ער האָט דעצידירט זיך צו באַזעצן אין ירושלים. דאָרט, האָט ער מיט פֿלייס זיך פֿאַרטיפֿט אין די נייע קבלה־שריפֿטן און אין די „כתבי האריז״ל״ און דאָרט פֿאַרענדיקט זיין ספֿר „שני לוחות הברית״ (של״ה), אַלס אויסדרוק פֿון ליבשאַפֿט ביים פֿאָלק געפֿון „של״ה הקדוש״ (8). און זיין ספֿר „שערי השמים״ אַ פּירוש אויפֿן סידור, לויט די מנהגים, פּוילן, ליטע, רייסין, בעמען און מערן.

דער של״ה האָט שטאַרק געגלייבט, אַז דורך דעם פֿאַרטיפֿן זיך אין קבלה, דערנענטערט מען דאָס קומען פֿון משיחן. אין אַ בריוו, וואָס ער האָט גע־שריבן פֿון צפֿת, האָט ער פֿאַרויסגעזען, אַז אין שנת ת״ח וועט קומען משיח...

די תורה — דריקט ער זיך אויס — איז הייליק צוליב נגלה און גאָר הייליק, קודש־קדשים, צוליב נסתר...

אין יאָר הש״ץ (1630) איז דער של״ה נפֿטר געוואָרן און זיין קבר געפֿינט זיך אין טבריה. דאָס ספֿר איז געדרוקט געוואָרן דורך זיין זון ר׳ שעפּטיל (רב אין פֿראנקפֿאָרט און אין פּוזן), אין אַמסטערדאם, יאָר ת״ד און איז געוואָרן פֿון די פּאָפּולערסטע קבלה־ספֿרים, דאָס צווייטע קלאָסישע קבלה־ספֿר נאָכן „זוהר״, און איז געדרוקט געוואָרן אין אַ סך אויפֿלאָגעס. דורך זיין ספֿר איז די אר״י־קבלה אַרויף אויף דעם העכסטן פּעדעסטאַל פֿון אָנערקענונג ביי אַלע מקובלים, און דאָ איז אין פּלאַץ, זיך אָפּצושטעלן אויף דער קבלה־פֿילאָזאָפֿיע ווי דער אַר״י האָט איר געלערנט פֿאַר זיינע תלמידים.

די שטאָט צפֿת, ווי אַ צענטער פֿון קבלה און מקובלים, האָט געהאַט אַ גרויסע פֿלעיאַדע פֿון מקובלים און דיכטער. אייניקע פֿון זיי, זענען אויך גע־וועז גרויס אין „תורת הנגלה״ און שאַפֿער פֿון דער פּעסטגעשטעלטער הלכה.

אין צפֿת האָט געלעבט דער גרויסער יידישער קאָדיפֿיקאַטאָר ר׳ יוסף קאַרו (רמ״ח — 1488; של״ה — 1575), וועלכער האָט אין עלטער פֿון 34 יאָר פֿאַרענדיקט זיין קאָלאָסאַלן פּירוש „בית יוסף״ אויף די פּיר טיילן

„טורים" פֿון ר׳ יעקב בן רבי אשר הרא״ש (דריטער זון פֿון רא״ש הל״ז— 1267; הק״ג — 1343 י״ב תמוז הק״ב לויט לעווינשטיין „דור ודורשיו און אנדערע) אויף וועלכע ער האָט געאַרבעט 22 יאָר, נאָכדעם פֿאַרענדיקט דעם „שלחן ערוך", דעם ערשטן אַלזייטיקן, אַלץ אַרומנעמענדיקן פֿעסטגעשטעלטן קאָדעקס. דערצו פֿון די גרעסטע קבלה־לערער און דער, וועלכער האָט זוכה געווען צו אַ „מגיד" פֿון הימל. נאָך דער פּטירה פֿון מהר״י בירב האָט די „חבריא קדישא" אים אָנגעהויבן צו באַטראַכטן פֿאַר דעם הויפּט פֿון צפֿתער רבנים, ווען נישט די שטערונג פֿון זיין פֿאַלעמיקער ר׳ משה מטראַני (מהרי״ט), וועלכער איז אויך געווען אַ תלמיד מובהק פֿון מהר״י בירב.

אין צפֿת האָט דאַמאָלט געווירקט זיין תלמיד, ר׳ משה קורדיבירו (קאָרדיווערא) דער אייניציקער אין דור וואָס שייך קבלה־קענטעניש (גע־בוירן אין יאר הרפ״ב — 1522) און אויך געווען אַ גרויסער קענער אין ש״ס און פּוסקים. ער איז געווען דער שוואָגער פֿונעם באַרימטן פּייטן ר׳ שלמה אלקוביץ.

ווען ער איז נפֿטר געוואָרן כ״ג תמוז ש״ל (1570) אין עלטער פֿון 48 יאָר, האָט זיין רבי, ר׳ יוסף קאַרו, אים מספּיד געווען אויפֿן קבר אין צפֿת, האָט ער זיך אויסגעדריקט: „כאן נגנז ארון התורה" (דאָ ליגט באַ־האַלטן אַ תורה־קאַסטן).

נאָכן טויט פֿון רמ״ק, איז ר׳ חיים ויטאַל (הש״ג — 1543, ש״פּ — 1620) באַלד אַרויסגעקומען צו באַוויזן ווי הינטערשטעליק עס זענען זיינע קבלה־טעאָריעס אין פֿאַרגלייך מיט דער קבלה פֿון אר״י, זיין רבי — אַ טיפֿזיניקע, מיסטישע פֿילאָזאָפֿיע, וועלכע בלויז געציילטע האָבן איר גע־קענט נאָכפֿאָלגן. די מיסטישקייט פֿון אר״יס פֿילאָזאָפֿיע און די מערקווויר־דיקייט פֿון זיין פּערזענלעכקייט האָט געצויגן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די וואָס האָבן זיך געוואָלט פֿאַרטיפֿן אין די סודות התורה.

ר׳ יצחק לוריא, זון פֿון ר׳ שלמה לוריא האָט געשטאַמט פֿון דער אשכנזישער לוריא־פֿאַמיליע. געבוירן אין ירושלים, אין יאָר רצ״ד (1534). אָלס קינד, איז אים זיין פֿאָטער געשטאָרבן און זיין מוטער איז מיט אים אַוועק קיין מצרים, צו איר רייכן ברודער ר׳ מרדכי פֿראַנסיס, צו האָבן פֿון וואָס זיך צו דערנערן. דעם יינגל האָט ער אַרייניגעגעבן אין דער גרויסער ישיבה פֿון רדב״ז (ר׳ דוד בן זמרא, אַ באַרימטער ספֿרדישער פּוסק און מקובל).

דער פֿעטער האָט פֿון אים אַ סך נחת געהאַט און אים געזומען פֿאַר אַן איידעם.

נישט וועלענדיק דאָ מאריך זיין, איז דאָך וויכטיק צו דערמאָנען, אַז דער ר׳ יצחק האָט פֿאַרלאָזט זיין רייכן שווער און איז אַוועק קיין צפת, דעם צענ־טער פֿון קבלה. אָבער נאָך איידער ער האָט זיך באַוויזן אין זיין פֿולער גרויס אַלס שאַפֿער פֿון אַ נייער שיטה איז ער נפטר געוואָרן אין דער צייט פֿון אַן עפּידעמיע, ח׳ אב של״ב (1572), אין עלטער פֿון 38 יאָר. ער איז באַערדיקט געוואָרן אויפֿן נייעם צפֿתער בית־עולם, בײַם קבר פֿון רמ״ק.

ר׳ חיים וויטאַל האָט זיך געזומען פֿאַרשפּרייטן די קבלה פֿון אר״י הקדוש. ער האָט אָבער נישט געהאַט די מעגלעכקייטן און ניט געווען אַזוי באַקאַנט ווי דער של״ה, דער אָנערקענטער גאון אין נגלה, דער אויטאָריטעט פֿון יידישן דין. מיט זיינס אַ מיינונג האָבן זיך געריכטעט די גרעסטע פֿון דור, סיי צווישן די אשכנזים, סיי צווישן די ספֿרדים. דער של״ה איז אַזוי אַרום געווען דער ערשטער, וואָס האָט פֿראָפּאָגאַנדירט און פּאָפּולאַריזירט די פֿילאָזאָפֿיע פֿון קבלה, האַלטנדיק איר אַזוי וויכטיק, אַז „מי שלא ראה אור החמה זה, לא ראה מאורות מימיו... וכל הפורש ממנה, פורש מחיים הנצחים״. און וועגן דער פֿילאָזאָפֿיע דריקט ער זיך אויס: „ההופכים ללענה משפט התורה וכוונתה״. אַז זיי, די פֿילאָזאָפֿן, גיבן פֿאַרקערטע מאָטיוון צום תורה־געזעץ. ער שרייבט קעגן אבן עזרא, קעגן רלב״ג און אויב ער לויבט דעם רמב״ם פֿילאָזאָפֿישע באַגרינדונג פֿון געוויסע ענינים, באַזונדערס וועגן דער אגדה און תלמוד, האַלטנדיק, אַז עס שטעקט אין זיי טיפֿע סודות, שטעלט ער אַלץ די קבלה העכער, וויל זי האָט דערזען די סודות העכערע און טיפֿערע פֿון די, וואָס דער רמב״ם האָט געזען, און ער דריקט זיך אויס אויף איין אָרט וועגן רמב״ם „וכבר הכו אותו על קדקדו״ (9).

דאָס העכסטע קבלה ספֿר איז דער „זוהר״. שוין דער פּוסק פֿון אשכנזישן יידנטום, ר׳ משה איסרלס, זאָגט זיך אַרויס, אַז „דברי הזוהר מסיני״ (10). דער אר״י, איז דער געטרייסטער נאָכפֿאָלגער, און דער של״ה איז די אויסברייטערונג פֿון אָט־דער סינטעטישער לערע פֿון קבלה מעשית. ווי דער אר״י רופֿט ער צו דורכגעדרונגענער קדושה, צו סגופֿים און זעלבסטפּיי־ניקונג, וואָס לייטערן דעם מענטשס מוח און נשמה און באַפֿרייען אים פֿון יאָגן זיך נאָך קערפּערלעכע פֿאַרגעניגנס. וואויל איז, שרייבט ער, דעם מענטש, וואָס קליידט זיך אין אַ זאַק, זיצט אויף אַש, ווייניט און קלאָגט אויף זיינע זינד, מיט געבויגענעם קאָפּ און צעטרייסלונג פֿון אַלע גלידער. דער־מיט איז ער מקיים די אָנהייב וועדטער פֿון תשובה־באַטראַכטונג: שענית; קאפּ; בכיה און ספֿד.

דער צווייטער פֿון די גדולי המקובלים אין פּוילן איז געווען ר׳ נתן נטע ב״ר שלמה שפּירא (שמ״ה—1585; שצ״ג—1633), אַן אָפּשטאַמיקער פֿון דער

רבנישער משפחה אין שפייער, דייטשלאַנד, וועלכער ווערט טיטולירט „הזכרן הגדול שאין כמהו בכל עברים" (11), און וועלכער איז געוואָרן אין יאָר שע"ז (1617) אין עלטער פֿון 32 יאָר, ראש ישיבה אין קראָקע — די שטאָט וואָס איז דאַמאָלט באַטראַכט געוואָרן אַלס „מרכז תורה", פֿון נגלה און נסתר. זיין השפּעה איז געווען זייער גרויס אין קראָקע, לובלין און אין גאַנץ פּוילן. זיין ספֿר „מגלה עמוקות" (אַנטפּלעקט די טיפֿענישן) איז אויך באַ־טראַכט געוואָרן פֿאַר אַן אַריגינעל קבלה ספֿר, וואָס גייט אין דער שיטה פֿון אַר"י און זיינע תלמידים.

אויף זיין מצבה זענען געווען אויסגעקריצט די ווערטער:

פֿה נטמן איש אלהי קדוש מן הקדמונים
מגלה עמוקות רזין ומטמונים
הוא שאומרים עליו שדבר אתו
אליהו פּנים אל פּנים.

דער דריטער אין דער ריי מקובלים אין פּוילן איז געווען ר' שמשון בן הרב ר' פּסח פֿון אָסטראָפּאָליע, א קרוב פֿון באַרימטן תלמודישן גאון ר' יהושע ב"ר יוסף, קראָקאָווער רב (מחבר פֿון די ספֿרים: "פּני יהושע", „מגיני שלמה" און דער זיידע פֿון באַרימטן פֿראַנקפֿורטער רב, (פֿריער אין שטעטעלע טאַרלע, פּוילן), ר' יעקב יהושע, דער מחבר פֿון די זייער באַרימטע פּלפּול־ספֿרים „פּני יהושע" אויף ש"ס און אַנדערע.

ר' שמשון אָסטראָפּאָליער, ווי דער מומחה אין אַנטפּלעקונג און אין קלאָר מאַכן די סודות פֿון דער לוראַנישער קבלה, אין אויפֿקלערן די „רזין דרזין" אין די כתבים פֿון אר"י וחבריא קדישא, האָט פֿאַרפֿאַסט אַ צאָל ספֿרים, געדרוקט געוואָרן זענען בלויז די ספֿרים: „דן ידין", „מגילת סתרים" און „לקוטי שושנים". נאָך ביים לעבן, איז ער באַטראַכט געוואָרן פֿאַר דעם לעגענדאַרן קדוש, וועלכער האָט אין דער טראַגעדיע ת"ח ות"ט־עפּאָכע געוועקט האָפֿענונג און שטאַרקונג ביי יידן, און געהייסן אויסקוקן און דערוואַרטן דאָס אָנקומען פֿון משיחן דעם אמתן דערלייזער פֿון אַלע צרות און אַלע גלותן.

אין זיינע מעמואַרן פֿון שנת ת"ח שרייבט ר' נתן האַנאָוער, דער היסטאָריקער פֿון דער מאַרטיראָלאָגיע פֿון פּויליש־אוקראַיניש יידנטום, וועלכער איז אַליין אומגעקומען על מות קדושים (כ' תמוז, תמ"ג): „והיה בתוכם (צווישן די הרוגים פֿון פּולנאה־פּאָלנאָע) אַ מאָן, אַ קלוגער און טיפֿ־

№ 78 טאגבלאט יובלינער Lubliner Tugblat פרייז 50 גראשן

לובלינער טאגבלאט

אלטע סעריע. חורבן ב' טהון תרפ"ט 1919 Kwiecień 2 טאנטאג

פאלנישע פרעסע וועגן פאלנישן אידנטום

Adres: „Lubliner Tugblat", Bernardyńska № 20 Skrzynka pocztowa № 15

פאטאסאצ פון לובלינער טאגבלאט — דער באוואוסטער שריפטשטעלער ש. סטופניצקי אין יארן לאנג גענוג

שנה־רעדאקטאר — ד. ציטרון אין דערשינען בין 1939

זיניקער, אַ געטלעכער בעל קבלה, זיין נאָמען ר׳ שמשון פֿון דער שטאָט אָסטראָפּאָליע. פֿלעגט צו אים קומען יעדן טאָג אַ מלאך, וואָס האָט מיט אים געלערנט די פֿאַרבאָרגענישן פֿון דער תורה („סתרי תורה״). דער הימלישער „מגיד״, האָט אים דערציילט וועגן דער שרעקלעכער גזירה, וואָס האָלט אין קומען און אַז יידן דאַרפֿן טאָן תשובה, צוריקרופֿן די גזירה.

„ר׳ שמשון האָט געוועקט און געפֿרופֿן צו תשובה. עס איז אָבער שוין געווען צו שפּעט. דער משפּט איז שוין געווען פֿאַרזיגלט אין הימל.

„וועז די כמעליציקי קאָזאַקן האָבן באַלאַגערט די שטאָט פּולנאָע, איז דער גרויסער מקובל מיט דריי הונדערט שטאָט בעל־בתים, די פֿראָ־מינענטסטע פֿון שטאָט, אַריין אין שול, פֿאַרדעקט און איינגעהילט אין תכריכים און טליתים איבער די קעפּ און אין גרויס תּפֿלה געפֿאַלן אויף דעם הייליקן בית הכנסת באָדן (12).

נאָך א מקובל און קענער פֿון דער אר״י קבלה איז דאָמאָלט באָרימט געוואָרן, ר׳ נפֿתלי בן יעקב אלחנן פֿון פּוילן, מיט זיין מאָנומענטאַל קבלה־ספֿר „עמק המלך״ (געדרוקט אין אַמסטערדאַם אין טראַגישן שנת ת״ח), מיט הסכמות פֿון צען (10) באַוואוסטע רבנים, צווישן וועלכע עס האָט זיך גע־פֿונען די הסכמה פֿון ר׳ יו״ט ליפּמאַן, מחבר פֿון תוספֿות יום־טוב אויף משניות.

פּוילן איז געוואָרן אַזוי פֿאַרטאָן אין קבלה־טערמינען, קבלה־קענטעניש און דאָקטרין, אַז נאָך אידער דער שלחן ערוך איז געדרוקט געוואָרן מיטן פּירוש „טורי זהב״ און „מגן אברהם״ פֿון קאָלישער רב ר׳ אברהם אבלי (געדרוקט אין דירנפֿאָרט, תנ״ב אויף דער באַמיאונג פֿון „וועד ד׳ ארצות״), איז אין קראָקע אין יאָר תנ״א געדרוקט געוואָרן דער שלחן ערוך לויטן אר״י און אנדערע קבלה ספֿרים.

ר׳ טוביה הרופֿא אין זיין ספֿר „מעשה טוביה״ (פּ״ו ע״ב) שרייבט וועגן דער קבלה אין פּוילן: „אין לך ארץ שעוסקים יותר בעסקי שדים, בקמיעות, בהשבעות בשמות ובחלומות כארץ הנזכר...״

די קבלה האָט אַזוי באַהערשט דאָס דאָמאָלטיגע יידישע לעבן אין פּוילן, אַז אַזאַ באָרימטער רב און פּוסק ווי ר׳ יואל יפֿה־סירקיס, דער לובלי־ליגער פֿון געבורט און דערצויגנקייט און שפּעטער קראָקאָווער רב האָט אויסגעזידלט און פֿאַראורטיילט אַ יידישן דאָקטאָר „בנדוי״ בלויז דערפֿאַר, וואָס ער האָט זיך געוויצלט וועגן קבלה (13).

פּונקט ווי אין 16־טן יאָרהונדערט, איז די התלהבות געווען פֿאר מוח־פֿאַרשאַרפֿטן פּלפּול און „חלוקים״, אַזוי איז אין 17־טן י״ה געווען די

התלהבות און ענטוזיאזם פֿאַר דער קבלה און אין אַ געוויסן זין מיט נאָך מער ברען און באַגייסטערונג, ווי עס דריקט זיך אויס דער זון פֿון של"ה, ר' שעפּטיל הורוויץ (נפֿטר געוואָרן אין יאָר ת"ך — 1660):

„וואויל איז דעם מענטש, וואָס איז זוכה צו דעם, צו זען די געטלעכע זיסקייט, און אַריינצודרינגען אין פֿאַלאַץ פֿון כבוד. די דאָזיקע חכמה ברענגט אַריין אין מענטשלעכן האַרץ ליבע און ערפֿורכט ביי גאָט (14).

לובלין ווי אַ תורה־צענטער האָט אויך דאַמאָלט, ווי אין פֿאַריגן יאָר־הונדערט, פֿאַרנומען אַן אויבנאָן און אין לובלין זענען געדרוקט געוואָרן אַ צאָל וויכטיקע קבלה־ספֿרים, אויב מיט אַ דור פֿריער, האָט נאָך ר' משה איסרלס (רמ"א) אין זיינע שאלות ותשובות (סימן ז') געשריבן צום מהרש"ל: „אויב כ'זאָל אַנטלויפֿן, וועל איך בעסער אַנטלויפֿן פֿון דער קבלה איידער פֿון דער פֿילאָזאָפֿיע, ווייל אין דער קבלה־לערע קאָן מען לייכטער פֿאַרפֿירט ווערן איידער פֿון דער פֿילאָזאָפֿיע, וועלכע איז באַזירט אויף לאָגיק. ער טאָדלט שטאַרק די, פֿון פֿאַלק, וואָס האָבן זיך אַרייגעלאָזט אין די קבלה־ספֿרים, באַהויפּטנדיק אַז: „בזמן הזה שנדפּסו ספֿרי הקבלה כגון הזוהר והרקטני והשערי אורה וכו' אפֿילו בעלי בתים שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם בחשיכה יתהלכו, אינם יודעים לפֿרש סדרה און פֿרשה בפּירוש רש"י קופֿצין ללמוד קבלה" (15).

דער רמ"א צוזאמען מיטן מהרש"ל פֿון לובלין, ווי מיר וועלן זען אין אַ וויטערדיקן קאַפּיטל, האָבן געוואָרנט, מ'זאָל זיך נישט פֿאַרלאָזן אויף די מקובלים און נישט מבטל זיין קיין דין אָדער מנהג, צוליב אַ מאמר אין אַ קבלה ספֿר (16).

אָבער אויך זיי האָט גערעגט דאָס באַקענען זיך מיט דעם מיסטיציזם ווי מ'האָט געלערנט אין צפֿת. דער מהרש"ל האָט שטאַרק פֿיינט געהאַט די פֿילאָזאָפֿיע; קבלה־מיסטיציזם האָט ער דאָך געלערנט און אַפֿילו געשריבן אַ קאָמענטאַר אויפֿן רקנטי און אַנדערע קבלה־ספֿרים, באַווייזנדיק זיך ווי אַ קענער פֿון קבלה אין אויך דער רמ"א, וואָס האָט ליבער געהאַט די פֿי־לאָזאָפֿיע פֿון דער קבלה„ האָט זיך שטאַרק געגרויסט מיט זיין פּירוש אויפֿן „זוהר", האַלטנדיק פֿון ר' שמעון בן יוחאיס סודותדיקע לערעס, ווי געגע־בענע פֿונעם באַרג סיני (17).

איינער פֿון די גרעסטע מקובלים אין פּוילן, געלעבט און געווירקט אויך אין לובלין, ר' מתתי' דאַלקאראט, האָט דאַמאָלט פֿאַרשפּרייט זיין קבלה־לערע צווישן גאָר גוטע תלמידים. איינער פֿון זיי, ר' מרדכי יפֿה, פֿריער לובלינער רב און אויך דער עלטער הויפּט רב פֿון פּוזין און אום־

געגנט, וועלכער שרייבט וועגן רבין אין דער הקדמה צו זיין ספֿר „לבוש אור ירקות", אַ פֿירוש אויפֿן ריקנטי (געדרוקט אין לובלין אין יאר שנ"ה — 1595): „איך פֿאַרעפֿנטלעך פֿאַר אייך, אַ קאָמענטאַר אויף איינע פֿון די הויפּט קבלה־ספֿרים, דאָס ווערק פֿון רבינו מנחם מרקנטי, ז"ל, ווי איך האָב דאָס געלערנט פֿון איינעם פֿון די פֿאַרטרויענסווערטיקע, פֿון די גרעסטע קבלה־קענער פֿון אונדזער צייט... ר' מתתי' בן... ר' שלמה ז"ל" (18).

דאָס ספֿר פֿון ר' מתתי' דאלקאראט, אינטערפּרעטירנדיק שווערע שטעלן אין ספֿר „שערי אורה" פֿון ר' יוסף גיקטיליא, איז געדרוקט געוואָרן איז יאָר שנ"ז — 1597, אין קראָקע, אויך דאָס קבלה־ספֿר „צל עולם".

נעמענדיק אין אַכט און פֿאַררופֿנדיק זיך אויף די שענק ספֿרים אין יענער צייט, מיט דעם ביכער־מאַרק אין אַלגעמיין, שטייען אויפֿן ערשטן אָרט די מיסטישע ווערק, וועמעס לייענערשאַפֿט און אָנהענגערשאַפֿט איז געווען זייער גרויס.

אין יענע יאָרן זענען דערשינען די ווערק פֿון ר' משה קארדיווערא.

1) ספֿר פּרדס, רמ"ק, געדרוקט אין קראָקע, אין יאָר שנ"ב; 2) תומר דבורה, פּראג, שנ"ב; 3) זבחי שלמים, לובלין, שע"ג און 4) אור נערב, לובלין ת"ז.

די קבלה־לערע איז זיך אַזוי צעוואַקסן, אַז דער לובלינער גאון און מקובל ר' יעקב טעמילש דערציילט מיט פֿרייד: „כי כבר מלאה הארץ דעה להיות כולם מיודעי חן (19). ס'האָט בכלל נישט געהאָלפֿן דאָס צוימען קבלה־לערנען, ווי עס באַווייזן מיט רעכט די פֿאַרשער פֿון יידישן מיסטיציזם.

די קבלה האָט גענצלעך אַרויסגעשטופּט די פֿילאָזאָפֿיע און נישט קיין וואונדער, וואָס דער גרויסער געלערנטער און פֿאַרשער ר' יש"ר מקנדיא, באַזוכנדיק פּוילן אין די יאָרן ש"פּ — שפ"ד — 1624 — 1620, פֿאַרברענגנדיק דעם גרעסטן טייל אין לובלין, באַקלאָגט זיך, אַז פֿינצטערניש האָט באַדעקט דאָס לאַנד... קיינער פֿאַרשט נישט, קיינער זוכט נישט איז דער חכמה פֿון וועלטלעכער געלערנטקייט, הנה החשך יכסה ארץ... לא ידעתי מבני עמי חוקר ודורש בחכמת הלמודים... (20).

פֿיל קבלה־ספֿרים האָבן זיך געפֿונען ביים שעברעשינער רב, ר' יוסף (איינער פֿון די הסכמה־געבער צוזאַמען מיטן מהרש"ל, ב"ח און סמ"ע) /אויפֿן ספֿר „יש נוחלין" פֿון ר' אברהם הורוויץ/, מחבר פֿון „חידושי הלכות" אויף מס' ערובין, לובלין שס"ב.

זיין אפשאצונג איז אפשר איבערגעטריבן, אבער נישט ווינציק אמת־דיקייט ליגט אין אט־דער דערקלערונג. דאס פּוילישע יידנטום איז דאס מאלט געווען פאַרטאן אין „זוהר" און אנדערע קבלה ספרים און זיך גרייט געמאכט צום אנקומען פון משיח, וואס האט געדאַרפט, לויט אַ רמז אין „זוהר", קומען אין שנת ת"ח — „באלף שתיתאי לזמן ארבע מאות ותמניא שנין — יהיו קיימין כל דיירי עפּרין בקיומהון (זוהר חלק א' קל"ט ע"ב). די דאזיקע האפענונג, האט זיך געצויגן נאך פון יאר של"ה, לויט אַ מאמר אין זוהר בראשית (ד' קל"ט).

דער מקובל און פוסק, ר' נפתלי הירץ, האט אין זיין ספר („עמק המלך"), (תי"ג אמסטאַרדאם, 1653), דערקלערט מיט זיכערקייט דאס יאר ת"ח, אלס יאר, ווען משיח וועט אוועקנעמען די מלוכה פון סולטאן און דער באַרימטער פוסק און שלחן ערוך באַגרינדער, ר' שבתי כהן (ש"ך) דריקט זיך אויס, ביים סוף פון זיין ספר „מגילת עפה", אַז אויך ער האט דערוואַרט דאס קומען פון משיח: „שנת ת"ח אשר חשבתי בזאת יבא אהרן אל הקודש לפני ולפנים, נהפך כנורי לאבל ושמחתי ליגונים".

אויסגעלאזט האט זיך, ווי מיר האבן דערמאנט, מיט בלוט־פארגיסונג און אומקום פון הונדערטער קהלות. ר' אליעזר אשכנזי שילדערט פאר אונדז דאס גרויליקע בילד פון פוילישן יידנטום נאך די כמעלניצקי שחיטות: „דרכי גלילות פולין אבלות הם, חזירים גם כלבים, חרקו בשניהם בכורי בני ישראל ועוללים, ולא יכלו לתתם לקבריהם... ונשים מעוברות, פתחו רחמיהם והוציאו הילדים מהם, וילדים הרכים אחזו ברגליהם, בשתי ידיהם, וקרעו לשניהם או שחבטום לקרקע עד שיצאו נשמותיהם... (23).

דער חורבן און צעשטערונג פון אזוי יידישע ישובים, האט געשאפן אַ נייעם וועגדפונקט אין דער יידישער געשיכטע, האט ארויסגערופן דעם „וואַנדערדיקן יידן" ער זאל דערפילן די קללה פון זיין אַ נע־ונדער און אַן איבעריקער אויף דער ערד — עס האט נאך מער געשטארקט די תשוקה צו משיח־אויסלייזונג פון גלות.

/ o /

הערות:

(1) דר. י. צינבערג, קולטור היסטארישע שטודיעס, פארלאג, משה שמואל שקלאר־סקי, ניו־יארק, 1949, ז' 35.

(2) צינבערג, דאַרט.

(3) רבנו משה בן מיימון, י"ד ניסן ד' תתצ"ה, 1135, כ' טבת תתקס"ה, 1204.

(4) דאַרט, ז"ז 34 — 35.

(5) שמואל אבא הורודוצקי „תולדות החסידות והחסידים", ספר א' מבוא, ז. 34.

(6) זע, ח. ד. פרידבערג „לוחות זכרון", פראַנקפאַרט, תרס"ד, נאַכבאַמערקונג ז. 16.

(7) זע באריכות, דוד כהנא תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים „דביר", תל־אביב, תרפ"ו, חלק ראשון, אבן נוגה, ז"ז 20 — 30.

ש. א. הורודוצקי, החסידות והחסידים, ספר ראשון, תל־אביב, תרפ"ח, מבוא.

(8) פאראן א ווערסיע, אז דער געזונטער פאלקס־אינסטינקט, האט דא אומבא־וואוסטזיניק, אויסגעמיטן צו רופן א ספר פון א מענטש מיטן נאמען „שני לוחות הברית". נאמען פון די לוחות — מעשי אלקים.

(9) זע: הורודוצקי, דאַרט.

(10) תורת העולה חלק ב' פרק א'.

(11) הקדמה פון זייז זון ר' שלמה, צום „מגלה עמוקות", ואתחנן, לבוב תק"ס.

(12) „יון מצולה", אזוי אי שם הגדולים, ש, ק"פ.
האנאווער דערציילט, אז אין פולנאַע האבן יידן געשטעלט א העלדישן ווידערשטאַנד, און אז ס'האבן זיך געפינען צוועלף טויזנט יידן „און צווישן זיי זענען אויך געווען גבורים", אבער אויך דא ווי אין אַנדערע שטעט האבן די פאליאקן פאַרראַטן און ארויסגענעבן די שטאט אין די הענט פון די שונאים.

אין דער פינצטערער עפאפייע פון יסורים און אומגליק האבן זיך געוויזן ליכטיקע מאמענטן פון קדושה און גבורה. יידן האבן פארשטאַנען דעם ווערט פון קאמף און ווידערשטאנד און נישט געוואלט זיין שוצלאזע צאן קדשים אויסצושטרעקן די העלזער צום שונאס מעסער... זיי האבן אבער קיגן זיך נעהאַט, חוץ דעם אויסערלעכן שונא אינערלעכע פאררעטער, וועלכע האבן געשטערט זייערע ווידערשטאַנד־פלענער.

(13) שו"ת ב"ח סימן ד', פראַנקפאַרט תנ"ז.

(14) „ווי העמודים", פרק ח': אשרי האיש שזוכה לזה לראות בנועם ד' ולבקר בהיכלו כבוד אומר כולו, כי החכמה זו, מכניסה אהבה ויראת ד' בלב האדם". צו זען הורודוצקי מבוא, דאַרט זייט 44.

(15) תורת העולה ח"ג, צ"ד. שם הגדולים סימן צ"ח.

(16) רמ"א, דרכי משה או"ח קמ"א, כ': שו"ת רש"ל, צ"ח. ד' כהנא, תולדות המקובלים. אבן מלואים, דאַרט.

דער מהרש"ל שרייבט צו א תלמיד: הדשים מקורב באו ורוצים להיות מכח המקובלים וממדרשי הנעלמים... אהובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות... די רבנים האבן מורא נעהאַט, און מיט רעכט, טאַמער וועט די קבלה אפשוואַכן די השפעה פון רבנות און דעריבער נעוואַלט באַגרעניצן דאַס לערנען קבלה. ס'האט זיך זיי אבער נישט איינגעגעבן. די קבלה איז טיף ארייגעדרונגען אין לעבן און איז נעדאנק פון פוילישן יוד. דער רמ"א אליין האט פארפאַסט א קבלה ספר א. נ. „יסוד ספר הקבלה" (דרכי משה, או"ח, ס"א).

(17) זע, שות רמ"א סימן ו': שו"ת רש"ל סימן ע"ג; תורת העולה, חלק א' פרק י"ג: חלק ב' פרק א'.

ורבים מהמון העם, כל אחד קופץ ללמוד ענין הקבלה, אפילו בעלי בתים שאינן יודעין סדרה או פרשה בפירוש רש"י קופצין ללמוד הקבלה... וכל אחד שראה בה מעט, מתפאר בה ודורש ברבים ועתיד ליתן את הדין.

(18) ער שרייבט: „קבלתיו רובו זה ירחים ושנים מפי איש אמונים, מנדולי מקובלים האחרונים, שמו בשערים נודע מהר"ר מתתיהו בן מהר"ר שלמה ז"ל ראש הרבנים"...

איז זיינע קבלה־ספרים, פארנעמט ער זיך מיט ענינים פון געטלעכקייט, וועלט־באשאף, באציאונג פון מענטש צו גאט א. א. וו.

ר' מתתיהו דאלקאראט וויסט מען, איז געווען א נעבוירענער אין פוילן, וועו און וואו ער איז נעבוירן געווארן איז אומבאקאנט. מ'וויסט אויך, אז אין יאר הש"י איז ער אוועק קיין איטאליע און שטודירט אין באלאניע אוניווערזיטעט. ער ווערט באטראכט פאר איינעם פון די ערשטע מקובלים אין פוילן. דער „עמק הברכה" פון דעם גרויסן און טיפן מקובל ר' אשר, דעם קראקאווער רב און זיידע פון מהר"ם לובלין (שו"ת מהר"ם סימן פ"נ) איז דאך נישט נעווארן נערוקט, נאר נעהיט נעווארן איז מאנוסקריפט (זע: הורודצקי, מבוא).

(19) מחבר פון „ספרא רצניעותא" איז זיין הסכמה צום ספר אור חדש.

(20) הורודוצקי, מבוא, דארט באריכות.

(21) צער בת רבים, ז. 12.

/ o /

ב

שבתי צבי עפאכע און מחלוקות אין יידישן לאגער

אין יענער צייט פון פארלוירנקייט, אנגעצויגנקייט און נערוועזיטעט, ווען דער שפערישער וויטאליטעט, איז ווי אפגעשטעלט געווארן, האבן די מקובלים, און אפילו די, וואס זענען וויניקער געווען פארטאן אין קבלה, האבן זיך באמיט צו שאפן א האפענונגספולער שטימונג, ארויסרופן די אי־בערשנדיקע שפערישע ענערגיע און באהאלטענעם דינאמישן כוח ביים ייד. זיי האבן אים געטרייסט, אז דאס אלץ זענען חבלי־לידה, און אז מ'דארף דערווארטן משיחס קומען, וועלכער וועט באפרידיקן די טיפסטע, אינערלע־

כע נשמה־גייסטיקע באַדערפֿענישן, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע נויטן פֿאַר אַ נאַרמאַלן פֿאַלק.

די דאָזיקע האָפֿענונגען און דערוואַרטונגען זענען אָבער געווען, ווי דוד כהנא כאַראַקטעריזירט אַזוי ריכטיק יענער עפּאָכע, — „לאבן נגף" און „אבן תועים" — אַ גוטע געלעגנהייט פֿאַר קאַריעריסטן, אָפּאַרטוניסטן און פֿאַלשען משיחים, ווי שבתי צבי און זיינע נאָכפֿאָלגער. ,וואָס האָבן געבראַכט גייסטיקע צעטומלענישן, אומאויפֿהערלעכע מחלוקות און פֿאַרדאַכטן אינעם יידישן לעבן. שבתי צבי „שר"י" (ימ"ש) איז געבוירן געוואָרן אין איזמיר, טערקיי, כ"א אדר השפ"ו (1626), לויט אַנדערע השפ"ד, זיין פֿאָטער מרדכי צבי, איז געווען אַן אָרעמער עופֿות־העגדלער. דער זון האָט אָבער פֿון קינדהייט אָן אַרויסגעוויזן אַ מאַגישן צויבער אין קאָנען באַאיינפֿלוסן מענטשן.

שבתי צבי האָט אויסגענוצט די מיסטישע לערע פֿון די קבלה ספֿרים און געפֿריידיקט אַן אסקעטיזם, ווי ביי די מאַכמעדאַנער און דערמיט אויפֿגעשטורעמט די גאַנצע יידישע וועלט. פֿון די וויייטסטע מקומות זענען געקומען דעלעגאַציעס זיך צו באַקענען מיט דער התנהגות פֿונעם משיח וואָס זאָגט אָן די גאולה.

„דאָס פֿאָלק — שרייבט צינבערג — איז אָווק מיט אים בלינד און הכנעהדיק. ער איז געווען אַ מערקווירדיקער עקזאַלטירטער מענטש, געווען אויפֿן גרענעץ פֿון נאַרמאַל און פּאַטעלאָגיש, האָט פֿעסט און זיכער מבשר געווען דעם לייַדנדיקן יידנטום, אַז דער כוס פֿון ליידן איז שוין איבערגעפֿילט און דער טאָג פֿון גאולה איז נאָענט. דער לאַנג־דערוואַרטעטער משיח האָט זיך שוין באַוויזן און ער וועט ברענגען דעם אויסגעמאַטערטן, אויסגעליטענעם פֿאָלק צוריק אין לאַנד פֿון זיינע אבות, וואו ער וועט אָנהייבן לעבן אַ ניי, ליכטיק לעבן.

„איך שבתי צבי בין אייער משיח"; די דאָזיקע יובלדיקע דעקלאַראַציע, האָט זיך שנעל פֿאַרשפּרייט בכל תפוצות ישראל און מען האָט אים מקבל געווען מיט אַ ווילדע, עקזאַלטירטע פֿרייד (1). עס איז דער טראַגישער מאָמענט פֿסיכאָ, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט דאָס נידערגעשלאָגענע, די ליינדיקע יידישע מאַסע אין די פֿאַרשידענע צענטראל־איראָפּייאישע לענדער, ווי אויך די יידן פֿון טערקיי און פֿון אַנדערע מאַכמעדאַנישע לענדער.

פֿון פֿוילן זענען געשיקט געוואָרן צוויי באַרימטע רבנים פֿון גרויסן יחוס, ר' ישעיה הלוי, קאַמארנער רב און זון פֿון לעמבערגער רב ר' דוד, דער מחבר פֿון ספֿר „טורי זהב" און דער צווייטער — ר' לייב ב"ר הירץ (זון

פֿון דער צווייטער פֿרוי פֿון ט״ז). ביידע איינקלעך פֿון ר׳ יואל סירקיס.

זיי זענען אָנגעקומען אין תמוז תכ״ו (1666) צו דער פֿעסטונג־שטאָט גא־ליפּאָלי, וואו שבתי צבי האָט געוואוינט און פֿאַרשפּרייט זיין תורה צו דער וועלט.

דערציילענדיק אים, וועגן אַלע געשעענישן אין פּוילן פֿון יאָר ת״ח ביז תט״ו, האָבן זיי זיך פֿאַרטרויעט, אַז זיי וואָלטן וועלן בלייבן ביי אים „עבדים לשרת לפני דלתותיו״... לאָקייען ביי זיינע טירן... און צוו״א אים אויך דערציילט וועגן זייער פֿאָטער, אַז ער איז שוין אין די „גבורות״, אַכ־ציק יאָר אַלט און איז קראַנק. זיי האָבן געבעטן ביי שבתי צבי אַ רפֿואה שלמה פֿאַר זייער פֿאָטער (2).

דער משיח פֿון סמירנע האָט דערפֿרייט יידישע הערצער, לובלין האָט געשיקט איר שליח, דעם אָנגעזעענעם תושב „שלמה ספֿרא דמתא״, צו וועי־מען מ׳שרייבט צו דעם שבתדיקן זמר „שמרו שבתותי״ (3) און איז עטלעכע מאָל געחתמעט אין פּנקס פֿון „חברה קדישא״.

דער פֿאָדערגרונט אין רעליגיעז־פֿאָליטישן באַוואוסטזיין פֿונעם פֿאָלק האָט פֿאַרנומען די נאַציאָנאַלע אונטערדריקונג און ממילא, איז די נאַציאָ־נאַלע משיחישע גאולה באַטראַכט געוואָרן ווי אַן אינטעגראַלע לייזונג אויך פֿאַר דער סאָציאַלער נויט.

אינעם הויכפֿונקט פֿון סאָציאַלער נויט, נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג, און די גייסטיקע צערודערונג איז אויפֿגעקומען די משיח־באַוועגונג מיט איר סאָציאַלע און אידעאָלאָגישע דינאַמיק וואָס האָט צו זיך געצויגן נאָכן איבערברוך אין דער יידישער געשיכטע.

די נאָכפֿאָלגער פֿון פֿאַלשן משיח זענען געווען אַזעלכע ווי נתן העזתי (מחבר פֿון „חמדת הימים״ פֿון וועלכן אייניקע רבנים האָבן געשעפּט קבלה), שבתי רפֿאל, מתתי, בלאָך און אַ סך אַנדערע, צו וועמעס ריי, ס׳איז נאָכדעם צוגעקומען נחמיה כהן, וועלכער האָט אין פּוילן פֿאַרשפּרייט דעם געדאַנק, אַז משיח איז געקומען. ער איז אָבער נאָך נישט געווען זיכער צי ער איז געקומען קיין גאליפּאלי... אויף שבתי צביס פֿאַרלאַנג איז ער געפֿאָרן קיין גאליפּאלי זענען די גרויסקייט פֿון דעם געקרוינטן משיח און האָט דאָרט אַנטדעקט, אַז ער איז אַ פֿאַלשער משיח דורך וועמען יידן קענען האָבן גרויסע צרות.

נחמיה כהן, וועלכער האָט געקענט גאָנץ זוהר אויף אויסווייניק, דער גרעסטער ערודיט אין די מדרשים און אגדות אין וועלכע ס׳רעדט זיך, וועגן משיחס קומען, האָט אויפֿגעדעקט די פֿאַלשקייט פֿון שבתי צבי פֿאַר

טערקישער רעגירונג. דאָס האָט געפֿירט צום אַרעסט פֿון דעם פֿאַלש־פּרע־ טענטירנדיק משיח בן דוד צו געשלעגן אויף זיינע פֿארפֿירטע נאָכפֿאָלגער און צרות אויף יידן.

דאָרט, אין קעניגליכן הויף, וואו ער איז געזעסן פֿאַרשפּאַרט, האָט שבתי צבי זיך געשמדט, איבערגעגאַנגען אָפּיציעל צום מאַכמאַדאַנישן גלויבן און זיך אַ נאָמען געגעבן קאפּיגי באשי אוטריק. דער דאָזיקער פֿאַר־ רעטערישער אַקט איז פֿאַרגעקומען אין 16־טן טאָג אין אלול תכ״ו.

זיין עקלדיקע קאַריערע איז געווען פֿאַרענדיקט. זיינע נאָכפֿאָלגער האָבן אָבער נאָך אַלץ נישט אויפֿגעגעבן, דער פֿריער דערמאָנטער נתן (בנימין) העזתי, האָט נאָך אין תשרי תכ״ו, 37 טעג נאָך שבתי צביס שמדן זיך, דערקלערט אין אַ בריוו פֿון אמסטערדאם, אַז דער משיח איז דאָ און וועט נקמה נעמען אין אַלע זיינע קעגנער. און אין אַ האַמבורגער שול האָט מען נאָך אַלץ געשלאָגן יום כפּור ביי כל נדרי אַן עלטערן ייד, וואָס האָט נישט געוואָלט זיין אין שול בעת דעם „מי שברך״ לכבוד דעם משיח שבתי צבי (4). דער זעלביקער נתן האָט שוין נאָכדעם ווי שבתי צבי איז פֿאַר־ זונקן געוואָרן אין תהום פֿון שמד, אָנגעפֿירט מיט דער אַגיטאַציע, נישט אַנטוישט צו ווערן, זיך צו שטאַרקן מיט דער אמונה, וואָס וועט סוף כל סוף טריאומפֿירן (5).

רעזומירנדיק יענע עפּאָכע קאָן מען אין געצייילטע ווערטער זאָגן דאָס פֿאָלגנדיקע:

שבתי צבי איז פֿאַרשוועקט געוואָרן אין שמד, צוזאַמען מיט אַ גרויסן טייל פֿון זיינע פֿאַרערער, וועלכע האָבן אים נאָכגעפֿאָלגט אויך מיט זיין לעצטן טאָט, איבערגייענדיק צום מאַכמעדאַנישן גלויבן. ער האָט אָבער גע־ לאָזט נאָך זיך אַ „רוח רעה״ אין יידנטום, אַ „ריס״ באַגלייט מיט מחלוקות, חרמות, שריפֿות אויף ספֿרים, כאָאָס און צעטומלענישן, וואָס האָט גייס־ טיק פֿאַרפֿינצטערט דעם יידישן הימל.

אומעטום האָבן זיך געפֿונען רעשטלעך פֿון שבתי צביניקעס — און דער גרעסטער טייל פֿון דעם איבערבלייב האָט זיך אַ לאָז געטאָן קיין פּוילן, און זיי האָבן געפֿונען אַ פּאַסיק אָרט, נאָך דער פֿינצטערער ת״ח עפּאָכע, דאָרט צו פֿאַרשפּרייטן זייערע פֿאַלשע משיח־לאָזונגען און אַ סך פֿון זיי, אייג־ פֿאָכע קאַריריסטן האָבן פֿאַרנאַרט דעם פּויליש־יידישן עולם, וואָס האָט געזוכט אַ נחמה־וואָרט, אויסגעפֿרעסט פֿון זיי געלט און חפּצים און זיך געלאָזט וואויליגיין אויף דעם חשבון פֿון די אומבאַוואוסטזיניקע פּויליש־ יידישע מאַסן, ווי עס באַקלאָגט זיך דער באַקעמפֿער פֿון די שבתי צבי אָנ־

העגגער און פֿון די אַזוי־גערופֿענע חסידים־מקובלים, דער באַרימטער רב ר׳ משה בן יעקב חגיז (תל״ב — 1671; צפֿת, תקכ״ב — 1762); „די מערסטע פֿון אָט־די חסידים־מקובלים, וואָס קומען איצט פֿון פוילן פֿאַרנעמען זיך מיט אומווירדיקע מעשים, מיט פֿאַלשקייטן... האַלטן זיך פֿאַר מקובלים און וויסן אַפֿילו נישט קיין דין אין קריאת שמע... (5).

אין פוילן האָבן די רבנים געהאַט צו טאָן מיט דעם תלמיד פֿון נתן העזתי, מרדכי מוכיח פֿון אייזנשטאַדט, וועלכער האָט זיך דערקלערט אַלס משיח. אים צוהילף איז געקומען אברהם קונקי פֿון ווילנע, נאָכדעם אַ חיים מלאך און אַ ר׳ יהודה חסיד פֿון שעדליץ. די רבנים אין פוילן, אויף דער עצה פֿון ר׳ צבי אשכנזי („חכם צבי״) אַמסטערדאַמער רב, האָבן זיך געגומען אינטענסיוו אויסצוראָטן די מחנה. אַ גרויסע טייל, אונטער דער פֿירערשאַפֿט פֿון ר׳ יהודה חסיד האָבן אין יאָר ת״ס (1700) פֿאַרלאָזט פוילן. זיי זענען געווען אַרום 1500 נפֿשות פֿון וועלכע 500 זענען געשטאָרבן אויפֿן נסיעה־וועג, וואָס האָט זיך געצויגן אַ יאָר צייט. צווישן די לעבן־געבליבענע, אַנ־געקומענע, זענען געווען ר׳ יעקב פֿון ווילנע, ישעיה חסיד פֿון זבאַרזש, וואָלף הלוי פֿון לובלין און אַנדערע (6).

אין אַמסטערדאַם איז אָנגעגאנגען דער קאַמף צווישן דעם גאון „חכם צבי״ (7) און ר׳ משה חגיז קעגן דעם פֿאַרדעכטיקטן מקובל נחמיה חיון און זיין אונטערשטיצער דעם ספֿרדישן רב אין אמסטערדאַם, ר׳ שלמה אילוז. די ערשטע האָבן דערקלערט אַ חרם אויף נחמיה חיון און זיינע ספֿרים, בעת די לעצטע זענען אַרויסגעטראָטן מיט חוצפּה קעגן חכם צבי, אים אַפֿילו אָנגעקלאָגט אין געריכט. דער חכם צבי, וועלנדיק אויסמיידן אַן עפֿנטלעכן חלול השם האָט אין יאָר תע״ה פֿאַרלאָזט אַמסטערדאַם, געקומען קיין פוילן, וואו ער איז אויפֿגענומען געוואָרן מיטן גרעסטן כבוד.

די גרעסטע רבנים פֿון דור, צווישן זיי, די רבנים פֿון דייטשלאַנד, פֿראַנקרייך, פוילן, איטאַליע, אַפֿריקע א. א. לענדער האָבן געגומען אַ שטאַר־קע שטעלונג: פֿראָקלאַמירט אַ חרם אויף נחמיה חיון און זיינע אַרויס־העלפֿער. זיי האָבן דעם חרם צעשיקט אין אַלע קהלות, און דערמיט איז פֿאַרענדיקט געוואָרן דאָס פֿינצטערע קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון שבתי צבי און די נאָכווייענישן.

אָבער נאָך אַיידער ס׳איז איינגעשטילט געוואָרן דער דאָזיקער קאַמף, האָבן די רבנים שוין געהאַט פֿאַר זיך נאָך אַ שוועכע אויפֿגאַבע — די מחלוקות צווישן דעם קנאותדיקן ר׳ יעקב עמדין און ר׳ יהונתן אייבעשיץ (הת״ן — 1690; תקכ״ד — 1764) דעם מקובל און „קמיעות״־שרייבער

קעגן וועמען זיי רבנים פֿון דייטשלאַנד און פּוילן האָבן געוואָלט אַרויסקומען מיט אַ חרם־דעקלאַראַציע, וועז נישט ר׳ לייב אַמסטערדאַמער, וואָס האָט זיך פֿאַר אים אַרויסגעשטעלט ביים „וועד ד׳ ארצות״ און אים גע־ראַטעוועט פֿון אַ כלל־ישראלדיקן חרם.

דער גרויסער רב אין 17־טן י״ה, דער גאון אין נגלה, דער אומגע־ווײנטלעכער חריף, דער מחבר פֿון אַזעלכע גראַנדיעזע ספֿרים, ווי „אורים ותומים״, „כריתי ופליתי״, „יערות דבש״ און אַנדערע, דערצו אַ פּראַקטיק פֿון דער גרויסער רבנישער פּערזענלעכקייט, האָט זיך פֿאַרנומען מיט דער וויסנשאַפֿט פֿון מיסטיציזם, זיך פֿאַרנומען מיט די געהיימנישן פֿון קבלה און זיך אַרײַנגעלאָזט אין די טונקעלע קעלערן־לאַבאָראַטאָריעס און זיך באַנוצט מיט דער הילף פֿון אירע מאַגישע פֿאַרמולעס. אויף אים איז אויך געווען דער חשד, אַז ער שטייט צו נאָענט צו נחמיה חיון. ר׳ משה חגיז, האָט אַפֿילו געהאַלטן, אַז דער חרם, וואָס ר׳ יהונתן אייבעשיץ מיט די רבנים און פֿירער פֿון פּראָג האָבן אויסגערופֿן קעגן דער כת ש״צ, אין דער גרויסער שול ערב יום כפור תפ״ו (1726) איז בלויז געווען לפנימדיק, אויבנאויפֿיק (ווי עס לויטעט זיין בריוו פֿון יאָר תפ״ה, געדרוקט אין תורת הקנאות פֿון ר׳ יעקב עמדין, ז. פ״ו).

אין יענער צייט זענען אַרויסגעבן געווארן צוויי וויכטיקע דעקלאַ־ראַציעס: איינע אין דייטשלאַנד דורך אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון רבנים אין פֿראַנק־פֿורט (אין לשון קודש און דייטש), און איינע, דורך דעם הויפּט רב פֿון „וועד ד׳ ארצות״, שבת שובה דרשה תפ״ו, זיך צו דערווייטערן זיך פֿון אַלע קבלה ספֿרים געדרוקט פֿון יאָר תכ״ו. דער דאָזיקער איסור איז אויך געשטאַרקט געוואָרן אין בערלין דורך דעם אַרטיקן הויפּט רב (זע תורת הקנאות, ס״ט; „חויא דרבנן״, סוף).

אָבער פֿריער אַ וואָרט וועגן די צוויי גדולי הרבנים וואָס האָבן געפֿירט דעם קאַמף.

ר׳ יהונתן אייבעשיץ איז געבוירן געוואָרן אין קראָקע, אַן אייניקל פֿון פֿריער־דערמאָנטן ר׳ נתן שפּירא, מחבר פֿון באַוואוסטן קבלה ספֿר „מגלה עמוקות״. אין באָצוג צו זיינע רבנות שטעלעס ווי מיט פֿרנסה בכלל, איז אים נישט געגאַנגען צו גוט. אין יאָר תפ״א איז ער געווען רב אין פֿראג, מיט צוויי יאָר שפּעטער אין האַמבורג. דאָרטן האָט זיך אים נישט געלעבט גוט און ער האָט געזוכט אַן אַנדערן פּאָסיקן רבנות אַמט. נאָך לאַנגע באַמיאונ־גען איז ער אין יאָר תק״א געווארן רב אין מעץ (אלזאס לאָטיריינגען). ווי עס ווייזט אויס איז אים דאָרט אויך נישט געגאַנגען ווי אַמבעסטן.

אין יאָר תק״י איז ער געוואָרן דער הויפּט רב פֿון די דריי שטעט, אלטונע, האַמבורג און וואַנזבעק (אה״ו. ווי געוויסן אין די מאַנאַגראַפֿיעס) און דאָרט געהאַט קעגן זיך דאָס גרעסטע מחלוקת־פֿייער.

ער האָט אויך גייסטיק געליטן. אַ מאַן מיט אומגעהויער תלמודיש, קאַבאַלאיסטיש און סעקולאַר ווייסן, האָט זיך נישט געקענט האַלטן באַגרענעצט אין די ענגע ראַמען פֿון דער טרוקענער קאַזואיסטיק. ער האָט נישט געפֿונען אַרום זיך קיין לעבעדיקע דינאַמישע סביבה נאָך וועלכער ער האָט געלעכצט — ער האָט געזוכט עפּעס חדשותדיקס. ער האָט אָבער זיין גרויסן אינטעלעקט אָפּגעגעבן דעם נישט וויכטיקן טייל פֿון דער קבלה, אויף קבלה מעשית, די פּראַקטישע קבלה באַגלייט מיט קמיעות־שרייבן, סגולות און גמטריות.

קעגן אים איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ גרויסן רעש דער ערלעכער אָבער קריגעריש, בייסיקער און קנאותדיקער, ווי ער אַליין טיטולירט זיך „קנאי בן קנאי״, ר׳ יעקב עמדן אשכנזי (יעבץ, געבוירן געוואָרן תנ״ו — 1696; נפֿטר אלטונא, א׳ אייר, תקל״ו — 1776). עס איז געווען אַ גרויסע מחלוקה. וואָס האָט דעם רבניזם קיין כבוד נישט פֿאַרשאַפֿט. עס האָט זיך געדאַכט, אַז די גייסטיקע כוחות פֿון יידנטום, וועלן געבראָכן ווערן.

ר׳ יהונתן אייבעשיץ איז נפֿטר געוואָרן אין דער דערמאָנטער שטאָט אַלטונא כ״א אלול, תקכ״ד. דער קאַמף אַרום אים אין וועלכן עס זענען געווען פֿאַרמישט די גרעסטע רבנים פֿון דור, איז אָנגעגאַנגען אויך נאָך זיין טויט (8). ר״ח אייר תקל״ו, האָט אויסגעהויבט זיין נשמה דער ענערגישער באַקעמפֿער פֿון דער „כת שבתי צבי״, פֿון דער יעקב פֿראַנק באַנדע און להבדיל די גרויסע מקובלים חסידים ווי ר׳ יהונתן אייבעשיץ און זיינע פֿאַרטיידיקער און אַרויסהעלפֿער.

אַ סך הספֿדים און קינות זענען נאָכגעזאָגט געוואָרן נאָך דעם גענייאַלן תלמודיסט און שטרענגן היטער פֿון דער רבנות־טראַדיציע בייַ יידן, ווי אויך שפּעריישער מחבר און קענער פֿון וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן. פֿון די, וואָס האָבן אים באַקלאָגט איז אויך געווען זיין פֿאַרערער, דער גרויסער פּילאָזאָף און פֿאָטער פֿון רעפֿאָרמאַציע בייַ יידן, משה מענדעלסאָן (דאָמאָלט געוווינט זיך ר׳ משה דעסוי־רמ״ד). אין אַ בריוו וועגן ר׳ יעקב עמדין, פֿון יאָר תקכ״ז, שרייבט ער צוו״א:

„ברוך ד׳ אשר לא השבית לנו גואל והקים לנו את אדמו״ר לשמור משמרתו וחרף נפשו לנקום נקמת תורתו. מי כמוהו יתום גודר ועומד בפרצה (9).

די יידישע וועלט איז צעטיילט געווען אויף צוויי לאַגערן. יעדער צד איז נישט געווען אויסגעהיט פֿון מסירות. ר׳ יהושע פֿאַלק, מחבר פֿון ספֿר „פּני יהושע״ האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון ר׳ יעקב עמדין און אין ר״ח אדר תקי״ב אַרויסגעגעבן אַ חרם אויף די וואָס שרייבן און געבן קמיעות. דאַקעגן, ר׳ יחזקאל לאַנדא, דער מחבר פֿון באַרימטן ספֿר „נודע ביהודה״, דאָמאָלט רב אין יאָמפּאָל, פּאָדאָליע, אַ באַקעמפּער פֿון די חסידים־סעקטעס, האָט זיך גראָד געשטעלט אויף דער זייט פֿון ר׳ יונתן אייבעשיץ און געוואָלט אויסגלייכן דעם קאָנפֿליקט. ער איז דאָמאָלט אַלט געווען 48 יאָר, פֿאַרהעלטנישמעסיק אַ יונגערמאַן, וועמעס וואָרט איז דאָך געווען וואָג־גיק און געהאָט חשיבות אין דער רבנישער וועלט. אויך דער ווילנער גאון האָט אַרויסגעגעבן אַ בריוו צו פֿאַרטיידיקן ר׳ יונתן און נאָכדעם געהאָט חרטה (10).

אינטערעסאַנט איז, אַז אייניקלעך פֿון חכם צבי זענען באַאיינפֿלוסט געוואָרן פֿונעם חסידיזם. ר׳ יצחק מאיר, דער זון פֿון אַפּטער רבי ר׳ אברהם יהושע העשל (נפֿטר געוואָרן ה׳ ניסן, תקפ״ה) האָט געהאָט אַ טאָכטער איז זי געווען באַרימט צווישן חסידים, איר נאָמען איז געווען רחל. איר מאַן, ר׳ שמואל, איז געווען דער זעקסטער דור פֿון חכם צבי (זון פֿון ר׳ שמואל, זון פֿון קאָלישער רב, ר׳ משה אפֿרים, זון פֿון ר׳ מרדכי, זון פֿון ר׳ צבי, רב אין בורשטיין, זון פֿון נתן בראודער, זון פֿון חכם צבי).

זייער מחלוקת האָט פֿיל גורם געווען צו דער אויפֿלייזונג פֿונעם „וועד ד׳ ארצות״, די עקזיסטענץ פֿון דער יידישער אויטאָנאָמער אַרגאַניזאַציע.

אויף אַן אַנדער ווינקל, אויפֿן אייראָפּייאישן קאָנטינענט, איז אַרויס, נאָכן שבתי צבי שטורעם, אַ נייער שטורעם, פֿאַראורזאַכט דורך אַ געניאַלע פּערזענלעכקייט, תלמודישער גאון, גרויסער געלערנטער, אַריגינעלער דענקער, פֿילאָזאָף און דיכטער, ר׳ משה חיים לוצאַטו (געבוירן אין פּאָדוא אין יאָר תס״ז — 1707, נפֿטר געוואָרן אין אַ מגפֿה, אין דער שטאָט עכו, ביי טבריה, כ״ו אייר, תק״ז — 1747).

רמח״ל האָט געלערנט תורה און קבלה בײַם פּייטן און תלמודיסט ר׳ ישעיה באַסאַן און נאָך אַלס יונגער בחור אַרויסגעוויזן אומגעווײַנטלעכן טאַלאַנט אויף צו פֿאַרפֿאַסן לידער און פּאָעמעס, אַז ער ווערט פֿאַררעכנט פֿאַר דעם פֿאָטער פֿון דער מאָדערנער העברעאישער ליטעראַטור. אין עלטער פֿון 20 יאָר (אין יאָר תפ״ז) האָט ער פֿאַרפֿאַסט ק״ן מזמורים (150 שירים) לויט די צאָל קאַפּיטלעך תהילים.

בײַ אײניקע איז דאָס באַטראַכט געווארן פֿאַר אַ חוצפּה, נאָכצומאַכן דעם קאַנאַניזירטן תהילים, וואָס האָט דעם יידׁ, פֿון אײַביק אָן, אַריינגעפֿירט אין געטלעכער התלהבות און רעליגיעזער אימפּראָוויזאַציעס. תהלים, ווי דאָס רעליגיעז־דיכטעריש געזאַנג פֿון תּפֿלהדיקייט איז געווען דער אומדערשעפּ־לעכער קוואַל פֿון טיפֿע מעדיטאַציעס פֿון געהיליקטע עמאָציעס — פֿון „ממעמקים קראתיך ד׳!״

פֿון דער טיפֿענישׂ, פֿון טיפֿסטן תהום רוף איך גאָט...

בײַ אײניקע גדולים האָט דאָס וועלן נאָכמאַכן אַזעלכע אינטים גע־הויבענע ווערטער אַרויסגערופֿן פּראָטעסט און אויפֿרעגונג.

לוצאַטו האָט זיך אויך שטאַרק פֿאַרטיפֿט אין קבלה־מיסטיציזם, אין די אר״י־שריפֿטן, אין די ווערק פֿון מקובל ר׳ משה זכות און אַנדערע. ער האָט אויך געגלייבט, אַז אַ „מגיד״ פֿון הימל אַנטפֿלעקט פֿאַר אים די טיפֿע סודות און גרויסע מיסטעריע פֿון וועלט־באַשאַף און פֿון קאָסמיסשן עקזיסטענץ. ער האָט אָנגענומען שטאַרק גלייבן אין זיינע כוחות, אַזוי ווייט, אַז ער האָט זיך פֿאַרמאָסטן שאָפֿן אַ נייעם „זוהר״ דורך וועלכן ער זאָל קענען ברענגען די גאולה.

רמח״ל האָט צוגעצויגן צו זיך אַ קרייז פֿון תלמידים און פֿאַרערער, צווישן זיי, תלמידים פֿון פּוילן, וועלכע זענען געקומען שטודירן אין אי־טאַליע, תלמידים פֿון לובלין, ווילנע (ר׳ יקותיאל גורדון, וואָס האָט אָפּ־געראַטעוועט אַ סך פֿון זיינע כתבים) און פֿון אַנדערע שטעט. אײנער פֿון רמח״לס תלמידים איז געווען חיים במוהר״ר בנימין מלובלין, געוויסן ר׳ חיים פֿאַלאַק (11).

מען האָט אָבער מער נישט געדאַרפֿט, ווי בלויז אײנער זאָל אַרויס־טרעטן קעגן דעם מערקווירדיקן בעל מקובל און מיסטיקער, און די רבנישע וועלט זאָל אים לייגן אין חרם.גלייכצייטיק דן זיין לשרפֿה זיינע שריפֿטן.

וועג ר׳ משה חגיז, דאַמאַלט אין אַלטונאַ האָט זיך דערוואוסט וועגן רמח״לס לערעס און זיינע התנהגות, האָט ער באַלד אַרויסגעשיקט אַ בריוו אין יאָר הת״צ — 1730, צו די רבנים פֿון וועניציע און פֿון זיי צו אַלע רבנים אין וועלכן ער שרייבט:

„אתם הרי ישראל, מורי ורבותי, חכמי ומנהיגי הק״ק שבגולה, עליכם מוטל הדבר לקרוע על כתב זה, וכאשר העם קרובים אל החלל לדרוש ולעקור מן השורש חברה רעה זו, קודם שתתפשט צרעתה בין ההמונים, ולדון את כל בני חברה זו כרודפים את ישראל, ואני את נפשי הצלתי,

כ״ד משה זעירא דירושלים תוב״ב האגיז, יום ט׳ מרחשון שק״ץ הם לכם לפ״ק״.

קיין מנוחה האָט שוין רמח״ל נישט געהאָט. עס האָט נישט גע־האָלפֿן דאָס איינשטעלן זיך פֿאַר אים פֿון ר׳ ישעיה באַסאַן. אַ פֿאַרביטערטער און צעבראָכענער האָט רמח״ל פֿאַרלאָזט איטאליע אין יאָר תצ״ה, געבנדיק אַ שריפֿטלעכע שבועה, אַז ער וועט מער נישט לערנען מיט קיין תלמידים די קבלה־שריפֿטן סיידן נאָך אַן עלטער פֿון 41 יאָר. די רבנים פֿון גאַנץ אייראָפּע, געפֿירט פֿון ר׳ משה חגיז און ר׳ יחזקאל קאַצענעלבויגן, האָבן זיך אויף דעם נישט פֿאַרלאָזט, נאָר פֿראָקלאַמירט אַ חרם אויף די ספֿרים פֿון רמח״ל און אויפֿן לערנען קבלה בכלל.

דערווייל האָבן זיך אין פֿוילן ווידער באַווּיזן די באַהאַלטענע שבתי צבי נאָכפֿאָלגער דורך דעם משומד און פֿאַרעטער יעקב פֿראַנק (געבוירן אין גאַליציען דאָרף בערעזשאַנקא, אין יאָר תפ״ו — 1726, געשטאָרבן ג׳ טבת, תקנ״א — 1791), וועלכער איז אַרויף אויף דער אַרענע און געפֿירט אַן אָפּענעם קאַמף קעגן די רבנים מיט דער הילף פֿון דער מאַכט, יע־זואיטן און אנטיסעמיטן. די ווילקירלעכע, אויסגעלאָסענע מעשים פֿון פֿראַנקן מיט זיין באַגדע הפקר־מענטשן, האָט אויפֿגעציטערט דאָס פֿוילישע יידן־טום ביז עס איז דערקלערט געוואָרן אין בראָד (כ׳ סיון תקט״ז) דער שארפֿ־סטער חרם קעגן די פֿראַנקיסטן, ווי זיי האָבן זיך געפֿונען. ביי דער שבועה אין בראָד האָט מען געבלאָזן שופֿר און אויסגעלאָשן די ליכט און דערקלערט אַן איסור זיך משדך צו זיין מיט דער כת פֿראַנק, דערקלערט זייערע קינ־דער פֿאַר ממזרים, זייערע פֿרויען פֿאַר זונות, זייער ברויט פֿאַר „פת עכו״ם״ און אַזוי ווייטער.

דער קאַמף איז אַריבער צו דער קאַטוילישער קירכע, וואָס האָט דאָ דערזען אַ גלענצנדיקע געלעגנהייט צו פּאָגראָמירן יידן און צו פֿאַרברענען יידישע ספֿרים. אין קאַמענעץ איז אויפֿן פֿאַרלאָנג און באַפֿעל פֿון ארכיבישאָף דאָמבראָווסקי פֿאַררופֿן געוואָרן אַ זיצונג אויף דעם דריטן טאָג אין חשון תקי״ח פֿון אַלע קאַטוילישע פֿירער און די לעצטע האָבן אַרויסגעטראָגן אַ שרעקלעכן פּסק־דין צו פֿאַרברענען דעם תלמוד און די פּוסקים־ספֿרים (12).

אַ פֿינצטערער טאָג אין דער געשיכטע פֿון פֿוילישן יידנטום איז ג׳ע־ווען דער טאָג, ווען מען האָט אויף די גאַסן פֿון לבוב, בראָד, א. א. שטעט געברענט די ספֿרים פֿון די גרעסטע תלמודיסטן. דער טאָג איז דערקלערט געוואָרן אַלס פֿאַסט־טאָג מיט די גרעסטע חומרות ווי יום כפּור. ביי די פֿראַנקיסטן איז דאָס געווען אַ יום־טוב און מען איז נאָך מער געזונקען אין

עקסטאַז פֿון לידנשאַפֿטן, איינגעהילט אין קבלה און קריסטלעכן מיסטי־ציזם (13).

אין סאמע חשכות האָט זיך באַוויזן אַ ליכט־שטראַל, אַ שטערן פֿון הימל, וואָס האָט באַלויכטן דעם יידישן הימל איבער די סטעפּעס פֿון אוק־ראַינע, פֿאַדאַליע, פּוילן, ווייס־רוסלאַנד און גאַליציע, דאָס איז געווען ווי חסידים האָבן אים טיטולירט דער נייער אר״י אין פּוילן — ר׳ ישראל בעש״ט. ער איז געווען די לעגענדאַרישע פּערזענלעכקייט, דער שאַפֿער פֿון נייעם חסידיזם, אַ נייעם באַגריף פֿון עבודת הבורא און אַנגעצייכנט די וועגן פֿון אַריינברענגען שמחה אינעם אַזוי־פֿיל פֿאַרצערטן יידישן האַרץ. ער האָט זיך פֿאַרטיפֿט אין די קבלה־ווערק, אין דעם מיסטיציזם פֿון אר״י און זיינע נאָכפֿאָלגער און געשאַפֿן אַ נייעם דרך. אָנשטאָט סגופֿים, דינען גאָט מיט שמחה און הנאה האָבן פֿון לעבן, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט קדושה.

/ o /

הערות:

(1) י. צינבערג, קולטור היסטאָרישע שטודיעס, ניו־יאָרק, 1949, ז. 41.

(2) זע, דוד כהנא, דאָרט „אבן התועים" ז״ז 90 — 95, באריכות: ארונינו אבינו זקן בן שמונים והיום תש כח בידיו ורגליו, ובעת שהיינו בקושטא, ספר לנו זקן אחד, שנפל מן הבנין ונטה למות.

(3) ניסנבוים, לקורת היהודים, ז. 139.

(4) כהנא, דאָרט ז״ז 99 — 100. נוסח פון בריוו פון דמשק, געחתמעט נתן אשכנזי אינטערעסאַנט איז, וואָס אייניקע רביים אין מקובלים האָבן געהאַלטן פון דאָזיקן ספר אזי נעזאָגט, אז מ׳האָט אומויסט ארויסגעלאָזט אַ שם רע אויף אט־דעם רעליגיעזן ספר.

ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי (חיד״א) האָט אויך געהאַלטן פון דעם ספר, נישט אַכטנדיק, וואָס יעב״ץ האָט ארונטערגעריסן דאָס כפר, האַלטנדיק פאר זיין מחבר נתן שרי דעם אנפירער פון דער שבתי צבי באַוועגונג.

דער מהר״י אלגאזי, שרייבט אין דער הקדמה, אז ער האָט זיך באַמיט צוויי יאר אויף מסדר זיין דאָס ספר כדי מזכה זיין דעם רבים. אַזוי דער מחבר פון „מקדש מלך", אזוי ר׳ אהרן ברכי׳ פון מאדענא אין זיין ספר שמן משחת קודש און פיל אַנדערע רבנים און מקובלים. פון ר׳ יעקב עמדין קאָן מען נישט ברענגען קיין ראיה — ער האָט דאָך באַקעמפט אויך דעם רבין ר יהונתן אייבעשיץ, ר משה חיים לוצאַטו און אנדערע אויף וועלכע ער האָט בלויז נעהאַט דעם מינדעסטן חשד, אז זיי פארנעמען זיך מיט מיסטיציזם.

ר׳ צדוק הכהן פון לובלין האָט אמאל דערציילט פון אַ מעשה וואָס דער קאָושיניצער מגיד ר׳ ישראל האָט דערציילט און ר׳ צדוק האָט אויסגעפירט, אז די דערציילונג

איז ארויסגענומען פון ספר חמדת הימים און דערפון איז געדרוקט, אז דער מניד האט אריינגעקוקט אין דעם ספר (זע, אברהם יעלין, „דרך צדיקים", פיעטערקוב, תרע"ב ז. י"ב).

(5) משנת חכמים, ט"ו; נ"ו.

פון די מערסט־קנאותדיקע באקעמפער פון שבתי צבי און זיינע נאכפאלגער, דאדף דערמאנט ווערן דער ספרדישער רב פון לאנדאן ר' יעקב ששפורט. ער איז דער מחבר פון ספר „ציצת נובל צבי", א שארפע פאלעמיק קעגן שבתי צבי (ווען אים איז דוד כהנא'ס „אבן התועים" ז"ז 82 — 83 און אין מ. א. שולוואם „רומא וירושלים").

(6) זע: ישראל היילפערין „העליות הראשונות של החסידים לארץ ישראל", שוקן, ירושלים, תש"ז. נישט צו פארמישן מיט די שפעטערע עליות פון די אמתע חסידים, ר' אברהם גרשון קיטאווער, (עולה נעווען אין יאר תק"נ, נפטר נעווארן אין ירושלים תקכ"ג — 1763). ר' נחמן האראדענקער, ר' מנחם מענדל פרעמישלייאנער (תקכ"ד — תקכ"ח), ר' מנחם מענדל וויטעבסקער (ת"ץ — 1730; תקמ"ח — 1788), ר אברהם קאלעסקער און אנדערע.

(7) נעבוירן איז יאר תכ"א. זיין פאטער יעקב צבי איז עלי־פי־נס נעראטעוועט נעווארן אין די גזירות ת"ח. אין יאר ת"ע איז ער נעווארן רב אין אמסטערדאם און אין יאר תע"ח (לי־ל ב' ר"ח אייר") נפטר נעווארן אין עלטער פון 58 יאר.

(8) זע, באריכות, דוד כהנא, תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים, אבן אופל, כרך שני, דביר, תרפ"ז, ז"ז 20 — 85.

(9) מגילת ספר, ר"נ.

ווען ר יעקב עמדין האבן מיר שוין א נאנצע ליטעראטור, אויסער זיינע אייגענע צענדליקער ספרים, צווישן זיי, ספרים פון ביאגראפישי־מעמואריסטישן באדייט, ווי זיין „מגלת ספר" (וואדשע, תרנ"ז).

פון די לעצטע ווערק ווען ר' יעקב עמדין דאדף דערמאנט ווערן די פאלשערישע ביאגראפישע שטודיע פון מארטימער כהן אין ענגליש:

Jacob Emden, A Man of Controversy,
By Mortimer J. Cohen. Ph.D.
Philadelphia, 1937, 336 P.P.

א קינסטלערישן תיקון האט ר' יעקב עמדין באקומען ווי בכלל, זיין פאטער דער חכם צבי און די פון אים אפשטאמיקע, דורך דעם בוך „ר' יעקב עמדין" פון אברהם ביק, (ניו־יארק, תש"ז), אנפאנגדיק מיט די משיחסיסטישע שטראמען, ביים אנהויב פון יידישן גלות, ביז צו דער צייט פון פאלשן שבתי צבי, ביז די עפאכע פון ר יעקב עמדין און ר' יהונתן אייבעשיץ.

(10) ווען דעם אין מיין שטודיע „דער ווילנער גאון", באריכות .

(11) כדי צו באקענען זיך מיט רמח"ל לעבנסגאנג, צרות און קאמפן, זע שמעון גינצבורג, ר משה חיים לוצאטו ובני דורו, אסף אגרות ותעודות (שני ספרים), תרצ"ז, ווענן זיינע תלמידים, זע אגרת קמ"א. ר' ישעיה באסאן, האט אין דער יוגנט געלערנט לאטיין און ווען ער איז עלטער געווארן האט ער געפאסט פערציק תעניתים, ער זאל פארגעסן די שפראך... דער „לשון הקליפה"... ער איז געווען א תלמיד פון ר' משה זכות און באריכט נעווען אין דער רבנישער וועלט, אויך זיין רבי, ר' משה זכות (שפ"ח — 1625; תנ"ח — 1697) האט געפאסט פיל תעניתים צו פארגעסן לאטיין, וואס שטערט אים אין משיג זיין תורה־געדאנקען.

דער כהן פון לובלין (ר' צדוק, תקפ"ג — 1823; תר"ס — 1900), א קענער פון ווייסאסאפט און פילאזאפיע, האט געענטפערט די לובלינער משכילים, ווען האבן אים

געווארן אלס רב, מיטן באדינג ער זאל זיך פארפאלקאמען אין דער לאנד־שפראך, האט ער זיי נעענטפערט, אז ער וויל נישט פאראומריניקן זייו מויל... זע, נ. שמן, „בא־ציאונג צום פרעמדן", ז"ז 100 — 101.

ר' יעקב עמדין, וועלכער רעדט אין זייו סדור („חלוז המצרי") קעגן לערנען פי־לאזאפיע, האט גראד אין דער יוגנט אוז נאכדעם בייט גביר ר' בער כהן, געלערנט פרעמדע שפראכז אוז סעקולערע וויסנשאפטן. זען, „מגלת ספר" (וואַרשע, תרנ"ז); מטפחת ספרים („מהדורא קמא", אלטונא, תקכ"ח' אוז אנדערע זיינע ספרים.

זע אויך שמעון גינצבורג:

The Life and Works of M. H. Luzatto Philadelphia 1931

רמ"חלז באטראכט ער אלס פאטער פוז דער נייער העברעאישער רענעסאנס־תקופה.

זע: ז"ז 127 — 162.

א גאר וויכטיק־באדייטנדיקע שטודיע צו דער רמח"ל פארשונג איז די פולע, דער־נענטע ביבליאנראפישע ארבעט פוז נפתלי בן מנחם, „כתבי רבי משה חיים לוצאטו", הוצאת מוסד הרב קוק; הוצאת „מחברות לספרות", ירושלים, תשי"א. אין זיין אריינ־פיר וווייזט אז דער מחבר, אז „ברשימת גינצבורג נרשמו 29 מהדורות של „מסילת ישרים" וברשימה זו — נרשמו 105 מהדורות".

(12) זע: ה. גרעץ, „די יודישע געשיכטע", באנד 7, ז"ז 293 — 305.

(13) אין צייט פוז שבתי צבי זענען א סך יידן אנטלאפן פוז פוילן קיין ברעסלוי ווי ר' שאול, קראקאווער רב אוז אנדערע גרויסע פערזענלעכקייטן.

דוד כהנא אבז מלואים, ז. 170.

זע: „עיר הצדק" (ז. קנ"ה) וכה אמר בתשובתו הנדפס סוף שו"ת הרמ"א דפוס אמשטרדם שנת תע"א בזה"ל: הנדחה מפני השעה, ושב בגולה ומצפה לישועה הק' שאול הרוצץ בק"ק קראקא והנלוי חותם פה ברסלאו.

אויך אין דער פאלקס־ליטעראטור געפינט מען אז אפקלאנג פוז יענער עפאכע.

עס באווייזט זיך דאס לויד וועגן דעם מלך שבתי צבי („איין שיינע לידל וועגן משיח") נעדרוקט אמסטערדאם 1666), דער מחבר: יעקב טוסקי פוז פראג זאגט אז אז שבתי צבי נעפינט זיך אין טערקיי, וועט איינעכן ארויספירן אלע יידן פוז גלות איז דעם לאנד פוז מילך און האניק, וואו יידן וועלן נישט דארפן האנדלען און זיך קענען פארנעמען מיט תורה מצוות און מעשים טובים.

/ 0 /

ג

חסידיזם אין פוילן

ווילן מיר זיך דאָ נישט אַריינלאָזן אין די חקירות וועגן חסידישן אויפּ־טו, אויך נישט אין די מחלוקות צווישן די חסידים און מתנגדים, וועמעס פּירער עס איז איז געווען דער גרעסטער אנערקענטער תלמודיסטישער גאון פֿון יענער צייט, ר׳ אליהו מווילנא (באַקאַנט אַלס וווילנער גאון (א׳ פּסח ת״פּ — 1720; חוהמ״ס תקנ״ז — 1796), און די אַנדערע גייסטיקע פּירער פֿון פֿרום־טראַדיציאָנעלן ליטווish־פּוילish־רבנות־יידנטום.

כדי צו באַקענען זיך מיטן חסידות־צענטער אין לובלין, ווילן מיר בלויז אין אייניקע וועריטער געבן אַ כאַראַקטעריסטיק פֿון דער חסידות־באַוועגונג אין איר אויפֿקום־תקופֿה, אין דעם אַזוי־גערופֿענעם קלאַסישן פּע־ריאָד, וועלן דער חסידיזם האָט געשאַפֿן אַ נייעם גייטיקן אַטמאָספֿער. די צייט וועלן חסידיזם איז מיט דרייסטקייט און אָפֿנהאַרציקייט אַרויסגעטראָטן קעגן דער פֿאַרגליווערטקייט פֿון אות ביי אַ סך גמרא־קענערס און לערנערס, וועלכע האָבן ביז יענער צייט דאָמינירט די פֿרום־יידישע גאָס און דעם בית־המדרש. דער חסידיזם זייענדיק ענג פֿאַרבונדן מיט דער „רעליגיע פֿון האַרצן", מיט „רחמנא לבא בעי" האָט אויפֿגעטרייסלט דאָס גאַנצע יידנ־טום און געלייגט אַן אייגנאַרטיקן חותם אויף דער וויטערדיקער דינאַמי־שער אַנטוויקלונג פֿון יידישן פֿאָלק.

דאָס פּוילישע יידנטום האָט זיך דאָמאָלט, ווי דער פֿילאָזאָף שלמה מייחון שילדערט עס, געטיילט אין דריי קלאַסן: אויף האָרעפֿאַשנע פּשוטע יידן, אויף לומדים, וואָס לעבן פֿון לומדות און אויף לומדים, וואָס גיבן זיך אינגאַנצן אָפּ מיט תורה און ווערן אויסגעהאַלטן פֿון באַלעבאַטישן קלאַס. דער קלאַס פֿון לומדים איז געווען דערווייטערט פֿון פֿאָלק און גרויס איז געווען דער תהום צווישן למדן און „עם הארץ". איז געקומען דאָס חסידות און פֿאַרייניקט אַלע טיילן און אַלע שיכטן פֿון יידנטום. חסידות האָט אַריינ־געבראַכט אַ רוח החיים, סענטימענטאַלן געפֿיל אין דער יידישער רעליגיע. אַנשטאָט טרוקענער פֿאָרמאַליסטישער פּעדאַנטישער פֿרומקייט, אַנשטאָט סטאָטישקייט, מעכאַנישקייט, האָט חסידיזם אַוועקגעשטעלט אינעוויניקסטע רעליגיעזע התלהבות, דינאַמישע שעפֿערישקייט; אַנשטאָט טרוקענער תלמו־

דישער קאַזואיסטיק און גייסטיקן אַריסטאָקראַטיזם — אַ לעבעדיק דעמאָ־קראַטיש יידישקייט, וואָס האָט אַזוי שטאַרק אָפּגעלירט צו דער נשמה פֿון פֿאָלקס־מענטש און וואָס האָט געשאַפֿן איין האַרמאָנישע גאַנצקייט, דורכ־געגומען מיט אַ פֿלאַמענדיקן הייסן גלויבן.

דער גייסטיקער פֿאָטער פֿון אָט־דער דאָזיקער באַוועגונג איז געווען ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַ מערקווירדיג געשטאַלט, — אַ יידישער פֿאָלקס־מענטש מיט אַ גרויסע פֿאַנטאזיש נשמה און הייס־ליבענדיק האַרץ — ר׳ ישראל, דער זון פֿון ר׳ אליעזר בעל שם טוב.

ר׳ ישראל בעש״ט איז געבוירן געוואָרן אין שטעטעלע אָקופּ, ביי דער גרענעץ פֿון פּוילן און מאָלדאַוע, אין יאָר תנ״ח (1698 — לויט אייניקע אין יאָר ת״ס). און נאָך אַלס קינד געבליבן אַ היימלאָזער יתום. פֿון קינד־הייט אָן האָט ער געליטן נויט און דחקות. צו פֿאַרדינען זיך אויף חיונה, האָט ער געטאָן אַלערליי אַרבעטן. אַ ליים־גרעבער, געהאָט אַ קרעטשמע, פֿאַרקויפֿט אָקאָווית, געווען אַ באַהעלפֿער ביי אַ מלמד, אַליין אַ מלמד, און נאָך אַזעלכע פּרנסות. ער איז אָבער געווען שטאַרק באַליבט אין די מקומות, וואו ער האָט געלעבט און מיט וועמען ער איז געקומען אין בא־רירונג. מען האָט ליב געהאָט דעם באַשיידענעם צדיק וועלכער איז, ווי זיינע ביאָגראַפֿן דערציילן, געווען אַנדערש פֿון די צדיקים און מגידים פֿון יענער צייט. ער איז געווען ווי זיי, אַרײַנגעטאָן אין אויפֿשטעלן איבער אַ נייס די יסודות פֿון יידישן קיום נאָכן חורבן און קריזיס דורך די גזרות, שחיטות און מהומהדיקייטן. ער האָט אָבער געהאָט נייע וועגן, ווי צו באַ־לעבן די אויסגעטריקנטע ביינער, ווי מעורר צו זיין די פֿאַרטריבענע, פֿאַר־שטויסענע און פֿאַרוואָגלטע — אָבער פֿריער פֿון אַלץ, איז ער געווען פֿאַר־טאָן מיט זיין אייגענער שלימותדיקייט.

נאָך דעם, ווי ער האָט אין בראָד חתונה געהאָט מיט דער שוועסטער פֿונעם באַרימטן רב און מקובל ר׳ גרשון קיטאָווער (נפֿטר געוואָרן אין ירושלים בערך תק״ך — 1760) / 1 /, האָט ער זיך פֿאַרטיפֿט אין זוהר און קבלה־ספֿרים. יאָרן לאַנג געפֿראָווען התבודדות צווישן די הויכע בערג ביים טייך פּרוט, און איז גייסטיק צוגעצויגן געוואָרן צום זוהר און צו די כתבי האר״י. זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט תורה און יראת שמים, איבערלאָזן־דיק דעם עול פּרנסה צו זיין פֿרוי. זיין גאַנץ ווען איז געווען דורכגעדרונ־גען מיט די סודות התורה, אין אים האָט געברענט אַ רעליגיעזער עקסטאַז און אַ גרענעצלאָזע ליבשאַפֿט צו גאָט און צו זיין העכסטן באַשאַף — דעם מענטש.

זיין וועלט־אנשויאונג איז געווען די קבלה, וואָס האָט זיך אַרייַנגעפאסט אין זיין טיף־רעליגיעז־עקזאלטירטע און מיסטיש־געשטימטע נאַטור און ער האָט געשאַפֿן דעם סינטעז פֿון עטיק, מצוות־מעשיות, מופֿתים, געטלעכקייט, מענטשלעכקייט — אין אַלץ איז דאָ, לויט זיין אויפֿפֿאַסונג, פֿאַרקערפֿערונג פֿון גאָטהייט, אַלץ וואָס עקזיסטירט איז זיין לבוש — נישטאָ אַזאַ אָרט אין דער וועלט, וואו ער זאָל נישט זיין „לית אתר פּנוי מניה".

אין עלטער פֿון 36 יאָר, בערך אַרום דעם יאָר ת״צ (1730) איז דער בעל שם נתגלה געוואָרן. ר׳ יהודה לייב, דער מוכיח פֿון פּולנאע (נפֿטר פּולנאה, כ״א טבת תקל״א — 1771) איינער פֿון זיינע מקורבים, איז געווען פֿון די ערשטע צו פֿאַרשפֿרייטן די תורה פֿון בעש״ט אין דער וועלט — די תורה וואָס האָט געלערנט:

„בכל מה שיש בעולם, יש נצוצות של קדושה, אין דבר ריק מן הנצוצות הללו, אפֿילו עצים ואבנים, הקב״ה מסתתר בכמה לבושים ומחיצות, הכל נברא ונעשה מעצמותו, כביכול כהדין קומצא דלבושיה, מיניה וביה (2).

„די שכינה — האָט ער געלערנט — באַהאַלט זיך אין אלצדינג, וואָס איז באַשאַפֿן געוואָרן, אויך אין גוטס און שלעכטס. עס איז בכלל נישטאָ קיין אפּסאלוט שלעכטס. דאָס שלעכטע איז אַ פֿוס־בענקעלע פֿאַרן גוטן — אין רע בהחלט, כי הרע הוא כסא אל הטוב. דאָס שלעכטע איז אַ נידעריקערע מדרגה פֿון דאָס גוטע".

דער בעש״ט האָט נישט געהאַלטן פֿון זיך, אַז ער איז געקומען עפּעס מחדש זיין. ווי עס ווערט איבערגעגעבן פֿון זיינע ביאָגראַפֿער, האָט ער וועגן זיך געזאָגט:

„דאָס אַלץ, וואָס איך האָב מחדש געווען אין דער וועלט פֿון אמונה, אַדער דאָס, וואָס איך האָב געלערנט פֿון אַנדערע, איז טיף פֿאַרבאָרגן אין מיין האַרץ, וואָס איך לערן פֿאַר אַנדערע וועגן ענינים פֿון אמונה, איז נישט מער, ווי דער עודף, וואָס גיסט זיך אַרויס קעגן מיין ווילן.... אַזוי ווי עס גיסט זיך אַרויס אַ טייל וואַסער פֿון אַ כלי, וואָס איז אָנגעפֿילט איבער די בערעס".

די הויפּט־לערע איז באַזירט אויף דער קבלה און אויף דער האַרמאָניע אין קאָסמאָס און אוניווערס — די באַהעפֿטונג פֿון דער יצירה אינעער צו דער אַנדערער, דאָס צונויפֿגיסן זיך פֿון אַלע מדרגות צום העכערן און שלמותדיקן. און נאָך מער, אַז דאָס צו דערגרייכן קאָן מען נאָר דורך דעם הייליקן געפֿיל, דורך אינעווייניקסטע דערקענטעניש, וואָס שטייט אַ סך העכער פֿון דעם דרויסנדיקן קענען און ווישן. נישט דער קאָפּ איז דער עיקר נאָר דאָס האַרץ.

אנשטאט דאס פיניקן זיך אלס מדרגה אין עבודת השם, האט דער בעש"ט געלערנט, אז מען קאן דינען גאט דווקא דורך שמחה און שמירת הנפש והגוף. נאכן בעש"ט האט מען מער נישט געצייכנט יידישע מצבות מיטן טיטול: „ישב בשקו ובתעניתו משבת לשבת". ווי א קריסטאל ריינער נשמה, וואס האט מיט זיין ליבע צום פאלקס־מענטש, זיך דערוואכן גע־ וואלטיקע באגייסטערונג צווישן יידן, אז שוין בחייו זענען צו אים געקומען צען טויזנט חסידים, האט ער נישט געוואלט, אז די פון שטענדיק פאר־ דאגהטע, קאשמארפולע יידן, זאלן זיך אליין אנטאן צער און וויטיק.

אויב א דרשן האט זיך אוועקגעשטעלט זאגן „מוסר" צו אן עדה יידן, איז דער בעש"ט מיט טרערן אין די אויגן ארויס מיט געבייזער: דו וועסט וואגן רעדן שלעכטס אויף יידן! זיי וויסן, ווען א ייד לויפט אויף דעם מארק און פלאגט זיך א גאנצן טאג אויפן שטיקל ברויט און פארנאכט דערמאנט ער זיך, מען דארף דאוונען מנחה, לויפט אין א הויף ארײן אפדאוונען אין איילעניש, און וווייסט אפילו נישט וואס ער רעדט, אבער אין הימל צי־ טערן די פייערדיקסטע מלאכים...(3) אהבת ישראל, איז געשטאנען ביים בעש"ט העכער פון אלץ און אט די אהבת ישראל האט ער איינגעוואלצט אין זיינע תלמידים, כאטש נישט מיט דער זעלבער מאס. „דער, וואס מאכט חרוב איין יידישע נשמה, רופט ער אויס, איז, ווי ער וואלט חרוב געמאכט די גאנצע וועלט, און דער, וואס איז מציל איין יידישע נשמה, איז ווי ער וואלט מציל געווען די גאנצע וועלט".

נישט בלויז טאר מען נישט רעדן קיין שלעכטס אויף יידן, ווי ער האט גזאגט צום מגיד, ווען ער האט געשטראפט, אז יידן זענען נישט געגנג פרום, לערנען נישט, דאוונען נישט ווי געהעריק, נאר מען דארף ליב האבן א ייד מיט אלע כוחות און אים פארשאפן וואס מער פארגעניגן.

נישט קיין וואונדער, וואס דער בעש"ט איז געווארן דער ליכטיקער וועגווייזער פאר דער גרויסער יידישער מאסע, געפונען די געהעריקע טרייסט־ ווערטער, נישט געלאזט יידן ארײנפאלן אין עצבות, אין פעסימיסטישקייט: נישט געלאזט אים אנגיין מיט דער תורה פון אסקעטיזם און נזירות. אין קעגנטייל, געוועקט ביי אים דעם לוסט פון זארגלאזער פרייד. זיי געפון צום טאנץ, ניגון, בטחון, דער שטארקסטער כלי זיין, צו באקעמפן דעם שעדלעכן און געפערלעכן יאוש.

דער בעש"ט איז נפטר געווארן אין מעזשבוש דעם ערשטן טאג שבועות תק"כ, און זיין אפיציעלער ממלא מקום איז געווארן זיין תלמיד ר' דוב בער ב"ר אברהם, דער מעזריטשער מגיד (געבוירן אין לוקאטש, אין יאר תס"ד —

1704; נפֿטר געוואָרן י״ט כסלו, תקל״ג — 1772), דער גייסטיקער נאָכפֿאָל־גער פֿון בעש״ט, דורך וועמען די חסידישע שיטה איז אויסגעקריסטאַליזירט געוואָרן, געקראָגן מעטאַפֿיזיש־פֿילאָזאָפֿישע עלעמענטן און סאָלידע פֿאָרמען, אויסגעברייטערט דורך דעם מגידס תלמידים און מקורבים, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפֿונען ר׳ אלימלך פֿון ליזשענסק, וועלכער האָט אין קעגנזאַץ צו ר׳ שניאור זלמן פֿון לאָדי (געבוירן אין לאָזני, ביי מאָהילעוו, תק״ז — 1747; נפֿטר געוואָרן אין לאָדי, יום א׳ כ״ד טבת, תקע״ב — 1812), דעם טיפֿסטן דענקער און גרעסטן גאוניש מקובל־תלמודיסט אין חסידישן לאָגער אין דעם אויפֿבלי פֿעריאד באַפֿעסטיקט די דעמאָקראַטישע תורה פֿון חסידות און אויפֿגעהויבן דעם קולט פֿון צדיק.

ר׳ שניאור זלמן פֿון ליאָדי, דער באַגרינדער פֿון ווייס־רוסישן חסידות האָט זיך פֿאַרנומען מיט די מעטאפֿיזישע טעאָריעס און דאָקטרינען פֿון חסידיזם אין קעגנזאַץ צו דער פֿאַרגליווערטקייט פֿון לעבן און טרוקענעם אַריסטאָקראַטיזם פֿון רבנים. ער האָט עס געשאַפֿן די פֿילאָזאָפֿיע פֿון רבנישן חסידות; די רעליגיע פֿון געפֿיל, סינטעטיש צוזאַ־מענגעמישט מיט לומדות און מוח אַנאַליטיק; ער האָט געשאַפֿן דורך זיינע „לקוטי אמרים״ (באַקאַנט אלס „ספֿר התניא״) די פֿילאָזאָפֿישע באַגרינדונג פֿון מוח־חסידות, פֿון חכמה, בינה, דעת — חב״ד. ער איז מבטל דעם אַקסיאָם, אַז דער צדיק מוז זיין אַ בעל־מופֿת. ביי אים מוז דער צדיק זיין דער בעל־מוח.

אויך אין קאָנצק האָט מען נישט געהאַלטן פֿון מופֿתים. ר׳ מענדעל קאָצ־קער פֿלעגט זאָגן „אותות ומופֿתים באדמת בני חם״ — מופֿתים זענען בלויז פֿאַר עמי־הארצים, פֿאַר „בני חם״, אָבער נישט פֿאַר בני תורה.

ר׳ אלימלך ליזשענסקער, דער פֿאָלקסטימלעכער רבי, האָט אָבער אויך זוכה געווען צו אַזעלכע תלמידים, ווי דער לובלינער רבי, ר׳ יעקב יצחק הור־וויץ, דער באַגרינדער פֿון פּוילישן חסידות, ביי וועמענס טיש, די גרעסטע צדיקים פֿון דור, פֿלעגן זיצן מיט גרויס פּחד און וועגן וועמען עס האָט זיך אויסגעדריקט דער פֿריער דערמאָנטער באַרימטער אָפּטער רב ר׳ אברהם יהושע העשל: „ער איז געווען אַ מלאך, אין זיין טיר האָבן אָנגעקלאָפּט די גרעסטע צדיקים פֿון זיין צייט, ער האָט קיינמאָל נישט אויפֿגעהויבן די אויגן, נישט פֿאַראייניקנדיק זיך מיטן בורא עולם״.

נישט אומזיסט, האָט די חסידישע וועלט, אים אַ נאָמען געגעבן, דער „חוזה״ פֿון לובלין. זיין נשמה איז געווען טיף־פֿאַרוואָרצלט אינעם „זוהר״ און אינעם גייסט פֿון אר״י און בעש״ט. ער איז געווען, ווי זיין חבר, דער קא־

זשיניצער מגיד ר׳ ישראל ב״ר שבתי (תצ״ו — 1736; תקע״ה — 1815) טי־טולירט אים דער „אורים ותומים״, אין יענער דריטער פלעיאַדע פֿון צדיקים, אין דער גרויסער חסידישער עפּאָכע.

אין די ראַמען פֿון דער דאָזיקער מאַנאָגראַפֿישער אַרבעט, איז אומ־מעגלעך צו געבן, אפֿילו אַ צמצומדיקע ביאָגראַפֿיע פֿון אָט־דעם טרעגער און פֿאָרשפּרייטער פֿון חסידישן דרך אין פּוילן, פֿון גייסטיקן פֿאָטער פֿון די חסידישע דינאַסטיעס: פּשיסכע, קאָצק, גער, איזשביצע, סאָכאָטשאָוו, אַלעק־סאַנדער, וואירקע, לובלין און אַ סך אַנדערע דאָמינירנדיקע חסידישע „הייף״ אין פּוילן.

אויף אַן אַנדער אָרט האָבן מיר געשריבן (4):

נישט קוקנדיק דערויף, וואָס לובלין איז מיט אַ הונדערט יאָר צוריק נאָך אַלץ געווען די מתנגדישע שטאָט, איז דאָרטן געלייגט געוואָרן דער פֿונדאַ־מענט פֿון פּוילישן חסידיזם מיט זיינע נייע דרכים און שיטות.

אייגער פֿון די 39 תלמידים פֿונעם מעזריטשער מגיד, דער יונגסטער פֿון זיי, ר׳ יעקב יצחק הורוויץ (דער „לובלינער רבי״) האָט זיך באַזעצט אין לובלין און צוגעציגן צו זיך צענדליקער טויזנטער חסידים און הונדערטער תלמידים פֿאַר זיין דרך און חסידות.

„וועגן דעם דאָזיקן לובלינער רבין זענען פֿאַראַן אומצעליקע לעגענדעס. מ׳האָלט אים פֿאָרן גרעסטן פּוילישן רבין. דער קאָזשעניצער מגיד ר׳ ישראל האָט אים געראָפֿן „אורים ותומים״ (פֿאַרגלייכנדיק אים צו דעם אורים ותומים, וואָס דער כהן־גדול האָט געטראָגן אין בית המקדש און געקענט זאָגן, וואָס עס וועט זיין אין דער צוקונפֿט). אין דער חסידישער וועלט איז ער באַוואוסט אַלס דער „חוזה״ (זעער) פֿון לובלין, ווייל ווי חסידים זאָגן האָט ער געקענט זען פֿון איין עק וועלט ביז דעם צווייטן, און דער זדיטשעווער צדיק זאָגט עדות, אַז ער האָט געהאַט „גרעסערע אויגן״ פֿונעם רבין ר׳ אלימלך פֿון לי־זענסק, וועלכער ווערט פֿאַררעכנט ווי דער פֿאָטער פֿון פּוילישׂ־גאַליציש חסידיזם.

אין זיין צייט האָט לובלין געהאַט פֿאַר אַ רב דעם באַוואוסטן שאַרפֿן מתנגד ר׳ עזריאל הורוויץ, באַוואוסט אין דער לומדישער וועלט אַלס „אייזער־נער קאַפּ״; ער איז געווען, לויט אייניקע פֿאַרשער, זיינער אַ קרוב, אָבער זייענדיק אַ קעגנער פֿונעם חסידות, האָט ער אים געוואָלט באַקעמפֿן דורך פֿאַרשידענע מיטלען, אַמוויניקסטנס האָט ער אים געוואָלט פֿאַקן אין אַ האָר־בער סוגיא, וואָס ער זאָל נישט וויסן צו פֿאַרענטפֿערן, זענען אָבער צווישן

זיינע תלמידים געווען גאונים מופלגים און זיי האבן אים שטענדיק פאר־ענטפערט (5).

„דערציילט די וועלט, אז דער לובלינער „איזערנער קאפ" האט אמאל פון אים פארלאנגט, אז ער זאל אויסרופן בפני עם ועדה, אז ער איז נישט קיין רבי און זאל הייסן זיינע חסידים אהיימפאהרן און מער נישט קומען צו אים. איז די חסידים גאר געפעלן זיין „עניוות" און זיי זענען אין גרעסערע מאסן געקומען. האט ער פון אים פארלאנגט, אז ער זאל זיך לויבן אלס רבי און צדיק, וועט עס די חסידים נישט געפעלן און וועלן אים פארלאזן. האט אים דער רבי פון לובלין געענטפערט: „כאטש איך בין נישט קיין רבי, בין איך אבער נישט קיין ליגנער און ווי אזוי קאן איך אויף מיר זאגן, אז איך בין א צדיק".

דער „חוזה" פון לובלין איז נפטר געווארן תשעה באב, אין יאר תקע"ה (1815). אינעם יארצייט טאג פלעגן טויזנטער יידן יאר־איין און יאר־אויס עולה־רגל זיין צום געהיליקטן קבר אויפן אלטן לובלינער בית־עלמין. אינעם דאזיקן טרויער־טאג פלעגן יידן גיין אויסגיסן זייער ביטער הארץ אויף די צרות, וואס זיי לעבן איבער. ביי די „טויטע" אומאנער חסידים איז דער קבר פון רבין פון לובלין נאך מער געהיליקט. נישט קענענדיק עולה זיין צום קבר פון ר' נחמן בראסלאווער פלעגן זיי קומען צופארן אין די טויזנטער קיין לובלין און ליגן אויף דעם אלטן בית־עולם טעג און וואכן ביז זייער „לעבעדיקער" פירער האט זיי געזאגט, אז מען האט שוין אלץ אויפגעטאן, און אז די התעוררות און התדבקות מיט דער נשמה פון לובלינער האט שוין גע־בראכט דעם געהעריקן תיקון. אזוי האט מיר געהאט דערקלערט א בראסלאַ־ווער חסיד.

וועגן דער פטירה, אדער בעסער געזאגט די „נפילה", ווי חסידים זאגן, פונעם לובלינער רבין, וואס איז אויסגעקומען גראד תשעה באב, אינעם טאג אין וועלכן אלע יידן טרויערן, דערציילן חסידים פארשידענע לעגענדעס, אויך, אז דאס זאל האבן צו טאן, מיט זיין איילן זיך צו ברענגען משיחן.

„צווישן זיינע הויפט תלמידים זענען אממייסטנס באוואוסט: ר' יעקב יצחק פשיסכער, דער „ייד הקדוש"; ר' שלום רוקח, דער בעלזער רבי און ר' שמחה בונם פשיסכער, באוואוסט אלס „רבי ר' בונם".

„פארן רבין ר' בונם, האט מען אמאל דערציילט, פון א ייד, וואס זאגט אויס גאנץ תהילים יעדן פרימארגן און פירט זיך נישט כשורה, האט ער באמערקט: — „אויב ביי האלב תהילים זאגט דער מחבר פון תהלים: „זיי רעדן

מיט די מיילער און מיט די צונגען, נאָרן זיי״ — וואָס קאָן נאָך זיין, אַז ער זאָגט גאַנץ תהלים?״ (ויפוֹתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, תהלים ע״ח, ל״ו) (6).

וואָר איז געווען דער ערשטער לובלינער רבי? פֿונוואַנען איז ער געקומען דער גרונט־לייגער פֿון פּוילישן חסידיזם? אין וואָס איז באַשטאַנען זיין אייגנאַרטיקייט און גרויסקייט אַלס רבי?

ר׳ יעקב יצחק הורוויץ איז געבוירן געוואָרן אין יוזעפֿאָוו, נישט ווייט פֿון לובלין. זיין פֿאָטער ר׳ אברהם אליעזר איז געווען דער רב אין שטעטל. נאָך אַלס קינד האָט ער אַרויסגעוויזן נטיות צו התבודדות און אַפּגעזונדערטקייט און ווי זיינע ביאָגראַפֿער גיבן איבער, האָט ער אַלס קינד כמעט שטענדיק געהאַלטן די אויגן צוגעמאַכט (8).

נישט אומזיסט האָט זיך וועגן אים אויסגעדרקט — ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט — ר׳ יצחק אייזיק זידיטשוויווער, אַז „דעם לובלינערס אויגן האָט כביכול דער רבי ר׳ מלך אויך נישט געהאַט״.

ר׳ צבי אלימלך (הערש מלך דינעווער), אין זיין ספֿר „אגרא דפּרקא״ (אות כ״ה), דערציילט: „מיר האָבן דאָך אַליין געזען פֿון אונדזער הייליקן רבין, אַז ער האָט געלייענט אין שריפֿט, נעמען פֿון פּערזאָנען, וואָס האָבן געשריבן צו אים, האָט ער מיט זיין הייליקן גייסט געקענט דערקענען די מעשים פֿונעם מענטש אָדער פֿאַרקערט״.

ווי אַזוי איז ער געקומען צו חסידות, צום רבין ר׳ בער און נאָכדעם צום רבין ר׳ אלימלך, ווערן דערציילט פֿאַרשידענע מעשיות און לעגענדעס. ס׳ווערט דערציילט, אַז וועז ער איז אַלט געוואָרן צען יאָר איז ביי זיי אין שטעטל געווען אָפריכטן גלות, דער רבי ר׳ זושע פֿון אניפּאָלע (נפֿטר געוואָרן תק״ס — 1801), דער ברודער פֿון רבין ר׳ אלימלך פֿון ליזשענסק. ר׳ זוסיא האָט באַמערקט ווי דאָס יינגל ווייניט מיט ביטערע טרערן ביים דאַוונען אַז עס באַווייזט זיך בלוט אין זיינע אויגן. האָט ער לאַנג נישט געקלערט און אים געכאָפּט צו זיין ברודער אונטער וועמעס השפּעה די שכינה האָט אויף אים אָנגעהויבן רוען.

ווי אַנדערע צדיקים, האָט ר׳ יעקב יצחק אויך דורכגעמאַכט שווערע וואַנדערונגען און בלאָנדזשענישן, געליטן נויט און הונגער ביז ער איז אָנגעקומען קיין מעזשיבעזש צום מגיד, וואו עס האָבן זיך אויפֿגעהאַלטן די זיילן פֿונעם חסידיזם, ווי ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ר׳ שניאור זלמן ליאַדער, ר׳ אלימלך ליזשענסקער און אַנדערע.

דער מגיד — וועלט דערציילט — האָט זיך נוהג געווען צו דאַוונען ביחידות און נאָר צום סוף האָט ער געלאָזט אַרייַנקומען צו זיך צען פֿון זיינע מקורבים, כדי צו האָבן אַ מנין. צווישן די צען, האָט זיך איינמאָל געפֿונען אויך ר׳ יעקב יצחק. דער מגיד האָט אים אַרייַנגעקוקט אין פּנים און גע־הייסן אַן אַנדערן אַרייַנרופֿן. אָבער אַזוי ווי קיין אַנדערער איז נישט געווען איז ר׳ יעקב יצחק געבליבן. ווען דער מגיד האָט אַנגעהויבן ביים דאַוונען צו שפּרינגען אַהין און אַ הער אין התלהבות און דביקות איז ר׳ יעקב יצחק געפֿאַלן אין חלשות, האָט דער מגיד אויסגעשריען: כ׳האָב דאָך פֿאַראויס געוואוסט, אַז ער פּאַסט זיך נישט אַהער. ער האָט אַנדערע אויגן... מיט זיינע אויגן דערזעט ער באַלד די פּמליא של מעלה, און ער פֿאַלט חלשות.

ר׳ יעקב יצחק האָט באַלד פֿאַרלאָזט מעזשיבעזש און אַוועק קיין ריטשע־וואל, צום רבין ר׳ שמעלקע (שפּעטער ניקלשפּורגער רב), דאָרט געלערנט בהתמדה און זיך פֿאַרטיפֿט אין די קבלה־ספֿרים. פֿון דאָרט איז ער אַוועק קיין ליזשענסק צום רבין ר׳ אלימלך, וואו ס׳האָבן זיך געפֿונען אַ סך חסי־דים, געווען אַ גרויסער הויף מיט צדיקים פֿון אַלע מקומות, וועלכע זענען שפּעטער געוואָרן גרויסע באַרימטע רביים. ער איז געוואָרן דער געליבטער און נאָענטסטער תלמיד מקורב.

פֿון ליזשענסק איז ער אַוועק קיין לאנצוט אַ נעבן־שטעטעלע אין גא־ליציע, וואו ער האָט געוואָלט זיצן בּמנוחה און פֿראַוען התבודדות — אָבער דאָ קומט איינער, אַ פֿאָלקס־מענטש, אַ ל״וניק, וואָס האָט זוכה געווען צו אַ מלאך, „מגיד״ פֿון הימל, און דער מלאך גיט אַ „באַפֿעל פֿון הימל״, אַז ער זאָל אויך די דאָזיקע שטאָט פֿאַרלאָזן און זיך באַזעצן אין ווינאווע, אַ פֿאָר־שטאָט פֿון לובלין.

אין אָנהויב האָט ר׳ יעקב יצחק איגנאָרירט דעם מלאכס באַפֿעל, אָבער ווען דער ייד איז געקומען מיט דעם „מגידס״ באַפֿעל איינמאָל, נאָכאמאָל און אַ דריטמאָל, האָט ר׳ יעקב יצחק געמוזט באַשליסן צו גיין קיין ווינאווע.

דערציילן חסידים, אַז דער „חוזה״, וואָס האָט געקענט זען אויף הונ־דערטער מיילן, האָט נישט געוואוסט, וואו ווינאווע געפֿינט זיך. קיין מאָפּעס האָט מען נישט געלערנט. איז דער פֿראָבלעם געווען: ווי אַזוי קומט מען קיין ווינאווע. אין לאַנצוט ווייסט קיינער נישט.

בלויז דורך אַ צופֿאַל, איז פֿאַר זיי קלאָר געוואָרן, וואו ווינאווע געפֿינט זיך, און אַז דאָס איז טשעכאָוו, ביי לובלין. צום לאנצוטער רב, איז דאָמאָלט אָנגעקומען אַ שאלה: היות, ווי מען איז זיך נוהג צו שרייבן אין אַ גט וויא־נאוע דמתקריא צשעכיוו, האָט דער סופֿר געמאַכט אַ טעות און געשריבן

בלויז פה מתא ווינאווע... הכלל ר' יעקב יצחק האָט שוין געוואוסט וואוהין ער דאַרף גיין.

ער האָט דעם זעלביקן טאָג פֿאַרלאָזט לאַנצוט און ער איז אָנגעקומען אין טשעכאָו (בײַם טײַך טשעכאָווקא) אין אַ פֿרייטיק און אָנגעהויבן פֿירן חסידות אויפֿן גרויסן פֿאַרנעם. אין איינעם פֿון די קליינע הייזלעך, אין אַ שמאָל געסל האָט ער געעפֿנט זײַן „הויף" צו וועלכן ס׳פֿלעגן שטראָמען יידן פֿונעם גאַנצן געגנט, זוכנדיק טרייסט און הילף בײַם רבין, וועמעס נאָמען עס איז געווארן באַרימט און באַליבט בײַ טויזנטער יידן.

לובלין איז דאַמאָלט געווען אַ שטאָט פֿון סופֿרים און חכמים, אַ שטאָט מיט לומדים און ראשי ישיבה, וואו די אַלטע טראַדיציעס זענען שטאַרק געהיט געווארן און דער חסידיזם האָט נישט געהאַט קיין דריסת הרגל, צוליב דער וואַכזאַמקייט פֿון דער שטרענגער קהלה, קעגן אַלע נייע שיטות און שטרעמונגען.

דער רב פֿון שטאָט, איז דאַמאָלט געווען, ר׳ עזריאל הלוי הורוויץ, אַ גאון אין פּלפּול און אין תלמודיש וויסן, פֿריער געווען רב אין קראשניק, און נאָכ־דעם אויפֿגענומען געווארן אַלס לובלינער מרא דאתרא, דערצו גרויסער בעל־יחוס, אַיידעם פֿון פֿרנס ד׳ ארצות, בנימין באשקא, שוואָגער פֿון באַרימטן גאון צבי־הירש זאמאשטשער, מחותן פֿונעם באַוואוסטן רב ר׳ יוסף הויכ־געלערנטער, מחבר פֿון ספֿר „משנת חכמים" און איז פֿון אַלעמען געראפֿן געווארן צוליב זײַן חריפֿות אין לערנען „דער אייזערנער קאָפּ" (9).

דער דאָזיקער רב האָט געהיט מיט זײַן שאַרף אויג, אַז זײַן נאָמען ווי רבי זאָל נישט ווערן צופֿיל פּאָפּולער, מורא האָבנדיק פֿאַר דעם חסידישן דרך, אין דער אַלט־רבנישׂ־מתנגדישער פֿעסטונג־שטאָט.

האָט אָבער פּאַסירט אַ מעשה, וואָס האָט אויפֿגערודערט גאַנץ לובלין, באַוויזן דעם רבינס כוח אַלס זעער, און זײַן אָפּגעהיטנקייט אין די דינים פֿון שלחן ערוך.

איינער פֿון די אָנגעזעענסטע לובלינער יידן איז אַמאָל אָנגעקומען אין אַ פֿאַרטאָג קיין טשעכאָו, וועו דער שמש פֿון שטאָט איז נאָך געגאַנגען מיטן האָמער, געקלאַפּט פֿון טיר צו טיר, וועקנדיק דעם פֿאַרשלאָפֿענעם עולם צו עבודת הבורא. אויך בײַם רבינס טויער האָט ער געגעבן דריי קלעפּ מיטן האָמער, רופֿנדיק אָזוי, אין שול אַריין... און געוואָלט גיין וויטער — אָבער דאָ באַוויזט זיך דער רבי אַליין און הייסט דעם שמש בלייבן שטיין. אַ דער־שטוינטער איז ער געבליבן אויפֿן אָרט, וואַרטנדיק, וואָס דער רבי וועט אים הייסן טאָן. דער רבי איז אַרויס מיט אַ קאָן וואַסער און מיט אַ וואַש־בעקן אין

האַנט, און געהייסן דעם שמש זיך וואַשן די הענט (אַפּגיסן די נעגל"). אַ דער־שראַקענער איז דער שמש געפֿאַלן דעם רבין צו די פֿיס און געבעטן מחילה.

ס'האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, וואָס דאָ איז פֿאַרגעקומען. דער שמש איז די פֿאַריקע נאַכט שפּעט אינגעשלאָפֿן; וועז ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט, האָט ער באַמערקט, אַז ער האָט פֿאַרשפּעטיקט און אַז ער מוז שוין לויפֿן רופֿן אין שול אַריין. ער האָט שוין נישט געקענט אָפּגיסן נעגל־וואַסער. דער רבי האָט דאָס געזען מיט זיינע גייסטיקע אויגן און האָט אים דערפֿאַר אַליין אָנט־קענגעטראָגן די קאַן וואַסער מיטן בעקן...

וועז דער לובלינער האָט דערציילט פֿאַר די לובלינער מתנגדים, פֿון וועלכע אייניקע פֿון זיי האָבן אָפֿילו מוותר געווען אויף דעם וואונדער און זענען גאָר באַגייסטערט געוואָרן פֿון רבינס מדקדק זיין אין מצוות, זיין אָפּגעהיטנקייט און באַשיידנקייט — זענען זיי אויך געגאַנגען קיין ווינאַווע און געוואָרן הייסע חסידים.

דער רבי איז געוואָרן דער געשפּרעך פֿון לובלינער יידן, וועמעס הער־צער און מחשבות ער האָט געוואונען. די צאָל חסידים, איז גרעסער גע־וואָרן פֿון טאָג צו טאָג. דער רבי האָט זיך אַריבערגעזויגן קיין לובלין אויף שעראָקא, נומער 28 — אַן אַדרעס, וואָס האָט אָנגעהאַלטן און באַרימט גע־געווען ביי 150 יאָר ביז 1939. אין לובלינער „הויף", אין בית־המדרש, זענען געווען די גרעסטע און שענסטע חסידישע לומדים, די שפּעטערע גרינדער פֿון חסידישע דינאַסטיעס און דאָס גאַנצע קאַכעדיקע חסידישע לעבן איז אי־בערגעטראָגן געוואָרן פֿון ווינאַווע קיין לובלין, וואו צענדליקער טויזנטער יידן, צווישן זיי די גדולי הדור, זענען געקומען צום רבין, הערנדיק זיינע פֿייערדיקע תורה־שמועסן.

דער הויף און דאָס בית המדרש מיט די סופֿיט־באַלקנס אויף שיראָקא 28, דאָס שטאַם־הויז פֿון דער הורוויץ־משפּחה, איז פֿאַרהייליקט געוואָרן (10). דער ערשטער רבי פֿון דער אייגער־דינאַסטיע, רבי לייבעלע אייגער, האָט דאָרט פֿאַרבראַכט זיינע יונגע יאָרן און אויך שוין זייענדיק רבי האָט ער אריבערשפּאַצירט פֿון זיין הויף אויף שיראָקא 40, כדי דאָרט צו דאַוונען מוספֿים.

דער לעצטער גערער רבי, ר' אברהם מרדכי אלטער זצ"ל (גער, ז' טבת, תרכ"ו — ירושלים, א' שבועות, תש"ח), אַז ער פֿלעגט קומען קיין לובלין, איז ער צום ערשט געגאַנגען אין רבין לובלינס בית המדרש, זיך מתדבק זיין אין דער קדושה פֿונעם שעפֿער פֿון פּוילישן חסידיזם, דאָרט מיחד זיין יחודים און אַנדערע רבייאישע כוונות.

ווילן מיר זיך נישט פֿאַרגעסן מיט געבן אַ פֿולע אָפּשאַצונג וועגן דעם דאָזיקן לובלינער רבי, אויף וועמען מ׳האָט געזאָגט, אַז „ער איז געווען אַ נביא, ס׳האָט אים בלויז געפֿעלט די הייליקע ערד פֿון ארץ־ישראל״, אויף דערויף פֿאַדערט זיך אַ באַזונדערע שטודיע און מ׳קאָן עס בשום אופֿן נישט דעקן אין עטלעכע זייטלעך. מיר ווילן אָבער נאָך געבן עטלעכע עפּי־זאָדן פֿון זיין לעבן, כדי צו האָבן אַ קלאָר בילד וועגן דעם זעער פֿון לובלין.

דער פּסח פֿון יאָר תקע״ג (1813) איז געווען אַ שטורמישער פֿאַר דער גאַנצער וועלט. פֿאַר יידן — אַ צייט פֿון האָפֿענונגען און שטרעבונגען. עס איז געווען די נאַפּאָלעאָנישע עפּאָכע. נאַפּאָלעאָן באַנאַפּאַרט, האָט דעראָבערט די וועלט, אַלטע מלוכות צעשלאָגן און נייע געבילדעט. אויך פּוילן איז אין 1807 אויפֿגעשטאַנען פֿאַר אַ צייט תחית המתים און עס איז געשאַפֿן גע־ווארן דאָס וואַרשעווער פֿירשטנטום. אויף דער יידישער גאַס האָט דאָס אַרויס־געפֿונען פֿאַרשידענע געפֿילן. אייניקע האָבן די מלחמה באַטאַנט, אַלס מלחמת גוג ומגוג פֿאַר משיחס קומען; אַנדערע האָבן נאַפּאָלעאָנען באַטראַכט אַלס נייער סנחריב; אייניקע האָבן אין דעם געזען, אַ „פּקודה״ פֿון אַ הימל, אַן אתערותא דלעילא. נאַפּאָלעאָן האָט דאָך זיך באַמיט צו שאַפֿן אַ „סנהדרין״ און באַנייען די יידישע מלוכה. אַ גרויסע צאָל חסידים און גוטע יידן האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן אויפֿצונעמען משיחן. אינעם שטעטל פּולאווי, ביים שלאָס פֿון דער טשארטאָריסקי פֿירשטן פֿאַמיליע, אַ שטעטל נישט וויט פֿון לובלין און גאָר נאָענט צו קאָזשניץ איז געפֿירט געווארן די פּוילישע פֿאָליטיק און די שטראָלן פֿון אָט־דער פֿאָליטיק האָבן דערגרייכט די רביי־אישע „הייף״(11).

נחלקו חכמי ישראל, האָבן די פֿירער פֿון דור, געפֿירט אַ שאַרפֿע פֿאָלעמיק צווישן זיך. אַ טייל האָט געהאַלטן, אַז דורך נאַפּאָלעאָנס ליבערא־ליזם און פֿאַרטעשריטענע רענעסאַנס־געדאַנקען, קען אַרויסקומען אַ גרויסע ישועה פֿאַר יידן; אַנדערע — נאַפּאָלעאָן־רעזשים איז די גרעסטע געפֿאַר, וועט ברענגען שמד און אַסימילאַציע.

נאָך דער דריטער צעטיילונג פֿון פּוילן (1795), ווען ס׳האָט זיך גע־דאַכט, אַז ס׳איז געקומען אַ סוף צו דער פּוילישער מלוכה, וועלכע איז גע־לעגן אַ צעטראָטענע אונטער די נעגל פֿון אירע שכנישע פֿאַרצוקער, — האָט זיך אָבער באַוויזן אַ ליכט־שטראַל און די האָפֿענונגען פֿאַר אַ באַפֿרייטער פּוילן זענען געשטאַרקט געוואָרן. נאַפּאָלעאָנס זיגן אויף אַלע פֿראָנטן, זיין שאָפֿן דאָס נייע וואַרשוועער פֿירשטנטום (תקס״ז — 1807) האָבן אָט־די האָ־פֿענונגען און שטרעבונגען פֿאַרזיכערט ווי רעאַליטעטן, און נישט בלויז פֿא־

ליאקן, נאָר אויך יידן אין פוילן האָבן געהאַלטן, אַז דער נאַפאָלעאָנישער רעזשים וועט בלייבן און מיט אים אַ נייע אָרדענונג, אַ באַנייטע ליבעראַלע פוילן און אַ סך פון די פוילישע יידן האָבן די נאַפאָלעאָנישע עפּאָכע באַטראַכט ווי אַן אתחלתא דגאולה, דערוואַרטנדיק צו זען די משיח־טריט. באַוונדערס זענען געשטאַנען אויף דער זייט פון נאַפאָלעאָן די געלערנטע, די משכילים, די אסימילאַנטן — די וועלכע זענען געווען באַגייסטערט פון דעם ליבעראַליזם און גלייכבאַרעכטיקונג, וואָס דער נאַפאָלעאָנישער רעזשים ברענגט פאַר די אונטערדריקטע יידן אין פוילן און אין דער גאַנצער וועלט (12).

אויך די חסידישע וועלט, האָט געקאָכט ווי אַ קעסל, אינעם קאָמף פון פּראָ און קאָנטרא נאַפאָלעאָן און זיין גייסט.

צו די ערשטע, וועלכע האָבן געהאַט אַ פאַזיטיווע באַציאונג צו נאַפאָלעאָנען, האָבן געהערט ר׳ מענדעלע רימאַנאָווער און ר׳ יעקב יצחק הורוויץ פשיסכער (דער „ייד הקדוש״). נאַפאָלעאָנס קעגנער זענען געווען דער קאָזשעניצער מגיד, ר׳ ישראל, און ר׳ שניאור זלמן ליאדער.

ר׳ שניאור זלמן, דער באַגרינדער פון חב״ד־חסידות און פאָטער פון דער ליבאָוויטשער דינאסטיע האָט דאָמאָלט פארעפנטלעכט אַ בריוו אין וועלכן ער זאָגט:

„ביום א׳ דר״ה קודם מוסף הראו לי אם ינצח באָנאָפּאַרטי שר חיל צרפת, יתרבה העושר בישראל ויורם קרן ישראל, אבל יתפרדו ויתרחקו לבן של ישראל לאביהן שבשמים; ואם ינצח אדוננו אלכסנדר, אם כי ירבה העוני בישראל וישפל קרן ישראל אבל יתקשרו ויתעבדו לבן של ישראל לאביהם שבשמים״ (13).

וועגן מענדעלע פון רימאנאָוו, דערציילן חסידים, אַז ער האָט דאָמאָלט אויפגעפאָדערט זיינע חסידים מתפלל צו זיין פאַרן וואויזיין פון נאַפאָלעאָן. „ווי מעג מען דאָס טאָן?״ האָט געפרעגט זיין תלמיד ר׳ נפתלי ראַפשיצער, ער איז דאָך דער גרעסטער כופר? — אין גאָט לייקענען זיי אַלע — האָט ר׳ מענדעלע געענטפערט: „ער איז דאָך סנחריב״ — האָט ווידער געפרעגט ר׳ נפתלי. ער מוז אָבער זיגן — האָט דער שאַרפער ר׳ מענדעלע אָפּגעענטפערט. ער וועט דאָך אונדזערע קינדער אין שולן פּירן און אין מיליטער נעמען, אָפשאָפן די מחיצה צווישן „מיר״ און „זיי״. „ער איז אָבער די בייטש — האָט ר׳ מענדעלע געענטפערט אומגעדולדיק — צו שלאָגן די פּעלקער וואָס פיניקן אונדז״.

:ס׳וועלן דאָך פֿאַלן אַזוי פֿיל קרבנות״? — האָט ר׳ נפֿתלי ראפֿשיצער זיך געבעטן ביי ר׳ מענדעלע רימאנאָווער.

— „זאָלן זיי גיין ביזן קני אין בלוט, פֿון פֿריסטאָג ביז רימאנאָוו — ענטפֿערט אים שאָרף ר׳ מענדעלע — אַבי ברענגען דעם גלות צו זיין סוף, ס׳זאָל שוין קומען דער „קץ״.

יום כפּור פֿאַר מוסף תקע״ד, באַמערקט ר׳ מענדעלע צו זיין תלמיד און שליח ציבור ר׳ נפֿתלי פֿון ראָפֿשיץ, דעם גרויסן בעל מנגן, ער זאָל אינזינען האָבן בעטן פֿאַר נאָפֿאָלעאָנס זיג. ר׳ נפֿתלי האָט זיך אָבער געהאַלטן ביי דאָס זייניקע. האָבן זיי באַשלאָסן פֿאַרן צום „חוזה״ און הערן זיין מיינונג.

ר׳ יעקב יצחק האָט זיך צוגעהערט צו די מיינונגען פֿון ביידע צדיקים, זיך גוט אַריינגעטראַכט אין דעם שווערן ענין און נישט געפֿונען קיין געהעריקע תשובה. זיי געהייסן פֿאַרן קיין קאָזשעניץ.

זיי זענען אָנגעקומען קיין קאָזשעניץ פֿרייטיק נאָכמיטאָג. דער מגיד איז גראָד געווען צוריקגעקומען פֿון מקווה און אַ מידער זיך געוואָלט לייגן אין בעט. זיי האָבן אים אָבער נישט אָפּגעלאָזט ביז ער וועט זאָגן זיין וואָרט.

האָט דער מגיד זיך אויפֿגעשטעלט און געזעדט אויפֿן הויכן קול: „מען זאָגט, אַז נאָפּאָלעאָן האָט אַ גרויסן באַשיצער אין הימל, מיר אָבער זאָגן: ברוך אלקינו לעולם ועד!״ ער האָט אַרויסגענומען די יידן פֿון קלויז, זיי געשטופּט צום מיליטער, זיי געצווינגען צו פֿאָרלאָזן גאָטס געבאָט — זאָלן פֿאַרזונקען ווערן די אַלע וועלכע פֿאַרפֿירן צו זינד... אַ פֿאַרחלשטער איז ער נאָכדעם צוריקגעפֿאַלן אויפֿן בעט.

פֿרייטיק־צונאָכט ביי דעם דאָוונען, ווען דער מגיד האָט אָנגעהויבן זאָגן מזמור שיר ליום השבת, האָט ער אויסגעשריגן: מען זאָגט, אַז די פֿראַנצויזן זענען שוין אַריבער די בערעזינאַ. מיר זאָגן להשמדם עדי־עד ואתה מרום לעולם ה׳ און צומאָרגנס בײַם לייענען אין דער תורה נבול תבול, האָט ער צוגעגעבן נאָפּאָלעאָן תפול (14).

די שמועסן און דיסקוסיעס אין די חסידישע הייף, האָבן געהאַט אַ רעאַלן יסוד, ווי יידישע היסטאָריקער און פֿאָרשער פֿון דער נאָפּאָלעאָנישער עפּאָכע ווייזן אָן, האָט נאָפּאָלעאָן אין דער יולי־קאָנסטיטוציע פֿון וואָרשעווער פֿירשטנטום (דעקרעט פֿון 17־טן אָקטאָבער, 1808) פֿראָקלאָמירט די פֿולשטענדיקע גלייכבאַרעכטיקונג פֿאַר אַלע בירגער און אַוועקגענומען די מיטלאָלטערלעכע געטאָ־מויערן.

דער דאָזיקער טאָט איז נישט געווען צום האַרצן פֿון די פּאָליאַקן און אַרויסגערופֿן חשדים אויך ביי די פֿרומע יידן, באַזונדערס ביי די רביים. די לעצטע האָבן געשיקט שתדלנים מבטל צו מאַכן „די טייוולאָנישע קאָנסטיטוציע". דער מגיד, וועלכער האָט געהאַט גאָר נאָענטע באַציאונגען צום פֿירשט פּאָניאַטאָווסקי, וועמעס השפּעה איז געווען גרויס אינעם הויף פֿון די טשארטאָריסקעס, האָט אויף אים געווירקט צו סוספּענדירן דעם דעקרעט. און ווען חסידים האָבן טריאומפֿירט, האָבן זיי אין דעם געזען דעם גרויסן כוח פֿונעם „חוזה" און פֿון קאָזשעניצער מגיד (15).

זיי צו הילף איז געקומען ר' שניאור זלמן לאַדיער (שניאורסאָן), דער רב (בעל התניא). ער איז ממש מיטגעאָנגען מיט דער צאָרישער אַרמיי, ער איז געווען זיכער אינעם רוסישן זיג, וואָס איז געוואָרן אַ פֿאַקט ביי די טויערן פֿון מאָסקווע און אין וואטערלאָ (1813) און געמאַכט אַ סוף צום „סנחריב פֿון צפֿון". נאָפּאָלעאָנס קעגנער האָבן טריאומפֿירט. דער ליכטיקער שטערן איז פֿאַרלאָשן געוואָרן און דער זייגער איז צוריקגעקומען געוואָרן. (16).

לויט אַ חסידישער ווערסיע, איז דער קאָזשעניצער מגיד אין אָנהויב אויך געשטאָנען מיט דעם נאָפּאָלעאָנישן צד. עס איז צוליב דעם אָנגענומען אַ שארפֿע מלחמה צווישן ליאַדיער און דעם מגיד. נאָפּאָלעאָנס גורל איז געווען אויף דער וואָגשאָל. די ביידע צדדים האָבן אָבער מסכים געווען, אַז ווער ס'וועט וועמען מקדים זיין מיט די תפֿלות פֿון ראש השנה, דער וועט זיגן.

דער קאָזשעניצער האָט זיך געאיילט מיט אַלע זיינע כוחות, געלאָפֿן פֿאָרטאָג אין מקווה, געיאָגט מיט שחרית און זיך געגרייט צום שופֿר־בלאָזן, אָבער אידער ער האָט געענומען דעם שופֿר צום מויל, האָט ער אויסגעשריען: דער ליטוואַק האָט מיך איבערגעיאָגט — ער האָט פֿאַרכאַפּט די תקיעות און — אַזוי האָט נאָפּאָלעאָן פֿאַרלוירן.

ר' מענדעלע רימאַנאָווער האָט זיך געהאַלטן אין אייַן בעטן ביי זיינע תלמידים, זיי זאָלן מתפּלל זיין, ער זאָל דערלעבן דאָס יאָר תקע"ד, וועלן זיי הערן דעם קול שופֿר פֿון משיח. עס איז געווען די צייט, פֿון די גרעסטע שלאַכטן ביי מאָסקווע, ער האָט זיך אָנגעשטרענגט און מרעיש עולמות געווען. די גאָנצע פֿמליא של מעלה, האָט שוין געהאַט מסכים געווען און ביים באַקן די מצה־שמורה, האָט ער מיט גרויס שמחה געזאָגט, נאָך פֿינף הונדערט רוסן זענען געפֿאַלן... נאָפּאָלעאָן זיגט. פֿלוצלינג איז אַריין דער פֿקח פֿון דער „חבריא", ר' נפֿתלי ראָפּשיצער, און אויסגערופֿן: נאָפּאָלעאָן איז

טמא, און ער וועלט אָפּגעלייגט אויף פּסח שני... און דערמיט איז פֿאַרזיגלט געוואָרן זיין דורכפֿאַל.

מיטן זיג פֿונעם צאַריזם, האָט זיך די רעאַקציע געשטאַרקט און אַ פּינצטערניש האָט איבערגעדעקט דעם פּוילישן הימל. דער רבי ר׳ מענדעל רימאַנאָווער האָט געהייסן מ׳זאָל בעטן, ער זאָל לעבן ביזן סוף פֿון יאָר תקע״ה, וועט ער זיך באַמיען מ׳זאָל הערן דאָס קול פֿון משיח. פּסח, ביים סדר, פֿון יאָר תקע״ד, פֿארן קידוש, האָט ער זיך אויסגעדרוקט: אויב זיי וועלן האַלטן מיט מיר, וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ביים אויפֿהייבן דעם קידוש־כוס האָט ער באַטאָנט, דער בעכער קען זיין אַ כוס ישועות פֿאַרן כלל ישראל אויב די צדיקים וועלן מיט מיר מסכים זיין.

איניקע צדיקים פֿון דור האָבן דאַמאָלט געוואָלט דערנענטערן דעם „קץ״. די צדיקים פֿון רימאַנאָוו, קאָזשעניץ און פּשיסכע צוזאַמען מיטן „חוזה״ פֿון לובלין האָבן מיט זייערע תּפֿלות געוואָלט „אויפֿרייסן דעם הימל״. זיי האָבן געהאַט די פֿארזיכערונג פֿון ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער (הת״ק — 1740; תק״ע — 1810), אַז ער וועט אין הימל אָנווענדן זיין גאַנצע השפּעה, אויף איבערצייגן דער פּמליא של מעלה אין דער נויטוועندיקייט צו פֿאַר־שנעלערן די גאולה. זיי האָבן געזען אין די נאָפּאָלעאָנישע מלחמות, משיחס קומען.

אַנדערש איז אָבער געווען דער באַשלוס אין הימל — און די צדיקים האָבן טייער באַצאָלט פֿאַר זייער געוואָגטקייט צו וועלכע די אַנדערע צדיקים האָבן נישט מסכים געווען. אין דעם זעלבן יאָר, תקע״ה (1815) זענען נסתלק געוואָרן: דער מגיד פֿון קאָזשעניץ, ר׳ מנחם מענדל רימאַנאָווער און דער „חוזה״ פֿון לובלין.

דאָס זענען געווען די צדיקים אויף וועלכע זייער רבי ר׳ אלימלך לי־זשענסקער האָט פֿאַר זיין פּטירה (כ״א אדר תקמ״ו) אַרויפֿגעלייגט זייַנע הייַ־ליקע הענט און זיי געבענטשט: ר׳ יעקב יצחק מיט דער ליכט פֿון זייַנע אויגן; ר׳ ישראל קאָזשעניצער — דאָס גרויסע האַרץ און ר׳ מענדעלע פֿון פּריסטיק (רימאַנאָווער) — מיט אַ גרויסע נשמה (18).

דער לובלינער זעער האָט דאַמאָלט געזען די אָנקומענדיקע צרות, די חבלי משיח; ער האָט זיך געפֿילט זייער שוואַך און געזען, אַז עס ענדיקן זיך זייַנע טעג, האָט ער מיט אַלע כוחות געוואָלט זיך אָנשטרענגען צוזאַמען מיט די אַנדערע צדיקים ברענגען משיחן. דער קאָזשעניצער מגיד האָט געזען די גרויס פֿון גלות, און אַז די צרות פֿאַרגרעסערן זיך פֿון טאָג צו טאָג; אַז נישט בלויז די יידן, נאָר דער „בורא ברוך הוא בזמן החורבן נראה כעני

כביכול", פֿון די צרות איז דער מגיד געוואָרן אַ „זאָק מיט ביינער", ווי ער אַליין זאָגט אויף זיך קצתי בחיי ומאוסים עלי (20).

דער קאָזשעניצער מגיד איז ממש אינגעגאַנגען פֿון טאָג צו טאָג לויבנדיק פֿון די מוראדיקע צרות, וואָס האָבן זיך אָנגעזוקט אויף יידן און פֿון דעם אויסקוקן אויף די שנעלע טריט פֿון משיחן. ערב סוכות, תקע"ה איז ער געוואָרן „נתבקש בישיבה של מעלה, נצחו אראלים את המצוקים" און ער האָט אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה (21).

זיין טאָכטער „פּערעלע דעם מגידס", האָט זיך געבעטן בײַ איר פֿאָטער: נו, לאָמיר שוין זען די גאולה (22). ער האָט אָבער איר גאָרנישט געקענט העלפֿן. די צייט איז נישט געווען מיט די צדיקים צו ברענגען משיחן, דוחק צו זיין דעם „קץ". עס איז געווען דאָס גרויסע געפֿאָר, אַז יידיש בלוט זאָל זיך גיסן ווי וואַסער. עס האָט געדראָט די געפֿאָר פֿון טאָטאָלן אומקום, אויב די מלחמות זאָלן נאָך אָנהאַלטן און די השגחה האָט אָפּגעלייגט דאָס קומען פֿון דעם אויסלייזער.

דער רבי פֿון לובלין האָט פֿלוצלינג אויפֿגעהערט זיצן, נסתם ממנו כל חזון, ווי חסידים שילדערן זיינע לעצטע טעג און ער האָט נישט געוואוסט אַז נתפּרדה החבילה.

אויפֿן קאָזשעניצער מגיד האָבן חסידים געזאָגט, אַז ער האָט געוואוסט עתידות קלאָר און מיט אַלע פּינקטלעכקייטן. וועגן גורל פֿון פּוילן האָט ער געזאָגט צו אַדאָם טשאַרטאריסקי, אייניער פֿון די פּוילישע אַדל־לייט און ליבעראַלע פֿירשטן, וועלכער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין פּוילנס פּאָליטישן קאָמף פֿאַר אומאָפּהענגיקייט. דער לעצטער האָט דווקא געוואָלט, דער מגיד זאָל אים זאָגן פּוילנס „קץ".

האָט דער מגיד אים געזאָגט:

הונדערט יאָר נאָך זיין פּטירה וועט אויפֿשטיין אַ ניי פּוילן; זי וועט זיין אַ שטאַרק פּוילן, וואָס וועט זיך מער נישט האַלטן ווי דריי שמיטות און וועט צוריק חרוב ווערן.

אַזוי איז געווען:

דער מגיד איז נפֿטר געוואָרן אין יאָר תקע"ה (1815). נאָך 100 יאָר, אין יאָר תרע"ה (1915) האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט מלחמה, וואָס האָט געפֿירט צו אַ זעלבסטשטענדיק פּוילן פֿון 1918 ביז 1939 — דריי שמיטות יאָרן. ערב סוכות ת"ש (1939), דער יאָרטאָג פֿון מגיד, מיט 125 יאָר צוריק, איז וואַרשע געפֿאַלן (23).

אויף זיין קבר איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן „אהל" און אויף זיין מצבה זיינען אויסגעקריצט געוואָרן די וועָרטער:

עטרת תפארת ישראל
הוא הגבר הוקם על בימיו נראה פועל
אל צדקת ד' עשה ומשפטיו עם ישראל.
תורת אמת בפיהו ורבים השיב מעוון,
עובד ד' מעודו והארץ האירה מכבודו.
הוא כבוד אדמו"ר הגאון החסיד איש
אלהים המפורסם, מופת הדור איש חי
רב פעלים אוהב את המקום, אוהב ישראל
כמוה"ר שבתי זצלה"ה. זה[1] זכרו לדור דור
צדיק ומ"מ דקוחנין.
נפטר בערב חג הסוכות שנת גאל ישראל.

/ o /

הערות:

(1) ר' גרשון קיטאווער, וועָרט טיטולירט פון „נודע ביהודה" (ר' יחזקאל לאנדא): „אהובי ידידי נפשי הרב המופלג מופלג בתורה וחסידות... מהדורא קמא, אה"ע כימן ע"נ.". ר' יהונתן אייבעשיץ שרייבט וועגן אים אין אַ בריוו: „הרב החסיד המפורסם, מופלג בתורה ומקובל אלקי...".

(2) זע: ש. א. הורדצקי ספר א' דביר, תרפ"ח ז"ו א' — ע"ג, באריכות, פארגל. כהנא תולדות המקובלים, חלק ב' ז"ו 60 — 68.

(3) שבחי הבעש"ט ז. כ"נ.

(4) נ. שמן, „די הויפט שטאט פון היטלערס שקלאפן-לאנד פאר יידן", דער „מארגן זשורנאל", ניו-יארק, נאוועמבער, 26, 1939, ז"ו 5 — 7.

(5) ר' עזריאל הורוויץ, ווי אַ „מתנגד חריף", קענגער פונעם חוזה, אבער ווי אַלע שילדערן אים, אַן „איש אמת ועומד על דעתו בתוקף" איז אויך אמאל ארויסגעטראטן קעגן קאזשעניצער מגיד אין זיין באמיאונג צו געפינען א היתר עגונה צו אַ סטאַ־ שעווער פרוי, וועלכע האט נעהייראט מיט איינעם אַ שרגא פון כמעלניק, וועלכער איז אַ יאר נאך דער חתונה אוועק און מ'האט אים מער נישט נעזען. דער לובלינער אייזערנער קאפ, איז ארויסגעטראטן מיט אַ שו"ת א. נ. „דברי ריבות", צעלייגט דעם באזיס פאר דער־ לויבן די פרוי חתונה צו האבן און ס'איז אננעאננען אַ פאלעמיק צווישן די דאמאל־ דיגע חכמי ישראל.

(6) זע, י. ל. גרויבארט, ספר זכרון, ז. 175.

(7) לויט וורפל אין „ספר החסידות" איז ער נעבוירן אין דער השכלה־שטאט שעב־רעשין, ביי לובלין.

(8) זע, ישראל בערנער, עשר אורות מערכת ו' ז"ז 83 — 111; אהרן וואלדען, שם הגדולים החדש, מערכת גדולים אות ק"מ, ז. 61; מערכת ספרים ד' אות ח', זע: אות א', כ"ב, משה מנחם וואלדען, „נפלאות הרבי", וואַרשע, תרע"א; הורודוצקי, החסידות והחסידים א' פ"נ; ב' צ"ה; ג' קל"ג; פארגל. וורפל, ספר החסידות, תל אביב, תש"ו מ"נ.

(9) זע: „זכרון יצחק" פונעם זון פון בעל משנת חכמים; פרי תבואה" פון מהרי"ל מרגליות: שם הגדולים ע' נ'.

זע אויך, מ. בובר, „אור הגנוז", ספורי חסידים, הוצאת שוקן, ירושלים ותל־אביב, תש"ז, ז"ז 295 — 312 וועגן לובלינער חוזה.

אינטערעסאנטע מעשיות און פאסירונגען אין שייכות מיט דער מחלוקת צווישן „אייזערנעם קאפ" און „חוזה", זען אין ב. יאושזאנס „פון אונדזער אלטן אוצר" (וואר־שע, תרצ"ב), אין ד. קירשנבוימס „פון אונדזער גייסטיקער חריפות (ניו־יארק, תרצ"ח, באנד ב' ז"ז 39 — 46) און אין אנדערע ספרים.

די מצבה פון זיין זון ר' שאול אפרים פישל נפטר נעוואָרן, שבת, י"ט אייר, תקפ"ח (1822) האט זיך געלייענט: פ"נ ר' שאול אפרים פישל, בהגאון אבד"ק עירנו הר' עזריאל הלוי ז"ל ועדה המצבה... נפטר ביום ש"ק, י"ט אייר, נזר אפרים לפ"ק שאול בחיר ד'... ענף עץ אבות...

(10) באלאבאן, לובלין, דארט באריכות.

(11) זע: צבי מאיר הכהן רבינוביץ, היהודי הקדוש, חוברת שניה ז"ז קט"ז — קי"ט ע. נ. פרנק „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון", וואַרשע, תרע"ג, ז"ז 4 — 6.

(12) זע באריכות, ע. נ. פראנק, „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליאון" (ורשה, תרע"ג); ש. דובנוב, „דברי ימי ישראל בדורות האחרונים", כרך א' ז. 192 — 196; „תולדות החסידות" חלק ב' 329; מ. באלאבאן, 'יידן אין פוילן" (ווילנע 1930); צבי מאיר רבינוביץ „המגיד מקוזניץ חייו ותורתו", תל־אביב, תש"ז, ז"ז 92 — 104.

(13) דארט ז"ז 94 — 95; בית רבי; מ. טייטלבוים, „הרב מלאדי ומפלגת חב"ד", ח"א ז. 152. די דאזיקע געפאר וואס ר' שניאור זלמן דריקט אוים אין דעם בריוו צו ר' משה מייזליש פון ווילנע האט אויך געזען דער קאזשעניצער מגיד ר' ישראל האפשטיין (אפטע ארום תצ"ו — 1736, לויט אייניקע געווארן אין אסטראווצע תצ"ז — קאזשעניץ ערב סוכות תקע"ה — 1814). זיין פאטער ר' שבתי, אן איינבינדער, אים געהאט אויך דער עלטער, א דאנק א ברכה פון בעש"ט דאס זענען געווען שטארקע מאטיוון אוז ס'איז נישט צו פארשטיין דאס אפלאבן פון אייניע פון די אבות אוז טעארעטיקער פון פוילישן חסידיזם ווי עס טוט דער היסטאריקער שמעון דובנאוו, אויסדריקנדיק זיך כאראקטעריש וועגן מגיד „דעם רבונו של עולם פאליטיקער", אז זיי האבן נארנישט אויפגעפאסט די סיטואציע. דער מגיד, ווי זיינע ביאגראפער דערציילן אוז אויך די שרייבער פון דער נאפאלעאנישער עפאכע האלטן, אז ער איז אלס אזעלכער געשטאנען נאר הויך, אויך איז די נישט־יידישע קרייזן. זע, דובנאוו, הקדמה צום צווייטן באנד „געשיכטע פון חסידיזם", אויך ז"ז 72 — 73; 254 — 256.

(14) בית מנחם, טארנאוו, תרפ"ח — 1927, ז. ל"ב; הרב ישראל בערנער, עשר צחצחות, תר"ע, ז. 87.

(15) מ. באלאבאן, „די יידן שטאט לובלין" (יידיש), ז"ז 142 — 146; י. א. קאמעלהאר, „אם לבינה" ז. ל"ב.

(16) זע, רבינוביץ, דארט ז"ז 96 — 97.

(17) אין נאפאלעאנס שריפטן זאל ווערן דערציילט, אז אין זיינע מלחמות זאל ער האבן נעזען א רויטן ייד, וואס פירט זיינע מלחמות (ווי אלכסנדר מוקדון האט נעזען דאס נעשטאלט פון שמעון הצדיק אין זיינע מלחמות, יומא ס"ט — ע"א) און ביי וואַ־

מער֯א האט ער אים נישט געזען. זע א. מארקוס, ספר החסידות, אז ער האט געזען ר' מענדע֯ע רימאנאווער, וועל֯כער איז געווען א רויט֯עכער.
זע אויך בית מנחם, דארט.

(18) זע בית מנחם דארט 28, 63, 64; פארג֯. י. בערגער, עשר צחצחות, 87; א. ח. מיכ֯זאן „אה֯ נפת֯י".

(19) עבודת ישרא֯ על התורה, הפטרה ל֯שבת שובה.

(20) דארט אבות פ"א מי"ב.

(21) זע„ עשר אורות, ז. 76; צבי מאיר רבינוביץ. דארט ז"ז 100 — 102 באריכות.

(23) זע: צ. מ. רבינוביץ, המניד מקוזניץ, ז"ז 92 — 108; 149 — 150.

(22) זע: צ. מ. רבינוביץ, המגיד מקוזניץ, דארט ז"ז 97 — 98.

/ o /

ד.

די היסטאָרישע נפילה פון לובלינער חוזה

ווי מיר האָבן פֿריער געזען האָבן די דריי צדיקי הדור זיך אייניגע־ עקשנט צו ברענגען משיחן פֿאַר דער צייט. דער דור איז אָבער נאָך נישט ראוי געווען צו דער גרויסער ישועה און די דריי צדיקים זענען געווען די קרבנות פֿאַר אָט דער עקשנות. ווי די חסידישע לעגענדע דערציילט, האָבן זיי באַשלאָסן צו ווירקן אויף דעם גרויסן מליץ יושר, דעם באַרדיטשעווער צדיק, וועלכער איז שוין געווען אויפֿן עולם העליון, ער זאָל דאָרט אין הימל אויס־ פֿירן די דאָזיקע שליחות. עס איז דאָך געווען זיין לעצטער צוזאָג, פֿאַר דער פּטירה, אַז ער וועט נישט רוען אין קבר און וועט נישט צורולאָזן די צדיקים אין גן עדן, ביז ער וועט נישט ברענגען מיט זייער הילף די גאולה שלמה.

די חסידישע לעגענדע דערציילט אויך, אַז די צדיקים האָבן געוואָרפֿן גורל, ווער עס זאָל אַרויפֿגיין אויפֿן עולם העליון דערמאָנען דעם הייליקן ר' לוי יצחק אין זיין הבטחה. דער גורל איז אויסגעפֿאַלן אויף דעם חוזה פֿון לובלין און דער לובלינער האָט זיך באַלד געמומען גרייטן אין וועג אַריין...

ווען זיין תלמיד, דער „ייד הקדוש", פֿון פּשיסכע האָט זיך דערפֿון דער־ וואוסט, האָט ער, נישט קוקנדיק דערויף, וואָס ער איז געווען פֿונדערווייטנס פֿון זיין רבין, געשיקט אַ שליח מיוחד צו זיין רבין, אים מודיע זיין, אַז

ער נעמט אויף זיך די הייליקע שליחות. ער איז באַלד נאָכדעם נסתלק געוואָרן, ג' חול המועד סוכות, תקע"ד, אין עלטער פֿון אַכט און פֿערציק יאָר.

די צדיקים פֿון דור, האָבן זיך דאַמאָלט געזומען מיט אַלע כוחות צו דער עבודה פֿון ברענגען משיחן. נאָך מער, האָט זיך אָנגעשטרענגט דער לובלינער רבי, צו מאַכן אַ סוף צו די יידישע צרות.

עס איז געקומען ראש השנה תקע"ה, דער לובלינער האָט זיך געגרייט באַקעמפֿן דעם שטן ביי די תקיעות. עס איז געווען אַ מוראדיקער ראש השנה אין לובלין. אַלע תלמידים, צווישן זיי ר' קלונימוס פֿון קראָקע, ר' קלמיש ניישטעטער, דער מחבר פֿון "מאור ושמש", אַלע זענען געשטאַנען אַרום דעם רבין, בלויז איינער האָט געפֿעלט, ר' נפֿתלי ראפּשיצער, דער גרויסער חכם, אויף וועמען מען האָט געזאָגט: "חכם עדיף מנביא", ער איז אָבער אויך איז נישט צוריקגעקומען ביז נאָך שמחת תורה.

שמחת תורה פֿון יענעם יאָר האָט זיך דער לובלינער געשטאַרקט מיט אַלע כוחות צו ברענגען משיחן, און אָט־וואָס די חסידישע וועלט, וואָס האָט דעם חוזה אַריינגענומען אינעם אָרעאל פֿון דער יידישער געשיכטע, וווייסט צו דערציילן פֿון יענעם שמחת תורה איז לובלין און וועגן די גרויסע נפֿילה, וואָס האָט געשטערט די פֿייערלעכקייט פֿון שמחת תורה אין לובלינער הויף (1).

שמחת תורה ביינאַכט זענען לובלינער חסידים געווען זייער פֿרייליך און לוסטיק. שוין פֿון שמיני עצרת אָן, האָבן די חסידים געטרונקען אַ סך מעד און וויין צוליבן רבינס אָנזאָג צו זיין לעבעדיק און פֿריילעך. "טרינקט אַ סך — האָט דער לובלינער אָנגעזאָגט זיינע חסידים — איך בין אייך מבטיח, אַז ווי באַלד מיר וועלן האָבן אַ לוסטיקן שמחת תורה, וועלן מיר שוין אויך האָבן אַ לוסטיקן תשעה באב. דער רבי האָט זיי אָבער אָנגעזאָגט זיי זאָלן אים נישט פֿאַרלאָזן און אים גוט אָפּהיטן.

ביי דער טיר פֿון רבינס חדר מיוחד האָט מען אַוועקגעשטעלט די משמשים בקודש און אייניקע מקורבים, זיי זאָלן פֿון אים קיין אויג נישט אַראָפּנעמען.

פֿאַר די הקפֿות: די חסידים טאַנצן רקודהלע נאָך רקודהלע; מען טרינקט לחיים; אַז די משמשים האָבן פֿאַרגעסן אין דעם שטרענגען אָנזאָג פֿון וואַכזאַמקייט, און אויך אַוועק אין קאַראַהאַד.

ווען זיי האָבן זיך געכאַפּט, איז שוין געווען צו שפּעט, דער רבי איז שוין מער נישט געווען אין חדר מיוחד. דער טאַנץ איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. די שמחה איז מיט אַמאָל פֿאַרשוואונדן. די רביצין האָט דערציילט, אַז

זי האָט געזען ווי עפּעס נעפּלדיקע געשטאַלטן טראָגן אַרויס דעם רבין דורכן פֿענצטער. מען לויפֿט צו די פֿענצטער — אָלע פֿענצטער זענען פֿאַרשלאָסן. בלויז אַ קליין פֿענצטערל איז געווען אָפֿן. זענען אָבער דאָרט געווען אָנגעשטעלט לײַדיקע פֿלעשער און גלעזער אומבאַרירט — טאָ, ווי אַזוי האָט ער געקענט אַרויספֿאַלן און די פֿלעשער זאָלן נישט געווען אומפֿאַלן.

חסידים האָבן זיך צעשפּרייט איבערן הויף זוכן זייער רבין. עס האָט געדויערט אַ פּאָר שעה און די צוויי גרויסע חסידים ר׳ לייזער כמעלניקער (איידעם פֿון סטאַשעווער „פּרוש״ און בעל־מופֿת ר׳ צבי הירשלי) און ר׳ הערשעלע טאָמאַשאָווער האָבן דערהערט עפּעס אַ קרעכצן פֿון צווישן די קוסטעס.

ווער איז דאָרט? — האָט ר׳ הערשעלע טאָמאַשאָווער אויסגערופֿן מיט גרויס שרעק.

— יעקב יצחק בן מייטל — האָט זיך דערהערט אַ שוואַך קול.

האָט מען באַלד מודיע געווען די חסידים, וועלכע זענען מאַמענטאַל געקומען צו לויפֿן אין גרויס געוויין. דער אַלטער לובלינער חסיד ר׳ יחיאל ניישטעטער האָט באַלד געגעבן אַ באַפֿעל בחרם גמור, אַז קיינער זאָל זיך נישט צורירן, אויסער די תלמידים מובהקים. ר׳ שמואל קאָראָווער האָט זוכה געווען צום גרויסן כבוד אָנצונעמען דעם צדיק ביים קאָפּ. די אַנדערע האָבן צוגעהאַלפֿן און מען האָט דעם מסוכנדיק־קראַנקן, צעבראָכענעם רבין געלייגט אין זיין בעט אַריין.

די לובלינער מתנגדים, ווען זיי האָבן זיך צומאָרגנס דערוואוסט פֿון דער נפֿילה, האָבן זיי געפֿראָווען דעם אמתן שמחת תורה, געגעסן און געטרונקען ווייט אַריבער דעם מתנגדישן דרך.

„זיי קוקן שוין אַרויס אויף מיין טויט. זיי ווילט זיך יום־טובן אין מיין יום המיתה״ — האָט דער לובלינער געשעפּטשעט צו זיינע חסידים — „זיי וועלן צוזאמען מיט אייך טרויערן אין טאָג פֿון מיין טויט. נישט נאָר עסן, נאָר אַפֿילו אַ לעק וואַסער וועלן זיי אין דעם טאָג נישט טרינקען.

דער חוזה איז נפֿטר געוואָרן תשעה באב תקע״ה און אויך לובלינער מתנגדים האָבן געטרויערט און נישט געטרונקען אַפֿילו קיין טראָפֿן וואַסער.

די גאַנצע סטרא אחרא — האָט דער לובלינער רבי געזאָגט צו דר. חיים דוד בערנאַרד, בעת דער לעצטער איז געקומען אים אונטערזוכן אוֹן היילן — אָלע פֿון שטנס צד האָבן זיך פֿאַרייניקט קעגן מיר (2). פֿון הימל

האָט מען נישט מסכים געווען צו פֿארשנעלערן דעם קץ. דער דור איז נישט גרייט געווען דערויף (3).

דער רבי האָט אויך געזאָגט, אַז ער וועלט געמומען אין הימל, מ׳זאָל אים דאָרט משפּטן פֿאַרוואָס ער האָט דוחק געווען דעם קץ. ער האָט זיך דאָמאָלט דערוואוסט, אַז דער קאָשטעניצער מגיד איז שוין נסתלק געווען, זעענדיק, ווי ער שפּרייט אויס זיין קלייד, וועט נישט ער וואָלט חלילה קיין גאַנץ אבר פֿון אים נישט געבליבן... אין יענער צייט איז אויך געשען אַז אומגליק, ס׳האָט זיך געמאַכט אַ שרפֿה און אַ דינסט־מיידל איז פֿאַרברענט געוואָרן.

אויך אין הויף פֿון ר׳ מענדעלע רימאַנאָווער האָט זיך נישט ווייניק אָפּגעטאָן אין יענעם יאָר. פֿון שמיני עצרת ביז חנוכה האָט דער רבי געמאַכט הקפֿות יעדע נאַכט מיט אַ מנין פֿון זיינע מקורבים. נאָך פּסח, האָבן זיך די שומרי הבית זייער געשראָקן, זעענדיק ווי זיינע כוחות גייען אויס. ל״ג בעומר האָט ער זיך גערייניקט און געהיליקט און זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין שטול, אויסרעדענדיק: „אוי גייט אויף מיר אַ וועלט״. און געהייסן אויסהאָקן אַ פּענצטער אין זיין אוהל, ער זאָל קאָנען זען, צי די שטאָט פֿירט זיך אויף ווי געהעריק, לויט די תקנות וואָס ער האָט איינגעפֿירט.

וועז זיין תלמיד, ר׳ נפֿתלי ראפּשיצער איז צוגעלאָפֿן צו אים מיט אַ געווייז און אַ געשריי: „זאָגט אונדז, וועז וועט משיח קומען...״ האָט ער געענט די אויגן, אים אָנגעקוקט און געזאָגט: „גרינע וועלט מיט קופּערנע פּיסקעס וועלן דורך איבער אייך ביז משיח וועט קומען, דערפֿאַר, ווייל איר האָט מיך נישט געפֿאָלגט״ (4). דערמיט, האָט ער אויסגעהויבט זיין נשמה, וואָס האָט זיך צוריקגעקערט אויף נאָך אַ טאָג אויף דעם עולם, און ל״ד אייר איז זי צוריק אין איר הימלישן רו און אויפֿן ציון פֿונעם קבר איש אלקים זענען געוואָרן אויסגעקריצט די פֿאָלגנדיקע ווערטער:

הרב איש האלקי מוה״ר מנדל בן הרב הגדול
מ׳ יוסף זללה״ה נתבקש בישיבה של מעלה
י״ט אייר תקע״ה תנצב״ה.

* * *

מיר האָבן דאָ וויייט נישט אויסגעשעפּט די טעמע „לובלינער רבי״, דער רבי פֿון רביים, צדיקים און אדמורים, דער הויפּט פֿונעם „אילנא דחיי״,

אינעם פּוילישן חסידות, דאָ איז נישט שייך צו זאָגן ר׳ מאירס פּראָזע, „תוכו אכל״... ווייל אַלץ איז תוך־תוכיק...

ווי דער רבי זיינער, ר׳ אלימלך פּון ליזענסק (תע״ז — 1717; תקמ״ז — 1787) דער מחבר פּון „נועם אלימלך״, האָט ער אויך געהאַלטן פּון אָט־די עיקר־פונקטן פּון בעש״טס חסידות:

א) דערווייטערן זיך פּון השכלה און חקירה.

ב) דערווייטערן זיך פּון עצבות — מיט ניגון און רקוד זיך צו דער־הויבן צו די הויכע היכלות.

ג) אָ סך תּפלה טאָן און מיט כוונה.

ד) גלייבן אינעם כוח פּונעם צדיק און —

ה) אַז אין אַלץ איז דאָ שכינה־געטלעכקייט, אין אַלע פּראָהוילונגען און אין אַלע תענוגים — אין אַלץ וואָס דער מענטש טוט איז דאָ אָ פּראַריי־ניקונג פּון עולמות עליונים און עולמות תחתונים.

דער חוזה, ווי זיין רבי ר׳ אלימלך, האָט געהאַלטן פּון צדיק־קולט, נישט אַכטנדיק, וואָס ער האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט, אַז ווען דער אוי־בערשטער זאָגט אים, אַז ער איז אָ צדיק, וואָלט ער אַלץ נישט געווען זיכער אָ מינוט שפּעטער — ווייל מען קאָן מאָמענטאַל האָבן שלעכטע מחשבות.

ר׳ שמעולע יאַראָסלאָווער פּלעגט דערציילן, אַז דער לובלינער רבי האָט אים געזאָגט, אַז אויב ער וויל האָבן אריכת ימים, זאָל ער פּאָרן צו אָ צדיק. ער האָט אויך געהאַלטן פּונעם פּדיון, וואָס מען גיט דעם צדיק ער זאָל תּפלה טאָן פּאַר געזונט און אַנדערע פּאַרלאַנגטע ענינים.

אָ צדיק איז דער, האָט ער געזאָגט, וואָס האָט נישט די מינדעסטע עגאָאיסטישע אייגנליבע; אָ בעל תשובה איז דער וואָס האָט זיך פּיינט. ער האָט אָבער ליבער, האָט ער געזאָגט אָ רשע, וואָס ווייסט, אַז ער איז אָ רשע, ווי דעם צדיק, וואָס האַלט זיך פּאַר אָ צדיק, ווייל דער רשע זאָגט דעם אמת. דער צדיק אָבער, וואָס פּילט, אַז ער איז אָ צדיק, איז שוין דער־מיט אַליין געוואָרן אויס צדיק — „כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא״ (5).

איינער פּון די יונגסטע תלמידים ר׳ שמחה בונם פּון פּשיסכע (תקכ״ה — 1765; תקפ״ז — 1827), דער פּילאָזאָפישער רבי, דער רבי, וואָס איז געווען אָ סוחר, זיך אָפּגעגעבן מיט וועלט־ענינים און שאָפּער פּון חסידישער אינטואיציע־פּילאָזאָפּיע, האָט אויך שטאַרק געהאַלטן פּונעם צדיקיזם קולט האַלטנדיק דעם צדיק פּאַר דעם, וואָס קאָן סינטעטיש צוזאַמענעמען און אויף אָ האַרמאָנישן אופּן באַהעפּטן דאָס הימלישע מיטן ערדישן; דאָס גייס־

טיקע מיטן קערפערלעכן און עס פֿאַרוואַנדלען אין איין אינהייט. דער צדיק זאָל זיין אין דער בחינה פֿון אַ האַלדז, וואָס באַהעפֿט דעם קאָפּ מיטן קערפער (6).

ווי אין אַנדערע חסידישע הייף, האָבן זיך אויך אין לובלינער הויף אַרײַנגעכאַפּט פֿאַרשידענע צרות. אַ גרויס עגמת־נפֿש איז געווען די מרידה פֿון זײַן נאָענטן תלמיד — דער „ייד הקדוש", ר׳ יעקב יצחק פֿון פּשיס־כע (געבוירן אין פּשעדבאָרזש תקכ״ו, נפֿטר געוואָרן אין פּשיסכע, תקע״ד).

נישט וועלנדיק זיך דאָ אָפּשטעלן וועגן דעם גאַנג פֿונעם אינציידענט און וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון פּשיסכער, מוז מען דאָך לכה״פּ אין אַ וואָרט באַרירן די דאָזיקע מחלוקה צווישן דעם רבין און תלמיד מיטן זעלבן נאָמען, וועלכער האָט בחיי רבו אָנגעהויבן פֿירן רביסטוווע און זוכה געווען צום טיטול „ייד הקדוש".

דאָס פֿאַלק האָט אין אים געזען דעם אידעאַלן ייד, דעם סימבאָל פֿון אַ גרויסן ייד און ער איז אַלס אַזעלכער אַרײַנגעוועבט געוואָרן דורך פֿאַר־שידענע לעגענדעס אין דער פֿאָלקס־פֿאַנטאַזיע — רבי יעקב יצחק „היהודי הקדוש".

אַפֿילו זיין מחותן ר׳ דוד לעלעווער (נפֿטר געוואָרן תק״ו — 1746), דער, וועלכער האָט אויף אים שטאַרק משפּיע געווען, דערציילט זייער אַ סך וועגן דעם „יידס" דרך און וועגן זיין פֿירן טיש אין פּשיסכע נאָך אין דער צייט, וען זיין רבי האָט געפֿירט טיש אין לובלין (7).

ר׳ יעקב יצחק איז געקומען קיין אָפּט (אָפּטע), וואו עס האָט דאַמאָלט געוואוינט ר׳ משה לייב סאַסאָווער, פֿון דער גרויסער ישיבה אין ליסע, וואו ער האָט געלערנט יומים ולילה און געשמט אַלס עלוי. אין דער ישיבה האָט ער זיך לגמרי נישט אָפּגעגעבן מיט חסידות. ערשט אין אָפּט האָט ר׳ משה לייב דערפֿילט אין אים אַ גרויסן קוואַל פֿון קדושה וואָס איז שטאַרק פֿאַר־זיגלט, אַ קוואַל פֿון מים חיים, וואָס דאַרף פֿליסן מיט חסידישער תורה. אויך ר׳ אברהם יהושע העשל, דער הייליקער אָפּטער אוהב ישראל, האָט אָנט־דעקט אין אים גדלות און קדושה — אָבער אמתדיק נתגלה געוואָרן איז ער אין לובלין, וואו ער איז באַרימט געוואָרן אַלס גרויס לומדישער „ייד הקדוש", אַלס רבי פֿון די שאַרפּע בעלי מוח צווישן די לובלינער חסידים.

אויך ער, ווי דער רבי זיינער, איז געווען אַ קעסט־קינד אין לאנצוט, די שטאָט, וואו עס האָבן געלויערט אויף אים, דעם לובלינערס תלמידים מובהקים, און זיי האָבן אים געקראָגן קיין לובלין — און דער צווייטער ר׳ יעקב יצחק איז געוואָרן דער בעסטער תלמיד פֿונעם ערשטן.

פֿאַרשידענע לעגענדעס קורסירן צווישן חסידים, וועגן זיין קומען קיין לובלין, און פֿאַרשידענע ווערסיעס, וועגן די וואס האָבן אים באַווירקט, צו פֿאָרן צום חוזה. דאָס געהערט אייגנטלעך נישט צו אונדזער טעמע. לויט אַ חסידישע לעגענדע, האָט ר׳ יעקב יצחק פּשיסכער געבעטן ביי השי״ת, ער זאָל אים פֿירן צום אמתן צדיק, וואָס זאָל בכוח זיין אים אויפֿצוהייבן צו העכערע מדרגות און אמתדיקער שלימות און פֿון הימל האָט מען אים גע־פֿירט קיין לובלין צום חוזה. דאָרט האָט ער אַנטוויקלט זיינע מידות צו דער פֿולסטער דערגאַנצונג און פֿאַרפֿולקאָמונג. ביים לובלינער ר׳ יעקב יצחק, זענען פֿאַרייניקט געוואָרן זיינע ליכטיקע שטראַלן צו אַ פֿלאַמיקן פֿאַקל. זיין באַגאַבטקייט, זיין טיפֿקייט און זיינע גייסטיקע כוחות האָבן אַנגענומען אַ באַשטימטן פֿאָרם, אין אַ האַרמאָנישער אייגהייטלעכקייט (8).

ווער עס קומט קיין לובלין — דריקט זיך אויס דער „שרף״, ר׳ אורי פֿון סטרעליסק — זאָל זיך פֿאַרשטעלן אין זיין מחשבה, אַז די שטאָט לובלין איז ארץ־ישראל; דער חצר פֿון בית המדרש — ירושלים; דער בית המדרש — דער הר הבית; די דירות פֿונעם חוזה — דער אולם, די עזרה און היכל; דער חדר מיוחד פֿונעם לובלינער — דער קדשי קדשים און פֿון אים רעדט די שכינה פֿון זיין האַלדז. פֿאָרן „ייד הקדוש״, איז לובלין געווען דאָס פּאַ־סיקסטע אָרט און די בעסטע סביבה (9).

ווי דער תלמיד, אַזוי דער רבי, האָט דערווארטעט אַזאַ גרויסן תלמיד. וועלכער זאָל זיין בכוח איבערצונעמען דעם נייעם חסידישן דרך, ווי גע־לערנט און פּראַקטיצירט אין לובלין.

דערציילט די חסידישע לעגענדע, אַז דעם שבת, איידער דער „ייד הקדוש״, איז אַנגעקומען קיין לובלין, וועלן דער חוזה איז געזעסן ביים טיש און געזאָגט תורה מיט גרויס התלהבות און פֿייערלעכקייט, האָט ער זיך אינמיטן געוועדעט צו די חסידים, וואָס זענען געזעסן אַרום טיש מיט אַ הייליקן ענטוזיאזם: דער פּסוק זאָגט: „יִפְקוֹד ד׳ אלקי הרוחות איש על העדה, אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם... ולא תהיה עדת ד׳ כצאן אשר אין להם רועה״ — איך האָב פֿאַרלאַנגט פֿון השית״ב, ער זאָל מיר ווייזן מיין נאָכפֿאָלגער, מיין ממלא מקום, וואָס וועט פֿירן דאָס יידישע הויז לויט מיין וואונטש, און מען האָט מיר מן השמים מודיע געווען, אַז זיין נאָמען וועט זיין ווי מיינער, יעקב יצחק.

ווען דער „ייד הקדוש״ האָט צום ערשטן מאָל באַטראַכטן די שוועל פֿונעם חוזהס חדר מיוחד, זענען די ערשטע באַגריסונגס־ווערטער פֿונעם לובלינער געווען: עס געפֿינט זיך אין תלמוד: „וכבר אמר אנא ד׳ ונשמע קולו״ (יומא,

כ׳ ע״ב), דאָס וואָרט „כבר״, קומט פֿון וואָרט „כביר״ — שטאַרקייט. וכבר אמר — אַ מענטש דאַרף אַ סך בעטן און שרייען אויפֿן הויכן קול, שטאַרק שרייען און רופֿן „אנא ד׳״, ביז ער דערהייבט זיך צו דער בחינה פֿון „ונשמע קולו״ — ער דאַרף אַ סך אַרבעטן אויף זיך, ביז ער דערגרייכט צו דער מדרגה פֿון שלמות און געטלעכע דערנענטערונג.

נאָך די דאָזיקע בייסנדיקע ווערטער האָט דער „ייד״ זיך שטאַרק געפֿרייט. דער לובלינער רבי האָט אים דאָמאָלט אַרומגעכאַפּט און געקושט און מיט גרויס שמחה געפֿרופֿן „נחמתנו״ (10).

דער „ייד״ איז געווארן דער ליבלינג אין לובלינער הויף, פֿאַרמאָגנדיק אַלע אַטריבוטן פֿון אַ הייליקן מענטש און געניאלע פּערזענלעכקייט. ער האָט געשיינט מיט אַלע ליכטער אינעם שיין פֿון חסידות פֿאַרטיפֿקייט.

האָט אָבער געדאַרפֿט געשען אַ זאַך, וואָס האָט פֿאַראומערט דאָס לעבן פֿון אָט־דער הויך־לויטערע נשמה. פֿון דעם חסיד מקורב, וועלכן רבי, עס וואַקסט אויס אַ מחיצה און עס שאַפֿן זיך צוויי צדדים. דער נייער רבי איז נאָך אַלץ חסיד. ער קומט נאָך אַלץ פֿון פּשיסכע קיין לובלין — אָבער חסידים קאָנען אָט דעם נייעם דרך, דעם פּשיסכער דרך, נישט באַנעמען. נישט אַנדערש, דער פּשיסכער, קומט קיין לובלין אָפּציען חסידים פֿון לובלינער.

וויפֿיל בזיונות, דערנידערונגען און שפּיכת דמים, דער גוטער „ייד״ האָט געהאַט אויסצושטיין, וועלן ער איז געקומען קיין לובלין. רכילות און אינסינואַציעס, האָבן אים געצוואונגען אויפֿהערן קומען קיין לובלין און וועלן דערווייטערט פֿון דעם קוואַל, פֿון וועלכן ער האָט געשעפּט חסידות און יראת שמים.

דער כוח פֿון לשון הרע איז זייער גרויס, און די רכילות־טרייבער האָבן געווירקט אויפֿן חוזה, וועלכער האָט דערפֿון געהאַט חלישת דעת, גלייבנדיק אין דער ריכטיקייט פֿון אַלץ, וואָס מען האָט אים דערציילט וועגן „ייד״ און זיינע שאַרפֿע יונגעלייטלעך. דער כעס איז וואָס אַמאָל געווארן ברייטער און עס האָט אַפֿילו נישט געהאָלפֿן דעם „יידס״ באַמיאונג ביים רימאָנאָוער, ער זאָל, אַלס בורר, אויסגלייכן דעם סכסוך און אָפּשטעלן די רכילות. אין לובלין האָט מען דעם נייעם „מרדכי היהודי היושב בשער המלך״ (לויט חסידים האָט דער „ייד הקדוש״ געהאַט די נשמה פֿון מרדכי הצדיק) באַטראַכט פֿאַר אַ מורד במלכות און עס האָט נישט אָפּגילו געהאָלפֿן די פּערזענלעכע אינטערוועניץ פֿון קאָזשעניצער מגיד (11).

חסידים דערציילן, אַז איינמאָל, וועז דער „ייד הקדוש" איז געווען אין לובלין, האָט דער רבי אים פֿאַרגעוואַרפֿן די פֿאַרשידענע עוולות און ער האָט אַלץ פֿאַרענטפֿערט. עס איז צווישן זיי ווידער געוואָרן אַ שלום, און דער לובלינער רבי האָט אים געשיקט, אַ ניי העמד אַלס אַ מתנה.

האָבן די שונאים זיך דערוואוסט און אָנגערעדט אַ חסידישן ייד, וואָס האָט שטאַרק ליב געהאַט די כוסה, ער זאָל גיין צום „ייד הקדוש" און אים בעטן, אויב ער האָט עפּעס אַ העמד אים צו שענקען. דעם האַרציקן גוטן און תמימותדיקן „ייד הקדוש" איז גאָר קיין שלעכטס דערביי נישט איינגעפֿאַלן און דעם יידן, וועמען ער האָט ווייניק געקענט, אַוועקגעגעבן דאָס העמד — אַ ייד דאַרף נעבעך האָבן אַ העמד, כדי זיין לייב צוצודעקן, ווי קען מען אים נישט גיבן.

דער ייד איז באַלד אַוועק אין שענק, פֿאַרמשכנט דאָס העמד פֿאַר אַ טרונק־ברענפֿן. דעם לובלינער רבין האָט מען באַלד דערציילט, אַז דעם רבינס העמד — די מתנה — גיפֿינט זיך אין שענק.

די רכילות קעגן דעם „מורד במלכות", איז געווען אַזוי שטאַרק און ווירקנדיק, אַז איינמאָל שבועות, וועז דער אַלטער צדיק איז אַריין אין קעגן זיין וויידערשפּעניקן תלמיד, האָט ער ביים טיש אויסגערופֿן:

„מאַכט אייך גרייט, איך וועל היינט אַרויסרייסן אַ גרויסן באַרג".

חסידים און מקורבים האָבן געוואוסט וועמען ער האָט געמיינט. זיין מחותן, ר' דוד לעלעווער האָט דערפֿון געהאַט גרויס צער און באַלד נאָך יו"ט געפֿאָרן צום „ייד" קיין פּשיסכע. דער לעצטער איז אים אַנטקעגנגעגאַנגען מיט פֿרייד, אים אָנגאָגנדיק, אַז ער האָט זיך באַהאַלטן אויף אַן אָרט וואו דער הייליקער לובלינער האָט נישט געקענט אַריין (12).

די טעג פֿון זיין פֿאַרלאָזן די וועלט, האָבן זיך דערנענטערט. דעם דריטן טאָג חוהמ"ס, פֿונעם יאָר, 1812, איז זיין נשמה אַוועק אין די עולמות העליונים, וועז ער איז קוים אַלט געווען 46 יאָר (לויט אַנדערע 48 יאָר).

אַזוי האָט פֿאַרענדיקט דער הייליקער ייד וועגן וועמען אַ תלמיד שרייבט, אַז די תורה פֿון ייד ביים טיש, איז געווען מיט אַזאַ התלהבות, וואָס האָט נישט איר גלייכן: „דאָס התלהבות האָט געקאָכט אין אים ווי אין אַ קאָכעדיקן קעסל (13). עס איז געווען דער „ייד", וואָס האָט זיך געקענט אויסדריקן: „ווער עס ווייזט אַ פֿייג זיך, קען ווייזן אַ פֿייג דער גאַנצער וועלט (14).

אויף דער וואָנט פֿון זיין „אהל", איז געווען אויפֿגעשריבן אויף אַ טאָוול די פֿאָלגנדיקע ווערטער:

יהודי שמו נקרא בכל העולם למען גודל קדושתו וטהרתו

עדת ישראל אליו נאספים ללמוד יראת ד׳ ותורתו

קרן זיו אור פניו מלגשת אליו כאור החמה בזהרתו

ברוח קדשו הופיע אור תורתו לכל הבאים בצל קורתו

יודע רזי וסתרי תורה וכל תעלומות החכמה לפניו נגלו

צדיק תמים בעבודתו ויראתו וגאון הגאונים בתורתו וחכמתו

זכם ונביא עליו לשבח וזכותו תמיד תגן עלינו

קרן אור ישראל הופיע והשפיע רב טוב לבית ישראל ברוב קדושתו

הלא הוא הרב המאור הגדול האלקי צדיק יסוד עולם

רבן של כל בני הגולה ראש גולת אריאל נר ישראל עמוד

הימיני פאר הדור קדוש ד׳ כבוד קדושת שם תפארתו

מורנו הרב יעקב יצחק הנקרא בפי כל היהודי זצלה״ה

תנצב״ה

נפטר ביום ג׳ דחוהמ״ס תקע״ד לפ״ק.

/ o /

הערות:

(1) עשה אורות מערכת י׳, דארט; נפלאות הרבי ז״ו 11 — 12. א. ח. מיכלזאן „אהל נפתלי״: זע אויך, מ. י. ברי־אוו, עולמות, קובץ ספורים, תל־אביב, תש״ח, ז״ו ט״ו —כ׳ אוו אנדערע מקומות.

(2) א. מארקוס, חסידיזם, ז. 164.

(3) הרב יוסף לעווינשטיין, נפלאות היהודי, ז. 16; עשר אורות, ז. 91; צבי מאיר הכהן רבינוביץ, רבי יעקב יצחק מפשיסחא, „היהודי הקדוש", חוברת שניה, פיטרקוב, תרצ"ב, ז. קי"ח; נפלאות הרבי ז. 52.

(4) בית מנחם, דארט.

(5) נפלאות הרבי, ז"ז 53 — 54.

(6) זע: צ. מ. רבינוביץ „היהודי הקדוש" און „רבי שמחה בונם מפשיסחא", תל־אביב, תש"ח, פולע מאנאגראפיעס וועגן די צוויי פשיסכער, נעשריבן וויסנשאפטלער אקאדעמיש און דאך חסידיש־פאלקסטימלער.

(7) זע באריכות, צבי מאיר הכהן רבינוביץ, רבי יעקב יצחק מפשיסחא, היהודי הקדוש, חוברת ראשונה, פיטרקוב, תרצ"ב, ז"ז ט"ז — פרק ב' ז"ז ט"ו — כ"ד.

(8) התגלות הצדיקים, ז. 25; א. מארקוס, דער חסידיזם, ז. 167.

(9) רבינוביץ דארט ז. מ"ב, ציטירט פון הרב יוסף לעווינשטיין, נפלאות הרבי, ר"צ.

(10) רבינוביץ, דארט, ז. מ"ג — מ"ד.

(11) זע: יועץ קים קדיש נפלאות היהודי, תפארת היהודי פיעטרקאוו, תרע"ב, רבינוביץ, ר' יעקב יצחק מפשיסחא, תרצ"ב; יצחק ורפל, ספר החסידות, תל־אביב, תש"ז ז"ז מ"ג, מ"ח — מ"ט.

(11) נפלאות היהודי.

(12) א ווארט וועגן אים פון ראדאמסקער רבי, שלמה ראבינאוויטש. זע, א. מארקוס, חסידיזמום, ז. 159; צ. מ. רבינוביץ היהודי הקדוש, חלק כ' ז. קי"ט.

(13) דארט חלק א' ז. מ"ו.

/ o /

ה

די דריי גייסטיקע צענטערן פון חסידות

דריי גייסטיקע צענטערן האָט דער חסידיזם געהאַט. דער ערשטער דער קלאַסישער, בעל שמ׳סקער, און אַריגינעלער איז געווען דער אוקראַי־נישער פון וואַלין און פּאָדאָליע — דאָס וויגעלע פון חסידיזם; דער צוויי־טער — דער ווייס־רוסישער, דער חבדער חסידיזם פון ר׳ שניאור זלמן ליאַדער, דער גאון אין נגלה און נסתר, פּוסק און פֿילאָזאָף; דער דריטער צענטער איז דער פּוילישער, אָדער פּויליש־גאַליציישער און אָט־דער צענ־טער האָט געהאַט, ווי חסידים אַנאַליזירן אים, פֿיר אבות: ר׳שמואל־שמעלקע הורוויץ (תפ״ו — תקל״ח), אַ תלמיד פון מעזריטשער מגיד, דער רבי ר׳ בער, פֿריער איז ער געווען רב אין ריטשעוואל, פּוילן, און נאָכדעם רב אין ניקלשפורג (1). זיינע הויפּט תלמידים: דער חוזה, דער קאָזשעניצער מגיד, ר׳ משה לייב סאָסאָווער און אַנדערע, וועלכע זענען אויך געווען תלמידים פון רבין ר׳ אלימלך ליזענסקער. ר׳ פּנחס הורוויץ (ת״ץ — תקס״ה), זיין ברודער, דער בּאַרימטער גאון און מחבר פון הפּלאה און המקנה און שפּעטער רב אין פֿראנקפֿאָרט אם־מיין. אויף די צוויי ברידער האָט דער רבי ר׳ בער געזאָגט: „איך האָב געפֿונען אַ הויז פֿול מיט ליכט, נאָר זיי האָבן נישט געבּרענט, האָב איך אַריינגעווארפֿן אַ פֿונק און אַלע האָבן זיך אָנגעצונדן און ס׳איז געווארן אַ גרויס פֿייער״ (2). די צוויי ברי־דער זענען פֿאַקטיש די וועלכע האָבן אָנגעצונדן דאָס גרויסע ליכט פון חסידות, זיי האָבן איר באַשיצט מיט דעם כוח פון זייער גאונות און למדנות און אַ דאָנק זייער השפּעה איז אין פוילן געשאַפֿן געווארן די גרויסע באַווע־גונג פון פֿאַלקס חסידיזם.

דער דריטער אין דער ריי, איז דער אין פוילן־געבוירענער ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער, וועלכער איז געווען רב אין שטעטל זשעליכאָוו, בייַ לובלין, ביזן יאָר תקמ״ה און האָט צוגעציגן צום חסידות טויזנטער יידן פון גאַנץ פוילן. פון אומעטום איז מען געקומען צום אום־פֿאַרגלייכלעכן אוהב ישראל און מליץ יושר, וועלכער האָט אַרויסגערופֿן צו זיך אַן אומגעווייניגטלעכע ליבשאַפֿט און פֿאַרערנג בייַ אַלע שיכטן יידן.

זיין שאַרפֿסטער קעגנער איז געווען ר׳ לייבעלע קאַצענעלענבאָגן, בריסקער רב און הויפּט פון „וועד ד׳ ארצות״.

דער פֿערטער מיט גרויס השפּעה איז געווען דער באַרימטער רב ר׳ עוזיאל מיזלש, פֿון די אָנגעזעענסטע תלמידים פֿון מעזריטשער מגיד אוז רב אין די שטעטלעך ריטשעוואל, אָסטראָווצע און נאָווידוואָר — אַ גדול אין תורה און צדקות, מחבר פֿון אַ צאָל ספֿרים אויף תלמוד און חסידות און אָפּשטאַם פֿון אַ באַרימטער מיוחסדיקער משפּחה, האָט ער אַ סך געווירקט אין פּוילן און אַרייַנגעצויגן אין חסידישן לאַגער די שענסטע זין פֿון פּוילישן יידנטום. דאָס גאונות און למדנות פֿון די פֿיר, זייער גרויס אהבת ישראל גייסט, אויך דאָס געוואַלטיקע אָפּגעהיטנקייט אין דער פּינקטלעכקייט פֿון שלחן ערוך, איז געווען די גרעסטע שטערונג פֿאַר די מתנגדים זיי צו באַקעמפֿן.

ס׳האָבן נישט געהאָלפֿן די רדיפֿות און חרמות הן מצד דעם בית־דין, הן מצד די פּאָסקווילי־שרייבער פֿון בראָד (תקל״ב), הן מצד דעם בית־דין אין קראָקע תקמ״ו), דער חסידיזם האָט טריאומפֿירט, אַפֿילו נישט די פּראָפּאַגאַנדע און זלזולים אויפֿן חסידיזם פֿון „זמיר עריצים״.

/אין יאָר 1772, איז אין בראָד דערקלערט געוואָרן אַ חרם אויפֿן חסידיזם. אין 1781, זענען די ספֿרים תולדות יעקב יוסף (חסידות־כרעסטאַמאַטיע), פֿאַרברענט געוואָרן און ענלעכע רדיפֿות האָבן רבנים און מתנגדים אָנגעפֿירט קעגן די חסידים/.

נישט געקוקט אויף די רדיפֿות, זענען אויפֿגעשטעלט געוואָרן דריי גרויסע חסידישע הויף: קאָזשעניץ, סאָסנוו און לובלין. דער קאָזשעניצער מגיד מיט זיין עוסק זיין אין תורה און אהבת ישראל; ר׳ משה־לייב סאָסנוועֿר מיט זיין התלהבות און צוגעלאָזנקייט און דער רבי פֿון לובלין מיט זיינע מופֿתים און חסידות פֿאַרטיפֿטקייט האָבן באַהערשט דעם פּוילישן יידן, און געלייגט דעם שטאַרקן פֿונדאַמענט פֿון דער דינאַמישער באַוועגונג אין דער יידישער געשיכטע.

דער חוזה פֿון לובלין, ווי די גרויסע פֿערזענלעכקייט, מיט אומגעווײַנטלעכע השפּעה, האָט צוגעצויגן די שאַרפֿסטע קעפּ צום חסידישן דרך. דער לובלינער הויף איז געוואָרן דער „בית היוצר״ פֿאַר דער נשמה פֿון חסידיזם און נישט געקוקט, וואָס דער לובלינער רב, האָט געשאַרפֿט אַלע זיינע פֿיילן קעגן דעם לובלינער רבין, זעענדיק אין לובלינער הויף דאָס גרעסטע געפֿאַר מתנגדים, איז לובלין געוואָרן דער צענטער פֿון גרויס חסידות און פֿון דאָנעט האָבן זיך פֿונאַנדערגעצווייגט די גרויסע חסידישע דינאַסטיעס, ווי פּשיסכע, קאָצק, אי־זשביצע און אַנדערע.

פֿיר יאָר נאָך דער פּטירה פֿון לובלינער, איז נפֿטר געוואָרן דער לובלינער רב, ר׳ עזריאל הלוי הורוויץ, דער „אייזערנער קאָפּ", מתנגד און באַקעמפֿער פֿונעם חוזה. די קברים געפֿינען זיך איינער לעבן אַנדערן. דער טויט האָט פֿאַריניקט די צוויי, וועלכע האָבן זיך בײַם לעבן באַקעמפֿט. זייער מצבות לייענען זיך (3):

עדה המצבה הזאת, מצבת קודש קדושת רבינו
גאון עוזינו מאור עינינו חמדת לבבינו
וכל בית ישראל יבכו כי חשך אור בעדינו
ביום שריפֿת בית אלקינו
הוא יום פּטירת איש קדוש המקו׳
פּאר הדור מו׳ כבוד הרב החסיד
המפֿורסים בכל קצוי ארץ מוה׳
יעקב יצחק בהרב מוה׳ אברהם
אליעזר הלוי הורוויץ זצוק״ל
אשר רבים השיב מעון
ורבים הלכו לאורו
ראו ושמחו בני דורו
ושמחה נהפֿך ליגון ביום המר
ט׳ אב שנת ארץ רעשה לפ״ק (תקע״ה).

די אַנדערע מצבה:

פ״נ כבוד אדומ״ר הרב הגאון אמתי
רשכבה״ג המפֿורסם נקי כפּים מו״ה
עזריאל הלוי איש הורוויץ אב״ד דפּה
ק״ק לובלין בהרב הגדול מו״ה דוב מזאמושטץ,
נאסף בש״ק כ״ב חשון תקע״ט לפ״ק
תנצב״ה.

עס ווערט דערציילט אינעם נאָמען פֿון סאָכאָטשאָווער רב און רבי ר׳ אברהם בּאָרנשטיין (תקצ״א — תר״ע), ער זאָל זאָגן, אַז נאָך 120 יאָר ווען זיין אָרט זיין בײַם שוועל, דעם קאָצקער רביז, און דער קאָצקער האָט געזאָגט, אַז זיין אָרט ווען זיין בײַם „ייד הקדוש", און אַז דער „חוזה" האָט

פֿאַרלאַנגט מ׳זאָל אים לייגן ביים שטאָט רב ר׳ שכנא דער אייניציקער וואָס איז געווען און געבליבן לובלינער רב.

נאָך דער פּטירה, ווען מ׳האָט אים געוואָלט קובר זיין ביים קבר פֿון אַן אַנדערן גדול, האָט דער לובלינער רב ר׳ עזריאל נישט געלאָזט, האָט ר׳ נפֿתלי ראפּשיצער געכאַפּט אַ לאַפּאָטע און געגומען גראָבן אַ קבר — האָט ער אָנגעטראָפֿן אויף אַן אָרט נישט וויט פֿון ר׳ שכנאן. דער לובלינער רבי האָט געהאַלטן, אַז אַלע רבנישע גדולים, וואָס ליגן אין לובלין, זענען שוין לאַנג אין ארץ ישראל, אויסער ר׳ שכנא, וויל, לויטן מנהג פֿון דער חברה קדישא האָט מען פֿאַר דער קבורה מבטל געמאַכט דאָס כתב רבנות פֿון יעדן רב. ביים רב ר׳ שכנא האָט מען פֿאַרגעסן דורכצופֿירן די פּראָצעדורע מבטל צו מאַכן זיין כתב רבנות, איז ער במילא נישט באַפֿרייט געווארן פֿון לובלין.

יועץ קים קדיש (4) באַמערקט, אַז ער איז געווען אויפֿן לובלינער בית־עלמין און געזען, אַז דער קבר פֿונעם חוזה איז נישט נאָענט צום קבר פֿון ר׳ שכנא; אַז בלויז דער אייזערנער קאָפּ ליגט דאָרט, אָרום וועמעס קבר ס׳גע־פֿינט זיך אַ גדר מיט אַן אויפֿשריפֿט זיך צו האַלטן פֿיר איילן פֿון דער ווייטנס. לובלינער זקנים האָבן אָבער באַשטעטיקט די ווערטער פֿון ר׳ יעקב יצחק, אַז בלויז ר׳ שכנא איז אנערקענט אַלס דער לובלינער רב, און אַז מ׳האָט פֿאַרגעסן אים צו באַפֿרייען פֿאַר דער קבורה. דער לובלינער רבי פֿלעגט הייסן גיין אויף זיין קבר מתפלל זיין.

ער האָט אויך אַמאָל געהייסן זיין שוועסטער רחלע גיין צום קבר פֿון ר׳ יעקב פּאָלאק בעטן פֿאַרן געזונט פֿון זיינס אַ קינד. האָט זי אים געזאָגט, מען טאָר דאָך נישט גיין אין די ד׳אמות ביי זיין קבר, האָט ער איר געענט־פֿערט: מיר זענען פֿון זיין משפחה און קענן זיין משפחה האָט ער נישט גוזר געווען (5).

ווי שוין דערמאָנט, האָט דער לובלינער געהאָט די גרעסטע תלמי־דים (6), און יעדער האָט עפּעס איבערגענומען פֿונעם „חוזה". דער ראָפּשיצער רבי, ר׳ נפֿתלי צבי הורוויץ, דער גרויסער בעל־מנגן האָט איבערגענומען די נגינה פֿון לובלין און באַזונדערס האָט ער ליב געהאַט צו זאָגן דעם לובלי־נערס „מלאכים ניגון". מיט דער התלהבות און מתיקות פֿונעם לובלינער, פֿלעגט דער ראָפּשיצער זינגען ביים טיש יעדן פֿרייטיק צונאַכטס פֿאַרן בענטשן, דעם שבת־הימן: „לאל אשר שבת מכל המעשים, ביום השביעי נתעלה". דעם הייליקן מלאכים ניגון. זיין תלמיד מובהק, דער גאון און צדיק ר׳ חיים צאנזער (האַלבערשטאַם) פֿלעגט אויך אָנהאַלטן דעם דאָזיקן מנהג.

ביי גרויסע מסיבות, ביי גרויסע פּייערלעכקייטן, פלעגט מען זינגען דעם מלאכים־ניגון, אזוי האָט מען דעם ניגון געזונגען אויף דער גרויסער היסטאָרישער „אוסטילער חתונה", וואו עס זענען געווען פאַרזאַמלט 400 צדיקים צוזאַמען מיט דעם הייליקן אפּטער רב ר' אברהם יהושע העשל, דער זקן האדמורים בראש, אזוי ביי אַנדערע פּייערלעכע מאַמענטן.

דער לובלינער רבי האָט אין לובלין נישט איבערגעלאָזט קיין זון, וואָס זאָל געדרוקן ווערן צו בלייבן אַ ממלא־מקומו. זיין זון ר' אברהם איז נפטר געוואָרן בחיי, עיוכ"פ תק"ע, ווי זיין מצבה דערציילט: „רך בשנים זמן בך יברך". זיין עלטערער זון, ר' ישראל, איז נישט, ווייזט אויס, געווען פאַסיק צו זיין דער ממלא מקומו פון „חוזה", פון דעם סאַמע הייליקן, תמימותדיק־לויטערן און דערהויבנסטן צדיק. ער איז אָבער געווען פאַרעכנט אלס איינער פון די צדיקים פון דור.

דער סעראצקער רב, ר' יוסף לעווינשטיין, דערציילט, אז ער איז געווען זיין סנדק און אים געוואונטשן אריכת ימים, וואָס איז טאַקע מקוים געוואָרן (9).

אַ גרויסער טייל פון לובלינערס חסידים האָט נאָך זיין פטירה געוואָלט קרוינען זיין תלמיד דעם רבין ר' מאירל פון סטאביניץ, דעם מחבר פונעם ספר „אור לשמים".

דערפון איז אָבער גאָר נישט געווען צופרידן דעם לובלינערס וויכטיקער תלמיד, דער רבי ר' נפתלי פון ראפשיץ, און כדי צו אָפּשוואַכן ר' מאירלס איינפלוס, האָט ער געהאַלטן אין איין זאָגן תורה אויפן פסוק „איש לאהלו ישראל", אַנצודייטן, אז נאָכן לובלינער איז נישטאָ צו ווען צו פאָרן און יעדער חסיד דאַרף זיצן אינדערהיים, פראַווען ביי זיך חסידות און צדקות.

ר' מאירל סטאָבניצער האָט גראָד געהאַלטן אין ווידערהאַלן דעם פסוק: „דבר אל בני ישראל — ויסעו", אז מ'דאַרף יאָ פאָרן צו אַ גוטן ייד און זיך מקרב זיין.

אַ סך פון די לובלינער חסידים זענען געפאָרן צום לובלינער רבינס זון ר' יוסף טאָרטשינער, דער איידעם פונעם גאון ר' מרדכי, קאָזשעניצער רב. ביי זיי איז אָבער דאָך שוין נישט געווען צו זען, דאָס, וואָס מ'האָט געזען אין לובלין, אויף וועמען מיר האָבן פריער דערמאָנט דער אפטער „סבא קדישא", האָט זיך אויסגעדרוקט, אז „דעם לובלינערס אויגן, האָט כביכול דער רבי ר' מלך אויך נישט געהאַט".

יעדער תלמיד האָט זיך געהאַט זיינע אַנהענגער און במילא זיין אייגענעם „הויף". די חסידים, וואָס זענען געפאָרן קיין פשיסכע, צום „ייד הקדוש"

ספר חיבורי לקט איף נ"ך פון ר' אברהם ב"ר יהודה ש"ץ דק"ק קרעמניץ
לובלין שע"א-ע"ב — 1611-12
/ ביבליאטעק פון יידיש-טעאלאגישן סעמינאר, ניו-יארק /

(תקכ״ו — תקע״ד) זענען שוין געפֿאָרן צו זיין תלמיד דעם רבין ר׳ שמחה בונם (תקכ״ו — 1766; תקפ״ז — 1827), וועלכער איז פֿריער געווען תלמיד פֿון ר׳ מרדכי בנעט (תקי״ג—1753; תקפ״ט—1829), דער ניקלשפורגער רב, וועל־כער איז געווען פֿאַררעכנט אַלס איינער פֿון די גרעסטע רבנים אין דור און שטאַרקע פֿערזענלעכקייט. ער האָט אייגנגעפֿירט אין זיין ישיבה דאָס לער־נען מיט פֿארטיפֿונג און לאָגישער באַגרינדונג, נישט פֿאַרלאָזנדיק זיך אויף דעם פּלפּול, וואָס איז באַזירט אויף מוח פֿאַרשאַרפֿונג אָן וועלכע ס׳איז טע־אָרעטיש־הלכותדיקע קאָנסעקווענצן (10).

דער רבי ר׳ בונם, איז דער באַגרינדער פֿון דער נייער פּשיסכער שיטה אין חסידות, דאָס חסידות, וואָס האָט אַרייגנגענומען אין זיך אויף אַ האַר־מאָניש־הערלעכן סינטעז דאָס טיפֿקייט פֿון חבדער פֿילאָזאָפֿיע און פֿאַלקס־טימלעכקייט פֿון „חוזה״ און „ייד הקדוש״; דאָס חסידות, וואָס האָט אַרייגגע־בראַכט דינאַמישקייט, לעבעדיקייט און זאַפֿטיקייט צוזאַמען מיט לומדות און מוח־פֿאַרשאַרפֿטקייט. דער דאָזיקער דרך האָט אין אָנהויב אַרויסגערופֿן גרויס קעגנערשאַפֿט מצד די צדיקים און חסידים פֿון יענעם דור און איז שפּעטער געוואָרן דער שטאַרקסטער חסידישער כוח, וועלכער האָט נאָכגעפֿאָלגט פֿון די גרעסטע גדולים בעלי מוח אין דער חסידישער וועלט, ווי דער קאָצ־קער רבי ר׳ מענדעלע מאָרגנשטערן (תקמ״ח—1788; כ״ב שבט, תרי״ט—1859), דער גערער רבי, ר׳ יצחק מאיר אַלטער (תקנט — תרכ״ו), דער וואורקער רבי ר׳ יצחק קאָליש (נפֿטר געוואָרן תר״ח), ר׳ יחזקאלע קאָזמירער, ר׳ יעקב ראַדזימינער, ר׳ אברהמעלע טשעכאָוועד, ר׳ מרדכי יוסף איזשביצער און אַ סך אַנדערע חסידישע הייף אין פֿוילן (11).

דער רבי לובלין, האָט ביים טיש געזאָגט תורה, בלויז דאָס, וואָס ס׳איז צו אים געקומען דירעקט פֿון הימל, אַ הייליקע שפּע, לויט דער געהייליקטער צייט און לויט זיין קדושה מדרגה אין יענעם מאָמענט.

אין מיטן דער וואָך, בעת דעם פֿאַרשרייבן די שבתדיקע תורה, זייענדיק אין אַנדערע מדרגות, האָט ער נישט געקענט פֿאַרצייכענען, ווי ער האָט עס געזאָגט ביים הייליקן שבת טיש.

אין זיין ספֿר „זכרון זאת״ (סוף פּ׳ ויחי), אויפֿן פּסוק „ועיני ישראל כבדו מזוקן שרייבט ער:

„מרוב שפּע קודש נשכח ולא הי׳ אפֿשר לזכור הכל, אך מעט לזכרון שבנתים״.

זיינע ספֿרים: „זאת זכרון״, „זכרון זאת״, „דברי אמת״. לקוטים פֿון אַנ־דערע, אויפֿן סמך פֿון זכרונות און דברים שבעל־פֿה: „אהל תורה״ געטיילט אין

דריי טיילן: אור התורה, אור החכמה, אור הנפלאות (צוזאַמענגעשטעלט פֿון ר׳ משה מנחם וואלדן) און אַנדערע ספֿרים.

ער האָט אויך געגעבן אַ צאָל הסכמות אויף ספֿרים און די הסכמות זענען כאַראַקטעריסטיש, סיי מיט זייער אינהאַלט און סיי מיט זייער סטיל און באַשיידנקייט.

אין דער הסכמה אויפֿן ספֿר „צאן קדשים", אַ פֿירוש אויף סדר קדשים פֿון ר׳ אליעזר זאב בן צבי הירש, שרייבט ער צוו״א: „הגם שאין דרכי להתנהג בגדולות... ליתן הסכמה כי איני לא רב ולא מגיד"... עס איז אָבער וויכטיק — שרייבט ער — צו שטיצן דאָס אַרויסגעבן אַ קאָמענטאַר אויף קדשים און דינים פֿון קרבנות, און אַז ער אַליין האָט אַלס יונגערמאַן געטראַכט צו מאַכן אַ פֿירוש אויף קדשים. עס איז אַ מצוה צו לערנען דינים פֿון קרבנות „שנזכה לעשות קרבנות בפועל בבנין בהמ״ק ב״ב" און ער חתמעט זיך: „כ״ד יעקב יצחק במוהר״ר אברהם אליעזר הלוי זצלה״ה הורוויץ מלאַנצוט, הדר בק״ק לובלין". וועגן מחבר דריקט ער זיך אויס: שמצאתי את שאהבה נפשי ידידי בן ידידי הוא הרבני מו״ה אליעזר זאב בהמנוח הרב מו״ה צבי הירש ז״ל שהי׳ בן ביתי".

וועגן ספֿר „דגל מחנה אפֿרים" פֿון ר׳ משה חיים אפֿרים (דעם בעש״טס אייניקל), דריקט ער זיך אויס, „אך עתה מפני לעשות רצון צדיק, אהבה מקלקלת השורה... וטעמתי מהם שנים ושלשה גרגרים הוא מתוק לחיך וערב מאד אשר כמעט לא נראה כמוהו... (געחתמעט א׳ נצבים, א׳ דסליחות תקס״ג).

מיט גאָר באַגייסטערטע וועדטער קומט ער אַרויס אין זיין הסכמה אויפֿן ספֿר „לקוטי מוהרן" פֿון ר׳ נחמן בראסלאווער): „הנה יד כתובה אלי באצבע אלקים חרות אשר שלח אלי חד מן קאמייא הלא הוא מחותני... הרב המאור הגדול איש קדוש מופֿת הדור נר ישראל". נחמן נ״י לקוטים המלאים לה אמיר מלא וגדיש ביראת אלקים בדברים מושכלים שכל אלקים... והנה האי גברא רבא לא צריך לידידי ולא לדכוותי, כי מה אני ומה חיי שפֿל ונבזה, חדל אישים".

דער לובלינער דריקט זיך אויס מיט די הערלעכסטע וועדטער סיי וועגן די פֿערזענלעכקייט און סיי וועגן דעם ספֿר (די הסכמה איז געשריבן געוואָרן: „יום ג׳ כ״ו ימים לחודש טבת, תקס״ח לפ״ק פה לובלין"). ער בעט שטענדיק, זאָגט ער, פֿאַר זיך געזונט און פֿרידן, נישט קיין וואונדער, וואָס די אומאַנער חסידים האָבן תמיד אַרויסגעוויזן אַזאַ הערלעכע יראת הכבוד באַציאונג צום לובלינער צדיק.

אין בית המדרש פֿון חוזה מלובלין, זאָגן חסידים, האָבן מופֿתים און וואונדער זיך געווען אונטער אַלע טישן און ביינק און קיינער האָט אַפֿילו נישט אויסגעשטרעקט די האַנט זיי אויפֿצוהייבן.

לובלין איז שוין געבליבן אַ צענטער פֿון חסידות, אַן אָרט פֿאַר חסידישע דינאַסטיעס, אַ פֿעסטונג פֿון אַן עולם חסידים, וואָס איז תמיד גרייט מיט ברען און מסירת נפֿש צו עפֿענען דעם לאַבאָרינג און צו שעפֿן פֿונעם תהום פֿון דורות לאַנגן גאָרן נאָך קדושה און דערהויבונג. לובלין האָט אין דער נייער חסידות תקופֿה און צייט־שטימונגען, זיך באַווייזן ביזן חורבן פֿוילן מיט איר קאָלאָריט פֿון חסידישע דינאַסטיעס.

דאָ האָבן געהויזט און געווירקט דריי דורות לובלינער רביים פֿון דער איגר־דינאַסטיע וועגן וועלכער מיר שרייבן אינעם דריטן טייל פֿון דעם דאָזיקן בוך; דאָ האָט זיך באַזעצט דער ביאַלער רבי, אַן אייניקל פֿון דער שענסטער רבישער דינאַסטיע און פֿון גרעסטן רבייש־רבנישן יחוס — דער ביאַלער הויף האָט זיך דאָך געראַטן בן אחר בן פֿון „ייד הקדוש" פֿון פּשיסכע און פֿון דורות גרויסע באַרימטע זיידעס.

אויך די טריסקער דינאַסטיע האָט זיך אַריינגעכאַפּט און באַפֿעסטיקט אין לובלין — ר׳ משה מרדכי טוואַרסקי זצ״ל דער פֿאַקטישער ממלא מקומו פֿונעם טריסקער מגיד אין פֿוילן (ער איז געווען דער זון פֿון ר׳ יעקב ליבניו).

ער האָט זיך באַזעצט אין לובלין נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה, און געווארן פֿון די פֿאָפּולערסטע „גוטע יידן" אין לובלינער געגנט. זיין מתיקות־דיק דאַוונען און זינגען, זיין „שלום עליכם" פֿרייטיק צו נאַכטס, זיין „אתקוני סעודתא" איבער די חלות, דאָס האָט געהאָט אַ שם אין שטעטלעך פֿון לובלינער ראַיאָן און מאָסן יידן פֿלעגן קומען צו אים אויף געהאָלפֿן צו ווערן, ווער אין גשמיותדיקע און ווער אין רוחניותדיקע ענינים. זיין שעהדיקער ,רבונו של עולם" אין דער ספֿירה, איז אומפֿאַרגעסלעך ביי די לעבן־געבליבענע לובלינער, וועלכע פֿלעגן קומען אין זיין הויף און שעפֿן פֿון פֿאָלקסטימלעכן חסידות ווי עס פֿלעגט זיך פֿירן ביים טריסקער מגיד.

ער פֿלעגט אויך אַרויספֿאָרן פֿון צייט צו צייט צו זיינע חסידים אין די שטעטלעך, וואו מען פֿלעגט ברענגען צו אים קינדער, ברכה צו נעמען. אויך אויף דעם שרייבער פֿון די שורות — ווי מיין מאַמע דערציילט — האָט ער אַרויפֿגעלייגט זיינע הייליקע הענט און געבענטשט בברכת נשיאת כפים. אַן אמתער פּראָטאָטיפּ פֿון דער גרויסער קייט טשערנאָביל־טריסק — די דינעסטע פֿאַרזעצונג פֿונעם אָריגינעלן בעש״ט־חסידות, לויטן מוסטער פֿון דעם

פאטער פון דער דינאסטיע ר' נחום טשערנאביל'ער (ת"ץ — תקנ"ח), וועמעס קינדער און אייניקלעך האבן פארנומען א גאר הויך ארט אין דעם חסידישן לעבן פון רוסלאנד, אוקראינע און פוילן.

לויט דער מסורה פון דער טריסקער דינאסטיע שטאמען זיי פון לובלי־נער־קראקויער רב ר' העשל, איינער פון די גרעסטע רבנישע פערזענלעכ־קייטן אין פוילן (12).

/ o /

הערות:

(1) וועגן אים אלס ניקלשפורגער רב, זען הרב דר. י. ז. כהנא, ניקלסבורג, ערים ואמהות בישראל, חלק ד', ז. 280, נפטר נעוואַרן ב' דר"ח אייר בשנת תקל"ח בן נ"ב שנה כשמואל הרמתי.

(2) זע, באריכות, צבי מאיר רבינוביץ, ר' שמחה בונם מפשיסחא, חייו ותורתו, תל אביב, תש"ה, ז"ז 1 — 9; ד. ז. ר' יעקב יצחק, „היהודי" חלק א' ז. 7 — 8 חלק ב' ז"זם"ב — ס"ד פיטרקוב, תרצ"ב א. א. מקורים.

ארשת, תש"ד, פ"ד.

(3) ניסנבוים, לתולדות היהודים בלובלין, ז"ז 96, 119 — 120.

(4) שיח שרפי קודש, חלק ה' ז' 93, באריכות.

(5) דארט ז. 75. נפלאת הרבי ז. 60; ניסנבוים דארט ז. 118.

(6) לויט דער רשימה פון מנחם מענדל וואלדן אין „אהל הרבי" (פיעטרקוב, תרע"ג), ז"ז 3 — 8, האט ער נעהאט קכ"ד (124) תלמידים, אייניקע פון זיי פון ליטע.

(7) ר' חיים סאנדזער (תקנ"ג — תרל"ו) וועלט אויך פאררעכנט אלס תלמיד פון „חוזה". שוין אלס קינד האט אים דער פאטער געבראכט קיין לובלין און דער לובלינער רבי האט נעזען אין אים דעם צוקונפטיקן גאון (זע, הרב אברהם יצחק ברומברג, מגדולי החסידות, ספר א' ירושלים תש„ט ז"ז ד — ו). אין דער יונגט האט ר' חיים סאנדזער געלערנט ביי ר' יוסף הורוויץ, רב אין טארנאגראד, ברודער פון לובלינער רבי.)דארט ז. י"ב.

נאר א ברודער האט דער לובלינער רבי נעהאט ר' מענדל, נעוואוינט אין בעלזשיץ, א שטעטל ביי לובלין און נעווען בארימט אין דער חסידישער וועלט. זע, שיח שרפי קודש, חלק חמישי, מסורה, לודז, תרצ"א, ז"ז 72 — 73 אין נאמען פון הרב צבי יחזקאל מיכלזאן.

(8) זע, מנשה אונגער, חסידות און לעבן ז' 107. דעם ניגון, זאגט ער, רופט מען אויך „די מלאכים מעלאדיע", און, אז דער לובלינער רבי האט דערציילט, אז די מע־לאדיע האט ער נעהערט אין די עולמות העליונים דירעקט פון די מלאכים. דעם קאזשע־ניצער מגידם ניגוז, וואס וועלט נעזונגען ר"ה אויף „אין קצבה" וועלט אויך נערופן „מלאכים ניגון". דער קאזשעניצער מגיד, האט דעם ניגון נעהערט זינגען אין הימל פון די מלאכים, וועז זיי האבן אריינגעפירט אין גן־ערן אריין ר' שמואל זביטקאווער פון דעם פראנער גביר, וועלכער האט אפגעראטעוועט פראנע, ביי וואַרשע, פון א פא־גראם בעת דעם פוילישן אויפשטאנד.

(9) ר' ישראל איז נעווען א תושב אין לובלין. זיין משפחה איז אבער פארצווייגט נעווארן. אייניקע פון זיינע אייניקלעך האבן זיך באזעצט אין אסטראווצע, און פון זיי שטאמט אויך די פאמיליע וואהלגעלערנטער פון אסטראווצע, וועמעס אפצווייגונגען נעפי־נען זיך אין די פאריניקטע שטאטן און קאנאדע.

ר' ישראל האט געהאט א זון ר' ישעיה, זייז זון ר' דוד הלוי הורוויץ האט געוואוינט אין אסטראווצע און זייז טאכטער לאה איז געווען די פרוי פון ר' יחיאל איתמר וואל־נעלערנטער (אייניקל פון ר' איתמר קאנסקיוואלער, נפטר געוואָרן תקצ"א), מחבר פון ספר „משמרת אתמר" און זיידע פון די וואלנעלערנטערס.

(10) וועגן ר' מרדכי בנעט, זעו, „תולדות ר' מרדכי בנעט„, פון זייז זון ר' יעקב עבריל (מארנא, תרפ"ט); כהנא, ניקלסבורג, ערים ואמהות בישראל, חלק ד' ז"ז 281 — 284, א. א. מקומות.

(11) זע, צבי מאיר רבינוביץ, רבי שמחה בונם מפשיסחא, חייו ותורתו, הוצאה „תבונה", תל־אביב, בסיוע מוסד הרב קוק, תש"ב, תש"ה: זע אויך דאס ספר „קול שמחה" און אנדערע ספרים.

(12) זע, יוסף לעווינשטיין „עיר הצדק", פאמיליע כראניקעס פון קראקויער רבנים אין האשכול, חלק ד'; ש. א. האראדעצקי, רבי נחום מטשערנאביל וצאצאיו, ברדיטשוב, תרס"ב ז"ז 7, 91.

ר' משה מרדכי טווערסקי /טריסקער רבי אין לובלין/

פינפטער קאַפּיטל

השכלה און געזעלשאַפטלעכקייט

א

פּאָרשער און משכילים

לובלין איז געווען, אויסער די שטאָט פֿון ישיבות, פֿון יידישע גאונים, פֿון תורה און אַלט־יידישער טראַדיציע, אויך די שטאָט פֿון פּאָרשער און משכילים. נישט געבענדיק קיין טיף־גרינטלעכע קולטור־געשיכטע פֿון דעם פֿינף הונדערט יאָריקן יידישן קיבוץ אין לובלין, קען מען דורך בלויז אַ שפּאַציר־גאַנג אָנווייזן אויף איר בייטראָג צו דער פֿאַרטיפֿונג פֿון דער יידישער מחשבה און אויף דער השכלה, ווָאָס האָט אויך דאָרט אַריינגעדרונגען און געשאַפֿן פֿאַר זיך אַ נשקשהדיקע נעסט.

אין דעם גאָר אַלטן לובלין און אויך שפּעטער אין דער צייט פֿון איר אויפֿבליי־תקופֿה, אין דער צייט, ווען לובלין איז געווען דאָס זיץ־אָרט פֿונעם „וועד ארבע ארצות" און דערמיט געווָארן דער צענטער פֿון דער יידישער וועלט, האָבן זיך אין לובלין געפֿונען גרויסע יידישע געלערנטע, באַזונדערס גרויסע מעדיקער. אין 16־טן י״ה האָבן מיר אַ גאַנצע פּלעיאַדע יידישע דאָק־טוירים, באַרימטקייטן אין דער מעדיצינישער און תלמודישער וועלט, אויס־געשטודירטע אין די בעסטע איטאַליענישע אוניווערסיטעטן, וועלכע האָבן געמאַכט זייער וואויאַרט אין לובלין — די שטאָט מיט בריטער יידישער אויטאָנאָמיע, מיט יידישע געריכטן און מיט אַן אויטאָנאָמער יידישער שטיי־ער־אַדמיניסטראציע.

עס איז געווען דער יידישער מעדיקער דר. יצחק מאי, וועלכער האָט דעם 11־טן אָקטאָבער 1557 אָפּגעקויפֿט בייַם סטאַראָסטע, אנדזשעי טענ־

טשינסקי (1) דעם גרויסן שטח באַדן ביי דעם פֿוס פֿונעם שלאָסבאַרג אויף וועלכן די קהלה האָט אויפֿגעבויט די ערשטע ישיבה און שול.

נישט ווייניקער האָבן זייַנע נאָכפֿאָלגער בייגעטראָגן צו דער קולטורע־לער אַנטוויקלונג פֿון לובלין. דער רב דר. משה פֿישל; ר׳ שלמה רופֿא, מחותן פֿון ר׳ יו״ט ליפמאַן, מחבר פֿון תוספֿות יום־טוב; דער רב דר. יהודה אהרן און אַ סך אַנדערע.

די לובלינער דאָקטוירים געלעבט און געאַרבעט ביי מלכים און פֿירשטן, האָבן נישט געוואָלט פֿאַרלאָזן די לובלינער געטאָ, וואו זיי האָבן אַריינגע־בראַכט ליכט און וויסן. איינער אַ דאָקטאָר אַזאַ פֿון לובלין, זיין נאָמען אַנגעגעבן אַלס יחזקאל איז אין יאָר 1503 באַפֿרייט געוואָרן דורך דעם קע־ניג אַלעקסאַנדער פֿון אַלע מלוכה־שטייערן אַלס אנערקענונג פֿון זיין מע־דיצינישער קונסט, און אויך פֿאַר זיין אויסערגעווויינטלעכער קענטעניש פֿון דער לאטיינישער שפּראַך.

דר. משה מאנטאלטאָ איז געווען פֿון די גאָר באַרימטע דאָקטוירים אין אייראָפּע און אַזוי אויך דער דאָקטאָר וויטאַל (חיים) פֿעליקס, וועלכער ווערט באַצייכנט אַלס „יודאָוס פֿאַלאָנוס לובלינעזיס״ אין זיין דאָקטאָראַט, וואָס ער האָט באַקומען דעם 11־טן אַפּריל 1658 אינעם אוניווערזיטעט פֿון פּאַדוא. ער איז נאָמינירט געוואָרן אַלס קעניגלעכער הויז־דאָקטאָר און באַפֿרייט גע־ווען פֿון שטייערן.

אַבער נישט בלויז געלערנטע מעדיקער האָט לובלין געהאַט. עס זענען דאָרט געווען אין משך פֿון די יארהונדערטער אַ סך געלערנטע, וועלכע האָבן פֿאַרנומען אַן אָרט אין דער וועלט פֿון בילדונג און וויסנשאַפֿט. אינעם בלי־פּעריאָד האָט לובלין בייגעטראָגן גאָר היפּשלעך צו דער יידישער פֿילאָ־זאָפֿיע. ס׳זענען דאָרט געווען מענטשן, וועלכע האָבן מוותר געווען, אַדער איבערגעלאָזט צו אַנדערע די שטודיע פֿון דער הלכה, די אַנאַליטיק פֿונעם פּלפּול און זיך פֿאַרטיפֿט אין דער תורה פֿון פֿילאָזאָפֿיע און לאָגישן דענקען. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פֿאַרטיפֿט אין דעם מורה נבוכים פֿון רמב״ם, אין די ווערק פֿון רלב״ג (ר׳ לוי בן גרשם, 1340 — 1288) און אין אַנדערע וואָגיקע רעפֿערענטאַנטן פֿון פֿילאָזאָפֿיש־ספּעקולאַטיוון סיסטעם, פֿון פֿילאָזאָפֿישן אינטעלעקט און פֿון דער אַביעקטיוו־רעלאַטיוווער, רעאַלער און אַבסטראַקטער דערקענטעניש.

זיצט אַ ייד מיטן נאָמען ר׳ גדליה ב״ר שלמה ליפֿשיץ, אַ לובלינער תושב, אַ תלמיד פֿונעם מהר״ם און פֿאַרטיפֿט זיך אין די ״עקרים״ פֿון ר׳ יוסף אלבו (הק״מ — 1330; הר״ד — 1394) און פֿאַרפֿאַסט אַן אינהאַלטס־

רייכן פּירוש „עץ שתול" אויפֿן „ספֿר העקרים" אין צוויי טיילן: א) „שרשים" (וואַרצלען) — אַ ברייטערן קאָמענטאַר און אינטערפּרעטאַציע און ב) „ענפֿים" — מקורים — אַנווייזונגען אויף די באַהאַנדלטע ענינים אין פּסוקים פֿון תנ"ך און תלמודישער ליטעראַטור. דאָס ווערק איז צום ערשטן געדרוקט געוואָרן אין וועניציע אין יאָר שע"ח — 1618 (2).

אין דער הקדמה שניה (צווייטן אַריינפֿיר), שרייבט ער אַ התנצלות פֿאַר־וואָס ער האָט אַזוי לאַנג געמוזט וואַרטן מיט זיין נייטיקן „ביאור":

„בהיותי בן כ"ו שנה, עמדתי על כל הדברים הנ"ל ושלמתי את נדרי כפֿי אשר נדבתי עם חבורי הנ"ל אשר הוא גדול הכמות ומעט האיכות, אפֿס באותו זמן לא יכולתי להפֿיק רצוני ולהוציא החבור הלז מן הכח אל הפּועל. כי קצר המצע מהשתרע בעבור הרפּתקאות דעדו עלי. כידוע לבני עירי".

ער פֿאַרענדיקט מיט די וועריאַנטן:

„כה דברי המעתיר, המתאבק והלוחך עפֿר רגלי ישרים. גדליה בן הח"ר שלמה המכונה זלמן שליט"א, איש ליפּשיץ ממדינת פּולניא, וכותב וחותם, היום יום ג' ז' אדר שע"ז לפ"ק, פּה עיר ואם בישראל, קהלה קדישא לובלין יצ"ו.

לויט דער מיינונג פֿון רש"י פֿין (דעם „בעל האוצר"), איז ר' גדליה געווען אַ תלמיד און אַ קרוב פֿון מהר"ם לובלין און ער האָט געמאַכט די „מפֿתחות" (אינהאַלט־פֿאַרצייכעניש) צו דעם ספֿר שו"ת מהר"ם לובלין, וואָס איז אויך געדרוקט געוואָרן צום ערשטן מאָל אין וועניציע שנת שע"ח־ט (3).

פֿון די הויך־געלערנטע, וואָס האָבן געווירקט אין לובלין דאַרף דער־מאָנט ווערן דער פֿילאָזאָף און היסטאָריקער ר' יוסף שלמה רופּא, באַקאַנט אַלס „יש"ר" מקנדיא.

ר' יוסף שלמה איז געבוירן געוואָרן כ"ה סיון שנ"ה (לויט אייניקע שנ"א). זיין פֿאָטער ר' אליהו ב"ר אליעזר דלמידיגי, רב אין קאַנדיאַ, די הויפּט־שטאָט אויף די קרעטאַ־אינזלען, איז געווען אַן אָפּשטאַמיקער פֿון אַ בארימטער ספֿרדיש־רבנישער משפּחה, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן באַוואוס־טע אנשי רוח, פֿילאָזאָפֿן, מעדיקער און גרויסע תלמודיסטן.

שוין אַלס קינד, האָט יש"ר אַרויסגעוויזן געניאַליטעט אין תורה און אין וועלטלעכער וויסנשאַפֿט. ער האָט שוין דאַמאָלט געקענט גריכיש, לאַטיין, איטאַליעניש און אין עלטער פֿון פֿופֿצן יאָר איז ער אַריין אין אַ פּאַדוער הויך־שול און צו אַכצן יאָר אַריינגעטראָטן, ווי אַן אויסגעצייכנטער סטו־דענט — אין אָרטיקן מעדיצינישן פֿאַקולטעט. אַ ספּעציעלן אינטערעס האָט ער דאָרט אַרויסגעוויזן צו די לעקציעס אין מאַטעמאַטיק פֿון גאַלילעאָ (1564

— 1642), דעם תלמיד פֿון גרעסטן אַסטראָנאָמער ניקאָליי קאָפּערניקוס (1473 — 1543) וועגן דעם גאַנג און באַוועגונג פֿון די פּלאַנעטן, דעם ערד־קייליק אַריינגערעכנט, אַרום דער זון, וואָס איז אין דער אויבערפּלאַכער דער־קענטעניש אַ קאָנטראַסט צו דעם קהלת־אַקסיאָם, אַז „והארץ לעולם עומדת" /קהלת א׳/ (3).

די און אַנדערע פֿראָגעס האָבן אים שטאַרק פֿאַראינטערעסירט און ער האָט דאָמאָלט צוגעגרייט אַ גרינטלעכע שטודיע אַלס דיסערטאַציע, וועגן די זיבן וויסנשאַפֿטן און מענטשלעכע דערקענטענישן, אַ ווערק א. נ. „יער הלבנון" (4).

אומקערנדיק זיך אַהיים, האָט ער מיט גרויס פֿלייס שטודירט אָט־די אַלע סעקולאַרע וויסנשאַפֿטן, נישט פֿאַרלאָזנדיק דערביי די למודי קודש, די התמדה אין לערנען און שטודירן תלמודישע ליטעראַטור, יידישע פֿילאָ־זאָפֿיע און ער האָט אָפּגעקויפֿט אָן אַ שיעור ספֿרים, אַזוי, אַז ער האָט גע־האָט די גרעסטע ביבליאָטעק, איבער זיבן טויזנט ספֿרים, וואָס האָט אים אָפּגעקאָסט איבער צען טויזנט גילדן.

ער איז אָבער געווען אָן אומרואיקע נשמה און נישט געקענט זיך האַלטן אויף אַן אָרט. פֿאַרלאָזט זיין געבורטלאנד, אַוועק קיין מצרים, וואו ער האָט געפֿונען פֿאַרערער צווישן די רבנים און אויך צווישן די קא־ראַימער.

אין קאַירא, מצרים, האָט ער געפֿירט אַ וויסנשאַפֿטלעכע פּאָלעמיק מיט אַ באָרימטן אַראַבישן געלערנטן מחמד עלי בן רחמדן, אים באַזיגט מיט זיינע דערקלערונגען, צו דעם לעצטנס גרעסטער צופֿרידנהייט. אויך דער קא־ראַימשער געלערנטער יעקב אסכנדרי האָט אים שטאַרק מקרב געווען. אין יאָר שפּ״ט (1629) איז ער אַוועק קיין קאָנסטאַנטינאָפּל, דאָמאָלט די שטאָט פֿון וויסנשאַפֿטלער און געלערנטע, די שטאָט מיט ביבליאָטעקן און אָקא־דעמיעס. דאָרט, האָט ער באַזוכט זיין זיידנס ביבליאָטעק און פֿאַרענדיקט עטלעכע וויכטיקע שטודיעס (5). ער האָט זיך דאָרט געטראָפֿן מיט דעם באָרימטן פֿילאָזאָף און מקובל ר׳ יעקב בן נחמיאש, זיך באַקענט מיט די כתבי האר״י ז״ל און געהאַלטן, אַז אַ סך קבלה־געדאַנקען זענען ענלעך צו דער פֿלאַטאָ־פֿילאָזאָפֿיע.

לאַנג איז ער נישט געבליבן אין טערקיי. אין אים איז געווען, ווי גע־זאָגט, אַ וואַנדער־לוסט און אים האָט געצויגן קיין פּוילן, וואו ער איז אויפֿגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד אַלס דאָקטאָר ביי דעם פּירשט ראַד־

זיוויל (1620 — 1624). ער האָט דאָרט געלעבט מיט הרחבת הדעת און געווען ליטעראַריש־שעפֿעריש אויף אַ סך געביטן.

זייענדיק אין פּוילן, האָט ער זיך דערוואָרבן זייער אַ סך פֿריינט און פֿאַרערער, גאָר באַזונדערס צווישן די קאַראימער, וועלכע פֿלעגן קומען שבת צו הערן אים לערנען חומש מיט רש״י און פֿירוש ראַ״ם (ר׳ אליהו מזרחי, ר״י 1450; רפ״ה — 1525), וועלכער האָט זיך פֿאַר זיי אָפֿט אַרויסגעשטעלט און זיי געהאָלפֿן. דער קראי ר׳ זרח ב״ר נתן הטרוקי (געבוירן אויפֿן נאָמען פֿון זיין שטעטל טראָקי, ביי ווילנע), האָט זיך מיט אים כסדר באַראַטן און שטאַרק זיך געריכטעט מיט זיינס אַ מיינונג.

אַ לענגערער צייט איז ער געווען אין לובלין און דאָרט אָנגעשריבן זיין ספֿר „אלים״ (ענטפֿערס אויף דעם דערמאָנטן זרחס פֿראַגעס). ער חתמעט זיך אויף אייניע פֿון די תשובות וועגן חלומות: „ישר מקנדיא, הכותב בי״ג בסיון שפ״א פה ק״ק לובלין״.

וועגן אָרט און צייט פֿון זיין פּטירה זענען דאָ חלוקי־דעות. אייניקע זאָגן, אַז ער איז נפֿטר געוואָרן אין פּראָג אין יאר תט״ו (אין עלטער פֿון 65 יאָר), אַנדערע זאָגן, אמת אין פּראָג, אָבער אַ סך פֿריער (6). ש. ב. ניסנבוים (7), ווי אַ פֿאַטריאָט פֿון לובלין, ברענגט עטלעכע פֿאַקטן צו באַווייזן, אַז ער איז נפֿטר געוואָרן אין לובלין, און אַז אַ געפֿונענע צעבראָכענע מצבה אויף וועלכער ס׳זענען געווען אויסגעקריצט די וועלטער:

רופֿא מומחה לנפֿשות ובשרים
נגנז הארון והלוח והשברים
ר׳ א׳ כ״ט תמוז שפ״ח לפ״ק

אָט־די מצבה, האַלט ער, איז דער איבערבלייב פֿון יש״רס מצבה, און אַז ער האָט געפֿונען זיין אייביקע מנוחה אין לובלין. ס׳זענען אָבער דאָ באַוויזן, אַז אין יאָר שפ״ח (1628) איז ער געווען רב אין אַמסטערדאַם, און אַז ר׳ מנשה בן ישראל האָט דאַמאָלט געדרוקט זיין ספֿר „אילים״. ווי עס זאָל נישט זיין איז זיכער, אַז יש״ר האָט געווירקט אין לובלין און זיינע צענדליקער ספֿרים אויף מערקווירדיקע נעמען (8) זענען געלערנט און געשאַפֿן געוואָרן אין לובלין.

יש״ר איז געווען, ווי מען שילדערט אים, אַ צוגעלאָזענער מענטש, אַ באַשיידענער און גוט האַרציקער. פֿונדעסטוועגן, ווען מ׳האָט געדאַרפֿט זאָגן אַ מוסר־וואָרט, האָט ער זיך נישט צוריקגעהאַלטן פֿון זאָגן עס אָפֿנהאַרציק,

נישט מורה האָבנדיק, ווי ער דריקט זיך אויס, אין ספֿר „אילים" (ס״ב, ע״ב), אַז מען וועט אים פֿאַרדעכטיקן אין כפֿירה. אמת, ער האָסט דעם פֿאַנאַטיזם, די פֿאַנאַטישע אַבערגלויבערישע מנהגים. ער איז אָבער אַ שטאַרקער מאַמין.

אין זיין התנצלות, פֿאַרזיכערט ער דעם לייענער (זיין תלמיד ר׳ זרח):

„ואתה יודע חיי שאני ירא ד׳ מאוד ורועד מגזרותיו ומדקדק במצוות. והאמת הוא שדורנו אין תוכו כברו ואינם רוצים כ״א חנפים ומזייפים ואני לא אחוש ללצים שה׳ בוחן לבות וכליות הטיבה ד׳ לטובים... וזו האזהרה מוטלת על האבות הגורמים לבנים לחטא ששולחים לפדובה להתפלסף טרם יגה עליהם אור התורה והיה להם להטביע קודם בנפשם היטב מטבע האמונה".

גלייכצייטיק דריקט ער אויס זיין אומצופֿרידנקייט מיטן חנוך־סיסטעם אין פּוילן, מיט דעם זיין פֿאַרטאָן אין לערנען פּלפּולים און פֿאַרנאַכלעסיקן דעם עיקר לערנען אויף אַן אמתדיקן באַזיס פֿון מקור. ער שטעלט זיך אין דער ריי פֿון די גדולי ישראל, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעזאָגט קעגן לערנען פּלפּול לשם פּלפּול (9) און קעגן דעם שלעכטן סדר פֿון לערנען אין פּוילן בכלל. מ׳לערנט בלויז תלמוד און מען פֿאַרנאַכלעסיקט דאָס לערנען תנ״ך, דקדוק, לשון קודש. ער האַלט גראָד דאָס פֿאַרקערטע — אַז דאָס ערשטע, דאַרף זיין, דער חוב צו לערנען תנ״ך און העברעאיש.

אויך די מאָדערנע השכלה האָט געפֿונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער לובלינער געטאָ. די משכילים פֿון דער „שטורעם און דראַנג" תקופֿה זענען אַריבער דעם ברעג פֿון געטאָ, זיך באַמיט אַרײַנצובערענגען דעם גייסט פֿון דער בערלינער השכלה און דעם גייסט פֿון די רוסישע משכילים, די אַזוי־גערופֿענע ראַדיקאַלע ראַציאָנאַליסטן.

אויך אין לובלין, האָבן זיך געפֿונען אַזעלכע משכילים, פֿון דעם טיפּ נעכטיקע ישיבה בחורים, וואָס האָבן זיך באַצויגן מיט ביטול און שנאה צו אַלץ וואָס איז יידיש. ס׳זענען געווען משכילים, וועלכע האָבן געזען אין יידישקייט בלויז פֿאַנאַטיזם און ווילדקייט, פֿאַרשימלטקייט און אָפּגעלעבט־קייט. ס׳זענען אויך געווען משכילים, וועלכע האָבן זיך באַמיט אַריבער־צובערענגען די דייטשישע שפּראַך און איר עטאַבלירן אינעם יידישן לעבן.

עס זענען אָבער געווען אַזעלכע משכילים, וועלכע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט „חכמת ישראל", מיט אַרויסבערענגען די שיינקייט פֿון דער יידישער עטיק. זיי זענען געווען קאָנסטרוקטיוו און שעפּעריש על־פּי־נוסח הזמן, אָבער דירעקט און אומדירעקט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון די מתנגדים אין

זייער קאַמף קעגן חסידיזם; איגנאָרירנדיק, אין בעסטן פאַל, פאַרגעסנדיק, די פאָלקס־אינטערעסן, פאָלקס־נויטן. בלויז געצוויללטע פון משכילישן לאַגער אין יענע ערשטע קנאותדיקע יאָרן האָבן זיך צוריקגעהאַלטן פון אויסלאַכן דאָס חסידות און צדיקיזם, זיך צוריקגעהאַלטן פון די אַטאַקעס און דעמאַס־קירנדיקע אָנגריפֿן. פון די, דאַרפן דערמאָנט ווירן: אליעזר צבי הכהן צווייפֿל, וועלכער האָט אין זיין „שלום על ישראל" זיך געשטעלט קעגן יענער משכילישער פאַרביסנקייט און געגעבן אַן אָביעקטיוע אָפּשאַצונג פון דער חסידישער באַוועגונג. ער איז געווען דער ערשטער פאַרשער צו דערזען דעם „מאור שבחסידות", צו דערפֿילן דעם ווערט פון „יהדות הרגש" (געפֿיל יידישקייט). זיין השפּעה האָט זיך אויך געפֿילט אינעם לאַגער פון לובלינער משכילים, די משכילים פון שעברעשין און זאַמאָשטש — די דער־בייאיקע שכנותדיקע שטעטלעך.

וועלן מיר דאָ נישט אויסרעכענען אַלע משכילים פון לובלינער געגנט. מיר וועלן בלויז דערמאָנען אירע וויכטיקסטע פאָרשטייערס, צווישן וועלכע מיר געפֿינען מענטשן מיט נעמען אין דער ליטעראַריש־קולטורעלער וועלט: מענטשן, וועלכע האָבן באַרייכערט דעם יידישן וויסן; מענטשן, וועלכע האָבן אַ שטויס געטאָן דעם יידישן פראָגרעס און יידישן רענעסאַנס; מענטשן, וועלכע האָבן קינסטלעריש באַלעבט יענע יידישע עפּאָכע — די עפּאָכע פון די 40 — 50־ער יאָרן פונעם 19־טן י"ה, וועו די משכילים זענען געווען טרייַע תלמידים פון דער „בערלינער השכלה" און געוואָלט ווירקן מיטן כוח פון וויסן און איבערצייגונג. די צייט, וועו די אויטאָדידאַקטן האָבן שוין אָנגעהויבן מאַכן פאַרזוכן אַרייַנצוטרעטן אין אוניווערזיטעטן און הויך־שולן.

צו אָט־די משכילים געהערט דער זאַמאָשטש־לובלינער אלעקסאַנדער צעדערבוים, דער ערשטער איניציאַטאָר אַרויסצוגעבן אַ יידיש־רוסישן זשור־נאַל (10) און בכלל אייַנער פון די פּיאָנערן פון דער יידיש, יידיש־העברעאי־שער און יידיש־רוסישער פרעסע.

זענען דאָ וויכטיק עטלעכע ציטאַטן פון נחום סאָקאָלאָווס „אישים" (פערזענלעכקייטן), אַליין אַ ייד פון לובלינער פראָווינץ (געבוירן אין ביל־גוריי) פון אַ מענטשן, וועלכער האָט מיט זיך פערזאָנאַפֿיצירט דאָס שענסטע פון דער השכלה אין פוילן, דאָס הערלעכסטע אינעם סינטעז פון תורה און חכמה און די פאָלקאָמע פאַרקערפערונג פון אָט־דעם הומאַניזם־גייסט, באַ־זיצנדיק אַזויפֿיל וויסן אין יידישקייט און אַזוי גרויס און פֿילזייטיק אויפֿן געביט פונעם אַלגעמיינעם וויסן און געלערזאַמקייט. שרייבט ער וועגן דעם זאַמאָשטש־לובלינער משכיל און וועגן דער אַרטיקער השכלה בכלל:

„איך אַליין האָב נישט לאַנג פֿאַרבראַכט אין זאַמאָשטש, אָבער איך האָב געקענט אַ סך מענטשן, וואָס שטאַמען פֿון דאָרט, געהאַט מיט זיי עסקים, זייער יידיש האָט פֿאַרמאָגט אַ באַזונדער זאַפֿטיקייט און ווייכקייט, אַ באַזונדער בליציקן גלאַנץ. איך האָב בכיוון נישט דערמאָנט אַלעקסאַנדער צענדערבוים (אויך אַ זאַמאָשטשער), איך האַלט נישט, אַז ער זאָל האָבן געהאַט וועלכן ס׳איז ליטעראַרישן טאַלאַנט, אָבער ווי אַ כלל־טוער, אויך אויפֿן ליטעראַרישן געביט, איז ער נישט פֿון די, וואס מען קויפֿט דריי פֿאַר אַ גראָשן... איך קען זיך עס מיר פֿאָרשטעלן אויף אַ ייד פֿון זאַמאָשטש, אַנגעפֿילט מיט זאַמאָשטשער זאַפֿטן; און בעיקר קען איך מיר פֿאָרשטעלן אַ זאַמאָשטשער ייד אַלס גרינדער פֿון „קול מבשר" מיט זיין שאַרפֿן יידיש... אַ זון פֿון אַ זאַמאָשטשער ייד פֿון יענע אַלטע „פֿילאָזאָפֿן", וואָס זענען באמת גרויס געווען. אַן ענין, אַ נסתר — אָבער פֿול מיט וויסן (11).

עס איז געווען צעדערבוים דער פּיאָנער־אַרויסגעבער און פֿאַרשפּרייטער פֿון השכלה, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן דריי זשורנאַלן אין דעם צאַריסטישן רוסלאַנד אינעם צאַריש־פֿאַרהייליקטן פּעטערבורג (היינט — לענינגראָד) און פֿון דאָרט פֿאַרשפּרייט השכלה פֿאַר אַלע קלאַסן יידן. ער האָט זיך נישט באַנוגנט מיט די צוויי זשורנאַלן „המליץ" און „קול מבשר", נאָר אין יאָנואַר 1870 אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ שריפֿט אין רוסיש א. נ. „וויעסטניק רוסקיך יעוורעיעוו" (דער מבשר פֿון די רוסישע יידן), נישט אָפּשרעקנדיק זיך אַפֿילו, וועז קאָנקורענטן האָבן אים פֿאַרשריען, אַז „מענטשן וואָס האָבן זייער גאַנץ לעבן נישט אָנגעשריבן קיין שורה אויף רוסיש, נעמען זיך אונטער, פֿון דער העלער הויט, רעדאַקטירן רוסישע צייטונגען און זשורנאַלן" (12).

צעדערבוים האָט אַליין אַלץ געטאָן, געשאַפֿן די פֿינאַנסיעלע מעגלעכקייטן, צוגעצויגן די וויכטיקסטע שריפֿטשטעלער, צוזאַמענגעשטעלט אַ גרויסן הערליקע רעדאַקציע (וועז פֿון „וויעסטניק" איז געווארן „ראַזוויעט", פֿרי־מאַרגן), איז דער פֿאַקטישער רעדאַקטאָר געווארן מיכל קולישער (1847 — 1919) און די פֿינאַנסן זענען געדעקט געווארן דורך דעם באַנקיר און כלל־טוער אברהם זאַק (13). צעדערבוים ווערט אַזוי אַרום פֿאַרעכנט אַלס אייגנער פֿון די, וואָס האָבן אַ סך בייגעטראָגן אין יענער תקופֿה פֿון אויפֿגעוואַכטן נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין. ער האָט דעם באַוואוסטזיין געשטאַרקט און די שטימונגען פֿאַרשפּרייט צווישן דער רוסיפֿיצירטער יידישער אינטעליגענץ.

אלכסנדר צעדערבוים האָט פֿון איין זייט פֿאַרשפּרייט השכלה צווישן די יידישע מאַסן, פֿון דער אַנדערער זייט געהאָלפֿן די אַנטוויקלונג פֿון מאָדערנעם העברעאיש און פֿון דער דריטער זייט געווירקט צווישן דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ מיטן „נאַציאָנאַלן אַלייַנבאַוואוסטזיין" פֿאַרבינדנדיק זיי מיטן היסטאָרישן עבר און מיטן צוקונפֿטיקן גורל.

נישט וועלנדיק זיך אָפּשטעלן אויף צעדערבוימס ראָל אין אונדזער קולטור־געשיכטע, איז אָבער וויכטיק זיך אָפּצושטעלן אויף עטלעכע עטאַפּן אין יענער תקופֿה פֿון השכלה און אויפֿקלערונג און ווי דער ליטעראַטור־פֿאָרשער ישראל צינבערג האָט איר אויפֿגעפֿאַסט און ריכטיק אָפּגעשאַצט (14).

„שטיל און אומבאַמערקט — שרייבט צינבערג — איז אין סוף פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָר די יידישע פּרעסע אין רוסלאַנד איבערגעגאַנגען אינעם צווייטן יובל פֿון איר עקזיסטענץ. דעם עלפֿטן אָקטאָבער איז געוואָרן פֿופֿציק יאָר זינט אַלכסנדר צעדערבוים האָט אין אָדעס אַרויסגעגעבן דעם ערשטן נומער פֿון וואָכנבלאַט „קול מבשר" אַלס „יידיש־דייטשישע בייַלאָגע" צום „המליץ". אָט־די דאָזיקע דאָטע באַדייט אַ גאַנצע עפּאָכע נישט בלויז אין דער אַנטוויקלונגס־געשיכטע פֿון דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור.

„אַ שטיפֿקינד איז געווען די יידישע שפּראַך בייַ דער יידישער אינטעליגענץ פֿון דער השכלה־צייט. אַ שטיפֿקינד, וואָס מען האָט זיך פֿאַרהאַלטן צו אים מיט שנאה און פֿאַראַכטונג... בייַ די ערשטע יידישע „אויפֿקלערער" אין פּרייסן, בייַ די אַזויגערופֿענע „מענדעלסאָנס תלמידים" איז דער „זשאַרגאָן", וואָס זיי האָבן אין אים געזען נישט מער ווי אַ פֿאַרדאָרבענעם און פֿאַראומריניקטן דייטש — געוואָרן דער סימבאָל פֿון פֿינצטערן גלות, פֿון קנעכטישן לעבן. און וואָס מער זיי האָבן געשטרעבט צו אייראָפּייאישע קולטור, צו אַ נייעם פֿרייען לעבן — אַלץ שטאַרקער איז בייַ זיי געוואָרן דער וואונטש אַוועקצואוואַרפֿן די שפּראַך, וואָס זיי האָבן באַקומען בירושה פֿון דער אָפּגעזונדערטער און פֿאַרהאַסטער געטאָ, און אַריבערצוגיין צו דער שפּראַך פֿון דער קולטורעלער סביבה".

„ דאָס לעבן — זאָגט וויטער צינבערג — איז אָבער אַ סך שטאַרקער פֿון כל המינים דאָקטרינעס און טעאָרעטישע המצאות, הגם די משכילים אין רוסלאַנד, פֿון טביה פֿעדער און יצחק בער לעווינסאָן ביז גאָרדאָן און סמאָלענסקין, האָבן געהאָלטן מלחמה אַקעגן „דער שפּראַך פֿון די דינסטן" — האָבן דאָך אַ סך פֿון די דאָזיקע משכילים־ליטעראַטן גופֿא, קעגן זייער

וויסן און ווילן, מיטגעהאַלפֿן דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער שפּראַך און איר ליטעראַטור, ווייל יענע פֿון די משכילים, וואָס האָבן נישט גע־ווּאָלט פֿאַרמאַכן די אויגן פֿאַר דער וויכּלעכקייט און האָבן אויפֿריכטיק גע־שטרעבט צו ברענגען נוצן זייער פֿאָלק, האָבן סוף־כל־סוף אין זייער אויפֿ־קלערונג און בילדונג, געמוזט זיך וועגן צו דער הילף פֿון דער פֿאָלקס־שפּראַך" (15)

אין זייער באַקעמפֿן דאָס חסידות, אין זייער אָפּשפּעטן פֿון די חסידישע הייף, רביאישע דינאַסטיעס, האָבן די משכילים געמוזט זיך באַנוצן מיט דער שפּראַך פֿון די פֿאָלקס־מאַסן, אַרויסגעבן זשורנאַלן און שריפֿטן אין דעם, לויט זייער דעפֿיניציע, „אומגעלומפּערטן פֿאַרגרייזטן זשאַרגאָן". זייער רע־צעפּט „צו פֿאַרשפּרייטן ליכטיקייט צווישן די פֿינצטערע מאַסן", האָבן זיי געמוזט פֿאַרשפּרייטן דורך דער פֿאָלקס־שפּראַך.

איינער פֿון די משכילים פֿון יענעם דור, מיט אָט־די צילן, איז געווען אלכסנדר צעדערבוים, וועלכער האָט אומדירעקט, קעגן זיין ווילן, באַריי־כערט די פֿאָלקס־ליטעראַטור אין דער פֿאָלקס־שפּראַך.

צעדערבוים איז ווייט נישט געווען פֿון די גוטע פֿייאיקע פּובליציסטן, ער איז געווען וויניק ליטעראַט, אָ מענטש מיט אָ גאַנץ קנאַפּער בילדונג, אָבער אָ גרויסער אונטערנעמער, אָ גרויסער שתדלן און מיט אים איז ענג־פֿאַרבונדן די געשיכטע פֿון דער יידיש־העברעאישער פּרעסע אין רוסלאַנד אָלס אַרויסגעבער פֿון „המליץ" (ערשטער נומער סעפּטעמבער 29, 1860) און „קול מבשר" אין יידיש אָלס ביילאָגע (אָקטאָבער 11, 1862). דער ציל איז געווען אָ משכילישער לויטן פּראָגראַם, צו באַקעמפֿן דעם חסידיזם און אַרייַנצוגיין מיט אויפֿקלערונג אין דער פֿינצטערער געטאָ — אָבער דער־ווייל, קעגן דעם ווילן פֿון די משכילים, באַרייכערט די פֿאָלקס־שפּראַך און געגעבן די דינסטן און וויבּער אויך צו געניסן פֿון דער השכלה.

און מערקווירדיק אין „קול מבשר" האָט ער זיך מער צוריקגעהאַלטן פֿון סאַרקאָזם און אין פֿון רייצן זיך מיט חסידים און חסידישע אדמורים, ווי ער פֿלעגט דאָס טאָן אין „המליץ". אין דער שפּראַך פֿון פֿאָלק, האָט ער געמוזט אַרויסווייזן אָבּיסל מער דרך־ארץ פֿאַר די פֿאָלקס־מנהיגים.

צעדערבוים, ווי די אַנדערע משכילים, האָבן אָבער נישט פֿאַרשטאַנען דעם גרויסן פֿאָלקסטימלעכן כוח פֿון חסידות.. אָ כוח, וואָס האָט דער באַוועגונג געהאָלטן אָפֿילו אין רוח שאינה מצויה.

ס׳האָט נישט געהאָלפֿן דאָס אָפּשפּעטן פֿון חסידיזם, נישט מצד די משכילים פֿון זאָמאָשטש און נישט מצד די משכילים פֿון אַנדערע שטעט.

ס׳האָט נישט געהאָלפֿן דער סארקאזם פֿון ר׳ ישראל זאמאָשטשער, דער רבי פֿון משה מענדעלסאָן, מחבר פֿון ספֿרים („נצח ישראל", „נזר הדמע", אַ פֿירוש אויפֿן כוזרי און אַנדערע). ס׳האָט נישט געווירקט דער כעס פֿון יצחק ערטער (1791 — 1850) אין זיין „הצופֿה לבית ישראל"; ס׳האָט אויך נישט געהאָלפֿן דאָס חוזקן, אַפֿלאַכן, באַגלייט מיט מסירות, פֿון יוסף פֿערל (1773), דעם מחבר פֿון „מגלה טמירין", אויך נישט דער „מגלה עפֿה" פֿון יצחק בער לעווינזאָן (ריב״ל) /1788 — 1860/, דער מענדעלסאָן פֿון די רוסישע יידן (17). אויך נישט די לערע פֿון מנחם מענדל לעפּין (י״א ניסן תקי״א — 1741; כ׳ אייר תקע״ט — 1823) /18/, דעם אָנזאָגער פֿון דער השכלה און אַפֿילו נישט די זשורנאַלן, אין יידיש, רוסיש און העברעאיש פֿון משכיל בן משכיל, אלכסנדר בן יוסף צעדערבוים מיט זיין פֿאַרשפֿרייטן אויפֿקלערונג צווישן די יידישע מאַסן (19). דאָס חסידות איז אַרויף אויף דער אַרענע און געשפּילט איר גרויסע ראָלע אינעם יידישן לעבן.

אין לובלין — זאַמאָשטש — שעברעשין /צוויי מייל טיילט אָפּ די צוויי השכלה־שטעט אין לובלינער געגנט/ (20) האָבן געלעבט, געווירקט און געשאַפֿן ר׳ דוד זאַמאָשטשער, דער חבר פֿון משה מענדעלסאָן, פֿון דאָרט איז אַרויסגעקומען דער באַרימטער משכיל אייכנבוים, דער גרויסער קענער אין חכמת ישראל יעקב רייפֿמאַן, זיין תלמיד אין השכלה לייב שפּעער, יחיאל מענדעלזאָן, דער חבר פֿון היסטאָריקער פּראָפּ. גרעץ און אַ סך אַנדערע. מיט דעם יעקב רייפֿמאַן האָט געטראָפֿן אַ מערקווירדיקע זאַך: זיין זון, ר׳ נתן, איז גאָר נישט געגאַנגען אין פֿאָטערס דרכים, די פֿרומע מוטער האָט אים פֿון זיין קינדהייט אָן, אויסגעהיט פֿון פֿאָטערס השפּעה — און ער איז געווען איינער פֿון די הויפּט מורי־הוראה אין לובלין. יעקב רייפֿמאַן (געבוירן געווארן אין אָפּאַטאָוו 1818) איז געווען אַ זון פֿון אַן אָרעמען מלמד; אַ גאַנץ לעבן האָט ער פֿאַרברַאכט אין שוידערלעכער נויט און שטודירט פֿי־לאָזאָפֿישע און אָפּאָקריפֿישע ליטעראַטור. ער האָט געשריבן זייער אַ סך מאמרים אין די דאַמאָלטיקע מאספֿים־זשורנאַלן און זיך באַטייליקט מיט וויסנשאַפֿטלעכע אָפּהאַנדלונגען אינעם „בית תלמוד" פֿון אייזיק־הירש וויים.

אין אַ בריוו צו ז. האַלבערשטאַמען שרייבט רייפֿמאַן:

„לייַדער בין איך געצוואונגען צו לעבן אין אַ חדר ווי אַ שטייג די גרויס, און דאָס נאָך צוזאַמען מיט קינדער, גאַנץ קליינע און גרעסערע, און אויך מיט עופֿות" מיט אָט־דעם אַרעמען יונגערמאַן, וואָס האָט געוואוינט אין שעברעשין, האָבן זיך קאָרעספּאָנדירט סיי דער קולטור־פֿאָרשער און קנאות־דיקער רעפֿאָרמירטער משכיל אברהם גייגער, סיי יאָסט, סיי לוצאַטו און אַ

סך אנדערע און געהאַלטן אים פֿאַר אַן אויטאָריטעט אין וויסנשאַפֿטלעכע, פֿילאָזאָפֿישע פֿראַגעס און תנ"ך־שטודיעס (נפֿטר געוואָרן אין יאָר 1895).

אויך נחום סאָקאָלאָוו (געבוירן אין ווישאָגראד, לובלינער פּראָווינץ, אין יאָר 1860 און געשטאָרבן אין לאָנדאָן אין יאָר 1936), דער „גאון האשכולות" אין בריסק זין פֿון די וועלט, דער איש־פֿלאי, פֿענאָמענאַלער מענטש, וואָס האָט אַרויפֿגעלייגט זיין שטעמפּל אויף אַ סך געביטן פֿון יידיש־ליטעראַרישער שעפֿערישקייט, דער מענטש, וועלכער האָט פֿון „משבת לשבת" ביז זיין „שפינוזה ובני דורו" זיך באַוויזן אַלס בן בית אין אַלע חדרי הספֿרות און איז אַרויס מיטן בית המדרש וויסן אויף בריסטסטע שליאַכן פֿון מאַדערנער קולטור און פֿון דער אַנדערער זייט זיך באַוויזן אַלס נאַציאָנאַלער פֿירער מיט וויזיע און פֿאַרנעם, אינער פֿון די גרעסטע פֿערזענלעכקייטן אינעם ציוניזם... ער איז פֿון די לובלינער באַטראַכט געוואָרן כמעט ווי אַן אייגענער, ווי אַ לאַנדסמאַן. ווען ער איז געקומען קיין לובלין, האָט די קהלה אים געגעבן אַ קבלת־פּנים נישט בלויז ווי דעם ציוניסטישן פֿירער און גרויסער שריפֿטשטעלער, נאָר ווי פֿאַר אַ גרויסן בן־עיר, צו אַ גרויסן זון, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט אין מרחקים און געוואָרן די „אוצר בלום" מיט אַן אייגנאַרטיקער געניאַלער באַגאַבטקייט (21).

אים זענען גאָר נאָענט געווען די גייסטיקע פֿאַרמעגנס, וואָס די אַלטע און נייע לובלין האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט, ער פֿלעגט שפּאַצירן צווישן די מצבות אויף די לובלינער בית־עלמינס און אומעטום מיט געניוע קלאָרקייט געבן טרעפֿלעכע, חריפֿותדיקע באַמערקונגען, דורכגעדרונגען און באַגרינדעט אויף היסטאָרישע מקורות. ער פֿלעגט זיך אַפֿילו באַמיען, ווי לובלינער האָבן מיר איבערגעגעבן, צו אינטערפֿרעטירן די מליצות אויף די מצבות.

נ. סאָקאָלאָוו, איינער פֿון די, וואָס האָבן אינספּירירט די באַלפֿור־דעקלאַראַציע, האָט פֿאַרקערפּערט דעם פֿאַלקאָמסטן טיפּ פֿון פּוילישן ייד, אַנהייבנדיק, ווי אַן אויטאָדידאַקט, האָט ער זיך דערהויבן צו איינעם פֿון די גאונים אין חכמת ישראל, אַלס אמתער וויסנשאַפֿטלער, גרויסער שרייבער, זיך ספּעציאליזירט אין אַ סך קעגנשטאַנדן און אין אַ סך צוויגן פֿון ליטעראַרישן שאַפֿן — און דער געזעלשאַפֿטלעכער עסקן בחסד עליון, דיפּלאָמאַט, שטאַטסמאַן און קעמפֿער פֿאַר יידישע רעכט. אַ טיפֿער כאַראַקטער, אַ געניאַלע קרישטאַל־ריינע פּערזענלעכקייט מיט נאַטירלעכן גלייכגעוויכט און חשיבותדיקייט.

אַ שטיק לובלינער איז אויך געווען דער גרויסער פֿילאָזאָף און שריפֿטשטעלער יעקב קלאצקין (1882 — 1948) אַ סך פֿון זיינע צוואנציק ביכער זענען פֿלאַנירט און געשאַפֿן געוואָרן אין לובלין, אין זיין פֿאָטערס הויז.

אויך ער, איז געווען דער „איש האשכלות", דער „סופֿר מושלם", ווי ער ווערט טיטולירט (22) און אויך אויף אים האָט מען געקענט זאָגן דעם אויסדרוק: „כל רז לא אנס לי". ער איז געווען דער גרויסער געלערנטער, דער גרעסטער סטיליסט אין העברעאיש, „משנתו קב ונקי" אין אַלע הינ־זיכטן. ער האָט געהאַט אַ פֿילאָזאָפֿישן סיסטעם און אים פֿאַרקערפּערט אין זיך אַליין. ער איז געווען, לויט דער מיינונג פֿון טאָמאַס מאַן „דער קאַנט פֿון אונדזער דור" (ער האָט מיר געוויזן טאָמאַס מאַנס אַ בריוו). אָבער חוץ פֿילאָזאָף און שעפֿערישע פּערזענלעקייט איז ער דער לובלינער פֿון וועמען ס׳האָט געשפּרודלט חכמה און גוטסקייט.

עטלעכע יאָר פֿאַר זיין טויט האָב איך אים באַזוכט אין ניו־יאָרק. ער איז דאָמאָלט געווען אין אַ מעלאַנכאָלישע שטימונג, שטאַרק פֿאַרטרויערט איבערן גורל פֿון ייד און מענטש. ווי נאָר כ׳האָב אים דערמאָנט לובלין האָט אַ ליבלעכער אנגענעמער שמייכל זיך באַוויזן אנויף זיין פּנים. ער האָט אָנגעהויבן מיט זכרונות און אַזוי פֿשוט, פֿאָלקסטימלעך, באַשיידן, — די ירושה פֿון זיין גרויסן טאַטן, דעם לובלינער רב.

ווי דער פֿאָטער, איז ער אויך דער מושלם אויף זייער אַ סך גע־ביטן, אייגער פֿון די, ווי יוסף קלויזנער כאַראַקטעריזירט זיי: „תופֿסים מרובה — ומצליחים" — פֿילזייטיקע מושלמדיקייט צו וועלכע יחידי סגולה דערגרייכן. יעקב קלאַצקין האָט מצליח געווען צו זיין דער מומחה אויף אַלע געביטן פֿון זיין שאַפֿן, אַזוי אין דער פֿילאָזאָפֿיע, אַזוי אין דער פּוב־ליציסטיק; אַזוי אַלס איבערזעצער און אַזוי אַלס אָריגינעלער שאַפֿער פֿון אַן אייגנאַרטיקער פֿילאָזאָפֿיע אין וועלכער ער פֿאַרלאָזט קאַנטן און זייַנע פֿאָפולאַריזירער און אינטערפּערטירער און שניידט זיך אַריין אינעם ווי־טאַלן שטראָם פֿון די נייַעסטע פֿלאַטאָנישע דערקענטענישן. ער איז אויך דער אויסגעצייכנטער רעדאַקטאָר מיטן גלענצנדיקן סטיל אין העברעאיש און דייטש.

איז דען מעגלעך אויסצורעכענען זייַנע ווערק? בלויז דערמאָנען אייניקע: „קרעים", „תחומים", „זוטות", „שפּינוזה", קבלה־אַנטאַלאָגיע, „משנת ראשונים" (פֿילאָזאָפֿישע אַפּאָריזמען), „שקיעת החיים", „האשכול" (ענציק־לאָפּעדיע, רעדאַגירט) און נאָך אַ סך ווערק. אין דייטש: „קריזיס אונד ענט־שיידונג", „דער ערקענטעניש טריעב אלס לעבנס־אונד טאָדעס פרינציפּ",

„ענציקלאָפּעדיע יודאיקא", ביכער וועגן עסטעטיק און ביכער וועגן עטיק און א סך אַנדערע ספֿרים.

ער האָט אַבער נישט זוכה געווען ווי דער פֿאָטער זיינער צו געפֿינען זיין אייביקע מנוחה אין לאַנד צו וועלכן ער האָט אַזוי געגאָרט, דאָס לאַנד וואָס ער האָט אַזוי געליבט. יעקב קלאַצקין, וועלכער איז אין זיין נאַציאָנאַליזם געגאַנגען אַ סך ווייטער פֿון אחד העם (אשר גינצבערג 1865 — 1927), זייענדיק דער פֿולשטענדיקער שולל גלותניק, מיט דער נעגאַטיווער באַציאונג צום גלות עקזיסטענץ (23) — ער האָט פֿאַרענדיקט זיין לעבן אין גלות: דער גורל פֿון דער צייט; דאָס מזל פֿונעם מענטש.

אַ שווער לעבן האָט יעקב קלאַצקין געפֿירט זינט ער איז אַוועק פֿון פֿראנקפֿאָרט־אם־מיין. אַן ענטוישטער, זוכנדיק אַן אחיזה אין דעם מאָרבור־גער שיין־גייסט, דעם באַרימטן פֿילאָזאָף, הערמאַן קאָהען, וועלכער האָט אויף אים אויסגעאיבט אַ שטאַרקן איינפֿלוס, אַ יידיש־דייטשישן איינפֿלוס, אַן וועלכן ס׳איז נאָציאָנאַלן באַוואוסטזיין.

ער האָט זיך דערנענטערט צום ציוניזם נאָכן פֿינפֿטן קאָנגרעס; ער איז געשטאַנען נאָענט צו הערצלען און זיינע נאָכפֿאָלגער; אין 1908 איז ער באַשטימט געוואָרן דורך דוד וואָלפֿסאָנען, פֿרעזידענט פֿון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, צום רעדאַקטאָר־אָמט פֿון „די וועלט". ער איז אָבער אַלץ ארומגעגאַנגען אַ פֿילאָזאָפֿיש־בלאָנדזשענדיקער, קיינמאָל נישט פֿאַרטיק מיט זיך.

י. ק. האָט, ווי געזאָגט, אַרויסגעגעבן פֿרעטיקע עסייען, אייניקע פֿון זיי זענען איבערגעזעצט געוואָרן אין אַ סך שפֿראַכן. ער האָט געשאַפֿן אַ נייע פֿילאָזאָפֿיע, אַ קעגנערישע צו זיין רבינס, וועמען ער האָט שטאַרק פֿאַרערט פֿון זיין נייעם פֿילאָזאָפֿישן סיסטעם האָט אָפֿילו דער גרעסטער דענקנדיקער מענטש, אַלבערט איינשטיין, ווי ער האָט זיך אַליין אויסגעדריקט, אַ סך גע־לערנט. ער איז דער באַגרינדער פֿון דער נאַציאָנאַל־יידישער פֿילאָזאָפֿיע, אַ סך אַ ברייטערע און טיף־יסודותדיקערע פֿונעם אחד העמיזם — ער אַליין האָט זיך אָבער געפֿילט פֿאַראיינזאָמט, עלנט און געשטאַנען מן הצד.

און מערקווירדיק, אָנגעהויבן האָט יעקב קלאַצקין נישט אַלס וויסנ־שאָפֿטלער, נאָר אַלס למדן. זיין דעביוט האָט ער געמאַכט נישט מיט קיין פֿילאָזאָפֿיש בוך, נאָר מיט פּלפּול און הלכה, מיט אַ ספֿר א. נ. „פּרחי אביב" אין וועלכן ער וווייזט אַרויס גרויס לומדות, חריפֿות און בקיאות און זיין פֿאָטער פֿלעגט זיך מיט אים מתווכח זיין אין דבר הלכה און גאָר אָפֿט טרעפֿט מען אין די ספֿרים פֿון לובלינער רב: „ובני היקר ונעלה מ׳

יעקב שי׳... כתב לחזק דברי המל״מ, ובני היקר שי׳ האריך לפלפל בענין שליחות לעכו״ם בשר... ומ״ש עוד בני היקר שי׳ לפלפל בקונטרסי בעניני פועל בשכר...״

ער האָט אָבער פֿאַרלאָזט די רבנות־ליטעראַטור און אַריין אינעם פֿרדס פֿון וויסנשאַפֿט און חקירה, געעפֿנט נייע קוואַלן און געבראַכט ניי ליכט אין אַ סך טונקעלע ווינקלען.

זייענדיק אַ געבוירענער און דערצויגענער (40 יאָר געלעבט) אין זאַ־מאָשטש, לובלינער ראַיאָן, האָט י. ל. פּרץ (תרי״ב — 1852; תרע״ה — 1915) געווירקט אין לובלין און איז באַווירקט געוואָרן פֿון דער אַלט־הים־טאַרישער שטאָט, וואָס האָט אים אינספּירירט, דעם פּוילישסטן יידישן שרייַ־בער פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט, אַרויסצוגיין „בייאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק״ און געפֿינען דעם אידעאַלן רבין פֿון די חסידים, וואָס שטייט אַזוי הויך — „אויב נישט נאָך העכער״.

אין לובלין, ווו די ביינאַכטיקע לופֿט איז געווען אַזוי סודותדיק און מיטלאַלטערלעך געשפּענסטיק. דאָרט, צווישן די חרובע און האַלב־איינגע־זונקענע יידישע שטיבלעך פֿונעם דורותדיקן אַלטן פּוילן, האָט פּרץ געפֿונען דעם נוסח פֿונעם טויזנט־יאָריק אַלטן יידיש־פּוילן. דאָרט, האָט ער אויך געפֿונען די אייביקע אומצושטערבאַרע עטישע אידעאַלן און מאַראַלישע לערעס פֿונעם יידישן פֿאָלק.

ווי האָט י. ל. פּרץ געזאָגט:

דאָרט גייען אַרום די שאָטנס פֿון נאָך נישט געשעענער, פֿון נאָך נישט באַשאַפֿענער, אומרואיקע שאָטנס, וואָס ריסן זיך, קעגן גאָטס ווילן, צו ליכט און לעבן פֿאַר דער צייט, נאָך איידער ער האָט זיי מיט פֿלייש און בלוט פֿאַרקליידט...״

אין לובלין האָט ער געקענט אויסשטרעקן זיין האַנט צו דער פֿאַר־גאַנגענהייט און אַנשטרענגען זיינע אָדלער־אויגן צו דער צוקונפֿט מיט איר דערוואַרטונג — אַן אימפּולס צו לעבן און צום שאַפֿן און צו דערגרייכן צו דער העכסטער מדרגה פֿון מאַרגנדיקן חלום.

נאָר אַ דאַנק פּרצעס אויסטערלעשער דינאַמישקייט און וויט־גרייכ־דיקע אידייאישע אויסבליקן האָט דער חסידיזם באַקומען, צום ערשטן מאָל, דעם קינסטלערישן תיקון אין דער יידישער ליטעראַטור נאָך אַלע געצילטע פֿיילן פֿון די השכלה־שרייבער. אין בליץ־פֿלאַם פֿון אַנטפֿלעקונג און וויזיא־נערישער התגלות, האָט פּרץ געשאַפֿן זיינע „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן״, „די גאָלדענע קייט״ און „חסידיש״, אַרויסברענגענדיק די פֿאָלקסטימלעכע

יידיש־געזעלשאַפֿטלעכע כוחות און די קולטור־סאַציאַלע איבערקערעניש. „בײַנאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק" האָט פֿרץ דערזען אַ כוח, וואָס איז וויליק אין גרייט צו קעמפֿן פֿאַר אַ ניי ליכט.

זאַמאַשטש, די שטאָט פֿון בילדונג און השכלה, די שטאָט, וואָס איז געבויט געוואָרן לויטן מוסטער פֿון פֿאַדוּאַ, דער באַדייטנדיקער צענטער, וואו עס האָט זיך אויסגעבילדעט אַ גרויסע יידישע אויפֿגעקלערטע אינטע־ליגענץ, פֿירנדיקע משכילישע שרייבער, צווישן זיי, דר׳ שלמה עטינ־גער (געבוירן סוף 1800), וועמעס פֿאָטער, מענדל, איז געווען רב אין לעגטשנע, אויך אַ שטעטל בײַ לובלין, עטינגער ווערט באַטראַכט אַלס דער דירעקטער פֿאַרגייער פֿון מענדעלען. — זי איז אָבער אַנדערש געווען פֿון דער השכלה־שטאָט בראָד, וועלכע האָט אונדז געליפֿערט דייטשישע קולטור־אסימילאַציע און מתנגדישע גבורה.

זאַמאַשטש, ווי אַ שטאָט בײַ לובלין, האָט זיך דאָך געבויגן פֿאַר לובלין און פֿאַרהערלעכט דאָס חסידות און פֿאַלקסטימלעכקייט פֿון יידישן לעבן. און דאָס איז נישט נאָר געווען בימי פֿרץ, נאָר אָפֿילו בימי י. ג. פֿאַלקענזאָן און א. ל. קינדערפֿיינד, די באַקאַנטע זאַמאַשטשער דיכטער אין דער פֿיאַנערן תקופֿה פֿון דער נייער יידישער ליטעראַטור.

רעדנדיק וועגן דער השכלה אין לובלין, דאַרף אויך דערמאָנט ווערן דר. לוי ניעמצעוויטש, דער שפּעטער באָרימטער פּעדאַגאָג און אגודה־טעראַרע־טיקער, וועלכער האָט דעם גרעסטן טייל פֿון זיין יוגנט פֿאַרבראַכט אין בית המדרש פֿון די איגר־רבֿיים אויף שעראָקאַ־גאַס.

ער איז געוואָרן דער דירעקטאָר פֿון דער „חבצלת"־שול, מיטאַרבע־טער אין אגודה־אַרגאַן „דגלנו" און אין אַנדערע זשורנאַלן און טאָג־צייטונ־גען. זיינע טעמעס זענען געווען: פֿילאָזאָפֿיע, היסטאָריע און פּעדאַגאָגיע. אויף די געביטן האָט ער זיך געפֿילט ווי אַ מומחה, אין די היכלות איז ער געווען אַ בן־בית. אין לובלינער חסידישן קרייז, האָט מען אָבער געקוקט קרום אויף אָט־דעם מאַדנעם פֿילאָזאָף און זיין מערקווירדיקער התנהגות.

דר. לוי יצחק ניעמצעוויטש איז געשטאָרבן אין אָנהויב ווינטער תרצ״ט (נאָוו. 1938). אין אַ רירנדיקן הספּד פֿון זיין חבר אברהם מאיר קראָנגראַד, (אין „דאָס יידישע טאָגבלאַט", כסלו, תרצ״ט — 1938), לייענען מיר:

„דער היינטיקער דור עסקנים האָט אים ווייניק געקענט. ער איז געווען דער לערער און דערציער פֿון ערשטן דור אגודיתן אין פֿוילן. עס האָט זיך אין אים פֿאַרייניקט פֿון אײַן זייט די מדות פֿון זיין פֿאָטער ר׳ אליעזר הכהן (געשטאַמט פֿון פּינסק און געווען לאנגע יאָרן אַ מתנגד), אַן אייניקל

פּראָפּ. מאיר באַלאַבאַן

פּראָפּ. יעקב קלאַצקין

דר. לוי ניעמצעוויטש

פון ר׳ גרשון משקלאוו און פון זיין מוטער, וועלכע האָט געשטאַמט פון אַ שיינע חסידיש־נגידישע פאַמיליע אין לובלין. ער האָט פאַרמאָגט דאָס פויליש־חסידישע וואַרעמקייט און האַרציקייט און דאָס ליטוויש־מתנגדישע פּעסטקייט און תורה קנאות. אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן האָט ער זיינע פריינט פאַרטרויט דאָס ער האָט פאַרפאַרטיקט צום דרוק אַ גרויס ספֿר בהלכה ודרוש א. נ. „אם לבנה״.

וואָלט מען דאָ געקענט נאָך אַ סך מאריך זיין. מיר זענען אָבער געצוואונגען אָפּצושיקן דעם לייענער צו די היסטאָריאַגראַפיש ווערק פון ש. ב. ניסנבוים (1866 — 1926), צו דעם דברי הימים בלובלין, צו די אַלטע פנקסים, צו דעם פנקס פון „וועד ד׳ ארצות״ (24) און אַנדערע.

צום סוף איז כדאי צו דערמאָנען נאָך איין לובלינער רבנישער פאָרשער הרב יוסף לעווינשטיין, וועלכער ווערט באַטראַכט אַלס איינער פון די, וואָס האָבן אַממיינסטנס בייגעטראָגן צו דער פאָרשונג פון חסידות, ספּעציעל וואָס שייך דאָס חסידות אין פוילן, סיי אין איר קלאַסישער און סיי אין איר לעצטן פּעריאָד. אויב אַנדערע פאָרשער האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער געשיכטע פון חסידיזם אין אוקראינע, דאָס וויגעלע פון חסידות; אין דער ליטע — דאָס וויגעלע פון חב״ד און פון דער אַלגעמיינער פאַרטיפונג און פילאָזאָפיע, האָט לעווינשטיין זיך אָפּגעגעבן מיט דעם פוילישן חסידיזם — דעם סינטעז פון ביידע: פאָלקסטימלעכקייט און פילאָזאָפיש־אַריסטאָקראַטיש חסידות.

ר׳ יוסף לעווינשטיין האָט אַ סך בייגעשטייערט צו די פאָרשידענע חסידישע מאָנאָגראָפיעס און אַנטאלאגיעס. געקענט גרינטלעך חסידיזם, געשיכטלעך און טעאָרעטיש (25) און ער איז ממש געווען אַריינגעטאָן ראשו ורובו, מיט לייב און לעבן, אין חסידות, פון זיין קינדהייט ביז זיין פּטירה. געבוירן געווארן איז ער אין יאָר תקצ״ז — 1837, אינעם סאָמע צענטער פון פּויליש חסידות — אין לובלין, און שטענדיק געדאַוונט און געלערנט אין בית המדרש פונעם „חוזה״, וואו ער האָט געהאָט אַ מעגלעכקייט צו הערן פון אַלטע חסידים די פאַרלעסלעכסטע מעשות און אינפאָרמאַציע וועגן לובלינער רבי, זיינע תלמידים, מקורבים און חסידים. ער אַליין, איז געפאָרן צו דעם וואַרקער צדיק, ר׳ יצחק קאַליש, אוז דאָרט זיך פיל אָנגעהערט וועגן די צדיקים פון דור און פון אַ דור פריער. דערצו איז ער געבענטשט געווען מיט אַ פּענאָמענאַלן זכרון.

הרב יוסף לעווינשטיין /סעראָצקער רב; מחבר פֿון "דור, דור ודורשיו"

אַ דאַנק זייַנע ידיעות פֿון ערשטן מקור, האָט ער זיך דערוואָרבן אַ גרויסן נאָמען צווישן פֿאָרשער און היסטאָריקער, און אַלס אנערקענונג איז ער באַערט געוואָרן אין יאָר תרנ"ח צו ווערן אַ מיטגליד אין דער פּעטער־בירגער געזעלשאַפֿט „החברה לחקירת האטנוגרפיה ותולדות ישראל" (26).

אין דער הקדמה צום ספֿר „ברכת אברהם" (מהגאון הגדול הצדיק המפֿורסם... כקש"ת אדמו"ר מו"ה אברהם אבלי... הרב דק"ק פֿראנקפֿאָרט דמיין יע"א), וואַרשע, תרמ"א — 1881, גיט דאָס אייניקל ר' יוסף, הרב דק"ק סיראָצק יע"א (פֿריער אין זאַקליקאָוו), דעם פֿולן יחוס זיינעם פֿון לובלין:

„הק' יוסף האבד"ק סעראָצק, בן הרב החריף החסיד המפֿורסם מוה"ר אברהם אביש ז"ל (נפֿטר בלובלין ג', כ' אייר תרכ"ח לפ"ק) בן הרב הגאון החריף הצדיק המפֿורסם מו"ה נתן ז"ל בע"ס אמרי שפֿר כת"י (נפֿטר בלובלין ב' ד' אלול, תקצ"ד) חתן הגאון המפֿורסם מו"ה ישראל איסר ז"ל אבד"ק קלימנטאָב, ריצוואל נפֿטר בלעווערטוב, כ"ח תשרי תקס"ג, בהרב הגאון מו"ה עזריאל האבד"ק ביאלי... בהגאון הקדוש המחבר זי"ע.

א לובלינער מבטן ומלידה.

/ o /

הערות:

(1) זע, באַלאַבאַן, די יידן שטאָט לובלין (יידיש) ז"ז 23, 24.

(2) בן יעקב, אוצר הספרים, ז. 9:.

(3) כנסת ישראל, 213; ניסנבוים, דאַרט ז. 46.

(4) חיד"א, שם הגדולים, א' מערכת י'; ניסבוים, דאַרט ז. 47; האנעס, תולדות הפוסקים, ז. 396.

(5) הכרמל (וועכנטלעכער זשורנאל), שנה ששית, 43.

(6) זע, רש"י פין, „עלה הדס", תולדות יש"ר מקנדיא כנסת ישראל; תולדות הפוסקים, דאַרט, ז. 400.

(7) דאַרט, דאַרט.

„קרא שוד סוכת תט"ז לפ"ק הרב המופלא החכם הכולל, כשנוסף אלהי אביר הרופאים מהר"ר יוסף מקנדיאה, אב"ד היה בהמבורג ובגלילות אמשטרדם, בן כבוד הר"ר אליהו דיל'מדיגו זצ"ל וכו' ראוי הי' שתשרה שכינה על פניו אלא שאין הדור זכאי לעמוד לפניו".

(8) „יער לבנון", „מצרף לחכמה" (וועגן קבלה); „פי הבאר", „חפש מחופש", „בשמת בת שלמה", „אילים", (פארבעסט נעווארן, לויט דעם אוצר הספרים, אין כת"י אין סלאנים, „מעין גנים" א. א.

(9) זע, שמחה אסף, מקורות לתולדות התנוך חלק א'.

(10) צינבערג, דארט ז"ז 91 — 92; פארגל. „המליץ", 1868, ז. 110; דער יוד, 1900, ז. 18.

(11) נחום סאקאלאוו, פערזענלעכקייטן (פון העברעאיש: משה שענדערוי). צענט. פאר־באנד, פוילישע יידן, ארגענטינע, 1948, ז. 23.

(12) דר. ישראל צינבערג, דארט, ז"ז 131 — 132.

(13) דארט, 139 — 140.

(14) דארט דער „קול מבשר" און זיין צייט, קולטור היסטארישע שטודיעס, ז"ז 159 — 189.

(15) דארט, ז"ז 160 — 161.

(16) זע דארט ז. 171. דער היסטאריקער פון רוסישן יידנטום, שאול גינזבורג (געבוירן 1866; נפטר געווארן שבת ט"ו חשון תש"א — נאוועמבער 16, 1940), אין זיין „אמאליקע פעטערבורג, ניו־יארק, התש"ד — 1944, ז"ז 24, 63, דריקט זיך אויס וועגן „המליץ" און זיין רעדאקטאר: „עס וועט קיינעם נישט אייגפאלן צו פארגלייכן אין מינדסטער מאס דעם רעדאקטאר פון „המליץ", א. צעדערבוים אלס זשורנא־ליסט און שריפטשטעלער, מיט דעם רעדאקטאר פון „הצפירה", נחום סאקאלאוו און דאד איז דער „המליץ" פארט געווען א צענטראל־יידישער ארגאן, און אויף דער „הצפירה" איז נעווען דער שטעמפל פון פראווינציאלישקייט". ווי באוואוסט איז י. ל. גארדאן אין יאר 1885 ווידער געווארן מיט־רעדאקטאר פון „המליץ" און איז פארבליבן ביז 1888. פון יולי 1886 אן איז דער „המליץ", וואס פלעגט פריער ארויסגיין נאר צוויי מאל וועכנטלעך, פארוואנדלט געווארן אין א טעגלעכע צייטונג. ווי עס איז צו זען האט צעדערבוים געהאט גרויס דערפאלג אלס ארויסגעבער רעדאקטאר.

(17) וועגן זיין ראל, ווי די השכלה איז רוסלאנד־פוילן בכלל, זען, א. קופפער, „שטריכן צו דער השכלה באוועגונג אין רוסלאנד און די ראל פון י. ב. לעווינזאן", „בלעטער פאר געשיכטע", יידישער היסטארישער אינסטיטוט אין פוילן, באנד 3, העפט 3 — 4, יולי — דעצ. 1950) ז. 105. ער שרייבט צווי"א:

„איינער פון די מאמע עיקרדיקסטע פראבלעמען פון דער השכלה־געשיכטע אין רוס־לאנד, וואס ווארט אויף אן אויפקלערונג, איז די פראגע פארוואס די יידישע אויפ־קלערונג איז פארבליבן במשך פון איר נאנצער תקופה ביי דעם גלויבן אין „אויפגע־קלערטן אבסאלוטיזם" און אין דעם דורך אים רעפרעזענטירטן פאליטישן סיסטעם — אין דער צייט, וועז אויף דעם רוסישן האריזאנט, האט שוין אויפגעשיינט דער פרי־מארגן פון דעם דעקאבריסטן־אויפשטאנד.

זעלבסטפארשטענדלעך, אז עס האלט נישט אויס קיין קריטיק, דאס אויפקלערן די דאזיקע דערשיינונג דורך א טייל קולטור־היסטאריקער ווי „ירושה" פון דער בערלינער השכלה (צינבערג, נעשיכטע פון דער ליט. ביי יידן, ב. 8, טייל 2, ז. 108), אדער — אז די משכילים האבן געזוכט אז אנלען ביי דער הערשנדיקער מאכט אינעם קאמף קעגן דער מיטלאלטערלעכער כוואליע פון חסידיזם" (י. קליוזנער, מיסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב. 2, ז. 284; י. צינבערג, דצ"וו ב. 8, 1־טער טייל ז. 43).

ק. ווייזט אן אז די משכילים האבן שטארק געלייבט אין דער אויפגעקלערטקייט פון דעם „אבסאלוטיזם" און געוואלט האבן די רעגירנדיקע כוחות אלס פארבינדטע

אינעם דאזיקן קאמף. ער ציטירט פון לעווינזאנס א בריוו נעשריבן צו יעקב טונעג־האלדן (נעשריבן אינעם יאר 1836): „און זיכער וואלט די רעגירונג אויך אונדז באגנעדיקט מיט חסד או: וואלט נעווען פארבונדן אין אונדזער ליבע, וועז נישט דער פאנאטאזם פון די חסידים, וועלכע ברענגען אריין א צעשיידונג צווישן אונדז". (ציטירט לויט „תרביץ", שנה ה' ז 204).

פון דעם איז צו זען, וויי קופפער וויזט אז מיט רעכט, אז די קאנצעפציע פון די משכילים איז נעווען, אז די חסידים זענען די סיבה, וועלכע שטערט דעם צאר אין זיין „נענערזיקייט" צו די יידן, אבער נישט, אז דער אויפנעקלערטער אבסאלוטיזם איז א קאמפס־מיטל קעגן די חסידים.

„די נישט ריכטיקע אויפקלערונג — פירט ער אויס — פון אזא עיקרדיקן פראבלעם, זאגט ערות, אז אלט־יידישע קולטור היסטאריקער האבן נעהאט א פאלשן צוגאנג צו די מאמע ווארצלען פון דער השכלה".

עס איז די מארקסיסטישע אויפפאסונג, וועלכע קופפער זוכט צו אינטערפערירן אויף אין דער אנטוויקלונג: פון דער השכלה און אירע ווארצלען, באקעמפענדיק די קאנצעפציע, אז די רוסישע השכלה איז א קינד, אדער א קאפיע, פון דער בערלינער, אדער בראדער, השכלה. דאס איז אבער נישט אונדזער טעמע און במילא קענען מיר וועגן דעם נישט צופיל מאריך זיין. פון די גרינטלעכע שטודיעס וועגן דער השכלה־באוועגונג איז רוסלאנד, וואו דער פראבלעם וועלט בריטער באהאנדלט דארף דערמאנט ווערן דאס ווערק אין ענגליש:

The Haskalah Movement in Russia by Jacob S. Raisin, Philadelphia, 1913.

ווי אזוי דער קאמף איז נעפירט געווארן אין גאליציע, זען דר. רפאל מאלער: דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יארהונדערט, ייוו"א, 1942.

מיט דער צייט איז אבער נעענדערט געווארן, ווי דר. יוסף טענענבוים וויזט אז אין זיין ווערק וועגן גאליציע, — די קאניוקטור פון חסידות. די רייכקייט פון חסידות האט נעפירט צו דער ירידה. ווייל, ווי סזאגט זיך דאס ווערטל, וואס מער עס בלייבט איז דרויסן, אלץ מער גאל פון אינעווייניק...

(18) זע, נרשם באדער, מדינה וחכמיה, 1934, ז. 141.

(19) זע, שלמה לאסטיק, די יידישע ליטעראטור בין די קלאסיקער, פארלאג: „יידיש־בוד", וואַרשע, 1950, ז 162.

(20) זע: ארי' לייבוש שפּעער וועגן דער שטאט זאמאשטש, המגיד שנה ב', נום. 47.

אין א כתב־יד פון י. ל. פרץ, וואס נעפינט זיך אין דער נאציאנאלער אוניווער־זיטעט ביבליאטעק אין ירושלים (נעצייכנט 575, 8) נעפינען זיך אינטערעסאנטע מעמואַרן פארצייכענונגען וועגן די צוויי השכלה און קולטור־שטעט זאמאשטש (שטשעבעז־שין) און שעברעשין; אין דער לעצטער שטאט, דערציילט מען איז דער בעש"ט נעקומען, נעראוונט אין ארטיקער שול און נעבענטשט די שטאט.

זע: י. א. קלאוזנר, כתב־יד בלתי־ידוע של י. ל. פרץ, גליונות, חוברת י"א (קמ"ט), כרך כ"ה, תשי"א ז"ז 265 — 267.

(21) זע, י. י. וואהל, בשתי רשויות, ז. 59; דניאל פערסקי „עברי אנוכי" און א סדר אנדערע. נ. שמן, יובילויי בוד ת"ת עץ חיים, ז. 17.

(22) דר. ישראל שפירא, בצרון, אייר תש"ח (חוברת ז. 103), ז"ז 185 — 188. ש. טענענבוים, שניט פון מיין פעלד, ז"ז 504 — 511.

(23) יוסף קלויזנער, תפיסת עולמו של יעקב קלצקין, למלאות לו ששים שנה, הדואר" גליון ל"ב, ז"ז 555 — 556

וועגן יעקב קלאצקינס פילאזאפיע און פערזענלעכקייט, זע אויך, שמואל י. פייגין, אנשי ספר, ניו־יורק תש"י ז"ז 270 — 286; זיין אויספיר:

דורות רבים ילמדו מתוך ספריו, אישיותו המזהירה תבהיק לנצח מתוך יצירותיו. הוא היה מאנשי המעלה החיים לנצח והמעלים את בני דורו".

(24) ישראל היילפרין, פנקס „וועד ארבע ארצות", לקוטי תקנות, כתבים ורשומות, ירושלים, תש"ה. א ביז נאך וויכטיקע שטודיע פון גרויסן פארנעם. דער פנקס, ווי באַוואוסט, איז פארלוירן נעגאנגען.

היילפרין האט אויפן סמך פון פארשידענע אויטענטישע מקורות און יארן־לאַנגער פארשונג צוזאמענגעשטעלט דעם גרויסן „פנקס".

(25) צ. מ. רבינוביץ, רבי יעקב יצחק מפשיסחא, הקדמה, זייט 5; י. ח. לעווינ־שטיין „תפארת אברהם", סוף ספר „ברכת אברהם", פון ר' אביש פראנקפארטער, פיטר־סוב, תר"צ, ז"ז 149 — 154; נ. שמן, די ביאגראפיע פון א וואַרשעווער רב, ז"ז 40, 18 — 69.

(26) ער האט זיך באטייליקט מיט ארבעטן אין נפלאות הרבי, אהל יצחק, נפלאות היהודי, אהל נפתלי, שמחת ישראל, שיח שרפי קודש, עשרות (עטלעכע בענדער פון ר' ישראל בערגער), לתולדות היהודים בלובלין און א סך אנדערע.

/ o /

ב.

אַלט און ניי לובלין

באַהאַנדלנדיק די גייסטיקע אַנטוויקלונגען אין לובלין און פוילן בכלל, האָבן מיר, ווי ווייט מעגלעך, זיך געשטעלט אויפן פרינציפ פון „היס־טאָרישן רעאַליזם", נישט צו פאַרנייגן אָדער בעגירן די אָביעקטיווע היסטאָ־רישע דערקענטענישן. מיר האָבן זיך אָבער בשום אופן נישט געקענט אַריינ־לאָזן אין סאָציאַלן רעאַליזם און זיך געמוזט בעיקר שטעלן אויפן באַזיס פון אידעאַליסטישע אנשויאונגען און קאָנצעפציעס, ווייל די הויפט־פונקטן אין די געשיכטלעכע פראָצעסן, וועלכע ווערן באַריכט, די פעסטגעשטעלטע פאַקטן, ווי מ'זאָל זיי נישט אינטערפרעטירן אינעם ווערט פון היסטאָריא־גראַפיע — זענען דאָך אייגנטלעך, ווי וויסנשאַפטלעך־קאָנקרעט מ'זאָל נישט וועלן זיין, וויכטיק אויף אַזוי פיל ווי זיי זענען ניצלעך אויפצוקלערן די גייסטיקע עלעמענטן פון יענע תקופות, וועלכע ווערן באַהאַנדלט. דער היס־טאָריקער, ווי אַן אַנאַליטיקער, באַשרייבנדיק ריין עמפירישׂ, געשעענע פאַקטן, אַנזאַמלענדיק אוצרות מיט פאַקטן און האַלטנדיק זיך שטרענג ביי זיין טעמע און געגנשטאנד,מוז ווערן באַגרענעצט אין זיין פאַרשונג־אַרבעט, מוז מוותר זיין אויף דער — ווי אייניקע היסטאָריקער מיינען — אומאיבער־רייסלעכקייט און דיאַלעקטישקייט פון היסטאָרישן פראָצעס. ער מוז זיך שטעלן צופרידן מיט דער מאַס פון זיין בייטראָג און פון די סובייקטיווע טענדענצן, וועלכע דיקטירן דעם פאַרשער ווי אָביעקטיוו און וויסנשאַפטלעך ער זאָל נישט זיין.

און מיט דעם באַוואוסטזיין און ציל זענען מיר צוגעטראָטן צו דער אַרבעט וועגן לובלין, מיטן ציל צו שילדערן בעיקר לובלין של מעלה, לובלין אַלס מוסטער־קהלה, ווי אַ גייסטיקער און רעליגיעזער צענטער, לויט אירע גייסטיקע פּירערס, לויט אירע גרויסע רבנישע פּערזענלעכקייטן, לויט אירע רביים, לויט אירע אינטעלעקטואַלן, און אויך לויט אירע יידישע אינסטיטוציעס, וואוילטעטיקע און דערציערישע: צווויי יידישע גימנאַזיעס, אַ גרויסע תלמוד תורה (חוץ קלענערע חדרים), די גרויסע ישיבה א. נ. ישיבת חכמי לובלין, וועלכע האָט ביי דעם אויסברוך פֿון דער לעצטער וועלט־מלחמה געהאַט איבער 300 תלמידים (1), אַ יידישער שפּיטאָל, די בעסטע מאַדערנסטע מקוואות. און אויך אַ טעגלעכע יידישע צייטונג — „לובלינער טאָגעבלאַט", וועמעס רעדאַקטאָר ס׳איז אַ צייט געווען דער באַוואוסטער שריפֿטשטעלער און זשורנאַליסט, ש. סטופּניצקי (מחבר פֿון אַ ווערק וועגן שפּינאָזע).

ווער נאָר ס׳האָט אַמאָל געוואָלט באַקענען זיך מיט דעם יחוס פֿון לובלין, דער האָט געדאַרפֿט בלויז זיך אַ לאָז טאָן אויפֿן אַלטן בית־עולם, דער יחוס־פּלאַץ פֿון אַלט־לובלין. די מצבות האָבן עדות געזאָגט אויף לובלינס גרויסקייט אין ווייטן עבר.

נישט איינמאָל האָט דער שרייבער פֿון אָט־די שורות, באַזוכט דעם אַלטן בית־עולם אין לובלין, וואָס איז אַלט געווען אַרום פֿיר הונדערט יאָר. צווישן די עלטסטע מצבות, זענען געווען די מצבה פֿון יעקב קאפּעלמאַן, וועלכער איז לויט ניסנבוים, באַלאַבאַן, אייזענשטאָט און אַנדערע, די מצבה פֿון ר׳ יעקב פּאָלאק, באַרימט מיט זיין נייעם פּוילישן לערן־סיסטעם פֿון פּלפּול און „חלוקים", און איז געווען רב און ראש ישיבה אין אַ סך שטעט, אַ צייט געווען אין פּראג, די דעמאָלטיקע הויפּט־שטאָט פֿון בעמען, וואו מ׳האָט אים גערופֿן מיטן נאָמען „פּאָלאק", ביי וועלכן ער איז געבליבן.

פֿון אַלע מצבות אויף דעם אַלטן לובלינער בית־עולם האָבן זיך אַרויס־געזוכט די מצבות פֿון ר׳ שלמה לוריא (מהרש״ל), פֿון ר׳ שלום שכנא און אַנדערע גדולים פֿון לובלין. דאָרט האָבן זיך אויך געפֿינען די קברים פֿון די באַרימטע רבנים אין 19־טן יאָרהונדערט, אַזוי דער קבר פֿון ר׳ עזריאל הלוי הורוויץ — „דער אייזערנער קאָפּ", באַקאַנט אין רבנות־היסטאָריאָגראפֿיע אַלס „ראש הברזל". דאָרט אין דער זעלבער ריי, האָט זיך געפֿונען דער קבר מיט דער גרויסער מצבה פֿון „חוזה", לובלינער רבי ר׳ יעקב יצחק הלוי הורוויץ, וועלכער איז געקומען קיין לובלין פֿון לאנצוט, גאַליציע און פֿארשפּרייט אין פּוילן די לערע פֿון חסידיזם און א נייעם תיקון געגעבן

לובלין פון נאָך די ת״ח־ת״ט־שחיטות — ווי אַ העלער עמוד־אש געווען פאַר די פאַרפינצטערטע פון צרות יידישע געסלעך, און געבראַכט אַ נייעם עטאַפּ אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום.

שרייבט דער היסטאָריקער מ. באַלאַבאַן: „דער אַרויסגעבער פון לובלינער מצבה־אויפֿשריפֿטן, ה׳ ניסנבוים, ווי אויך אַן אַנדער לובלינער פאַרשער, ה׳ שפּיר, האָבן זיך משתדל געווען ביי דער לובלינער קהלה, זי זאָל עפּעס טאָן, צו רעטן דעם דאָזיקן טייערן היסטאָרישן מאָנומענט, אָבער זיי האָבן נישט געפֿונען קיין פאַרשטענדעניש ביי די קהלה־פאָרשטייער, און זיי האָבן געמוזט אויפֿגעבן זייער פּלאַן. אַזוי גייט דער בית החיים לאיבוד — וואָס ס׳איז אַ גרויסער אומאָפּשאַצבאַרער שאָדן פאַר דער יידישער געשיכטע, פאַר דער קונסט־געשיכטע און פאַרן אַנדענק פון די גדולים, וועלכע רוען דאָ, איז דאָס אַן אָקט פון אומדאַנקבאַרקייט און פון מאַנגל אין פּיעטעט“.

די דאָזיקע ווערטער האָט באַלאַבאַן הי״ד, געשריבן אין צייט פון ערשטן וועלט־קריג, וועגן די מלחמה האָט אים געבראַכט קיין לובלין, און פאַר דער צייט, פאַרברענדיק דאָרט, געזאַמלט מאַטעריאַלן, געזומען בילדער פון מצבות און אַרויסגעגעבן זיין אַרבעט איבער לובלין, נישט פּרעטענדירנדיק אויף אַ גרינטלעכע געשיכטע פון דער יידן־שטאָט לובלין. נאָר פשוט אַ היסטאָרישן שפּאַציר־גאַנג איבער אַלטע קברים און מאָנומענטן פון לובלין — און ווי וויכטיק איז אַפּאַציר אונדז אָט־דער היסטאָרישער שפּאַציר איבער מקומות, וועלכע עקזיסטירן שוין לגמרי נישט, הייליקע ערטער, וועלכע די נאַציס האָבן פאַרניכטעט און אָפּגעווישט זייערע שפּורן. אָפּגעווישט איז איצט דער ישוב, וואָס האָט זיך געפֿאַרעמט און אויסגעבריטערט אין דער אַלט־שטאָט, הויך אויפֿן באַרג־רוקן, צווישן אַלטע בראַמעס, באַשטן און טורעמס, און אונטערגעגאַנגען זענען די צאָל געסלעך ביי דעם פּוס פּונעם שלאָס־באַרג און מיט זיי — די בתי־כנסיות, בתי מדרשות, קלויזן און חסידים־שטיבלעך.

געבליבן זענען בלויז אַלטע קירכעס, קאַטויליש קלויסטערס און לערן־שולן. אויך דער פּרעכטיק־גרויסער בנין פון ישיבת חכמי לובלין איז ביז לעצטנס געווען אין גויאישע הענט, וויל אונטערגעגאַנגען איז די יידישע געמיינדע מיט אירע אומציילייקע אינסטיטוציעס און געבליבן זענען בלויז שרידים, פון פאַרשוואונדענעם, גלאַררייכן, וואָס האָט רעפּרעזענטירט דאָס לובלינער יידנטום. מיטאַמאָל פאַרשוואונדן און — מער נישטאָ.

לובלין איז געבויט אויף טאַלן און בערג. אַ גאַס אַרויף, אַ גאַס אַראָפּ. ענגע שמוציקע געסלעך, וואָס דערציילן פֿון אָרעמקייט און דחקות, פֿון נויט און הונגער. אין לובלין איז נאָך דאָ אַ יודן־געטאָ, וואָס האָט אַ טויער פֿון אייזן זייט אַלס אַריינפֿיר. די געטאָ ווערט באַשיינט מיט דער גרויסער מהרש"ל־שול, וואָס קוקט אויס ווי אַ פֿאַרצייטיקער שלאָס.

דאָס איז וועגן אַלט לובלין.

ניי לובלין, וואָס ציט זיך פֿונעם טויער פֿון דער קראָקאָווער גאַס, איז וואונדערשיין. די הייזער זענען געבויט לויט דער לעצטער מאָדע און די גאַסן זענען באַווואָקסן מיט פּאַלמען און בלומען און זענען אויס, ווי אמתע אַלייען.

אין ניי־לובלין איז פֿאַראַן אַ פּראַכטפֿולער גאָרטן, וואָס האָט אַ שם אין פּוילן. דער גאָרטן צוזאַמען מיט די אַרומיקע מאָדערנע געבויעטע גאַסן הייזער גיבן איר אַ זעלטן שיינעם אויסזען.

לובלין האָט דעם רייכסטן און העכסטן בית־עלמין. שוין דריי מאָל פֿאַרשאָטן געוואָרן... ער איז רייך מיט היסטאָרישע קברים און מיט קברים פֿון ל"וניקעס. דאָרט האָב איך אויפֿן אַלטן בית הקברות געפֿונען אויסגע־קריצט אויף אַן אַלטער מצבה די ווערטער פֿון „פ"נ העלם... שפּטפּט ביצרו יותר מיוסף הצדיק". און וועגן אים ווערט דערציילט, אַז ער האָט אי־בערגעלעבט אַ שרעקלעכן נסיון, זיך אַקעגנשטעלנדיק קעגן אַ גראָפֿין, וועל־כע האָט אים געוואָלט פֿאַרגוואָלטיקן און ער איז געהרגעט געוואָרן על קדוש השם.

איך האָב אויך אויף אַ צעבראָכענעם שטיין געפֿונען דערמאָנט דעם קבר פֿון משה מונטאלטו, דער באַוואוסטער רופֿא אין אלטן לובלין. שוין אָפּגע־רעדט פֿון די צענדליקער אהלים אויף די קברים פֿון פֿאַרשידענע רבנים און רביים.

אַ באַזונדערן איינדרוק מאַכט דער אַריינגאַנג צום בית־עלמין דורך אַן אַלטן הקדש מיט אַן אייזערנעם צאַם אַרומגעצויגן. עס באַפֿאַלט אַן אימה, אַרויפֿקומענדיק אויף דעם בית עולם און מען ווערט מיד לייענענדיק די אויפֿשריפֿטן אין העברעאיש, יידיש, רוסיש, פּויליש און דייטש...

אַרום און ארום דעם אָרימען יידן־קוואַרטאַל זענען געוואָרפֿן בתי־מדרשים פֿון „חוזה" (פֿריער דערמאָנטער רבי, וואָס האָט געזען, ווי חסידים דערציילן, 400 מייל אויף 400 מייל), פֿון „תורת אמת", פֿון טריס־קער רבין, פֿון „כהן" און פֿון ביאַלער רבין. די דאָזיקע תפֿלה־הייזער זע־נען געווען געפֿאַקט מיט יידן לומדים, סוחרים און בעלי־מלאכות. אין כהנס

בית המדרש האָט מען אַפילו אין מיטן דער נאַכט געטראָפן אַ מנין יידן, וואָס האָבן פֿאַרבראַכט על התורה ועל העבודה אַפריכטן חצות.

פֿון די שולן דאַרפֿן דערמאָנט ווערן די פֿאָלגנדיקע היסטאָרישע בתי־כנסיות:

„ביהכ״נ של הרב צבי הירש ב״ר משה דאָקטאָר״. די דאָזיקע שול איז געבויט געוואָרן אין יאָר תכ״ט, מיט קנאַפּע דריי הונדערט יאָר צוריק דורך ר׳ צבי הירש, וועלכער האָט באַקומען די דערלויבעניש צו בויען די שול פֿונעם קעניג וולאַדיסלאָוו דער פֿערטער. ביים אַריינגאַנג האָט זיך געפֿונען אַן אויפֿשריפֿט: „זה הבית אשר שם משה לבני ישראל, לבית התפלה, בשנת תכ״ט, ויקרא שמו בישראל בית הכנסת ר׳ הירש בן ר׳ משה דאקטר ועתה נתחדש ונגמר ע״י אנשי פעלי טבא יישר חילם בשנת תרנ״א״ (2).

„ר׳ שאול וואַל שול״, אָדער „לייפֿער שול״, וויל דאָרט פֿלעגן דאוונען „לייפֿער״, דאָרפֿס־סוחרים. די דאָזיקע שול, איינע פֿון די עלטסטע אין לובלין, איז לויט דער לעגענדע, כאָטש ס׳זענען נישטאָ אויף דערויף קיין היסטאָרישע באַווייזן, געבויט געוואָרן אויפֿן נאָמען פֿון דעם ייד, וואָס איז 24 שעה געווען פּוילישער קעניג און גערעטעוועט דאָס לאנד פֿון אַ בירגערקריג.

דער איין נאַכטיקער קעניג ר׳ שאול וואל, דער בריסקער גאון און גביר, זון פֿון באַוואוסטן רב ר׳ שמואל יהודה מינץ־קאצענעלענבאָגן איז געבוירן געוואָרן אין פּאַדוא, איטאליע, אין יאָר 1540 און געוואָרן זייער גרויס אין פּוילן. ער האָט אויסגענוצט זיין מאַכט איבערצוגעבן דעם טראָן צו אַ פּאָסיקן קעניג און אַרויסצוגעבן געזעצן לטובת יידן.

וועגן דער דאָזיקער לעגענדאַרישער פּערזענלעכקייט איז אָנגעשריבן געוואָרן אַ גרעסערע צאָל ווערק אין יידיש, העברעאיש, פּויליש, רוסיש, דייטש און לעצטנס אויך אין ענגליש. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1622, לויט די יידישע כראָניקערס און לויט פּראָפּ. בערשאַדסקי, דעם באַוואוסטן פּוילישן היסטאָריקער, איז ער נפֿטר געוואָרן מיט פֿיר יאָר שפּעטער (3), און לויט אָנדערע איז ער נפֿטר געוואָרן אין יאָר 1617 (4).

ר׳ שאול וואַל איז געווען אַ ייד אַ למדן און גלייכצייטיק אַן אָנגעזעענער מענטש אין די קעניגליכע הייף, אַן אמתער „שר וגדול בישראל״, ביי וועמען ס׳האָט געהערשט „תורה וגדולה במקום אחד״. זיין אמתער נאָמען איז געווען קאצענלבאָגן, זון פֿון באָרימטן פּאָדוער רב, וועלכער האָט אים געשיקט קיין פּוילן לערנען תורה און איז אויסגעוואקסן אַלס איינער פֿון די

פראָמינענטסטע יידן אין פוילן, איבערהויפט אין זיין וואויִנ־אָרט בריסק דליטאָ, וואָס האָט דאָמאָלט געהערט צום פוילישן קעניגרייך. דורך דעם פּירשט ראדזיוויל איז ער געווען פּאָפּולער און באַליבט אין דער אַריסטאָ־קראַטיש־פוילישער שלאַכטע און צווישן די אדלייט.

וועז ס׳האָט זיך געמאַכט, אַז די אַריסטאָקראַטיע האָט נישט געקענט דורכקומען צווישן זיך וועגן אַ קעניג, האָט דער פּירשט ראדזיוויל פּאָר־געלייגט דעם פּרומען יידּ, שאול וואַל, פּאר דעם קעניג. דער לעצטער האָט די „קרוין״ אָנגענומען מיטן באַדינג צו זיין קעניג בלויז אין טאָג און אין נאַכט און דער ערשטער, וואָס וועט קומען צום ערשטן צומאָרגנס ווינטשן גליק, לויטעט די לעגענדע, האָט ער געזאָגט, וויל ער האָבן דאָס רעכט אים אָנצוטאָן די קרוין. די שכורע שליאַכטשיטשעס האָבן אויף דע־רויף איינגעשטימט.

אינעם ספּר „גדולת שאול״, וועלט אויך איבערגעגעבן זיין סדר היחוס, און אַז די אַריסטאָקראטישע סעמיועלס משפּחה אין ענגלאַנד זענען אָפּ־שטאַמיקע פון ר׳ שאול וואַל.

ווי אַזוי איז עס געקומען, אַז שאול וואל זאָל פּאַרלאָזן איטאליע, זיין פּאַמיליע אין פּאַדוא? און וואָס פּאַר אַ שייכות האָט דער פּירשט ראדזיוויל געהאַט צו דעם יידּ פון מינץ־קאַצענעלבאָגן משפּחות?

וועלן מיר דאָ איבערגעבן גאָר בקיצור:

געווען איז דאָס נאָכן טויט פון קעניג סטעפּאָן באַטאָרי. די קעניג־ליכע דינאַסטיע פון די „יאגעלאָנען״ איז מיטן טויט פון קעניג זיגמונד דעם צווייטן געווען פּאַרענדיקט. זענען דאָמאָלט די סכסוכים וועגן דער ירושה פון דעם פּוילישן טראָן געווען זייער שארפּע — און נאָך לאנגע קאָמפּן צווישן די פּריצים, וועלכע האָבן געהאַט דאָס רעכט צו דערווייַלן אַ קעניג, איז דערווייַלט געוואָרן דער שוועדישער טראָנפּאָלגער זיגמונד וואזא, וועלכער האָט זיך אַלס קעניג געקרוֹנט זיגמונד דער דריטער און האָט רעגירט 45 יאָר (פון 1587 ביז 1632).

די מינאָריטעט פון די וואַל־באַרעכטיקטע האָט זיך אָבער נישט גע־וואָלט בייגן פאַר דער מאַיאָריטעט און עס איז אַנטשטאַנען אַ „פּריצים קריג״, לויטן פאַרנעם פון אַ „בירגער קריג״.

ביי א זיצונג פון פּריצים, האָט דער ליטווישער „קניאז״ ראדזיוויל פּאַרגעשלאָגן, אַז אַזוי ווי מען קען זיך נישט אייניקן, וועמען צו דערווייַלן אַלס קעניג, זאָל מען אויסקלייבן זיין יידישן „בעל יועץ״, שאול וואל, אלס קעניג. און אַזוי ווי די פּריצים זענען געווען שכור, האָבן זיי מסכים געווען

שאול זואל שול אדער „לייפערס־שול /פון די עלטסטע שולן אין לובלין;
פאטא: א. קאציזנע; געזרוקט: „די פארשוואנדענע וועלט" ז. 72/

צו ראדזיווילס פאַרשלאג, און דער ייד שאול וואל איז דאַמאַלט איינשטימיק דערוויילט געוואָרן אַלס קעניג.

שפּעטער, וועָן די פּריצים האָבן זיך אויסגעניכטערט, האָבן זיי אָנגעהויבן מורא צו האָבן, אַז דער ייד זאָל טאַקע נישט אויף אַן אמת וועלן בלייבן קעניג, האָבן זיי אויסגעקליבן דעם פּרינץ וואזא, אויף איבערצוגעבן צו שאולן די ידיעה, אַז ער, וואזא, איז דערוויילט קעניג. האָט שאול דאַמאַלט איבערגעגעבן די קעניגליכע קרוין צו פּרינץ זיגמונט וואזא און די פּריצים זענען אַרויס פון אַ פּאַרלעגנהייט.

פּרינץ זיגמונט וואזא, דער קאַנדידאַט פון דער זאמאיסקי־ראדזיוויל פּאַרטיי, איז געווען באַרעכטיקט צום פּויילישן טראָן צוליב זיין מוטער די קעניגין קאַטערינאַ פון שוועדן, די טאָכטער פון קעניג זיגמונט דער ערשטער. שאול וואל, גיבן איבער היסטאָריקער, האָט אויך געשטיצט זיין קאַנדידאַטור און באַאיינפלוסט פּויילישע פּריצים פּאַר זיין דערוויילונג.

וועגן דער פּריינטשאַפט פון פּירשט ראדזיוויל און די וואַל־פּאמיליע ווערט דערציילט דאָס פּאָלגנדיקע:

דער פּירסט ראַדזיוויל איז אין זיין יוגנט געווען אַ גרויסער רשע און פּלעגט אָנטאָן גרויסע צרות די מענטשן פון זיין סביבה. וועָן ער איז געקומען אין די עלטערע יאָרן, האָט ער געוואָלט ווערן אַ "בעל תשובה", כאָטש ער איז געווען אַ פּראָטעסטאַנט און אַ שונא פון קאַטאָליציזם, איז ער געגאנגען בעטן ביי דעם פּויפּסט אין רוים אַ תשובה אויף זיינע זינד.

האָט אים דער פּויפּסט געהייסן, אַז ער זאָל דריי יאָר צייט "אָפּריכטן גלות" אין פּרעמדע לענדער. ביי דעם סוף פון די דריי יאָר איז ער אָנגעקומען אין פּאַדוּאַ אָן אַ פּרוטה געלט. האָט אים ר' שמואל יהודה, שאולס פּאַטער, געגעבן געלט און אַהיים געשיקט מיט גרויס כבוד. דערפּאַר האָט ראדזיוויל מיטגענומען מיט זיך דעם יונגן שאולן און אים געלאָזט לערנען אין דער בריסקער ישיבה און האָט אים דערנאָך געמאַכט פּאַר זיין "יועץ".

די פּאַמיליע ראדזיוויל איז געווען זייער אָן איינפלוסרייכע אין פּוילן. די צווייטע פּרוי פון קעניג זיגמונד אויגוסט איז געווען אַ ראדזיוויל. האָט דאַמאַלט דער קעניג געגעבן צו איר ברודער, מיקאָלאַי ראדזיוויל, דאָס רעכט פון אָן אומגעקרוינטן קעניג איבער גאַנץ ליטע.

ר' שאול וואל, האָט, אַ דאַנק אים, געהאַט צוטריט אין די קעניגלעכע קרייזן און דאָס רעכט פון קעניג אָנצופּירן אַ געשעפּט פון כלערליי סחורות, פונוואַנען די הכנסה איז געגאַנגען אָנצוהאַלטן אַ ישיבה. ער האָט

ספר תבואת שור פון ר' אפרים בן ר' נפתלי, באקאנט אלס ר' זלמן שור.
לובלין שע"ו — 1616
/ ביבליאטעק פון יידיש-טעאלאגישן סעמינאר, ניו-יארק /

אויך אויסגעבויט צום אַנדענקן פֿון זיין פֿרוי, דבורה, אַן „עזרת נשים" ביי דער אַלטער שול אין בריסק.

איידער ער האָט זיך באַזעצט אין בריסק, האָט ר' שאול וואל געוואוינט אַ צאָל יאָרן אין לובלין. זיין איידעם, ר' אפֿרים זלמן שור, פֿאָטער פֿון ר' אלכסנדר שור, מחבר פֿונעם באַרימטן ספֿר „תבואת שור" (געדרוקט צום ערשטן מאָל אין לובלין, שנת „שלום" — שע"ו), איז געווען לובלינער רב און דאָרט נפֿטר געוואָרן, ווי די מצבה לויטעט: „כ"ח תשרי, שי"ן צדי"ק בל"י לפ"ק). ער האָט דאָרט אַ שול אויף זיין נאָמען, וואו ס'פֿלעגט זיין דער מנהג, אַז שמחת תורה צו הקפֿות זאָל דער שמש אויסרופֿן „ברשות מורינו השר, מו"ה שאול וואל ז"ל".

„קהלס שול" — זייער אַן אַלטער בנין. אין דער שול, האָבן לובלינער דערציילט, האָט דער מהרש"א (ר' שמואל אידלש) געדאַוונט און געלערנט, וועו ער איז געווען דאָרטיקער רב, איידער ער איז אַוועק קיין אסטרא, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן מוצש"ק, ד' כסלו, שצ"ב.

אין לובלין, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט דער מהרש"א געגעבן זיין הסכמה אויפֿן ספֿר „קבלת שבת" פֿונעם חוקר און פּייטן מנחם מאַניש חיות, טאַרבינער רב, געדרוקט אין דרוקערייַ פֿון צבי בן אברהם קלונימוס (אין יאָר שע"ו) יפֿה. דער לעצטער אין זיין „דברי המדפּיס" שרייבט צוו"א, אַז דאָס ספֿר האָט די הסכמה פֿון „הרב הגאון המופֿלא מו"ה שמואל בן הר"ר יודא הלוי יצ"ו ר"מ ואב"ד דקהלת תהלת ישראל ק"ק לובלין)שהסכים עם שאר אלופֿים ובני החבורה קדישא מקבלי שבת (ווי אַ חברה שומרי שבת) בק"ק לובלין יצ"ו לומר זה הזמר הנכבד בכל ע"ש לקבל יום מנוחה בגילה ושמחה..." ער האָט אויך געגעבן זיין הסכמה אויפֿן ספֿר „יש נוחלין" פֿון ר' אברהם שעפּטל הורוויץ, פֿאָטער פֿון ר' ישעיה, מחבר פֿון של"ה און תלמיד פֿונעם רמ"א. דאָס ספֿר איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿון זיין זון, דער שעברעשינער רב, ר' יעקב סג"ל הורוויץ אין יאָר שע"ו און דער מהרש"א חתמעט זיך אויף דער הסכמה: „נאום שמואל אליעזר בן מו"ה יודא הלוי זללה"ה אב"ד ור"מ דק"ק לובלין (5).

ס'זענען אויך געווען אין לובלין אַ שניידער בית מדרש („בית הכנסת של חייטים"), אַ חברה נושאים בית המדרש, פֿריוואַטע שולן, ווי דאָס בית המדרש פֿון ר' משה אליה, ביהכנ"ס פֿון ר' אלימלך ב"ר חיים און אַ גרויסע צאָל קלויזן און שטיבלעך.

לובלין האָט געהאַט אַ פֿיין אינגעריכטעט יידיש שפּיטאָל; אַ מושב זקנים און יתומים־הויז; אַ תלמוד תורה, אונטער דער השגחה פֿון לובלינער

ערשטע רייע, צווייטער פֿון רעכטס: דער היסטאָריקער פֿון לובלין ש. ב. ניסנבוים; הרב טוביה־גוטמאַן ראַפּאַפּאָרט; יצחק ריבקינד, גרינדער פֿון צעירי מזרחי און פּוילן; מזרחי טויער קאמאראווסקי; דער משכיל יצחק לייב שפּעער; אלעזר מאקאטאווסקי, נפֿטר געוואָרן אין ארץ ישראל און אנדערע.

צווישן די שטייענדיקע, פֿערטער פֿון לינקס: הרב שפּעס מאַן, היינט אין לאַנדאַן, ענגלאַנד.

רבין; אַ „בית ספֿר עברי", וועמעס דירעקטאָר איז געווען מ. אָרנשטיין און אַנדערע אינסטיטוציעס.

לובלין האָט געהאַט אַ שטאַרקע מזרחי אַרגאַניזאַציע, אין וועמעס רייען מ׳האָט געקענט געפֿינען די פֿיינסטע אינטעליגענץ פֿון לובלין, צווישן זיי דער באַקאַנטער פּעדאַגאָג שפּיעלער, דער שרייבער ניסנבוים, הרב טוביה גוטמאַן ראַפּאָפּאָרט, שפּעטערדיקער דירעקטאָר פֿון קרן היסוד, לובלינער ראַבינער און אַ סך אַנדערע.

אַ ראַיאָן־קאָנפֿערענץ, פֿון די ערשטע ראַיאָן־פֿאַרזאַמלונגען פֿון באַנייטן מזרחי אין פּוילן פֿון נאָכן ערשטן וועלט־קריג, איז פֿאָרגעקומען אין לובלין, א׳ — ב׳ ניסן, תרע״ט, מיט דער באַטייליקונג פֿונעם באַוואוסטן קולטור פֿאָרשער, שריפֿטשטעלער און ביבליאָגראָף יצחק ריבקינד אַלס מיטגליד פֿון צענטראַל קאָמיטעט פֿון מזרחי אין פּוילן, ספּעציעל דעלעגירט צו דער קאָנפֿערענץ.

אין דער קאָנפֿערענץ האָבן אנטייל גענומען 34 דעלעגאַטן פֿון 15 שטעט און שטעטלעך פֿון לובלינער ראַיאָן אין דער אנווועזנהייט פֿון הונדערטער געסט. די קאָנפֿערענץ האָט אָנגענומען אַ ריי אָרגאַניזאַציאָנעל־פּאָליטישע און קולטורעלע רעזאָלוציעס און האָט זיך בכלל אויסגעצייכנט מיט איר הויכן ניוואָ (6).

יעדער היסטאָריקער און פֿאָרשער, וועלכער וועט זיך נעמען שרייבן די נייעסטע געשיכטע פֿון די יידן אין פּוילן, וועט זיך מוזן וועגדן צו די שפּורן פֿונעם פֿאָרגאַנגענעם יידישן לעבן. אין אָט־די שפּורן וועט ער געפֿינען מאַטעריאַלן און דאָקומענטן פֿון די באַזונדערע שטעטלעך אין וועלכע ס׳שפּיגלט זיך אָפּ די ליידן און פֿרייդן, די ראַנגלענישן פֿון דעם דריי און האַלב מיליאָניקן יידישן ישוב אין אַמאָליקן פּוילן: אויפֿשטייג און וואוקס פֿון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור, שול־וועזן, קונסט און אַנטוויקלונג פֿון יידישע געזעלשאַפֿטן און אינסטיטוציעס. נישט ווייניקער די פֿאַרטיי־קאַמפֿן, קאָשמאַר פֿון אַנטיסעמיטיזם, אַרבעטלאָזיקייט און הונגער — זאָל די אַרבעט זיין אַ ציגל אינעם בנין פֿון אויפֿהיטן דעם גרויסן אוצר און דאָס אַליין וועט שוין זיין אַ גרויסער שכר.

/ o /

הערות:

(1) זע: „די פּאַרשוואונדענע וועלט", ניו־יאָרק, 1947, ז. 60; משה פֿרנר „יון מצולה החדש, כּפּרית „רמון", בהשתתפות הוועד המאחד לעזרת יהודי פּולניה ומוסד ביאליק, תשי״א ז. 133.

(2) ניסנבוים, דאָרט, ז. 12.

(3) זע, נ. שמן, „תח ת"ש — תש"ח", „דער יידישער זשורנאַל", אַפּריל 16, 1948, ז"ז 4 — 3; ד. ז „ביאגראפיע פון א ווארשעווער רב" ז. 21.

(4) גרשם באַדער, בריסק די „ירושלים דליטע", „מאַרגן זשורנאַל", זונטיק, אויג. 10, 1941 .

זע אויד: א. ווייטער, כתבים, 1923, ז"ז 34 — 38; :א מעשה מיט א יידישן קיניג", באזירט אויף דער נעשיכטע (אדער לענענדע) וועגן שאול וואהלם קיניגין א טאָג (לויט אן אנדער וואריאַנט עטלעכע חדשים) איבער פוילן נאך סטעפאן באטאריס טויט און וועגן אברהם דעם פוילווערטרעגער (פארכאוניק אדער קארבעלניק), די לענענדארע פערזענלעכקייט, וועלכע איז אין די נאר אלטע צייטן אויסגעקליבן געווארן פאר א קעניג אוו איבערגעגעבן זיין קרוין — ווי מיר האבן אין א פריערדיקן קאפיטל דערמאנט — דעם ערשטן פיאסט.

באלאבאן, לובלין, ז"ז 154 — 156.

(5) זע, ניסנבוים דארט, ז"ז 12, 24.

(6) אן אויספירלעכן באריכט האט אפגעדרוקט אנאנים דער היסטאריקער ש. ב. ניסנבוים אין „המזרחי", ווארשה תרע"ט, נומ. 17, ז. 8 — 9.

/ o /

ג

אין די לעצטע טעג

די יידן אין פוילן, ווי אויך דער גאַנצער וועלט, זענען שטענדיק געווען קאַנצענטרירט אין די שטעט און שטעטלעך. עס איז דעריבער זייער אינטערעסאַנט צו וויסן דעם פּראַצענט פון יידן אין לאַנד פאַר צוויי יאָרהונדערטער, פאַר דער צעטיילונג, נאָך דער צעטיילונג און אינעם נייעם פוילן פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, 1914 — 1918.

אין די צייטן פון קעניג סטעפאַן באַטאַרי, אין יאָר 1580, האָט דאָס עטנאָגראפישע פוילן פאַרנומען אינגאַנצן א שטח פון 146.000 קוואַדראַט קילאָמעטער, מיט א באַפעלקערונג פון דריטהאַלבן מיליאָן נפשות. קרוין־פוילן (איינשליסנדיק קעניגרייך פרייסן און די רוטענישע פראָווינצן, פאַר־איניקט דורך דער לובלינער אוניע פון 1569), האָט פאַרנומען א שטח פון 460 טויזנט קוואַדראַט קילאָמעטער, מיט א באַפעלקערונג פון 4,250.000 איינוואוינער. דאָס פירשטנטום ליטע, אונטער פוילן, האָט דאַמאָלט פאַרנומען א שטח פון 320,000 קוואַדראַט מייל מיט א באַפעלקערונג פון 1,200,000 איינוואוינער — צוזאַמען האָט די פוילישע מלוכה פאַרנומען א שטח פון 760 טויזנט קוואַדראַט קילאָמעטער, מיט א באַפעלקערונג פון 5 מיליאָן 75 טויזנט (1).

אין דער צייט פון דער ערשטער צעטיילונג, אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן י"ה, האָט דאָס זעלביקע פוילן געהאט א באַפעלקערונג פון 12 מיליאָן נפשות, פון זיי 10% יידן. ביי דער לעצטער צעטיילונג, וען דאָס

דאַמאַלטיקע פּאַרקלענערטע פּוילן האָט געציילט בלויז 9 מיליאָן אייַנוואוינער — האָט די יידישע באַפֿעלקערונג געציילט 11%. אין דעם נייַעם פּוילן פֿון נאָך 1918, אויף אַ שטח פֿון 388.390 קוואדראט קילאָמעטער, לויט דער גרויס — די זעקסטע צווישן די 25 מלוכות אין אייראָפּע, איז די באַפֿעלקערונג געווען (לויט דער פּאָלקס־ציילונג פֿון יאָר 1921), 27.176.717, פֿון זיי 2.110.448 (7.80%) יידן) לויט דער דער נאַציאָנאַליטעט ווי אָנגעגעבן, לויטן גלויבן, ווי פּוילישע סטאַטיסטיקער האָבן געשאַצט האָט די צאָל דערגרייכט — 2.845.364 (2).

פּוילן, לויט איר געאָגראַפֿישע לאַגע; איז אַ דורכגאַנגס־לאַנד, אַ טראַנזיט־מדינה צווישן מזרח און מערב. דאָס שפּיגלט זיך נאַטירלעך אָפּ אויף איר ווירטשאַפֿטלעכן, פּאָליטישן, יורידישן און קולטורעלן לעבן פֿון לאַנד. די יידן זענען געווען דער בעסטער עלעמענט פֿאַר אָט־דער בריק, און באַזונדערס אויפֿן סוחרישן און קולטורעלן געביט פֿון לאַנד אַנטוויקלונג. באַקענעדיק זיך מיט דער פּוילישער באַפֿעלקערונג, לויט דער פּראָפֿעסיע און עקאָנאָמישער סטרוקטור, געניטן פֿון דעם סטאַטיסטישן סך־הכל פֿון דער פֿריער־דערמאָנטער פֿאָלקס־ציילונג (סעפּטעמבער 30, 1921) קומט אויס, אַז אין פּוילן האָבן זיך דאַמאָלט געפֿונען 905.937 פּראָפֿעסיאָנעל־אַקטיוון יידן, פֿאַרטיילט אויפֿן פֿאָלגנדיקן אופֿן: אין דער לאַנדווירטשאַפֿט — 87.915 9,7 פּראָצענט), אין דער אינדוסטריע און מלאכה 292,843 (32.3 פּראָצענט), אין האַנדל — 316.395 (9. 34 פּראָצענט) און אין אַנדערע באַשעפֿטיקונגען — 208.834. (1. 23 פּראָצענט). אין אַבסאָלוטע ציפֿערן ווערט דאָס אויסגעדרוקט לויט דעם איינטייל: יידן, וואָס האָבן געלעבט פֿון לאַנדווירטשאַפֿט — 155.569; פֿון אינדוסטריע און מלאכה — 924.235; פֿון האַנדל — 1.113,898 און פֿון אַנדערע באַשעפֿטיקונגען — 525.453 יידן (3).

די יידן אין פּוילן, ווי אויף דער גאַנצער וועלט, האָבן זיך קאָנצענטרירט אין די שטעט. אין די 652 פּוילישע שטעט האָבן געוואוינט — 2.138.159 יידן, בעת די אַלגעמיינע באַפֿעלקערונג האָט באַטראָפֿן — 6.858.558. די יידיש־שטאָטישע באַפֿעלקערונג איז געווען אַרום 32%. אין אייניקע געגנטן — אַ סך העכער. אין לובלינער וואָיעוואדשאַפֿט (פּראָווינץ) — 171.542 יידן (49.3 פּראָצענט). אויפֿן ערשטן אָרט אין דער געדיכטקייט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז געשטאַנען פּינסק, געציילט 74 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג אין שטאָט.

אין 1921, ד״ה באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז לובלין געשטאַנען אויפֿן 7־טן אָרט, לויט דער צאָל פֿון איר יידישער באַפֿעלקע־

רונג. די יידישע באַפֿעלקערונג אין וואַרשע האָט דאַמאָלט געציילט — 310.322; לאָדזש — 156.155; לעמבערג — 76.854; ווילנע — 46.559; קראָקע — 45.229; ביאַליסטאָק — 39.602 און לובלין — 37.337 יידן. די אַלגעמיינע באַפֿעלקערונג האָט דאַמאָלט געציילט אַרום 99.000 איינ־ווואוינער (אין יאָר 1765, איז די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג געווען אין לובלין — 4.285 און אין לובלינער ראַיאָן — 20.107. אין יאָר 1896 האָט לובלין געהאַט אַ באַפֿעלקערונג פֿון 48.758 און די יידישע באַפֿעלקערונג האָט געציילט 23.788).

נאָך דער אויפֿשטעלונג פֿון דער נייער, אומאָפֿהענגיקער פּוילישער רע־פּובליק, איז די האַנדלס־אַנטוויקלונג פֿון לובלינער יידנטום שטאַרק גע־וואַקסן און צוזאַמען דערמיט די צאָל יידן, וואָס האָט אין 1939 געציילט אַרום 50.000 יידן און די לובלינער קהלה איז באַטראַכט געוואָרן אַלס איינע פֿון די וויכטיקסטע קהלות אין פּוילן.

די אַנטשטייאונג פֿון אומאָפֿהענגיקן פּוילן האָט אויפֿגעוועקט די אַק־טיוויטעט פֿון אַלע יידישע פּאָליטישע און נאַציאָנאַלע באַוועגונגען און גע־לייגט אויף זיי שווערע היסטאָרישע אויפֿגאַבעס. זי האָט אויך אַרײַנגעבראַכט נייעם שוואונג און אויפֿלעבונג אין דעם היסטאָרישן קבוץ לובלין, וואָס איז נישט געבליבן הינטערשטעליק אין איר אָנטייל אין די נייע אָריענ־טאַציעס און איינשטעלונגען, וואָס די צייט האָט אַרויסגערופֿן.

די אַלטע היסטאָריאָגראַפֿיע, די „עיר לובלין" און „לקורות היהודים בלובלין" גיט אונדז קוים אַ באַגריף וועגן אָרטיקן רעליגיעזן שטייגער פֿון יידישן לעבן, מיטן רבנישן, רבייאישן און לומדישן יחוס מיט גאונים, צדיקים און ראשי ישיבות, מיט מגידים, דינים, פֿרנסים, גבירים, שתדלנים און מנהיגים — מיט קלויזן און מצבות, די געשיכטע פֿון איבער פֿיר הונ־דערט יאָר יידיש לעבן אין לובלין.

מיר האָבן אָבער נאָך נישט קיין היסטאָריאָגראַפֿיע פֿונעם יידיש־געזעל־שאַפֿטלעכן לעבן אין לובלין, פֿון דער השכלה, פֿון פּאָליטיש־סאָציאַלן קאַמף, פֿון דער מאָדערנער יידישער קולטור און ליטעראַטור צו וועלכער לובלין האָט געגעבן אַ בכבודיקן צושטייער.

אין דער זעלביקער צייט, וען אין לובלין איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן דאָס גראַנדיעזע ווערק „ישיבת חכמי לובלין" און דער צענטער פֿון דף־יומי (הרב שפּירא האָט אַרגאַניזירט אין דער גאַנצער וועלט חברות, וואָס זאָלן לערנען יעדן טאָג אַ בלאַט גמרא. ווי עס ווערט געשאַצט, זענען דאָ אויף דער וועלט אַ פֿערטל מיליאָן „דף־יומי"־לערנער). אין דער זעלביקער צייט

איז לובלין באַרייכערט געוואָרן מיט אַ יידיש־וועלטלעכע שול, מיט נייע נויטיקע אַנשטאַלטן, מוסדות און אָרגאַניזאַציעס. די נאָך מלחמה יאָרן, די תקופה פֿונעם אויפֿגעלעבטן פּוילן, האָבן בכלל געענדערט דעם אויסזען פֿון דער אַלט־שטאָט, צוזאַמען מיט די נייע קאָלעקטיוון שאַפֿונגען און די סאָציאַלע געזעלשאַפֿטלעכע אַנטפּלעקונגען.

אין כלל גענומען האָט לובלין אויך אַ סך בייגעשטייערט צו די סאָציאַליסטישע באַוועגונגען. יידישע אַרבעטער פּירער און טויזנטער האָבן שטענדיק געפֿונען אַ פֿרוכטבאַרן באָדן אין דער היסטאָרישער שטאָט. דער פּירער פֿון פּוילישן „בונד", הענריק ערליך, איז אַ געבוירענער אין לובלין, בײַ אַגאָר געהויבענער חסידיש־גבירישער משפּחה. דאָרט האָט ער געלערנט אין „כהנס" בית המדרש און נאָכגעזאָגט פֿלאַמיקע תורות פֿון רבין. זײַן פֿאָטער, ר' משה, האָט געדאַוונט בײַם „שבט מיהודה" און מיטגענומען מיט זיך זײַן זיידן געראָטענעם בחור, וועלכער איז געוואָרן פּירער פֿון „בונד" און איידעם פֿון היסטאָריקער פּראָפּ. שמעון דובנאָוו הי"ד (4).

אין די יאָרן 1905 — 1906, וען די רעוואָלוציע האָט געפֿלאַקערט ווי אַ העליש פֿייער איבער גאַנץ פּוילן, איז לובלין געווען דער צענטער פֿון „בונד", און וען די אָרגאַניזאַציע איז כּמעט ווי פֿאַרניכטעט געוואָרן אונטערן צאַרישן טעראָר, האָט דאָך דער „בונד" באַשלאָסן דאָרט דורכצופֿירן אַ דעמאָנסטראַציע, און ב. וולאָדעק איז געווען איר אָרגאַניזאַטאָר.

און וואו, דענקט איר, איז פֿאָרגעקומען די דעמאָנסטראַציע? די דעמאָנסטראַציע איז פֿאָרגעקומען גראָד אין גרויסן שול־הויף פֿון מהרש"לס שול אויף דער יידן־גאַס. פּונקט ווי אין ווילנע זענען אויך אין לובלין גאַנץ אָפֿט פֿאָרגעקומען דעמאָנסטראַציעס אין די שול־הייף.

דער פּלאַן איז געווען אַ געוואָגטער, אַ שוידערלעכער. לובלין איז דאָמאָלט געווען באַלאָגערט מיט קאָזאַקן, סאָלדאַטן און מחנות צאַרישע שפּיאָנען. וולאָדעק מיט די איבעריקע חברים האָבן זיך אָבער אינגעשטעלט און דערביי איינגעשטעלט די לעבנס פֿון אַ טויזנט מענטשן, וועלכע זענען זיי געקומען הערן.

די דעמאָנסטראַציע איז דורכגעפֿירט געוואָרן אונטער געשלאָסענע טויערן. הונדערטער מענטשן זענען אַרעסטירט געוואָרן און וולאָדעק איז דורך אַ נס געראָטעוועט געוואָרן.

אויך דער „אַרבעטער רינג"־פֿירער, נ. כאַנין, האָט אין יאָר 1905 אפֿגעשטאָט אַ „וויזיט" אין לובלין. ער איז דאָמאָלט געזעסן אין לובלינער טורמע, אויפֿן וועג אין קאָטאָרגע. ער איז דאָרט געלעגן — ווי מ'האָט מיר

די ראיאן־קאנפערענץ פון „מזרחי"

די ראיאן־קאנפערענץ פון „מזרחי" נעכטן 11 פרוה האָט זיך געעפנט די מזרחיסטישע ראיאן־קאָנפֿערענץ אין לאָקאל פון הזמיר. דער זאל איז נעמען רעפּאָרטיאָרט מיט גאצאָ־אנטיי פֿאָלק. פֿאָרזיצער איז מ־ר ב׳ילדער פון הערצל. נאָרוי, טשלעפּאָט און סאָקאָלאָוו אין לעאָמפֿן פון קאָנפֿערענץ נעהאַלטן אכטצייך 24 דע. בֿרינץ. די ער,פֿינונג רעפֿרט האָלט אין העב. רעאיש רער פֿאָרזיצענדער פון „מזרחי" — ה׳ סאָקאָלאָקסקי אין ניט דאָס תּאָרט דעם מיט. גליטער פון מזרחיסטישן צ. ק. ה׳ יצחק ריב. קינד פון לאָדז, וו׳כלבר איז סאָציאל־ דעלע. גירט נעזאָנדן אויף דער ראיאן־קאָנפֿערענץ. ה. ריבקינד רעפֿט אין אַלגימינען שיינעם העכרע. אר אין דערנאָך אין יורוש הצעיר דעם שטא. נקט וואיכ פון דער מזרחיסטישער בעוועגונג אין פוילן אין הענט די אויפגאבן פון דער נאַהמער „מזרחי־קאָנפֿערענץ. ער פֿאָרט פון די דעלעגאטן רוהיגע, זאכ־ליכע בעהאנדלונג פון די אלע סאָ־פראגן אין לאנד פרי אויס. זאגן יעדען זינע מיינונגן. ה׳ סקאָלאָסקי לאָדאָ אין אָס פֿאָ־וצע:דען ה׳ ענגלענדער. חלקער זאָרגהאפֿט דעם אויבן פֿן בזם פ ע. זידיס אין פֿרבעפֿ צום פרעזידיום־צום די ה׳ה אייזיק־שכיפֿן (פּוילאַן). לעלכ׳ן (וואראָסלאַן). מ׳ן. קאָסאָסקי (וואַרשֿע) אין א־ב־ן־ש (אנגל). אלס סעקרעטאריאן ה׳ה ש. ב. נוטענזאָן אין שוואַרצמאן (חלם) פֿאר הצעריש אין יורוש.

ס׳האָבן זיך פֿן די בעריכטונגן: ה׳ה פֿרוש — העבר. אין סאָטשלעמער — יורוש, פֿון „מרכז הצעירים" ה׳ בעלכר — העבר. אין יורוש, צעירי־ציון שרוש — הצבר., „צעירי מזרחי", ראָסאָפֿאָרט — יורוש, „השומר הצעיר". צוי דער לעצטער בעריכטונג פון ד־ר ניסנבוים מוסט אין נאָטען פֿן „אחות ישראל" ברעלם אויס א־שטארקער טומעל, וועלכער ריפֿט ארויס נרוס אויפֿרעגונג צווישען אלע דעלעגאטן. דער רעפֿרענט, וועלכער בעגרויזט די קאָנפֿע. רענץ, האָט זיך אויסגעדריקט צו עטמיקלען די פֿ־אָגראָפֿן, פֿון „אחות" אין אזויפֿן. שפּוי־ אטוני ישראל" אין זייער אונטערשיר פון מזרחי, וועלכע ע־ בעשולדיגט, אז זי שטעהט נישט פֿעסט אויף די מסורה. בשעת די ערשטע זיצונג גיים מת־ צו זען אויף פרעזידיום, רעכט אין אפילו פון ארץ ישראל אויף, אבי זי בלייבן בײַ דער מכזרה. דאָ איז אויס. נעבראכן א שטורם, וועלכער אין אבער אנג. נעשטילט נעווארדן דורך ה׳ הירש, מיטגל. פון דער פֿעדעראלסטונג אין „אחדות". וועלכער האָט ערקלערט, אז ה׳ ניעמצעוויטש איז נישט דעלעגירט נעווארדן פון „אחדות". דער רעפֿרע־ ראָט ערקלערט, אז ער צוזאָמען מיט נאָך 13 פֿעדעראלסטונג־מיטגלידער שטרעבען מאָכן צו ־ערונגהנסערן דעם אחדות צום מזרחי. זען רעדט וועלכע בעזונדס מיט לאנג אפֿלאָדיסמענטן, ברענגט צוריק די נעשטעדטע פֿיינדלעכקייט שוטמען.

ה׳ ריבקינד קנסעפֿט אין אנפֿונערער רעדע אז דעם ה׳ ניסמצוויטש, אויפֿמערק. זיג או אין אויפֿנעמער פֿרטיהיט קען מען נישט פֿרי אבהיטען די תורה.

נאָכן רעפֿעראט פון ה׳ ראָסאָפֿאָרט, וועל. כער האָט אנגעהויבען צו ערקלערען די אויפֿ. נאבע פון „מזרחי", האָבען די דעלענאטן אין אבצונעבען בעריכטן פון די סטונקטן פון ארבעט פֿרט־ארגאניזאציעס.

דער לאָקאַאוט בײַ די קלײַדער־שנײַדערינעס.

דער פֿרוש פֿערטיין פון נאָרעל־בראנדעס בעם אונז צו פֿערפֿענטלעכען פֿאלגענדעס סטאטע דעם זו־טען מערץ ה. י. איז פֿונצט

פֿאַטאַסטאַט פֿונעם „לובלינער טאַגבלאַט"
מיטוואָך, ב׳ ניסן, תרע״ט (אַפּריל 2, 1919)

דערציילט — געשמידט אין קייטן, און די צאַרישע רוצחים האָבן אים אָנ־
געטאָן די ערגסטע צרות, אַז ער איז אַזש קראַנק געוואָרן, און אין „בונד"־
קרייזן איז מען געווען שטאַרק באַזאָרגט וועגן אים.

ווי ער אַליין גיט איבער, איז ער דאָמאָלט געזעסן זיבן יאָר אין
תפיסה. פֿון לובלינער שלאָס האָט ער דאָס אייניציקע פֿאַרגעניגן געהאַט
אַרויסקוקנדיק פֿון זיין צעל צו דער מהרש"ל שול אין דעם געגנט וואָס האָט
מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דאָס האַרץ פֿון יידישן לעבן אין לובלין.

פֿאַר די לעצטע יאָרן איז לובלין געוואָרן אַ פֿעסטונג פֿאַרן „בונד", אַ
דאַנק דער זייער ענערגישער אַרבעטער פֿירערין, פֿרוי הירשנהאָרן, וועלכע
האָט פֿאַרנומען אַ חשוב אָרט אין פּוילישׂ־פּאָליטישן לעבן זינט פּוילנס בא־
פֿרייאונג.

צו דעם דערפֿאָלג פֿון „בונד" קאָן אויך צוגעשריבן ווערן אָט־דער
פֿאַקט, וואָס לובלין איז נאָכן ערשטן קריג געוואָרן אַ צענטער פֿון לייכטע
אינדוסטריעס, ווי טריקאָטאַזש, זאָקן, שיך און באַקליידונג־אינדוסטריעס,
וואָס ליגן כמעט אין יידישע הענט, און פֿון וועלכע הונדערטער משפּחות
האָבן געלעבט.

ווען היסטאָריקער שרייבן וועגן לובלין, דאַרפֿן זיי, פֿאַרשטייט זיך
שרייבן נישט בלויז די געשיכטע פֿון איר גייסט, פֿון אירע גאונים און ג־
לערנטע. אַ פֿאָלק לעבט דאָך נישט בלויז מיט זיינע גרויסע גייסטער, און
אויך נישט בלויז מיט זיינע ספֿרים. אַ פֿאָלק לעבט מיט פּרנסה, באַשעפֿ־
טיקונגען — די עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן שפּילן אָוודאַי נישט קיין קלענערע
ראָלע, ווי די אידעאַלן און גרויסע פֿירער. מיר פֿאַרנעמען זיך אָבער נישט,
ווי געוויגט פֿריער, מיט שרייבן די געשיכטע פֿון לובלין, נאָר מיט עטלעכע
מאָנאָגראַפֿישע אַרבעטן וועגן אירע ליכטיקע גייסטער און וועגן לובלין און
איר גייסטיקן באַטייט פֿאַרן פּוילישן יידנטום. מיר מוזן זיך דעריבער בא־
גרעניצן, ווי ווייט מעגלעך, זיך האַלטנדיק בייַ אָט־דער טעמע — איבער־
געבן און שילדערן לובלין פֿון וויטן נעכטן, די שפּעטערישקייט פֿון אירע
רבנים אינעם פּוילישן בלי־פּעריאָד; די גרויסע ווירקנדיקע פּערזענלעכ־
קייטן; די פּלעיאָדע פֿון גאונים, בעלי־מוסר און מקובלים. באַקענען דעם
לייענער מיט דער שטאָט לובלין פֿון 1648, ווען די הימלען פֿון פּוילן, אוק־
ראַינע און ליטע זענען פֿאַרפֿינצטערט געוואָרן און די ערד איז רויט ג־
וואָרן דורכן בלוט פֿון די הונדערטער טויזנטער קדושים פֿאַרגאָסן אויפֿן
אכזריותדיקסטן אופֿן דורך דעם טיראַן כמעלניצקי מיט זיינע קאָזאַקן. די
קרבנות פֿון גזירות ת"ח־ות"ט האָט דאָך דערגרייכט, ווי ר' נתן נטע הא־

נאוועך גיט איבער אין זיין „יון מצולה", ביז 650 טויזנט קרבנות (5). אויך צו מאַכן מיטן לייענער אַ געשיכטלעכן שפאַציר אין דעם דאַמאַלטיקן צייט־אָפשניט אין דער געשיכטע פון יידן אין פוילן, די יאָרן 1772 — 1914, די יאָרן פון פוילנס צעטיילונג, וועו די גרעסטע צאָל יידן, צווישן זיי, לוב־לינער יידן, זענען אַרייַנגעפאַלן אין די הענט פון דעספאָטישן צאַריזם און אויך אַן אַרייַנבליק אינעם יידישן געסל פון דעם נאָר־וואָס אויפֿגעקומענעם זעלבסשטענדיקן פוילן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט שערן בערד, עקסצעסן, פאַגראָמען, געטאָ־בענק א. ד. גל. און דאָך נישט געקאָנט צו־ריקהאַלטן דאָס דינאַמישע פוילישע יידנטום פון זיין שפּעדרישקייט, פון זיין וואונדערלעכן קולטורעלן, סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן פראָגרעס.

אָבער אינמיטן קאַמף און געראַנגל פֿאַר עקזיסטענץ איז געקומען אַ ברוטאַלע קראַפּט, וואָס האָט צו אַלץ אַ סוף געמאַכט. די דעמאָנישע קראַפּט מיטן גאַנצן סאַדיזם און בעסטיאַלער נאַקעטקייט האָט אויסגעקליבן לובלין, דער אַמאָליקער גייסטיקער צענטער, פֿאַר די הויפּט־שטאָט פון נאצי־שקלאַפֿן לאַנד. עס איז איר באַשערט געווען טראַגישער פרסום — צו ווערן דער מקום פון פֿאַר מאַדאַנעק — לובלין אונטער די נאַצי־האַרדעס.

ס׳איז זיך פֿאַרשטעלן דער גרויל און אומגליק פון יידן אינעם נאַצי־רעזערוואַט. אויטענטישע באַריכטן דערציילן געגנוג, וואָס לובלינער יידן, די אַריסטאָקראַטישע זילבערס, אייזנשטאַטס, האַלבערשטאַטס, שטשע־ראַנסקיס, אייכנבוימס, זילבערייכס און אַנדערע האָבן געהאַט אויסצושטיין פון די רוצחים איידער זיי זענען געפֿירט געווארן אין די גאַז־קאַמערן פון מאידאַנעק.

אין די היסטאָרישע שריפֿטן „בלעטער פֿאַר געשיכטע" (פֿערטליאָר־שריפֿט) (6), געפֿונען מיר אַ גרעסערע אַרבעט פון ט. ברוסטין־בערנשטיין, א. ד. ט. „גירושים, ווי אַן עטאַפּ פון דער דייטשישער פֿאַרניכטונגס־פֿאַלי־טיק לגבי דער יידישער באַפֿעלקערונג". דער מחבר שטעלט זיך בעיקר אָפּ אויף דעם פלאַן פון לובלינער יידן־רעזערוואָט און דאָס פראַבלעם פון די גירושים פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין לובלינער דיסטריקט אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע.

מיט באַשיידנקייט דריקט זיך אויס דער מחבר, אַז די טעמע איז נישט אויסגעשעפט געווארן. די אַרבעט איז אָבער, אַן צווייפֿל די פינקט־לעכסטע און פֿעסטגעשטעלטסטע, שטיצנדיק זיך אויפֿן סמך פון ריכטיקע מקורים, אויף אַרכיוון פון נאַצי־מאַכט־אָרגאַנען און אויף פֿאַקטן, וואָס ווערן צום ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכט, באַלויכטן און אַנאַליזירט אויף אַ וויסנ־

שאַפטלעך־מעטאָדישן אופֿן באַגלייט מיט געוויע טאַבעלעס און מיט גאָר וויכטיקע הערות.

לובלין, קומט אויס, איז געווען דער שטאָט־רעזערוואַט פֿאַר „איינזידלונג" פֿון יידן צוזאמענגעטריבן פֿון וואו־נאָר די נאַצי־מאַכט האָט דערגרייכט — אַ זאַמלפונקט פֿאַר אַלע יידן אין דער „גענעראַל־גובערניע" (פֿריערדיקער קאָנגרעס פּוילן). זי איז אויך געווען דער מקום פֿון מאַסן־אויסזידלונג צו אומקום אין פֿאַרשידענע טויט־לאָגערס.

די היטלעריסטישע אָקופּאַציע האָט אַראָפּגעשוועכט פֿון דער אוי־בערפֿלאַך אַלע יידישע ישובים אין פּוילן.

„אין די ראַמען פֿון די פֿאַרשונגען איבער דער געשיכטע פֿון יידן אונ־טער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, איז דער יידישער היסטאָריש איו־סטיטוט צוגעטראָטן סטאַטיסטיש צו באַאַרבעטן אין פֿאָרם פֿון טאַבעלעס, דעם פֿראָבלעם פֿון אומקום פֿון די פּוילישע יידן אין די הונדערטער שטעט און שטעטלעך.

„אין שייכות דערמיט איז קודם־כל נויטיק פֿעסטצושטעלן דעם צו־שטאַנד פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין יעטוועדן פֿאַרניכטנדיקן ישוב.

„היות כמעט אין אַלע יידישע ישובים האָט זיך דער צאָלשטאַנד פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג שטאַרק געענדערט אין פֿאַרגלייך מיט דעם פֿאַר־מלחמהדיקן, איז נויטוועניק צו נעמען אין באַטראַכט ביידע פּעריאָדן.

„עס האָט זיך בכן אַרויסגעוויזן פֿאַר נויטיק איינצושליסן אין דער טא־בעלע אויך די שייכותדיקע רובריקעס, וואָס אַנטהאַלטן געגעבענע ציפֿערן וועגן דער „אומזידלונג" און „איינזידלונג", וועלכע זענען פֿאָרגעקומען פֿאַר און אָפּט אַלס צוגרייטונג צו דער פֿארניכטונגס־אַקציע" (7).

דער מחבר פֿון אָט־דער שטודיע מאַכט די אַנאַליטישע אויספֿירן און סטאַטיסטישע סך־הכלען אין וועלכע מיר קאָנען זיך דאָ נישט אַריינלאָזן.

אין דעם לובלינער דיסטריקט דערוויסן מיר זיך, זענען אין 1941 גע־וען אַרום 300.000 יידן. זיי זענען כמעט אַלע אומגעקומען אין די פֿאַר־שידענע לאָגערן, מערסטע אין שכנותדיקן מאידאנעק־לאָגער, וואו אין די ערשטע טעג פֿון נאָוועמבער 1943 איז פֿאָרגעקומען א שחיטה איבער 18000 לובלינער יידן און ביז צום 22־טן יולי 1944, ד״ה ביזן טאָג פֿון באַ־פֿרייען דעם לובלינער דיסטריקט פֿון דער דייטשישער אָקופּאַציע, זענען בלויז געבליבן טעטיק צווישן יידישע אַרבעט־לאָגערן אין דעמבלין און קראַשניק.

געטאָ־חאָפּע פֿון לובלין, ווי פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער
Krakauer Zeitung, April 1941

זע:

Jacob Apenszlak, The Black Book of Polish Jewry, New York, 1943, Published by The American Federation For Polish Jews, P. 144

ין אונטערשריפֿט אין דער צייטונג לויטעט:

Bekantmacung bei die Bildung eines geschlo ssenen Judischen wohnbezirk in der stadt Lublin vom 24 Marz 1941, C. Z. K. H. No. B 63

וע אויך ז. שייקאָווסקי, ייוואָ בלעטער, באַנד 30, נומ. 2, 1947, פֿאַטאָגראַפֿישע קאָפּיע אין אַרכיוו פֿון ייוואָ.

לובלינס כוס פֿון ווייטיק און אומגליק האָט זיך נאָך נישט געהאַט אָנגעפֿילט. די נאַצי רציחות און שענדונגען האָבן איבערגעשטיגן אַלע פֿרי־ערדיקע הריגות, שחיטות און רדיפֿות — אַפֿילו די פֿון כמעלניצקיס, וועל־כער האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפֿגאַבע אויסצוראַטן דאָס יידישע פֿאָלק אויף דעם שרעקלעכסטן אכזריותדיקסטן אופֿן, און וואָס האָט לויט דעם ש״כס עדות זאָגן אין זייַנע כראַניקעס, פֿאַרניכטעט איבער דריי הונדערט יידישע קהלות דורך די שרעקלעכסטע, ביטערסטע און אומנאַטירלעכסטע טויטן.

די נאַציס האָבן דאָס געטאָן אויף אַ מאָדערנעם, וואַנדאַליסטיש־סאַ־דיסטישן אופֿן, נוצנדיק דערביי די מאָדערנע וויסנשאַפֿט און טעכניק — און מיט איינמאָל אַלץ פֿאַרשניטן און אויסגעריסן מיטן וואָרצל. די דאָטע 1939 — די פֿינצטערסטע אין לובלינס לאַנגער ליידן־געשיכטע. לובלין איז געווארן היטלערס הויפּט־שטאָט פֿון פּיין און פֿאַרוויסטונג, פֿון מאַסן־מאָרד, טויט און חורבן. חורבן־היטלער האָט געמאַכט אַ סוף צו דער גרויסער גייסטיקער פּאָטענץ פֿון פּוילישן יידנטום און אָפּגעווישט די תורה־צענטערן אַרום וועלכע ס׳האָבן זיך דורך אַ ריי יאָרהונדערטער קאָנצענטרירט די גייסטיקע כוחות פֿון יידישן פֿאָלק.

די האָנט ציטערט און דאָס האַרץ ווערט פֿאַרקלעמט, ווען מען דער־מאָנט זיך וועגן גורל פֿון לובלין, די לובלינער רביים און רבנים, מע־דיקער און פֿאַרשער, חסידים און לומדים, אַריסטאָקראַטישע משפּחות און אינטעלעקטואַלן — אָפּגעווישט זענען געווארן די אָנגעזענסטע משפּחות, נישטאָ מער די „ישיבת חכמי לובלין״, וואו תורה האָט אויפֿסניי אָנגעהויבן שפּרודלען פֿונעם ריינעם קוואַל און וואו עלוישע קעפּלעך האָבן געשטראַלט מיט גאונות. ווי דער גורל פֿון אַלע ישיבות איז געווען דער גורל פֿון אָט־דער ישיבה. אַלץ איז חרוב־מוחרב. נישט לאַנג צוריק האָט אין לובלין געבליט אַ פֿולבלוטיק יידיש לעבן אויף אַלע געביטן. איצט — איז דאָס אָפּגע־שוועכט. געבליבן איז בלויז א שארית הפּליטה פֿון עטלעכע הונדערט לעבנגעבליבענע יידן פֿון לובלין און אומגעגנט. לובלין־מאַידאַנעק איז גע־ווארן דער סימבאָל פֿון גרויליקע פֿאַרברעכנס, דער סימבאָל פֿון דער אכזריותדיקער נאַצי־מאַכט, וואָס האָט צעטרייסלט און פֿאַרניכטעט אַלע עטישע ווערטן פֿון דער מענטשהייט.

לובלין־מאַידאַנעק שטעלט מיט זיך פֿאָר דעם סוף פֿון דער שרעק־לעכער טויזנט־יעריקער תקופֿה פֿון גלות־אייראָפּע — דער סוף פֿון יענער אידיליע „פּה־לין״ (דאָ נעכטיק), וואָס האָט אַרויסגעגעבן די גרויסע גאונים,

חכמים, צדיקים, חסידים און מנהיגים, וועלכע האָבן באַלויכטן דאָס פֿינצטערניש פֿון גלות אין משך פֿון קנאַפּע טויזנט יאָר.

ווי טיף ס׳איז אונדזער געוויין און ווי טראַגיש ס׳איז פֿאַר אונדזערע אויגן די יצירה — מענטש, — אָבער „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג״, דאָס ליד פֿונעם דיכטער און קדוש־פֿאַרטיזאַן הירש גליק, (געבוירן אין ווילנע 1920; אומגעקומען אין די עסטאָנישע וועלדער אין 1944).

זכור ימות עולם — געדענקט די טעג פֿון פֿאַרצייטן, בינו שנות דור דור ודור — באַטראַכט פֿון דור־דורות די יאָרן. די קעגנוואַרט מוז צוזאַמענגעפֿלאָכטן ווערן און געפֿינען אַ תיקון אין דער הערלעכקייט פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט. די דערוואַכטע כוחות אין אונדזער גאולה־תקופֿה זענען אינספּירירט געוואָרן און באַקומען זייער אַקטיווסטע גייסטיקע רייפֿקייט אויף דער שויס פֿון נאָענטן עבר. דער נעכטן איז דער צעמענט, וואָס האָט צוזאמענגעהאַלטן דאָס וועלט־יידנטום, אויפֿגעהאַלטן די פֿרישקייט און זאַפֿטיקייט אין דער לאַנגער מאַרטירער־געשיכטע, אין דער שטורם און דראַנג עפּאָכע און אין דעם רענעסאַנס פּעריאָד.

„אין יעדן לאַנד — איז פֿאַראַן אַ מאמר — וואו יידן זענען פֿאַרטריבן געוואָרן, איז אויך די שכינה מיטגעגאַנגען מיט זיי״; האָט זיך דאָרט דער למוד התורה אָנגעהויבן פֿונאנדערצובליען. לובלין האָט זיך אין דער הינזיכט אויסגעצייכנט. האָבנדיק, ווי מיר האָבן געזען, פֿון תמיד אָן, גדולי הדור אַלס אירע רבנים. מורי הוראות, און גלייכצייטיק בעלי בתים לומדים און גאונים, ווי אויך באַרימטע רבנים, חסידישע „גוטע יידן״, אַ דאַנק וועלכע דע די ברייטע יידישע מאַסן זענען דאָרט דערצויגן געוואָרן „על ברכי התורה והיהדות״. די שטאָט מיט אירע שולן, בתי מדרשים, שטיבלעך און קלויזן, האָט דעמאָנסטרירט איר פֿרומקייט און טראַדיציע פֿון דורות; זי איז געווען אַ פֿעסטונג פֿון רבנות און חסידות. זי איז אויך געווען אַ צענטער פֿון השכלה, אַ פֿעסטונג פֿון יידישן סאָציאַליזם און פֿון די נאַציאָנאַלע באַוועגונגען.

יאָ, געווען אַ שטאָט מיט גייסטיקע און פֿיזישע יידישע גבורים; העלדן פֿון אַ גלאָריפֿיצירטער אייגענוואָרצלטער טיף־טראדיציאנעלער יידישער סביבה, וואָס האָט באַוויזן צו עקזיסטירן אין אַ וועלט, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט טיפֿער געשיכטלעך־פֿאַרוואָרצלטער שנאה צו יידן אַ דאַנק דעם רעליגיעזן פֿאַטאַליזם און משיח האָפֿענונגען.

אָבער מיט אַמאָל זענען די דאָזיקע האָפענונגען פֿאַרזונקען געוואָרן אין אַ ים פֿון אונדזער בלוט און דער הימל איז פֿאַרפֿינצטערט געוואָרן פֿונעם שוואַרצן וואולקאַן. דער געראַנישער המן האָט פֿאַרענדיקט זיינע להשמיד, להרג ולאבד פֿלענער דורך פֿאַרוואַנדלען אַלט־פֿאַרוואָרצלטע דעמ־בעס, זאָפֿטיקע יידישע קהלות אין אַ גל־אבנים ועצמות; אינעם רויך פֿון קרעמאַטאָריעס איז פֿאַרצערט געוואָרן אַן אַלט יידיש לעבן.

דער שטייגער פֿון די לעבעדיקע איז צו פֿאַרגעסן די, וואָס די ערד דעקט צו. דאָס איז דער גאַנג פֿון אַ נאָרמאַלן לעבנס־שטייגער, דער „כמת נשכחתי מלב" איז דאָך אַ שבועה פֿון דורות און דער שר של שכחה איז דאָ דער זיגער. מ'קאָן אָבער נישט און מ'טאָר נישט פֿאַרגעסן דעם אומקום פֿון אַ גאַנצן קיבוץ, פֿון אַ קאָלעקטיוו אין זיין אומנאַטירלעכן טויט. דאָס געדענקען אין די פֿאַרגאַנגענע דורות, אין די פֿאַרגאַנגענע לעבנס, אין די אַלטע יידישע טראַדיציעס, וועלכע גיבן אויסדרוק פֿון אונדזער גלויבן אין כסדרדיקן המשך. די בליצן פֿון פֿאַרגאַנגענע דורות שאַפֿן דאָס שטענדיק ברענענדיקע ליכט.

דורך דער פֿינצטערניש פֿון יענע קאַטאַסטראָפֿאַלע טעג, האָט זיך דורכגעריסן אַ פֿרייהייט־שטראַל פֿאַר דעם אַזויפֿיל געפֿרואווטן און פֿיל־גע־ליטענעם יידישן פֿאָלק.

אויף די חורבות פֿון רוצחישן מאַרד־רעזשים, אויף די חורבות פֿון דער לובלינער געטאָ האָבן אין 1944 זיגרייך מאַרשירט די אליאירטע באַ־פֿרייאונגס־אַרמייען פֿון סאָוו. לאַנד, מיט זיי זענען מיטגעגאַנגען די וועג־ווייי־זער פֿון דער שארית הפליטה, וועמעס אויפֿגאַבע ס'איז געווען אויפֿצוהייבן די מאַסן פֿון די חורבות, אָפּטרייסלען פֿון זיי דעם אַש און דעם „אוד מוצל מאש" פֿאַרוואַנאַדלען אין אַ לייכטנדיקן פֿאַקל פֿאַרן ווייטערדיקן נייעם לעבנס־וועג.

די אָקופּאַנטישע מאַכט, די „געסטאַפּאָ" און „עס־עס", האָט דער־דריקט, באַרויבט, טעראָריזירט, פֿאָגראָמירט, פֿאַרטיליקט און ליקווידירט דעם לובלינער ישוב. די נאַציס מיט זייער ריזיקן פֿאַרטילנדיקן מאַשין האָבן געוואָלט אָפּווישן לובלין של מטה צוזאַמען מיט לובלין של מעלה. לוב־לין האָט זיך אָבער קיינמאָל נישט אונטערגעגעבן. לובלין האָט אין די ערגסטע מאָמענטן געהאַט אַ פֿאַרטיזאַנישע טעטיקייט; געשאַפֿן אַ פֿאַרטי־זאַנישע באַזע אויפֿן אָרט, וואו עס האָבן זיך געקרייצקט וויכטיקע קאָמו־ניקאַציע־וועגן פֿונעם שונא.

נאָכן העלדישן אומקום פֿון לובלינער געטאָ האָבן די פֿאַרטיזאַנער ממשיך געווען דעם גערעכטן גערעַנגל—און אַ סך פֿון זיי האָבן דערלעבט דעם טאָג פֿון באַפֿרייאונג. אין דער געשיכטע פֿון שווער־געפֿראוועטן יידישן פֿאָלק וועט לובלין אַריין אַלס שטאָט, וואָס האָט געהויבן די פֿאָן פֿון קאַמף און ווידערשטאַנד, אַלס שטאָט פֿון קדושים, וועלכע האָבן געשטרעקט זייערע העלדזער פֿאַרן כבוד און קיום פֿון פֿאָלק.

אין לובלין איז צוזאמענגעשטעלט געווארן דער קאַבינעט פֿונעם נייעם רעזשים אין וועלכן דר׳ עמיל זאמערשטיין, באַוואוסטער ציוניסט און אד־וואָקאַט אין אַמאָליקן פּוילן איז אַריין אלס מיטגליד. דער פֿרעזידענט פֿון־נעם באַנייטן פּוילן, באָלעסלאַוו ביערוט, אַ לובלינער (געבוירן אַפּ־ריל 18, 1892) האָט אַרגאַניזירט דעם לובלינער נאַציאָנאַלן ראַט (8).

לובלין אַלס יידישער ישוב האָט מער קיין תיקון נישט געפֿונען נאָך דער גרויסער קאַטאַסטראָפֿע. נישט מעגלעך פֿאַר אַ הייפֿעלע געראַטעוועטע פֿון מאַידאַנעק צו בויען אַ נייַ לעבן און ווייטער שמידן די גאָלדענע קייט. נישט מעגלעך קיין נאַציאָנאַלן ווידערגעבורט ביי גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס.

לובלין, די צייטווייליקע פּראָוויזאָרישע הויפּט־שטאָט פֿון דאַמאָלט טיילווייזן באַפֿרייטן פּוילן איז נאָכן חורבן געווארן די היים פֿאַר די אַנט־רונענע. אין די מויערן פֿון דער אַלטער שטאָט, אין דער שטאָט פֿון „חוזה״, האָבן זיך נאָכן חורבן אַנגעהויבן צונויפֿגלידערן די צעשלאָגענע רעשטלעך פֿון פּויילישן יידנטום, אין דער צייט, ווען אין מאַידאַנעק, ביי לובלין, האָבן זיך נאָך געסמאַליעט די אָפּגעברענטע מענטשלעכע גופֿים און פֿון די אָפּענע גריבער אויף די אַרומיקע פֿעלדער האָבן נאָך אַרויסגעקוקט די לעצטע קרבנות פֿון די רוצחישע הענט — האָבן זיך אויף די וועגן קיין לובלין געשלעפּט מענטשן — שאָטנס. מידע און צעבראָכענע האָבן זיך די מענטשן געשלעפּט אויף די זייטן־סטעזשקעס, הערנדיק, אַז אין לובלין זענען שוין פֿאַראַן יידן. פֿון די רעשטלעך איז צוזאמענגעקלאַפּט געווארן אַן עדה, אַ יידישער קבוץ, עס האָט זיך געשאַפֿן אַ קאָמיטעט — און דער קא־מיטעט איז צום ערשט צוזאַמענגעשטעלט געווארן פֿון די ניצול־געווארענע, אַ שליחים־בריגאַדע, וואָס זאָל נאָכפֿאָלגן דעם מאַרשרוט פֿונעם חייל אויף די פֿראָנטן קיין ווארשע־לאָדזש און וועמעס אויפֿגאַבע זאָל זיין זוכן יידן.

לובלין מיט איר תּפֿארת־ און הוד־הייליקייט, פּשוטער ערלעכקייט און מאָראַלישער ריינקייט, האָט מער קיין תּחיה נישט געקאָנט האָבן ביי דער זייט פֿון מאַידאַנעק. יעקבס ליכט איז פֿאַרפֿינצטערט געווארן צוליב דעם

„אור של עשו" (9). לובלין, דער סימבאָל פֿון פּוילן, זייענדיק דורכגעזאַפּט מיט יידיש בלוט און איבערגעדעקט מיט קדושים־אַש, האָט מער נישט געקענט דורכמאַכן די גרויסע געבורט־וויי‌ען אינעם לאַנד, וואו ס׳זענען אומגעקומען מיליאָנען יידן.

די פּייערלעכע און דערהויבענע טעג, פֿאַר די תחית המתים אויפֿגעשטאַנענע, איז געווען דאָס יאָר 1948, דאָס פּראָקלאַמירן די יידישע מדינה אין ארץ ישראל, די פֿאַרווירקלעכונג פֿונעם צוויי טויזנט יאָריקן טרוים פֿון אונדזער געפּלאָגט פֿאָלק, דאָס אומקערן זיך צוריק צו דער ערד פֿון יידישן וויי‌טן עבר.

דער נייַ־אַנטשטאַנענער יידישער קבוץ אין פּוילן האָט זיך סאָלידאַריזירט מיט זיינע ברידער אין ישראל, וואָס האָבן מיט ביישפּיללאָזער ליבשאַפֿט און חלוציש־פּיאָנעריש‌ער אַרבעט אין משך פֿון דורות פֿאַרוואַנדלט אַ מדבר־לאַנד אין אַ הויך־קולטווירטן ישוב און מיט העלדישן קאַמף און הערא‌ויזם זיך געזומען פֿאַרווירקלעכן די דורותדיקע שטרעבונגען, געשמידט די פֿרייהי‌יט און אומאָפּהענגיקייט פֿון ישראל און געשטאַרקט דעם קיום פֿון פֿאָלק.

אין יענע הייליקע שעהן האָט דער דיכטער פֿון נאָך מלחמהדיקער פּוילן, בינם העלער, ווי אַ יידישער דיכטער, אויסגעדריקט די שטימונג בייַ דעם פּויליש־יידישן ישוב אין זיין ליד ישראל (10):

דורך אַלע פֿיינטן, דורך פֿאַגראַמען,
דורך אַלע קאַמפֿן און געראַנגלען,
ישראל סבא — ס׳איז דיין נאָמען
מיט אונדז אין וואַנדער מיטגעגאַנגען.

מען האָט דיין ערד אונדז צוגענומען
און צוגעריבט דיין הימל בלאָען,
נאָר ס׳האָט אַלץ נישט געקאָנט פֿאַרשטומען
דעם אויסגעשרי‌ען: שמע ישראל!

מיט אַט דעם רוף צום טויט געגאַנגען
איז אונדזער פֿאָלק אין אַלע צייטן:
דאָס לעצטע פֿון דעם יידס געזאַנגען,
דאָס ערשטע — צו אַ דור אַ ווי‌טן:

שמע ישראל, הער דאָס שרייען,
וואָס גייט צו דיר פֿון אַלע לענדער,
פֿון קינדער, וואָס מען פֿירט אין פֿייער
פֿון זקנים, וואָס מען פֿירט פֿאַרלענדן!

* * *

מיר הערן איצט דיין קול — ישראל,
דיין קול, וואָס קלינגט איצט מיט בטחון:
— דער טויט האָט אונדז געקענט בלויז דראָען,
נאָר אונדזער ווילן נישט געבראָכן!
הערט אויס איר אַלע, פֿעלקער פֿרייע:
פֿון קרעמאַטאָריעס אויפֿגעשטיגן
און דורכגעגליטן אינעם פֿייער —
מיר מחזן זיגן, מיר וועלן זיגן!

(„דאָס נייע לעבן", וואַרשע, נום. 31 (200), ז. 5).

/ o /

ה ע ר ' ו ת :

(1) זע, א. קלייטמאַן „פוילן, איר שטח, גרעניצן" א. א. וו., „היינט". יובילויי-נומער 1908 — 1928, ז"ז 60 — 61.

(2) דאָרט, דעטאַלן און סטאַטיסטישע אַנאַליזן.

(3) דאָרט, ז 62.

(4) וועגן דעם אפשטאַם, לעבן און טראַגישן סוף פון הענריק ערליך איז אין פאַר-לאַג „אונדזער צייט", ניו יארק, 1951, לעצטנס דערשינען אַ גרעסער ווערק א. נ. הענריק ערליך און וויקטאָר אַלטער".

(5) כדאי אויך צו לייענען דעם „צוק העתים" פון ר' מאיר ב"ר שמואל שעב־רעשינער, דאס ערשטע ספר אין וועלכן ס'ווערן נעשילדערט און איבערגענעבן אלע דעטאלן פון די ת"ח ות"ט יארן.

(6) ארויסגענעבן פון „ייִדישער היסטארישער אינסטיטוט ביים צ. ק. פון יידן אין פוילן", יאנ.-יוני, 1950, באנד 3, העפט 1 — 2, ז"ז 51 — 78.

(7) דארט, ז. 65.

(8) DR. JOSEPH TENENBAUM, IN SEARCH OF A PEOPLE,
New York, 1948, The Beechhurst Press. PP. 224-26

(9) זע, ילקוט שמעוני, ב'.

צוויטער טייל

די עפאָכע
פון פּלפּול און הלכה

רבינו דוד בן שמואל הלוי (בעל ט"ז)

זעקסטער קאַפּיטל

באַגרינדער און פּאָפּולאַריזאַטאָר פון פּלפּול לערנען

א

ר׳ יעקב פּאָלאַק

פון די, וואָס זענען געווען די וואָרט־און־דעה־זאָגער, פון די, וואָס רעפּרעזענטירן מיט זיך דעם בלי־פּעריאָד פון תורה־לעבן און תורה־לערנען אין פוילן, איז געווען דער לובלינער רב, ר׳ יעקב פּאָלאַק, וועלכער האָט געלעבט אין פּערטן י״ה פון זעקסטן אלף, לויטן יידישן לוח (אין 16־טן י״ה לויט דער אַלגעמיינער צייט־רעכענונג). ער איז געווען די אַקס אַרום וועמען ס׳האָט זיך געדרייט דאָס רבנישׂ־געזעלשאַפטלעך לעבן פון דאַמאָלטיקן פוילן — און בעיקר דער אַקטיוו פון די דאַמאָלט דריי גרויסע תורה־צענטערס: קראָקע, לובלין און בריסק דליטא. וואָס איז דאַמאָלט געווען פוילן.

ר׳ יעקב פּאָלאַק פּערזאָניפֿיצירט מיט זיך דעם „פּוילישן יידן״, ווי לעצט פּינקלשטיין ע״ה כאַראַקטעריזירט אים מיט רעכט (1): „ווי אַ מאַגיש־פֿאַרדרענגטער בעל־מוח, האָט בעיקר געגלידערט זיינע רעיונות אַלגעב־ראַאיש, אָן אַן אַנטשפּרעכנדיקן גענאָמעטרישן אויסבליק, דערפֿאַר האָט ער נישט געהאַט קיין אַבסאָלוט־רעאַלע באַציאונג צום שטח. דעם ענין שטח האָט ער נישט תמיד באַנומען פֿיזיקאַליש, על־פּי־רוב גאָר אילוזאָריש. ער האָט זיך אַרומגעדרייט אויף דער וועלט, עפּעס ווי אַ „נישט היגער״, שטענ־דיק פֿאַרקוקט אין הימל. די צייט האָט ער באַטראַכט ווי מאָס־אָפּשניטן צווישן תּפֿלת שחרית און תּפֿלת מנחה, ווייטער צווישן תּפֿלת ערבית און „חצות״.

„פֿאַרשטייט זיך — פֿירט אויס פֿינקלשטיין, — אַז אין דער פּוילישער אכסניה של תורה, האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן שפּראַכפֿאַרשונג, טעאָריע איבער מעטריק, פּאָעזיע און פֿילאָזאָפֿיע על פּי־נוסח ספֿרד. דער מיטל־פונקט פֿון דער איינזייטיקער פּוילישער גייסטיקייט האָט גאָר פֿאַר־נומען אַן אויסטערלישער מעטאָד אין דער תלמודישער דיסציפּלין, וואָס איז ווי אָנגעמאָסטן פֿאַר דער צעשוויבערטער מענטאַליטעט און הייטערן געמיט פֿון פּוילישן ייד — דער פֿלפּולן!"

מיט אָט־דעם פֿלפּול, מיט דעם פֿלפּול־פּסיכאָז און מיט דער פֿלפּול־אידייע, וואָס האָט אין דער ערשטער עפּאָכע פֿון פּוילנס אויפֿשטייג אַלס קול־טור־צענטער — געדינט ווי אַ מאַטאָ פֿון דער צייט און געלייגט דעם חותם אויפֿן גייסט פֿון פּוילישן ייד, איז פֿאַרבינדן דער נאָמען ר׳ יעקב פּאָלאַק, וועלכער האָט געבראַכט „יבנה"־גייסט און קולטור־אויבלי אין אַ לאַנד, וואָס איז אויפֿגעשטאַנען נאָכן חורבן פֿראַנקרייך־דייטשלאַנד. ער איז געווען אייי־נער פֿון די, וואָס האָבן אויסגעאיבט אַ קאָלאָסאַלן אייַנפֿלוס אויפֿן תורה־לערנען און בייגעטראָגן זיין וויסן צו דער מעטאָדיק און פֿארשפּרייטונג פֿון תורה, נישט געקוקט, וואָס ער האָט קיין ספֿרים נישט איבערגעלאָזט און נישט געקוקט אויף זיין אייגנאַרטיקן גייסטיקן ריטם און ספּעציפֿיש אינ־דיווידועלן געדאַנקען גאַנג אַנדערש ווי זיינע פֿאַרגייער אין ספֿרד און אשכנז. אין אים זעט מען דעם פּסיכישן אונטערשייד צווישן דעם ספֿרדישן און מזרח־איראָפּייאישן יידישן גדול; באָקענעדיק זיך מיט אים, געפֿינען מיר דעם שליסל פֿאַנאַנדערצושפּרירן די גייסטיקע ריזן פֿון יידנטום פֿון פֿאָר און נאָך גירוש שפּאַניע פֿון יאָר 1492 (תנ״ב), די טייטשן, פֿאַרטייטשן און אויסטייטשן יידישע געשיכטע־פֿילאָזאָפֿיע, תלמודישע לאָגיק און באַ־גרינדונג און דער עיקר — באַגריפֿן און מעטאָדן.

/ o /

ב

ווער איז געווען ר׳ יעקב פּאָלאַק ?

אין די רבנישע כראָניקעס ווערט זיין נאָמען אָנגעגעבן אַלס ר׳ יעקב הלוי פּאָלאַק־קאָפּלמאַן (2), וועלכער איז געבוירן געווארן אין פּוילן לערך אין יאָר 1470 (לויט אייניקע — געבוירן אין פּוזן אַרום דעם יאָר ר״ך — 1460) און נפּטר געווארן אין לובלין כ״ג סיון הש״א — 1541 (ווי אַנדערע באַהויפּטן — כ״ג סיון הרפ״ה — 1535; לויט אַנדערע כראָניקעס ר״ץ — 1530).

אויך איז נישט קלאָר זיין פֿאָטערס נאָמען. אייניקע ביאָגראַפֿן גיבן אָן זיין פֿאָטערס נאָמען אַלס יהודה און אַנדערע אַלס יצחק און גאָר אַנדערע — יוסף. זיינע ביאָגראַפֿן ווייסן בלויז צו דערציילן, אַז ער האָט געלערנט אין דער נירנבערגער ישיבה, ביי ר׳ יעקב מרגליות, חתונה געהאַט מיט אַ גבירישער טאָכטער פֿון פּראָג און דאָרט אָנגעפֿירט מיט אַ ישיבה צוזאַמען מיט זיין רבינס זון ר׳ איזיק מרגליות — און פֿון אָט־דער ישיבה־אָנפֿירונג, איז געקומען די אויסגעשטאַלטונג פֿון דער גרויסער עפּאָכע־מאַכנדיקער פּערזענלעכקייט, וועמעס השפּעה איז אַריבער די גרעניצן פֿון שטאָט און לאַנד, עס איז געווארן ווי זיין פֿאַרערער דריקט זיך אויס: „ושמעו הולך מסוף העולם ועד סופּו״ (3). צו 30 יאָר (אין 1490) איז ער געווארן דער באַרימטער רב, ראש ישיבה, פּוסק און שאַפֿער פֿון די „חלוקים״־מע־טאָדע אין לערנען. ער איז געווארן באַרימט מיט אָט־דעם נייעם סדר לערנען פֿון פּלפּוליסטישער אַקראָבאַטיק און סכאָלאַסטישער טיפֿזיניקייט, וואָס איז מיט עטלעכע דורות נאָך אים אָפּגעפּרעגט געווארן פֿון אַ סך גדולים.

ס׳איז ווייניק־וואָס באַקאַנט דאָס אינטימע טאָג־טעגלעכע לעבן פֿון אָט־דעם גדול־הדור. די יידישע עטנאָגראַפֿיע, באַזונדערס פֿון יענעם פּיאָנערישן פּעריאָד איז זייער אַרעם אין געשיכטלעכע מאַטעריאַלן. ס׳קומט אָן זייער שווער דעם היסטאָריקער און גריבלער צו קענען משפּחה־כראָניק פֿון יענער צייט. דאָס איז אַ פֿעלד, וואָס איז נאָך ווייט נישט באָארבעט געווארן און ווער ווייסט צי מ׳וועט נאָך אַמאָל קענען געניי באַשרייבן יענע תקופֿה פֿון יידישן אויפֿבלי־פּעריאָד אין פּוילן, צוליב דעם וואָס גאָר גרויסע פֿירער און געלערנטע, ר׳ יעקב פּאָלאַק אַרייַנגערעכנט, האָבן נישט געלאָזט נאָך זיך קיין ספֿרים און נישט געהאַלטן פֿון געבן פֿאַמיליע־כראָניקס.

מען קאָן זיך אָבער פֿאָרשטעלן זיין יוגנט און זיין סביבה.

געבוירן אוּן דערצויגן אויף דעם פֿרומען פֿאָלקס־שטייגער, אַרויס־ווייזנדיק חריפֿות אוּן בקיאות גאָר יונג, האָט אים דער פֿאָטער געשיקט צו איינער פֿון די באָרימטע שו״ם ישיבות, (קהלות שו״ם — שפּייער, ווּאָרעמס, מאינץ־מינץ). דאָרט איז ביי אים שטאַרקער געוואָרן דער דראַנג נאָך תורה־וויסן אוּן זיך אַרויסגעוויזן אַלס דער גערעטענסטער ישיבה־בחור. דאָס האָט אים געגעבן אַ מעגלעכקייט צו ווערן אַ מיטגליד פֿון דער אַריסטאָקראַטישער אין פּראָג, צו ווערן דער ראש ישיבה פֿון דער אָרטיקער גרויסער ישיבה, זיך צו פֿארטיפֿן אוּן דערהויבן אין לערנען פּלפּול אוּן באַטראַכט צו ווערן אַלס הלכה־אויטאָריטעט, כאָטש נאָך גאָר יונג, אַרויסווייזנדיק זיין אויטאָריטעט אין אַ שטאָט, וואָס האָט געווימלט מיט יידיש לעבן אוּן יידיש וויסן; אַ שטאָט, וואָס האָט ביי זיך געהאַט גרויסע באַרימטע רבנישע פּערזענלעכקייטן, הויך־געלערנטע אוּן לייטנדיקע פֿיגורן אין דער יידישער וועלט. אין אַזאַ שטאָט איז ער אַרויסגעקומען מיט אַ דין, וואָס האָט אַרויסגערופֿן קעגנערשאַפֿט אוּן געצויגן אויפֿמערקזאַמקייט אין די רבנישע קרייזן; דאָס האָט אים פֿאַרשאַפֿט אַ סך שונאים אוּן אויך אַ סך פֿריינט אוּן פֿאַרערער.

מחלוקות ביי יידן, זענען פֿאָרגעקומען אומעטום אוּן אין אַלע צייטן, מחלוקות באַגלייט מיט מסירות אוּן חרמים (4). נישט שטענדיק זענען עס געווען די רבנים „מרבים שלום בעולם״. אין מערסטע פֿאַלן איז עס געווען אַ גוטער וואונטש, אַבער פֿאַקטיש האָט געהערשט מחלוקות, דערנידערונג אוּן צעשפּליטערונג אוּן די רבנים זענען געווען נוקמים ונוטרים, באַנוצנדיק זיך מיטן „נשיכת נחש ועקיצת עקרב...״

נישט דאָ איז דער פּלאַץ אויסצורעכענען די מחלוקות ביי יידן. מיר ווילן זיך באַנוגענען מיט דערמאָנען די פֿון יענער — אוּן באַלד נאָך יענער — עפּאָכע אין פּוילן־דייטשלאַנד.

באַקלאָגט זיך איינער פֿון די גדולי הפּוסקים אין דייטשלאַנד: „עס איז זיכער אַ דערהויבונג פֿאַר אַ מענטש צו וואוינען אין ארץ־ישראל, אוּן נאָך מער צו וואוינען אין דער הייליקער שטאָט, וואָס העלפֿט מיט עולם הבא אוּן עולם הזה. מיר האָבן אַבער געהערט, אַז ס׳זענען דאָרט דאָ יידן פֿון מערב, רשעים, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט טעראָר־אַקציעס אוּן מסירות קעגן די אשכנזישע תורה־היטער״ (5). אַן אַנדערער שרייבט, אַז ס׳זענען פֿאַראַן ביי יידן געלט־אויספֿרעסער אוּן אייניקע פֿון אָט־די פֿערזאָנען האָבן געהאַט מאַראַלישע אונטערשטיצונג מצד רבנים וואָס האָבן אונטערגעהאַלטן „ידי עושי עול״ (6).

אין קאָנסטאָנטינאָפּעל (קונסטנטינה), האָבן עטלעכע מענטשן מיט דער הילף פֿון איינעם אַ רב ר׳ משה פֿון דייטשלאַנד פֿאַראומערט דאָס לעבן פֿון אָרטיקן לאַנד־רב דעם ראש הרבנים ר׳ משה קאַפּסאַלי (געבוירן אין קא־נידיאה איז יאָר ק״פּ — 1400, נפֿטר געוואָרן אין קושטא — קאָנסטאָנטאנאפּל אין יאָר הרנ״ה — 1495). פֿאַרגעסנדיק דערביי די טובות אוּן גאַסטפֿריינט־לעכקייט פֿון דעם אָרטיקן רב צו דעם אורח פֿון אשכנז (7), אוּן ר׳ ישראל ברונא (ר׳ ישראל ב״ר חיים פֿון רעגנשבערג, געבוירן לערך הק״ס — נפֿטר געוואָרן לערך ר״ם — 1480) איינער פֿון די באַדייטנדיקסטע רבנות־אויטאָ־ריטעטן אין דייטשלאַנד, תלמיד פֿון מהר״י וויל אוּן ר׳ ישראל איסרלין איז נאָך אַ דרשה אין פֿראָג, וואו ער איז געקומען נאָכן גירוש אין ברין (1451) באַליידיקט געוואָרן פֿון עטלעכע בעל־בתים, וועלכע האָבן אויך געמאַכט אַ שתי וערב אויפֿן אָרט, וואו ער פֿלעגט זיצן ביים דאָוונען (8) אוּן דער מהר״י מינץ דער גדול הרבנים ביי דעם איטאַליענישן יידנטום באַקלאָגט זיך, אַז אין זיין שטאָט פּאַדוּאַ, איטאַליע, ליגט די תורה אַ פֿאַרשעמטע אין אַווינקעלע, מען פּסקנט מער נישט קיין דין תורה אוּן מ׳קען מער נישט צווינגען די אָנקלאָגער אוּן אָנגעקלאָגטע זיי זאָלן געאורטיילט ווערן ביי דיני ישראל (9).

אוּן נישט בלויז פֿון אשכנזישע רבנים הערן מיר אָזעלכע פּעסימיס־טיש־באַדויערנדיקע אויסדרוקן. אויך ביי די ספֿרדישע יידן הערן מיר מוסר־רייד, עטוואָס אַנדערש, מער ראַפֿינירט — אוּן די קלאָגעס זענען נישט קיין די, וואָס ווילן באַרייסן די גבירים, אויספֿרעסן געלט פֿון די רייכע, נאָר פֿאַרקערט, אַן אָנקלאָגע קעגן די רייכע, וואָס דערנידעריקן דעם כבוד פֿון דער תורה אוּן קעגן די מוסרים־עלעמענטן, וועלכע לויפֿן אין רעגירונג־הייזער מיט מסירות אוּן גראָבן אונטער די יסודות פֿון יידישן ישוב (10).

אינעם גירוש־יאָר, 1492, ווען יידן אין שפּאַניע אוּן פּאָרטוגאַל, האָבן זיך אַזוי־פֿיל אָנגעליטן אויף די אויטאָדאָפֿעס אוּן אינקוויזיציעס, ווערט דער־ציילט אינעם „שבט יהודה״ (ס״ג), אַז אין אינער א שול איז פֿאַרגעקומען אַ מחלוקה צוליב אַ „שטאָט״ (זיץ־אָרט), וואָס האָט געפֿירט צו אַ גע־שלעג יום כפּור ביינאַכט אוּן ביי כל נדרי האָבן די קריגעריש צדדים געכאַפּט ליכטער אין גרויס כעס, ווילנדיק אָפּבריען אינער דעם אַנ־דערן (11).

דער ב״ח שרייבט:

— „עכשיו בדורותינו ששונאים זה את זה ביתר שאת וביתר עז ומוציאי דבה נמצאים בשוקים וברחובות ומטילים מום בקדשים ואי אפשר לעשות דין בכל הריקים והפוחזים" (12).

און מערקווירדיק איז דעם ב"חס אַ בריוו צום לובלינער רב ר' לייב, וועגן אַ קראַקאַווער חזן, וואָס איז אים באַפאַלן, געזידלט און נאָך געוואָלט מ'זאָל דעם ב"ח באַשטראָפן:

פאַסירט האָט אָט־וואָס:

אַ קראַקאַווער חזן, וואָס איז אויך געווען בעל קורא אין שול, האָט שבת פרשת דברים געפֿונען אַ טעות אין דער ספֿר תורה, אנשטאט א „ו" איז געווען אַ „י", האָט דער ב"ח, דער שטאָט רב געזאָגט, אַז מען מעג לייענען אין דער תורה. דער חזן, אַ חצוף, האָט באַפֿוילן אַרויסנעמען אַ נייַ־ עם ספֿר. האָט דער רב געזאָגט, עם הארץ, שוטה, וואָס דו ביסט, פֿאַרענ־ דיק די סדרה, כ'ווייס דעם דין... האָט דער חזן אים צוריק געענטפֿערט: דו ביסט אַן עם הארץ, ווער ביסטו מיקל צו זיין אין איסור חדש. האָט דער ב"ח געפּסקנט, אַז דער חזן איז בנדוי (אַ לייכטער סאָרט חרם), ווייל ער שפּעט אויף די רייד פֿון די חכמים... דער חזן האָט אָבער אויך נישט גע־ שוויגן און אָנגעקלאָגט דעם ב"ח פֿאַר דעם פֿריערדערמאָנטן לובלינער רב. דער לעצטער, ווייזט אויס, האָט זיך נישט געהאָט גוט אַריענטירט, האָט ער זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון חזן און דער ב"ח שרייבט אים אַ לענגערן בריוו, באַדויערנדיק דעם גאַנצן מצב פֿון רבנות (13).

ר' יהודה לייב גרויבאַרט באַמערקט, אַז דער לייענער פֿון דעם בריוו, וועט נישט וויסן וואָס פֿריער צו באַוואונדערן, צי די פֿארשייטקייט און הפֿקרדיקייט פֿון נאַרישן מחוצף, דעם חזן, צי דאָס ענייות פֿון ב"ח. דער סטיל פֿון בריוו איז, ווי פֿון אַ זייטיקן, וואָס אים רירט דער ענין נישט אָן.

דער מהר"ם־שיף (השס"ח — 1608; ת"ד — 1644) באַקלאָגט זיך, אַז „בזמנים הללו שרבים מבני עמנו מקילים בחילול שבת שהיא מצוה עקרית, ומה לנו להזכיר שאר עברות שקרוב לודאי שעושים, שפורקים עול מלכות שמים, קריאת שמע תפלה תפלין וציצית והאי גוונא, עצמו מספר, ואחרי כן בבואם מכבדים אותם כאלו בא תלמיד חכם ויותר קוראים אותם לפני ספר תורה (סוף גיטין).

באַוואוסט זענען די מסירות אויפֿן תוסיו"ט (זע: מגלת איבה) פֿון אַ צאָל פֿראַגער עשירים און אַ דיין, אַז ער האָט באַליידיקט די קריסטלעכע אמונה, האָט רעוואָלטירט קעגן מלכות, רופֿנדיק זיין ספֿר „מעדני מלך". ער איז געווען אַרעסטירט אין ווינער טורמע פֿערציק טעג און בלויז אַ דאַנק אַ סך

געלט האָט מען אים אויסגעלייזט — אָבער ס׳איז אים פֿאַרבאָטן געווען צו זיין רב אין גאַנץ דייטשלאנד.

דער מהרש״א רעדט אויך שארף קעגן די וואָס באַקומען פֿאַר אַ „דבר שבצדקה״ אַ „גרויסן מי שברך״, ווערן פֿאַלקס פֿירער און זאָגן דעות וועמען אויפֿצונעמען אַלס פֿירער פֿון קהלה (זע: חדושי אגדות כתובות ס״ז, ע״א, סוטה מ׳ ע״א). אָבער וועגן דעם באַריכות אין אַ וויטערדיקן קאַפּיטל.

נאָך זייענדיק גאָר יונג האָט ר׳ יעקב פֿאַלאַק פֿאַרפֿירט אַ פּאָלעמישן קאַמף מיט די רבנים פֿון פּראָג און אומגעגנט, אַ מחלוקת מיט דער פֿולס־טער שארפֿקייט, מיט אינסינואַציעס און אַרויסטריטן אין דער עפֿנטלעכ־קייט מיט ווארט און שריפֿט, באַגלייט מיט רדיפֿות און חרמים — אַ פּאָ־לעמישער שטורעם וואָס האָט אים געבראַכט צער, אַנטרישטונג, אַנטוישונג, שרעק און צעמישענישׂ.

/ o /

הערות:

(1) „מגלת פּוילן״, ארויסגענעבן צענט פּאָרב. פּוילישע יידן, ארגענטינע, ז. 60.

(2) חידא (אזולאי), שם הגדולים, א׳ מ״א ע״ב; ש. ב. ניסנבוים לקורות היהודים בלובלין ז. 16; י. ד. אייזנשטיין, אוצר ישראל, ח׳ תרצ״ה, ז. 202; אייזנשטאדט, דעת קדושים, מזכרת רבני איטליאה, פּטרבורג, תרנ״ז — נ״ח ז. 69.

(3) רמ״א, הוכפות צום ספר יוחסין, ד. נאנז אין זיין ספר צמח דוד.

(4) זע, יהודה־ליב (מהרי״ל) גרויבאַרט, ימין ושמאל, לודז, תר״צ, ז״ז ק״ה — ק״ט; פארגל. שו״ת מהר״ם מינץ, ע״ו.

(5) פּסקי מהרא״י סימן פ״ח.(ר׳ ישראל איסרלין, מחבר פון הלכה ספר „תרומת הדשן״). ס׳האָט דאָמאָלט, ווי היסטאריקער גיבן איבער, געהערשט א שרעקלעכער טע־רער באַלייט מיט שענדלעך־ווילקירלעכע מעשים מצד די אלט־באַזעסענע תושבים צו די נייע עולים פון אשכנזישן יידנטום

(6) שו״ת מהרי״ק (יוסף קולין) כ״א, צ׳.

זע אויך, שמואל אבא האראדעצקי, רבי ישראל מברונא, (לקורות הרבנות ז״ז 67 — 44) ספר היובל לכבוד נחום סאקאלאוו, ווארשע, תרס״ד — 1904, אַ לענגערע אפ־שאצונג וועגן אט דעם ליידנדיקן פוסק (געבוירן הק״ס) רב אין ברין, וועלכער האָט נע־האָט מחלוקות מימן ארטיקן ראש־ישיבה ר׳ אנשל און אויף וועמען זיך־ארט שונאים האבן אנגעשריבן צלמים און אים אנגערופן: „אפקורוס, וכמה חרופים וגדופים... אשר לא נשמע מעולם כהנה...״ (שו״ת מהר״י ברונא, סימן רנ״ג).

(7) וועגן מחלוקת און ענדגילטיקן שלום צווישן אים און פריער דערמאָנטן מהר״י סולין, זע האנעם תולדות הפוסקים, ז״ז 385 — 388.

דער לעצטער האט נעשיקט זיין זון ר' פרץ צו בעטן ביי אים מחילה.

(8) תשובות ר' ישראל מברונא, רל"א.

(9) דרשות מהר"י מינץ א' — ב'; תשובות ה' — ו.

(10) ר' שלמה אלעמי, אגרת מוסר.

(11) ימין ושמאל, באריכות.

(12) תשובות ב"ח סימן ק'.

(13) זע, תשובות ב"ח החדשות, סימן ע"ב; זע אויך דאָרט או"ח סימן צ"א. דער ב"ח (ר' יואל יפה סירקיס), איז געווען א תלמיד פון ר' שלמה ר' לייבושעס. זיין פאטער, דערציילט ער (שו"ת ישנות קנ"ח), האט אים געקויפט מפטיר דעם לעצטן טאג פסח איז דער מהרש"ל שוֹל, וועו ער איז נאך געווען א קליין יינגל און אים דאכט זיך אז דער מהרש"ל איז דאמאלט געווען אנווענד.

/ o /

ג

צוזאמענשטויס מיט רבנים

שוין אין זיינע ערשטע יאָרן, אין דער פראגער ישיבה, האָט ר' יעקב פּאָלאַק אָנגעהויבן צו שמעון מיט זיין גרויסקייט אין חריפות און בקיאות. מ'האָט אים באָטראַכט אַלס גדול הדור וועמעס מקור פאַר הלכה איז דער תלמוד. אַנדערע האָבן אין אים געזען די גרויסקייט פון ר' יעקב בירב, זיין בן־דור ביי די ספרדים, וועלכער האָט אויף דער עלטער זיך באַזעצט אין צפת און געווארן הויפט־רב אין ארץ־ישראל. (ער האָט זיך פאַרמאַסטן צו באַנייען „סמיכה" ביי יידן) /1/.

ר' דוד גאנז, דער כראָניקער, וואָס האָט געלעבט מיט צוויי דורות שפעטער שרייבט וועגן אים: רבי יעקב פּאָלאַק הוא הרב הגדול אשר שמעו יצא מסוף העולם ועד סופו" (קורסיוו — נ. ש.) ואומרים שהוא ר' יעקב פא־לאַק היה הראשון שהמציא ברוב שינון חדודו וחריפתו את המצאת פלפול החלוקים שנוהגים בו ראשי ישיבות במדינות אלו לחדד בהם את התלמידים. אף שאין מקובלים אצל כל החכמים וישרי לב, ורבים מראשי הגולה, גדולי עולם זקני ומופתי דורותינו אין דעתם נוחה המנו" (2).

ר' שלמה לוריא (מהרש"ל), דער קעגנער פון פאָלאַק פלפול־סיסטעם, שרייבט אויך וועגן דעם בעל החלוקים מיט גרויס דרך ארץ און פאַר־ערונג (3) און שוין אָפּגערעדט פון ר' משה איסרלס (רמ"א), וועלכער רעס־פעקטירט אים סיי אַלס גרויסער בעל הוראה און סיי אַלס אינטעלעקט און ערודיט (4).

אָבער אַזוי איז שוין דער גורל און די אירֿאָניע פֿון לעבן — וואָס מער גדול, אַלץ מער ליידן און פּיין. צוליב אַ געוואָגטן פּסק־דין האָט ער גע־מוזט פֿאַרלאָזן פּראָג. די פֿיילן און די שאַרפּע פּאָלעמישע אָנגריפֿן מצד זיינע קעגנער האָבן אים געצוואונגען בעמעז דעם וואַנדער־שטעקן צוריק צו זיין געבורט־לאַנד, צוריק קיין פּוילן.

פֿאַסירט האָט אָט־וואָס:

אַ שוועגערין פֿון ר׳ יעקב פּאָלאַק האָט חתונה געהאַט נאָך פֿאַרן עלטער פֿון 12 יאָר צו אַ בחור אַ „מופֿלג בתורה״, דוד צענער פֿון פּראָג. די יונגע פֿרוי האָט אָבער נישט געוואָלט וואוינען מיט דעם מאַן און איר מוטער, ר׳ יעקב פּאָלאַקס שוויגער זייענדיק אַ „קרובה למלכות״, האָט געטאָן אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך געווען, דער יונגערמאַן זאָל איר געבן אַ גט. דער יונגערמאַן האָט אָבער געטענהט, ער האָט ליב די פֿרוי און וויל איר נישט גטן. דער שוואָגער און איידעם, דער גרעסטער תלמודיסט פֿון דור, מהרי״ף, האָט איר געגעבן אן עצה זיך צו באַפֿרייען דורך „מיאון״, צו פּראָטעסטירן די חתונה דורכגעפֿירט פֿון איר מוטער און ברודער, וועז זי איז נאָך גע־וען אַ „קטנה״, מינדעריעריק. ער האָט זיך דאָ באַנוצט מיט דעם תלמודישן דין, אַז אַ „קטנה״ קאָן באַפֿרייט ווערן דורך „מיאון״, דורך פּראָטעסטירן די אָרויפֿגעצוואונגענע חתונה.

די שטאָט־רבנים זענען שארף אַרויסגעטראָטן קעגן דעם פּסק פֿון ר׳ יעקב פּאָלאַק, אויפֿן סמך, אַז נישט אַכטנדיק, וואָס ער האָט געפּסקנט אין אייג־קלאָנג מיטן דין פֿון דער גמרא, איז „מיאון״ פֿאַרבאָטן געוואָרן אין דייטש־לאַנד מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט פֿאַר ר׳ יעקב פּאָלאַק דורך ר׳ מנחם פֿון מערעזשבורג, מחבר פֿון ספֿר „מעיל צדק״, אַרויסגעבנדיק די תקנה, אַז מ׳טאָר נישט מבטל מאַכן קיין שום חתונה אָן אַ גט. זיי צו הילף איז גע־קומען ר׳ יעקב פּאָלאַקס רבי, ר׳ יעקב מרגליות פֿון נירנבערג, וועלכער האָט צוזאַמען מיט רב פּנחס פֿון פּראָג, אַרויסגעגעבן אַ לייכטערן „חרם״ קעגן דעם פֿאַרעקשנטן ר׳ יעקב פּאָלאַק, וועלכער איז געבליבן בייַ זיין אי־בערצייגונג און דערלויבט זיין שוועגערין חתונה האָבן מיט אָן אַנדער מאָן.

אַזוי ווי דאָס האָט אויך נישט געהאָלפֿן, האָבן זיי זיך געוועגדעט, נאָכן טויט פֿון ר׳ יעקב מרגליות, צום זקן־ההוראה ר׳ יהודה מינץ פֿון פּא־דוא (געבוירן אין מאַינץ, קס״ח — 1408; נפֿטר געוואָרן אין פּאַדוא, רס״ט — 1599 /5/, וועלכער איז אַרויס מיט אַ שאַרפֿן פּסק קעגן ר׳ יעקב פּאָלאַק, שרייבנדיק:

„למען אחי ורעי יצ״ו אדברה נא שלום. הנה עתה קרוב וסמוך לפסח רנ״ב לפרט קטן באו לידי חבילות, חבילות מתשובת מרוב אחינו ורבותינו מארץ אשכנז יצ״ו על דבר המיאון ממר׳ סולק׳ דהות נשואה מקדמת דנא לאהו׳ ועמיתנו בתורה ה״ה מה״ר דוד צענר יצ״ו, וכולם הושוו בסגנון אחד שהמיאון אינו מיאון אבל צריכה גט להתירה לינשא לאחר... והנני רואה שראש המדברים לדון בזה הוא הרב הגדול הגאון מהר״ר יעקב מרגליות זצ״ל והוא הביא דברי הרמ״מ ז״ל (6), גם נתן ברכתו על מהרי״ף לטותא דרבנן ר״ל שמתה, שם מיתה, שהרי לא הזכיר אצלו לא יצ״ו ולא שיחי׳ כמנהג. עוד בקש הגאון ז״ל למסכימין לדעתו מרוב ענוותנותו ז״ל כדי לבטל דעת מהרי״ף ברוב. ובראותי כוונת הגאון, אמרתי אל לבי אף על גב דכבר בטל דעת מהרי״ף ברוב, ברובא דמנכרא... כדאי היתה העדה הקדושה יצ״ו לסמוך עליהן אפילו שלא על ידי הדחק, שלא לפרכס ולסרב ולהרהר אחריהם, והמהרהר אחריהם, כמהרהר אחרי השכינה, ואיסוריו אשר אסרו במקומם עומדים (4).

בלויז איין־איינציקער אנגעזעענער רב האט מסכים געווען צום פסק־דין פון ר׳ יעקב פאלאק. דאס איז געווען ר׳ מאיר פעפערקארן, א תלמיד פון מהרי״ק (דעם באַרימטן פוסק ר׳ יוסף קולון, דער רבי פון א סך גדולי ישראל, צווישן זיי ר׳ עובדיה ירא, ברטנורא, הויפט רב אין ירושלים) מיט וועמעס מיינונג מ׳האט זיך שטארק געריכטן.

פארוואס ער האט געשטיצט ר׳ יעקב פאלאקס פסק־דין, ווערט דער־ציילט, אז נאר די שרעקלעכע נויט־לאגע האט אים געצוואונגען צו שטעלן זיך קעגן זיין ווילן אויף דער זייט פון דעם וואס האט דערלויבט „מיאון״. צוליב א בלבול, איז ר׳ מאיר פעפערקארנס ווייב און טאכטער געזעסן אין תפיסה, כדי זיי צו באפרייען, האט ער געמוזט אנקומען צו פאלאקס שוויגער זי זאל זיך פאר אים משתדל זיין. די לעצטע האט צוגעזאגט צו העלפן דעם ליידנדיקן רב מיטן באדינג, ער זאל מסכים זיין צו דעם פסק.

די קעגנערשאפט צו ר׳ יעקב פאלאק און די רדיפות קעגן אים, האבן אים געצוואונגען צו פארלאזן פראג און אין 1506, איז ער אנגעקומען אלס רב אין קראקע. וואו ער האט אויף א גרויסן פארנעם פארשפרייט דעם פלפול. מיט גרויס ענערגיע האט ער דארטן אויפגעהויבן דעם מעמד פון תלמודישן לערנען, ברענגענדיק אים צום אנהויב פון זיין שפעטערער דערהויבענער מדרגה און ארט אין דער לומדישער וועלט.

ר׳ יעקב פאלאק, וועלכער פלעגט זיך פירן עניוותדיק און געזאגט אויף די, וואס טראגן פאנטאפל מיט אפענע פינגער, און הענטשקעס און שטעלן זיך

אַזוי דאָוונען, אַז אויף זיי איז געזאָגט געוואָרן: „אל תביאנו רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני" — ער איז אָבער געווען זייער שאַרף און גאָר וויניק נאָכגיביק אין ענינים פֿון לערנען. צוליב דעם געפֿינט מחלוקות מיט אַ סך רבנים, צווישן זיי ר' אליה דילמדיגו פֿון קנדיא, מחבר פֿון ספֿר „בחינת הדת" (8).

/ o /

הערות:

(1) זע, נרעץ „יודישע פּאָלקס נעשיכטע", באנד 3, ז"ו 87 — 44 — 145; יקותיאל יהודה גרינוואַלד, לתולדות הסנהדרין בישראל, ניו־יאָרק, תש"י ז"ו 9 — 10, הערה שס: ר' יעקב נולד בעיר מקדה בספֿרד, בגי' שמונה עשרה עזב את ארצו עם אחיו והלך בגולה לאפריקא ובאנרתו בדבר הסמיכה, הוא כותב „מיום הגרוש והנזרה בספרד לעולם הייתי מורה הוראה בישראל... והייתי אז כבן י"ח שנה, אין עלטער פון אכצן יאר איז ער געוואָרן רב, און געוואָנדערט אין פּארשידענע לענדער. אויף דער עלטער האָט ער זיך באַזעצט אין צפת און אויפגעשטורעמט די רבנישע וועלט מיט זיין באנייען סמיכת רבנות ביי יידן

(2) צמח דוד, פּראָג, שנ"ב, ערשטע אויפלאַגע, חלק א' ס"ח. ער גיט אָן דאָס פּטירה־יאָר ר"ץ, ווי מיר וועלן וויטער זען, איז ער נפטר נעוואָרן אין יאָר הש"א.

(3) שו"ת מהרש"ל, דפוס ראשון סימן מ"ח: וכן נמצא במרדכי בכתב־יד שהגיה גדול בדורו מהר"ר יעקב פולק... ומדהניה הגאון כך, אלמא דלאו טעות הוא.

(4) דרכי משה, טור אה"ע סימן קכ"ד, ס"ק מ' (דפוס ברלין, תס"ב); תורת חטאת כלל ד' נ' מאחר שכבר חורה זקן, קראקע ש"ל 1570.

(5) דער בארימטער נאָמען פֿון פּוסק, ר' יהודה מינץ איז נעבוירן נעוואָרן אין מיינץ. דייטשלאַנד, אין יאָר קס"ח (1408) און איז יאָר רכ"ב צולייב די צרות אויף יידן אין דייטשלאַנד האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין איטאַליע, וואו מ'האָט אים נערופֿן מינץ, נעוואָרן רב אין פּאַדואה וואו ס'האָט זיך נעפֿונען זייז קונז ר' משה מינץ און באַקומען א וועלט נאָמען צווישן די גרעסטע רבנים אין דור. ...: רבא דעמיה ומדברנא דאמתי..." ער האָט אויך נעהאַט, וויי ס'זאָגן עדות זיינע תלמידים און פֿאַרערער, אומנעהויערע ידיעות אין וועלטלעכע וויסנשאפֿטן.

ר' אליה מזרחי (שות רא"ם סימן נ"ד), שרייבט וועגן אים: התבוננתי הרבה בדברי מהר"י ומצאתי בהם חכמה נפלאה, חכמתו גדולה מאד משמועתו, על כיוצא בו נאמר, כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד' צבאות הוא. המאור הגדול אשר אין כח בעינים לראותו מחוזק אורו וזהרותו".

אויך דער מהרש"ל לויבט אים שטאַרק (שו"ת סימן ו') ר' יהודה מינץ, דער פאטער פון ר' אברהם מינץ און עלטער־שוועסטער פון מהר"ם פּדואה (אַ טייל פון זיינע שאלות ותשובות זענען נעדרוקט צוזאמען מיט די פסקים פון ר' מאיר בן ר' שמואל האצענעלענבאגען) איז נפטר נעוואָרן פּינח טאָג נאָך דער פּטירה פון ר' יצחק אברבנאל (ה' רס"ט — 1509) און זייערע קברים זענען צוזאמען אייגער ביים אַנדערן (זע הקדמה צום ס' „מעיני הישועה" פון אברבנאל) — אבער וועגן אים וויטער באריכות.

(אין תשובות מהרי"ץ מינץ, תשובה י"נ, דערציילט ער: „הנה עתה קרוב וסמוך לפסח רצ"ב... מארץ אשכנז — קומט אויס, אז ער האט נעלעבט נאך 23 יאר, נאך דער אננעגעבענער דאטע. אויך פון ר' יעקב עמדין אין דער הקדמה צו זיין ספר חסדי ד', ווייזט אויס, אז ער האט נעלעבט לענגער. אייניקע קלערן דאס אויף מיט א טעות סופר, אז דאטע דארף זיין רס"ב אנשטאט רצ"ב. זע, מי אמסל, המאור, אב תשי"א).

(6) ר"מ מערזשבורגער, ער האט אפגעשאפט אין יאר ה"ר — 1440 דעם דין מיאון, אז א מינדערי־יעריק פארהייראטע יתומה זאל קאנען אפווארפן די הייראט פון מוטער און ברודער, וועו זי ווערט דערוואקסן. צוליב פארשידענע מאטיוון, געפסקנט, אז אן א נט, קאן די דאזיקע יתומה נישט הייראטן צו קיין אנדער מאן.

(7) שו"ת מהר"י מינץ, סימן י"נ: אייזנשטאדט, דעת קדושים, 71 — 72.
דער מהרש"ל שרייבט:
„ונדו"ל אחד בדורו אשר היה לפני נהג ועשה הלכה למעשה. והושיב ב"ד ומיאנה יתומה בבעלה שהיה אדם גדול בתורה.
ונחלקו עליו כל החכמים האחרונים אשר הזכרתי (מהר"י מרנ"יות, מהר"ר פנחס מפראג, מהר"י מינץ) וכל גדולי אשכנז, וגזרו עליו שלא תבא במיאון וברכוהו על ככה, ומרוב חשיבתו וגדולתו העמיד המיאון על דעתו ולא השגיח בהם ובגזרותם" (יש"ש, יבמות י"נ, י"ז).

(8) זע, יש"ר מקנדיא, מצרף לחכמה נ' ב'.

/ o /

ד.

דער באַשאַפער פון פלפול און חלוקים מעטאָדיק

וואָס האָט געמיינט דער פלפול־לערנען? וואָס איז זיין מעטאָדיק? אין וואָס באַשטייט זיין אַנדערשקייט?

דער הויפט־קערן פון פלפול איז ראַציאָנאַליזם. אָבער, ווי לעאָ פּינקל־שטיין כאַראַקטעריזירט אים גאָר ריכטיק — האָט עס קיין דמיון נישט פון ספּרדישן ראַציאָנאַליזם, וואָס האָט געשטרעבט אַרכיטעקטאָניש אויפ־צובויען א געדאַנקן־בנין, אינעם פלפול איז גיכער פאַראַן שכלדיקע גימ־נאַסטיק אָן א וועלכן ס'איז פאַזיטיוון אויסבליק און אָן א וועלכער ס'איז פּראָדוקטיוועד פאַרוועגדונג. ס'קומט עפעס אויף ווי נאָך דער אָנווענדונג פון א באַדייטנדיקן סכום אינטעלעקטועלער ענערגיע וועדט געלאָזט אין גאַנג א מאשין, וואָס שלעפט נישט מיט זיך קיין שום טראנסמיסיע. א גרויס ראָד, וואָס דרייט זיך אַרום דער אייגענער אַקס.

„ס'האָנדלט זיך נישט וועגן א פאַרבעסערטן סדר־הלמוד, וועגן אויס־געפּינען די ריכטיקע (אמתע — נ. ש.) טעמים פון א דין, אָדער היסטאָרישע באַגרינדונג פון א באַשטימטן גמרא־טעקסט..." (1).

דאָס איז געווען דער פּלפֿול, וואָס ר׳ יעקב פֿאַלאַק האָט איינגעפֿירט און וואָס האָט אַרויסגערופֿן קעגנערשאַפֿט פֿון די גדולים נאָך אים, וועלכע האָבן אויך געלערנט פּלפֿול, פֿאַרענטפֿערט סתירות אָבער געבויט דעם למוד אויף הבנה, אויף אַ באַשטימטן פּעדאַגאָגישן סיסטעם, מיט אַ סיסטעמאַטישע פֿאַרטיפֿונג אין די טעקסטן אָן דאָס פֿעפֿערדיקע צוגעשפּיצטע געדאַנקען־געווע׳ב, אָן די שארפֿזיניקע המצאות, קונציקע חריפֿות, וואָס נאָך אַ גרינטלעכן אַנאַליז צעפֿאַלן זיי זיך...

ר׳ יעקב פֿאַלאַק האָט נישט געהאַלטן פֿון שרייבן ספֿרים, מאַכן פּסקי־דינים. מעגלעך, אַז ער האָט זיך צוריקגעהאַלטן פֿון פֿאַרפֿאַסן דינים צוליב דעם, וואָס זיינע ספֿרים וואָלטן אַרויסגערופֿן אַ שטורעם אין דער דאָמאַליקער רבנישער וועלט. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פֿון „כחא דהיתרא״ און איז געווען אַ „מקיל״, אויך אין ענינים פֿון גטין. ווען ס׳איז אמאָל אָנגעקומען אַ גט פֿון קאָנסטאַנטינאָפּל געשריבן אויף פּאַפּיר (נישט ווי ס׳דאַרף זיין — אויף פּאַרמעט) און מיט געווייגלעכע שריפֿט נישט מיט געפּתיבהטע אותיות, האָט ער דערקלערט פֿאַר כשר, נישט צו פֿארלענגערן די ליידן פֿון אַן עגונה (2).

און מערקווירדיק, דער רמ״א, דער פּוסק אחרון פֿון אשכנזישן יידנטום, אין וועמעס הגהות ס׳שפּיגלט זיך אָפּ פּוילישער זיטלעכקייט און לעבנס־שטייגער; ער, דער שטענדיקער מחמיר פּסקנט דאָ אין דעם דין פֿון „מיאון״ (3), ווי ר׳ יעקב פֿאַלאַק, האַלטנדיק שטאַרק פֿון זיין שוועכער רבי (4). ער זעט ביי ר׳ יעקב פֿאַלאַק און ביי זיין שוועער, ר׳ שלום שכנא, לויטער עניוותדיקייט דערמיט וואָס זיי האָבן נישט געשאָפֿן קיין ספֿרים (5), בלויז איבערגעלאָזט הגהות און קאָמענטאַרן, ווי געלערנט אין ישיבה.

ווי געזאָגט, האָט ר׳ יעקב פֿאַלאַק זיך באַזעצט אין קראָקע אין יאָר 1503. ער איז געווארן דער רב הכולל און ראש ישיבה. אויך אין קראָקע האָט ער זיך באַוויזן מיט זיין שאַרפֿקייט און אַרויסגעגבן אַ חרם קעגן דעם פֿאַדוער רב ר׳ אברהם ב״ר יהודה הלוי מינץ (אבי״ה), דערפֿאַר, וואָס ער האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון איינעם אַ מוחרם עמנואל נורדי פֿון פֿערארע איטאליע אין יאָר ר״פ (1520). דאָס האָט אויפֿסניי אַרויסגערופֿן פֿאַרביטערונג צווישן דער רבנישער משפּחה מינץ־מענץ און ר׳ יעקב פֿאַלאַק (6). דאָ איז געווען פֿאַרקערט: ר׳ יעקב פֿאַלאַק איז אַרויסגעקומען קעגן ר׳ אברהם מינץ, דעם זון פֿון מהר״י מינץ און שווער פֿון זיין תלמיד מהר״ם פּאדוואה.

דער פסק החרם איז געשריבן אין אַן אויסגעצייכנטן העברעאיש און מיט זיין כאַראַקטעריסטישער שארפקייט און מליצהדיק־לירישן אויסגוס:

:שמעו השרידים אשר ד׳ קורא, ורוח קדשו עליהם ממרום יערה, אל צור ארץ ושמים קונה ואל אדירי השכל אשר סביבם מלאך ד׳ חונה...״ מיט אַט־די ווערטער פֿאַנגט ער אָן זיין פסק־החרם, דערציילנדיק, אַז ער איז געוואָרן אינספּירירט און איז דער באַנער־טרעגער פֿאַרן ווייטערדיקן קאַמף צו שטאַרקן דעם פּסק און חרם פֿון די רבנים ר׳ בענדיט פֿון וועניציע, ר׳ אברהם פֿון באָלאָניע, ר׳ יהודה איש מודיאנה (דע מאַדענאַ?), ר׳ ישראל פֿון רוים און פֿון אַנדערע, וועלכע האָבן מחרים געווען איינעם אַן עמנואל פֿון פֿערראַ, אַ גבירישער ייד, אַ תקיף, וועלכער האָט באַרויבט אַ ייד מיטן נאָמען ר׳ אברהם רפֿאל פֿון באָלאָניע און וויל זיך נישט שטעלן צום משפּט. אין זיין לשון: ״כל אלה חברו אל עמק שוה, ושבו ובאו אל עין משפּט הוא קדש והנם יצאו בחרבם ובקשתם לקראת איש מוחזק אלם מפּחיד ומבהיל״.

באַווייזנדיק פֿון הלכה־שטאַנדפּונקט, דעם אומרעכט פֿון עמנואל, פֿירט ער אויס: ״לכן ארים קולי כנחש ואשאג כארי אשר ראיתי מחנות קדושי עליון החכמים הנוראים, הנפּרטים בזכרון שמותם... אף אני אהיה מחובר ומשותף לגזירתם. וגזירתם באלה הדברים היא גזרתי; וכחם — כחי; וידם — ידי ד׳... ודברי אלהים חיים הם ודעתם דעת עליונים...״

ער באַנוגנט זיך אַבער נישט מיט אַט דער שארפקייט אויפן לאַנגן שליאַך פֿון הלכה און רבנות־שטאַנדפּונקט, עס רעגט אים ממש צו אַ פּאַר־מעסט — אַנצופּאַלן אויף דעם זון פֿון באַרימטן פּוסק מהר״י מינץ, עס ברענט אין אים די אַלטע קנאה און נקמה־געפֿילן. אויב ער דערמאָנט נאָך דעם פּאָטערס נאָמען מיט רעספּעקט, אינסינואירט ער קעגן זון וועמען ער רופֿט: ״חתול, בעל עכבר״ און דערציילט: ״וטעות גדולה טעו בינו ובין אביו הגאון מהרר״י מינץ ז״ל וזכר שם מינץ נתחלף בפי הטועים רכי לבבות ועכורי דעות ואף הטה את לב הארץ הרחוקה בחתימתו שם אבי״ה ואין שם זה מוכתר לו רק שמו דא״ה והוא הטמא הנקרא איה בלתי אות בית ובלתי אות יוד...״

ער דערציילט אויך, אַז אים זענען באַקאַנט די אַלע געלערנטע, גרויסע און קליינע תלמידים פֿון אומעטום און זיין נאָמען געפֿינט זיך אַפֿילו נישט צווישן די קליינע. בלויז דעם פּאָטערס מי און אַנשטרענגונג האָט אים דערמעגלעכט צו באַקומען סמיכה ״נתלבש בטלית ישן וקרוע ובלוי בשם טלית אביו הגאון ז״ל והוא טרח אבי אברהם בחייו להלמו נזר שאינו מסובב לגובה ראשו במקום שמוחו רופף ומזוהם...״

ער רופֿט צו באַשטראָפֿן דעם ר׳ אברהם, ביז ער וועט זיך בייגן פֿאַרן דעת פֿון די גדולי התורה:

„לכן הננו קורא הקריאה הזאת לכל משמשי תלמוד ואף אני מטיל ארס נחש יעקב על כל תלמידי ותלמידי תלמידי הן תופֿסי ישיבה, הן רבני עם, הן חברים, הן תלמידים לצאת בחרבם השנון נגד המחלוקת שאינה לשם שמים...

„נאם הצועק בצוותם הלוחם נקמות לכבוד קונינו שנתן לנו עוז ותעצומות איש חלק עפֿר עלג השואה ממהומות, הקטן בית יעקב אש הבוער כתנור אב ב״ד בעולם הנשמות״.

נאָך צוויי רבנים האָבן געחתמעט דעם פּסק־דין, דער פֿריער־דער־מאָנטער ר׳ אייזיק מרגלית, זון פֿון ר׳ יעקב מרגלית און ר׳ ברוך ב״ר יוסף און זייערע חתימות ווערן באַשטעטיקט דורך ר׳ שמואל ב״ר פּנחס און ר׳ משה ב״ר אפֿרים וישל (פֿישל), פֿאָטער פֿון ר׳ שלום שכנא, באַרימטער לובּ־לינער ראש־ישיבה.

אויף דער זייט פֿון דעם ר׳ אברהם מינץ, האָבן זיך געשטעלט צוויי פֿראָמינענטע איטאַליענישער בנים: „יודא ליווא מפֿירארא״ און „עזריאל ב״ר שלמה דאיינה״ (געחתמעט זיין פּסק־הלכה „יום ו׳ כ״ב מרחשון, לתת להם פּאר תחת אפֿר וגו׳). ביידע שרייבן מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם, געצוימט, מיט רעספּעקט צו ר׳ יעקב פּאָלאַק. זיי רעווידירן אָבער און פֿרעגן אָפּ טיילן פֿון זיין הלכה־קריטעריום, וואָס שייך דעם קאָנפֿליקט צווישן ר׳ אביה מינץ און די אָנדערע רבנים.

דער ערשטער, פֿאָטער פֿון ר׳ אברהמס פֿרוי, באשולדיקט אָפֿן ר׳ יעקב פּאָלאַקן אין פּערזענלעכן האַס און נקמה קעגן ר׳ אברהם מינץ. ער שרייבט צוו״א: „בקנאי קנאת ד׳ צבאות, באתי ללחום מלחמתה של תורה לכבוד ד׳ ית׳ בחבורת חברים יצ״ו, בראותי שמהר״ר יעקב פּולק חרף וגדף הגאון מהר״ר אברהם מינץ סג״ל יצ״ו והפֿליג לדבר ונדה והחרים מהר״ר אברהם ראוי לנדות ולהחרים, כאשר אינו ת״ל לעת כזאת עד ילובן דינו כאשר נבאר וחשובים כחרס הנשבר דלית ביה ממש כאשר אבאר אי״ה.

„ראשונה בהיות שמפֿורסם שמהר״ר יעקב הנ״ל הוא שונאו של מהר״ר אברהם הנ״ל אין בנדיו ממש, הגם אם היה מהר״ר אברהם יצ״ו הנ״ל ח״ו ראוי לנדות ולהחרים, כאשר אינו ת״ל לעת כזאת עד ילובן דינו כאשר נבאר אי״ה מ״מ אין בנידוי מהר״ר יעקב יצ״ו הנ״ל ממש״...

דער פֿיראַרער רב מאַכט קלאָר דעם דין, ער האָט געגוג קוראַזש אַרויס־צוטרעטן קעגן ר׳ יעקב פּאָלאַק און באַווייזן זיינע טעויות, זיג־זאַגישקייטן

אוּן זײַנע אומלאָגישע אויספֿירן. ער שרײַבט זאָכלעך, כמעט אָביעקטיוו, אָבער ווי געזאָגט, מיט גרויס דרך־ארץ, שוין אָפּגעריידט פֿון וועלכער ס׳איז גיפֿטיקער פֿיינטשאַפֿט.

ער דערמאָנט אויך, אַז ר׳ יעקב פֿאָלאָק איז נישט געווען געניג איבער־פֿאָרמירט וועגן גאַנצן סכסוך, אוּן אַז דאָ איז גאָר נישט געווען קיין פֿראָגע פֿון „כבודו של הזקן הגאון מהר״ר יעקב מרגלית ז״ל...״ ער איז געווען אָנגעוואַנדט ביי דער געשעעניש אין יאר רס״ט אוּן געהערט ווי דער מהר״י מינץ, האָט עפּּנטלעך דערקלערט, אַז אַלץ וואָס זיין זון ר׳ אברהם האָט געשריבן וועגן דעם גאון ר׳ יעקב מרגלית, איז געווען מיט זיין צושטימונג... ער האָט אויך געהערט ווי ר׳ אברהם האָט זיך אויסגעדריקט, אַז ער פֿילט זיך נישט שולדיק אין וועלכן ס׳איז אומרעכט מיט אַ וואָרט קעגן דעם מהר״י מרגלית אוּן אויב יאָ, בעט ער מחילה פֿון אים א. א, וו.

ס׳איז וויכטיק צו דערמאָנען, אַז ר׳ יהודה מינץ פֿון פּאַדוואה (פּאַדוע), איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אייניער פֿון די גרעסטע רבנים אין דור, באַזונדער אין איטאַליע. ר׳ אליה קאַפּסאַלי, וועלכער איז באַקאַנט אַלס וויכטיקסטער אינפֿאָרמאַטאָר וועגן די אשכנזישע יידן אין איטאַליע ביזן 16־טן י״ה, שילדערט זיין לוויה אין פּאַדוע. אויך זיין זון־נאָכפֿאָלגער ר׳ אברהם איז באַוואוסט אַלס קעמפֿערישע רבנישע פּערזענלעכקייט (6 ב.).

מיר האָבן שוין דאָ אַביסל צופֿיל מאריך געווען וועגן איין פּאַסירונג אין ר׳ יעקב פֿאָלאָקס לעבן, וואָס איז געווען רייך מיט אַזעלכע „אינצידענטן״ אוּן וועלכע באַווייזן קלאָר זיין כאַראַקטער אוּן שנעלן טעמפּאָ.

אויך פֿון קראָקע האָט ר׳ יעקב פֿאָלאָק געמוזט אַנטלויפֿן, נאָכן אָפּזיצן אויפֿן אָרטיקן כסא הרבנות איבער אַ פֿערטל־יאָרהונדערט, צוליב זיין „פֿאַרטשעפּען״ זיך מיטן הויף־דאָקטאָר פֿון דער קעניגין באַנאָ, וועלכער האָט אויסגענוצט תקיפֿות און רעגירונגס־פֿראָטעקציע קעגן דעם שטאָט־רב.

דער דאָקטאָר, וועמעס נאָמען ס׳איז געווען שמואל, איז באַשולדיקט געוואָרן אין האָבן אינטימע באַציאונגען מיט זיינס אַ חברס אַ פֿרוי. דער לעצטער איז געקומען צום רב, פֿרעגן אַ שאלה, האָט דער רב געפּסקנט, אַז אזוי ווי דער דין „סוטה״ איז הייַנט נישט נוהג, איז די בעסטע זאַך, זיך גטן מיט דער פֿרוי.

דער דאָקטאָר האָט אָבער נישט געוואָלט דולדן דעם דאָזיקן חשד, נישט געוואָלט שעדיקן זיין רעפּוטאַציע, האָט ער פֿון דער קעניגין באַקומען שוץ פֿאָר אַ פֿאַרברעכן, וואָס לויט דאַמאָלטיקן פּוילישן געזעץ איז פֿאָר אַן אוממאָראַלישן פֿאַרברעך געקומען טויט־שטראָף. ער, דורך די רעגירונגס־אינ־

סטאַנצן האָט געזודפֿט דעם רב, פֿאַרוואָס ער האָט זיך אָנגענומען די עוולה פֿון פֿאַמיליע־פֿאַרראַט. דער רב האָט צוליב זיין קאָנסעקווענטער שטעלונג געמוזט פֿאַרלאָזן פּוילן, די מדינה, וואָס איז אַ דאַנק אים געוואָרן „לתורה ולתעודה".

ר׳ יעקב פּאָלאַק איז אַוועק קיין ארץ ישראל, געוואוינט אַ שטיקל צייט (לערך 10 יאָר) אין ירושלים, ווי עס ווייזט אויס, זיך נישט געקענט צופֿאַסן צום דאָרטיקן גייסט און געמוזט צוריק קיין פּוילן, פֿאָרנדיק דורך טערקיי (אין יאָר 1532), וואו ער איז אויפֿגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד. אויפֿן וועג אַהיים האָט ער געגעבן זיין הסכמה אויפֿן ספֿר „ברכת אברהם" (וויניציא 1552) פֿון ר׳ אברהם ב״ר שלמה טריווש, און צוריקקומענדיק קיין פּוילן, האָט ער זיך באַזעצט אין לובלין, וואו ער איז לויט איניקע ביאָגראַפֿן — דאָרט געשטאָרבן אין יאָר הש״א (7).

פֿון די אָנגעזעענסטע תלמידים זיינע, זענען באַקאַנט: ר׳ שלום שכנא, דער „ארי שבחבורה", וועגן וועמען מיר ווידמען אַ גרויסן טייל פֿון דער מאָנאָגראפֿיע און ר׳ מאיר (קאָצנלבויגן) פּאָדוואָ, אַיידעם פֿון דעם פֿריער־דערמאָנטן ר׳ אברהם מינץ (געוואָרן זיין טאָכטער חנה), און נאָך דער פּטירה פֿון ר׳ אברהם (זון פֿון ר׳ יהודה מינץ) געוואָרן ממלא מקומו צו פֿאַר־נעמען דאָס כסא הרבנות אין פּאָדוואָה. ער איז דער זיידע פֿון לעגענדאַרישן איין נאַכטיקן פּוילישן קעניג ר׳ שאול וואל פֿון בריסק דליטא און לובלין (8).

לויט שלמה ברוך ניסנבוים (9), איז ר׳ יעקב פּאָלאַק דער גאון מהר״י קאָפּעלמאַן, וועלכער וועלט געבראַכט אין דרכי משה (10), און אַז דאָס איז דער נוסח פֿון זיין מצבה אויפֿן לובלינער בית־עלמין:

אבל וקינה אעורר בבכי ובדמע אשורר,
על אשר פה טמן הגאון מוהר״ר קופלמן,
ר׳ יעקב הלוי שמו וטעמו ונמוקו עמו,
בקי בחכמת כל הספרים ובפרט בששה סדרים
ומי הרביץ תורה כמותו, ומי יוכל לספר תהלתו
הוא אביר התורה אבן פינה יקרה,
אשר שמו בכס נחתם אביר יעקב התם,
ב״ר יהורה הלוי ז״ל ונפטר כ״ג סיון
ונקבר יום א׳ ש״א לפ״ק

איזיק הירש ווייס (תקע"ה — תרס"ה), אין „דור, דור ודורשיו" (ז. 252), שרייבט, אַז ס'איז באַוואוסט, אַז דער ר' יעקב פּאָלאַק, דער, וואָס האָט געשאַפֿן די מעטאָדיק פֿון פּלפּול און „חלוקים"־לערנען איז ר' יעקב פּאָלאַק ב"ר ר' יצחק (אַ דריטער ר' יעקב פּאָלאַק). ווייס האָט דאָ אַוודאי געמאַכט אַ טעות, פֿאַרבייטנדיק דעם ר' יעקב פּאָלאַק ב"ר יהודה מיט ר' יעקב פּאָלאַק ב"ר יצחק, תלמיד פֿון מהר"ל מפּראָג (געבוירן אין יאָר 1560 — געשטאָרבן אין יאָר 1594).

וועגן דער אידענטישקייט פֿון דער מצבה, זענען דאָ מיינונגס פֿאַרשידנקייטן. שמואל ווינער (11) ברענגט פֿאַרשער שלמה זלמן חיים האַלבערשטאַם (שזח"ה), אַז דאָס „וואָס ער האָט אין „ישורון" געדרוקט די (אויבן־ציטירטע) מצבה פֿון ר' יעקב קופּלמאַן אלס ציון פֿון ר' יעקב פּאָלאק, האָט ער געמאַכט אַ טעות, און אַז דעם זעלביקן טעות, האָט אויך געמאַכט חיים דוב פֿרידברג אין זיין „לוחות זכרון", וויל דער נוסח פֿאַסט זיך נישט. ס'זענען שוואַכע גראַנישט זאָגנדיקע טיטולן, בכלל בלאַסע שאַבלאָניש מליצהדיקע אויסדרוקן (12). אויך דוד קויפֿמאַן שרייבט אינעם נאָמען פֿון אַ צאָל פֿאַרשער, אַז די מצבה איז נישט פֿון ר' יעקב פּאָלאַק, אַז דער נאָמען קאָפּלמאַן, האָט גראַנישט קיין פֿאַרבינדונג מיט אים. מיט אים איז אויך מסכים א. א. הרכבי (דאָרט ז"ז 159 — 161), ער איז מיט דער מיינונג, אַז פּאָלאַק און קופּלמאַן זענען צוויי באַזונדערע פערזאָנען (13).

ר' שלום שכנא איז געווען דער פֿולשטענדיקער נאָכפֿאָלגער און פּערזאָניפֿיצירונג פֿון ר' יעקב פּאָלאַקס שיטה אין לערנען, דער מפּלפּל ווען כער האָט באַווייזן, אַז ס'קענען זיין אויסגעריסן עטלעכע דפֿין (בלעטער) אין דער גמרא און דורך פּלפּול דאָס אויסגלייכן, מ'זאָל נישט דערקענען, אַז ס'פֿעלן זייטלעך.

אין אַנגעזיכט פֿון שפּעטערדיקן לערן־פּערספּעקטיוו, האָבן די גדולי־הדור געמוזט באַקעמפֿן דאָס פּלפּול־לערנען.

דער מהר"ל מפּראָג שרייבט (אין זיינע חדושים אויף תורה): די, וואָס שטעלן דעם פֿונדאַמענט פֿון זייער לערנען אויף פּלפּול־פֿאַרשאַרפֿטקייט... וואָלט פֿאַר זיי גלייכער געווען זיך אויסלערנען נגרות (סטאָלעריי). אים האָבן נאָכגעפֿאָלגט די גרעסטע גאונים פֿון 17־טן און 18־טן י"ה, איניקע מיט דערפֿאָלג און מערסטע אָן דערפֿאָלג (14).

דער מהר"ל (ר' יהודה ליווא ב"ר בצלאל) באַקלאָגט זיך אויף דערויף, וואָס אפֿילו אין זיין שטאָט פּראָג האָבן נישט אַלע אויפֿגענומען זיינע געדאנקען ווי געהעריק און אָפֿן זיך אַרויסגעזאָגט :נתקה עולו אשר הכביד עלינו"...

בלויז נאָר יחידי סגולה האָבן זיך צוגעהערט צו אים (15).

פֿון די גרעסטע אָנהענגער פֿון אָט־דער מהר"לס שיטה, אין קאָנטראָסט צו דער פֿון ר' יעקב פּאָלאַק, איז געווען דער ווילנער גאון: דער היטער פֿון אַ סדר אין לערנען; דער גרויסער גראַמאַטילאָג, און אייגער פֿון די גרעסטע תנ"ך־קענער און פֿאָרשער.

די קינדער פֿון גר"א שרייבן וועגן זייער פֿאָטער:

„ויותר שהיה חכם למד דעת את העם וחזקם ואמצם שילמדו בסדר נכון... בראשונה הזהיר להיות בקי בכל כ"ד ספרים עם הנקודות והטעמים... ועל צבאם דגל חכמת הדקדוק... ששה סדרי משנה שגורים בפיו עם כללי פירושיה המפורסמים, ועל צבאה דגל גרסותיה הנכונות... אחר הזהיר על דרכי העיון בים התלמוד ולעיין היטב בפירוש רש"י ובפירוש בעלי התוספות. ודברי חדודין צוה להמניע" (16).

דער גאון האָט שטאַרק געהאַלטן פֿון לערנען לויט אַ סדר. ער אַליין האָט אויף דעם געביט אַרײַנגעבראַכט זײַן וויטאַלע קראַפֿט און פֿענאָמענאַלע ידיעות סיי אין שפּראַך־וויסנשאַפֿט און סיי אין וואָרט־דערקענטעניש, אין וועלכע ס'ווייזט זיך אַרויס זײַן גרויסקייט, פֿונקט ווי אין זיינע אַנדערע מאָנומענטאַלע ווערק — אָבער וועגן דעם אין אַ וויטערדיקן קאַפּיטל.

/ o /

הערות:

(1) מגילת פּוילן, ז"ז 63 — 64.

(2) דרכי משה אה"ע, ד' ברלין, סימן קכ"ד ס"ק ט.

(3) דער רמ"א דער שטענדיקער היטער פֿון יידישן מנהג, דאָס לויכט, וואָס האָט בא־לויכטן דעם יידישן הימל אין פּוילן, שטעלט זיך דא אויך אויף דער זייט פֿון „כח דהיתרא עדיף". ער פּסקנט, ווי ר' יעקב פּאָלאַק וועגן דעם דין פֿון מיאון, נישט רעכענענדיק זיך מיט דער פֿאַרדאָמונג פֿון די גרעסטע רבנים. ער זאָגט אויך: „כי תוכל אשה שנישאת בקטנותה למאן אפילו בזמן הזה (רמ"א אה"ע סימן קנ"ה ס"ק כ"ב).

(4) ר' משה איסרלס איז געבוירן נעווארן אין יאָר הר"פ (1520) אין קראקע בייַ רייכע עלטערן. זיין פֿאָטער ר' ישראל, איז אויך געווען פֿרנם אין קראקע. ער איז נעווען תלמיד פון ר' שלום שכנא, ראש ישיבה אין לובלין אלס נאכפאלגער פון ר' יעקב פּא־לאק און נעווארן זיין איידעם, חתונה געהאַט מיט זיין טאכטער גאלדא (זע „דרכי משה", יו"ד ק"י, ד') זי איז געשטארבן זייער יונג, אין עלטער פון צוואנציק יאר און ער האט נעהיראט מיט דער טאכטער פון ר' מרדכי נרשון, שוועסטער פון ר' יוסף (מחבר

פון ספר „שארית יוסף"), ער איז אבער נעבליבן דער פארערער פון ר' שלום שכנא און ר' יעקב פאלאק און איז מערסטע הלכות נעפסקנט ווי זיי. אויסער ביים דין וועגן פלייש, וואס איז נעווייקט נעווארן אין די דריי טעג אבער נישט נעזאלצן, האלט ר' יעקב פאלאק, אז מען מעג לכתחלה דאס טאן און ער דערלויבט בלויז, אז עס איז שוין אפגעטאן געווארן („בדיעבד") און ס'שטייט דערביי א גרויסער שאדן (תורת חטאת כלל ד', דין נ').

(5) עדות זאגן פון ר' ישראל בן ר' שלום שכנא שו"ת רמ"א כ"ה: „וכן קבלתי הלכה למעשה מאדני מורי אבי הגאון רבן ומאורן של כל בני הגולה מהר"ר שלום המכונה שכנא זצוקללה"ה הכ"מ אשר העמיד תלמידים הרבה מסוף העולם ועד סופו ומפיו חיים ומיפיו שותים. וחי נפשי עולמים דזמנין סגיאין בקשתי עם הרבה לומדים שיעשה פוסק ותשובותו היתה מחמת רוב חסידותו וענותנותו וכו' יודע אני דשוב לא יפסקו כ"א כאשר אכתוב מטעם דהלכה כבתרא ואין וצוני שיסמכו העולם עלי... ומה"ט לא עשה נמי הגאון מהרי"ף שום ספר... אף כי היה נחשב בעיניהם כיוהרא..."

זע, הרב י. ל. הכהן פישמן (מיימון) — שר הדתות מדינת ישראל), סיני, שנה ב' כרך ד', ז"ז תי"ח — ר"ך; תשובה בדין כבלנות, כתב יד קודש, מהגאון הנפלא מרן שלום שכנא זצ"ל מלובלין (עם הנהות מתלמידו הגאון רבינו הרמ"א זצ"ל מקרקא); זע אויך ש. אסף, השגות הגאון ר' שמואל הלוי על תשובת הגאון ר' שכנא (דארט, ז"ז תקל"ב — תק"נ); זע אויך, כתבי הרב י. ל. הכהן פישמאן, רשימה ביבליוגרפית, ערך 276

ר' שכנא האט, ווי עם ווייזט אויך נעשריבן נעווארן אין הנהות, אויך פסקי דינים. אבער נישט מיט פארמעסט לויט זיין גרויסקייט אין לערנען און אויטאריטעט אין הלכה.

מאדלינגער אין זיין „חיי אריסטו" (ז. 66), דערמאנט א ספר פון ר' שלום שכנא א. נ. „משפטי שלום", א שיר' באזירט אויף אלף בית און נעטיילט אין זיבן טיילן פאר יעדן טאג פון דער וואך און לויט דער צאל מצוות. (ארט און צייט פון דרוק וועלכע נישט אנגענעבן).

(6) דער לשון פון פסק החרם און די פסקים מבטל צו מאכן דעם חרם פון צוויי איטאליענישע רבנים נעפינט זיך אין אייזנשטאדטס „דעת קדושים", פסרבורג, תרנ"ז, ז"ז 6 — 36. מיט אלע פרטים און אנטוויקלונגען. זע אויך, חאנעס, תולדות הפוסקים, ז"ז 380 — 381 וועגן ר' אברהם מינץ, דעם מחבר פון „סדר נטין וחליצה" און ממלא מקום פון ר"י מינץ אין די יארן רס"ד — רפ"ו.

(6 ב.) זע: אלכסנדר מארקס
Studies in Jewish History and Booklore
ניו־יארק, 1944, ז. 107;

משה אביגדור שולוואס, „דאס אשכנזישע יידנטום אין איטאליע", סעפעראטער אפדרוק פון ייווא־בלעטער, באנד 34, ניו יארק, 1950, ז"ז 177 — 178.

ר' יהודה מינץ איז דאך נעווען דער תלמיד מובהק פון ר' מאיר מרוטנבורג און באטראכט נעווארן אלס איינער פון די גדולי ההוראה.

(7) זע: דעת קדושים, ז. 68; דארט, משפחת מינץ, ז. 83; עיר תהלה, ט"ו, קרית נאמנה, ז. 306, גדולת שאול ז. כ"ט א. א. מקומות.

(8) אוצר ישראל; „דעת קדושים", דארט, דארט.

דער מהר"ם (ר' מאיר ב"ר יצחק) פדווהה איז נעבוירן נעווארן אין קאצענעלבאגן, דייטשלאנד, איז יאר רמ"ב — 1482 און איז נפטר נעווארן אין פאדוא שבט שכ"ה — 1565.

(9) לקורות היהודים בלובלין, ז. 16; זיך שטיצנדיק אויף דער באשטעטיקונג פון סטראצקער רב י. לעווינשטיין (נאכבאמערקונג צום „קרית נאמנה").

(10) סימן תס"ז ס"ק ח'.

(11) זע, דעת קדושים, ז"ז 70 — 71.

(12) דאָרטן, ז"ז 152 — 153, באריכות.

(13) זע, ניסנבוים, „נוספות והערות", ז"ז 159 161.

(14) חוות יאיר סימן קכ"נ: ר' יונתן אייבשיץ „יערות דבש"; זיין באָקאַנטער ר' יעקב עמדין, אַר האָט וועגן דעם נישט געהאָט קיין אַנדערע מיינונג אוֹן אזוי פֿיל אַנדערע גדולי הדור.

(15) זע, אסף, מקורות לתולדות החנוך — א ברייטע אָפּשאָצונג פֿון מהר"ם פּאָר־זענלעכקייט אוֹן זיין השפּעה.

(16) „ווי גרויס געלערנט ער איז נעווען, האָט ער געלערנט דאָס פּאָלק צו זיין באַוואוסטזיניק... זיי דערמוטיקט צו האָבן מוסטערהאַפֿטע מעטאָדעס אוֹן נענויעם סדר הלמוד... צום ערשטן דאַרף אַ ייד זעען צו זיין אַז ערודיט אין תנ"ך, מיט אַלע רענעלן פֿון פונקטאציעס, אינטאָנאציעס, פּסקי, טעמים אוֹן גראָמאָטיק... נאָכדעם זיך אויסלערנען די זעקס טיילן משניות... דערנאָך זיך לאַזן שווימען אינעם ים התלמוד מיט פּירוש רש"י אוֹן תוספות... אוֹן אויסמיידן איבעריקע פּאַרשפּיצקייט..." זע, הקדמה צום הגר"אס הנהות אויף שלחן ערוך אורח חיים.

/ o /

ה

דער אויפטו פון פּלפּול

ווי אַזוי איז דער פּלפּול אַרייַנגעוועבט געוואָרן אין דער קולטור פֿון פּאָלקס־קאָלעקטיוו? וואָס איז געווען די סיבה פֿון זיין איינפֿלוס? ווי אַזוי האָט מען אים באַקעמפֿט?

אַ סך מיינען, אַז דער פּלפּול און די „חלוקים"־שעורים אין די פּוי־לישע ישיבות, איז געווען דער אויפֿטו פֿון ר' יעקב פּאָלאַק, זיי פֿאַרלאָזן זיך אויף ר' דוד גאַנז, וועלכער באַהויפּטעט אַזוי אין זיין רבנות־כראָנאָלאָ־גיע (1). דער אמת איז, אַז ר' יעקב פּאָלאַק איז נישט געווען דער שאַפֿער פֿון אָט־דעם סאָרט לערן־פֿראָגראַם, וואָס האָט אין אַ געוויסן זין קאָמפּלי־צירט און פֿארקרומט דאָס תלמודישע לערנען און אויסגעפֿילט דעם חלל פֿון יידישן געדאַנק אין דער בלי־עפֿאָכע פֿון פּוילישן יידנטום.

דער פּלפּול־סיסטעם איז נאָך פֿון פֿריער געווען שטאַרק אַנטוויקלט אוֹן פֿאַרשפּרייט אין די דייטשישע ישיבות, פֿון דאָרט איז ר' יעקב פּאָלאַק,

ווי אַ מלאך פֿון גאָט, געקומען קיין פּוילן אַרגאַניזירן ישיבות און ער האָט פֿאָפּולאַריזירט דאָס פּלפּול־לערנען, וואָס האָט פֿאַרכאַפּט די מוחות פֿון אַלע ראשי ישיבות און תלמידים, נישט וויסנדיק פֿון קיין גרענעץ פֿון לאָגיק און הלכה־אויספֿיר.

אין דייטשלאנד איז געווען שטאַרק פֿאַרצווייגט די שיטה פֿון פֿאַר־שפּיצטן פּלפּול, באַזונדערס אין די גרויסע ישיבות פֿון אוגסבורג, נירנבורג, און רעגנסבורג. דער דרך פֿון פּלפּול און „חלוקים" איז געווען איינגעפֿירט נאָך אין דער צייט פֿון ר׳ יעקב וויל (מהרי״ו נפֿטר געוואָרן שנת ה״ר — 1440) תלמיד פֿון באַרימטן פּוסק און גדול הדור (2) ר׳ יעקב ב״ר משה הלוי מהרי״ל (מהר״י מולון, נפֿטר געוואָרן הקפ״ה — 1425). ער שרייבט:

„ודאי כשאנו מפלפלין ולומדים חריפות כגון בזמן התוספות, אז אנו רגילים למשקל ולמטרח בדקדוקים ובחלוקים דקים, כמיעל פילא בקופא דמחטא״ (3) און דאָס — נישט געקוקט, וואָס די דייטשישע רבנים האָבן זיך פֿאַראינטערעסירט מיט חקירה און דער מהרי״ל שרייבט דאָך מיט אַזויפֿיל רעספּעקט וועגן רמב״ם, אויך וועגן זיינע חקירה־ספֿרים. אין דער צייט פֿון מהר״י וויל האָט זיך אָנגעהויבן אין דייטשלאַנד די נייע תקופֿה אין לערנען. ער, ווי די רבנים נאָך אים האָבן זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט דינים און הלכה־באַגרינדונג, אין די ישיבות האָט מען אָבער שוין אָנגעהויבן לער־נען מיט פּלפּול־שאַרפֿקייט, זאָגן פּשטלעך אויף יעדן דקדוק אין תלמוד און זיך פֿאַרנעמען מיט גרעניצלאָזע חלוקים, מאַכנדיק דעם אייגדרוק פֿון „דורכפֿירן אַ העלפֿאַנט דורך אַ לעכל פֿון אַ נאָדל״ (4).

ר׳ יעקב פֿאָלאַק איז דאָס קינד פֿון אָט־דער תקופֿה און דער גרעסטער פֿאָפּולאַריזאַטאָר פֿון אָט־דעם סאָרט לערנען „לחדודי בעלמא", בלויז צו־ליב שאַרפֿזיניקייט, אַ קינסטלעכער צייט־פֿאַרטרייב אין לערנען".

ר׳ יעקב פֿאָלאַק, ווי דער שאַרפֿסטער קאָפּ און מערסט באַגאַבטער ראש ישיבה, האָט צוגעצויגן תלמידים צו אַזאַ לערנען, גייענדיק מיט זיי ביז דעם לעצטן מעגלעכסטן פונקט פֿון אָט־דער פֿאַרשאַרפֿטקייט, וואָס איז מיט אַ צוויי דורות נאָך אים, אָפּגעפֿרעגט געוואָרן כמעט פֿון אַלע רבנים, אַנ־רופֿנדיק דעם שטייגער לערנען „דרך עקלותן", „למוד של הבל ושוא". אַז אַזאַ לערנען איז בלויז פֿאַרבלענדענדיש, פֿירט קיינמאָל נישט צום לאָגיש־אמתן אויספֿיר פֿון דין; אַז דאָס איז אומזיסטער צייט פֿאַרטרייב און מ׳קען בשום אופֿן נישט זאָגן אויף אַזאַ לומדישן דרך — אַ דרך „עקש ופּתלתול", אַז גאָט זאָל האָבן דערפֿון הנאה, אַז „חדי אלהים בפלפולא", ווי מ׳פֿלעגט זאָגן אין צייט פֿון מהר״י וויל (5).

איינער פֿון די גרויסע רבנים אין יענעם דור, ר׳ ישראל בן ר׳ חיים באַוואוסט אַלס מהר״י ברונא, אַן אויטאָריטעט אין הלכה, תלמיד פֿון מהר״י וויל, און ר׳ דוד שווידניץ, איז שטאַרק באַגייסטערט פֿון אָט־דעם פּלפּוליס־טיק־סכאָלאַסטישן לערנען. ער שרייבט: „עיקר הרבּנות תלוי בפּלפּול״ (6), דאַקעגן אַ שפּעטערער גדול אין נגלה און נסתר, ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ, דריקט זיך אויס וועגן יענער עפּאָכע פֿון פּלפּול אין דייטשלאַנד: „ויהיה ג״כ חידוד, דהיינו לתרץ בדרכים אמתים כל אוישברנגר (אויגנסבורגער) וכל נירנ־ברגר וכל רעגיר שפּורגער (רעגינסבורגער) /7/.

„... והנה יש כת משוגעים האומרים: החלוק מחדר, האומר כן ראוי לנזיפה... כשנעשה מחודד — מה עושה בחידודו? הלא אין חדודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת, ועוד איך עשו ר״ת ור״י וכל בעלי התוספות הדודים רק ע״י למוד תורת אמת ובקיאות מסכתות והתמדה. רק דבר זה מצוה ובו ידבקון״.

ר׳ יעקב פּאָלאַק האָט דעם דאָזיקן סיסטעם געבראַכט קיין פּוילן דירעקט פֿון די דייטשישע ישיבות, ער האָט אָבער, ווי דער אמתער „סיני ועוקר הרים״ זיך נישט פֿאַרלאָזט אויף די חלוקים און פּלפּולים, וואָס שייך אַרויס־געבן אַ פּסק הלכה אויפֿן סמך פֿון פּלפּול און דערפֿאַר, קאָן זיין, האָט ער זיך צוריקגעהאַלטן פֿון אַרויסגעבן ספֿרים, נאָר בלויז דאָ און דאָרט גע־מאַכט הגהות.

ווי אַזוי האָט אויסגעזען דער יידישער ישוב אין פּוילן פֿון פֿאַר און נאָך ר׳ יעקב פּאָלאַק?

נאָכן אָפּוואוינען אויף פּויליש און ליטווישן באָדן קרוב פֿינף הונ־דערט יאָר, האָט זיך נישט באַווייזן קיין אייניציקער פּראָמינענטער גדול. ס׳זענען געווען גרויסע סוחרים און באַנקירן. די כראַניקעס פֿון יענע יאָרן דערציילן פֿון קעניגין און פּריצים, וועלכע זענען געלעגן אין די קעשענעס ביי די רייכע יידן. זיי דערציילן אָבער נישט וועגן די גייסטיקע אויפֿטוען און דערגרייכונגען פֿון פּוילישע און ליטווישע יידן אין יענע פּעריאָדן.

ס׳זענען געווען גרויסע געלערנטע אין פּוילן, גרויסע לומדים, גרויסע מעדיקער — ס׳האָבן אָבער געפֿעלט די גייסטיקע צענטערס, די גרויסע ישיבות. פּוילישע לומדישע יונגעלייט האָבן אָנגעפֿילט די ישיבות אין דייטשלאנד און די געלערנטע — די אוניווערזיטעטן אין איטאליע.

ר׳ אליעזר מביהם (בעמען — טשעכאָסלאָוואַקיע), איינער פֿון די בעלי התוספֿות שרייבט וועגן גייסטיקן מעמד פֿון יידן אין פּוילן און רוסלאַנד:

„הנה ברוב המקומות במדינות פּוילן ורוסיא, שאין שם לומדי תורה **מתוך דחקם, והם שוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו, והיה להם לשליח** צבור ולמורה צדק וגם למלמד לבניהם מפני שאין כל ספוק ביד כל צבור **וצבור ליתן להם שכר למחיתם**" (8).

/„אין די מערסטע ערטער אין פּוילן אוּן אין רייסן, וואו ס׳געפֿינען זיך נישט קיין לומדי תורה, ווייל זיי זענען דאָרט אָרעם, דינגען זיי זיך אייַ־נעם אַ געלערנטן מענטשן, וואו זיי געפֿינען נאָר אַזעלכן, ווערט ער בייַ זיי אַ שליח צבור, א מורה צדק אוּן אַ מלמד פֿאַר זייערע קינדער.../.

ס׳זענען געווען געצייַלטע לומדים, גרויסע געלערנטע, באַרימטע מע־דיקער. די מאַסן זענען אָבער נישט געווען דערהויבן צו תורה אוּן וויסן. ערשט אין 15־טן אוּן 16־טן י״ה, האָט זיך דער מצב מיטאַמאָל געענדערט אַ דאַנק דעם קעניג זיגמונט דעם ערשטן (געקיניגט פֿון 1506 — ביז 1548), וועלכער האָט אויפֿגענומען מיט אויסערגעווייַנלעכער גאַסט־פֿריינטלעכקייט די יידישע אייַנוואַנדערונג פֿון מערב (9).

ס׳האָבן זיך קיין פּוילן אַ לאָז געטאָן יידן פֿון די מערב־לענדער, וואו זיי האָבן זיך אָנגעליטן פֿון פֿאָראָמען, יסורים אוּן ליידן. פֿונעם רהיין ביז צום דאַנוי; פֿון עלזאַס ביז ברין, האָבן יידן געקרעכצט אונטערן יאָך פֿון די קריסטלעך־יעזואיטישע פֿאַרפֿאָלגער. אין פּוילן האָבן זיי געפֿינען אַ שטיקעלע מקום מנוחה אוּן געטראַכט פֿון פּה־לין (דאָ צו בלייבן). זיי האָבן מיט גרויס פֿלייס אוּן ענערגיע געזומען איבערפֿלאַנצן תורה־צענטערן, אַזוי, אַז פּוילן איז געוואָרן דער גרויסער קולטור־צענטער, ווי פֿראַנקרייך אוּן דייטשלאַנד אין דער עפּאָכע פֿון חכמי צרפֿת.

ר׳ יעקב פּאָלאַק איז געווען אייַנער פֿון די, וואָס האָבן אַממערסטנט אויפֿגעטאָן פֿאַר אָט־דעם תורה־ אוּן גייסט־אויפֿבלי אין פּוילן אוּן די שטאָט, וואָס האָט מערסטנס בייַגעטראָגן צו אָט־דער גייסטיקער עליה איז געווען די שטאָט לובלין מיט דער גרויסער ישיבה, וואָס האָט אַרויסגעגעבן באַ־רימטע גדולים אוּן אַקאַדעמיקער.

אין אַנהייב איז צווישן לובלין אוּן קראָקע אָנגעגאַנגען אַ שטיקל קאַנ־קורענץ. קראָקע האָט זיך באַטראַכט פֿאַר דער ערשטער קהלה אין פּוילן. זי איז געווען די קעניגליכע הויפּט־שטאָט אוּן דער צענטער פֿון יידישן לעבן. נאָך ר׳ יעקב פּאָלאַקס פֿאַרלאָזן קראָקע, האָט זיך די קראָקאָווער ישיבה כמעט ווי געשלאָסן.

ר׳ אשר, דער זיידע פֿון מהר״ם לובלין אוּן מחבר פֿון קבלה־ספֿר „עמק הברכה" (וואָס איז קיינמאָל נישט געדרוקט געוואָרן, ווייל מ׳האָט אים באַ־

טראַכט פֿאַר צו הייליק) /10/, האָט נישט געהאַט די אָרגאַניזיר־פֿייאיקייטן אויפֿצוהאַלטן די ישיבה.

לובלין האָט אַזוי אָרום גייסטיק באַזיגט קראָקע. דאָרט זענען געעפֿנט געוואָרן די ברוניִמער פֿון תלמודישער חריפֿות און יונגעלייט פֿון דער גאַנ־צער וועלט זענען אַהין געקומען לערנען תורה.

פֿריער איז די גרויסע לובלינער ישיבה געעפֿנט געוואָרן פֿון ר׳ יעקב פּאָלאַק תלמיד און נאָכפֿאָלגער ר׳ שלמה שכנא ב״ר יוסף (פֿון רפ״ב בי׳ שי״ט, 1522 — 1559), ער האָט ממש געקיניגט אין יידישן לובלין. וועז זיין רבי איז אויף זיין לעצטן וואָנדער־וועג אָנגעקומען קיין לובלין, האָט ער פֿאר אים אָפּגעטראָטן דעם פּלאַץ, אים באַלד איבערגעגעבן דעם ראש־ישיבה־אַמט. נאָך זיין פּטירה, אין 1531, האָט ר׳ שלום שכנא אויפֿסניי אי־בערגענומען די פֿירונג פֿון דער ישיבה — אָבער אַלץ אויפֿן רבינס שטייגער מיט פּלפּול און חלוקים, ווי מ׳פֿלעגט לערנען אין די ישיבות אין דייטש־לאַנד, מיטן איינטייל פֿון די „זמנים״, מיט די קשיות „בלא זאת״ (אָן דעם וואָלט געווען ריכטיק אָדער פֿאַרקערט...) דער סדר פֿון די „חלוקים״ פֿלעגט אומגעפֿער האָבן אַ באַשטימטע צייט, וועז צו לערנען די חלוקים אין די ישיבות.

דעם ערשטן טייל פֿון למוד־סעזאָן, פֿלעגט מען לערנען גמרא, הלכות, אָן תוספֿות; וועז מ׳האָט שוין דאָס געקענט אויף אויסנווייניק האָט מען אין צווייטן העלפֿט געלערנט גמרא מיט תוספֿות און מפֿרשים „בעיון גדול״, געזאָגט חלוקים יעדן טאָג דורך די פֿייאיקסטע תלמידים. דערנאָך איז איינגעפֿירט געוואָרן אָן אַנדער סיסטעם: דער ראש ישיבה אַליין זאָל אין אַנהויב זמן זאָגן „חלוקים״ (11).

יידן אין פּוילן האָבן זיך פּשוט מחיה געווען מיטן פּלפּול, וואָס האָט געשאַפֿט דעם מוח מיט אַלערליי קונצן און דערביי באַוויזן אויסצוגלייכן יעדן וויידערשפּרוך אין תלמוד. פֿון אַלע סתירות איז געוואָרן אַ שלימותדיקע איינהייטלעכקייט.

די רבנים און די ראשי ישיבות זענען פֿאַר יאָרהונדערטער געווען פֿאר־נומען מיטן פּלפּול לערנען. ר׳ אהרן שמואל קאַידאַנאָווער (פֿריער דער־מאָנטער רב אין פּיורדאָ און אַנדערע שטעט): שרייבט: אבא בקצרה מחמת טרדות התלמידים ובני ישיבתי אשר יום ידרושון בגפ״ת ובחלוקים הנהוגים בהתחלת הזמן (12).

די צוגרייטונגען צו די „חלוקים״ אויפֿטוען, די מורא פֿאַר די פֿאַר־שאַרפֿטע קעפּלעך איז געווען זייער גרויס. עס זענען געווען אַזעלכע בעלי־

בתים, וועלכע פֿלעגן רופֿן די גוטע קעפּלעך אין הויז אַריין און זיך צו־גרייטן „כאַפֿן" דעם ראש ישיבה, אַזוי, אַז אין דער צייט פֿון ר׳ יצחק חריף (נפֿטר געוואָרן 1780), וועלכער האָט אויפֿגענומען אַלס אַרטיקן ראש־ישיבה אַן אייניקל פֿון רבין ר׳ העשל, ר׳ משה איז געווען זיין נאָמען, איז דער באַדינג געווען: „שיגיד מן התחלת הזמן עד כלות לשלשה חדשים ארבעה חלוקים בכל שבוע, ואין רשאי שום בעל הבית לעשות אסיפה בביתו ללמוד גפ״ת וחילוקים או להגיד איזה פוסקים בתחלת הזמן".

ר׳ נתן האַנאָוער שרייבט וועגן דעם דאָזיקן סדר הלמוד אין פוילן אוז וועגן די ראשי ישיבה: „ואחר שאמר /ראש־ישיבה/ כל החדושים הגיד חלוק, דהיינו שמקשה בגמרא, ברש״י או בתוספות (13)

לובלין איז אַ דאָנק דעם דאָזיקן פֿלפֿול געוואָרן דער גייסטיקער צענטער פֿאַר תפֿוצות הגולה. און פוילן איז געוואָרן דאָס תורה־לאַנד, ווי ר׳ נתן נטע האַנאָוער שילדערט: „לא היה כל־כך הרבה תורה בכל תפֿוצות ישראל כמו במדינות פוילן" (14). נישט אומזיסט עצהט דער רמ״א זייער נעם אַ פֿרייַנט אין דייטשלאנד: „שמחתני בשמעי שלומך וביאתך לשלום, אף כי אמרתי שתשאר באשכנז להיות לרב ולמורה באחד המקומות, ואולי עדיף טפי פת חרבה ושלוה בה במדינות אלו (פוילן) וכאמרם ז״ל: או בטולך או בטלא דבר עשו, אשר במדינות אלו אין שנאתן גברה עלינו כמו במדינות אשכנז מי יתן והיה עד ביאת משיחנו" (15).

די יאָרן 1506 — 1588, זענען געווען יאָרן פֿון וואויל־זיין און גייסטיקע דערהויבונג פֿאַרן יידישן קבוץ אין פוילן.

עס האָט זיך געבויט אַ פֿול יידיש לעבן, אַ ריין־יידישע קולטור־סביבה, אַ גייסטיק נאַציאָנאַלע היים אין גלות, אַ לעבנס־ניווא באַזירט אויף תורה און יידיש־אויטאָנאָמישער געזעלשאַפֿטלעכקייט, צוגעפאַסט צו די קאָנקרעטע באַדינגונגען פֿון דער יידישער וויירקלעכקייט אין איר אנטוויקלונגס־פּראָצעס און אין די יאָרן שי״ט — ש״ל איז אין לובלין געדרוקט געוואָרן ש״ס מיט דער הסכמה און באַראַטונג, ווי די מדפֿיסים לאָזן וויסן, פֿון די „גאוני עולם וראשי ישיבות דשלש מדינות: פוילן, רוסיא וליטא, שהסכימו... ותקנו... שילמדו בכל ישיבה דשלש מדינות הנ״ל מסכתא אחר מסכתא... להרביץ תורה בישראל וכדי לחזק ולאמץ לבנו במלכות שמים" (16).

ס׳איז דאמאָלט אויך געווען דער מנהג, ווי אַמאָל אין בבל, ישיבה בחורים זאָלן מקיים זיין דעם „והוה גולה למקום תורה" צו פֿאַרן פֿון ישיבה צו ישיבה לערנען תורה, נישט צו ווערן צוריקגעהאַלטן אַדער געשטערט פֿון

פֿאַמיליע און נישט רעכענענדיק זיך מיט קיין שום שוערישקייטן און פֿאַר־מיליע־קאָמפּליקאַציעס (17).

נישט ווייניקער צו די אָביעקטיווע טענדענצן און וויזיעס, וואָס דאָס יידישע לעבן האָט אַרויסגערופֿן, האָט פּוילישׂ יידיש לעבן באַקומען זיין אָרט אין דער גרויסער קייט פֿון יידישן שאַפֿן אין גלות — „ישׂראל בגולה" נאָך דער פּלפּול־עפֿאָכע איז געקומען די גאָלדענע פּעריאָדע, וואָס האָט באַרייכערט די יידישע קולטור, די יידישע שעפֿערישקייט, מיט אַזויפֿיל שאלות ותשובה ספֿרים, דרוש־ספֿרים, און סינטעטישע תורה־ווערק אויף זייער אַ סך געביטן.

/ o /

הערות:

(1) צמח דוד, חלק א' ז. ר"צ.

(2) ספר האגור, ווען ער דערמאָנט אים און זיין ספר שו"ת מהרי"ל.

(3) שו"ת מהרי"ו, סימן קס"ד.

(4) „כמיעל פּילא בקופּא דמחטא..." זע, אייזיק הירש ווייס, „דור דור ודורשיו", ז"ו 245 — 246.

ס'ווערט דערציילט פֿאַר דעם קוטנער רב, ר' יהושע טרונק (באַקאַנט אין דער רבנישער־לומדישער וועלט אלס ר' יהושעלע קוטנער), אז ער האָט דערציילט, אז ר' יונתן אייבעשיץ איז אין זיין יונגט אמאל געפֿאָרן צו א גאון לערנען תורה, האָט ער אים געטראָפֿן לערנען לויט דער שיטה פון „פּרי הלולים" (א פּלפּול ספֿר) אין אַנהויב פּרק „כיצד מברכין" (זעקסטער פּרק פון מסכת ברכות).

דער דאָזיקער גאון האָט געפֿרעגט 290 קשיות, ווי דער באַטראַף פון פּרי. ר' יונתן איז באלד אַוועק, באַהויפּטזדיק, אז די תורה האָט געוואלט מ'זאל איר לערנען, אַבער נישט באַווייזן מיט איר קונצן.

(5) זע, „בכורים", תרכ"ד, וויכטיקער מאמר וועגן פּלפּול.

(6) שו"ת מהר"י ברונא סימן ק. פ"ז: סימן רפ"א: שו"ת מהרי"ק סימן קס"ט.

ר' ישׂראל ברונא, איז דאָך געווען אנערקענט אלס גדול אין רעספּאָנסור־ליטעראַטור צוזאמען מיטן גדול פון אשכנזישן יידנטום, דער אנערקענטער פּוסק מהרי (ר' ישׂראל בן ר' פּתחיה) איסרלין (רב אין נוישטאָט ביי ווין, נפטר געווארן הר"ך), דער מחבר פון ספר „תרומת הדשן" (לויט די סמנים ד ש ן 354), וועלכער איז עלפּי־נם נע־ראטעוועט געווארן פון די שרעקלענע שחיטות אין דייטשלאנד אין וועלכע זיין רבי, ר' אהרן בלומלין, איז געהרגעט געווארן, צוזאמען מיט אנדערע גרויסע רבנים. ער **איז לעבן נעבליבן און דערהויבן דעם נאמען פון אשכנזישן רבניזם.**

(7) של"ה, שבועות, קפ"א. וועגן דער פלפול־טערמינאלאגיע זע, אסף תולדות החנוך באריכות.

(8) שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך און אינעם ספר „אור זרוע".

(9) ווען ער האט חתונה נעהאט מיט זיין צווייטער פרוי בשנת כפארצא פין שפּאניע האט זיך די לאגע נעענדערט צום שלעכטן.

(10) זע, שו"ת מהר"ם לובלין סימן ס"ג; דארט, הקדמה פון מהר"ם זון. וויטער באריכות.

(11) אוצר ישראל, נ' ז. 204.

(12) שו"ת נחלת שבעה, סימן מ'.

(13) יון מצולה, ווינציאה, תי"ג, סוף; זע אויך, רב צעיר (ר' חיים טשערנאוויץ). השלה, כרך ד' ז. 397.

(14) יון מצולה, דארט.

(15) שו"ת רמ"א סימן צ"ח.

(16) זע, רפאל נתע ראבינאוויטש, מאמר על הדפסת התלמוד, ז. 54 זע אויך: פאטאסטאט, מכבת פסחים.

(17) זע, שו"ת עבודת הגרשוני, סימן י"ב.

/ o /

ו

די נאַכפאָלגער פון פּלפּול־לערנען

אַן איבערגעגעבענעם געטרייען תלמיד, האָט ר' יעקב פּאָלאַק געפֿונען אין דעם לובלינער ר' שלום שכנא, וועלכער האָט זיך איינגעשפּאַנט בלב ונפֿש אין דינסט פֿון רבינס וועלט־באַנעם און אויך איבערגענומען אַ טייל פֿון זיינע כאַראַקטער־אייגנשאַפֿטן.

ר' שלום שכנא, דער „ראש המורים" (1) און צענטראַלע פֿיגור אין יענער הערלעכער לובלין עפּאָכע, האָט זיך פֿאַרנומען מיט דער אַנטוויקלונג, אויסבריייטערונג און טראַנספֿאָרמירונג פֿון דער פּלפּוליסטיק־מעטאָדיק און תלמודישער אַנאַליטיק, ווי געלערנט פֿון זיין רבין און ווי זי איז פֿראַקטיצירט געווארן אין די דייטשישע ישיבות.

ר' שלום שכנאס פֿאָטער, ווי מיר האָבן אין אַ פֿריערדיקן קאַפּיטל געזען, איז געווען אַ קעניגלעכער שטייער־זאַמלער (2) און פֿון די גאָר

פֿאַרמעגלעכע יידן אין לובלין, וואָס האָט דאַמאָלט געציילט אינגאַנצן אַ צוויי טויזנט יידישע נפֿשות, ווייל דער גרויסער איבערוועגנדיקער טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט געוואוינט אין די שטעטלעך אַרום לובלין.

ר׳ שלום שכנא אַליין, האָט אויך נישט געדאַרפֿט אָנקומען צו רבנות אויף פּרנסה. ער האָט דאָס רבנות געהאַלטן כמעט פֿרייוויליק און אַ דאַנק דעם געהאַט אַ מעגלעכקייט צוצוציען צו דער ישיבה די רייכסטע יידן פֿון שטאָט און פֿאַרוואַנדלט די ישיבה אַלס וויגעלע פֿון הוראה, אַז מ׳פֿלעגט פֿאַראַפֿראַזן דאָס וואָרט „כי מציון תצא תורה״ אויף: „כי מלובלין תצא תורה״.

זיין פּסק־דין איז געווען דעצידירנדיק.

דער איידעם זיינער און אייניער פֿון זיינע גרעסטע תלמידים, ר׳ משה איסרלס (רמ״א), שרייבט וועגן שוועריקייטן: „איכה אפֿצה פּה וארים ראש, לחרוש ולדרוש, ולפּסוק על מעשה שבא לפּנינו בעוד מורי ורבי קיים, הוא ובית דינו, הוא גולת הכותרת, עטרת תפּארת, גחלת הנשארת, נר ישראל, ואורו יזהיר כאור השמים... אשר נודע בשערים, ראש הגבורים הגאון מוהר״ר שכנא ש״ן (3).

זעלטן וועט אַ וועד פֿון זיינע תלמידים זאָלן האָבן געוואָגט אָפּצופֿרעגן ר׳ שלום שכנאן. אייניער פֿון די דרייסטע, ר׳ בנימין אהרן, שרייבט: „איך האָב געזען דעם גרויסן גאונישן רב ר׳ שכנא ז״ל זיך אַרויסזאָגן וועגן דעם. אַזוי ווי אָבער, זייענדיק דער גרויסער גאון און שאַרפֿער קאָפּ, האָט ער זיך שטאַרק פֿאַרלאָזט אויף זיך, אויף זיין פּירוש — און דערפֿון איז אַרויסגעקומען דער דין לחומרא... מיר, אַלע אונדזערע רבנים און גרעסטע לערנער פֿון דור, זענען זיינע תלמידים״. זיי האָבן פֿונדעסטוועגן אין דער אנגעלעגנהייט נישט געפּסקנט ווי דער רבי (4). בלויז אייניער אַ פּוסק, דער גאון ר׳ יונה, האָט אים אייניקע מאָל אָפּגעפֿרעגט.

ס׳איז אוממעגלעך אין דער באַגרענעצטער אַרבעט צו פּרובירן אַפֿילו בלויז מאַכן אַ ברייטערן אַנאַליז פֿון אָט־דעם פּלפּול און דער אייגנאַרטיק־פֿולסירנדיקער פֿאַלקס־קולטור פֿון פּוילישן יידנטום אין 16־טן י״ה. ס׳איז אוממעגלעך דאָ צו מאַכן סינטעטישע פּרואוון אַפֿילו אויפֿן סמך פֿון אויס־געפֿאָרשטע פֿראַגמענטן.

מיר האָבן בלויז פֿאַר דער דערגאַנצונג און סומירונג פֿון דער באַ־האַנדלטער טעמע, אויפֿן סמך פֿון דער שפּע מאטעריאַלן געוואָלט געבן אַ סינטעטיש געשיכטלעך בילד פֿון דעם אַמאָליקן לובלין ווי אַ קולטור־

צענטער. אַ קאַפּיטל לובלין אין זיין פֿולקייט און קאַנטינואירונג פֿאַר עט־לעכע דורות. כדי צו האָבן אַ באַגריף ווי ווייט דער פּלפֿול האָט פֿאַרכאַפּט די פֿאַרשפּיצטע מוחות פֿון די יונגע לומדים, און כדי צו האָבן אַ באַגריף ווי אַזוי אַ פּלפֿול איז געזאָגט געוואָרן, איז גענוג זיך צו באַקענען מיטן ספֿר „לקט יוסף" פֿון ר' יוסף גינזבורג, אַ ספֿר, וואָס איז אין משך פֿון 30 יאָר **אַרויס אין פֿינף אויפֿלאַגעס (תמ"ד — תמ"ה; פּראָג — תמ"ט; פּיורדא — תס"ה;** שאלוניקי — תס"ט; אָפּיבאַך — תע"ו) און דער לעצטער „מוציא לאור" איז זיכער, אַז „הלומדים יראו ישמחו והדרשנים יעלוזו... והוא (הספֿר) אינו בנמצא עכשיו, ממש אחד בעיר ושנים במשפּחה".

אין „לקט יוסף זענען דאָ אין אַ סדר פּלפֿולים, פּשטלעך, דרושים און „חלוקים", געטיילט לויט „סמנים" און „ערכים".

מיר וועלן נעמען אייניקע מוסטערן:

אדם הראשון, וואָס האָט געגעסן פֿונעם עץ הדעת, וואָס פֿאַר אַ חטא איז ער באַגאַנגען, דער דין איז דאָך גנב ניסן און גנב תשרי איז נישט קיין גנב? (סנהדרין כ"ו ע"ב). ניסן איז צייט פֿון שניט; תשרי איז צייט פֿון אסיף, פֿון אייגנזאַמלען די תבואה פֿון פֿעלד. די מחלוקה אין דער גמרא איז צי ניסן איז די וועלט באַשאַפֿן געוואָרן; צי איז תשרי, דער חודש פֿון וועלט־באַשאַף (**ראש השנה י' ע"ב**) — **אַבער נאָך ביידע מיינונגען, איז אדם** הראשון נישט געוואָרן קיין גנב.

ענטפֿערן אויף דערויף די מפֿרשים, אַז אין די חדשים, מעג בלויז אַן „אָריס", אַן אַגראַנאָם־פּאַכטער, נעמען, אָבער אדם הראשון איז נישט קיין „אָריס"־שותף. פֿרעגן אַנדערע: דער פּסוק זאָגט דאָך: „לעבדה ולשמרה" — אַז ער האָט געדאַרפֿט היטן און באַארבעטן דעם גן־עדן? ענטפֿערן זיי, אַז „לעבדה" — מיינט לערנען און „לשמרה", מיינט טוען, מעשה. והתלמוד גדול ממעשה (5).

דער אויספֿיר איז: אדם הראשון האָט געגעסן פֿונעם „עץ הדעת", ווייל ער האָט געזען, אַז אין דער צוקונפֿט וועלן קומען פֿרעה, נבוכדנצר, חירם מלך צור און וועלן זיך דערקלערן אלס געטער (6). און ס'איז געווען אַ גרויס געפֿאַר פֿאַר דער מענטשהייט, האָט ער זיך דעריבער מקריב געווען צו זינדיקן אבי צו ברענגען טויט אויף דער וועלט (7).

המן האָט געוואָלט, אַז מרדכי זאָל זיך צו אים בוקן. מרדכי האָט זיך אָבער נישט געוואָלט בוקן, ווייל המן האָט זיך געמאַכט פֿאַר אַן „עבודה זרה". איז דאָך די קשיא: וואָס האָט זיך אַ קלוגער מענטש ווי המן געמאַכט פֿאַר אַ גאָט. איז דער תירוץ, אַזוי ווי המן האָט זיך געהאַט אַמאָל אין אַ

מלחמה פֿאַרקויפֿט אַלס שקלאַף צו מרדכין, האָט המן געטראַכט, ווי אזוי ער קאָן פֿון מרדכין פּטור ווערן. איז אים איינגעפֿאַלן אַ געדאַנק, ער זאָל זיך מאַכן פֿאַר אַן עבודה זרה, כדי ער זאָל זיך באַפֿרייען פֿון מרדכיס הער־שאַפֿט, ווי עס ווערט געזאָגט אין תוספֿות, אַז „שנוי בדבר מפֿקיע מידי שעבוד" (אַן ענדערונג אינעם עצם זאַך ציט אויס פֿון דער פֿאַרקנעכטונג). זרש איז אָבער קליגער געווען פֿון המנען. האָט זי געזאָגט: „אם מזרע היהודים מרדכי"... אויב מרדכי איז אַ יידּ, קען די קונץ פֿון מאַכן זיך פֿאַר אַ גאָט נישט העלפֿן, ווייל אַזוי ווי המן איז געווען מרדכיס אייגנטום (אַ שקלאף) און דער דין איז, אַז אַ יידּס אַן עבודה זרה קען נישט האָבן קיין ביטול סיידן מען פֿאַרניכטעט איר אינגאַנצן. קען זיך דערפֿאַר המן נישט באַפֿרייען פֿון מרדכיס שעבוד, אַפֿילו ווען ער מאַכט זיך פֿאַר אַן עבודה זרה. דאָס האָט אויך זרש געמיינט, ווען זי האָט געזאָגט: „אשר החילות לנפֿול — נפֿול תפֿול". ווייל המן האָט זיך בשום אופֿן נישט געקענט באַפֿרייען פֿון מרדכיס הערשאַפֿט, אַפֿילו ווען ער האָט זיך געמאַכט פֿאַר אַן עבודה זרה, ווייל אַלס עבודה זרה פֿון אַ יידּ, האָט מען אים דאַמאָלט על־פּי־דין גע־מוזט אויפֿהענגען (8).

אַזוי האָט עס אויסגעזען דער מצב, ווען מען וויל קענען דעם אמתן כאַראַקטער פֿון פּלפּול און זיין נעגאַטיוון אייגפֿלוס אין די וויטערדיקע אַנט־ויקלונגס עטאַפּן. די שפּעטערדיקע גדולי הדור האָבן פּשוט מורא געהאַט פֿאַר קאַטאַסטראָפֿאַלע רעזולטאַטן פֿון אָט־אַזאַ מוראדיק־לומדישן בלבול־המוחות. זיי זענען אַרויסגעטרעטן אָפֿן קעגן דעם פּלפּול־לערנען, וואָס ברענגט נישט קיין נוצן. זיי האָבן געפֿאָדערט פֿון לערנער בעסער צו פֿאַר־שטיין די קאָמפּליצירטע שטעלן אין תלמוד, איידער זיך פֿאַרנעמען מיט דער פֿאַרשפּיצטקייט, וואָס פֿירט צו גאָרנישט, וואָס פֿירט נישט לעומקה של הלכה.

די השפּעה פֿון ר׳ שלום שכנא איז אָבער דאַמאָלט געווען זייער גרויס, נישט בלויז אין פּוילן נאָר אין דער גאַנצער יידישער וועלט, צוליב פֿאַלגנ־דיקע סיבות: 1/ לובלין איז געווען די שטאָט פֿון די גרויסע ירידים און טויזנטער יידישע סוחרים פֿלעגן דאָרט קומען פֿון דער גאַנצער וועלט. דאָרט פֿלעגן אויך פֿאַרקומען גרויסע אסיפֿות און באַראַטונגען וועגן די גייסטיקע און מאַטעריעלע אינטערעסן פֿון פּוילישן און וועלט־יידנטום — פֿון די אסיפֿות האָט זיך דאָך אַנטוויקלט דער „וועד ד׳ ארצות". 2/ זיין גרויסקייט ביי דעם קעניג זיגמונט דעם 1־טן, געבנדיק אים דעם טיטול „רב המדינה", האָבנדיק די מאַכט איבער דריי פֿערטל פּוילן. ער האָט געהאַט די רעכט און

די מאַכט אָפּצוהיטן די אמונה, אויסצוגלייכן סכסוכים און באַשטימען רבנים פֿאַר יעדער שטאָט און ישוב (יידישע סוחרים פֿון קראָקע האָבן גראָד גע־קעמפֿט קעגן אים, נישט געוואָלט, ער זאָל וואוינען אין קראָקע).

3/ ער האָט פֿערציג יאָר אָן איבערראייס אָנגעפֿירט מיט ישיבות און הרבצת תורה ברבים. ער האָט אָרגאַניזירט די גרעסטע ישיבה, וואו ס׳האָבן געלערנט די בעסטע עלויאישע קעפּ, אַזעלכע ווי זיין אייגענער איידעם — ר׳ משה איסרלס — רמ״א, דער פוסק פֿון אַשכנזישן יידנטום און דער מערסט־אנערקענטסטער פֿון יענער פּלעיאַדע גדולי פּוילן. דער פּוילישער רב, וועלכער האָט זיך פֿאַרמאַסטן צו געבן אַ פּילאָזאָפֿישן טראַקטאַט אין גייסט פֿון רמב״ם, מיט זיין ספֿר „תורת העולה״.

וועגן זיין באַציאונג צום איידעם, איז אינטערעסאַנט צו ברענגען אַ שטריך פֿון זיין כאַראַקטער און ליבשאַפֿט צו זיינע קינדער.

זיין טאָכטער, גאָלדע, איז געווען, ווי דערמאָנט, די פֿרוי פֿון רמ״א. זי איז זייער יונג געשטאָרבן, אין עלטער פֿון אַ צוואנציק יאָר. דער רמ״א האָט געזאָגט אַן אויסערגעווייניעכן „הספּד״ בײַ איר לוויה און דאָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. ער האָט אָבער געהאָט נאָך אַ טאָכטער און דער רמ״א האָט געוואָלט מיט איר חתונה האָבן, ווידער בלייבן דער איידעם פֿון זיין גרויסן רבין: „גולת הכותרת, עטרת תפֿארת, גחלת הנשארת״ — ווי דער רמ״א טיטולירט אים. ר׳ שלום שכנא האָט ניט געוואָלט אים געבן זיין צווייטע טאָכטער, אויסדריקנדיק זיין פֿאַרדרוס אויף דעם שוין אַביסל צו שיינעם, צו געלונגענעם הספּד: „ווען ער וואָלט געוואָלט ווירקלעך פֿילן דעם שמערץ פֿון זיין פֿרויס טויט, וואָלט עס פֿאַר אים געוואָלט אומ־מעגלעך צוזאַמענצושטעלן אַזאַ הספּד״.

4/ אַ דאַנק זיינע תלמידים, וועלכע האָבן פֿאַרנומען רבנישע פּאָ־זיציעס אין אַנדערע לענדער, איז ר׳ שלום שכנאס השפּעה געווען אויסער די ראַמען פֿון לובלין. צווישן זיינע באַרימטע תלמידים געפֿינען זיך: דעם מהר״לס ברודער, ר׳ חיים ב״ר בצלאל (פֿרידבערגער רב און מחבר פֿון ספֿר „וכוח מים חיים״, „ספֿר החיים״ א. אַ.); ר׳ לעמיל לובלינער (דערמאָנט אין „דרכי משה״ אה״ע און אין שו״ת שארית יוסף); ר׳ שלמה ר׳ ליבושעס (רבי פֿון „של״ה״ און „לבוש״); ר׳ משה הייליפֿרין (מחבר פֿון ספֿר „זכרון משה״); ר׳ זכריה מענדל, באַקאַנט אין דער רבנות־ליטעראַטור אַלס ר׳ זכריה הנביא און אַ סך אַנדערע.

אילוסטרציה: מצרים העתיקה, ציור קיר מתוך "ספר המתים" עבור האישה חונפר/
הרקע: מצרים העתיקה, מרכז הממלכה החדשה: מצרים העתיקה, שושלת ה־19, המאה ה־13 לפנה"ס

דער זון פֿון ר׳ שלום שכנא, ר׳ ישראל, איז געווען דער ממלא מקום פֿון פּאָטער אין לובלין (9), צוזאמען מיטן מהרש״ל און ווערט דערמאָנט אין אַ צאָל ספֿרים פֿון יענער צייט. ער איז געווען דער שווער פֿון בריסקער רב, ר׳ הירש שור, דער פּאָטער פֿון דער באַרימטער רבנישער שור משפּחה אין בריסק דליטא, לובלין און שפּעטער אין גאַליציע.

ר׳ שלום שכנא, ווי ר׳ יעקב פּאָלאַק, איז געווען זייער באַליבט ביי זיינע תלמידים און זיי האָבן אַרויסגעוויזן צו אים אויסערגעווייניטלעכע פּאַרערנג (10). וועז ס׳איז אין יאר 1558, באַקאַנט געוואָרן זיין פּטירה, איז געפּאָלן אַ טרויער אויף דעם פּוילישן יידנטום און די רבנים האָבן געווייניט איבערן „הויכן מזבח, וועלכער האָט זיך אומגעקערט צו זיין פּאָטער אין הימל, דעם מאור הגולה, אָטעם פֿון אונדזער לעבן, דעם געזאַלבטן פֿון גאָט... דעם שר אין ישראל, וועמעס נאָמען ס׳איז געווען שלום און וועלכער האָט זיך גערופֿן שכנא...״

ער איז נפּטר געוואָרן אין לובלין, פֿרייטיק, ר״ח כסלו, שי״ט (1559) / 11 / און איז דאָרט געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל.

אויף זיין מצבה איז אויסגעקריצט געוואָרן די פּאָלגנדיקע עפּיטאַפֿיע:

האבן הזאת אשר שמתי מצבה
יהיה בית מלון לאיש אלהים קדוש ונורא
אשר הרביץ בישראל תורה
יותר מכל אשר הי׳ לפניו בדרי בתרא
והחזיר ליושנה עטרה
והעמיד תלמידים הרבה
עד שכל דרי ארעא
מפיו חיין ומימיו שותים בהדרה
הלא הי׳ עטרת תפארת ראשי אלפי ישראל
ה״ה מופת הדור והדרו ראש גולת אריאל
מאורן ורבן אב״ד ישראל
גאון הגאונים מוהר״ר שלום המכונה שכנא ב״ר יוסף זצק״ל
ה״ה החסיד והעניו,
אשר נאסף אל עמיו
ביום ו׳ ר״ח כסלו שי״ט לאלף הששי ליצירה
מאורן ורבן אב״ד ישראל,
גאון הגאונים מוהר״ר שלום המכונה שכנא.

תהא נפשו צרורה
בצרור החיים עם נפשות הצדיקים שבג"ע אמן.

אויף דער צווייטער זייט:

שלום הרבה ועוז התאזר,
והרבי, והנהי' לעם מפֿו' (מפֿוזר)
וממונו לה' פיז'
ישיב תפ' מ' שנ' באהבה בלי דורון
כלו יכלו
ימות עול'
ויתחדש אבלו
לבל יבא לדור אחרון
נשב' ארון הקוד' ונתבק'
ב"ר"ש"ו"ב"ה של מעלה
נתפס הסי' בע' הדו' היו לוחות לשברי',
א מרו בקבר זה מקו' חכמה נקב' ועולם בא בעורון.
(12)

דער זון ר' ישראל איז אויך נפֿטר געוואָרן אין לובלין. זיין קבר, אויך די צייט פֿון זיין פּטירה, איז געבליבן אומבאַקאַנט. זיין זון ר' שאול פֿישל אפֿרים איז נפֿטר געוואָרן אין לובלין אין יאָר 1625.

ר' שלום שכנא איז נישט געווען די גאַנצע צייט אין לובלין. ער איז אַ לענגערער צייט געווען אין פּוזין. ווי עס איז צו זען פֿון אַ פּויזנער אַקט איז ער אין יאָר ש"ד (1544) געווען רב אין פּוזין און ער חתמעט זיך אויף אַ תשובה וועגן סבלנות, „איש לובלין", וואָס באַווייזט אַז ער איז דאָמאָלט נישט געווען אין לובלין. אין יאָר ש"ו איז ער געקומען צוריק קיין לובלין און **דאָרט פֿארבליבן ביזן לעצטן טאָג פֿון זיין לעבן.**

/ o /

הערות:

(1) ניסנבוים, דאָרט, ז. 18.

(2) דערפאר אפשר, וועלט זיין פאטער וויניק דערמאנט. אפ"ם שטייער־מאנער איז ער אוודאי נישט געווען צופיל באליבט.

(3) זע, שו"ת הרמ"א (תשובות מהרמאי) האנוויא, ת"ע, סימן מ"ה; דרכי משה, יו"ד סימן ק"י, אות ד'.
וכל רבותי ושאר גדולי הדור כלם תלמידי הגאון הנזכר.

(4) משאת בנימין, סימן ט"ז.
(5) קרושין, מ' ע"ב.

(6) שמות רבה ח'.

(7) אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך? שבת ד' ע"א.

(8) זע, באריכות, שמחה אסף: מקורות לתולדות החנוך בישראל, מתחלת ימי הבינים עד תקופת ההשכלה), כרך ראשון, הוצאת „דביר", תל־אביב, תרפ"ה, ז. קל"א — קל"ה.

(9) לויטן „צמח דוד", חלק א' ז. 56, איז ער געווען בלויז ראש ישיבה. רש"י פין אין „קריה נאמנה", זאגט, אז ער איז אויך געווען שטאט־רב. דער סיראצקער רב, ר' יוסף לעווינשטיין אין זיינע באמערקונגען, באוויזט, אז ר' דוד נאנז, איז דא פינקט־לעכער, וויל פון דער פטירה פון ר' שלום שכנא (שי"ט), ביזן מהרש"ל פטירה (של"ד), איז איננאנצן פופצן יאר — און דער מהרש"ל, וויזט אוים, איז געווען די נאנצע צייט שטאט־רב. זע, וויטערדיקן קאפיטל בארוכות.

(10) ניסנבוים, דארט, ז. 19; באלאבאן, דארט ז"ז 37 — 40.

(11) זע, תשובות מהרמאי, סימן כ"ה: המתאבל על גולת הכותרת עטרת תפארת ראשי אלפי ישראל שהושלך בעו"ה ארץ בראש חדש כסלו שי"ט הכ"מ.

(12) נוסחאות פון מצבות אינעם פאנטעאן פון לובלינער אלטן בית־עלמין און בילדער פון אייניקע מצבות — זע: ניסנבוים, לקורות היהודים בלובלין; באלאבאן „די יידן שטאט לובלין"; אייזנשטאדט, „דעת קדושים" א. א. מקומות.

/ 0 /

ז

באַקעמפער און קעגנער פון פלפול־לערנען

נישט איין רבנישער גדול האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַ לערנען, וואָס צילט בלויז זיך מפלפל זיין און האָט בלויז אַ דרויסנדיקן גלאַנץ און אַן אויבנאויפֿיקן לאָגישן קריטעריום. דער ערשטער און גרעסטער באַקעמפֿער פֿון דעם דאָזיקן פלפול־סיסטעם איז געווען ר׳ שלמה לוריא, דער מהרש״ל, ווי מיר וועלן עס זען אין אַ וווייטערדיקן קאַפּיטל און ער האָט געהאַט אַ סך נאָכפֿאָלגער, וואָס שייך זיין לומדישן איינשטעל און באַגריף דונג פֿון דעם טיף־לאָגישן דענקען און אַנאַליז אין תלמודישן לערנען.

דער מהרש״ל, ווי מיר וועלן זען האָט לגמרי נעגירט דעם לערן־סיסטעם פֿון ר׳ יעקב פֿאַלאַק און ר׳ שלום שכנא און ער איז געווען דער ערשטער עקסטרעמער, קאָנסעקווענטער קעגנער, וועמעס השפּעה איז באַלד געווען מערקבאַר אין יענער „גאָלדענער תקופֿה״ פֿון פוילישער לומדות, וואָס האָט אָנגענומען דעם כלל פֿון: „אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו״ (נישט דער קרוג איז וויכטיק, נאָר וואָס ס׳געפֿינט זיך אין דעם קרוג).

נאָכן מהרש״ל קומט דער מהר״ל מפּראָג (ר׳ יהודה ליווא, געבוירן אין פּויזן, אין דער סדר־נאָכט רע״ב — 1512; נפֿטר געווארן אין פּראָג, ג׳ אדר, שנ״ב — 1592), אייגנער פֿון די שענסטע, הערלעכסטע פּערזענלעכקייטן אין 16־טן י״ה, פֿאַרוועבט אין די שענסטע לעגענדעס פֿון פֿאָלקס־מיטאָס, רופֿט צו אַ פֿאַרבעסערטן תנ״ך־סיסטעם„ אַז מען זאָל לערנען תנ״ך, דקדוק אויף אַ ברייטן פֿאַרנעם. ער באַקלאָגט זיך:

„הטפשים בארצות אלו מלמדים את הנער מקרא מעט מן הפרשה, ומפסיקין ומתחילין בשבוע אחר פרשה שניה ולומדין קצת מן הפרשה ובכלות השנה לא ידע הנער, כי נשכח ממנו הראשונים ואז יחזור בשנה שניה וכאשר נעתק מן המקרא, מאומה לא ישא בידו, יציאתו כביאתו״ (1).

דער מהר״ל איז פֿון די ערשטע, אַרויסגעקומען מיט אָפּענע קריטיק קעגן דער לערן־מעטאָדע אין פּוילן און דייטשלאַנד און אים האָבן נאָכגעפֿאָלגט די שפּעטערדיקע רבנים פֿון פּראָג, ווי דער פֿריער־דערמאָנטער ר׳ שלמה אפֿרים לונטשיץ, דער גרעסטער דרשן אין זיין צייט, וועמעס ספֿרים דער „וועד ד׳ ארצות״ האָט געהאַלפֿן אַרויסגעבן; ר׳ אברהם הורוויץ; זיין זון ר׳ ישעיה הורוויץ (של״ה) און זיין זון ר׳ שעפּטיל און דעם מהר״לס ברוי־דער ר׳ חיים, וועלכער שרייבט צוו״א: „איך לערן דעריבער מיט תלמידים חומש מיט רש״י יעדן שבת״. ער ראָט בעסער צו שפּילן שאַכמאַט אידער זיך

צו פֿאַרנעמען מיט דעם פֿאַלשן פּלפּול. אין זיין ספֿר "עץ חיים" (2), שרייבט ער: „די הייליקייט פֿון תלמוד איז באַזירט אויפֿן דקדוק פֿון לשון קודש. די העברעאישע שפּראַך אין פֿארגלייך מיטן תלמוד איז ווי דער בוים מיטן פֿרוכט: פּונקט ווי די פֿרוכט איז דער עיקר, אזוי איז דער עיקר דער תלמוד און אַזוי ווי דער בוים קומט פֿאַר די פֿרוכט, אַזוי קומט אָט־די חכמה פֿאַר דעם תלמוד — די חכמה פֿון שפּראַך און תנ"ך".

דער דאָזיקער ר' חיים האָט טאַקע זיך אָפּגעגעבן מיט דקדוק און פֿאַרפֿאַסט אַ ספֿר וועגן די עיקרים פֿון דקדוק.

דער מהר"ל האָט דורכאויס פֿאַרלאַנגט מ'זאָל אין קוריקולום פֿון די פֿראַגער בתי ספֿר צוגעבן דאָס לערנען דקדוק ווי אַ למוד. וועג איינער פֿון די פֿראַגער מלמדים האָט צוגעגרייט אַ גראַמאַטיק פֿאַר קינדער א. נ. „אם הילד" האָט דער מהר"ל צוזאַמען מיטן בעל ה„לבושים" ר' מרדכי יפֿה, אים געבעטן און דערמוטיקט דאָס אַרויסגעבן. דער מהר"ל שרייבט אין דער הקדמה צום ספֿר, אַז „עס איז אַ גרויסע מצווה צו לערנען מיט די קינדער דקדוק און מהר"ם יפֿה זאָגט עדות אויף דעם געווינס און פֿאַרטשריט פֿון די קינדער אַ דאַנק דעם דאָזיקן „חבור" (3).

דער של"ה האָלט אויך, אַז אַ גרויסער טייל פֿון דער גראַמאַטיק־וויסנשאַפֿט איז וויכטיק צו לערנען מיט קינדער, וועג זיי זענען נאָך יונג. און ס'וועט טיף אייגעקריצט אין קינדס מוח און האַרץ ("כתובים על לוח לבו והם לזכרון תמיד").

זיי רעדן וועגן העברעאיש לשון אין זיין בריטן אספּעקט און אנערקענען זיין פֿאַזיטיוון נויטוועגדיקייט און באַדייטנדיקע ראלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער נשמה.

דער מהר"ל, גייענדיק אויף אָט־דעם וועג, אויסבריטערנדיק די דאָזיקע קאַנצעפּציע מאַכט די שאַרפֿסטע פֿאַרוואורפֿן די יעניקע, וואָס האָבן זיך אַרייגעלאָזט אין די „פּלפּולים של הבל", די דאָזיקע שארפֿקייט און פֿעפֿערדיקייט מאַכט נאַרישער דעם מענטש און נישט קלוגער. לויט זיין מיינונג, וואָלטן זיי בעסער געטאָן, וועג זיי פֿאַרנעמען זיך מיט אויסלערנען זיך אַ פֿאַך, שפּילן שאַך, אַיידער אַזאַ שארפֿקייט וואָס פֿירט צו גאָרנישט.

דער של"ה, ווי מיר האָבן פֿריער געזען, שרייט ממש געוואָלט אויף אָט די מפּלפּלים, רופֿט זיי אָן משוגעים און באַדויערט וואָס אין דער יוגנט איז ער געווען פֿאַרטאָן אין „חלוקים" און פּלפּולים:

„האומרים: החלוק מחדד, האומר כן ראוי לנזיפה. כשנעשה מחודד, מה עושה בחדרו, חבל על דאבדין, מה שהוצאתי רוב זמני ב„חלוקים"

גדולים ונפֿלאים. חטאתי עוויתי, פּשעתי על־כן באתי להזכיר הדורות הבאים".

ס׳איז זיכער — זאָגט ער ווייטער — אַז דער וואָס לערנט טאָג־טעג־לעך „זמן" „ובין הזמנים" (דעמאָלטיקע שעורים מעטאָד), גמרא, קאָמענטאַר און אינטערפּרעטירונג פּירוש תוספֿות און רש״י, ספּעציעל דעם לעצטנסס פּירוש אין ווּעלכן ס׳גיפֿינען זיך טיף־פֿאַרבאָרגענע, פֿענאָמענאַלע געגנשטאַנדן, פֿאַרפֿאַסט מיט רוח הקודש... דאָס איז בעסער פֿון אַלץ. חבל על דאבדין, איך באָדויער די צייט, וואָס כ׳האָב פֿאַרבראַכט אין די אומזיסטע פּלפּולים־פֿאָלעמיקס... חטאתי, עיתי, פּשעתי... דעריבער וויל איך וואַרענען די קומענדיקע דורות... ס׳איז גוט אַ שאַרפֿער פּלפּול — אָבער נאָר און בלויז אַ פּלפּול, באַזירט אויף אמת, אָבער נישט די פּלפּולים געבויט און געקייטלט מיט פֿאַלשע, נישט אויסגעהאַלטענע באַווייזן... אויף זיי ווערט געזאָגט: „דובר שקרים לא יכון".

רעדנדיק וועגן משנה און תלמוד, עצהט דער של״ה פֿריער די בקיאות פֿון משנה, ווי עס ווערט געזאָגט: „ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן הגמרא (4), דערצו נאָך וועט מיר האָבן אַזעלכע קאָמענטאַרן ווי דעם רמב״ם, ר״ע ברטנורא, א. אַ., וועלכע ברענגען אַריין קלאָרקייט אין דער משנה... וואויל איז דעם, וואָס איז זוכה צו קענען אויף אויסנווייניק די זעקס טיילן משנה.

ער פֿירט אויס:

„לאחר שמילא כרסו במקרא... נאָכדעם ווי דער מענטש איז קלאָר אין תנ״ך, משנה און תלמוד, זאָל ער זיך פֿאַרנעמען מיט קדושהדיקע ענינים, מיט לערנען קבלה, זוהר און אנדערע קבלה־ספֿרים. מען דאַרף זיך אָבער דערווייטערן פֿון לערנען פֿילאָזאָפֿיע (5).

דער ברודער פֿון של״ה, ר׳ יעקב ב״ר אברהם הורוויץ, שרייבט אין זיין צוואה געדרוקט אין ספֿר „יש נוחלין", ס׳איז באַוואוסט, דאָס, וואָס אונדזער רבי „מורנו ורבנו הגאון מרנא ורבנא יהודה ב״ר בצלאל, נקרא ר׳ ליב מפּראָג זלה״ה", האָט געשריבן און געטאָדלט די אומארדענונג אין לערן־סיסטעם... ס׳האָט דערגרייכט צו אַ מצב ווען געוויסע בעלי תורה ווייסן שוין נישט קיין פּסוק... און ווייסן בלויז, אַ פּלפּול...

ער פֿירט אַ העפֿטיקע פּאָלעמיק מיט די, וואָס איגנאָרירן דאָס לערנען תנ״ך, באַווייזנדיק, אַז זיי האָבן נישט ריכטיק אויפֿגעפֿאַסט דעם מיין פֿון דער גמרא: „העוסק במקרא מדה ואינה מדה" (6), אָדער דעם מאמר: „מנעו בניכם מן ההגיון" און ווי רש״י קאָמענטירט „מן למוד המקרא" (ברכות כ״ח ע״ב).

ער ברענגט באַווייזן פֿון אַנדערע שטעלן אין תלמוד, וואָס באַווייזן די וויכ־טיקייט פֿון לערנען תנ״ך ווי דער מאמר אין קדושין (ל׳ ע״א), אַז דער מענטש דאַרף איינטיילן זיינע לעבנס־יאָרן: „שליש במקרא, שליש במשנה ושליש בתלמוד״ (7), און דער מדרש (8) דרשנט אויפֿן פסוק ככלותו לדבר אתו: מה כלה מקושטת בכ״ד קשוטין אף ת״ח צריך להיות בקי בכל כ״ד ספֿרים.

דעם של״הס זון, ר שעפֿטיל (נפֿטר געוואָרן ת״ק) זאָגט זיך אויך אַרויס אין זיין ספֿר „ווי העמודים״ קעגן פֿלפֿול לערנען, און אַז די טעכטער זאָלן לייענען חומש אַפֿילו אין לשון אשכנז (געמיינט עברי־טייטש).

אין אַ ווייטערדיקן קאַפּיטל, וועלן מיר זיך נאָך אָפּשטעלן אויף די, וואָס זענען געווען פֿאַר און די, וואָס זענען געווען קעגן ר׳ יעקב פֿאַלאַקס שיטה אין לערנען. אַזאַ טיפֿזיניקער מחדש אין פֿלפֿול ווי דער מהרש״א (9) דריקט זיך אויס וועגן פֿלפֿול לערנען, אַז ער האָט בלויז ליב דעם טיפֿזיניק־לאַ־גישן פֿלפֿול, אָבער ער האָט פֿיינט דעם נאַרישן פֿלפֿול, וואָס צעמישט דעם מענטש, פֿירט אים אַראָפּ פֿון אמתדיקן וועג און לאָזט אים קיינמאָל נישט דערגרייכן דעם ציל אין לערנען. ער האָט פֿיינט דעם סאָרט פֿלפֿול, וואָס שלעפּט צונויף בערג מיט קשיות און הענגט זיי אויף אַ האָר מיט בערג תירוצים:

„יעדער פֿון די פֿעפֿערדיקע למדנים, וואָס איז אימשטאַנד זיך מער אויסצוצייכענען מיט דעם נאַרישן פֿלפֿול, כדי אָפּצוווענדן די גלייכסטע סברה פֿונעם צווייטן, דער איז פֿאַרעכנט פֿאַר אַ למדן ביים מון... אין דער אמתן איז אַזאַ פֿלפֿול־למוד אַן אָפּנייגונג פֿונעם אמת און קען בשום אופֿן נישט פֿירן צום תכלית, וועלכן מיר דאַרפֿן פֿאַרשטיין... (10). ער באַ־קלאָגט זיך אויף דערויף וואָס די בחורים זענען מבטל צייט אין די בין הזמנים״ און אין פֿאַרבאַרייטונגען (11).

—

אייגער פֿון די גאָר שארפֿסטע קעגנער פֿון פֿלפֿול איז געווען ר׳ משה שמעון בכרך (נפֿטר געוואָרן ת״ל — 1670), דער מחבר פֿון ספֿר „שמן למאור״. זיין זון ר׳ חיים יאיר בכרך ציטירט פֿון אים (12):

„אבל חדשים מקרוב באו, לערך מאה שנים, לא פּנו עוד ללמוד תורת אמת, אלא שמו עיקר מגמתן ומחשבתן להעמיק בחריפות, וקצתם אמרו חלוקים מזויפֿים לסרס ההלכה בשיטות מחולפֿות לומר: המקשן לא הבין התרצן והתרצן לא עמד על דעת המקשן; זה דרך לדרך זה וזה נטה לדעה אחרת, הלכו בהלכה אורחות עקלקלות, וכן יעשו התלמידים המקשיבים, יצעקו זה ממול זה, קול ברמה עד אשר לא נותר בו נשמה, אף כי גם

שניהם כוונת דרכיהם מהם נעלמה... והרגל בזה נעשה טבע: טרם שהאחד פותח פיו... כל שכן טרם שיגמר דבריו... יענהו חברו, מרורות ישביעהו".

אַזוי שילדערט ר' שמעון בכרך דעם צעדרייטן סדר פֿון פּלפּול לערנען און שאַרפֿט זיינע פֿיילן קעגן דעם דאָזיקן סיסטעם. און זיין זון, דער פֿריער־דערמאָנטער גאון הדור ר' חיים יאיר בכרך (שצ"ה — תס"ב), מחבר פֿון ספֿר שו"ת „חוות יאיר", דער „חד בדרא" מיט זיין טיפֿזיניקן לערנען, מיט זיין אייגאַרטיקן אופֿן פֿון אַרויסבּרענגען און קלאָר מאַכן דעם דין, דער הויך־געלערנטער אין וועלטלעכע למודים — ער טרעט שאַרף אַרויס קעגן אומנויטיקן פּלפּול אוז האָלט, אַז ס'דאַרף זיין אַ „סדר מדרגות", אַ גראָדאַציע פֿראָגראַם פֿון לערנען לויט קלאַסן, געטיילט לויט דעם געגנשטאַנד, פֿריער מקרא, דערנאָך משנה, נאָכדעם תלמוד און אַזוי וויטער לויט דעם סדר אין פּרקי אבות: בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן ט"ו לגמרא... היינט, אַז אַלץ איז געדרוקט און דאָס לערנען איז צוליב דעם אַ סך פֿאַר־לייכטערט געוואָרן קאָן מען אָט־דעם סדר אפֿשר ענדערן. עס דאַרף אָבּער אַלץ זיין, לויט זיין פֿעסטע איבּערצייגונג, אַ באַשטימטן סדר למשנה (13).

אויך אייניקע פֿון די ספֿרדישע באַרימטע רבנים זענען אַרויסגעטראָטן קעגן דעם פּלפּול־סיסטעם, וואָס איז נישט באַזירט אויף טיפֿער לאָגיק און תלמודישער באַגרינדונג. אַזוי ר' שמשון בן צמח דוראן (תשב"ץ) און אַזוי די אַנדערע ספֿרדישע רבנים פֿון יענער עפּאָכע ווי רבּנו יצחק אברבנאל הקצ"ז — 1437; רס"ח — 1508), ר' יעקב בן חביב (מחבר פֿון עין יעקב (נפֿטר געוואָרן רנ"ב — 1492), רבּנו יצחק ערמאה, דער בעל העקידה (נפֿט. געוואָרן הרנ"ב — 1492), רבּנו יצחק אבוהב, מחבר פֿון „מנורת המאור" און אַנדערע (14). בּיי די ספֿרדישע יידן איז סיסטעם נישט קיין נייעס. די מערסטע פֿון זיי זענען דאָך געווען פֿאַרטאָן אין לערנען סעקולאַרע וויסנשאַפֿטן, מעדיצין, מאַטעמאַטיק, געאָגראַפֿיע, שפּראַכן, מוזיק א. א. וו. נישט אומזיסט פֿרעגט דער קעניג אלפֿאנזא די יידישע חכמים: „פֿאַרוואָס לערנט איר אייערע קינדער זינגען, ווען איר דאַרפֿט שטענדיק וויינען און קלאָגן (15).

ספֿרדישע געלערנטע זענען געווען פֿאַרטאָן אין פֿילאָזאָפֿיע און אין פֿאַרשונג. געגוג צו דערמאָנען ר' יוסף אלבו, דעם מחבר פֿון „ספֿר העיקרים", (תלמיד פֿון ר' חסודאי קרשקש), אייגער פֿון די אַריגינעלסטע יידישע דענקער.

אַנדערע זענען געווען פֿאַרטיפֿט אין דער קבּלה־לערע, אַוועק קיין ארץ־ישראל, זיך באַזעצט אין צפֿת בּיי מירון, דאָס דאַרף בּיים קבר פֿון ר' שמעון בן יוחאי, געפֿינענדיק דאָרט דאָס פּאָסיקסטע אָרט פֿאַר זייער

מיסטיציזם, די אַטמאָספֿער פֿון „חיי נשמות אויר ארצנו" און ווי דער זוהר דריקט עס אויס אַזוי קלאָר: „זכאה חולקיה, מאן דזכי בחייו למשרי מדוריה בערעא קדישא... זכי בחייו לאתמשכא עליה רוחא קדישא תדיר" (16).

אַנדערע האָבן נאָכגעפֿאָלגט די לערע פֿון ר׳ יוסף גיקטיליא (1248 — 1305), דער קעגנער פֿונעם ראציאָנאַליזם ווי ער איז פֿאַרשטאַנען געוואָרן פֿון רמב״ם און רלב״ג. ער האָט געזוכט די סינטעטישע פֿאַראייניקונג פֿון פֿילאָזאָפֿיע און קבלה — אַ קאָנצעפּציע וואָס איז אין זיין צייט געווען גאַנץ נייַ און אומפּאָפּולער.

די ספֿרדישע יידן — ווי מיר קענען זייער פּאָסטולירטן גייסטיקן פּראָפֿיל דורך זייערע פֿאַרשידענע ווערק — האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אָטמאָספֿעם שטרענגסטן סדר, אין לאָגישן דענקען און אין לערנען לויט אַ קלאָרער סכעמע.

אין פּוילן פֿון יענעם בלי־פֿעריאָד איז דאָס געווען אַ זעלטנקייט. בלויז געציילטע רבנים זענען געווען גרויס אויך אין סעקולאַרע וויסנשאַפֿטן און געוואוסט ווי אָפּצושאַצן סדר און מעטאָדיק אין די פּעדאַגאָגישע און פּרינציפּיעלע ריכטליניעס און די דידאַקטישע ציל פֿון שול־ווען.

צווישן די געציילטע דאַרפֿן דערמאָנט ווערן דער ווילנער גאון (הגר״א), וועלכער האָט נישט בלויז אָנגעוויזן אויף דער נויטיקייט פֿון סדר איז לערנען (18), אויף די וויכטיקע עלעמענטן אין וועזנטלעכן טייל פֿון יידישן דערציאונגס־פּראָגראַם, אויף דער קאָרעלאַציע פֿון די למודים און זייערע האָריזאָנטאַלע קוועלשניטן פֿון דער שול, אויף די וועלטיקאַלע דורכשניטן פֿון דעם לערן־פּראָגראַם. ער האָט אנערקענט און דערמוטיקט וויסנשאַפֿטלעכע למודים, זייענדיק אַליין דער גרויסער ערודיט אין וויסנשאַפֿטלעכע געגנשטאַנדן.

דער גאון איז געווען איבערצייגט אין דער נויטוועניקייט פֿון די פּראָקטישע אימפּולסן פֿאַר אַ שעפֿערישן תורה־דראַנג צו קענען און צו האָבן בריטערע ידיעות אין וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן.

שרייבט ר׳ ברוך שקלאָווער אין דער הקדמה צו זיין „אקלידוס״־אי־בערזעצונג (19):

„והנה בהיותי בק״ק ווילנא המעטירה אצל הרב המאור הגאון הגדול מאור הגולה... כמוהר״ר אליהו נר״ו בחדש טבת תקל״ח שמעתי מפיו הקדוש, כי כפי מה שיחסרו לאדם בידיעות משאר החכמות לעמת זה יחסרו לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד, וצוה לי להעתיק מה שאפשר ללשוננו הקדוש... על כן מלאני לבי לקדש שם

שערי דורא

הבקרא איסור והתיר

על ידי קלונימוס בן מהר"ר מרדכי זצ"ל

פאטאסטאט פון דעם שער־בלאט צום ספר שערי דורא, רעדאגירט פון
ר' דוד הדרשן, לובלין של"ד /1574/
/ ביבליאטעק פון יידיש־טעאלאגישן סעמינאר ניו־יארק /

שמים ולעשות רצון צדיק מורנו החסיד... להעתיק כל מה שאפשר ללשוננו הקודש, ואתחיל מספר „אוקלידוס" מפני שעל יתדותו בנויות כל החכמות".

אז דער גר"א האט געהאט א פאזיטיווע באציאונג צו וויסנשאפטלעכע קענטענישן וויזט דער פאקט, וואס ער האט פארפאסט א ווערק אין געא־מעטריע און אינזשעניירונג א. נ. „איל משולש" (20) און אין גראמאטיק, דקדוק אויף העברעאיש א. נ. „דקדוקי אליהו" (21). אויך אנדערע גרויסע געלערנטע רבנים האבן געערעדט וועגן די חנוך־פראבלעמען אין זייער צייט און ארויסגעקומען מיט פארארטיילן קעגן דעם סארט לערנען פון פלפול, ווי עס איז געווארן געלערנט אין לובלין.

ר' יעקב עמדין רעדט וועגן חנוך הבנים והבנות (22), און וועגן פאר־באט צו לערנען פילאזאפיע (23), וואס ער האלט, אז דאס שטאמט פון איסור צו לערנען אין די ספרים חצונים (24), און אז דאס איז בלויז געמיינט צו וויסמען זיך אינגאנצן צו די למודים. ס'איז אבער א פליכט צו לערנען די געגנשטאנדן אויף אזויפיל צו וויסן די ענטפערס אין דער בחינה פון „ודע מה שתשיב לאפיקורס".

יעבץ דערציילט, אז זיין פאטער דער „חכם צבי" האט אים געזאגט, אז די אמאליקע ראשי ישיבות אין פוילן פלעגן פארלאנגען פון זייערע תלמי־דים צו לערנען אין די ספרי חקירה ומוסר ווי אין די „עיקרים", „עקדה", כוזרי, די ספרים פון ר' סעדיה גאון, חובת הלבבות און אנדערע, וועלכע העלפן בעסער צו פארשטיין די יידישע אמונה.

ר' יונתן אייבשיץ (דער אפאנענט פון יעב"ץ), דער בארימטער גאון, דרשן, רב און ראש־ישיבה אין די קהלות פראג, מיץ, אלטונה, האמבורג, וואנזבעק (אה"ו), באריכט זייער אפט דעם אנגעוויטיקטן חנוך־פראבלעם און מוסרט זיין קהלה פאר דער שפלות התורה (25), דער פלפול, וויזט אויס, האט שוין אין די צענטראל־ און מערב־לענדער מער נישט אימ־פאנירט און דער ייד האט אנגעהויבן זוכן תכלית. ווי ר' יחזקאל לאנדא (מחבר פון „נודע ביהודה") א. א. ספרים) באקלאגט זיך: ביתר המדינות היו משיאין בתם לתלמיד חכם וכאן (מיינט פראג), אם תשב בתו עד שתלבין לא ישיאה לבחור בעל תורה (26).

אין פוילן איז אבער נאך אלץ געווען פאפולער דער אייגנארטיקער מעדיטירטער חלוק־ און פלפול־למוד מיט זיינע אויסבעסערונגען דורכן מהרש"ל, מהרש"א, מהר"ם, ב"ח, רבי ר' העשל און אנדערע.

מען האט אבער אויך אין פוילן אנגעהויבן צו באגרייפן דעם זין פון „כד קאי רבי בהאי מסכתא לא תשאלנו במסכת אחריתי (27) און די אומלא־

גישקייט פֿון לערנען „קדושין" און ענטפֿערן קשיות אין גטין: „עוסק בקדו־שין ומחדש דברים בגירושין, כעומד בסוריא וקטיל ברומא (28).

עס זענען צוגעקומען די פלפֿול־און חלוקים־ספֿרים פֿון מהר"ם לוב־לין (29), ר' יושע פֿאַלק (30), ר' אהרן קלונקער (31) און אַנדערע. זיי האָבן אויף ווי ווייט מעגלעך געצוימט דעם פלפֿול, וואָס איז זיך סומך אויף אויסגעטראַכטע סיטואַציעס, די אַנאַליטיק, וואָס וויל נישט וויסן פֿון סיסטעם און פֿון געמאַסטענער לאָגיק; אַז נישט דער פסק הלכה איז וויכטיק, נאָר די סברות אויף וועלכע ער איז געבויט.

אין דער נייער צייט, אין דער עפּאָכע פֿון נייעם פלפֿול האָבן די פֿוי־לישע רבנים באַוויזן אַרויסצוגעבן אַזעלכע גדולים, וואָס האָבן געשאַפֿן און דערגענצט די סובסטאַנץ פֿון שלחן ערוך; אַראַנזשירט די דינים לויטן סדר־היום פֿון יעדן יידן, פֿון זיין אויפֿשטיין אינדערפֿרי, ביז זיין פֿאַרענדיקן מיט קריאת שמע ביינאַכט, ס'האָבן זיך באַוויזן גאונים מיט פֿולער רייפֿקייט צו פֿאַרפֿאַסן מאַנומענטאַלע ווערק; רבנים שריפֿטשטעלער, מיט גלענצנדיקן סטיל און געזונטער לאָגיק און זיי האָבן געגעבן דעם סטימול צום נייעם גאַנג, צו אַ נייער שעפֿערישקייט אין דער רבנישער ליטעראַטור, לויט זייער וועלט־באַגעם. זיי האָבן געשאַפֿן און באַפֿעסטיקט איינעם פֿון די שענסטע קאַפּיטלעך אין דער געשיכטע פֿון פוילישן יידנטום. די הויפּט־פֿאַרשטייערס פֿון אָט דער נייער עפּאָכע זענען געווען דער מהרש"ל און דער רמ"א — זיי האָבן געשאַפֿן די גרונט־אידייע און געגעבן די מוסטערן פֿון רבנות־ליטעראַטור.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) תפארת ישראל פרק נ"ו א א. מקומות: אסף, מקורות לתולדות החנוך, הקדמה. ז. מ.ט.

(2) כתב־יד אקספארד, ער שרייבט אין „ספר דרך חיים", לויט ווי ער ווערט צי־טירט: „אמנם הסבה שגרם לקול הגדול הזה הוא השקר שבתחלה יוליך לסוף העוות והלקלקה, כי מעמידים עיקר הלמוד על פלפולים וחילוקים, מעשה חדודים ומגלים פנים בתורה ומבלים הזמן בשקר, והתורה היא תורת אמת, ויותר היה טוב ללמוד אומנות, נגרות או שאר אומניות, או שחוק הידוע שבו חידוד ותחבילה ויחדד עצמו נ"כ בזה, זה היה ראוי יותר משיגלה פנים בתורה שלא כהלכה...

(3) זע, אסף, דארט ז. נ"נ, באריכות.

(4) בבא מציעא ל"ג ע"א.

(5) זע, של"ה שבועות, באריכות.

(7) ברכות כ"ח ע"ב.

(6) בבא מציעא, דארט.

(8) שמות רבה, ל"א.

(9) ר' שמואל אליעזר ב"ר יהודה אידלש, נערופן אויפן נאמען פון זיין שווי־ גער, אלס .אויסדרוק פון אנערקענונג און דאנקבארקייט פאר איר אויפהאלטן זיין ישיבה אין פוזן במשך פון צוואנציק יאר. דער מהרש"א איז נעבוירן נעווארן אין פוזן אין יאר 1555 און איז נפטר נעווארן אין אסטראה אין יאר שצ"ד — 1633. אין יאר 1614 איז ער נעווען ראש ישיבה אין לובלין, ער איז אויך נעווען רב אין כעלם און אין טיקטין און לסוף אין אסטראה, וואו ער האט פארענדיקט זיין בארימט ווערק אויף ש"ס „חדושי מהרש"א" און „חדושי אגדות". ער איז אויך נעווען א קענער פון אנדערע וויסנשאפטן, וועלכע ער האט לויט דער לענענדע, געלערנט אין „ניטל"־נאכט.

זען: הורודוצקי, שם משמואל, תולדות מהרש"א; חיים קנאללער, דבר יום ביומו ה' כסלו (דערמאנט אז ער איז נעווען בארימט מיטן נאמען שמואל אידלם); ראובן מרגליות, תולדות מהרש"א, לעמבערג תרע"ב (דארט אויך בילד פון מהרש"א) א. א.

הרב מאיר שוואַרצמאן (מחבר פון ספר „מאיר עיני ישרים" און אנד.) מאכט מיר אויפמערקזאם, אויף דעם מדרש פינחס (בילגאריי 1929) פון ר' פינחס קאריצער (אות סכ"ח) אין וועלכן עס ווערט נעזאגט אז די וועלט מאכט א טעות, מיינענדיק, אז מהרש"א מיינט שמואל אידלס — אין זיין לשון: „מה שכל העולם אומרים על ס' מהרש"א שהוא ר"ת מוה' שמואל אידליש הוא טעות גמור, כי הוא ר"ת מוה' שמואל אליעזר, כ"כ בהקדמה, וסיפר לי הרב הגדול מו"ה אברהם דוב שהיה בעיר ששם קבורת אמו של המהרש"א וצוה לקרות על המצבה ונכתב שם ניטל, והוא מחמת הלומדים בפלפולים של הבל הורידו אותו לעלמא דנוקבא, ומעת שאמרתי דבר הנ"ל פסקו רוב העולם לומר מוה' שמואל אידליש, רק אמרו סתם מהרש"א, כי בימים הראשונים הי' זה מרגלא בפי כל העולם..."

(10) חדושי אגדות, ב"מ, פ"ה, ע"א, אנהויב ווארט „דלשתכח": „כל מי אשר יודע לכוין על צד היותר בפלפול של הבל הרי זה משובח וכל אחד מכוין לדחות דברי חברו כדקרי להו מחבלים, שאין נוחין זה לזה בהלכה ועל ידי כך לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, כדקרי להו נמי התם במחשכים הושיבני והוא שאמר דלא נטרדיה. כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת..."

(11' מהרש"א סוף מסכת שבת: בטול תשב"ר הוא מצוי בכל קהלה, גם הבחורים מבטלים רוב הימים בבין הזמנים...

(12) שו"ת חוות יאיר, סימן קכ"ה.

(13) אסף, ז"ז קכ"ד — קכ"ט; דעת קדושים דארט, ציטירט פון ר' דוד קויפמאן.

(14) אה"ו. דור דור ודורשיו, ב' י', ז. 194.

(15) אסף, מבוא 17.

(16) זהר ג' ע"ב.

(17) ר יצחק פון עכו, באקלאנט זיך אויף אים (אין זיין ספר „מאירת עינים"), אז ער שרייבט ארויס די אזכרות (שם הויה").

(18) זע, „עליות אליהו" (ז. ל', נאכגאמ.): „...הגאון בעל ילדותו בק' קידאו עמל או מאד שילמדו בת„ת להנערים עכ"פ שידעו מלעיל ולרע, למאן יוציאו בפיהם התיבות כנכון..."

(19) נעדרוקט, האג, תק"מ. אן אנדערער פון זיינע תלמידים ר' ישראל שקלאווער שרייבט אין דער הקדמה צו זיין ספר "פאת השלחן": „...כה אמר כל התכמות נצרכות לתורתו הק' וכלולים בה וידעם כולם לתכלותם והזכירם חכמת אלגעברא... והנדסה וחכמת מוסיקא ושיבחה הרבה, הוא היה אומר אז כי רוב טעמי תורה וסודות שירי הלוים וסודות תיקוני הזהר א"א לידע בלעדה". זע: ישראל יעקב דינסטאג, רבנו אליהו מווילנא (רשימה ביבליוגראפית), ניו־יארק, תר"ט, ז"ז 39 — 40; זע אויך, בן ציון כ"ץ, הזמן, פֿטרבורג, תרס"ג.

(20) דינסטאג, דאָרט נום. 222 איבל משולש על חכמת המשולשים וההנדסה ובתוכו ג"כ כמה כללי תכונה ואלגיברה סך הכל ת' כללים אשר נמצא באמתחת כתבי הגאון... מוה' אליהו מווילנא... בכ"י ממש... ונתעורר הרב... שמואל במו' יוסף אב"ד דק"ק לוקניק וסדר אותו בסדר נכון... וגם עשה פירוש מספיק להבנת דבריו... ווילנא והוראדנא (מנחם מן ושמחה זיסל), תקצ"ד — 1833).

יצחק אייזיק בן יעקב, אוצר הספרים, ווילנא, תרלז — תר"ם (1880), א' נום' 662: .....עם הקדמה לה"ר יעקב במהרר"א, נכד הגר"א, בשם דרך הפתח, והערות עליהם בשם ציונים בדרך".

(21) דקדוק אליהו, כללים על חכמת הדקדוק מהגאון ר' אליהו מווילנא... על הניקוד וטעמים ופעלים עם ביאורי שבארתי... ווילנא והוראדנא (בדפוס של השותפים מן וזיסל), תקצ"ג — 1833 א צווייטע אויפלאגע א. נ. „משפט הלשון העברית" איז דערשינען אין יאר תרל"ד — 1874. זע, בן יעקב, דאָרט, ד', נום' 263; דינסטאג, דאָרט, נומערן: 227 — 229.

דער גאון איז אויך געווען א גרויסער קענער פון פילאזאפיע און אין היסטאריא־גראפיע און אויף די נעביטן נעשאפן א צאל ספרים.

(22) זע, מגדול עוז, ברכת נבעון.

(23) מטפחת ספרים. מהדורא קמא אלטונא, תקכ"ח.

ר' יעקב עפרין, שטייענדיק שוין אויף דער שוועל פון דער נייער צייט גיט אונדז א גרינטלעכע שילדערונג פון דעם חנוך מצב אין יענער עפאכע. ער דערציילט אינטע־רעסאנטע פאקטן ווי ער האט נעלרנט דעם לאטיינישן אלפאבעט.

(24) סנהדרין פרק י"א משנה א'.

(25) יערות דבש, דרוש בק"ק מיץ, תק"נ; דרוש תק"ח — לעמבערג; דרוש ל"ב, ב'; מ"ב: כ'; דרוש מיץ, תק"ט, מ"ט ע"ב און אנדערע מקומות. ער פראפאגירט אויך פאר דער וויכטיקייט פון לערנען תורה לשמה, נישט פטרן צייט פאר אומנויטיקע פלפול־פאלעמיק.

(26) דרושי הצל"ח ט"ז ע"א.

(27) שבת ג' ע"ב.

(28) ירושלמי פאה פרק א' הלכה א'. זע, אסף, חנוך, ד' ז"ז רי"ב — רי"ג.

(29) דרכי החלוקים לתלמידי מהר"ם לובלין כ"י רד"א, תקמ"ב.

(30) דרכי החלוקים לתלמידי ה"ר יושע פאלק ב"ר אלכסנדר הכהן, להורות דרך הלמוד בסוגיות וחלוקים כ"י רד"א, תקמ"ב; זע, בן יעקב, אות ד' נום' 492 — 493.

(31) די תלמידים פון ר' אהרן קלאנקער דערציילן אין דער הקדמה צו זיין ספר חדושים אויף די מסכתות בבא קמא, בבא מציעא און בבא בתרא (לובלין תמ"ב), אז ר' העשל פלעגט זאגן יעדער וואך פיר חלוקים און וועז ער האט נעוואלט אפדרוקן א טייל פון די חלוקים, האבן זיין איידעם, דער לובלינער רב ר' נפתלי הירש און זיין זון ר' בעריש אים נעראטן אויכלאזן א גרויסן טייל, וויל זיי זענען נישט דרוק־פייאיק: „אינו כדאי להעלות על הדפוס".

זיבעטער קאַפּיטל

ר׳ שלמה לוריא – דער מהרש״ל

א

פּוילן – דער מרכז רוחני אין יידישן גלות

אין דעם לאַנגן גלות־לעבן, האָבן יידן געלעבט אונטער אַ סך קלי־מאַטן און אין שכנות פֿון אַ סך פֿעלקער און שפּראַכן. די קללה פֿון „גוי אשר לא תשמע לשונו״, אַ פֿאָלק, וואָס דו וועסט נישט פֿאַרשטיין זיין שפּראַך (דברים כ״ח, מ״ט) איז מקוים געוואָרן אויפֿן האַרבסטן אופֿן. אויף אַלע שליאַכן פֿון דער וועלט, זענען יידן געגאַנגען. אויף אַלע וועגן און אומוועגן געוואָגלט, און דאָך באַווייזן אומעטום צו אַנטוויקלען אַן אייגנאַרטיקע קול־טור, צוגעפּאַסט צום אָרט, וואו זיי האָבן זיך געפֿונען און צו די באַדינ־גונגען אין וועלכע זיי האָבן געלעבט.

אַזוי אין בבל און אזוי אין אַראַבישן שפּאניע; אַזוי אין פֿראנקרייך און אַזוי אין דייטשלאנד; אַזוי אין איטאליע און אַזוי אין פּוילן — אומעטום האָבן זיי געטראָגן מיט זיך תורה און גייסט, און אומעטום פֿאַרוואָרצלט יידיש לעבן, יידישע קולטור און טראדיציע. אין יעדן יידישן קיבוץ האָבן גע־לעבט און געווירקט גרויסע יידישע פּערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן נישט בלויז געשאַפֿן די געזעלשאַפֿטלעכע אַטמאָספֿערע, נאָר בכלל געלייגט די שטיינער פֿאַרן פֿונדאַמענט פֿון יידישן לעבן.

לובלין, ווי מיר האָבן געזען, ווערט אין אַ געוויסן זין באַטראַכט פֿאַר דאָס וויגעלע פֿון יידיש־פּוילישן נוסח אין דער לאנגער גלות־געשיכטע. זינט די צייטן פֿון קאַזימיר דעם גרויסן (קעניג פֿון פֿאַראייניקטן פּוילן, וועל־כער האָט אויסגעבריטערט דעם „קאַליש סטאַטוט״ פֿון יידן־רעכט, אין יאָר

1334), ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער מאַסן־שטראָם פֿון אימיגראַציע קיין פּוילן, איז לובלין געוואָרן די שטאָט פֿון יידישע חכמים, גרויסע רבנים, הויך אינטעלעקטועלע פּערזענלעכקייטן, און — לעצטנס, די שטאָט פֿון די שעפֿער פֿון חסידיזם. אין דער צייט פֿון „וועד ארבע ארצות" איז לובלין געווען דאָס הויפּט זיץ־אָרט.

נישט וועלנדיק דאָ, צוליב אַריכותדיקייט, זיך פֿאַרמעסטן אַריינצולייקן אין די היסטאָרישע האָריזאָנטן אירע, וועלן מיר דאָ, בלויז, צוליב נויטוועندיקייט, פֿאַרצייכענען עטלעכע שטריכן פֿון דער זוניקער תקופֿה אין דער געשיכטע פֿון לובלין. קאַליידאָסקאָפּיש אַריינבליקן אין דער פֿילֿ־פֿאַרביקייט פֿון יענער עפּאָכע פֿון לובלין. אַמווייניקסטנס די תקופֿה פֿון ר׳ יעקב פּאָלאַק ביז דעם מהר״ם לובלין, וועלן אין לובלין האָט זיך געוועבט דאָס געוועב פֿון יידישער קולטור און טראַדיציע, און עס האָט דאָרט פֿולֿ־סירט אַ גאָר שטאַרק יידיש לעבן. לובלין האָט שוין דאַמאָלט געהאַט אַן אייגענע יידישע דרוקערייַ אין וועלכער עס זענען געדרוקט געוואָרן די וויכטיקסטע ספֿרים פֿון יענער צייט (1).

עס איז דאמאָלט געווען דער פּעריאָד פֿון גייסטיקן אויפֿבלויז — די מערקווירדיקסטע רענעסאַנס־תקופֿה אין אונדזער לאַנג־דויערנדיקן גלות; אַ זוניקער צייט־פּעריאָד איז דאָס געווען, וואָס האָט באַרייכערט די יידישע וועלט מיט פֿאַרבנרייכע גרויסע יידישע פּערזענלעכקייטן צווישן וועלכע עס שטראָלט אַרויס די פּערזענלעכקייט פֿון מהרש״ל, דעם מחבר פֿון ״ים של שלמה״ און „חכמת שלמה", מיט זיינע בייטראָגן צו דער יידישער הלכה, צום תלמוד־קאָמענטאַר, צום נוסח־פֿוילן, צו דער פֿאַרמירונג פֿון פֿרצוף־פֿנים פֿון יידישן קיבוץ אין פּוילן, וועלכער האָט אין דער מהרש״ל־עפּאָכע געהאַט די העגעמאָניע פֿון מזרח־אייראָפּייאישן און טיילווייז אויך מערב־אייראָפּייאישן צענטער.

לובלין, ווי דערמאָנט, געהערט צו די עלטסטע יידישע שטעט אין פּוילן. לובלין די שטאָט פֿון „וועד אַרבע ארצות", פֿון גרויס רבנות, פֿון חסידות. די שטאָט, וואָס האָט ביז 1939 געשפּינען דעם גאָלדענעם פֿאָדעם פֿון גלאָרייכן עבר — און איצט? די פֿרעכטיקע בנינים פֿון גייסטיקן שאַפֿן זענען צעשטערט און פֿון יענעם אַמאָליקן גראַנדיאזן אויפֿשטייג ליגט זי איצט אַ פֿאַרשניטענע, אַ חרובע — אַ סימבאָל פֿון אומקום פֿון מזרח אייראָפּייאישן יידנטום. הבלס בלוט שרייט אַרויס פֿון היטלערס רעזורוואַט, און מיר מוזן זיך באַנוגענען מיט הזכרה־יאָרצייטן נאָך דער ליקווידאַציע פֿון אַ גרויסן אַלט־באַזעסענעם יידישן ישוב

— אָבער נישט קינות שרייבן מיר, ווי זאָגט דער דיכטער אברהם לעוו אין זיין ליד:

מיין ליד צו אייך, ווי קליין איז זי, ווי אָרעם,
מיין וואָרט וועט אָנטרעפֿן ביי אייך אַזוי פֿיל קברים,
אַז עס פֿאַלט אַ פּחד אָן אויף מיר און מיין פּען
פֿאַר אַט־דעם פּיין, וואָס איר האָט דורכגעלעבט און האָט געזען,
ווי נעבעכדיק איז איצט מיין וואָרט, פֿאַר אייער גרויל,
ווי וואָכעדיק קלינגט מיינע רייד ביי מיר אין מויל...

אויף אַ גאָר באַשיידענעם אופֿן זאָל דאָס זיין אַ בייטראָג פֿון אַ שריפֿטלעכן ציגל צום געשריבענעם פֿאַפּירענעם דענקמאָל, וואָס איז אָפּט שטאַרקער און מעכטיקער פֿון גראַניט און שטאָל, אַ מאָנומענטפֿישע אַרבעט וועגן דעם באַרימטן לובלינער רב און ראש ישיבה — דעם מהרש״ל, זצ״ל.

ב

מהרש״לס געבורט און לעבנסגאַנג

רבי שלמה לוריא אשכנזי, ווי זיין פֿולער נאָמען איז געווען (1 ב.), איז געבוירן געוואָרן אין פּויזן (פּוזנא), אַרום דעם יאָר הר״ס (1500). זיין פֿאָטער ר׳ יחיאל איז געווען אַ באַוואוסטער גדול אין תורה, איידעם פֿון דעם באַ־רימטן גאון ר׳ יצחק קלויבער, וועלכער האָט אויסגעוואָנדערט פֿון דער רהיינישער שטאָט וואָרמס (וויירמיזאָ) און זיך באַזעצט אין פּויזן (2), וועל־כע איז אין יענער צייט געווען באַרימט אַלס יידישע שטאָט. דער יונגער ר׳ שלמה איז געבליבן ביים זיידן אין הויז, אין פּויזן (אין פּוליש פּאָז־נאַן), וואו ער האָט זיך פֿאַרפֿולקאָמט אין גאונות.

דער יחוס פֿון מהרש״ל, ציט זיך, פֿון רש״י (געלעבט און געווירקט אין וואָרמס) און פֿון די אַנדערע חכמי צרפֿת, די בעלי התוספֿות און זייערע נאָכ־פֿאָלגער. רש״י, ווי באַקאַנט, איז געווען, לויט די אויסרעכענונגען פֿון די ספֿרי יוחסין, דער 33־סטער דור פֿון תנא ר׳ יוחנן הסנדלר, וועלכער איז געווען

דער פֿערטער דור פֿון ר׳ גמליאל הזקן, איניקל פֿון הלל הנשיא, וואָס האָט געשטאַמט פֿון שפֿטיה, דעם זון פֿון דוד המלך (3).

דעם מהרש״ל האָט מען אַ נאָמען געגעבן שלמה נאָך ר׳ שלמה שפּירא און דעם לעצטן נאָך רש״י, ר׳ שלמה בן יצחק.

ר׳ אברהם עפֿשטיין שרייבט אין זיין ווערק „משפּחת לוריא״:

„...די לוריאַ־משפּחה איז פֿון די עלטסטע און מיוחסדיקסטע משפּחות. ר׳ שלמה שפּירא, איינער פֿון די אבות פֿון דער דאָזיקער משפּחה, איז געווען דער פֿאָטער פֿון דער רביצין מרים, וועלכע האָט, לויט אַ כתב, וואָס האָט זיך געפֿונען ביים מהרש״ל — געזאָגט שעורים הלכה און תוספֿות פֿאַר געלערנטע יונגעלייט. דער פֿאָטער האָט איר אַ נאָמען געגעבן מרים, — נאָמען פֿון מרים רשי״ס טאָכטער, די פֿרוי פֿון ר׳ יהודה בר נתן (ריב״ן) (4).

זי איז געווען די פֿרוי פֿון ר׳ אהרן, רב אין היילפֿערין און אין לאָנדאָן. דעם פֿאָמיליע נאָמען שפּירא, האָבן זיי געזומען פֿון זייערע עלטערן, איינווואוינער פֿון דער שטאָט אַשפּירא (5).

דער דאָזיקער ר׳ אהרן לוריא איז געווען אַן איידעם פֿון באַרימטן גאון ר׳ שלמה שפּירא וועמעס נאָמען שלמה איז געווען נאָך דעם הויפּט פֿון דער משפּחה — רש״י (ד׳ ת״ת — 1040; ד׳ תתס״ה — 1105).

אין זיין פֿאָמיליע כראָניק, דערציילט ר׳ יוסף כהן צדק (6), אַליין אַן אָפּשטאָמיקער פֿון דער לוריא־משפּחה, אַז ר׳ אהרנס פֿרוי מרים איז געווען אַ הויך־געבילדעטע פֿרוי, אַ גרויסע מלומדת און זי פֿלעגט זאָגן שעורים פֿאַר די תלמידים: „והרבנית מרת מרים תפֿסה ישיבה כמה ימים ושנים וישבה באהל וילון, ואמרה הלכה לפֿני בחורים מופֿלגים״ (7).

ר׳ אהרן און מרים האָבן געבוירן צוויי זין: יוחנן און יחיאל — דער לעצטער איז געווארן אַ באַרימטע רבנישע פֿערזענלעכקייט, פֿון די ערשטע רבנים אין בריסק און אומגעגנט. זיין זון ר׳ אברהם איז דער פֿאָטער פֿון ר׳ יחיאל, סלוצקער רב, וועגן וועמען דער מהר״ם פֿאָדוואָה דריקט זיך אויס: „ידו בכל, בבקיאות ובחריפות, בקי כר׳ יוחנן בטרפות, אהובי שארי הגאון מו״ה יחיאל יצ״ו״ (8).

דער דאָזיקער ר׳ יחיאל לוריא, פֿאָטער פֿון מהרש״ל, האָט געהיראָט די טאָכטער פֿון באַרימטן פּוזנער רב ר׳ יצחק קלויבער, און די לוריא־משפּחה איז נאָך מער פֿאַרצווייגט געוואָרן אין פּוילן מיט גרויסע רבנישע פֿערזענלעכקייטן (9).

פֿון זיידן, האַלט דער מהרש״ל זייער אַ סך. ער דריקט זיך אויס וועגן אים מיט די שענסטע לויב־ווערטער:

„הטהור החסיד ועניו ירא ד׳, איש השלום, מהור״ר יצחק קלוי־בער (10).

ער רעדט וועגן זיין זיידן מיט גרויס התפעלות פֿאַר זיין גאונות און צדקות און ער דערמאָנט זיין נאָמען מיט אומגעוויינלעכן יראת הכבוד. ער האַלט עס פֿאַר אַ זכות נתחנך צו ווערן על „ברכי זקני״ און חתמעט זיך אייניקע מאָל „שר יצחק״ (ראשי תבות שלמה ר׳ יצחק). ער איז ממש באַגייסטערט פֿון דעם גדול און צדיק פֿאַר זיין סיסטעם אין לערנען;נישט וויניקער פֿאַר זיין אויפֿפֿירונג און באַנעמונג.

אין יאָר ה׳ רצ״ה (1535), איז געשען אַ שרפֿה אין זיידנס הויז, און ער איז אַוועק אַ היים צו זיינע עלטערן. דאָרט האָט אים גענזען ר׳ קלונימוס קלמן ירושלמי האָבערקאַסטן פֿון אסטראָג), פֿאָדאָליע, וועלכער האָט אים אויסגעקליבן פֿאַר אַן איידעם און תלמיד און אים געזומען קיין אסטראָה, וואָס איז דאָמאָלט געווען באַרימט אַלס שטאָט פֿון גאונים און לומדים און געהאָט די שענסטע רבנים אַלס „מרי דאתרא״. זיין פֿרויס נאָמען איז געווען ליפקא (10).

דער שווער זיינער, ר׳ קלונימוס קלמן, איז פֿאַרעכנט געווארן אַלס אייניער פֿון די גאונים פֿון אסטראָה, וואָס האָט שפּעטער געהאַט אַלס שטאָטרב דעם מהרש״א (ר׳ שמואל ב״ר יהודה הלוי, אַלס דאנקבאַרקייט צו זיין שוויגער זיך געפֿון ר׳ שמואל איידלס).

די שטאָט אסטראָה איז געווען, ווי מיר האָבן געזען אין אַ פֿריערדיק קאַפּיטל, די הויפּט־שטאָט פֿון גאַנץ וואָלין און אוקראַינע. דער מהרש״ל באַטראַכט זיך אַ סך מאָל ווי אַ תלמיד פֿון זיין שווער, דעם אב־בית־דין פֿון אסטראָה ווי זיין טיטול איז געווען.

ר׳ קלונימוס קלמן האָבערקאַסטן איז איידער ער איז געקומען פֿון אסטראָה, געווען ראש־ישיבה אין לבוב־לעמבערג פֿונוואַנען ער איז גענומען געווארן קיין אסטראה צו ווערן דער שטאָט־רב (11).

די אסטראָהער ישיבה איז דאָמאָלט געשטאַנען אונטער דער השגחה פֿון לובלינער רב און ראש ישיבה ר׳ שלום שכנא, תלמיד מובהק פֿון ר׳ יעקב פּאָלאַק, פֿאָטער און באַגרינדער פֿון „חריפֿות פּוילן״. ר׳ קלמן האָט זיך אויך געלערנט אַלס תלמיד און נאָכפֿאָלגער פֿון באַרימטן פּוסק מהר״י איסרלין (מחבר פֿון „תרומת הדשן״), דורך זיין רבין, דעם חסיד ר׳ דניאל, ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין שו״ת מהרש״ל (סימן צ״ח).

ר׳ קלונימוס קלמן האָבערקאסטן, איז אויך געווען דער ערשטער גאון־מקובל פון די אָסטראָהער רבנים פון וועלכע מיר ווייסן פֿיל־וויניק ביאָגראָפישע שטריכן.

אויף דער עלטער האָט ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געווארן דער רב פון די אשכנזים אין ירושלים און דאָרט נפֿטר געוואָרן.

אין ספֿר „שלמי צבור" פון רבי יעקב ישראל אלגאזי (שלוניקי תק״נ), ווערט דערציילט, אז רבי קלונימוס האָט אַמאָל לעבעדיק געמאַכט דעם קערפּער פון אַ קריסט אויף וועמען די קריסטן האָבן געזאָגט, אַז יידן האָבן אים געטויט.

דאָס איז גראָד אויסגעקומען שבת, ר׳ קלונימוס האָט אויפֿגעשריבן אויף פּאַרמעט „שמות הקדושים" און דער דערהרגעטער איז אויפֿגעשטאַנען און געזאָגט, ווער ס׳האָט אים געהרגעט און איז צוריק אַוועק אין זיין רו. צו־ליב דעם דאָזיקן „חלול שבת" (אַן עברה אויף וועלכער ס׳קומט סקילה, האָט ער באַפֿוילן, אַז הונדערט יאָר נאָך זיין טויט, זאָל מען וואַרפֿן שטיינער אויף זיין קבר (12).

אין יענער צייט האָבן געלעבט און געווירקט אין די פֿאַרשידענע פוילישׁ־אוקראַיניש שטעט, גרויסע רבנים און גאונים, ווי ר׳ אליעזר אשכנזי (מחבר פון מעשי ד׳, יוסף לקח א. א. ספֿרים), אין פּוזן; ר׳ יוסף כ״ץ (מחבר פון ספֿר „שארית יוסף" א. א. ספֿרים, שוואָגער פון רמ״א); אין קראָקע; דער רמ״א — ר׳ משה איסרלס (הר״פ — 1520; של״ג — 1572), דער מחבר פון אומציילויקע ספֿרים אין הוראה און אנדערע געביטן, דער באַגריי־דער פון שלחן ערוך, אָלס „בעל המפּה", געלעבט און געווירקט אין לוב־לין־קראָקע, וועמעס נאָמען איז געווארן באַרימט אויף דער גאנצער וועלט; ר׳ יצחק ב״ר בצלאל פון לודמיר (ברודער פון מהר״ל מפּראָג, שאָפֿער פון „גולם"); ר׳ נתן שפּירא פון גראָדנע און אַ סך אַנדערע, וויי מיר האָבן געזען פֿריער.

דער מהרש״ל האָט זיך אָבער ׳באַלד אַרויסגעזען מיט זיין גאונות און מער פון אַלע האָט ער געווירקט אויפֿן גייסטיקן שטאַנד פון פוילן און אוקראינע. דער היסטאָריקער ר׳ דוד גאַנז (געבוירן געוואָרן אין יאָר 1541, נפֿטר געוואָרן אין פּראָג, אין יאָר שע״ג — 1613) /13/, אַ תלמיד מובהק פון רמ״א, אַ דאַנק וועמען ער האָט געלערנט וויסנשאַפֿטן און פֿאַר־פֿאַסט דאָס היסטאָרישע ווערק „צמח דוד", שרייבט אין זיין ווערק וועגן מהרש״ל מיט פֿאַלגנדיקע באַגייסטערטע ווערטער:

„גאון גדול ומפורסם, מאור הגדול נזר ישראל מופת הזמן, לאורו ילכו בני עמנו... ושמעו יצא בכל העולם, העמיד תלמידים הרבה, והפליג על אנשי דורו, וחיבר חבורו הגדול על כל שיטות הש"ס אשר אין ערוך לגדלו, ולעמקו ולחריפתו וקרא אותו „ים של שלמה", גם חיבר ספר „חכמת שלמה".

ר' יהושע פאלק כהן, מחבר פון בארימטן הלכה ספר „סמ"ע", פון ספר דרישה ופרישה און אנדערע ספרים (נפטר לבוב שע"ד) שרייבט וועגן זיינע רביים, דעם רמ"א און מהרש"ל: „למדתי אצל שארי רמ"א ואחריו נכנסתי לפני ולפנים אל היכל קדשו של מהרש"ל" (14).

ווי א שארפער מענטש אין לערנען, און אין באנעמונג, אין שאפן א נייעם סיסטעם און א נייע מעטאדע פון פארשטיין און אנאליזירן די ראשונים, ווי אויך אן איש אמת אין פולסטן זין פון די וועלטער, א מענטש, וואס האט פיינט חניפה, צביעות, היפאקריטסטוואן און איבעריקן קאמפראמיס, האט דער מהרש"ל ארויסגערופן קעגן זיך קעגנערשאפט, פאלעמיזירנדיק מיט די הארבסטע וועלטער און בייסנדיקן סארקאזם מיט פיל גדולים פון זיין צייט. ער האט געקענט פיינט האבן א מענטש, אויב ער איז נישט געווען „לפי רוחו" און איז ווייט געווען פון „מתינות", פון געלאנסנקייט און איז נישט געווען איבערקלייבעריש אין אינסינואירנדיקע וועלטער בעת א פא־לעמיק און ער האט דעריבער ארויסגערופן צארן ביי א סך גדולים, ער האט געמוזט צוליב אט־דער שארפקייט ארומואגלען פון איין שטאט צו אן אנדערער נישט געפינענדיק קיין מנוחה.

ער אליין שרייבט וועגן זיך:

„ואני נע ונד בארץ, והפרוץ מרובה על העומד" (15).

און ווען עס איז אים זייער זייער שלעכט און ער געפינט זיך אין א ביטערן מצב, שעלט ער ממש זיינע אומזיסטע שונאים:

„ומחלק עלי שלא לשם שמים יתהפך פניו כשולי קדרה וכירים".

אין זיין פאלעמיק באנוצט ער זיך מיט פיינער מליצה, ער האט דאס שטארק ליב און איז א קינסטלער אין שאפן פארא־פארא־זן. וועגן איינעם פון זיינע שונאים דריקט ער זיך אויס:

„ובעבור ששמעתי שקדמני אחד מן הגסים, הלובש פסים וחושב כצג בין הדסים, וכותב עלי במגילת סתרים, ולא יחדול פשע ברוב דברים, ואמר: שדברים כאלו ליוהרא נוטה, ואינו אלא הדס שוטה ובטלית שאינו שלו עוטה, ולרוב קומתו תעל צחנתו, בחדר הורתו, אשר על אפו וחמתו".

אזעלכע שאַרפּע „מליצות" האָבן נאָך מער געוועקט דעם צאָרן ביי זיינע קעגנער, און ווי ווייט ער זאָל נישט געווען לויפֿן פֿון מחלוקת־פֿייער האָט עס אים נאָכגעיאָגט, נישט געגעבן קיין מנוחה. און מערקווירדיק, אַ סך פֿון זיינע תלמידים האָבן זיך נישט געקענט צופֿאַסן צו זיין דרך הלמוד און פֿלעגן זיך פֿאַראייניקן מיט זיינע שונאים (16).

דאָס האָט אים פֿשוט צעבראָכן, שטאַרק וויי געטאָן, וויסנדיק און האַלטנדיק, אַז דער אמת איז מיט אים, און אַז זיין שיטה איז די אמתע, די לאָגישסטע.

דעם אייגציקן פֿאַרגעניגן און די אייגציקע טרייסט איז ביי אים געווען דאָס זיצן און לערנען, און דאָס גרינדן ישיבות, וואו נאָר ער איז געקומען. אַזוי האָט דער מהרש"ל, וועלנדיק רב אין בריסק, אין יאָר 1552, (דאַמאָלט געהרופֿן „בריסק דליטא") געגרינדעט די אָרטיקע ישיבה און אַזוי אַסטראָה, וואו ער האָט אָנגעפֿירט פֿאָר אַ צייט מיט דער ישיבה און אַזוי אין פּרעמישלא (פּשעמישל), וואו ער איז פֿאָר אַ צייט געווען רב (17).

צו פֿערציק יאָר, אין יאָר הש"י, (1550), איז ער אויפֿגענומען געוואָרן אַלס רב ור"ם (הויפּט פֿון דער ישיבה) אין אָסטראָה, פֿאַרנעמענדיק דעם רבנות־אַמט פֿון זיין שוועער, ר' קלמן, וואָס איז געוואָרן אב"ד פֿון בריסק דליטא (18). פֿאָר דער צייט, וואָס ער האָט אָנגעפֿירט מיט דער ישיבה, האָט ער איר אַ סך פֿאַרגרעסערט, פֿאַרבעסערט און געענדערט דעם פּראָגראַם פֿון לערנען, ספּעציעל די מעטאָדע, וואָס דער לובלינער רב ר' שלום שכנא האָט געהאָט איינגעפֿירט, די מעטאָדע פֿון זיין רבין ר' יעקב פּאָלאַק, וועגן וועמען עס ווערט דערציילט, אַז די תלמידים האָבן אמאָל אַרויסגענומען עטלעכע דפֿים (בלעטער), פֿון דער גמרא אין וועלכער ער האָט געלערנט, האָט ער דאָס אַפֿילו נישט באַמערקט און מיט זיין שאַרפֿן און טיפֿן פּלפּול פֿאַרבונדן די באַזונדערע ענינים (19).

דער מהרש"ל איז געווען קעגן דער דאָזיקער פּלפּול־מעטאָדע, קריטיקירט די דאָזיקע לומדים (20), נישט רעכענענדיק זיך מיט דער קעגנערשאַפֿט מצד די שטאַרקע אָנהענגער פֿון לובלינער רב.

אָסטראָה איז, אַ דאַנק דעם מהרש"ל, געוואָרן דער גרויסער תורה־צענטער אויף וועמעס כסא הרבנות עס איז נאָכדעם געזעסן ר' ישעיה הורוויץ (של"ה), וועלכער האָט זוכה געווען צום טיטול קדוש (הייליקער), וועלכער איז נאָך אסטראָה געוואָרן רב אין פּויזן, פֿון דאָרט אין פֿראנקפֿורט, אם־מיין און לסוף אין ארץ־ישראל, אַלס נשיא פֿון דער קהלת האשכנזים און מרא דארעא דישראל.

שער־בלאַט פֿון מהרש"לס ספֿר „עטרת שלמה", אַ פֿירוש אויפֿן ספֿר שערי
דורא פֿון ר' יצחק פֿון דורא. לובלין, שנ"ט — 1599
/ ביבליאָטעק פֿון יידיש־טעאַלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק /

דער בַּאַרימטסטער, אַלס אָסטראָהער רב, איז, ווי דערמאָנט, געווען דער מהרש"א (ר' שמואל אליעזר בן ר' יהודה), אַן אָפשאַמיקער פון מהר"ל מפראָג, וועלכער האָט געצויגן זיין יחוס פון ר' יהודה החסיד (מחבר פון „ספר חסידים", געבוירן לערך ד'תתק"י — 1150; נפטר געווארן שבת פ' זכור, י"ג אדר, ד' תתקע"ז — 1217).

אַ צייט נאָך אים, איז ר' דוד סגל (דער מחבר פון ט"ז און „אבי־ההוראה") געווען רב אין אָסטראָה, וועלכע איז כסדר געווען פאָפולער מיט אירע גרויסע רבנים (14).

נאָך דער פטירה פון זיין שווער, איז דער מהרש"ל געווארן בריסקער הויפט־רב און ביי איניקע רבנים וועלט ער געפון רבי שלמה מליטא. ער איז דאָרט לאַנג נישט געווען. אין יאָר שי"ט (1559), איז ער אָנגעקומען אַלס הויפט רב פון לובלין, אַלס ממלא מקום פון ר' שלום שכנא. ר' ישראל, דער זון פון ר' שלום שכנא, איז געבליבן אויף זיין פאָטערס אַמט אַלס דער ראש ישיבה. אַזוי גיט איבער דער „צמח דוד" (חלק א', ז. 65). דער קולטור־פאָרשער ר' ש. י. פין (דער בעל „האוצר"), אין זיין „קריה נאמנה" איז אָבער מיט דער מיינונג, אַז ר' ישראל איז געווען אַ פולשטענדיקער ממלא מקום פון ר' שכנא, רב און ראש ישיבה. דער סעראָצקער רב, ר' יוסף לעווינשטיין, אַ גרויסער אויטאָריטעט אויף דעם געביט, באַווייזט מיט פאַקטן, אַז דער „צמח דוד", איז געראָטן, אַז דער מהרש"ל איז באַלד נאָך ר' שלום שכנאן געווארן הויפט־רב און ר' ישראל איז געווען ראש ישיבה (21).

ווי עס זאָל נישט זיין, דעם מהרש"ל איז אויסגעקומען צו האָבן מחלוקות מיט ר' ישראלן און ער האָט דערפון אַ סך געליטן. לויט איין וועדסיע, האָט ער דעמאָלט געבויט זיין שול, די באַרימטע לובלינער מהרש"ל שול — ער זאָל נישט דאַרפן זיין צוזאַמען מיט זיינע קעגנער. די שול האָט ער געשטעלט אויף אַ לענג פון 36 איילן (אמות), און די בריים 32 איילן, צוזאַמען לויטן באַטרעף פון לולב (22).

דער מהרש"ל איז נפטר געווארן אין יאָר של"ד (1573), אין לובלין, זיי־ענדיק 15 יאָר הויפט־רב פון לובלין און אומגעגנט און באַרימט אין דער גאַנצער יידישער וועלט אַלס גרויסער אויטאָריטעט.

שלמה ברוך ניסנבוים, אין זיין „לקורות היהודים בלובלין", פאָר־ענדיקט זיין קאַפּיטל וועגן מהרש"ל זייער סענטימענטאַל־פאָעטיש. מיר וועלן ציטירן אייניקע וועדטער זיינע אין העברעאיש„

„בעירנו ובית מועד לכל חי, זכתה לקבל בחיק אדמתה גוף טהור וקדוש כזה, ובמותו נסתם מעין המפכה מים חיים, זכים וטהורים, להשקיט צמאון

תלמידיו הרבים, וכה תקונן אבן מצבתו, ואבן מקיר תזעק, ותהגה נכאים, כי נפל אביר האבירים וגאון הגאונים".

און ער גיט איבער דעם נוסח פון זיין מצבה (23), וואס איז פאַרצייכנט אין אַ סך געשיכטע־וועלט:

פה מונח אביר האבירים
מלך על כל חכמי המורים,
סיני ועוקר הרים,
מאור הגדול שהאיר לישראל לדור דורים,
בספרי ים של שלמה ושאר ביאורים
שמו נודע בסוף העולם בכל שערים
הרביץ תורה והרבה תלמידים.

אויף דער צווייטער זייט:

בכל העולם
צדיק וחסיד בכל מעשיו ההדודים
הג' /עס פעלט ווייטער/ מופלג, הרב מו'
שלמה בן מוהר"ל יחיאל לוריא זכרונו לברכה
נתבקש לישיבה של מעלה לדת ולהלכה,
ביום י"ב כסלו שנת עטרת ראשינו
ו' כ' ב' ה' מ' נ' ו' ר' ה' /של"ד/.
הטהורה, לפ"ק תנצב"ה.

דער קבר פון מהרש"ל האָט זיך געפונען אויפן אַלטן בית עולם אין לובלין, נישט וויט פון קבר פון ר' שלום שכנא. די מצבה איז געשטאַנען דריי הונדערט יאָר. אין משך פון דער צייט איז די מצבה צעבראָכן און אָפגע־ריבן געוואָרן און אין יאָר 1871 האָט מען אויפגעשטעלט אַ נייע.

/ 0 /

ה ע ר ו ת :

(1) זע, שלמה ברוד ניסנבוים „לקורות יהודים בלובלין" (לובלין, תר"ם — 1899) ז. 5.

„ווי מיר זעען איז לובלין שוין געווען א בכבודיקע און פיינע קהלה איז יאר 1569. לובלינער יידן האבן שוין געהאט די מענלעכקייט צו גרינדן א דרוקערייי, זיך נעפילט עקאנאמיש און גייסטיק אויף א נאר הויכער מדרגה. דערביבער איז לובלין דאמאלט נעווען דער צענטער פון וועד ארבע ארצות, פוילן, ליטע, פאדאליע און אוקראינע". אהרן פרוימאנן, הצופה לחכמת ישראל, (שנה י', ז. 282) איז זיין מאמר: הדפוס העברי הראשון בלובלין שנת שי"ד (שד"י), גיט אן דעם נאמען פון ערשטן דרוקער, יוסף בן יקר, און יצחק בן חיים, פון דער משפחה שווארץ. פארגל. חיים דוב פרידבערג, תולדות הדפוס העברי בפולניא, ערך לובלין — לויט זיי, האט לובלין געהאט אן אייגענע דרוקעריי א סך פריער, ווי די דאטע וואס ניסנבוים גיט אן.

אין אמתן איז דאס ערשטע ספר פון לובלינער דרוקעריי אין יאר שי"ג (1553). זע רעפראדוקציע פון שער-בלאט.

ניסנבוים ציטירט פון הרב חיים נתן דוד דעמביצער, אז די פנקסים פון „וועד" האבן זיך שטענדיק נעפינען אין לובלין. ער ציטירט אויך פון באריטן אייבנשיצער רב, ר' אליה לובלינער אין זיין ספר „שו"ת יד אליהו" שרייבנדיק צוו"א: „והנה כתבתי מכל מה שלמדת מרבותי, ושמעתי מפיהם ומפי כתבם, אשר בימי חורפי נתגדלתי בעיר רבתי עם, רבת בדעות היא ק"ק לובלין המעוטרה, ובימי היתה שם בית מועד וועד לחכמי ישראל, ביריד נראמניץ מידי שנה בשנה". דער מהרש"א דערמאנט זייער אפט: „שמעתי ביריד לובלין". לובלין איז געווארן דאס הויפט זיידארט פון וועד בייי וועלכן די נדולי הדור פלענן דיסקוטירן די וויכטיקסטע סאציאלע און רעליגיעזע פראבלעמען.

(1 ב.) זע, יוסף כהן צדק, „שם ושארית", קראקע, 1895, ז"ז 13, 23, 24.
דער נאמען לוריא האט פון פאטערלעכן אפשטאם געווארצלט אין דייטשלאנד און פון מוטערלעכן אין פראנקרייך פון ווירמייזא.

(2) דער ערשטער וויכטיקער פערזאן פון דער משפחה, ר' שמעון לוריא, איז געווען רב און ראש ישיבה אין ערפורט. זיין זון, ר' יחיאל, איז געווען ממלא מקומו, און זיין אייניקל, ר' נתנאל, איז געווען בארימט אלס צדיק. וועגן דעם לעצטנס זון, ר' אהרן, איז געזאגט געווארן די פראזע: ולנתנאל נתן אל בן פורת, בן יברך ישראל, תקיף בהוראה כהלכה ושמעתיה מבדרין בעלמא, וכן היה חותם, נאם זעיר שם אהרן בן מוהר"ר נתנאל לוריא ז"ל. (שו"ת מהר"ם מינץ, סימן ס"ה).

(3) זע, ה. נרעץ, „יידישע פאלקס נעשיכטע", חלק א' ז. 467. דריטער באנד, ז"ז 200 — 185. דער אייניקל, דער מהרש"ל, איז זיינע שו"ת סימן י"ב, מערקט אן, אז ער איז נעווען א יליד פוזנא.

(4) זע, פישמאן „ערים ואמהות", א', ז. 5.

(5) שו"ת מהרש"ל דפוס פיורדא. אין אנהייב: לבוב-אויסנאבע. נאכבאט. צו סימן כ"ט.

(6) זע, „שם ושארית", דארט, באזירט זיין פאמיליע כראניקעס אויף אויטענטישע דאקומענטן, אויף א כתב-יד אין אקספארד ביבליאטעק פון וועלכן א. נייבויער האט ציטירט און קאפירט פאר דעם פארשער דוד קויפמאן, וועז דער לעצטער האט זיך אין דעם נעגייטיקט פאר זיין „חוות יאיר" מאנאגראפיע.

(7) זע, אויך שו"ת מהר"י ברונא סימן ר"ס; שו"ת מהר"ם מינץ, סימנים כ"ה, ס"ד און רנ"ט.

(8) שו"ת מהר"ם פדוואה, סימן ס"ב; סימן ס"נ; יש"ש יבמות פ"ד, ל"נ.

(9) זע: „שם ושארית", דארט, פולער יחוס פון דער פארצווייגטער לוריא-משפחה און איר קרובהשאפט מיט די משפחות שפירא, מרגליות און הייליפרין.

(10) שו"ת מהרש"ל, י"ב, ס"ד; ים של שלמה, יבמות פרק ח', סימן י"ח.

(11) טיב ניטין, ש"נ, אות ל' ס"ק ג'; יש"ש ניטין פרק ב' סימן ל"ב.

(12) זע, פישמאן, „ערים ואמהות בישראל", חלק א' ז"ז 10 — 11.

(13) אויף זיין מצבה איז פראג זענען אויסגעקריצט געוואָרן א מגן דוד עמבלעם און א צייכענונג פון א נאגל, — א מיטלאלטער־לעבער מנהג איז פראג צו אילוסטרירן מצבות.

(14) הקדמה צום „ספר מאירת עינים", חו"מ, דער רי"מ (ר' יצחק מאיר, ערשטער גערער רבי, תקנ"ט — 1799; תרכ"ו — 1866) האט זיך שטארק געוואונדערט אויף דעם לשון.
זע, מהרי"ל גרויבארט, „חבלים בנעימים", חלק ד', לודז, תרצ"ד, סימן פ"ו, ז. 165; נ. שמן „ביאנראפיע פון א וואַרשעווער רב" (מיכלזאן), מאנטרעאל, 1948, ז. 21; גרעץ, דאָרט, דריקט זיך אויס ווענן מהרש"ל: „חד מרבנן קשישאי, מתקופי קדמאי ועמוד ההוראה לבתראי".

(15) שו"ת מהרש"ל, סימן י"א, כ' ל"ט.

(16) זע: שמואל אבא האראדעצקי, רבי שלמה לוריא; שמעון משה האנעס, תולדות הפוסקים, ז. 70; יהודה דוד אייזנשטיין, אוצר ישראל י' לונדון, תרצ"ה, ז"ז 28 — 30.

(17) זע, שו"ת מהרש"ל כ"ט; שם ושארית, ז. 13.

(18) זע, שו"ת סימן ח': בשעת חמשת אלפים ושלש מאות וארבע עשרה למנין שאנו מונין כאן אוסטראה מתא דיתבא על נהר ווילִיא ועל נהר הורינא אשר ממנה תצא תורה לרבים.

(19) זע, שו"ת רמ"א, סימן קל"ב אות י'; פישמאן, דאָרט ז"ז 12 — 16; דוד כהנא, תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים, כרך ראשון, אבן התועים, הוצאת דביר ז"ז 91 — 96; זע, אויך פריער קאפ. קבלה און חסידות. אין די ת"ח (1648) רציחות איז אסטראה חרוב געוואָרן. אין די ספרים „צער בת רבים" און „צוק העתים" און אין די קינות פון יענער צייט איז די שטאט פאראייביקט געוואָרן.

(20) ער דריקט זיך אויס ווענן די דאזיקע לומדים מפלפלים: „שאין דורש לשמח ולקיים המצווה, רק להאריך הפלפול ולנדל השם" — זע: „ים של שלמה", בבא קמא, פרק ח' סימן נ"ח.

(21) זע, ניסנבוים, דאָרט.

(22) ווענן דער שול — אין א וויטערדיקן קאפיטל.

(23) „דעת קדושים", פון ישראל טוביה אייזענשטאט, פטרבורג, תרנ"ו — 1897, ז. 29. אין ייִדיש:

דא ליגט באַערדיקט
דער שטאַרקער פון אלע שטאַרקע
דער קעניג פון אלע חכמים און לערער
שטאַרק ווי דער כיני און צעמאלנדיק בערג
דער גרויסער ליכטער וואס האט געגעבן
ליכט אויף אייביק
אינעם ספר ים של שלמה און אַנדערע
זיין נאמען איז באקאַנט אין דער גאנצער וועלט

א סך תלמידים האט ער דערצויגן און פארשפרייט תורה
מורינו ר' שלמה בן מורינו ר' יחיאל זכרונו לברכה
ער איז געפוען געווארן איז דער ישיבה של מעלה י"ב כסלו השל"ד
(1573)

/ o /

ג

דער אויפטו פון מהרש"ל

פוילן איז געווארן אן אכסניה של תורה נאכן גירוש שפאניע. עס איז אבער א גרויסער חילוק פון גרויסן קולטור־צענטער אין שפאניע אין זיין אנטוויקלונגס־וועג, און דעם גייסטיקן וועג פון יידיש־פוילישן קיבוץ, וואס שטעלט מיט זיך פאר א געגאגראפישן באגריף און איז א צייט געווען דער רוקן־ביין פון וועלט־יידנטום.

די חכמי ספרד האבן זיך פריער פון אלץ אפגעגעבן מיט שפראך־פאר־שונג און מיט ליטעראטור־שאפונגען. זיי האבן ארויסגעוויזן אן אומפאר־גלייכלעכן פאר־מעסט אין קענטעניש פון העברעאיש און בכלל אינעם קולט פון גערעדטן און געשריבענעם ווארט: דיקדוק און העברעאיש. וויסן האט ביי זיי פארנומען דעם אויבנאן און זיי זענען די פיאנרן אויף דעם געביט. געניג צו דערמאנען אזעלכע גראמאטיקער ווי מנחם בן יעקב אבן סרוק, דונש לברט, שמואל הנגיד און נאך זיי א פלעיאדע פון ליטעראטור־פארשער און הויך־באגאבטע דיכטער מיט זייערע אייביקע ווערק, ווי שלמה אבן גבירול, יהודה הלוי און אנדערע. ליטעראטור־טעארעטיקער, וויסנשאפטלער, שאפער פון פיליאזאפישע טראקטאטן, ווי דער רמב"ם, רבנו בחיי, אבן עזרא און א סך אנדערע.

א גאר אנדערן אנטוויקלונגס־וועג האט דורכגעמאכט דער פוילישער צענטער. דארט האט מען זיך כמעט ווי נישט אפגעגעבן מיט שפראך־פאר־שונג, כמעט ווי נישט געלערנט דקדוק און מען האט אפילו פאר א גע־וויסער צייט פארנאכלעסיקט דאס לערנען די ספרי הנביאים. עס איז געווען א צייט, וועו מען האט אין פוילן געקוקט קרום אויף א מענטשן, וואס האט

זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט לערנען תנ"ך. דעם פסוק תנ"ך האָט מען געקענט דורך דער גמרא און אים געפֿונען אין דער גמרא.

פּוילישע לומדים האָבן זיך שעהנווייז געקענט מפֿלפּל זיין אויף גמרא־לשון, אויפֿן וואונק נוצנדיק דעם מינימאַלסטן סכום וועריאַנטן, וויבאַלד עיקר איז דאָך נישט געווען די שיין־רעדעריי אין דער פּאָלעמיק; דער עיקר איז געווען דער רעזולטאַט, דער טיפֿער געדאַנק וואָס מען האָט אַרויסגעבראַכט.

דער מקור פֿאַר אָט־דעם לערנען איז געווען אַלט־לובלין, וואָס האָט מער פֿון אַנדערע פּוילישע שטעט בייגעטראָגן צו אָט־דעם נוסח־פּוילן, וואָס האָט געווירקט פֿאַר עטלעכע יארהונדערטער. אין לובלין איז געשאַפֿן געווארן דער מעטאָד פֿון פּלפּול וואָס האָט באַווירקט די מענטאַליטעט פֿון פּוילישן ייד.

דער פּלפּול, ווי אַ קערנדיקער ראציאָנאַליזם און שכלדיקער באַגרינדונג איז נישט געווען פֿון סיסטעמאַטיש־לאָגישן לערנען. עס איז מער געווען אַ „באַפֿעפֿערונג" פֿון צוגעשפּיצטע חריפֿותדיקע געדאנקען און שאַרפֿזיניקע המצאות. מיטן כוח פֿון „פּשטל" און דעם פּלפּולדיקן אַרכיטעקטאָרישן בנין איז דער פּוילישער למדן געשוואומען איבערן ים התלמוד און באַוויזן פֿענאָמענאַלע בקיאות און גרויס חריפֿות.

דער שאַפֿער, באַגרינדער פֿון אָט־דער מעטאָדע, ווי בכלל פֿון דער רבנות־ליטעראַטור אין פּוילן פֿון 16־טן י"ה, איז געווען, ווי מיר האָבן פֿריער געזאָגן, ר' יעקב בן יוסף פּאָלאַק, אָדער קאָפּעלמאַן, באַרימט אַלס דער „בעל החלוקים". דער דאָזיקער ר' יעקב האָט געגרינדעט די ערשטע ישיבה אין פּוילן, וואָס איז געווארן וועלט־באַרימט, און צו וועלכער עס זענען געקומען תלמידים פֿון כל תפֿוצות ישראל, ווי אַן „עוקר הרים" אין פֿולשטענדיקן זין און באַדייט פֿון וואָרט. האָט ער מיט סכאָלאַסטיק־תלמודישער דיאַלעקטיק און „האַרשפּאַלטענישן" אין לערנען, געוואונען דאָס האַרץ פֿון תלמיד, וואָס איז געקומען קיין לובלין תורה לערנען. די תלמידים האָבן באַוואונדערט זייער רבין, זענדיק זיין שאַרפֿקייט אין קענען פֿאַרענטפֿערן דורך זיין פּלפּול אַלע שוועריסטע שטעלן אין תלמוד, ווען אַפֿילו עס פֿעלן עטלעכע בלעטער אין דער גמרא, קען ער זאָגן אַ פּלפּול צו פֿאַרבינדן אלע דפֿים, די פֿעלנדיקע בלעטער זאָל מען גאָר אויבערהויפּט נישט דאַרפֿן.

ר' יעקב פּאָלאַק האָט געהאַט אַ סך תלמידים, גרויסע רבנים, די באַרימטסטע צווישן זיי, ר' מאיר פּאַדואַ און דעם גאון ר' שלום שכנא. ער איז געווען דער אנערקענטסטער גאון אין זיין צייט. אַלע רבנים האָבן

זיך געבויגן פֿאַר אים און אין דער מחלוקה, וואָס ער האָט געהאַט מיטן מהר"י מינץ, אין יאָר רנ"ב, וועגן קדושי קטנה (דאָס פֿאַרלאָבן פֿון מינ־דעריעריקע) און מיאון (די רעכט מבטל צו מאַכן) האָט ער דאָך מבטל גע־ווען תקנות פֿון גדולי הוראה, שאַפֿער פֿון יידישן געזעץ (1).

דער שטאַרקסטער אָנהענגער פֿון ר' יעקב פּאָלאַקס מעטאָדיק אין לער־נען איז געווען ר' שלום שכנא פֿון לובלין און זיין זון ר' ישראל, וועל־כער האָט ממשיך געווען אָט־די קאָזואיסטישע האָרשפּאלטענישן. דער בַּא־רימטסטער פֿון זיינע תלמידים איז געווען דער רמ"א, דער גרעסטער פּוסק פֿון אשכנזישן יידנטום, דער מחבר פֿון זעלטן וואונדערלעכע ספֿרים.

ווי דער איידעם און תלמיד פֿון רבין, ר' שלום שכנא, האָט דער רמ"א זיך נישט אַרויסגעזאָגט קעגן די חלוקים, קעגן די פֿארשארפֿטע פּלפּולים. דער רמ"א, אַ פֿאַרפֿאַסער פֿון אַ פֿילאָזאָפֿישן טראקטאַט, וואָס האָט זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט פֿילאָזאָפֿיע, איידער ער האָט פֿאַרפֿאַסט זיין ספֿר „תורת העולה", האָט זיך אָבער דאָך נישט געקענט באַפֿרייען פֿון פּוילישן סדר אין 16־טן י"ה. ער פֿאָלגט נאָך דעם גייסט פֿון לערנען, וואָס איז כאַראַק־טעיסטיש פֿאר דעמאָלטיקן פּוילישן ייד אויך אין סטיל און פֿאָרם פֿון אַרויסבּרענגען זיינע געדאַנקען.

דער ערשטער אין דעמאָלטיקן פּוילן, וואָס איז שטאַרק אַרויסגעטראָטן קעגן פּלפּול לשם פּלפּול איז געווען דער מהרש"ל, וועלכער צייכנט זיך אויס מיט טיפֿער לאָגיק און סיסטעמאַטישקייט אין דענקען. זיין דרך הלמוד איז אינגאַנצן אַנדערש פֿון דעם סדר פֿון ר' יעקב פּאָלאַק און שלום שכנא. ער איז דער טיפֿער אַנאַליטיקער, מיט אַ שטאַרק קריטישן בליק, און ער קריטיקירט יעדן, וואָס לערנט נישט קלאָר און לאָגיש, ווי עס באַ־דאַרף צו זיין. ער שאַנעוועט קיינעם נישט. אַפֿילו ווען ער ווייסט, אַז ער רופֿט אַרויס קעגן זיך צאָרן. ער האָט פֿיינט דאָס טרוקענע פּלפּול־לערנען.

די ספֿרים פֿון מהרש"ל זענען פֿון אַ גאַנץ אַנדערן שניט. ער וויל נישט בלויז זיין אַן „עוקר הרים", ער וויל בעיקר זיין אַ „סיני", שאָפֿן מיט סדר אויף אַ בּרייטן פֿאַרנעם, באַזירט אויף ערודיציע און קאָנסטאַטירנדיקע פֿאַקטן. אַזוי זענען זיינע ספֿרים: „ים של שלמה", „חכמת שלמה", און אַנדערע גאונישע ספֿרים, וואָס בילדן א קאָמפּענדיום פֿון הלכות און קאָמענטאָרן אויף די תלמודים: בבלי און ירושלמי.

דער מהרש"ל איז געווען דער מענטש מיטן שאַרפֿן קאָפּ און קלאָרן געדאַנק, וואָס האָט פֿיינט געהאַט פּלפּול־דריידלעך און דאָס וועלט געזאָגט

ביי יעדער געלעגנהייט. ער האָט דעריבער אַרויסגערופֿן קעגנערשאַפֿט אוּן אָפּענע שנאה צו זיך מצד די פּלפּול אָנהענגער.

די רדיפֿות קעגן אים זענען גיעווען אַזוי שטאַרק, אַז ער דריקט זיך אויס מיט גרויס באַדויערונג:

„בעו"ה ממרידת התלמידים המורדים ופושעים בי, סומכין ובוטחין על גבורת הזקן ובנו הגאון (2), הם המוצאים אותי חוץ למחיצתי ומחסרים גופי".

אין גרויס ווייטיק און צער בעט ער רחמים:

„או יהפֿך לכם לבב האבן והאכזר ללב בשר, או יתן חיל ואומץ כח להציל נפשי ונפש התלמידים הכשרים מידיהם".

אין דער דאָזיקער שו"ת (3), מוסרט ער אויס דעם רמ"א, פֿאַרוואָס ער איז גלייכגילטיק צו די ליידן און בזיונות מצד די קעגנער, די תלמידים פֿון ר' שלום שכנא, צו וועלכע אויך ער געהערט.

ווי ווייט ער איז געוואָרן אַן אָפּנהאַרציקער מענטש, פֿיינט געהאַט חנופֿה, צביעות, אַזוי האָט ער פֿיינט געהאַט מחלוקות, פּשוט אַנטלאָפֿן און זיך באַהאַלטן פֿון קריגעריי־זן. ווי האָראָדעצקי באַהויפּטעט, און ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט ער געבויט די מהרש"ל־שול, כדי אויסצומיידן די קעגנער. ער האָט אַ סך מאָל פֿאַרשוויגן אומזיסטע טאָדלונגען קעגן אים און זיך אויסבאַהאַלטן אין זיין בית המדרש, אין די ד' אמות של הלכה, זיך פֿאַרטיפֿנדיק בעומקה של הלכה, ווי ער אַליין דערציילט:

„ואמרתי אשמרה לפי מחסום ואשכם ואערב לבית המדרש בתמיד של שחר ותמיד של בין הערבים ת"ל, והם כלים מאיליהם".

ער פֿארזיכערט אויך, אַז אַלץ, וואָס ער זאָגט און שרייבט איז לשם שמים, פֿונדעסטוועגן פֿאַלט ער אַמאָל אַריין אין שטאַרקן גרימצאָרן און עס רייסן זיך פֿון אים אַרויס קללות אויף די וואָס רודפֿן אים:

„ומחלק עלי שלא לשם שמים יתהפך פניו כשולי קדרה וכירים".

אָדער:

„וישתרבב לשונו על גויתו כפגיעת מרגלים תהא פגיעתו, במיתת מגפה תהא מיתתו וקבורת חמור תהא קבורתו".

אַ שטאַרקער פֿאַלעמיקער, אַ בייסנדיקע פּען, אַ קענער פֿון דער העב־רעאישער מליצה, אַ גיגאַנט, וואָס האָט זיך געקענט פֿאַרמעסטן קעגן די גדולים פֿון זיין צייט און אָפּוועגן אָפּילו די פֿון פֿאָר אים.

פֿון דער שפּעטערדיקער פֿלעיאָדע, וואָס האָט נאָכגעפֿאָלגט דעם מהרש"ל און גראָד אויך אין אָסטראָה, איז געווען דער פֿריער־דערמאָנטער

מהרש״א (געבוירן שט״ו, אַדער שכ״ה — 1565) איז נפֿטר געווארן אין אַסטראַה אין יאָר שצ״ב — 1631), וועלכער האָט געווירקט אין דער ערש־טער העלפֿט פֿון 17־טן י״ה און ווערט באַטראַכט אַלס איינער פֿון די הער־לעכסטע פֿיגורן אין אַמאָליקן פּוילן. ר׳ שמואל אליעזר אַדער ר׳ שמואל אידלס, ווי ער פֿלעגט זיך רופֿן אויף זיין שוויגערס נאָמען, האָט מיט זיינע טיפֿזיניקע תלמוד־דערקלערונגען, געווענדט פֿאַרלייכטערן דאָס לערנען תלמוד, הגם מערסטנס מאַכט ער נאָך שווערער דאָס לערנען דורך זיינע קשיות, „וקל להבינ״ס״, „ויש לישב״ס״ און מוח פֿאַרשאַרפֿטע אַנאַליטישע באַמער־קונגען. אָבער אויך ער, זאָגט זיך אַרויס קעגן די אַזוי־גערופֿענע האָר־שפֿאַלטערישע פּשטלעך ווי ער זאָגט אין זיין „חדושי אגדות״ (בבא מציעא פ״ה):

„די בני בבל זענען אפֿשר געווען פֿון די סאָרט מפֿלפֿלים ווי מיר זענען זיי היינט, יעדער וואָס ווייסט מערער אין „פֿלפֿול״, איז ער מער געלויבט. איבער דעם האָט זיך זיי נישט איינגעגעבן צו פּסקענען קלאָר. אַזאַ פֿלפֿול־לערנען צעטומלט דעם מענטש, רייסט אים אָפּ פֿון אמת״.

...„משא״כ בני בבל דאפֿשר היו מפֿלפֿלים דומת שבדור הזה, אשר כל מי אשר יודע לכוון על צד היותר בפֿלפֿול של הבל ה״ז משובח, וכל אחד מכוין לדחות דברי חבירו, כדקרי להו מחבלים שאין נוחין זה לזה בהלכה וע״כ לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא״.

דער מהרש״א קאָן זיך אָבער נישט אין זיינע „חדושי הלכות״ איב־גאַנצן באַפֿרייען פֿון דער שפּיציקער דיאלעקטיק, פֿון דער שאַרפֿער פֿלפֿו־ליסטיק פונקט ווי דער מהרש״ל קען זיך דערפֿון נישט באַפֿרייען אין זיינע ספֿרים.

דער מהרש״א איז א סובטעלער מבאר פֿון תלמוד. זיינע דערקלערונ־גען בילדן א דין לאָגיש געוועב פֿון שאַרפֿע און טיפֿזיניקע געדאַנקען. דער־ביי איז זיין געדאַנק קריטיש זעלבסטשטענדיק; ער איז פֿריי אין זיינע אַרויסזאָגונגען און ווערט נישט נתפּעל פֿאַר קיין שום אויטאָריטעט. ער דערוועגט זיך אָפֿילו צו זאָגן, אַז רש״י און די בעלי תוספֿות האָבן געוויסע שטעלן פֿון תלמוד נישט גענוי פֿארשטאַנען און דעריבער נישט איינמאָל געגרייזט, ער איז נישט אַנטלאָפֿן פֿון דער וועלטלעכער וויסנשאַפֿט; אדרבה, ער האָט געהאַלטן, למשל, אַז אַסטראָנאָמיע און מאַטעמאַטיק העלפֿן בעסער צו פֿאַרשטיין תורה. התכונה וחכמת המספר הנן הקדמה לתורתנו. — אויך אין זיין „חדושי אגדה״ באַמיט ער זיך באַנעמען די אגדה ראציאנאליסטיש שכלדיק, לאָגיש. טעאָרעטיש איז ער קעגן דרך הפֿלפֿול, וואָס איז מטריד את

האדם מן האמת, בעצם אַבער בלייבט ער פֿאַרוואַרצלט אינעם פֿלפֿוליסטישן מעטאָד פֿון לערנען, שרייבט קורץ און אָפּטמאָל אומקלאָר מיט א ״וק״ל״, ו״דו״ק״ אדער ״ויש לישב״.

און נישט בלויז זיי אליין האָבן זיך אויסגעדריקט קעגן פֿלפֿול לשם פֿלפֿול, גענוג צו שאַרפֿן די מוחות פֿון די תלמידים ״לחדר את התלמידים״. ווי דער צמח דוד ברענגט, איז דער דרך הלמוד נישט געווען אָנגענומען ביי די חכמים ״וישרי לב״.

ר׳ חיים בצלאל, דער ברודער פֿון מהר״ל מפּראָג, שרייבט אין זיין ספֿר ״דרך חיים״, אַז דער סאָרט פֿלפֿול איז גורם אַ סך קלקול און ברענגט צו אומזיסטן צייט־פֿאַרטרייב און צו נישט ריכטיקע טייטשן אין דער תורה ״מגלה פּנים שלא כהלכה״, שוין בעסער אין דער צייט זיך אויסצולערנען אַ פּאַר אָדער שפּילן שאַך.

אויך אַנדערע גדולים רבנים, לומדים, זענען אַרויסגעטראָטן קעגן פֿלפֿול. דער מהרש״ל רעדט שארפֿער קעגן פֿלפֿול און איז געווען פֿון די ערשטע, וואָס האָבן געוואָרנט צו אָט־דעם אַרויסטריט.

נישט געקוקט אויף זיין שאַרפֿקייט איז דער מהרש״ל דער ״ענו״ און עטישער מענטש, און וויל זיך אַפֿילו נישט פֿאַרלאָזן אויף זיינע פּסקים און זוכט הסכמות אויף איניקע פֿון זיי. אויף צוויי תשובות געפֿינט מען די הסכמה פֿון לאָדמירער רב, וועלכער שרייבט זיך אונטער: ״יפֿה כוון וכתב לאלוף הגאון על ככה, ומסיני למשה הלכה, גאון יצחק בצלאל ז״ג הגר בלוד־מיר״, אָדער: ״יפֿה כתב ויפֿה דן. יצחק בן ר׳ בצלאל ז״ל בלאדמיר״.

ער האָט אויך — דערציילט די לעגענדע — געבעטן אַ מוסר זאָגער. ער זאָל יעדן טאָג קומען צו אים זאָגן מוסר (4), און ווען נאָר דער מגיד מוכיח איז אַרײַנגעקומען, פֿלעגט ער זיצן איינגעהילט אין טלית, זיצנדיק מיט צי־טערניש צו הערן דעם מוסר.

די הקדמות צו זיינע ספֿרים שרייבט ער אָזוי באַשיידן און אזוי אייג־געהאַלטן, אַנהייבנדיק מיט די וועדטער: ״שלמה אמר: אחכמה והיא רחוקה ממנו״ (5). ״במקום תקיפֿתו שם אנו מוצאים גם את מדת ענותנותו״. ווי פֿעסט דעצידירט און איבערצייגט ער איז געווען, דער גרונטלייגער פֿון פּוי־

לישן רבנות, איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט באשיידנקייט און מיט ער־פורכט פון יעדן מענטש און אודאי צו יעדן תלמודיש־שאפנדיקן כוח.

/ o /

הערות:

(1) זע, שו"ת מהר"י מינץ, סימן י"ג און ים של שלמה, יבמות פרק י"ג סימן י"ז דער רמ"א אין זיין צוגאב צום ספר יוחסין, שרייבט וועגן ר' יעקב פאלאק: „ושמעו יצא מסוף העולם ועד סופו".

(2) רש"י פין, אין „קרית נאמנה" זאגט, אז דאס האט ער נעמיינט דעם פאדוער רב און זיין זון ר' שמואל יהודה, לויט ניסענבוימען אין „לקורות היהודים בלובלין", מיינט ער דא דעם גאון ר' שלום שכנא, וועמען דער רמ"א, זיין איידעם טיטולירט מיט אזא טיטול ווי „נר ישראל ואור וראש הגבורים" און זיין זון ר' ישראל, דער ממלא מקום פון זיין פאטער אין דער לובלינער ישיבה.

3) שו"ת מהרש"ל. סימן י"א, סימן ב' און סימן ל"ט.

(4) צו דעם באריכטן רושישן שריפטשטעלער און מארכליסט לעוו טאלסטאי, פלעגט פון צייט צו צייט קומען אין זיין רייכן פאלאץ אין יאסנא פאלאניא, א פויער, א רוסישער מוזשיק, זיך נעווארפן אויף אים מיט די ערגסטע זידלעריען און אים פארגעווארפן די שרעקלעכע זינד.

טאלסטאי האט אין דעם מוסר זאגן געפילט א באפרידיקונג, א סארט חשבון הנפש.

טאלסטאי האט אבער, ווי זיינע ביאגראפער גיבן איבער, געהאט יונגטלעכע זינד און ער האט נעוואלט אויף דער עלטער אפשוועכקען פון זיך יענע חטאת נעורים.

באקאנט איז אויך די פארבינדונג צווישן ווילנער גאון און דובנער מגיד, ווי עס באווייזן די בריוו פון ווילנער גאון און דובנער מגיד, האט דער גאון אים באשטימט אויף צו זאגן אים מוסר...

זע: י. ל. הכהן מימון (פישמאן) שרי המאה, חלק שני, מהדורה שלישית, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"א, ז"ז 91 — 110.

וועגן די פארערונג פון גאון צום דובנער מגיד ר' יעקב און די הארציקע בריוו, וואס דער ווילנער גאון האט אים געשריבן און געבעטן קומען צו אים:

„ב"ה, יום ב' י"ד סיון תקון (תקנ"ו) תפלתי

„שלום רב לאוהבי ידידי הלא הוא הרב המופלג דובר צדק ומישרים כבוד מוה" יעקב נ"י

„אספרה נא לידידי כעל גמולות אשר גמלני ה' ברוב טובו, חלץ נפשי מתלאות קשות, הפליא לעשות עמדי. יבא ידידי לביתי וואל יאחרו פעמיו להשיב רוחי ולהשתעש אתי כפעם בפעם. בראותי כתב זה יזרז נסיעתו ואל יאחר.

„דברי אוהבו נאמנו המצפה על ביאתו לשלום, אליהו במהו' ש"ז זצלה"ה".

(5) ר' חיים יוסף אזולאי (חיד"א, געבוירן געווארן אין ירושלים, אין יאר תפ"ו; נפטר געווארן אין לעווארנא, אין יאר תקס"ו), באריבט אט-דעם כאראקטער־שטריך, זע מערכת ספרים, ראשית חכמה; פישמאן, אסטראה, דארט.

/ o /

ד

מהרש״ל און רמ״א

אין דער הערלעכער מזרח־איראָפּייאישער תקופּה אין דער יידישער געשיכטע, איז דער פּוילישׂ־ליטווישׂ־אוקראַינישער, דער דאָמינירנדיקער קיבוץ אין יידישן פֿאָלק. די גייסטיקע אַנטוויקלונגען פֿון אָט־די קיבוצים האָבן דערגרייכט דעם העכסטן קלימאַקס אין לעצטן יאָרהונדערט אין דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון חסידות, מוסר, השכלה, אויפֿלעבונג פֿון העברעאיש, מאָדערנע יידישע ליטעראַטור, חיבת ציון, ציוניזם א. א. וו., קלאָסישע ספֿרים זענען וואָס אַן אמת, נישט אנטשטאָנען אין מזרח־איראָפּע. גמרא, משנה תורה, זוהר און שלחן ערוך א. א. ריזן ספֿרים טעאָלאָגיש־רעליגיעזע טראַקטאַטן זענען אַנטשטאַנען אין אַנדערע לענדער. מזרח־איראָפּייאישע יידן האָבן אפֿשר נישט געהאַט די אַמביציע צו באַשאַפֿן ענדגילטיקע אויסדריקן. זייערע ספֿרים זענען אָבער אויף אַ מערקווירדיקן אופֿן אייגנאַרטיק און טיף פֿאַרוואָרצלט אין אַן אין־זיך געשלאָסענער וועלט, לגמרי נישט צוגענגלעך פֿאַר דער דרויסנדיקער אָדער מאָדערנער וועלט. זייער לעבן איז געווען לויטער גייסט און זייער שאַפֿן לויטער פּאָעזיע, לויטער הייליקייט, קדושה־שיינקייט, נשמה־ליכט, טיפֿזיניקע פֿילאָזאָפֿיע, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק דורך נעשה, דורך טוען מעשים. זייער לעבנס־פֿילאָזאָפֿיע אין דער פּראַקטיק איז אַזוי אַרום געוואָרן דער רעזערוו פֿון פּאָטענציעלער ענערגיע, פֿון עמאָציאָנעלער טיפֿקייט, פֿון אַ דיסציפּלינירט יידישקייט, וואָס שטעלט מיט זיך פֿאָר אַ גאַנץ באַזונדערן לעבנס־שטייגער.

ביים וויגעלע פֿון דער דאָזיקער קולטור־ספֿערע שטייען דער מהרש״ל און דער רמ״א. זיי זענען געווען פֿון די ערשטע אין מזרח־איראָפּע, וואָס האָבן פֿיקסירט נוסח אין יידישן לעבן, אויסגעפֿורמט אַן אייגנאַרטיק יידישן מענטש, געשאַפֿן דעם חן פֿון מזרח־איראָפּייאישן יידן, וואָס איז אַלעמאָל רייכער געוואָרן מיט וואָס מער נייע פֿאַרמען, מיט פֿאַרמען־מאָדיפֿיצירטע, וואָס האָבן אָנגעוויזן אויף דער ווייטאַליטעט און לעבנס־רייכקייט פֿון ירושה־און קוואַל־פֿרישקייט.

זיי זענען געווען פון די ערשטע אין פוילן צו שאַפן גרויסע ווערק, הלכישע קאָמפּענדיעס, פרושים צום תלמוד, ווי אויך רעספּאָנסור ליטעראַטור פון גרויסן פאַרנעם, און געלייגט זייער חותם אויף דעם פוילישן יידישן לעבן.

אין פוילן, ווי באַקאַנט, האָט די מינדלעכע שקלא וטריא אין ישיבה, דאָס לערנען בחברותא אין בית מדרש פאַרנומען דאָס אָרט פון דעם געשריבענעם וואָרט. פוילישע גדולים האָבן וויניק־וואָס פאַרעפנטלעכט זייערע ווערק. אַזוי זענען מיר, ווי די באַגרינדער פון תלמוד לערנען, ר׳ יעקב פּאָלאַק און זיין תלמיד, ר׳ שלום שכנא, האָבן נאָך זיך נישט איבערגעלאָזן קיין חיבורים און דאָס איז נישט געווען סתם אַזוי אַ צופאַל. דאָס איז געטאָן געוואָרן בכיוון, אויסגערעכנט.

שרייבט דאָך דער לובלינער רב, ר׳ ישראל, זון פון פריער־דערמאָנטן ר׳ שלום שכנא, וועגן זיין פאָטער: „וחי נפשי עולמים דזמנים סגיאין בקשתי עם הרבה לומדים ממנו שיעשה פוסק ותשובתו היתה מחמת רוב חסידתו וענותנותו... יודע אני דשוב לא יפסקו כי אם כאשר אכתוב מטעם הלכה כבתראי, ואין רצוני שיסמוך העולם עלי. ומהאי טעמא לא עשה נמי רבו הגאון מהרי״ף (ר׳ יעקב פּאָלאַק — נ. ש.) שום ספּר גם שום תשובה. / אַ סך מאָל האָב איך צוזאמען מיט נאָך אַנדערע לומדים געבעטן בייַ אים ער זאָל מאַכן אַ פסק און זיין תשובה איז געווען, מחמת זיין גרויס פרומקייט און ענווה... איך ווייס, אַז מען וועט דאָמאָלט מער נישט פסקענען נאָר ווי איך האָב געשריבן. מחמת דעם כלל, אַז מען דאַרף זיך רעכענען מיטן פסק פון די אחרונים, און איך ווייל נישט, אַז די וועלט זאָל זיך פאַרלאָזן אויף מיר /. צוליב דעם זעלביקן טעם האָט אויך זיין רבי, דער גאון ר׳ יעקב פּאָלאַק, נישט אָנגעשריבן קיין שום ספּר און קיין שום תשובה (1).

ר׳ יעקב פּאָלאַק האָט בלויז געמאַכט הגהות אויף די ספּרי ראשונים און אין הלכה זיך אַרויסגעוויזן אַלס „כוח דהיתרא״, באַזונדערס בייַ דער פאַסירונג פון מינדעריאָריקער פאַרלאָבונג בייַ וועלכער ער האָט דערלויבט „מיאון״, דאָס מיידל זאָל עפּנטלעך דערקלערן, אַז זי פּראָטעסטירט קעגן די קדושין און זי וועט נישט דאַרפן האָבן קיין גט.

קעגן פסק פון ר׳ יעקב פּאָלאַק, איז שארף אַרויסגעטראָטן דער מהר״י מינץ, הויפּט־רב פון איטאַליע און אַנדערע רבנים. אויך דער מהרש״ל האָט געהאַלטן, אַז דער „מהרי מינץ איז געראַטן (2), דער רמ״א פאַרטיידיקט און פסקנט ווי ר׳ יעקב פּאָלאַק (3).

פּוילישע גאונים האָבן וויניק־וואָס איבערגעלאָזט בכתב. זייער ציל איז געווען, צו דערציען דורות תלמידי חכמים — און דאָס, אמבעסטן טאָן, דורך פּערזענלעכן דירעקטן קאָנטאַקט מיט מענטשן וואָס לערנען.

דער רמ"א האָט שוין געשאָפֿן הלכה־ספֿרים אין פֿאַרמעסט מיט ר' יוסף קארו, דעם מחבר פֿון „שלחן ערוך" און „בית יוסף" אויף די ארבעה טורים פֿון ר' יעקב בן הראש — (געשריבן דאָס לעצטע ספֿר אין יאָר רפ"ב — 1222, ביז הש"ב — 1542) און אַנדערע ספֿרים, אין מערסטע שטרייט־פֿראָגעס צווישן רמ"א און קארו איז „הלכה כהרמ"א", וועמעס „מפּה" איז אין אַ געוויסער מאָס דער שפּיגל פֿון פּוילישער זיטלעכקייט און לעבנס־שטיי־גער. דער רמ"א פֿאַרנעמט דעם אויבנאָן צווישן די שאָפֿער פֿון דער פּוילישׁ־רבנישער ליטעראַטור. אין זיין ריכטונג און שאָפֿונגס־מעטאָדע גייען נאָכ־דעם די גאַנצע פּלעיאַדע פּוסקים, וועלכע האָבן אַרומגענומען דעם „שלחן ערוך" מיט זייערע קאָמענטאַרן, אַנאַליטישע באַמערקונגען, אויסטייטשונגען און הלכה־באַגרינדונג ווי דער ב"ח (בית חדש), ר' יואל סירקיס, און זיין אייִדעם דער ט"ז (טורי זהב), ר' דוד ב"ר שמואל הלוי, ש"ך (שפֿתי כהן), /ר' שבתי כהן/ און אַ סך אַנדערע.

דאָס אַלץ, צוזאמענגענומען, האָט פֿאַרמירט דאָס פֿיזאָנאָמיש־גייסטיק געשטאַלט פֿון דעם פֿאַרפֿאלטן פּוילישן ייִד אין זיין קולטור־אויסבליק און אין זיין אַפּסאָלוטער איזאָלירטקייט.

אויך דער מהרש"ל וועט פֿאַרעכענט אַלס דער גרויס־שאָפֿער פֿון רבנות־ליטעראַטור, סיי אין כמות און סיי אין איכות. גלייך ווי דער רמ"א, פֿאַרהייליקט ער דעם מנהג וואס איז ביי אים תורה. דער מהרש"ל זאָגט אויף אַן אָרט: „אל תטוש תורת אמך" (משלי א' ח'), מיינט צו זאָגן, אַז מנהג פֿון עלטערן איז תורה. דער מנהג שטייט ביי אים העכער ווי דער דין און נישט בלויז מנהג חכמים, נאָר אַפֿילו מנהג סתּנים וחמרים.

וואָס שייך מנהג, איז ער אַ מחמיר אין דעם, פֿונקט ווי דער רמ"א. ער האָט, למשל, שטאַרק מחמיר געווען, אין דעם מנהג פֿון פֿאַרבאָט צו נעמען צוויי פֿרויען. ער איז מבטל דעם רשב"אס מיינונג, אַז דער חרם דרבנו גרשם איז געווען באַשטימט בלויז ביז צום סוף פֿונעם אלף החמישי, אויב אַ ייִד וועט עובר זיין אויף ביגאַמיע, וועט הייראָטן צוויי פֿרויען, זאָגט ער: „ידי עמכם בראשונה למחויה בסילה דלא מיבע דמא, והרינו נגרר אחריכם בנחש הזוחל על העפֿר, להטל ארס וחמת, עד שישוב מרשעו" (4).

פֿונדעסטוועגן האָט ער אָפּגעלאָכט פֿון פּיל מנהגים, געהאַלטן געוויסע מנהגים, וועלכע דער רמ"א האָט גראָד יאָ אנערקענט, אַלס „מנהגי שטות",

אַלס נאַרישע טראדיציעס. ער לאַכט, למשל, אַפּ פֿון דעם מנהג צו שפּרינגען ביי קדושה זאָגן, ביי „קדוש, קדוש, קדוש...“ דער רמ״א דאַקעגן איז געווען אַ שטאַרקער מחמיר און היטער פֿון אַט־די מנהגי יטראל.

דער רמ״א און מהרש״ל זענען געווען איבערגעגעבענע פֿריינט, נישט נעקוקט, וואָס זייערע שיטות אין לערנען זענען געווען גאָר אַנדערש, און נישט נעקוקט, וואָס דער לעצטער האָט באַקעמפֿט דעם דרך הלמוד פֿון ר׳ שלום שכנא, בעת דער רמ״א, ווי אַן איידעם און תלמיד, האָט נאָכגעפֿאָלגט און געשטאַרקט דעם שוועכסטן דרך אין לערנען. זיי זענען געווען אמתע ידי־דים, כאָטש נישט איינמאָל געפֿירט צווישן זיך שאַרפֿע פּאָלעמיק, ווי מיר וועלן עס וויטער זען.

אין איינער פֿון זייַנע שו״ת, טיטולירט דער מהרש״ל דעם רמ״א „שארי הגאון יניק וחכים מהר״ר משה איסרלש“ (שו״ת סימן ט״ז). דער רמ״א פֿון זיין זייט, האָט זיך אויסגעדריקט מיט די הייסטע ווערטער וועגן מהרש״ל. אין דער הסכמה אויף דעם ספֿר „חכמת שלמה“, שרייבט ר׳ משה איסרלש צוו״א:

„צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו השם ית׳ בתורתו, עוקר הרים בפלפלו וסיני בהוראתו ראשית דבר, יראת ד׳, קודם לחכמתו, עמו רוב בנין ורוב מנין, תלמידו שואבי מי בארתו. מימיו כמים קרים על נפֶש עיפָה, משיבי נפֶש עופֹתו, ראוי לסמוך עליו כמשה מפי הגבורה בעלותו לקבל דברי הברית שעשועי חמדתו, והעמיד תלמידים הרבה ועשה סיג לתורה משמרת למשמרתו אזן וחקר ותקן ספֶרים ותשובתו בסברתו. הביאנו המלך חדריו והראה לי תשובות וספֶריו, והיו בפי למתוק כנופֶת צופֶים, כי בי״ג נפֶה הם מנופֶים, אמת שמקצתו ראיתי ועברתי עליו בדרך הקצרה, מ״מ לדעתי החלושה עמיה שריה נהורא, כי היה בלול במקרא במשנה ובגמרא, כה אמינא משה בן לא״א ישראל שלי״ט נקרא משה איסרליס מקראקא (5).

אין די שו״ת צווישן די צוויי גאונים פֿון 16־טן יאַרהונדערט, פֿירן זיי אַ שאַרפֿע פּאָלעמיק, בעיקר דער מהרש״ל באציט זיך שטרענג צום רמ״א, רעדט אַרויס שאַרפֿע ווערטער, אָבער דאָס שטערט נישט די שטאַרקע ליבּ־שאַפֿט, וואָס איז איינגעקריצט אין זייערע הערצער.

דער מהרש״ל שרייבט צום רמ״א: אני מקבל עלי מהיום, שאהבתך תהיה חקוקה בלבי, והלואי שתהא מצדך נערך החצי (שו״ת רמ״א סימן ו׳). און דער רמ״א שרייבט מיט אַזוי פֿיל ליבשאַפֿט וועגן דער פֿערזענלעכקייט פֿון מהרש״ל און זיין שאַפֿן: :אני גונזם״ — איך באַהאַלט די שריפֿטן פֿון

מהרש"ל צווישן די אַנדערע הייליקע שריפטן ווי געהעריק, ווייל זיי זענען תורה־שאַפונגען (רמ"א סימן ז'). אויף אַן אַנדער אָרט, שרייבט ער אים: „גליקלעך איז דער דור אין וועלכן עס לעבט און שאַפט אַזאַ וואונדער־מענטש ווי דער מהרש"ל" — „אשרי לדור ששרוי בתוכו לאות ולמופת כיקותיאל, גדול כשמאי, ענותן כהלל, כל עוף הפורח עליו בשעה שעוסק בתורה מיד נשרף, כיונתן בן עוזיאל".

וועג עס איז אַבער געקומען צו אַנאַליזירן, קריטיקירן און אַפּפֿרעגן דעם רמ"אס אַ מיינונג, הלכה אַדער טעאָריע, האָט עס דעם מהרש"ל נישט צוריקגעהאַלטן פֿון זיך אַרויסזאָגן גאָר שאַרף, און די ליבשאַפט צווישן זיי, האָט גאָר נישט צוריקגעהאַלטן דעם איש האמת און קאָמפּראָמיסלאָזן ר' שלמה לוריא צו זאָגן דאָס וואָס ער האָט געפֿילט און געטראכט („ולא קלקלה האהבה את השורה" — האָראָדעצקיס אויסדרוק). מען קאָן בייַ אים געפֿינען אַזעלכע אויסדריקן:

„ואל תשגיח בדברי מהר"ם בספֿר תורת חטאת... ואמר על כל מה שמצא... אני מאמין ולא ירד לעומק בענין... ואל תשגיח בחדשים לבקרים במה שכתב מהר"ם בת"ח שלו... כי כתב מנהגים מעצמו" (6). ער באַציט זיך איראָניש צו געוויסע תשובות פֿון רמ"א און איז אים אַפֿילו מוכיח, אַז ער קאָן נישט קיין דקדוק, איז נישט מדקדק אויף סטיל און פֿאָרמען פֿון שרייבן א. א. וו.

ער שרייבט: „ובאלף מחילות, יתר היה למר לעיין בחכמת הדקדוק, כי כתביך הם חומה פרוצה לרוב בנוכח ובנסתר ונקבה וזכר ויחיד ורבים; כי אחד מן הדברים הנחוצים לת"ח הוא לכתוב שו"ת ופס"ד אף אגרת שלומים בצחות הלשון" (7). און אויף אַן אַנדער אָרט זאָגט ער וועגן רמ"א: „מהר"ם גדול בדורו היה, ולא היה מן האחרונים כמוהו" (8).

דער מהרש"ל שרייבט וועגן זיך, אַז ער באַדויערט שטאַרק וואָס אין דער יוגנט האָט ער זיך וויניק אָפּגעגעבן מיט דקדוק: „בימי חורפי יגעתי בתלמוד ובפלפול ולא בדקדוקי תפלה" (9). ערשט אויף דער עלטער, האָט ער זיך געמוטמעט צו גראַמאַטיק־שטודיעס, העברעאישע־קענטעניש און „דקדוקי תפלה" און פֿאַרפֿאַסט א סדור פֿאַר זיך.

דער מהרש"ל און דער רמ"א שרייבן זיך ש"ב אין זייער קאָרעספּאָנדענץ — זיי האָבן זיך שטאַרק ליב געהאַט און דאָך „אין נושאים פנים בתורה".

/ 0 /

הערות:

(1) זע, שאלות ותשובות רמ"א, סימן כ"ו.

(2) „ים של שלמה", יבמות פרק י"נ, סימן י"ז.

(3) הג"ה, אבן העזר, ס"ק קנ"ה סימן כ"ב. אין פריערדיקן קאפיטל, באריכות. ר' יהודה מינץ בן ר' אליעזר הלוי, ווי אן אפשטאמיקער פון א בארימטער רבנישער משפחה אין „מנגנצה" (מינץ), א פלימיעניק פון ר' משה מינץ (מחבר פון שו"ת מהרם"מ), **איז נעווען פון די חשובסטע און אנערקענטסטע רבנים אין אימאליע, ווי עס שרייבט וועגן אים דער אנערקענטער פוסק ר' יוסף בן מהר"ר שלמה קולון (שו"ת מהרי"ק, סימן ק"ס). ער איז אויך נעווען דער „זקן ההוראה" אין פולסטן זין פון די וועלטער, ווי איינער פון די ספרדישע רבנים זאגט ערות, חאט ער אין עלטער פון הונדערט יאר נע־** מאכט די ברכה איבער דעם ליכט פון דער זון „ברכת החמה" (זע: אה"ו, דור דור ודורשיו, **ז"ז 262 — 274). דאס אלץ חאט נישט צוריקגעהאלטן דעם רמ"א פון שטעלן זיך אויף דער זייט פון זיינע רביים אין לובלין.**

(4) שו"ת מהרש"ל, דארט; זע אויך, ש. אסף, משהו לתולדות מהרש"ל, ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג (למלאות לו שבעים שנה), ניו־יארק, תש"ו, ז"ז מ"ח — ס"נ.

(5) זע, שמעון משה חאנעס, תולדות הפוסקים ז. ל"ט.
זע אויך: ש. הארדעצקי, רמ"א, הגרון, חלק א' באריכות.

(6) זע, מהרש"ל באור צום שערי דורא, סימן ל"נ.

(7) שו"ת רמ"א סימן ו'; שמואל אבא הארדעצקי, מהרש"ל, ברדיטשוב שנת ששון לפ"ק.

(8) ים של שלמה, כתובות פרק ד' סימן מ"ח.

(9) שו"ת רש"ל סימן ס"ד.

/ 0 /

ה

דער מהרש־ל אַלס פוסק

ר׳ שלמה לוריא איז אין אַלע הינזיכטן געווען אַנדערש פון רמ״א, באַזונדערס מיט זיין שארפקייט און זיין קריטישע באַציאונג צו אַלץ, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אין דער רבנות־ליטעראַטור נאָכן תלמוד. ער גיט קיי־ נעם נישט קיין פֿאַרצוג, איז קיינעם נישט נושא־פּנים, אַפֿילו נישט דעם **גרעסטן, וויל ביי אַלע געפֿינט ער אַ פּגימהלע, דאָך מענטשן, דעריבער דאַרף מען אַנאַליזירן זייערע ווערק. אויב דער מהרי״ק דריקט זיך אויס ווען מחלוקת רש״י און רבנו תם וועגן תפֿלין: „מי יכניס ראשי בין הרים גדולים״, זאָגט דערויף דער מהרש״ל: „כי בודאי יפֿתח בדורו כשמואל בדורו״ (1).**

דער מהרש״ל וועגדעט אָפּ און קריטיקירט מיט פֿעסטער איבערצייי־ גונג, אויב ער געפֿינט ביי זיי אומפּינקטלעכקייט, וויל וואָס שייך דעם יידישן דין, איז ביי אים נישטאָ קיין פֿולשטענדיקער אויטאָריטעט אויסער די בעלי־ **התלמוד. נישט אומזיסט דריקט זיך אויס וועגן אים איינער פֿון די באַ־ רימטע רבנים: „ואפֿילו על גדולי הראשונים מצינו לרש״ל שחולק עליהם כי לבו כלב האריה״ (2).**

מען האָט געדאַרפֿט האָבן אַ לייבן האַרץ זיך אויסצודריקן וועגן רשב״א: **„ומלתא פריחא כשמועה פורחת ע״כ היא נדחת״ (3). אָדער צו זאָגן וועגן מחבר פֿון טור: „והעולם סברו שכך הוא בהחלט, כאלו למשה מסיני הוא; ואינו כן, כי מה לי שהסכים עם אביו? אנו לא מסכימים עמו בדבר הלכה,** וכן הוא בכמה מקומות באיסור והיתר, דלא נהיגין כותיה״ (4). אָדער זיך **אַ זאָג טאָן: „וטעה טעות גדולה״ (5).**

ער וואָגט צו שרייבן וועגן מרדכי: „אל תשגיח בספר המרדכי שתמצא דעות חלוקות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, והם מפֿחרים (6). וועגן רמב״ן דריקט ער זיך איין מאָל אויס: „ושרי לי׳ מרי׳ לרב הגדול הרמב״ן״ (7). און וועגן אַנדערע, ווי ר״ן, בית יוסף א. א. נאָך פֿיל שארפֿער און בייסע־ דיקער, שוין אָפּגערעדט פֿון זייגע קריטישע באַמערקונגען אויף אייניקע רבנים פֿון זיין צייט, וועלכע ער איז מבטל „כעפֿרא דערעא״. אייניקע **פֿון זיי האַלט ער פֿאַר פֿלוידערזעק, בעלי גאה און פֿאַר וואָס נישט? (8).**

דער מהרש"ל דערציילט וועגן זיך: „לא נשאתי פנים לשום אחד מהם" — „כ'האָב זיך נישט געריכט מיט דער אקסיאמע פֿון דור, אַז וואס עס **איז געשריבן אין אַן אַלטער שריפֿט „בכתב ישן", טאָר מען נישט רעווידירן, — „אין להרהר אחריו". „מיטן פֿולן גלויבן און צוטרוי צו די מחברים** האָב איך אויסגעפֿינען, אַז זיי האָבן געמאַכט אַ סך טעויות אין תלמוד"... **„ע"כ שמתי פני כחלמיש לאמור עליהם: אמרתי פני עליון כולהון, אכן כאדם ידרושון, ולכן לא אאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחבריו, אף שיש הכרע גדול בין מעלתם למי שהורגל בהם בעיון רב, מ"מ התלמוד הוא המכריע ראיות ברורות, יתנו עדיהן ויצדקו".**

עס איז געווען זיין פֿעסטע איבערצייגונג, אַז זינט רבינא און רב אשי, איז נישטאָ קיין קבלה צו פסקענען, ווי דער אָדער אַן אנדערער פֿון די ראשונים, נאָר זיך פֿאַרלאָזן אויף דעם, וואָס באַזירט זיינע ווערטער אויף תלמוד בבלי און ירושלמי. און אויב ער האָט געפֿינען אַ נישט־ריכטיקן טייטש, אַ נישט אויסגעהאַלטענעם פסק, אַ נישט פֿעסטגעשטעלטע מיי־נונג, האָט ער זיך גאָרנישט נישט געריכט מיט דער פֿערזענלעכקייט הינ־**טער די ווערטער, נאָר עפֿנטלעך דערקלערט זיין קעגנערישער שטעלונג — „דאף דנפֿיק מפומיה דגברא רבא לא צייתינן לי"** — איז געווען זיין לאָ־זונג (9).

ווי דער „רבנו תם פֿון זיין צייט" (10) וואָגט ער אַרויסצוקומען מיט אַ דערקלערונג, נישט צו פֿאַרלאָזן זיך אויף די ניי־געדרוקטע ספֿרים: „ואל תשגיח בספֿרים הנדפֿסים מחדש ע"י סופֿר מוטעה, שכך היה דרכו שכל פשט שלא הבין מחק וכתב כרצונו, כאשר הראיתי בכמה מקומות (11).

די העכסטע אויטאָריטעט ביי אים איז דער תלמוד, וואָס איז די גרעסטע שאַפֿונג ביי יידן. וועגן תלמוד־שאַפֿונג דריקט ער זיך אויס אין בא־גייסטערונג מיט די מליצה־ווערטער, וואָס דער תנא רבי עקיבא האָט גע־נוצט וועגן דער ערלעכקייט פֿון שיר השירים — „כל העולם אינו כדאי לי". און דאָס וויכטיקסטע אין תלמודיש שאַפֿן איז די גמרא, אלס אויסברייי־טערונג פֿון דער משנה. מיט די שטאַרקסטע ווערטער לויבט ער דעם תלמוד, און אויב ער זאָגט אַ וואָרט, וואָס אימיצער קאָן אויסטייטשן, ווי קאנטרא צום תלמוד, פֿאַרענטפֿערט ער זיך און פֿאַרטיידיקט זיך, אַז ער איז חלילה נישט חולק אויפֿן תלמוד: „אינני כחולק על התלמוד שהרי אין בו נפֿקותא לא לחיובא ולא לפֿטורא" (12). נאָר דער תלמודישער דין איז ביי אים הייליק סיי אויף האַרבער מאַכן און סיי אויף צו פֿאַרלייכטערן, און דאָרט, וואו חכמי התלמוד האָבן נישט גוזר געווען, האַלט ער, אַז די היינטיקע

רבנים דאַרפֿן אַוודאי נישט גוזר זיין. בלויז דינים, ספֿעציעל אין דינים פֿון כשר־טריף, וועלכע ווערן נישט ענדגילטיק געלייזט אין תלמוד דאַרף מען נוצן די וויסנשאַפֿט און מיינונג פֿון גע׳לערנטע אויף קלאָר מאַכן דעם דין. וואו נאָר דער דין איז קלאָר אין תלמוד איז ער די העכסטע אויטאָריטעט.

יעדעס וואָרט פֿון דער גמרא — האָט ער געזאָגט — שטייט איבער יעדן צווייפֿל און קיינער, מיט קיינע פֿילאָזאָפֿיעס, קענען נישט אָפּוועגן וועלכע נישט איז אַרויסגעזאָגטע מיינונג אין תלמוד סיי לחומרא, סיי לקולא. ער איז קעגן חומרות, וואָס געפֿינען זיך נישט אין דער גמרא.

און מערקווירדיק, ער פֿאַרגינט זיך צו שרייבן, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, גאָר שאַרף, אויב ער איז נישט געווען איינפֿאַרשטאַנען, קעגן רמב״ם, רשב״א, טור, רמב״ן, ר״ן, רבנו בחיי, מרדכי, „בית יוסף״, ר׳ אליהו מזרחי (13) און אַ סך אנדערע. אָבער קיינמאָל נישט קעגן רש״י און רבנו תם. גאָר שאַרף איז ער אַרויסגעטראָטן קעגן ספֿר „מגדל עוז״, אויף דעם רמב״ם, און שו״ת בנימין זאב, באַרימטע ספֿרים אין דער רבני־שער ליטעראַטור, — דער מהרש״ל זאָגט זיך אַרויס, אַז אין זיי געפֿינען זיך „דברים זרים ומבולבלים״, ווילדע אומבאַגרינדעטע געדאַנקען, און אַז ס׳וואָלט פֿאר דעם מחבר אַ סך בעסער געווען, ווען ער שרייבט אינגאַנצן נישט. ער גיט אַרויס זיין אורטייל, אַז מ׳טאָר זיך לגמרי נישט פֿאַרלאָזן אויף זיי, אַ שטרענגער משפט, אַ שטרענגע רעוויזיע. ער שרייבט וועגן די ספֿרים מיט גאַליקער איראָניע און סארקאזם.

און דאָ קומען מיר צו אַ מערקווירדיקע דערשיינונג אין מהרש״לס לעבנס־גאַנג און אויפֿפֿאַסונג. אַליין אַ ליבהאָבער פֿון דקדוק, זאָגט אָפּט אַריין דעם רמ״א פֿאַר זיין נאַכלעסיקייט אין גראמאַטיק. ער איז אייפֿעריק אין קאַמף פֿאר דער ריינער שפּראַך און קלאָרן סטיל, ער רייסט אַרונטער אָטדי רבנים, פוסקים, וואָס האָבן אַ גרינגשעצונג צו דער שפּראַך. ער, דאַקעגן איז איר אַפּאָלאָגעט און אידעאַליזאַטאָר, איר דערהויבער און שלייפֿער — און וועט ס׳קומט צו אברהם אבן עזרא (ד׳ תשנ״ב — 1092 — ד׳ תתכ״ז — 1167), דעם באַרימטן גראמיטאָלאָג, פֿילאָזאָף, געלערנטער, פֿילאָלאָג און וואָרט־קינסטלער, איז ער נישט בלויז נישט־איבעריק באַגייסטערט פֿון אים, נאָר איז איינפֿאַך קעגן לערנען דעם פּירוש פֿון אבן עזרא, וואָס איז אַ סך מאָל מבטל מיינונגען פֿון חכמי התלמוד.

אין זיין הקדמה צום „יש של שלמה״, רעדט ער מיט פֿאַרביטערונג קעגן רמב״ם (דתתצ״ה — 1135; דתתקס״ה — 1255), דערפֿאַר, וואָס ער האָט געשריבן אין אַ בריוו צו זיין זון ר׳ אברהם, און אים אָנגעזאָגט צו לערנען

אין די ספֿרים פֿון ר׳ אברהם אבן עזרא, וועמען דער מהרש״ל באַטראַכט נישט פֿאַר קיין תלמודיסט. ער שרייבט וועגן אבן עזרא: „ורוב בנינו ופירושו על דרך התכונה והשבעים, וקבלת חיצונות והתריס בכמה מקומות נגד דברי חכמי התורה והתלמוד ומה שהוא מן התורה, כתב שהוא מדרבנן ומה שהוא מדרבנן עשאן לדברי תורה... וכבודו במקומו מונח, כי חכם גדול היה ואין משיבין את הארי, כי אין הולכין אחר פירושו לא לאיסור ולא להיתר, לא לחיוב ולא לפֿטור, שהרי כתב כמה פּעמים נגד ההלכה, אפֿילו נגד חכמי המשנה ונגד אמוראי התלמוד בלי מספּר. ואמת שמעתי אומרים עליו שכך היה מכריז והיה מודיע לרבים שאינו רוצה לישא פּנים אלא לפֿרש עד מקום אשר שכלו מגיע לולי הקבלה, כאשר רמז בקצת מקומות בפֿי׳ התורה „לולי הקבלה הייתי אומר״.

דער מהרש״ל באַצאַלט דאָ אויך דעם רמב״ם און דערמאָנט „שגיגה חכמי הצרפֿתים״, און ער זאָגט מיט צופֿרידנקייט: „ואמת שכבר שקל לרב למטרפֿסיה שעמד אחד מאנשי דורו והוא החסיד הטהור הראב״ד אשר השיג עליו בכ״מ בלי ערך. ולא עוד אלא מ״ש הרמב״ם בספֿרו שהוא מין כתב הוא שכמה גדולים והשובים ממנו הלכו בזה המחשבה״ (14).

דעם מהרש״לס דרך הלמוד איז געווען דער שטאַרק אַנאַליטישער, דער פּעדאַנטישער. אַלץ געזיפּט דורך זיבן זיפּן, ווי ער אַליין דערציילט: „דרשתי וחקרתי היטב בשבע חקירות ובשבע דרישות ובדיקות אחר כל מקור הדין וחוצב הלכה בתכלית היגיעה והעיון ובמעט שינה, ברוב שיחה עם חבירי ותלמידי יותר מכלם...״ (הקדמה יש״ש חולין), ער האָט זיך נישט געאיילט אין לערנען, זיך פֿאַרטיפֿט אין אַן ענין פֿאר א לענגערער צייט און געאַרבעט דערויף מיט אַלע חושים. ער איז געווען דער „עמקן גדול״.

ווי ער אַליין דערציילט, האָט ער אין אַ יאָר דערגרייכט צו אַ האַלבע מסכת און אין כתובות האָט ער אין אַ יאָר פֿאַרענדיקט צוויי פֿרקים (15).

נאָך געלאַסענער האָט ער געשריבן, נישט געקוקט דערויף וואָס ער איז דער מחבר פֿון אַ צאָל ספֿרים. ער פֿלעגט אַמאָל אַפּזיצן אַ וואָך ביז ער האָט געפֿונען אַ מקור פֿאַר זיין געדאַנק און ערשט דאַמאָלט פֿאַרצייכנט אין בוך. אין זיינע ווערטער: „פּעמים שבוע אחד ישבתי משתומם בדמיון השכל עד שיגעתי ומצאתי שורש הענין, ואז כתבתי בספֿר״. ווי ער זאָגט אונדז, איז ער אויך נישט געווען איבערגעאיילט, אין אַרויסטראָגן זיין אורטייל וועגן דעם אָדער אַנדערנס שאַפֿן: „לא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי בעיוני קודם חיתום גזר־דין״ (16).

דער מהרש״ל האָט פֿאַרפֿאַסט א סך ספֿרים. מיר וועלן ווייטער געבן אַ רשימה פֿון זיינע ווערק. דאָס גרעסטע און טיפֿסטע ווערק פֿון זיינע ספֿרים איז דער „ים של שלמה״, זיבן בענדער אויף זיבן מסכתות: ביצה, גיטין, קדושין, יבמות, כתובים, בבא קמא, חולין.

אָבער אין אַלע זיינע ווערק וווּיזט ער אַרויס אומגעוויינלעכע טיפֿקייט, גרויסע אַנאַליטישע קראַפֿט, ער רופֿט דערמיט אַרויס באַוואונדערונג ביי די גרעסטע קענער פֿון תלמוד און ביי די גרעסטע רבנים. ער אַליין שרייבט וועגן זיין שיטה אין לערנען, אַז ער פֿלעגט זיך נוהג זיין צו ברענגען אַלע מיינונגען פֿון פֿאַר אים און נאָכדעם זאָגן זיין אייגענער מיינונג. ווען ער האָט שוין אַלץ געזאָגן, אַלע פֿרושים איבערגעקוקט פֿלעגט ער זאָגן, בעיקר אין „חכמת שלמה״, ווי ער איז צום ערשטן מאָל געדרוקט געוואָרן: ‚כאשר הגהתי כן עיקר״, אָדער: „ואני שלמה לוריא לפֿי בינותי בספֿרים הגהתי כראוי בעזהשי״ת״. ער ער האָט אויך אָנגעגעבן כללים אין תלמוד לערנען.

זיינע תלמידים האָט ער געלערנט צו רעדן מיט רעספּעקט וועגן די, וואָס פֿרעגן און ענטפֿערן אין תלמוד, צו באַנוצן זיך מיט לשון כבוד ווי דברי המקשן „אינם מובנים לי...״ (17).

געלעבט האָט ער אין אַ צייט, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, פֿון גאָר גרויסע רעליגיעזע אויטאָריטעטן. ער האָט אָבער דאָך זוכה געווען צו דער גרעסטער אנערקענונג און פּאָפּולאריטעט. זיין בקיאות אין תלמוד און פּוסקים איז באַטראַכט געוואָרן פֿאַר פֿענאָמען. ער האָט אָבער דאָך נישט זוכה געווען צו בלייבן דער פּוסק. צו דעם האָט זוכה געווען דער רמ״א. דער לעצטער האָט זיך דערוואָרבן די העכסטע אויטאָריטעט אלס פּוסק ביי דעם אשכנזישן יידנטום. דאָס וווּיזט די ריכטיקייט פֿון אַן אַלטן אמת, אַז די וועלט רעכנט זיך נישט אויף אַזוי פֿיל מיט די ענעיאַלע פֿעאיקייטן פֿון אַ מענטש אַפֿילו נישט מיטן פֿלייס און התמדה פֿון אַ מענטש, נאָר בעיקר מיט זיין פּערזענלעכקייט און לעבנס־שטייגער.

עס איז דער אַלטער בת־קול: „הלכה כבית הלל״, דער דין איז ווי די הלל־ישיבה, נישט דערפֿאַר, ווייל זיי זענען געווען די שארפּערע און גרעסערע גענלערנטע, נאָר איבערהויפּט, ווייל זיי זענען געווען ענווים, זיי האָבן זיך געהאַלטן באַשיידן און זיך צוגעהערט צו די מיינונגען פֿון אַנדערע.

דער רמ״א האָט דערוואָרבן זיין אויטאָריטעט, נישט געקוקט, וואָס אין זיין צייט האָט געלעבט און געשאַפֿן דאָס ריזן־געשטאַלט מיט ענעיאַלע פֿעאיקייטן, ווי עס איז געווען דער מהרש״ל; ווייל דער רמ״א איז געווען פֿאַר־זיכטיקער, געלאַסענער אין זיינע פּסקים. ער האָט פֿאַרמאָגט אויסערגעווייג־

לעכע פּערצעפּציע און וואונדערבאַרן זכרון, סינטעטיש צוזאַמענגעבונדן מיט זיין פּערזענלעכקייט דעם סימבאָל פֿון גרויסן תורה־ייד, די לעגענדאַרישע פּערזענלעכקייט, וועמען דאָס יידישע פֿאָלק האָט פֿאַרבונדן מיטן רמב״ם, ר׳ משה בן מימון, וועלכער איז געגליכן געוואָרן צום ערשטן משה, משה רבנו, וועלכער האָט געבראַכט די תורה דירעקט פֿון בארג סיני. אונטער דער „מפּה״, „הגה״ און „דרכי משה״ איז געשטאַנען דער ענציקלאָפּעדיקער משה איסרלס, דער, וועמען מ׳האָט טיטולירט: „ממשה עד משה לא קם כמשה״.

עס איז געווען דער רמ״א, דער גאון הגאונים, אויף וועמען דער מהר״י מינץ, אין זיין הספּד, דריקט זיך אויס: „ולא הניח כמותו בכל הגלילות ההם״ און דער מהרש״ל טיטולירט אים: „ספֿרא איש אלהים״ (18), „פּה קדוש״. און ער אַליין זאָגט אויף זיך: „אין בי חכמה ובינה״... „בער אנוכי מאיש ולא בינת אדם לי״ (19).

עס איז געווען דער רמ״א, וואס האָט אַרויסגעוויזן אומגעווײנלעכער פֿזרנות און נדבנות, און נאָך מער, ווען ס׳האָט זיך געהאנדלט וועגן כבוד פֿון מענטש, אַפֿילו פֿון דעם נישט־ייד. ער האָט דאָך אין אַ סך דינים מיקל געווען צוליבן כבוד פֿון קריסטן, דערלויבט שותפֿות מיט נישט־יידן (20), וואָס אין תלמוד איז דאָס געווען פֿאַרבאָטן (21) און אַרויסגעוויזן געוואַלטיקן רחמנות צו לײדנדיקע (22).

עס איז געווען דער רמ״א, וואָס האָט אויסגעגעבן אַ גרויסע סומע פֿאַר אַן אַלטע ספֿר תורה, געבראַכט פֿון צפֿת, נאָכצוקוקן דעם טעקסט און מאַכן פֿאַרגלייכונגען, געפֿינעדיק דאָרט פֿערצן (14), שנויים (23), און עס איז געווען דער רמ״א אויף וועמען מ׳האָט זיך געהייסן פֿאַרלאָזן, אַפֿילו ווען עס דאָכט זיך, אַז ס׳איז דאָ אָפּצופֿרעגן און די גאונים פֿון פֿאָריקן יארהונדערט, ווי ר׳ יצחק אלחנן ספּעקטאָר (געבוירן געוואָרן אין יאָר תקע״ז—1817; נפֿטר געוואָרן כ״א אדר, תרנ״ו — 1896), דער קאָוונער רב, וועלכער האָט אין גרויס פֿאַרערונג זיך אויסגעדריקט, אַז מ׳דאַרף זיין פֿאַרזיכטיק און אכטונג געבן אויף יעדן אות און וואָרט אין רמ״אס ספֿרים, אַז מ׳קוקט אַריין אין רמ״א איז ווי מ׳פֿרעגט ביים „אורים ותומים״. ער ציטירט פֿון שאגת אר״י (ר׳ ארי׳ ליב בן ר׳ אשר, געבוירן געוואָרן אין יאר תצ״ה — 1735; נפֿטר געוואָרן אין יאר תקל״ח — 1778), ער האָט געזאָגט, אַז „כל ישראל יוצאים ביד רמ״א״ (פֿאַראַפֿראַזירט פֿון דעם „ובני ישראל יוצאים ביד רמה״, ביי יציאת מצרים) — ווייל אַלע זיינע דינים זענען באַזירט אויף דער מאַס פֿון אמת און צדק, „משה אמת ותורתו אמת״. אויך דער דווינסקער גאון, ר׳ מאיר שמחה, האָט

געוועדט מיט אויסערגעווײנלעכער התפעלות וועגן רמ"א (24). זיי האָבן זיך געקענט פֿאַרלאָזן אויף דעם באַרימטן גאון ר' יהושע העשל פֿולק, וועלכער דריקט זיך אויס: „אין לשנות מספר שלחן ערוך כניתן למשה בסיני" (25).

דער רמ"א איז נפֿטר געוואָרן ל"ג בעומר, של"ב (1572), און מקבר געוואָרן אויף דעם אַלטן קראָקעווער בית עלמין. אויף זיין מצבה זענען אויסגעקריצט געוואָרן די פֿאָלגנדיקע ווערטער:

ה"ה נר המערבי, הגאון הגדול בדורו
מוה"ר משה רועה אבן ישראל
ביום ג"ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל
משה היה רועה צאן ישראל
צדקת ד' עשה, משפטיו עם ישראל
הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבנות אלפֵי ישראל
ממשה ועד משה לא קם כמשה בישראל
וזאת תורת החטאת והאשם, אשר שם משה
לפֵני בני ישראל, שנת של"ב לפ"ק

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) יש"ש, ב"ק פרק ב' סימן ח'.

(2) „נודע ביהודה" מהדורא ב יו"ד סימן נ"נ.

(3) שו"ת רש"ל סימן י'.

(4) יש"ש חולין פרק א' סימן ל"ב.

(5) דארט, יבמות, פ"ח, ל"ט.

(6) דארט, ב"ק, ט' ל'.

(7) דארט, חולין ח', ס"ד.

(8) זע, יש"ש חולין א', כ"ה; שו"ת רש"ל, י"ד; דארט ע"ה. הקדמה ליש"ש חולין.

(9) ישש קדושין פרק ב' סימן א'; זע אויך, חיד"א, שם הגדולים וועגן מהרש"ל; אייזנשטיין, אוצר ישראל, נ' ז. 29.

(16) גרעץ טיטולירט אים אלס „רבנו תם" פון 16טן י"ה; אה"וו ווייזט אן מיט

רעכט, אז דעם מהרש"לס דרך איז לערנען איז איינגאנצן אנדערש פון רבנו תמם: דער לעצטער פארענטפערט אלץ מיט א פלפול, דאקענן דער מהרש"ל האט ווי א וויסנ־שאפטלער אנאליזירט און פארגליכן, געלייטערט נסתאות און גרסאות אין תלמוד.

(11) יש"ש ב"ק, ב' ח'.

(12) זע, חאנעס, תולדות הפוסקים, מהרש"ל, באריכות.

(13) וועגן ר' אליה מזרחי (ראי"ם) דריקט ער זיך אויס „לא דק בפירוש החומש" (חכמת שלמה, שבת פ"ט) אוז וועגן ר' יוסף קארו, דעם מחבר פון שלחן ערוך קאדעפס, זאגט ער, אז ער איז דער גרויסער פשרן, אז ער האט אלץ נענומען אויבערפעכלעך „ולא ירד לעומקה של הלכה", אז דער מחבר האט נענומען פון ספרים, פיל נריזן, ציטירנ דיק אויך די טעויות הדפוס און זאגט אמאל אין נעבייזער: „בלא טעם וסברא הוציא דבר זה מפיו..." (יש"ש ביצה פרק ד' סימן ד'; דאבט, חולין פרק נ' סימן צ"ד).

וועגן רמב"ם זאגט ער: „ואף שהרמב"ם גדול בתורה... לא אשא פנים" (דאבט, חלק א' סימן ע"ב).

זע אויך:

David Graubart, Beyond This Present, Chicago, 1940, P. 126

(14) זע, הקדמה לישש מסכת חולין; „תולדות הפוסקים", ז. 74, ציטירט פון ר' זכריה סרוק אין זיין הקדמה צו מגילת אסתר דף י ע"א (וויניציא שכ"ה), אז דער ראכ"ע איז נעווען טיטולירט ווי אלע נאונים, אז ער איז נעווען אן אלזוייטיקער נע־לערנטער, און אז ער האט נעזען „חדושי הראב"ע" אויף מסכת קדושין. אויך חיד"א איז „שם הגדולים", דערציילט פון ראב"ע אלס תלמודיסט. :ואילו — זאגט דער מחבר — היה רואה מהרש"ל דברים הללו לא היה כותב מה שכתב בהקדמתו". זע אויך: דוד נרוי־בארט, דאבט. דאס מערקווירדיקסטע איז, וואס האראדעצקי ברענגט פאר שי"רן (ש. י. ראפאפארט), אז דער בריוו פון רמב"ם צו זיין זון וועגן אבן עזרא איז נאר א נעפעלש־טער, אז דער רמב"ם האט קיינמאל נישט געשריבן אזא בריוו. שי"רס מאמר איז דער־שינען אין „ישורון", תרי"ז ארויסגענעבן דורך דר. קאבאק. ער באוויזט נעגוי דעם טעות און די פאלסיפיצירונג פון דעם בריוו.

(15) זע, הקדמה לישש בבא קמא, חולין, יבמות; דאבט, יבמות פ"א, ג' ד' ה', פ י"נ, י'; שו"ת רש"ל ו', ל"ז.

(16) הקדמה ישש חולין.

(17) שלה, שער האותיות, אות ר'.

(18) דער מהר"י מינץ, אייגער פון די גדולי אשכנז, הויפט־דב אין איטאליע, וועל־כער דערמאנט דעם רמב"ם בלויז דריי מאל (איין מאל, סימן ח') קריגט ער אויפן רמב"ם: א צווייט מאל (סימן י"ד) ציטירט פון רמב"ם אלס א באווייז צו זיין פסק און א דריט מאל (סימן ט"ו) ברענגט ער בלויז דעם רמב"ם מיינונג. ער האט פאר־פאסט א נרעסערע צאל ספרים, וועלכע זענען דורך פיינטלעכע ארמייען פארניכטעט נע־ווארן (זע הקדמה צו שו"ת מהר"ם פון זיין אייניקל ר' מאיר פאדוואה), נעבליבן זענען בלויז פופצו תשובות און „סדר גט וחליטה". געווען א גרויסער אויטאריטעט און זיך איינגעשטעלט פאר דער יידישער טאכטער (סימן ה', ו') און געוזוכט אויסצומיידן מחלוקת מיט די רבנים פון זיין ציים, בלויז צוויי מאל נעפירט שארפע פאלעמיק מיט ר' יעקב פאלאק און איינמאל מיטן ספרדישן געלערנטן און וויסנשאפטסמאן ר' אליה ב"ר משה אבא דילמידנו, וועלכער איז אויך נעווען א תושב אין פאדוא, איטאליע.

(19) שו"ת הרמ"א, סימן ז', סימן פ"נ.
אויך דער בית יוסף האט זוכה נעווען צו ווערן דער מחבר פון שלחן ערוך און

נרעסטער פוסק ביי יידן צוליב זיין באשיידנקייט. ווי חיד״א אין „שם הגדולים", (חלק ב׳ ז. 12) ניט איבער, האבן אין זיין דור נעלעבט נאר נאונישע פערזענלעכקייטן, וועלכע האבן נעקענט פארפאסן אזא ספר. מ׳האט אבער אין היפל אויסנעקליבן ר׳ יוסף קארו, צוליב זיין ענווה: „מן השמים בחרו בקארו מפני ענוותו"...

(20) או״ח קנ״ו; תקנ״ד ס״ק ה׳.

(21) סנהדרין ס״ג, ע״ב; מגילה כ״ה ע״א.

(22) תשובת הרמ״א, סימן קכ״ה.

(24) המגיד שנה א׳, גליון כ״ד, שנת ב׳, גליון ט״ז. זע אויך, חיים בלאך, קום ריב את ההרים, תשובת ר׳ משה יהודה וויים, ניו יארק תש״ט, ז״ז 52 — 53.

(25) שו״ת פני יהושע, חלק ב׳, סימן נ״ב, לבוב, 1860.

/ o /

ו

די שאלות ותשובות פון מהרש״ל

די שאלות ותשובות פון מהרש״ל (1), די אזוי־גערופענע רעספאנסור־שאפונג, זענען געשריבן אין דעם געווינלעכן נוסח און סטיל פון אלע ביז־דעמאלטיקע רבנישע ספרים אויפן געביט פון הלכה. פון זיינע ענטפערס, ווי בכלל פון דער רבנישער ליטעראטור, ווערן פאר אונדז אנטפלעקט שטיקער יידיש לעבן, בילדער פון אלערליי יידישע טיפן און פון זיי קאן דער היס־טאריקער אויפשטעלן א גאנץ און קלאר בילד פון יידישן לעבנס־שטייגער אין די פארשידענע שטעט און שטעטלעך. די דאזיקע סכעמעס קענען די־נען פאר גוטע אויטענטישע מקורות פאר דעם פארשער מיטן היסטארישן חוש און אינטואיציע. אמת, די באשרייבונגען ליגן איינגעוויקלט אין די חריפותדיקע פלפולים און טרוקענער הלכהשער סכאלאסטיק — אבער וויפיל היסטארישע היפאטעזעס קענען אויף זיי געבויט ווערן? וויפיל פרטים און איינצלהייטן פון די אויסטערלישע פאסירונגען מ׳קען זיך דערוויסן פון זיי?

דערציילנדיק אויף דעם רעזומירנדיקסטן אופן די געשיכטלעכע פאסי־רונגען, די מערקווירדיקע עפיזאדן און קוריאזן, איידער זיי האבן אויפן סמך פון גמרא און פוסקים, געלייזט די הלכהשע און סאציאל־מאראלישע פראב־לעמען, שאפט זיך א קאנקרעט בילד פון יידישן לעבן אין יענע צייטן.

מיר וועלן דערויבער מאַכן אַ פּרואוו פֿון אַ קורצן שפּאַציר אין די שאלות ותשבות פֿון מהרש"ל, אַרויסנעמען אייניקע פֿון די באַהאַנדלטע פּאַסירונגען און ווי אַזוי דער מהרש"ל האָט רעאַגירט אויף זיי.

די ערשטע שאלה איז, וועגן דריי ברידער, וואָס האָבן געירשנט פֿון זייער פֿאָטער אַ „שטאָט" (אַן אָרט אין דער שטאָטישער שול); די עלטערע צוויי ברידער — וואוינענדיק אין אַן אַנדער שטאָט — האָבן די „שטאָט" געלאָזט פֿאַר זייער יונגערן ברודער, אַ שוואַכער, אַ קינדערלאָזער און אַ נישט־פֿאַרמעגלעכער, נישט פֿאַרלאַנגענדיק פֿון אים קיין באַצאָלונג.

דער ברודער איז קראַנק געוואָרן, ליגנדיק אויפֿן קראַנקן־בעט, האָט ער געוואלט באַפֿרייען זיין פֿרוי פֿון „חליצה" (אין זיין לשון: „יבום"). ער האָט איר אָפּגעגעט. פֿאַרן טויט, האָט ער אויך עפּנטלעך דערקלערט, אַז ער האָט אויף דער „שטאָט" נישט קיין חזקה, און אַז עס איז אַ ירושה פֿון זייער פֿאָטער, פֿאַר אַלע זיינע זין.

ווען ער איז געשטאָרבן, האָט די פֿרוי דאָס געוואָלט אָננעמען פֿאַר איר „כתובה", וואָס איר איז געקומען לויטן יידישן דין. די ברידער האָבן געטענהט, אַז דאָס איז זייערס, און אַז זי האָט נישט קיין רעכט אויף דעריף, און דאָס, וואָס זיי האָבן דערלויבט זייער ברודער פֿאַרמשכונען דאָס אָרט אין שול, פֿאַר 12 טאָלער, וואָס ער האָט געדאַרפֿט האָבן אויף צדקה־צוועקן, האָבן זיי עס געטאָן אַלס טובה פֿאר זייער ברודער.

דער רב פֿון שטעטל האָט געפּסקנט, אַז די פֿרוי איז געראַטן, צוליבן מאָטיוו פֿון חזקה... דער מהרש"ל ווייזט אָן אויף דער נישט־אויסגעמאַכטנקייט פֿונעם דאָזיקן פּסק און גיט געראַטן די ברידער — המקום חוזר לאחים. אויף דעם פּסק איז אויך אונטערגעשריבן זיין תלמיד־חבר, ר' יצחק ב"ר בצלאל, לאדמירער רב, פֿעטער פֿון מהר"ל מפּראָג (2).

ווי געזאָגט, איז אוממעגלעך צו ברענגען ציטאַטן פֿון אַלע שו"ת און מיר באַנוגענען זיך בלויז מיט ציטאַטן פֿון די מערסט־אינטערעסאַנטסטע, וואָס וואַרפֿן אַ ליכט אויפֿן דעמאָלטיקן לעבן אין אַלגעמיין. אין דער דריטער שאַלה, למשל, דערציילט ער, אַז מ'האָט אים געפֿרעגט צי אַ קראַנקער, וואָס האָט זיך איינגערעדט אַ „כישוף" און ווערט באַהערשט פֿון אַ שלעכטן גייסט, צי מעג ער גיין צו אַ גויאישן כישופֿמאַכער זיך היילן. דער מהרש"ל באַרירט דאָ דעם ענין כישוף אין אַלע זיינע מדרגות, וואָס שייך דעם תורה־פֿאַרבאָט. ער קלערט אויף די מאָטיוון פֿון אָט־דעם פֿאַרבאָט און ציטירט פֿון די חכמי צרפֿת און רמב"ם, ברענגט אָן מקורות פֿון תלמוד און תלמוד־דישער ליטעראַטור און קומט צום אויספֿיר, אַז פֿאַר אַ געפֿערלעך קראַנקן,

שאלות ותשובות מהרש"ל — לובלין של"ד — 1574

/ ביבליאטעק פון יידיש־טעאַלאָגישן סעמינאַר ניו־יאָרק /

איז דערלויבט זיך היילן דורך כישוף פון אַ גוי; אַז דער זין פון פֿאַרבאַט איז בלויז נישט צו גלייבן אין אַ געטלעכן כוח וואָס זאָל זיין אין כישוף.

די פֿערטע שאלה איז ווידער אַ גענלט־פראָבלעם, וועגן אַ קאָנפֿליקט אַזש פון ווילנע („ריב שבווילנא") פון יאָר שט"ז. די פֿרעגער זענען געווען דריי ווילנער רבנים: מנחם ב"ר אליקום טריוש; משלם בן לא"א ה"ה הר"ר יחיאל משולם ב"ר יהודה. נאָך אַ בריטן שפּאַציר אינעם ים התלמוד והוראה, באַווייזנדיק אַלע הלכשע אַרגומענטן לאָגישע אויספֿירן אא"וו דריקט ער זיך דאָרט אויס זייער שאַרף קעגן איינעם אַ ר' יצחק זעליג. וועלכער האָט זיך אָפּגעזאָגט אויסצופֿאָלגן די ווילנער רבנים, און דער מהרש"ל האָלט, אַז מ'וואָלט אים באַדאַרפֿט שטרענג באַשטראָפֿן אויף צו־צעבראכן דעם רשעס אָרעם „לשבר זרוע רמה", און ער האָפֿט, אַז נאָכ־דעם, ווי ער וועט זען זיין פּסק, וועט ער בעסער ווערן. דער מענטש, האָלט ער, איז דאָך אַ פֿאַרשטענדלעכער, אַן איש נבון און בעל שכל.

צום מהרש"ל זענען געקומען שו"ת פון דער גאָנצער וועלט, פון אַלע טיילן פוילן, ליטע, וואָלין, פֿראנקרייך, דייטשלאנד, איטאַליע און אַנדערע יידישע צענטערן אין תפוצות הגולה.

ער האָט אויך געהאַט, ווי מיר האָבן פֿריער באַמערקט, אַ שטאַרקן חוש פֿאַר געשיכטע און כראָנאָלאָגיע און געוצט אין זיינע שריפֿטן דעם ריינסטן און שענסטן העברעאיש. עס האָט אַמאָל געטראָפֿן, אַסטראָוועך יידן האָבן נישט געהאַט קיין הדסים צום לולב, און מען מוז דאָך האָבן פֿיר מינים כדי צו מאַכן די ברכה כדין, און ס'איז אַנטשטאַנען אַ פֿראָגע צי מען מעג שיקן אַ גוי ברענגען די הדסים. הייבט זיך אָן די שאלה ח' מיט דעם לשון:

„בשנת חמשת אלפים ושלש מאות וארבע עשרה שנה לבריאת עולם, למנין שאנו מונין כאן אוסטרוה, מתא דיתבא על הנהר ויליא ועל הנהר הורינא אשר ממנה תצא תורה לרבים ולא מצד עצמה אשר בעו"ה אין לה קציץ ומורה כ"א מצד חברים המקשיבים לתורת ד', פה ערב חג הסוכות איתרע מילתא מקרה זר, ע"ד עבירה גוררת עבירה, יען התרשל הקהל במצות אתרוג ולולב עד שהוכרחנו לשלוח למקום אחר ובא בערב החג ב' שעות קודם הלילה והאתרוג בלא הדס. וכראותי המכשלה הזאת. נבהלתי ואמרתי, אוי והוי, שעיר גדולה להיות אם בישראל, וממנה תצא הוראה, לא יברכו ביום טוב על האתרוג (4).

דער מהרש״ל באַרירט דאָרט פֿראַגן, וואָס האָבן אַ דירעקטן שייכות צו אָט־דער שאַלה צי ס׳איז דערלויבט שיקן אַ גוי אין ערשטן טאָג, וואָס איז גראָד אויסגעקומען שבת צו אַ דערבייאיקע שטאָט קריגן הדסים.

אַן אַנדער שאלה (סימן י״ט), פֿאַנגט ער אָן מיט זייַן מליצהדיק לשון: „שמוע אשמע צעקת הנרדף, איש מבן טובים״. ס׳האַנדלט זיך וועגן איינעם אַ משה, דער זון פֿון אליעזר פֿון ניישטאָט, וועלכער האָט אָנגעקלאָגט אַ דאָרטיקן תושב מיטן נאָמען גרשון, וועלכער האָט געגנומען בײַ אים אַ רינגל אַלס משכון. דאָס רינגל האָט דער ר׳ משה געקויפֿט פֿון אַ גוי, וואָס האָט דאָס געגנבעט. גרשון האָט דאָס גאָלדענע רינגל פֿאַרקויפֿט צום פֿריץ, און ווען דער לעצטער האָט זיך דערוואוסט, אַז דאָס איז אַ געגנבעט רינגל, האָט ער זיך געגנומען צו דעם „סוחר״, וועלכער האָט זיך, וועלנדיק ריין מאַכן, אויסגעזאָגט דעם אמת, אַז ער האָט דאָס געקויפֿט פֿון ר׳ משהן. דער לעצטער האָט געמוזט פֿאַרלאָזן די שטאָט, איבערגעלאָזן פֿאַמיליע אויף הפֿקר, אָן חיונה־מעגלעכקייטן. די ניישטאָטער איינוואוינער זענען אויפֿ־געקאָכט געוואָרן אויף דעם גרשונען, באַטראַכטנדיק דאָס פֿאר א מעשה נבלה. דער מהרש״ל האַלט, אַז דאָס איז דאָך נישט קיין מסירה, און דער ייד האָט נישט דעם דין פֿון אַ מסור, ווייל ער האָט עס נישט געטאָן מיט דער כוונה שלעכט צו טאָן ר׳ משהן. זיין פּסק, געהתמעט דברי שלמה לוריא, גרשון זאָל צאָלן אַ שטראָף לויטן איינזען פֿון די שטאָטישע פֿירער.

פֿון די שו״ת מהרש״ל, זעט מען, אַז אין זיינע צייטן זענען פֿאַרגעקומען מחלוקתן בײַ יידן; מחלוקות איבער שוחטים, איבער רבנים, איבער חזנים אא״וו. דער מהרש״ל, ווי אַן אויטאָריטעט, זאָגט דאָס לעצטע וואָרט און מ׳הערט זיך צו צום גאון פֿון לובלין מיט כבוד און צוטרוי.

ווי אַ פּוסק, באַמיט ער זיך צו זען די מענטשלעכע זייט פֿון דער גע־שעניש און זוכט אָן אויסוועג, די סאָציאל־מענטשלעכע זייט זאָל האַרמאָנירן מיטן האַרבן דין. ער וועגדט דערבײַ אָן זיין גייסטיקן בליק און טיפֿער אַרײַנ־דרינגונג אין אַלע מקורות פֿון דער יידישער הלכה. ווען ס׳האַנדלט זיך אין כבוד און פֿרנסה פֿון אָן אלמנה אדער אַ יתומה, אָדער אין דער אלגעמיינער פֿאַרטיידיקונג פֿון דעם שוואַכערן, שטייט ער כעמוד ברזל פֿון פֿאַרטיידי־קונג און באַשיצונג.

אין דער שו״ת (סימן כ״ד) דערציילט ער: ס׳זענען געקומען צו אים אין לובלין, עדות מאָנטיק, דעם צענטן אין חודש אדר, השי״א, איבערגע־געבן, אַז די פֿרוי אידל, טאָכטער פֿון ר׳ יחיאל ז״ל, איז געקומען צו זיי און געזאָגט:

„זייט וויסן, איך בין „מוסר מודעה", אַז ר' הלל ב"ר יוסף האָט אַרויס־
געלאָזט אַ קול, אַז ער האָט מיך מקדש געווען און צווינגט מיך אים צו געבן
אַ גרויסע סומע געלט מיך צו באַפרייען. איך טו דאָס, ווייל כ'האָב נישט
קיין אַנדער ברירה. די עדות, יקותיאל בן מהר"ר אשר שלי"ט און חזקיה
ב"ר אלכסנדר ז"ל, גיבן צו, אַז זיי איז אויך באַקאַנט, אַז זי איז דורך אים
פֿאַרפֿאָלגט געוואָרן דאָס צו טאָן, און אַז זי האָט אים נאָכגעגעבן כדי פּטור
צו ווערן פֿון אים. איצט, אַז זי איז שוין געגט וויל זי אים נישט געבן די
געלטער. ס'איז אַ פֿראַגע, צי דער „גט", וואָס ער האָט געגעבן מיטן באַדינג
צו קריגן געלט בלייבט גילטיק אַפֿילו, ווען זי באַווייזט איצט צוריקצוהאַלטן
דאָס געלט.

דער מהרש"ל איז אַ סך מאריך וועגן דעם דאָזיקן דין און שטעלט
זיך איין פֿאַר דער פֿאַרטיידיקונג פֿון דער פֿרוי. ווען נאָר עס האָנדלט
זיך וועגן פֿאַרטיידיקן דעם כבוד פֿון מענטש, באַנוצט זיך דער מהרש"ל
מיט די האַרבסטע מעטאָדן און איז גרייט צו באַשטראָפֿן יעדן, וואָס
איז מזלזל דעם מענטשלעכן כבוד. אייניער, למשל, האָט אַרויסגעלאָזט אַ שם־
רע, אַז אַ פֿרוי האָט געהאַט אינטימע באַציאונגען מיט איר ברודער, האָט
ער געהייסן יענעם באַשטראָפֿן מיט מלקות, געבן אים שטאַרקע קלעפּ און
אויב דאָס איז נישט מעגלעך, צוליב רעגירונגס פֿאַרבאָט — אים צווינגען
תשובה טאָן עפּנטלעך, אָנצינדן שוואַרצע ליכט, אַלע זאָלן זיין שוואַרץ־
געקליידעט און זאָל עפּנטלעך זאָגן, אַז זיינע רייד זענען געווען רכילות,
אויסגעטראַכט.

פֿון די שאלות־ותשובות זעט מען, אַז דער מהרש"ל איז געווען אַ גרוי־
סער קענער פֿון יידישער כרנאָלאָגיע און סדר הדורות געשיכטע. ער ווידמעט
אַ גאַנצן פּרק (סימן) אין זיינע שו"ת וועגן סדר היחוס פֿון די גאונים, אָנ־
הייבנדיק פֿון רב האי און רב שרירא ביז ר' משה הזקן בן רבי קלונימוס,
דעם מחבר פֿון פּיוט „אימת נוראתך" און ער פֿאַרענדיקט מיט באַשיידנקייט:
„ע"כ קבלתי, ואתה חכם תוסיף לקח, דברי שלמה לוריא". צום סוף פֿון אָט־
דעם סימן כ"ט, געפֿינט זיך אַ נאָטיץ פֿונעם דרוקער־אַרויסגעבער, ענעמען
פֿון מהרש"לס כתב־יד וועגן זיין יחוס ביז ר' שמשון ערפֿורטער און רש"י.

אין אייניער אַ שו"ת דערציילט ער, אַז מ'האָט ביי אים געפֿרעגט צי ער
האָט עפּעס „בקבלה" פֿון זיינע עלטערן וועגן די נסחאות התפלה. האָט ער
געענטפֿערט, אַז פֿון זיין פֿאָטער ר' יחיאל האָט ער גאָרנישט נישט איבער־
געגומען אַפֿילו נישט „ככלב המלקק מן הים". אין דער יוגנט איז ער גע־
וען פֿאַרנומען מיט תלמוד און פּלפּול און נישט מיט דקדוקי תפלה. ער

באַדויערט עס, אַבער דער פּאַקט בלייבט, אַז ער האָט אין דער יוגנט זיך נישט אָפּגעגעבן דערמיט. דעם פּאָטערס ספּרים דערציילט ער, זענען פּאַר־ברענט געוואָרן אין דער גרויסער פּויזנער שרפּה און צווישן זיי דעם פּאָ־טערס סידור. פּונדעסטוועגן, גיט ער אַן זיינע נוסחאות תּפלה פּאַר שבת און יום־טוב און אויך די וואַכנדיקע טעג. שמיני עצרת, האַלט ער, זאָל מען זאָגן אין דער שמונה עשרה יום שמיני העצרת הזה און אַזוי איז מען זיך נוהג אין מערסטע יידישע קהלות.

דער מהרש״ל שטעלט זיך שטענדיק אַרויס, ווען ס׳האַנדלט זיך וועגן כבוד פֿון אַ פֿרוי. אין אַזעלכע פֿאַלן, דריקט ער זיך אויס מיט די שענסטע ווערטער, פֿאַרטיידיקנדיק דעם כבוד פֿון דער יידישער פֿרוי: „דמעות העשוק״... „מים הזדונים״ (סימן ל״ג). אין אַ סך פֿאַלן דערמאָנט ער נישט די נעמען, די ערטער, וואו און מיט וועמען ס׳האָט פּאַסירט. אין איין פֿאַל, אין אַ קאָנפֿליקט צווישן אַ קאַרגן מאַן און זיין פֿרוי, וועלכע האָט נאָר־וואָס געגעבן געבורט, אַרויס פֿון קינדפּעט, פּסקנט ער, אַז זי קאָן צווינגען איר מאַן, ער זאָל איר באַזאָרגן לכל הפּחות אַ חודש מיט אַ דינסט און מיט בעסער עסן (7).

ער איז, ווי מיר האָבן פֿריער געזען, קעגן די מקובלים, וואָס פֿאר־נעמען זיך מיט „נסתרות״ און פֿאַרלאָזן זיך מער אויפֿן זוהר, ווי אויף דער גמרא. ער האַלט, אַז דער עיקר איז די גמרא (סימן צ״ח).

די שאלות ותשובות פֿון מהרש״ל זענען פֿאַרענדיקט געוואָרן „יום ו׳ כ״ה טבת, של״ה״.

/ o /

הערות:

(1) ספר שאלות ותשובות מהרש״ל אשר השיב בהלכה לכל שואל בענין רבינו הגדול הרב הגאון האמיתי רשכבה״נ המאיר עני ישראל בתורתו ובחכמתו עמוד ההרואה אשר כל בית ישראל נשען עליו ומפיו אנו חיים מרנא מרנא ורבנא שלמה ברבנו יחיאל משפחת לוריא זצללה״ה נדפס שנית בפיורדא בשנת תק״ט ועתה בשנת תרי״ט נדפס שלישית על ידי נכדיו יוסף כהן צדק ואחזת מרהו זלמן באנהארד לעמבערג בדפוס דוד צבי שרענציל חתן המנוח מו״ה דוד זאב מאדלניגר סג״ל (1859). אויפן צווייטן זייט פון שער בלאט, פון די המוציאים לאור: לבוב ה׳ ד׳ לירח אדר ב׳ נגדה פז אין ומפנינים הלא יקרה לפ״ק.

(2) א גרויסער טייל פון די שו״ת געפינען זיך אויך אין די שו״ת פון רמ״א. דער לעצטער שרייבט מיט דעם גרעסטן רעספּעקט וועגן מהרש״ל, אפילו ווען ער איז

מיט אים נישט מסכים אין פסק הלכה. ער באציט זיך צו אים ווי צו א רבין און אין א שו"ת פארנעמט דער טיטול א קנאפן קאלום (סימן ח' — ו') און דאס, צו וועמען דער מהרש"ל שרייבט מיט די שטרענגסטע ווערטער און ביז נאר בייזלעכע אויסדריקן. דער מהרש"ל דריקט זיך דאך אויס, אז „סוף דבר אני מקבל עלי מהיום שאהבתך תהא חקו.קה בלבי" און ער התמעט זיך „שארך אוהבך בלב ונפש שלמה בן מהור"ר יחיאל לוריא זלה"ה הנקרא ש"ר יצחק". א סך תשובות נעפינען זיך אין ביידע ספרים און אייניקע אין שו"ת מהרש"ל און אייניקע אין שו"ת רמ"א. די שו"ת פון ר' ישראל, זון פון ר' שלום שכנא (שו"ת מהרש"ל סימן ל"ז און שו"ת רמ"א סימן כ"ה) ווערט ביים רמ"א דערנאנצט דערמיט וואס דאָרט ווערט איבערגענעבן די דאמע פון ר' שכנאס פטירה: „גולת הכותרת עטרת תפארת, ראשי אלפי ישראל שהושלך בעו"ה ארץ בראש חודש כסלו שי"ט הכ"י". די שו"ת רמ"א ווערן פארענדיקט מיט די ווערטער: „ותשלם המלאכה ביום השלישי שנכפל ונאמר בו שני פעמים כי טוב, י"א ימים לחודש ניסן, שנת תע"א לפ"ק".

די שאלות ותשובות פון מהרש"ל זענען וויכטיקער מאטעריאל און רעפלעקסן פון דאקומענטאלן ווערט פון דעמאלטיקן סאציאלן לעבן. מיר באקענען זיך דורך זיי ווי מיר האבן פריער געזען מיט אינטערעסאנטע פרטים פון זיין פריוואט און געזעלשאפטלעך לעבן. מיט וועמען ער איז געווען צעקריגט און מיט וומען ער האט געלעבט בשלום. ער האט טענות צו זיינע תלמידים און חברים: „מי שאמר לעולמו די יאמר לצרותי די ומתלמידי הפושעים בי". און וועמען ער האט ליב און שאצט אפ זיין וויסן, דריקט ער זיך אויס וועגן אים מיט די הערלעכסטע ווערטער. וועגן זיין קרוב דעם מהר"ם מינץ, דריקט ער זיך אויס (שו"ת סימן ט"ו) „המאיר עיני ישראל בחכמתו... בצירוף בנו גבור כארי, ארי בן ארי הר"ר יודא י"ץ (סימן כ"ח).

(4) אין יידיש: אין יאר השי"ד (1554), לויט דער רעכענונג וואס מיר צייגן דא, אין אסטראג, די שטאט ביי די טייכן וויליא און הוראינא פון וועלכער ס'קומט ארויס דער תורה־נעזעץ, אויב נישט צוליב איר, דערפאר, וואס צוליב אירע זינד, האט זי נישט קיין פירער און נישט קיין לערער, האט זי דאך אירע פרום־געלערנטע, האט פאסירט אז אומאנגענעמלעכקייט, ערב סוכות, צוויי שעה פארנאכט, האט מען געבראכט אז אתרוג אז הדסים — און ווי צו אונדז וואס אין אזא שטאט זאל מען נישט קענען בענטשן אתרוג.

(5) זע, שו"ת מהרש"ל, סימנים ל"ג, ס"ה, ס"ט.

/ o /

ז

דעם מהרש״לס ספרים און זיינע תלמידים

דער מהרש״ל האָט פֿאַרפֿאַסט אַ צאָל וויכטיקע ספֿרים, חדושים, פּסקי־דינים און הגהות ותיקונים. ווי אַ גרויסער קענער פֿון תנ״ך און דקדוק, וואָס האָט פֿריי באַהערשט די העברעאישע שפּראַך און דעם תלמודישן נוסח און סטיל — האָט ער אַ סך געשריבן. מיר גיבן דאָ אַ קורצע רשימה פֿון זיינע ווערק:

1. „חכמת שלמה״ אָדער חדושי מהרש״ל אויף ש״ס, קאָמענטאַרן און אויסבעסערונגען, תקוני נוסחאות באַזירט אויף די אָריגינעלע מקורים, אויף 19 מסכתות. דאָס ספֿר איז דערשינען אין אַ פֿאַרגרעסערטער אויפֿלאגע דורך זייַנע קינדער, וועלכע האָבן עס אַ נאָמען געגעבן „חכמת שלמה״, צום ערשטן מאָל דערשינען אין יאָר שמ״ב — 1582, אין קראָקע, אַ סך אויס־בעסערונגען זענען באַלד געמאַכט געוואָרן אין די גמרות, וואָס זענען גע־דרוקט געוואָרן אין אַמסטערדאַם, אין די לעצטע ש״ס־אויסגאָבעס קומט דער חכמת שלמה אין דער גמרא אלס צוגאָב־פֿירוש. (אין „אוצר הספֿרים״ פֿון „בן יעקב״ איז נישט קלאָר צי דער חכמת שלמה איז געדרוקט געוואָרן אין יאָר שמ״א, שמ״ב אָדער שמ״ז).

2. ירעות שלמה״, קאָמענטאַרן אויף רש״י, גרייפֿט אַן אַ סך מאָל ר׳ אליהו מזרחי און זיין פֿירוש „רא״ם״. דער שפּתי חכמים ציטירט אָפֿט פֿון זיין ספֿר. געדרוקט, פּראָג 1609.

3. „ים של שלמה״ — פֿון די מאָנומענטאַלע ווערק אויף סוגיות הש״ס און חדושי גפ״ת. א ספֿר אויף זיבן מסכתות: ביצה, יבמות, כתובות, גיטין, קדושין בבא קמא, חולין. געדרוקט געוואָרן איינציקווייז אין פֿאַרשידענע צייטן און אין פֿאַרשידענע שטעט (1).

4. שו״ת ופּסקים — געדרוקט אין לובלין, של״ה (1574). די צווייטע אויפֿלאָגע איז געדרוקט געוואָרן אין פֿיורדא, תק״ט און די דריטע אין לעמבערג תרי״ט — 1859, דורך זיין אייניקל יוסף כהן צדק און זיין פֿרייַנט זלמן באַנהאַרד מיט אַ פּרעכטיקע הסכמה פֿון באַרימטן לעמבערגער רב ר׳ יוסף שאול הלוי נאַטאַנזאָן (1875 — 1808, מחבר פֿון די ספֿרים „מפֿרשי הים״, „מגן גבורים״, „מאירת עינים״, „יד שאול״ און אנדערע.

5. „עמודי שלמה", ביאורים קאַמענטאַרן אויפֿן סמ"ג, ספֿר מצוות גדול (סמ"ג) פֿון ר' משה ב"ר יעקב מקוצי מיט הגהות פֿון ר' יהושע העשל פֿון קראַקע („רבי ר' העשל") קאַפּוסט, תקס"ז, באַזיל, ש"ס 1600.

6. הגהות אויף איסור והיתר, א. נ. „שערי דורא" ווערט אַ סך מאָל דערמאָנט ביי פּוסקים, לובלין, 1598.

7. „עטרת שלמה", פּירוש אויף שחיטות ובדיקות.

8. „סדר הזמירות", אנטהאַלט זמירות אויף שבת און מוצאי שבת און נאָך אנדערע ענינים פֿון תפֿלה — לובלין שנ"ו; ווענעציא 1603.

ווי דער מחבר פֿון תולדות הפּוסקים (שמעון משה בהר"ר גדליהו ז"ל חאנעס, יליד ווילנע) רעכנט אויס, זענען אויך פֿאַראַן אין כתב־יד וויכטיקע מהרש"לס ספֿרים, צווישן זיי אַן „אור" אויף די פּיר חלקים שלחן־ערוך. וער ווייסט, צי ס'איז עפּעס פֿון די כתבי־יד, געבליבן אין איראָפּע פֿון נאָכן נאַציזם גיהנום.

אין די שו"ת פֿון מהר"של שפּיגלט זיך אָפּ אויף אַ זייער קלאָרן אופֿן דער גייסט פֿון יענער עפּאָכע. די סיסטעמען אין לערנען תלמוד אין די דעמאָלטיקע ישובות פֿון פּוילן א. א. וו.

מען באַקענט זיך אויך מיט די רבנות־סיסטעמען אין יענער צייט און מיט די תקיפֿים, וואָס האָבן אין אַ געוויסן זין באַהערשט דאָס יידיש־רעליגיעזע לעבן.

ער דריקט זיך אויס זייער שאַרף קעגן די תלמידים, וואָס אַליין פֿאַרשטייען זיי גאָר נישט, נאָר נאָכפֿאָלגנדיק זייער לערער ווי גרויס זיי זאָלן נישט זיין, פֿאַראומערן, צווינגען אים צו אַן אומזיסטן און שוועָרן וואַנדער וועג. ער שרייבט אויף אַן אָרט צום רמ"א: „בעוה"ר ממרידת תלמידי המורדים ופושעים בי... הם המוציאים אותי חוץ למחיצתי ומחסרים גופי... ומאן דלא שהייה לאוניתא למלכא דאדום לא לשהייה אוניתא דידי או יתן לי חיל ואומץ כוח להציל את נפשי ונפש התלמידים הכשרים מידם ואף בהיותי בארץ אויבי: /פּוילן/..." (1 ב.).

ווי א גאון, וואָס באַהערשט פֿריי די העברעאישע שפּראַך, האָט ער זיינע אייגנארטיקע אויסדרוקס פֿאַרמען אין אַרויסברענגען דעם געזעלשאַפֿטלעכן מצב פֿון זיין צייט. ער איז כמעט דער ערשטער אָנזאָגער און מאָנער פֿון שלימות אין דער יידישער געזעלשאַפֿט, ער שטעלט זיך איין און פֿאַרלאַנגט די „טאַקסע" קאָנטראָלירן, זאָלן נישט קענען דאָמינירן דאָס יידישע לעבן.

נישט דורכברעכנדיק די אידעאָלאָגישע ראַם פֿון רבנות־הערשאַפֿט און רבנות־פּאָזיציע ביים יידנטום, טרעט ער שאַרף אַרויס קעגן די רבנים וואס

באַקומען שטעלעס פֿאַר געלט (אויך זיין חבר דער רמ״א איז דאַמאַלט שטאַרק אַרויסגעטראָטן קעגן אָט־די טענדענצן פֿון — אַ געלט־הערשאַפֿט סיסטעם. ער ווייזט אָן אויפֿן דאָזיקן געפֿאַר אין יידישן לעבנס־שטייגער.

אויך דער מהרש״א דריקט זיך אויס זייער שאַרף קעגן סיסטעם פֿון געלט רבנות און תקיפֿות־דאָמינירונג. ער שרייבט:

„בדור הזה כל אחד רוצה להיות רב אב״ד באין תורה. בזוי תלמידי חכמים... משא ומתן אינו באמונה בכל מיני אונאה עד שנעשה כהיתר למי שבא בידו ממון חברו ואינו משלם (2). ורבים בדור הזה שמקבצים עושר שלהם שלא באמונה ובחלול השם כגזלת נכרים ואח״כ מתנדבים מאותו ממון להיות להם כבוד... ולתת להם מי שברך. אין זה אלא מצוה הבאה בעבירה (3).

דער מהרש״א איז געווען צווישן די וואָס האָבן זיך געהתמעט אין לוב־לין (אין יאָר ש״נ) אויפֿן איסור פֿון „וועד ד׳ ארצות״ נישט אויפֿצונעמען קיין רב דורך געלט־איינצאָלונג (4).

דער מהרש״ל האָט זיך זיין אידייאישע אייגנשטעלונג, ער אידעאַליזירט די יידישע פֿאַרגאַנגענהייט מיט אַ בליק פֿאָראויס אויף דער צוקונפֿט. ער איז דער סאַמע ווירקנדיקער פֿאַקטאָר ביי דעם געשטאַלטיקן דעם נייעם סיסטעם פֿון לערנען אין פֿוילן — ווייל וויפֿיל תלמידים, ס׳זאָלן אים נישט געווען פֿאַרלאָזן, זענען דאָך געבליבן אין זייער רייען באַוואוסטע פֿערזענלעכקייטן וואָס האָבן משפּיע געווען אויפֿן יידישן לעבן אין פֿוילן. זיי האָבן געוואוסט, אַז זייער רבי, מאָכנדיק די „תקונים״ און אויסבעסערונגען אין דער גמרא, האָט ער דאָך געהאַלטן, אַז דער תלמוד איז די העכסטע מענטשלעכע שאַפֿונג, און זיין גאַנצער מי איז בלויז צו פֿארענטפֿערן און אויפֿצוקלערן די שוועריקייטן, די אויבנאויפֿיקע ווידערשפֿרוכן וועלכע ווערן פֿון אים געמוי דער־קלערט און פֿארענטפֿערט.

אין געוויסע ענינים איז ער אַ שטאַרקער מחמיר, ווי טענץ צווישן יינג־לעך און מיידלעך, אפֿילו ווען דאָס ווערט געטאָן אויף חתונות, דאָס איז ביי אים פֿאַרבאָטן מיט די שטאַרקסטע חומרות און ער זאָגט וועגן דעם: „לבי בוער כתנור על עם ד׳... שהם שוחקים במיני זמר״ (5). ער רעדט און פֿאַר־דאַמט מיט די שטאַרקסטע ווערטער די קנאה און גאוות, וואָס הערשט אין די רבנישע קרייזן, דאָס אַרויסגעבן אזויפֿיל „סמיכות״ צו אַזעלכע וואָס זיינען נישט ראוי צום רבנות־אַמט און דריקט זיך אויס זייער שאַרף קעגן די רבנים, וואָס האָבן געשטעלט דאָס לומדות בלויז אויפֿן לאַנגן פּלפּול (6). און אין זיינע שו״ת גיט ער זיך אַ זאָג: „הגאים והעשירים הולכים בקומה זקופֿה, נטויי גרון ונזהרים מגלוי הראש לא מחמת חסידות (7). און מערקווירדיק,

דער מהרש"ל, וועלכער איז אין אַ סך טראַדיציעס און מנהגים שטרענג קאָנ־סערוואטיוו, אַ מחמיר, איז גאָר אַ מיקל וואָס שייך גלוי הראש, לאַכט אָפּ פֿון די רבני אשכנז, וואָס האָבן אַזוי שטרענג פֿאַרבאָטן דאָס אַנטבלויזן דעם קאָפּ און איז מוכיח די פֿאַראַדאַקסאַלע פֿירונג פֿון די רבנים, באַהויפּטנדיק דעם פֿאָלגנדיקן פֿאַקט: „כל איש... אם רק עשיר הוא ותקיף, אין בודקים בו ונוהגים בו כבוד, לעומת זאת, ומי שאין לו כסף אם אוכל ושותה בהכשר, רק שישב בגילוי הראש, תופֿשים אותו כאלו יצא מן הכלל" (8).

נישט דאָ איז דער פּלאַץ איבערצודרוקן די דאָזיקע זייער אינטערעסאַנ־טער תשובה אין וועלכער דער מהרש"ל ווייזט זיך אַרויס אין דער פֿולער ליכטיקייט אַלס גאון און פּערזענלעכקייט, וואָס וואָגט אַרויסצוקומען מיט אומדערשראָקענע אמתן, אָפֿילו ווען ער איז קעגן גדולי הפוסקים פֿון אשכנזישן און ספֿרדישן יידנטום, ווי עס איז דער פֿאַל מיט דעם איסור פֿון גילוי הראש. אין פֿריער־דערמאָנטן „תולדות הפוסקים" וועלט מען דיקע תשובה איבערגעדרוקט אין איר גאַנצן אינהאַלט, ווי אין שו"ת ספֿר פֿון דער ערשטער אויסגאַבע. דער אויספֿיר איז, צוליב „מדת חסידות" דאַרף מען זיין נזהר צו טראָגן אַ הוט אויפֿן קאָפּ — און נישט בלויז אין דער עפֿנט־לעכקייט נאָר אָפֿילו פֿריוואָט ביי זיך אין הויז ולא לחנם אמרו „כל שאסור מפני מראות העין אפֿילו בחדרי חדרים אסור" און אַוודאי ביים לערנען, דאָוונען און אנדערע ספֿעציפֿיש־יידישע עובדות.

אַ גרויסע צאָל פֿון די רבנים־אויטאָריטעטן האָבן דאָך פֿאַרבאָטן גלוי הראש. דער של"ה הקדוש האָט שטאַרק מחמיר געווען און געזאָגט, אַז אָפֿילו קינדער מוזן פֿאַרדעקן דעם קאָפּ. אָפֿילו בעתן שלאָפֿן, ווייזן זיי אָן, דאַרף מען האַלטן דעם קאָפּ איבערגעדעקט. אויך ר' שניאור זלמן אין שלחן ערוך הרב (סימן ב' ס"ק ז', סימן צ"א ס"ק ב') האַלט שטאַרק פֿון דעם איסור גלוי הראש. היינט צוטאָג, באַזונדערס ביי שטרענג־אָרטאָדאָקסן, און אַוודאי אין דער חסידישער סביבה, איז עס אַ פֿאַרברעך און אַ חלול השם צו גיין אַנטבלויזט דעם קאָפּ. גלוי הראש איז שטרענג פֿאַרבאָטן. יאַרמולקע איז בייגעקומען אַלע אירע שונאים און מנצח געוואָרן אויף דער יידישער גאַס.

די פֿראָגע איז אָבער נאָך היינט אַקטועל און רופֿט עד־היום אַרויס אינ־טערעס. דער ביבליאָגראַף און קולטור־פֿאָרשער, יצחק ריבקינד, האָט לעצטנס פֿאַרעפֿנטלעכט אַ גרעסערן מאמר א. נ. „תשובת הרב יהודה אריה מודינה על גלוי הראש" (ניו־יארק, תש"ו, תדפֿיס מתוך ספֿר היובל לכבוד לוי גינזבורג), וואָס איז בעיקר אַ קאָמענטאַר אויף דער באַרימטער און דאָך נייַ־אָנטדעק־טער תשובה פֿון ר' יהודה ארי' מודענא (1648 — 1571), אין וועלכער ער

שער־בלאַט פֿון ערשטן געדרוקטן ספֿר אין לובלין, די יוצרות פֿון שבת,
מנהג פֿוילן און בעמען, לובלין, ש״ג — 1553
/ ביבליאָטעק פֿון יידיש־טעאַלאַגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק /

דערלויבט גלוי הראש. די שאלה פון גלוי הראש איז ביים איטאַליענישן געלערנטן און תלמודיסט געווען בעיקר אַ פּערזענלעכע. ער האָט געלערנט אין די אוניווערזיטעטן און אין הייסע טעג אויך געגאַנגען אין גאַס אַנטבלויזט דעם קאָפּ און די רבנים האָבן דאָס פֿאַרדאַמט.

אין דער תשובה, ווי ריבקינד האָט פֿאַרעפֿנטלעכט, לויט אַ כתב־יד פֿון בריטישן מוזעאום, ברענגט מאדענא אַ סך ראיות און מקורות אויף זיין פּסק וועגן גלוי הראש, צווישן זיי אויך פֿון מהרש"ל (9). טאַקע פֿון דער דאָזיקער תשובה, פֿון סימן ע"ב, און מיר וועלן זיך דערלויבן ציטירן עטלעכע שורות: „אחרי שנים אשר כתבתי הדברים הנ"ל באה לידי תשובה מהרש"ל לוראיה ז"ל בעל חכמת שלמה, ים שלמה, והאיש גדול ונורא מאד אצל כל אנשי פולניאה ואשכנז, ראה והפלא אם היות האשכנזים מן המחמירים הרבה כביוצא באלה, כנודע איך הוא מתיר... בגלוי הראש, וכ"ש ללכת ולעמוד, לסבות שכתבתי אני, לא ידעתי בנפשי מה יענו הצבועים לזה". מאַדענאָ, האָט גראד, צוליב ווייניק אביעקטיוויטעט נישט גוט מעיין געווען אין די געמאַסטענע, געצאמטע וועלטער פֿון מהרש"ל און טרייבט איבער גאָר היפּשלעך דעם מהרש"לס וועלטער.

ער האָט זיך באַמיט אַרויסצוברענגען אַ סך ענדערונגען אינעם לעבן פֿונעם איטאַליענישן יידנטום, צופֿאַסן דעם יידישן ישוב צו דער נייער צייט, צו דער רענעסאַנס־עפּאָכע און אין דעם פֿאַרבאָט פֿון גלוי הראש, האָט ער געזען אַ וויכטיקייט און אַ נויטוועندיקייט צו מאַכן אַ „תיקון" אין אַ פֿאַרעלטערטן מנהג און געפֿינען אַ גוטן מקור, די מיינונג פֿון אַ באַרימטן אויטאָריטעט ווי דער מהרש"ל (10).

הרב מנחם כשר, דער מחבר פֿון תורה שלמה ענציקלאָפּעדיע און אַנדערע מאַנומענטאַלע תורה־ווערק, אין זיין מאמר „חילופֿי מנהגים בענין גילוי הראש" (חורב, מאסף מוקדש לתולדות ישראל וספֿרות, ניו יורק, תרצ"ז —תרצ"ח, כרך ד' חוב' ז — ח, ז"ז 195 — 206), ווייזט אָן פֿון תלמודישע שטעלן און פֿון ראשונים וועגן די דעות פֿון גלוי הראש אין זייער פֿולער בריטקייט און גיט אָן געניוע מקורים פֿאַר די חלוקי מנהגים צווישן די אנשי מזרח און בני ארץ ישראל, וועלכע דער מהרש"ל באַרירט אין „ים של שלמה" (סוף מסכת בבא קמא, סימן מ"ב). ער ציטירט פֿון מסכת סופֿרים (פּרק י"ד הלכה ט"ו), אַז עס איז שטרענג פֿאַרבאָטן אַרויסצורעדן אַ שם, נישט האָבנדיק פֿאַרדעקט דעם קאָפּ, און ער באַווייזט אויפֿן באַזיס פֿון אומצאָליקע ציטאַטן, אַז בלויז קינדער איז דערלויבט געווארן אַרויסצוגאָן אַ ברכה אָפֿילו ווען זייערע קעפּלעך זענען אַנטבלויזט... אין

אַלגעמיין, ווייזט ער אָן פֿון תלמוד און מדרשים, אַז אַ ייד דאַרף שטענדיק טראָגן אַ הוט און בעתן דאַוונען און לערנען איז אַ גרויסע עבירה אין אַן אַטבלויזטן קאָפּ.

ער ציטירט אויך פֿון מהר״י ברונא (שו״ת סימן ל״ד), אַז גיין בגלוי הראש איז אסור צוליב חוקות הגויים, אָבער ווי געזאָגט, איז דאָ נישט דער פּלאַץ מאריך צו זיין וועגן מנהג אָדער פֿאַרבאָט פֿון גלוי הראש, וועגן וועלכער ס׳איז לעצטנס אַ סך געשריבן געוואָרן. אַפֿילו אין קאסאבלאנקא איז לעצטנס דערשינען אַ לענגערע שו״ת וועגן גלוי הראש.

ר׳ יצחק ריבקינד ווייזט אָן אויף אַ מערקווירדיקע דערשיי־ נונג אין צוזאמענהאַנג מיט אָט דער שו״ת סימן ל״ג אין מהרש״ל. שוין די ערשטע אויסגאַבעס זענען רעווידירט געוואָרן; די נעמען זענען געענ־ דערט, פֿיקצינג, מסתמא אויס מורא. גראד אין דער ביבליאָטעק פֿון לי־ באָוויטשער רבי אין ניו יארק, איז אויפֿגעהיט געוואָרן אַ אוניקוואַרן עקזעמ־ פּליאַר פֿון דער ערשטער אויפֿלאַגע מיט די עכטע נעמען וועגן וועמען דער מהרש״ל האָט געשריבן.

לויטן תלמוד איז דאָס האַלטן דעם קאָפּ צוגעדעקט אַ סגולה צו יראת שמים. די מוטער פֿון ר׳ נחמן ב״ר יצחק, האָט אים נישט געלאָזט גיין מיט אַן אַנטבלויזטן קאָפּ, אים אָנזאָגנדיק: „פֿאַרדעק דיין קאָפּ, כדי דו זאָלסט מורא האָבן פֿאַר גאָט (11).

אין זיין ווערק ,זוטו של ים״ (12) באַווייזט דער מחבר ר׳ משה לייטער, אַז אין אַלטערטום איז עס געווען אַן אָנגענומענע טראדיציע, אַז דאָס טראָגן אַ הוט, זאָל זיין אַ באַווייז, אַז מען איז נישט אַ שקלאַף. די רוימער פֿלעגן זיך נוהג זיין, ווען זיי האָבן באַפֿרייט אַ קנעכט האָבן זיי אים אָנגעטאָן אַ הויכן הוט אַלס באַווייז, אַז ער איז אַ פֿרייער מענטש.

אין תלמוד (13), ווערט געזאָגט: דער וואָס גייט אַרויס אין אַ „כיפּה״, גייט ער אַרויס פֿריי. „כיפּה״ מיינט אַ הוט לויט דער גמרא חולין (קל״ח — ע״א); „כיפּה של צמר היתה מונחת בראש כהן גדול״ (14). כסוי־ראש האָט, לויט זיין מיינונג סימבאָליזירט און מאַניפֿעסטירט די באַפֿרייאונג פֿון מצרישער קנעכטשאַפֿט. ער קומט צום אויספֿיר, אַז אפֿילו דער מהרש״ל, וואָס האַלט, אַז לויטן דין איז נישטאָ קיין פֿאַרבאָט אויף גלוי הראש, איז עס אָבער אַן עטישער מנהג און אַ וויכטיקע טראַדיציע. אין דעם מנהג איז דאָ קדושה, הייליקונג פֿון יידישן לבוש. ר׳ שמשון רפֿאל הירש, דער פֿירער פֿון דער דייטשישער אָרטאָדאָקסיע האָט שטאַרק פֿאַרטיידיקט דעם דאָזיקן מנהג און געוואָרנט היטן דעם מנהג פֿון „כסוי הראש״.

די באַרימטע פוסקים ר׳ ישראל איסרלן (נפטר געוואָרן אין יאר ר״ך — 1460), אין „תרומת הדשן״, סימן קצ״ז, און ר׳ ישראל ברונה (זיינע שו״ת שטעטין סימן ל״ד). ברענגען, אַז עס איז אַן איסור גמור פאַר אַ ייד צו גיין בגילוי הראש ווי די גוים, שוין אָפּגערעדט פון טאָן אַ דבר שבקדושה. אָבער נישט וועגן גילוי הראש זענען מיר דאָ אויסן צו שרייבן. אונדז פאַראינ־טערעסירט אינעם איצטיקן מאָמענט בלויז די מיינונג פון מהרש״ל.

דער ווילנער גאון (הגהות הגר״א, או״ח סימן צ״א) דריקט זיך אויס, אַז בלויז שטאַרק אָפּגעהיטענע יידן מוזן טראָגן אַ הוט אויפן קאָפּ: „אין איסור כלל בראש מגולה לעולם רק לפני הגדולים ורק בעת התפלה... ושאר היום לקדושים שעומדים לפני ד׳ תמיד...״ אין בית יוסף (או״ח סימן צ״א) און אין מגן אברהם (או״ח סימן ח׳ ט״ק ג׳) ווערט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ מנהג ישראל און אין יעדן מנהג ביי יידן, איז דאָ קדושה־מאָטיוון און עטי־שע זיטלעכקייט.

אין אלגעמיין איז ביים מהרש״ל געווען אַ יידישער מנהג פון גרויס וויכטיקייט, ער פלעגט אַריין דעם יידישן מנהג אין זיינע פלפול־ספרים „ים של שלמה״, ווי למשל וועגן בר מצוה מנהג (15), בבא קמא, פרק ז׳, סימן ל״ז; ער האָט אויך געהאַלטן פון בר מצוה דרשה, באַטראכטנדיק עס ווי א טייל פון דער סעודת בר מצוה (16).

/ o /

הערות:

(1) ים של שלמה מסכת יבמות, נעדרוקט שטעטין, תכ״ב; יש״ש, כתובות, שטעטין (ארויסג.: נח חיים ב״ר משה לעווין פון קאברין, ביי בריסק); יש״ש קדושין, שטעטין, תכ״א (ארויסג. דורך זיין אייניקל ארי׳ יהודה ליב, אייניקל פון ר׳ יחיאל „הגדול ממינסק״, מחבר פון „סדר הדורות״; יש״ש ניטין, שטעטין תכ״א; מסכת יו״ט (ביצה), דאַרט, א. ז. יאר. ערשטע אויסגאָבע לובלין „שדיין״ (שצ״ו); בבא קמא און חולין אין יאר „יבא משיח צדקנו״.

(1 ב.) ווי עס איז צו זען פון אויסדרוק: „פיינטלעך לאָנד״, האָט ער וועגן פויל־ן אן אנדער מיינונג, ווי די פון רמ״א.

(2) אין אונדזער דור, ווער ס׳וויל נאָר זיין רב, קען דאָס ווערן אָפּיו, וועג ער קען נישט לערנען. די תלמידי חכמים ווערן פאַרשעמט... דער האַנדל ווערט געפירט מיט אלערליי מענלעכקייטן פון אויסנארן געלט, אַז עס זעט ביי אים אוים ווי אַ דער־ לויבעניש צו נעמען ביים חבר געלטער און נישט באַצאָלן — מהרש״א שבת קי״ט.

(3) א גרויסע צאל מענטשן מאַכן א פאַרמעגן דורך אַ נישט־ערלעכן וועג, בא־ רויבן נישט־יידן און פארשאפן חלול השם און נאָכדעם זענען זיי פילאנטראפן און פאר־ לאנזען א „מי שברך״. דאָס איז אַ מצווה וואס קומט דורך פארברעכן (דארט).

(4) חדושי אגדות סנהדרין ז' ע"ב; כתובות ס"ו ע"ב.

(5) יש"ש גיטין פרק א' סימן י'.

(6) יש"ש ב"ק פ"ח נ"ח;" פ"י, י.

(7) שו"ת סימן ע"ב.

(8) דאַרט. איז דער דריטער אויפלאַגע דורך זיינע אייניקלעך יוסף כהן צדק אוז זלמן באנהארד, איז דער נוסח א ביסל געענדערט און שטרענג רעדאגירט.

(9) זע, דאַרט, ז"ז כ' — כ"א.

(10) זע, משה אבינדור שולוואַס, „חיי הדת של יהודי איטליה בתקופת הרינסנס, American Academy for Jewish Research, Vol. XVII, 1948.

ער שטעלט זיך אפ באריכות אויף דעם מנהג פון טראגן א הוט אויפן קאפ און וועגן אנדערע מנהגים, וועלכע מאדענא האט געוואלט אפשאפן.
זע אויך: אפרים שמואלי, מסורת ומהפכה, ניו יורק, תש"ב, ז"ז 70 — 76, וועגן מאדענאס היתר אויף גלוי הראש, זיין דראַנג נאך וועלטלעך וויסן, זיין באמיען זיך צו שאפן א סינטעז צווישן אידישקייט און מאדערנער וויסנשאפט — און זיין בלייבן טריי די אידעאלן פון יידישן פאלק און גלויבן — „בן נאמן לעמו ולתורתו"...

(11) שבת, קנ"ו ע"ב.

(12) ארויסג. ווין תרצ"ב, ז"ז 87 — 88.

(13) ירושלמי, גיטין ד'. ד'.

(14) פארג. רש"י גיטין, כ' ע"א; חולין קל"ח, ע"א; ערובין צ"ו, ע"ב.

(15) יש"ש בבא קמא פרק ז', ל"ז.

(16) זע: יצחק ריבקינד, לאות ולזכרון, תולדות בר מצוה והתפתחותו, ניו יורק, תש"ב — 1942, ז"ז כ"ז, מ"א, מ"ח.

/ o /

ה

תלמידים פון מהרש״ל

דער מהרש״ל האָט געהאַט אַ סך תלמידים. מיר וועלן דאָ אויסרעכענען אייניקע פֿון זיי:

א/ דער גאון און פּוסק ר׳ בנימין אהרן ב״ר אברהם סלונק, מחבר פֿון „משאת בנימין״, וועלכע ציטירט אין די פֿאַרשידענע הלכה־ספֿרים אַלס גרויסער הלכה־אויטאָריטעט.

ב/ זיין מחותן דער פֿרעמישלער רב, ר׳ משה ב״ר אברהם (נפֿטר גע־ווארן כ״ד ניסן, השס״ו), מחבר פֿון ספֿר „מטה משה״, גוט באַקאַנט אין דער רבנישער וועלט און באַרימט מיט זיין גאונות און צדקות. אין זיין ספֿר „מטה משה״ (קראָקע, שנ״א), רעדט ער אַרום באריכות וועגן לערנען וועלט־לעכע וויסנשאַפֿטן, ער איז מער נאָכגיביק פֿון זיין רבין (1).

ג/ ר׳ דוד בן ר׳ משה בלאמיש, וועלכע דערמאָנט אַלס שואל ביי דעם מהרש״ל און דער מהרש״ל ענטפֿערט אים, וועגן שרייבן תפֿילין (תשובה ל״ד). ער האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל און דאָרט געווארן אַ סופֿר סת״ם (ספֿרי תורה ומזוזות).

ד/ דער גאון און פּיטן ר׳ יעקב בן ר׳ יוסף קיצינגען, מעזריטשער רב, מחבר פֿון אַ סך פּיוטים, צוו״א אַ פּיוט, וואָס אַנטהאַלט אַלע דינים פֿון פּסח־סדר, אַ גרויסע פּאָעמע, וואָס פֿאַנגט זיך אָן מיט די פֿערזן „סדר היום ביום שלחנא״ און די סליחה צום פֿינפֿטן טאָג פֿון עשרת ימי תשובה וואָס פֿאַנגט זיך אָן: „אתאנו לבקש מחילתך״.

ה/ דער מקובל ר׳ אליהו בעל שם פֿון כעלם, ער וועלט דערמאָנט אין תשובות מהרש״ל סימן י״ב; אין ב״ח החדשות סימן ע״ו; און אין די תשובות פֿון זיין אייניקל ר׳ יואל בעל־שם, א. נ. „תולדות אדם״.

ו/ ר׳ אברהם פֿון אָסטראָה.

ז/ דער גאון ר׳ אפֿרים לונטשיץ, מחבר פֿון ספֿר „עוללות אפֿרים״ א. א. ספֿרים. אייגער פֿון די באַרימטע מפֿרשים אויף תורה (2).

ח/ דער גאון מקובל ר׳ חיים ב״ר בצלאל, ברודער פֿון באַרימטן פֿראַגער רב ר׳ יהודה ליווא (מהר״ל מפּראָג, געבוירן אין פּאָזן, 1515; נפֿטר געווארן י״ח אלול, שס״ט — 1609 אין פּראָג, שאַפֿער פֿון לעגענדאַרישן גולם) /3/. ווי דער באַרימטער ברודער, האָט אויך ר׳ חיים געהאַט וועלט־לעכע וויסנשאַפֿט און זיך אויך פֿאַרטיפֿט אין קבלה, אין די סודות פֿון וועלט באַשאַף און וועלט־קיום (4). זיין ספֿר ״דרכי חיים״ איז צום ערשטן מאָל גע־דרוקט געווארן אין קראָקע, אין יאָר שמ״ט. אַ צווייטע אויפֿלאַגע איז דער־שינען אין ווארשע, אין יאָר תקצ״ג.

ער האָט אויך פֿאַרפֿאַסט אַ ספֿר א. נ. ״עץ החיים״ (5). כתב יד אָק־ספֿאַרד, פֿאַרעפֿנטלעכט דורך ר״א נייבויער (וועגן אים אין ספֿר ״אור החיים״ פֿון חיים מיכל).

דער דאָזיקער ר׳ חיים (נפֿטר געווארן אין יאָר שמ״ח), אַ חבר פֿון רמ״א, האָט געוואָגט אָפּפֿרעגן דעם רמ״א אויף זיינע אויספֿירן אין ספֿר ״תורת חטאת״, און איז אַרויסגעקומען מיט אַ ספֿר ״וויכוח מים חיים״. ר׳ יוסף שאול נאַטאַנזאָן, דער לעמבערגער רב, האָט אָפּגעענטפֿערט אַלע זיינע קשיות אויפֿן רמ״א אין אַ ספּעציעלן קונטרס א. נ. ״תורת משה״, געדרוקט אין יאָר תרי״ט. דער ״נודע ביהודה״ (ר׳ יחזקאל לאנדא, פּראַגער רב), וועלן ער האָט געהאַט עפּעס אָפּצופֿרעגן אויף אַ פּסק פֿון רמ״א, האָט ער זיך אויס־געדריקט, אַז דאָס קאָן מען נישט טאָן. די אורזאַך: ״אמנם קבלנו עלינו ועל זרענו ועד עולם, במדינת אשכנז ופולין נמשכים אחר הרמ״א משה אמת ותורתו אמת וממנה לא תזוע״ (6), ד״ ה., אַז דעם רמ״א קען מען נישט אָפּ־פֿרעגן, אַפֿילו, וועלן עס דאָכט זיך, אַז ער איז נישט געראַכט.

דער מהרש״ל אָבער, ווי ווייט ער זאָל נישט געווען פֿאַרערן דעם רמ״א, זיין קרוב־חבר, האָט זיך גאָרנישט נישט צוריקגעהאַלטן פֿון קרי־טיק, אויב ער האָט געפֿילט און געזען, אַז זי איז באַראַכטיקט. ער רופֿט אים טאַקע ״שארי הגאון יניק וחכים מהר״ר משה איסרלש״ — אָבער וואָס שייך לערנען איז ״ללמוד אני צריך״ און נישטאָ קיין נשיאת־פּנים (7).

אויך דער גר״א (ר׳ אליהו, דער גאון פֿון ווילנע), כאָטש ער האָט גע־האַלטן, אַז ״תורתו אמת וועגן רמ״אס הלכות, האָט געהאַלט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין ״נשיאות פּנים בתורה״ און דריקט זיך אויס וועגן אַ געוויסער הלכה מיט אַזעלכע שאַרפֿע ווערטער: ״ודבריו קשים כחומץ לשנים וכעשן לעינים״.

ט/ ר׳ שלמה חסיד ב״ר מרדכי (ווערט דערמאָנט אין שו״ת פֿון מהרש״ל סימן ע״ט), דער רבי פֿון ב״ח (ר׳ יואל סירקיש), באַרימטער פּוסק נאָכן

רמ״א. ער איז געווען רב אין לובלין. אין זיין ספֿר „מזרח הזהב״, גיט ער אַ דערקלערונג, פֿאַרוואָס אין פּוילן איז דער יסוד פֿון למוד געוואָרן די גמרא און נישט תנ״ך, און ער שרייבט צוו״א: „אויך צו דער אמתער גאולה, וואָס וועט קומען נאָך דער מפֿלה פֿון גוג, וועלן מיר זוכה זיין, נאָר אינעם זכות פֿון לערנען גמרא, וואָס ברענגט צו טהרה, חסידות און פֿרישות. אַנדערש איז מיט די אנדערע למודים, אַפֿילו מיט תנ״ך, וואָרום מען קען נישט דעם עיקר פֿון אונדזער תורה, פֿון תורה שבכתב, אָן דער תורה שבעל פּה. דע־רויף איז טאַקע געזאָגט געוואָרן: „גדול התלמוד שמביא לידי גאולה״, גרויס איז דאָס לערנען גמרא וואס ברענגט צו מעשים. פֿון תנ״ך וווייסט מען אַפֿילו נישט ווי מען דאַרף לייגן תפֿלין״.

י/ דער גאון און מקובל ר׳ ישעיה הורוויץ (הש״ל — ש״ץ), דער מחבר פֿון של״ה הקדוש. וועלט אויך באַטראַכט אַלס תלמיד פֿון מהרש״ל, לויט לובלינער היסטאָריאָגראַפֿן (8).

דאָס איז אָבער אָן אוממעגלעכקייט. דער מהרש״ל איז נפֿטר געוואָרן אין יאָר של״ד און ר׳ ישעיה הורוויץ איז דאָך געבוירן געוואָרן אינגאַנצן מיט פֿיר יאָר פֿריער — אין יאָר הש״ל. דער של״ה, ווי מיר ווייסן איז געווען, דער תלמיד פֿון די לובלינער רבנים ר׳ שלמה ר׳ ליבושס און דעם מהר״ם לובלין — די רבנים פֿון נאָכן מהרש״ל. אמת, ווען ער איז נאָך גאָר יונג גע־ווען איז דער של״ה שוין געווען באַרימט אַלס תלמודישער גאון און קדוש. ער איז געחתמעט אויף דער תקנה, וואָס איז באַנייט געוואָרן אויף דער כנסיה גדולה פֿון וועד ארבע ארצות אין יאר הש״ן: „שלא ישתדל שום רב להשיג את משרת הרבנות ע״י כסף וזהב״ (10).

אין יאָר שנ״ז האָט ער אַרויסגעגעבן אין קראָקע, דעם פֿאָטערס ספֿר „עמק ברכה״, מיט זיינע הגהות, שרייבט ער אין דער הקדמה: „הגם שידעתי אני בעצמי, כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי. זקנה אין כאן. אבל מה אעשה שאבי יצ״ו גזר עלי להיות סניף למחברתו״ (11). יעדנ־פֿאַלס איז ער אַוודאי נישט געווען קיין תלמיד פֿון מהרש״ל. ער האָט בלויז געקענט זיין אונטער זיין השפּעה דורך זיינע ספֿרים און תלמידים.

ווי דער מהרש״ל איז דער של״ה קעגן לערנען פֿילאָזאָפֿיע. ער איז אָבער אַנדערש אין זיין באַנעמונג צו די גדולי הוראה. דער של״ה (זיך שטי־צנדיק אויף זיינע קאָמענטאַרן אויף חולין, האָט זיך אַנדערש נוהג געווען פֿון רבין, סיי אין לערנען קבלה און סיי אין מדות. ער דריקט זיך אויס וועגן רמא״ס הלכות און פּסקי־דינים מיט די הערלעכסטע ווערטער אַלס אָנגענומע־נע, בכל תפֿוצות ישראל, כאָטש דעם מהרש״לס הלכות זענען טיפֿער, אַנאַ־

ליטישער, אין זיין אויסדריק: „אע״ג דהוי חריף טפי״. דער של״ה, ווי דער אַנדערער תלמיד פֿון מהרש״ל, דער „משאת בנימין״ און דער סמ״ע, האָבן זיך שטאַרק באַמיט צו פֿארשפרייטן דעם רמ״אס הלכות, נישט אַכטנדיק די קריטיק אויף זיי פֿון זייער רבין. דאַקעגן ר׳ מרדכי יפֿה (בעל הלבושים), דער מהרש״א (חדושי אגדות, סוטה ב״ב ע״א) און דער מהר״ם לובלין (ר׳ מאיר ב״ר גדליה), האָבן נאָכגעפֿאָלגט די שיטה פֿון מהרש״ל נישט צו וויזן קיין נשיאת פּנים, צו זיין ווי דער מהרש״ל „תקיף בדעתו״) נישט צום רמב״ם, נישט צום רא״ש, נישט צום טור, נישט צום בית יוסף, נישט צום רמ״א, נאָר אליין דערגיין דעם אמת. דער אויספֿיר פֿון דער גמרא איז דאָך געווען: „הלכה כבית הלל אע״ג דב״ש חריפי טפי״; — ווייל נישט דאָס חריפֿות באַווירקט און דעצידירט. וועגן איניקע גדולים ווי וועגן רבנו בחיי און ר׳ יהודה החסיד דריקט ער זיך אויס מיט באַגייסטערטע ווער־טער (9).

י״א/ דער גאון און פּוסק ר׳ יהושע פֿולק, מחבר פֿון סמ״ע און דרישה ופּרישה אויף די פֿיר חלקים טור שלחן ערוך, וועלכער איז אויך געווען דעם רמ״אס תלמיד, און איז געווען פֿון די שארפֿסטע קעפּ אין זיין צייט. אויך געווען פֿאר אַ געוויסער צייט הויפּט רב אין לבוב, לעמבערג.

י״ב/ דער גאון, מקובל און פּיטן ר׳ משה מרדכי מרגליות, מחבר פֿון ספֿר „חסדי ד׳״ אויף די דרייצן אטריבוטן „י״ג מדות״ (קראָקע השמ״ט). אונטער זיין אויפֿפֿאַסונג זענען געדרוקט געוואָרן די סליחות קראָקע אין יאָר שמ״ד. ער איז געווען קעגן לערנען קבלה אין דער עפֿנטלעכקייט.

מערסטע יאָרן האָט ער געלעבט אין קראָקע, וואו ער איז נפֿטר גע־וואָרן אין יאר שע״ו. אַ קורצע צייט איז ער געווען רב אין ווין: אין יאָר שס״ג האָט ער מגיה געווען צום דרוק דעם מדרש הנעלם אוך אין זעלבן יאר פֿאַר־פֿאסט אַ סליחה (געדרוקט אין לובלין), וואָס הייבט זיך אָן מיט די וועדטער: „אלקים למדתני מנעורי״, צום אָנדענק פֿון אומקום אויף קדוש השם אין יאר שנ״ו, די בּרידער משה און יהודה, זין פֿון יקותיאל, פֿון גאָמבין, בּיי וואַר־שע (זע פֿאָטאָסטאַט ז. 53).

אויף דער מצבה פֿון ר׳ משה מרגליות, אויפֿן קראָקאָווער בית עולם, זענען געווען אויסגעקריצט די וועדטער:

יום... כסלו שע״ז לפק
זה קבר איש אלהים קדוש
יאמר מצות ד׳ שומר
שר וגדול בתורה, בפלפול ובסברא ובמקרא

ובמשנה וגמרא הגאון ר״מ מו״ה
מרדכי מרגליות.

י״ג/ ר׳ מרדכי יפה, באַרימטער גאון אין נגלה און נסתר, מחבר פֿון די וואונדערלעכע ספֿרים א. נ. „לבוש מלכות״, אין הלכה, אויף אַלע ארבעה שלחן ערוך, הגהות, פֿירושים, דרשות און אנדערע ספֿרים. זייענדיק איינער פֿון די גרעסטע קעפּ אין זיין צייט, ווערן זיינע ספֿרים באַטראַכט פֿאַר קלאַסישע ווערק, הן מצד זייער טיפֿקייט הן מצד זייער גרינטלעכקייט, אַריגינעלקייט און אויך מצד זייער סטיל.

ר׳ מרדכי יפה האָט אויך געהאַט וויסנשאַפֿטלעכע ידיעות און איז געווען אַ כלל טוער און גרויסער אָרגאַניזאַטאָר. ווי דער היסטאָריקער הייניריך גרעץ גיט איבער, איז ער געווען דער גרינדער פֿון „וועד ארבע ארצות״ — דער צענטראַלער אָרגאַן פֿון דער יידישער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג וואָס האָט דורך צווייַ הונדערט יאר געהאַט די גרעסטע השפּעה אויפֿן מזרח־אייראָפּייישן יידנטום. די, וואָס וועלן אָפּ די דאָזיקע באַהויפּטונג, זענען אַבער מסכים אַז אין זיין צייט, איז ער געווען דער „ראש״ פֿון דעם „וועד״. ר׳ דוד גאנז שרייבט אין „צמח דוד״, אַז ער איז געווען דער הויפּט פֿון די גרויסע ראשי ישיבות און דיינים פֿון די דריי לענדער: גרויס־פּוילן, קליין־פּוילן און רייסן (ווייס־רוסלאנד) מיט פּאָדאָליע.

ער האָט איבער צען יאָר פֿאַרבראַכט אין וועניגיג און דאָרט שטודירט אסטראנאמיע און אנדערע וויסנשאַפֿטן. נאָכדעם איז ער, צוזאמען מיט זיין פֿאָטער אברהם באַהעם, געקומען קיין פּוילן, דאָרט געלערנט בייַ דעם מהרש״ל, בייַ דעם רמ״א און בייַ דעם מקובל ר׳ מתתיהו דאלקרוט (13).

געבראַכט קיין פּוילן האָט אים זיין פֿאָטער ר׳ אברהם. אין יאָר 1574 איז ער געקומען קיין לובלין אַלס ראש ישיבה און אין יאָר שנ״ב (לויטן „צמח דוד״) איז ער געוואָרן הויפּט־רב אין פּראָג.

ווי אַ תלמיד פֿון די יידיש־געלערנטע אין איטאליע איז ער אַ שטאַרקער קעגנער פֿון פּלפּול און סתם אַזוי מוח־גימנאַסטיק לויטן פּוילישן שטיילער. ווי דער מהרש״ל, באַקעמפֿט ער דעם פּלפּול ווי ער איז פּאָפּולאַריזירט געוואָרן דורך ר׳ יעקב פּאָלאַק, ר׳ שלום שכנא א. א. פּוילישע גדולים. ער איז אין דעם זין געווען אַ טרייערנאַכפֿאָלגער פֿון מהרש״ל (14).

ר' מרדכי יפה האט געהאט אַ סך קעגנער און איז אַ סך אָפּגעפֿרעגט געוואָרן. אַלע האָבן אָבער אנערקענט און צוגעגעבן, אַז ער איז געווען אַ גדול, וואָס שייך רבנות־אויטאָריטעט און חכם, וואָס שייך וועלטלעכע קענטעניש. דער באַרימטער לובלינער רבי און תלמודישער גאון אדמו"ר ר' צדוק הכהן (ראַבינאָוויטש) האָט אַ „קונטרס" א. נ. „לבושי צדקה" (פֿאַר־עפֿנטלעכט, לובלין, 1929) צו פֿאַרטיידיקן דעם „לבוש" פֿון די קושיות און השגות פֿון סמ"ע און ש"ך.

ש. א. האָראָדעצקי ווייזט אָן אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן „לבוש", אַז ר' מרדכי יפה איז געווען פֿון די אקטיווסטע רבנישע פֿערזענלעכקייטן און ביזן לעצטן אָטעם־צוג געווען טעטיק אַלס רב און פֿירער (15).

אין דער מחלוקת, וואָס האָט זיך צעפּלאַקערט אין אָנהייב פֿון 17־טן י"ה וועגן „ווינער גט", האָט ער אַלס פּויזנער רב באַוויזן צו שרייבן דעם „וועד ג' ארצות", ר"ח אדר שע"ב (1612), זיך בעטנדיק ביי די גאונים, וואָס „לייכטן פֿאַר דער ערד אוֹן אירע באַוואוינער, וואָס שטייען אויף דעד וואַך פֿון ישראלס הערלעכקייט, וועלכע זענען די יסודות פֿון דער וועלט". ער בעט זיי, צו באַשטעטיקן זיין פּסק. מיט צוויי טעג שפּעטער איז ער נפֿטר געוואָרן (16).

ווי געזאָגט איז ר' מרדכי יפה געווען א צייט רב אין לובלין. דער סעראָצקער רב, לעווינשטיין, וויזט אָן, אַז ער איז געווען רב אין לובלין אין יאָר שמ"ח. זיין זון ר' קלונימוס יפה, האָט ווי געוויסע פֿאַרשער באַהויפּטן, אין יאר 1578, געעפֿנט אַ דרוקערייַ אין לובלין און געהאַט גרויס דערפֿאָלג. נישט קאַרגנדיק קיין געלט, האָט געבראַכט די בעסטע זעצער פֿון איטאַליע, די בעסטע צייכענער אין האָלץ־שניטן א. א. וו. (17).

דער מהרי"ל גרויבאַרט וויזט אָבער אָן, אַז דער דרוקער־אַרויסגעבער, ר' קלונימוס יפה, איז געווען אַן אייניקל פֿון לבושס אַ פֿעטער, וועמעס נאָמען איז געווען ר' משה (18). דער דאָזיקער ר' משה האָט געהאַט אַ זון ר' מרדכי און אַ טאָכטער — די מוטער פֿון ב"ח (ר' יואל סירקיס) און זיין זון ר' קלונימוס האָט עס געגרינדעט די דרוקערייַ אין לובלין, אין יאָר של"ו (19).

די דרוקערייַ האָט אָנגעהאַלטן ביזן סוף פֿון 17־טן י"ה, ווען די מחלוקה צווישן די יידישע דרוקערייַען פֿון לובלין, קראָקע און זשאלקיעוו איז געבראכט געוואָרן צום צוזאמענפֿאַר פֿון „וועד ד' ארצות" אין יאראסלאָוו, אין יאָר 1690 (זע ז, 49, הערות).

ר' מרדכי יפה איז, ווי מיר האָבן פֿריער דערמאָנט, געבוירן געוואָרן אין פּראָג (לערך הר"צ — 1530). זיין פֿאָטער אברהם בעם (בעמען) איז

געווען הויפט־שטייער־מאַנער אין גרויס־פוילן. וועז די יידן זענען פֿאר־טריבן געוואָרן פֿון בעמען (1561) איז ער אַוועק קיין איטאליע, וואו ער האָט אויך, אויסער תלמודישע למודים, געלערנט וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן. אין יאָר 1571 איז ער געווען אין גראָדנע און אין קריניץ. אין יאר 1574 איז ער געקומען קיין לובלין אלס ראש ישיבה און אין יאר שנ״ב, לויטן צמח דוד, געוואָרן הויפט רב אין פֿראג.

ר׳ מרדכי יפֿה איז לאנג נישט געווען אין לובלין. ער האָט איבערגע־נומען דעם רבנות־אַמט אין זיין געבורט־שטאָט פֿראג. דערנאָך אין פֿוזן, און אלס לובלינער ראש ישיבה איז אויפֿגענומען געוואָרן ר׳ מאיר בן ר׳ גדלי׳ (מהר״ם לובלין). לויט גרעצן אַ ״יליד״ פֿון לובלין, און איז געווען ראש ישיבה אין אַ סך שטעט און לסוף אין לובלין, וואו ער האָט געווירקט אַלס ראש ישיבה און רב ביזן סוף פֿון זיין לעבן (נפֿטר געוואָרן ט״ז אייר, השע״ו). זיין שול, געוויסן די מהר״ם־שול, איז אין דער מהרש״ל־שול און מען דערמאָנט אים שטענדיק צוזאַמען מיטן מהרש״ל, נישט אַכטנדיק, וואָס אין כאַראַקטער און לעבן־סיסטעם האָט ער זיך אַ סך אונטערשיידט פֿונעם מהרש״לס סדר.

ווי דער מהרש״ל, אַזוי האָט דער בעל הלבוש פֿיינט געהאַט דעם פּוסטן סכאָלאַסטישן פֿלפּול אַלץ האָט ער געהאַלטן, דאַרף זיין באַזירט אויף טיפֿער לאָגיק. אַ באַגאַבטער מענטש ווי ער איז געווען איז ער געזעסן אויפֿן כסא הרבנות אין אַ סך קהלות, אין גראָדנע, לובלין, קרעמניץ, פּראָג און אויף דער עלטער געוואָרן רב אין פֿוזן, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן אין טיפֿן עלטער, א זקן פֿון איבער אכציק יאָר (אין יאר שע״ב — 1612).

דורך די זעכציק יאָר פֿון זיין שאַפֿן, האָט ער געשריבן:

1. אַ פּירוש אויף רש״י — ״לבוש האורה״;
2. אַ פּירוש אויפֿן רמבבמס מורה נבוכים — ״לבוש פּינת יקרת״;
3. אַ פּירוש אויפֿן רמב״מס הלכות קידוש החודש ״לבוש אדר היקר״;
4. אַ פּירוש אויפֿן קבלה ספֿר פֿון ר׳ מנחם ריקאנטי — ״לבוש אור יקרות״;
5. דאָס מאַנומענטאַלע ווערק זיינס, איז דאָס פֿינף־בענדיקע הלכה־ספֿר, וואָס ווערט באַטראַכט אַלס דאָס בעסטע און אויטאָראַטיווסטע: ״לבוש תכלת״ און ״לבוש החור״ אויף אורח חיים; ״לבוש עטרת זהב״ — אויף יורה דעה; ״לבוש בוץ וארגמן״ אויף אבן העזר; ״לבוש עיר שושן״ — אויף חושן המשפט. זייער קאַלעקטיווער נאָמען ״לבוש מלכות״ באַזירט אויפֿן פּסוק:

„ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור, ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן״ (אסתר ח׳, ט״ו).
אויף זיין מצבה זענען געווען אויסגעקריצט די ווערטער:

ציון זה לראש הגאון
אב״ד מו״ה מרדכי יפה ז״ל,
ג׳ אדר שע״ב.

י״ג־י״ד/ די גאונישע בריידער ר׳ יעקב און ר׳ העלמאן, די זין פון ר׳ חיים ווירמיז. זייער עלטערער ברודער, ר׳ בצלאל, איז געבליבן אינ־דערהיים, לערנען ביים פאטער. וועז זיי זענען אהיימגעקומען פון לובלין דער־ציילט די לעגענדע, מיט א סך תורה־וויסן, האט זיך דער עלטסטער ברודער שטארק מתקנא געווען אין זיי און געהאט פארדרוס פארוואס ער איז נישט געפארן, האט אים דער פאטער געבענטשט מיט פיר ליכטער, וואס זאלן באלייכטן דער וועלט מיט זייער תורה־ליכט, און אזוי איז טאקע געווען, זיין ברכה איז מקוים געוואָרן, ער האט געהאט פיר זין, דער עלטסטער ר׳ חיים איז געווען רב אין פרידבערג, מחבר פון ספר „עץ חיים״, „אגרת התיול״, „ט׳ מים חיים״, קריטישע באמערקונגען אויפן ספר „תורת חטאת״ פון רמ״א. דער צווייטער זון ר׳ סיני איז געווען ראש ישיבה אין פראג, נאכדעם רב אין ניקלשפורג (20) און גאנץ מערן. דער דריטער זון ר׳ שמשון איז געווען רב אין קרעמניץ און דער פערטער, ר׳ יהודה ליווא, דער מהר״ל מפראג איז געווען דער באריממטסטער און דער מהרש״ל לויבט אים שטארק (מגילת יוחסין לר׳ מאיר פערעליש, מהר״לס קרוב, ז. ס״ז).

ט״ו/ ר׳ הענדל מנוח ב״ר שמריהו. זיין פירוש צום ספר „חובת הלב־בות״, רופט ער מיטן נאמען „מנוח הלבבות״, א גרויסער קענער פון תנ״ך, א טיפער פארשער און געלערנטער און מפרש פון ש״ס. זיינע הגהות ווערן געדרוקט צום ערשטן מאל אין קראקע, אין יאר שמ״ז) האט געהאט צוויי זין: ר׳ וואלף און ר׳ יחיאל. ניסנבוים, אין זיין לובלין מאנאגראפיע באמערקט, אז זייער לעבן איז אונדז אומבאקאנט, בלויז די מצבה פון ר׳ יחיאל:

מצבת ה״ר יחיאל בן מו״ה שלמה לוריא
פה נטמן

איש ישר ונאמן,
האלוף המרומם בן האלוף והגאון
על אלה... תדמע ובוכה,
לפ"ק שנת דש"ן
עלתה נשמתו למרום במזבח העליון לדשן
תנצב"ה.

דער איידעם פֿון מהרש"ל, ר' שמעון וואלף אוירבאַך, איז געווען זיין ממלא מקומו אין דער לובלינער ישיבה, ווען דער מהר"ם לובלין איז געווען פֿאַקטיש דער פֿירער. דער גאון ר' שמעון וואָלף איז געווען פֿון די בּאַרימטסטע פּערזענלעכקייטן און פֿארנומען רבנות אַמטן אין טורקיי, לומבאַלא, לובלין (פֿון יאָר של"ט ביז שמ"ה). פּרעמיסלא, פּויזן, ווין, פּראָג, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן, י"ז מרחשון, שצ"ב. זיין מצבה, וואָס הייבט זיך אָן: „זאב יטרף בבוקר יום ד"... יום מארה ואירות ומרירות, בו נחסרו המאורות" איז באַצירט מיט די שטאַרקסטע קלאָג־ווערטער, פֿאַרנעמט אַ גאַנץ זייטל אין „לקורות היהודים בלובלין".

זיין איידעם איז געווען ר' כתריאל היילפּערין, זיידע פֿון מחבר פֿון בּאַרימטן ספֿר „סדר הדורות" (נפֿטר ה' תמוז ה' תי"ג).

אין לובלין האָט אויך אין יענער צייט געוואוינט ר' שלמה רופֿא לוריא, אַ גאון מפֿורסם, מחבר פֿון אַ קונטרס „לוח החיים". ער איז געווען, ווייזט אויס, אַ קוזין צום מהרש"ל, און דער לעצטער באַציט זיך צו אים, אין איינע פֿון זיינע תשובות, מיט גרויס כבוד. דער דאָזיקער ר' שלמה לוריא רופֿא, האָט געהאַט אַ זין ר' יחיאל, וואָס איז געווען דער מחותן פֿון תוספֿות יו"ט. זיין טאָכטער אסתר האָט חתונה געהאט מיט ר' אברהם, דעם זון פֿון ר' יום טוב ליפּמאַן העלער; די חתונה איז פֿאַרגעקומען אין לובלין און ר' אברהם איז געוואָרן א תושב אין לובלין (21).

דער מהרש"ל האָט אויך געהאַט אַן איידעם ר' אליעזר ווינער, נפֿטר געוואָרן אין ווין ר"ח מנחם אב שפ"ג. ער איז דער פֿאָטער פֿון ר' משה לייזערס מבּריסק, אַרויסגעבער פֿון שו"ת רמ"א. דעם מהרש"לס באַרימטע פֿרוי איז געווען ליפֿקא. וועגן איר איז אויך א סך געשריבן געוואָרן.

דער מהרש"ל, ווי געזאָגט איז געווען אַ גרויסער בעל־דקדוק, קענער פֿון העברעאיש און גוטער סטיליסט. ער איז אויך געווען, לויט דעם דע־מאָלטיקן שטאַנד, אַ היסטאָריקער, כראָניקער און קענער פֿון סדר יחוס. ער וויזט זיך דאָס צו זיין דורך זיין מייסטערהאַפֿטער תשובה כ"ט, אַנפֿאַנ־

געגדיק פֿון דער גאונים עפּאָכע ביז די בעלי־התוספֿות און די גדולי הפוסקים. ער האָט אויך פֿאַרצייכנט אַ פּינקטלעכן סדר היחוס פֿון דער לו־ריא משפּחה, אַ געגויער השתלשלות פֿון אָט־דער פּאָר יאָר הונדערטער באַרימטער לוריא־משפּחה.

זיינע אור־אייניקלעך, נאָכפֿאָלגנדיק דעם גרויסן זיידן, האָבן שוין גע־שאַפֿן ווערק אויפֿן געביט פֿון יידישער היסטאָריאָגראפֿיע און כראָנאָלאָגיע, אַזוי ר' יחיאל הגדול ממינסק, זון פֿון ר' שלמה שקלאָווער (פֿריער לע־ווערטאָווער רב), מחבר פֿון באַרימטן „סדר הדורות", אַ מאָנומענטאַל ווערק אין תולדות פֿון גדולי ישראל, אַזוי לעצטנס דער „שם ושארית" פֿון יוסף כהן צדק, און אַ סך אַנדערע. ביי דעם מהרש"ל איז היסטאָריאָגראפֿיע גע־ווען פֿון די עקרים אין פֿארשטיין די תנאים און אמוראים און זייערע נאָכ־פֿאָלגער. די היטער פֿון זייער געזעץ בכל תפֿוצות ישראל.

מיר האָבן פֿריער אויך דערמאָנט, אַז ער איז געווען אַ פּיטן, געקענט לויטן דעמאָלטיקן נוסח פֿלעכטן פֿערזן. אַזוי דריקט ער אויס זיין באַגייס־טערונג פֿאַרן תלמוד אין אַ פּרעכטיק ליד אַלס אריינפֿיר צום ים של שלמה, בבא קמא.

די אייניקלעך אַרויסגעבער גיבן פֿון אויבן אַ שורה: שיר השירים אשר לשלמה הגאון המחבר ים של שלמה. ההולך מקדמה לימה:

בריך רחמנא

היב חכמתא לחכימין ויריאין בחנינה

מעלם מדרגת עליונה מושכלת בתבונה

שערי שמים עם מ"ט שערי בינה

לפניהם יופתח אם מצאו חסד וחינא

שלמון רב יזכה ביקרה מפנינה

למלכים די מגן ומגינה

מעט דרך ורוב יגיעה במעט שינה

הוויות התלמוד אביי ורבא רב אשי ורבינא בריך רחמנא

היב חכמתא לחכימין בחנינא

מעלם ממדרגה הפנימה לחיצונה

שערי אורה סתרי פלאים

לב מלכים ביד אלהים

שם נגנז ארון הראשונים

לחות חרות יקרות מפנינים

משה נתן תורה לבנים

הרבה מוכנים בו חזק ואמיץ באמונה.

בס״ד התחלתו ביום ד׳ כ״ד ימים לחדש תשרי ש״ו לפ״ק.

די הקדמות צו די ספֿרים „ים של שלמה״ זענען געשריבן געוואָרן אין אַ פֿרעמדטיקן לשון און סטיל, באמת „מזוקק שבעתיים״, גאָר ווייניק רבנים, פוסקים גדולי תורה קענען זיך פֿארגלייכן שפֿראָכלעך צום מהרש״ל. וועד נאָך האָט אַזאַ שייגעם אויסדרוק ווי ער, וועלנדיק פֿאַרטיידיקן דעם ראב״ד דעם בעל השגות אויפֿן רמב״ם, פֿון דער קריטיק פֿון „מגדל עוז״, דריקט ער זיך אויס: „וכותב דבריו כמצליף ומקלקל ומעות הדברים בלי טעם וריח ועובר בבל תשחית הדיו״ (הקדמה צו בבא קמא). ער באַשולדיקט אים, אַז ער וואַרפֿט סתם אַזוי מיט רייד און מאַכט קאַליע טינט...

לובלין האָט געהאַט פֿיל ראשי־ישיבה, וועלט־באַרימטע רבנישע פֿערזענלעכקייטן, פוסקים־אויטאָריטעטן און גרויסע געלערנטע, וועלכע האָבן אפֿשר נישט וויניקער זיך געגראָבן אין די אוצרות פֿון אונדזערע ספֿרים, אין תלמוד בבלי, ירושלמי, מדרשים און הלכה־ספֿרים. פֿון די אנערמענטסטע און מער פּאָפּולערע אלס לובלינער ראש ישיבה איז דער מהרש״ל, וועלכער האָט געשאַפֿן אין דער לובלינער ישיבה זיין שיטת־הלמוד (לערן סיסטעם) און צוגעצויגן די בעסטע יונגעלייט פֿון גאַנץ אייראָפּע. זייגע זין און זיין איידעם, דער באַרימטער גאון ר׳ שמעון וואָלף אויערבאַך, האָט פֿאַרגעזעצט די לערעס פֿון זייער גרויסן פֿאָטער.

די לובלינער ישיבה מיטן מהרש"ל אלס איר „רעקטאָר" איז אנער־קענט געוואָרן אין יענער צייט אלס די בעסטע אין דער וועלט, און עס איז געווען פֿאררעכנט אלס כבוד און זכות אָנגענומען צו ווערן דאָרט אַלס תלמיד.

זיין לערן־סיסטעם איז באַשטאַנען, דער עיקר, אין פֿאַרטיפֿונג און קלאָר־קייט אין לערנען, אנשטאָט מוח־דרייענייש און טרוקענע פֿלפּוליסטיק — און דאָס האָט שטאַרק אויסגענומען ביי א סך תלמידים. זיין טיפֿקייט אין לערנען, זיין אָנאַליטישע קראפֿט האָט אַלעמען באַצויבערט און האָבן אים באַטראַכט אַלס זייער אינציקער אויטאָריטעט.

דער מהרש"ל האָט אויך געהאַט וואָס צוצוגעבן צו זיין ליכטיקע פּער־זענלעכקייט, זייענדיק דער „בר אבהן", לויטן צושריפֿט וועגן זיין יחוס צו דער תשובה כ"ט (שו"ת רש"ל), א יחוס וואָס ציט זיך ביז רש"י, ר' יוחנן הסנדלר און דוד המלך — אַ פֿאַרצווייגטע משפּחה פֿון גאונים, רבנים און שרייבער, צווישן די לעצטע ווי דערמאָנט, ר' יחיאל היילפּערין, דער מחבר פֿון „סדר הדורות" (22 ב.).

מ. באַלאָבאַן שרייבנדיק וועגן מהרש"ל, זאָגט, אַז „ר' שלמה לוריא האָט נישט געהאַט קיין חוש פֿאַר פֿילאָזאָפֿיע, אָבער נישט געקוקט אויף דעם האָט ער געהאַט אַ שארפֿן שכל און ער האָט אויך געהאַט דעם מוט צו אונטער־שיידן צווישן דער שאָלעכץ און דער פֿרוכט אין דער תורה". און ער דער־ציילט ווייטער: „אלס ראש ישיבה פֿון לובלין האָט ר' שלמה אַנטוויקלט אַ פֿרוכט ברענגענדיקע טעטיקייט. די ישיבה, וועלכע איז געשאַפֿן געוואָרן פֿון דער לובלינער קהלה, נישט שפּאָרנדיק קיין שום מיטלען, האָט זיך אונטער זיין פֿירונג גוט אַנטוויקלט. זיין פּערזאָן האָט צוגעצויגן די גרעסטע לומדים אַלס לערער און די בעסטע תלמידים" (23).

פֿארשטייט זיך, אַז דאָס האָבן מיר נישט געקענט באַווייזן אַפֿילו אַ ברייטערע אָפּשאַצונג צו געבן, וועגן זיין שאַפֿן, וואָס איז אוממעגלעך, אַן ציטירן פֿון זיינע ספֿרים און אויף דערויף פֿאָדערט זיך באמת אַ באַזונדערע אַרבעט, אַ גרויסע מאָנאָגראַפֿיע וועגן מהרש"ל (24).

דער מהרש"ל, דאָס איז געווען די רבנישע אויטאָריטעט אינעם 16־טן י"ה. ער, צוזאַמען מיטן רמ"א, האָבן באַהערשט די מחשבה און נשמה פֿון דאמאָלטיקן יידנטום.

/ o /

הערות:

(1) וועגן פרעמיסלא (פשעמישל), זע „שם ושארית" פון ר' יוסף כהן צדק, קראקע, 1895.

(2) וועגן אים אין א פריערדיקן קאפיטל באריכות און אין ספר „אור החיים" פון חיים מיכל.

(3) זע, „שם שארית", ז"ז 8 — 9 באריכות.

(4) זע, ספר „דרך חיים", חלק א' סימן פ"ז.

(5) כתב־יד אקספארד, פארעפנטלעכט דורך ר"א נייבויער.

(6) ר' אליעזר פלעקלש (זיין תלמיד) אין „תשובה מאהבה", חלק ג', יו"ד סימן ש"ב.

(7) זע, „תולדות מהר"ל מפראג", ט' ב', ער איז נעווען אין לובלין אין יאר שנ"ו — לעווינשטיין, „לקורות היהודים בלובלין" ז. 134; „שם ושארית", דאָרט; חאנעס, „תולדות הפוסקים", ז. 48.

(8) ניסנבוים, „לקורות היהודים בלובלין", ז"ז 21 — 22.

(9) זע, שו"ת רש"ל, סימן ע"ג וועגן ר' יהודה החסיד (נפטר נעווארן התתקע"ז — 1217) דריקט ער זיך אויס: „חסיד קדוש ונביא", "שו"ת מהרש"ל", סימן כ"ט; „שו"ת מהר"ם" סימן ת"ג.

(10) ד. פרידבערג „לוחות זכרון", פ"פ תרס"ד; זע אויך: הורדוצקי „מבוא לספר החסידים והחסידות", חלק א' ז"ז 35 — 36.

(11) זע: „עמק ברכה" ב' ע"ב, קי"ב, ע"ב' אמשטרדם, תפ"ט, דער פאטער רופט אים נער, של"ה קיג, עא, קצא, עא; רטו, עא; שו"ת מהר"ם לובלין ב', ג', לט, מט.

(12) זע, צ. קרול, לבוב, ערים ואמהות בישראל.

(13) מחבר פון ספר „צל עולם", אמסטרדם תש"ג; פיורדא, פראג, לבוב תקס"ד; ווארשע, 1862.

(13) זע, לקורות היהודים בלובלין, ז. 26; מ. באלאבאן, יידן שטאָט לובלין, ז"ז 51 — 52.

(15) הגרן ד', א'.

(16) זע: יצחק לעווין, די מחלוקה וועגן ווינער גט (אין פויליש) לבוב, 1939. וויכטיקע ביאגראפישע דערגענצונג; אויך צו דער נעשיכטע פונעם קאמף וועגן דער מעגלעקייט פון קאנדיציעלן גט אין 17־טן י"ה.

(17) ניסנבוים, לקורות היהודים בלובלין, דאָרט

(18) זע, ספר זכרון, לודז, תרפ"ו, ז"ז 250 — 252, „לתולדות בעל הלבושים", וויכטיקע ביאגראפישע הערות וועגן דעם בעל הלבושים.

(19) נאכצוקוקן יעוו. ענציקלאפעדיע 10, ז. 429; בערשאדסקי, יעוו. ביבל. באנד 7; „מזרחי" וורשה ת"פ, גליון 16; אוצר ישראל און אנדערע מקורים.

(20) זע, י. ז. כהנא, ניקלסבורג, ערים ואמהות בישראל, חלק ד' (ערוך בידי הרב י. ל. הכהן מיימון־פישמאן) מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"י, ז. 261.

(21) זע, „מגלת איבה" פון תוסיו"ט, דערמאנט: ג' לחודש תמוז, שנת שצ"ה, בא הוא ואשתו ובנו בן־זקונים הבחור המשכיל אברהם... על החתונה יום שמחת לבו ק"ק לובלין. זע אויך: תוסיו"ט סוכה משנה ב'. זע אויך: ב. שמו, ביאגראפיע פון א ווארשעווער רב, מאנטרעאל, 1948, ז"ז 20 — 21.

(22) שו"ת מהרש"ל (פיורדא, תקכ"ה), און אין לבוב־אויסגאבע פון יאר 1859, נאך תשובה כ"ט, צושריפט פון די ארויסגעבער: „הנה כאשר הייתי בקיץ שמ"ג בארץ מולדתי בק"ק ווירמיישא, לדרוש בשלום אדוני יצ"ו ונם כדי למלאות דברי ולקיים נדר אשר נדרתי בעת חליתי להשתטח על קבר אמי הורתי ז"נ ההגונה מרת יוטלן בת הפרנס והמנהיג כהה"ר אליעזר איש אופנהיים הנקברת בק"ק הנ"ל..." ער רעכנט דארט אויס דעם נאנצן יחוס ביז רש"י. דער מחבר פון פריער דערמאנטן תולדות הפוסקים, ציטירט פון דער דאזיקער תשובה (ז. מ'). די לוריא משפחה איז נעווען פון די פארטוגעזע משפחות אין אייראפע, ארויסגעבנדיק נאוניש תלמודיסטן, מקובלים, היסטאריקער אא"ו. זע, „שם ושארית", ז"ז 21 — 19.

(22 ב.) וועגן דער הייליקריז משפחה איז בריסק און אין לובלין, זען „דעת קדושים", ז"ז 57 — 67.

(23) זע, מ. באלאבאן, יידנשטאט לובלין, ז. 44.

(24) וועגן לובלינער רבנים, זען יעקב רייפמאן, המגיד שנה נ' ז. 158; זע אויך: שלמה באבער, הערות לקורות היהודים בלובלין, ז"ז 163 — 172, וועגן ר' אברהם מוכר ירקות, אברהם קאשע, אז ער איז נעווען אין לובלין פארן מהרש"ל און איז נפטר געווארן אין יאר ש"נ, נישט ווי חיד"א (שם הגדולים) דערציילט, אז דער מהרש"ל האט פארז טויט אנגעזאגט מ'זאל אויפנעמען אלס רב דעם ר' אברהם קאשע. ער קלערט אויך, אז ר' אברהם קאשע און ר' אברהם מוכר ירקות זאלן זיין צוויי פערזאנען, און אז דער לעצטער איז נפטר געווארן אין יאר שמ"ג און דעם זאל דער מהרש"ל וועלן אלס ממלא מקומו. אויך דער מצבה איז געווען אויסגעקריצט בשנת „נ"ש", פעלט אוודאי דער אות „ם" — נשם, ווייל אנדערש וואלט נעווען אויסגעקריצט דאם יאר ש"נ.

/ 0 /

ט

דער מהרש״ל — ווי ער האָט זיך באַצויגן צו קבלה און פילאָזאָפיע

נישט געקוקט דערויף, וואָס די אַרבעט, ווי אַ מאַנאָגראַפיע וועגן מהרש״ל, פֿאַרנעמט עטלעכע צענדליק זייטן, האָבן מיר דאָך נישט בדעה דאָ צו געבן אַ געניעון קריטישן וועגן זיין שאַפֿן. מיר האָבן בלויז געגעבן ראשי פרקים, קיצורדיקע קאָפּיטלעך פֿון ביאָ־פּסיכאָגראַפֿישן כאַראַקטער, פֿון איינעם פֿון די ערשטע פּוילישע גדולים אין יענער הערלעך־גרויסער לובלינער עפּאָכע. מיר וועלן אויך, אויף אַ באַגרענעצטן אופֿן, אַנטדייטן אויף אַ געוויסער ווידערשפּרעכלעקייט ביי דעם מהרש״ל, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש — נאַטירלעך ביי אלע גאונים אין אַלע צייטן.

דער מהרש״ל מיט זיינע פֿראָגרעסיווע אידייען, וואָס שייך דאָס לייגן אַ נייעם יסוד פֿאַר למוד התורה און תלמוד: דער ערשטער גדול אין פּוילן פֿון יענער עפּאָכע, וואָס ווייזט אַרויס אַזאָ שטאַרקן ווילן און טיפֿן וויסן, וואָס שייך העברעאיש קענטעניש — ער בלייבט געטריי דער אָפּגעריסנקייט פֿון דער אַרומיקער וועלט מיט איר „חולוניות״. ער ווייזט אַרויס אַן אָפּענעם ווידערווילן צום רמב״ם, וועלכער טראָגט זיך אַרום מיט „אַריסטון״ און דאָקעגן ווייזט ער אַרויס די גרעסטע פֿאַרוגנג פֿאַר די רבני צרפֿת, די מערסט טרייע צו אַרטאָדאָקסאַלער יידישקייט. און, בעיקר, צו רש״י.

אין דער צייט פֿון מהרש״ל, ד. ה. אינעם 16־טן י״ה האָט די קבלה פֿון „זוהר״ און אר״י ,ר׳ יצחק לוריא אשכנזי פֿון ארץ־ישראל, רצ״ד 1534 — של״ב — 1572), אָנגעהויבן אַרײַנדרינגען קיין פּוילן. פֿאַרשטייט זיך, אַז ס׳האָט נאָך דאָמאָלט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן ברייטע פֿאָלקסמאַסן, וואָס זאָלן לערנען קבלה; יחידים האָבן זיך אָבער שוין אָפּגעגעבן מיט לערנען קבלה; ס׳זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געטומלט פֿאַרטיפֿן אין די לערעס פֿון דער יידישער מיסטיק, אויך דער מהרש״ל און רמ״א האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט שטודירן קבלה — אָבער ווי ווייט פֿאַרשידן עס איז געווען זייער בליק אויף קבלה־לערעס (1).

די ספֿרדישע קבלה איז דאָמאָלט אַרײַנגעדרונגען סיי אין די הויכע פֿענצטער און סיי צווישן די מאַסן. ר׳ משה איסרלס (רמ״א) באַקלאָגט זיך

דאָך, אַז „יעדער איינער האָט זיך געזומען לערנען קבלה, מ׳קען נישט קיין פרשה חומש, רש"י און מ׳כאַפּט זיך צו קבלה" (2). דער מהרש"ל דערציילט — „חדשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים... אהובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות" (3).

זיי אַליין האָבן זיך אָבער אָפּגעגעבן מיט קבלה לערעס און פֿאַרפֿאַסט ספֿרים אויף דעם געביט. דער רמ"א האָט פֿאַרפֿאַסט אַ ספֿר א. נ. „יסוד ספֿרי הקבלה" (4) און אַ פּירוש אויפֿן „זוהר" (5) און אויך דער מהרש"ל האָט געשריבן פּירושים אויף קבלה (6).

אויך ביים מהרש"ל געפֿינט מען קבלהשן איינפֿלוס, קבלהשע טענ־דענצן — אויך ער גלייבט, אַז אין זיינע „חדושים" און אַנטפּלעקונגען איז פֿאַראַן „רוח הקודש", פֿונקט ווי ר׳ יוסף קאַרו האָט געהאַט אַ „מגיד" פֿון הימל. ער באַנוצט זיך אויך מיט קבלה טערמינען אין קבלה נוטרקין (7). ער איז אָבער דאָך געשטעמפּלט געוואָרן ווי אַ שטאַרקער קעגנער פֿון קבלה, בעיקר צו פֿאַרלאָזן זיך אויף קבלה אין הלכה. ביי אים זענען תלמוד און פּוסקים געשטאַנען העכער פֿונעם זוהר און אַוודאי פֿון די קבלה־לע־רעס פֿון אר"י און אנדערע מקובלים.

ער שרייבט אין זיינע שו"ת (סימן צ"ח):

„דאָס, וואָס האָסט מיך געפֿרעגט, וועגן מנהג פֿון לייגן תפֿלין זיצנדיק אַדער שטייענדיק... זיי וויסן מיין ליבער, חדשים מקרוב באו, ס׳זענען געקומען נייע וועלכע ווילן זיין פֿון דער מקובלים סעקטע... זיי האָבן אפֿילו נישט אַריינגעקוקט אינעם ליכט פֿון זוהר צו פֿאַרשטיין וואָס ער מיינט... נאָר זיי האָבן געפֿונען אין די ספֿרים פֿון רשב"י... די ביז איצטיקע הייליקע עלטערן אונדזערע גאוני עולם — זיי האָבן זיך געפֿירט בלויז ווי דער תלמוד פּסקנט. אפֿילו, ווען ר׳ שמעון בן יוחאי קומט פֿאר אונדז שרייען צו ענדערן א מנהג פֿון קדמונים, פֿאַלגן מיר אים נישט. דער פֿאקט איז דאָך, אַז אין מערסטע פֿון זיינע מאמרים אין תלמוד בלייבט נישט דער דין ווי ר׳ שמעון בן יוחאי... ער פֿירט אויס, אַז פֿארטיפֿנדיק זיך אין די סודות התורה און אין דער קבלה, זעט מען, אַז מען קאָן זיך נישט פֿאַרלאָזן אויף אייגענעם שכל אין די מיסטישע לערעס, און אַז די בעסטע זאַך איז זיך צו פֿאַרלאָזן אויפֿן תלמוד און פּוסקים, וואָס שייך תפֿלין — זיי צו לייגן בעמידה, שטייענדיק" (8).

עס ווייזט אָבער אויס, אַז די קבלה האָט אויף אים אויך אַזויפֿיל גע־ווירקט, ער זאָל זיך וועגן איר אויסדריקן מיט די שארפֿסטע ווערטער, צו רעדן

מיט בייסנדיקן סארקאזם קעגן אַנדערע, וואָס האָבן גראָד יאָ זיך פֿאַר־נומען מיט פֿילאָזאָפֿיע.

און עס איז וויכטיק צו ציטירן זיינעם אַן ענטפֿער צום רמ״א, וועלכן דער לעצטער דערמאָנט אים פֿון אריסטו:

„...והקיפֿוני בחבילות חכמות ורובן חצוניות, רכלים שונות, והפגימות עגונות, והתורה חוגרת שק וקוננת... וחכמת אריסטו הערל אליו היית פּוגה בכל פּינות... אוי לי שעיני ראו, נוסף למה שאזני שמעו, שעיקר המחמד והבושם הוא דברי הטמא, ויהיה בפֿי חכמי ישראל כעין בושם לתורת הקדושה ר״ל מהעון הגדול... יש לי יד בחכמתם כמותך, אלא שארחיק מהם נדוד... ואין לך מינות להריסות כחכמתם...״ (9).

דער רמ״א באַערכטיקט די פֿילאָזאָפֿיע. אים געפֿעלט דעם רמב״מס קאָנצעפּציעס, אַפֿילו זיין אנערקענען די גרויסקייט פֿון אריסטאָטל (383 — 322 — 383 פּ. ק. ע.) באַהויפּטנדיק: „כל אשר חקר אריסטו עד גלגל הירח היא אמת, ואני אומר כי מוטב לברוח מלמוד הקבלה אשר מאד נקל לטעות בה, מלמוד הפֿילוסופֿיה״ (10). „מי לנו גדול מרבנו משה בן מיימון — שרייבט דער רמ״א וועגן רמב״ם (11) און האַלט, אַז די כוונה פֿון תלמודישן מאמר „כל היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר (ישעיה ח׳ י״ב): „ואת פּועל ד׳ לא יביטו״... איז געמיינט „די, וואָס קענען וויסנשאַפֿטן און ווילן זיך נישט באנוצן מיט זיי... מען מעג און מען דאַרף זיך באַנוצן מיט די וויסנשאַפֿטן און זייערע טערמינילאָגיעס (12).

דער מהרש״ל איז דער עקסטרעמער קעגנער סיי פֿון קבלה און סיי פֿון פֿילאָזאָפֿישן ראַציאָנאַליזם. ער איז דער פּראָטאָטיפּ פֿון אַ רבנישן רב, דער סימבאָל פֿון אַ רב און ראש ישיבה, וואָס לערנט תורה לויטן תלמוּדיש־סכאָלאַסטישן סדר פֿון לערנען באַפֿליגלט פֿון דעם גייסט פֿון די רבני און חכמי צרפֿת. ער איז פֿון דעם טיפּ גאון ווי ס׳איז געווען דער ווילנער גאון (רבנו אליהו ב״ר שלמה זלמן מווילנא) אַ קעמפֿנדיקער רבנישער תלמודיסט, וואָס האָט בלויז געגנוצט אין תלמוד שטודיום זיין נייע מעטאָדע אויף אַריינצוברענגען קלאָרקייט אין די ערטער, וואָס זענען לאַנג געווען אומקלאָר און טונקל. ער האָט באַקעמפֿט די פֿרוכטלאָזע קאזואיסטיק, נוצלאָזן פּלפּול, געוואָלט אַריינברענגען די נייע מעטאָדע אין לערנען און פֿארשטיין דעם תלמוד אויף אַ מער פֿלאנמעסיקן און סיסטעמאטישן אופֿן — און צו דער זעלביקער צייט אַרויסגעטראָגן און שארף באַקעמפֿט סיי די ראציאָנאַליסטן, וואָס מיינען, אַז מיט זייער לאָגיק קענען זיי פֿארשטיין אַלע סודות פֿון דער תורה און סיי די מקובלים, וואָס ווילן פּסקענען לויט קבלה...

ביי אים איז דער תלמוד דאָס העכסטע אויטאָריטעט וועלכן נאָכן תנ"ך און דער תלמוד האָט אַ רעכט אַפֿילו אויף צו ענדערן דאָס לשון פֿון פּסוק (13).

די שנאה צו אים מצד די מקובלים איז אַבער אַן אומבאַרעכטיקטע, כמעט אַן אומזיסטע, אַפֿילו ביי די מקובלים האָט ער זיך געדאַרפֿט האָבן דער־וואָרבן אנערקענונג און פֿאַרעלונג און אומזיסט בייזערט זיך איינער פֿון די גדולי המקובלים אויפֿן מהרש"ל, באַהויפּטזדיק: „שפֿתותיו דובבות עתק בדרושים הללו בגאוה ובוז; ודאי עני היה באותה שעה וכל דבריו שם מהבל יחד, כי עברו תורת העיון, הפֿרו חק המוסר, לא יאות לחכם ומשכיל להשיב עליהם או לשית אליהם לב..."

אַוודאי האָט דער מהרש"ל נישט מסכים געווען מיט די שאַפֿער און אויסטייטשער פֿון די מיסטישע לערעס, ווילנדיק זיי שטעלן העכער פֿון תורת הנגלה. ווי אנדערע פֿירנדיקע רבנישע פּערזענלעכקייטן האָט ער גע־האַלטן, אַז די גמרא איז דער עיקר; אַז דאָס, וואָס וועלט נישט דערמאָנט איז תלמוד, אַפֿילו ס'וועלט יאָ דערמאָנט אין קבלה־ספֿרים, איז עס נישט דין.

דעריבער פֿארשטייען מיר זיין באַגייסטערונג פֿאר די חכמי צרפֿת, האַלטנדיק שטאַרק פֿון דעם קלאסישן פֿאָלקס־וועלט: „כי מצרפֿת תצא תורה ודבר ד' מאשכנז", פֿאַראַפֿאַזירט פֿון „כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים".

די ספֿרדים פֿלעגן נישט איבעריק זיין באַגייסטערט פֿון די חכמי אשכנז, האַלטנדיק, אַז זייער שאַפֿן אויף אַלע געביטן שטייט אַ סך העכער — און איינער פֿון די ספֿרדים האָט עפּנטלעך דערקלערט: „לעולם צדקו דברי המחברים אם הם מן הספֿרדים, ובפֿרט דברי הרמב"ם שהיה מעולה בכל מעלות, בפּנימיות וחצוניות, וכל חכמי הצרפֿתים כקליפת השום נגדו" (14).

דער רמב"ם אַליין, ברענגט ער, האָט זיך אַמאָל אויסגעדרוקט מיט בטול וועגן די חכמי צרפֿת.

דאקעגן דער רמב"ן און רשב"א דריקן זיך גראָד אויס מיט די הער־לעכסטע ווערטער וועגן די חכמי צרפֿת; דער לעצטער כאָטש ער איז געווען אַ ספֿרדי, שרייבט וועגן חכמי צרפֿת: „וחכמי הצרפֿתים אספו רובן אל עמן, הן המורים, הן המלמדים, הן המגלים לנו כל דבר" (15).

דער מהרש"ל האָט אַ גאָר געהויבענע מיינונג וועגן רמב"ם, ער שרייבט וועגן רמב"ם מיט אַזעלכע ווערטער: „המעיין בדברי הרמב"ם, יראה איך שחכם גדול היה..." „ולבו ראה מה שלא ראו אחרים..." "והוא היה אב לכל

הרופאים והטבעים" א. א. וו. ער איז באַגייסטערט פון רמב"מס סדר אין זיין „משנה התורה" און דריקט זיך אויס: „עשה חבור נאה מכל אשר היו לפניו בענין זה שהיה מסודר בהלכותיו ובפסקיו". ער ווייזט אַבער אַן אויף זיינע גרויסע חסרונות און אויף זיינע טעויות. וואו נאָר ער געפינט, אַז אז מ'דאַרף קריטיקירן דעם רמב"ם, טוט ער דאָס אויף זיין שטייגער מיטן שטאַרקן וואָרט. ער איז צופֿרידן פון די אַנגריפֿן אויפֿן רמב"ם מצד דעם ראב"ד, וועמען ער רופֿט אָן „חסיד וטהור".

ער ציטירט דעם ראב"ד, וואו ער גרייפֿט אָן דעם רמב"ם אין ענין הלכה און פֿונדאמענט פון יידישער אמונה, ווי למשל אין הלכות תשובה (פֿרק ג', הלכה ז'), אויף די וועריטער פֿון רמב"ם „שכל המאמין שרבון העולם הוא גוף, הוא מין". זאָגט דערויף דער ראב"ד אין זיינע השגות „ולמה קרא לזה מין — וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה..." (10).

מער באַגייסטערונג ווייזט ער אַרויס פֿאַר רש"י און רבנו תם. דעם ערשטן רופֿט ער: „עמוד העולם"; דעם צווייטן „פֿה קדוש". ער באַנוצט זיך מיט די הערלעכסטע וועריטער וועגן רש"י „אשר מימיו אנו שותים".

ער שטעלט בכלל גאָר הויך די ווערק פֿון די צרפֿתים, די שאַפֿער פֿון „תוספֿות", וועלכע האָבן געמאַכט דעם תלמוד פֿאַר אַ צוגענגלעך ווערק. דאָס האָט אים אָבער נישט צוריקגעהאַלטן פֿון זאָגן זיין וואָרט אַפֿילו אויף די בעלי התוספֿות, אויב ער האָט געפֿונען סתירות אין זיי, ברענגענדיק אויך אַמאָל וועריטער און קאָמענטאַרן אויף איין אָרט פֿאַרן רבנו תם און אויף אַן אַנדער אָרט פֿאַרן ר"י, ריב"א און אנדערע רש"יס איניקלעך. (17).

ער ווייזט אָן אויף אַ מערקווירדיקע דערשיינונג צוליב דער נישט־קאַנסענקווענטקייט:

„לא די שלא הספיק לנו חבוריהם אלא שרפֿתה המבוכה, והתורה לא נעשית כשתי תורות אלא כתרי"ג תורות מרוב רבוי המחלוקות, וכל אחד בונה במה לעצמו וכאלו כף מאזני צדק בידו ובשקל הקודש הוא שוקל, וכמכריע כלפי זכותו".

ווען ער, דער גאון ר' שלמה לוריא, וועגדעט אָן די זעלביגע וועריטער אויף זיך, וואָלט ער אָן צווייפֿל נישט געזאָגט מיט אַזאַ זיכערקייט — יעדער איינער האָלט דאָך בּיי זיך אַז דער אמת איז נאָר בּיי אים.

די ספֿרדישע חכמי ישראל זענען אויף אַ סך געביטן געווען אַנדערש פֿון די חכמי צרפֿת. די ערשטע האָבן זיך אויסגעקליבן דעם פֿילאָזאָפֿישן דרך, דעם דענקעריש־מעטאָדישן, וויסנשאַפֿטלעך־סיסטעמאַטישן, די לעצטע

האבן זיך אויסגעהיט פון דעם פילאזאפישן און אנטלאפן פון די לערעס פון א פלאטא (347 — 427 פ. ק. ע.) אדער אריסטאטל.

דער מהרש"ל האט אויסגעקליבן דעם וועג פון די חכמי צרפת און גיט זיי מער חשיבות:

„לולי חכמי הצרפתים בעלי התוספות שעשאו את התלמוד ככדור אחד ועליהם נאמר 'דברי חכמים כדרבונות' והפכוהו וגלגלוהו ממקום למקום" (18), און ער פירט אויס: „הם המורים, הם המלמדים לנו כל דבר".

ער בייגט זיך פאר קיינעם נישט (19); ער איז פעלזן־פעסט ביי זיך און גלייבט נישט קיין איינעם פון די מחברים פון נאכן אפשלוס פון תלמוד „כי מימות רבינא ורב אשי אין קבלה לפסוק כאחד מן הגאונים או מן האחרונים אלא מי שיוכשרו דבריו להיות מיוסדים במופת חותך עפ"י התלמוד והירושלמי (20).

דער מהרש"ל איז אויך נישט מסכים, אז אויב אנטלויפן, דארף מען בעסער אנטלויפן פון דער קבלה, איידער פון די פילאזאפיע" (21). ער דער־ווייטערט זיך סיי פון דער פילאזאפיע און סיי פון דעם מיסטיציזם. ביי אים איז די העכסטע הלכה אינסטאנץ דער תלמוד בבלי און זיינע מפרשים.

/ o /

ה ע ר ז ת :

(1) זע: ש. א. הורודצקי, החסידות והחסידים, א' דביר, תל־אביב, תרפ"ח, מבוא, ז"ז 26 — 29 וועגן קבלה איז פוילן אינעם זעכצנטן יארהונדערט און וועגן דער ספעציפיש לורינישער קבלה, וואס האט זיך געשטארקט אין פוילן. דער הויפט פארשפרייטער פון מיסטיציזם אינעם דאמאלטיקן פוילן איז נעווען ר' מתתיה ב"ר שלמה דלקרוט. ר' מרדכי יפה, דער מחבר פון בארימטן ספר „לבוש", איז נעווען זיין תלמיד אין קבלה (אזוי שרייבט ער וועגן זיין פירוש אויפן ריקאנטי: „קבלתי רובו זה ירחים ושנים, מפי איש אמונים, מגדולי מקובלים האחרונים, שמו בשערים נודע מהר"ר מתתיהו בן מהר"ר שלמה ז"ל ראש הרבנים", לבוש, אור יקרות, לובלין שנ"ה)

(2) תורת העולה, חלק נ', צ"ד.

(3) שו"ת רש"ל סימן צ"ח.

(4) זע: הקדמה צום ים של שלמה, חולין; דרכי משה. או"ח סימן ס"א.

(5) חיד"א, שם הגדולים.

(6) שו"ת רמ"א סימן ו' און סימן ז'. באריכות איז פריערדיקן קאפיטל וועגן קבלת און חסידות.
הורודצקי, לקורות הרבנות ורשה, 1914, ז"ז 143 — 145.

(7) שמואל אבא האראדעצקי, אין זיין „לתולדות הרש"ל (דונמא מספרי כרם שלמה, אשר אתי בכתובים, ראש הפסגה, קובץ שני העורך הלל דוד הכהן ראווין, ווילנע, תרנ"ו — 1896), זאגט, אז דער מהרש"ל איז געווען, אויסער גאון אין „נגלה", גרויסער מקובל, גרויסער קענער פון קבלה, ווי מיר זעען עס פון זיינע ספרים (יש"ש, יבמות פ"א, ו'; פ"ח, ד'; פי"ג, ז'; שו"ת רמא, סימן ו'; הקדמה יש"ש חולין; שו"ת רש"ל א. מקומות). ער באמערקט נאנץ ריכטיק, אז א דאנק דער קבלה, האט ער זיך באנוצט מיט נוטריקין איש — אמן יהא שמה (ברכות ו'), אדע"ל. צוליב דער קבלה האט דער מהרש"ל געצארנט אויף דער פילאזאפיע און אירע פארשטייער.

(8) ווי א קענער פון פילאזאפיע, איז ער דאך אויך שטארק ארויסגעטראטן קענז די וואס זענען מבטל דינים פון תלמוד און זענען זיך נוהג לויטן זוהר, ווי ער דריקט זיך שארף אויס וועגן דעם, אין א קארעספאנדענץ צום רמ"א:

„אם אברה, אברה יותר מלעסוק בקבלה... מה שאברח לעסוק בפילוסופיה (שו"ת רמ"א סימן ז' תורת העולה, מאמר ג' פ"ד). ער שרייבט צו זיין חבר: ...„דע אהובי, הדרישים מקורב באו ורוצים להיות מכת המקובלים ומדרשי הנעלמים ומחלושי הראות לא יביטו באור הזוהר..." און ווייטער דריקט ער זיך אויס, אז קיינער קען אים נישט אפ־ הערגן דעם תלמודישן וועג אפילו נישט ר' שמעון בן יוחאי: „ואם היה רשב"י עומד לפניו וצוה לשנות המנהג שנהגו הקדמונים, לא משגחינן ביה, כי ברוב דבריו אין הלכה כמותו. הוא כתב המניח הפלין בחול המועד חייב מיתה ואנו מניחין ומברכין עליהם..." און ער פירט אויס:

„האמת יורה דרכו במי דלא ידע להשיג סודות על נכון בקל יבא לקצץ בנטיעות... לכן אהובי, אל תלך בדרך אתם..."

(9) ער איז אריין אין שטארקן כעס און געמאכט דעם רמ"א א פארוואורף, פאר־ וואס ער ברענגט א ראיה פון אריסטאטלען:

„די תורה הילט זיך איין אין טרויער, ווארום עס זענען פון איר אפגעפאלן אירע זין און טעכטער. דו האסט דיך געווענדט צו דער חכמה פון אריסטאטלען, דעם ערלן? ווי איז צו מיר, וואס מיינע אויגן זעען דאס און מיינע אויערן הערן דאס..." (שו"ת רמ"א סימן ו').

(10) מורה נבוכים, חלק ב' פרק כ"ב.

(11) שאלות ותשובות הרמ"א סימן ז.

(12) שבת ע"ח ע"א, רמ"א, יו"ד, סימן רמ"ו, סעיף ד' תורת העולה, חלק ג' פרק ג'.

(13) „כמה בעיות שנאמרו בתלמוד ולא נפשטו, אם היה חכם אחד אפילו בזמננו מביא ראיה לפשטם, הרשות בידו. לא כן היכא שנפתרה הבעיא דתלמוד בתיקוי.. אין רשות לשום גאון בעולם לפשטה... (יש"ש ב"ק פרק ב' סימן ה', ביצה פרק א' סימן מ"ג). ער השרציילט אויף, אז דער שטיינער פון תלמוד איז צו ענדערן דעם לשון פון פסוק און פון דער משנה („חכמת שלמה" ברכות מ"א; שבת פ"ט).

(14) זע. יש"ש הקדמה צו מסכת חולין.

(15) חדושי הרשב"א, בבא בתרא פרק י'.

(16) דער רמב"ם האט, ווי באוואוסט געהאט נאר שארפע קעגנער. אין זיין „אגרת הרמב"ם" צום תלמיד ר' יוסף אבן עקנין, דערציילט ער, אז זיינע קעגנער זענען אים חושד „שאינו מדקדק במצוות ומזלזל בדברי חכמים". נאר זיין טויט, אין יאר תקצ"ב, האט דאך ר' שלמה ב"ר אברהם פון מונטפילר און זיינע תלמידים דערקלערט א חרם אויף זיינע ספרים „המורה", „והמדע" און דאקטגן דעם רמב"ם פרייט און פארערער ר' אהרן ב"ר משולם פון לוניל האט נעלייגט אין חרם אריין דעם ר' שלמהן און זיינע

תלמידים און כ'זענען נעשאפן געווארן צוויי לאנגערן. דעם רמבמס ספרים זענען צוליב מסירות פארברענט נעווארן. (זע: י. ל. גרויבארט, רבנו משה בן מימון שיקאגו, תשי"א ז"ז 7 — 10).

איינער פון די, וואס האבן זיך איינגעשטעלט פארן כבוד פון רמב"ם איז נעווען דער רמב"ן. ער האט נעשריבן בריוו צו די קהלות ארגיניא, נאווארא און קאסטיליע און צו די חכמי צרפת. נישט מיט אלץ איז ער איינפארשטאנען מיטן רמב"ם, אים איז נעגאנגען אין כבוד הרמב"ם אויף וועמען מ'האט זיך אויסגעדריקט: „החולק עליו כחולק על השכינה".

ר' מאיר ב"ר טודרוס הלוי אבולעפיה (געבוירן דתתק"ל — 1170; נפטר נעווארן פסח ה' אלפים וארבעה — 1944) איז ביים לעבן פון רמב"ם נעווען זייז קענגער אבער נאר זייז פטירה זיך באצויגן צו אים מיט כבוד און רעספעקט.

(17) זע, מערקווירדיקע היסטאריש-אינטערעסאנטע הקדמה צום יש"ש מס' חולין.

(18) דארט באריכות.

(19) יש"ש חולין פרק א', מ"ב.

(20) דארט, הקדמה.

(21) שו"ת רמ"א סימן ז': תורת העולה ג', ד'.

/ o /

מהרש"ל שול אין לובלין

עיה אראפ פונעם שלאס באַרג איז זי איינגעקוועטשט די גרויסע, אלטע לובלינער שול — געוויסן אויפן נאמען פון באַרימטן פוסק, מפרש און ראש ישיבה, וועלכער האט באַלויכטן לובלין מיט זיין תורה-ליכט — „מהרש"לס שול". די שול איז געשטעלט געווארן זייער מאַסיוו ביים סאַמע אנהויב פון דער לובלינער אלט-שטאט, וואס שניידט זיך ארויס פון בארג. פון אט-דער טיפענישן, וואס האט געמאַכט דעם איינדרוק ווי אן איבערבלייב פון פינצטערן מיטלאלטער און לובלינער געטא-ענגשאפט, האט זיך פאר די לעצטע דריי-פיר יאר הונדערטער גערישן דער רוף צו גאט — „ממעמקים קראתיך ד' " (פון דער טיפענישער רוף איך צו דיר גאט). פון אט-די שמאלע געסלעך ארום שלאסבארג און דעם ביסטזשיצע טייך איז יארן לאנג גאטס תורה געלערנט און פארשפרייט געווארן; דארט פלעגן זיך צוזאמענקומען די

גרעסטע רבנים פון פוילן; דאָרט פלעגן פאָרקומען די וועלט־ירידים; דאָרט פלעגן פאָרקומען די באַראַטונגען פון „וועד ארבע ארצות".

דער 16־טער יאָרהונדערט איז געווען דער בלי־פעריאָד אין דער גע־שיכטע פון לובלינער יידישן ישוב. יידן האָבן אין לובלין זיך אַנטוויקלט אויף אַ גאָר גרויסן אופן. די יידישע קהלה אין לובלין איז געווען פון די רייכסטע אין פוילן. די אידישע קהלה, ווי דער יידישער ישוב אַלס גאַנצער, האָט געהאַט אַזעלכע פריווילעגיעס, וואָס האָבן איר דערמעגלעכט צו דער דאָזיקער שנעלער אַנטוויקלונג.

דער יידישער קיבוץ אין לובלין האָט זיך אַנטוויקלט אין גייסטיק־קולטורעלן פאָרנעם, האָבנדיק די באַרימטסטע געלערנטע אַלס רבנים און שטאָט־דאָקטוירים, האָבנדיק אויך די גרעסטע — צו יענער צייט — ישיבה צו וועלכער ס׳האָבן געשטראָמט תלמידים פון די וויטסטע מקומות אין תפוצות הגולה.

די לובלינער קהלה האָט זיך אַנטוויקלט מיט אַ זייער שנעלן טעמפּאָ, אַ דאַנק איר רייכטום און אירע גרויסע געלערנטע, און איז געווארן די „עיר ואם בישראל", די מוסטער־שטאָט פאָר אַנדערע קהלות. דער קולטור־ניוואָ פון דער יידישער לובלין אין 16־טן יאָרהונדערט, איז געווען זייער הויך. דעם גרעסטן בייטראג צו אָט־דעם קולטור־וואוקס איז געווען די אָרטיקע ישיבה, וואָס פלעגט האָבן די גרעסטע ראשי ישיבה און באַזונדערע רעכטן. אַזוי, למשל, ווען אין יאָר 1567 האָט די קהלה באַקומען אַ דער־לויבעניש אויפצובויען אַ ישיבה און אַ שול אויפן פלאַץ פון דר. יצחק מאי, און צו דעם אָמט פון ראש ישיבה איז אויסגעוויילט געווארן דער מהרש״ל, האָט דער לעצטער באַקומען דעם אָפּיציעלן טיטול „רעקטאָר" און באַקומען אַ העכערן ראַנג פון אַלע רבנים. אָפילו פון מרא דאתרא ר׳ ישראל, דעם זון פון ר׳ שלום שכנא און דער מהרש״ל האָט זיך נוהג געווען נישט צו זאָגן די ברכה „הנותן ליעף כוח", לויטן פסק פון בית יוסף, נישט ווי דער רמ״א.

די שול איז אויפגעבויט געווארן אין 1567 אויפן סמך פון דער פריווי־לעגיע פון קעניג זיגמונט אוגוסט, אויף אַ פלאַץ, וואָס האָט געהערט צום דערמאָנטן יידישן דאָקטאָר יצחק מאי.

וועגן דער געשיכטע מיט דעם דאָקטאָר מאי שרייבט פראָפ. באַלאַבאַן:

„דעם 11־טן אָקטאָבער, 1557, האָט דער יידישער מעדיקער דר. יצחק מאי געקויפט ביי דעם זעלביקן סטאַראָסטע (אנדזשעי טענטשינסקי — נ. ש.), אַ פייכטן שטח באָדן, נעבן דעם גרויסן טייך, ביים פוס פונעם שלאָס־באַרג,

בניין הכנסת החדש, ירושלים
צילום: יעקב רות, 1967

בניין הכנסת החדש, ירושלים
צילום: יעקב רות, 1966

מיט דער רעכט אויפצובויען אַ הויז. דאָס אויסטריקענען, האָט געמוזט דויערן עטלעכע יאָר און דערפאַר האָט דער דאָקטאָר באַדאַרפט אָנהייבן צאָלן דעם יערלעכן צינז ערשט צען יאָר נאָך דעם קויף. אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ האָט די קהלה אויפגעבויט אַ ישיבה און אַ שול, פֿאר וועלכער זי האָט באַקומען אַ באַוונדערע פּריווילעגיע פֿונעם קעניג, דעם 23־טן אויגוסט, 1567.

די שול, וואָס מען האָט אויפגעבויט אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ, איז געווען אַ מאַסיוועך בנין, גרויס און שיין און זי האָט באַקומען דעם נאָמען נאָך דעם ערשטן און באַרימטן ראש ישיבה פֿון לובלין ר׳ שלמה לוריא — „די מהרש״ל שול״ (2).

מיט יאָרן שפּעטער, איז אויף דער שול אינגעאָרדנט געוואָרן נאָך אַ שול, אַ קלענערע, גערופֿן געוואָרן אויפֿן נאָמען פֿון מהר״ם (ר׳ מאיר ב״ר גדלי׳ מלובלין — „מהר״מס שול״). די שול איז איבערגעבויט געוואָרן נאָך אַ שרפּה אין יאָר 1656, נאָך אַמאָל מיט צוויי הונדערט יאָר שפּעטער, אין יאָר 1854, און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה בלויז רעמאָנטירט געוואָרן. די מהרשלס שול איז געווען די גרעסטע אין לובלין. זי האָט זיך אַרויסגעזען פֿון אַלע בתי כנסיות, בתי מדרשות, קלויזן און חסידישע היפּ אין אַלט־ניי לובלין.

לובלין, די עיר ואם בישראל, וואָס איז געווען אַ צייט לאַנג די היים פֿון „וועד ארבע ארצות״ און פֿון דער גרעסטער ישיבה אין אַט־די פֿיר לענדער, איז, ווי מיר האָבן שוין פֿריער דערמאָנט, געווען עקאָנאָמיש גוט איינגעפֿונדעוועט צוליב די גרויסע יאָרידן, וואָס פֿלעגן דאָרט פֿאָרקומען. דער גוטער מצב האָט זיך גאַנץ גוט אָפּגעשפּיגלט אין דער שול, ווי ר. ווישניצער דערציילט, איז די שול, אַ גרויסער בנין, וואָס האָט אַריינגענומען, זאָגט מען עטלעכע טויזנט מענטשן (3).

דעם שרייבער פֿון די שורות איז דער מהרש״ל בנין גוט באַקאַנט. כמעט יעדן יום־טוב בין איך דאָרט געווען אויף אַ באַזוך (ווייל געדאָוונט האָב איך אין בית־מדרש פֿון די איגרס אויף שערקא גאַס, נומער 40). אין דער מהרש״ל שול האָט מען מיר געזאָגט, האָבן געדאָוונט איבער דריי טויזנט יידן און אין דער מהר״ם־שול קרוב צוויי טויזנט. דער שטאָט־רב פֿלעגט האַלטן זיין דרשה יום־כּפּור ביינאַכט צו כל־נדרי אין דער מהרש״ל־שול. אַזאַ דרשה געדענק איך אַלס יינגל, פֿון לובלינער רב, ר׳ אליהו קלאַצקין (תרי״ב — תרצ״ג ירושלים), איינער פֿון די גדולי הפּוסקים אין אונדזער תקופֿה, מחבר פֿון די הלכה־ספֿרים „אמרי שפֿר״; „אבן הראשה״; „אבן פּינה״ און אַנדערע (4).

ס'איז מיר אויך איינגעקריצט געווארן אין זכרון די מוספים פון ר' משהל אייזנבערג, לובלינער ראבמאן, באוואוסטער אגודה־פירער, איינער פון די נאענטסטע מיטארבעטער פון ר' מאיר שאפירא (נפטר געווארן ז' חשון, תרצ"ד, אין לובלין), לעצטער לובלינער רב און מיסד פון ישיבת חכמי לובלין.

ר' משהל איז געווען דער איידעם פון קראשניקער גביר, ר' דוד קאהן, א שוואגער פון ראדזינער רבין, אליין א ייד א גביר, האט ער דאך יעדן אוונט געזאגט א שיעור (א בלאט גמרא) אין דער „לייפערס שול" אויף לו־בארטאווסקא (לעווערטאווער גאס).

ער איז אויך געווען א „כתבא רבא", ווי מ'פלעגט רופן יידן תלמידי חכמים, וואס האבן זיך געקענט באנוצן מיט דער פען.

אין זיין בריוו פון „עש"ק שמיני, תרפ"ט, לובלין", שרייבט ער מיר: „באשר כי עוד טרם נפתחו דלתי המוסד הכי קדוש כבר דופקים עליהם תלמידים חכמים... רשמתי דברי אלו למען יה' לאות ביד הב' נחמן בוימאייל נ"י (שמן)... כי יקובל בעז"ה לחבורת התלמידים בישיבת חכמי לובלין... תקותי חזקה כי גם שר התורה, הוא נשיאנו הרב הגאון שליט"א מפיעטרקוב יואיל להסכים עמדי בזה".

זייער שיין שילדערט ר. ווישניצער דעם פרעכטיקן בנין. „אין פארעם איז ער קוואדראטיש, מיט פיר אונטערשפארן, פון דריי זיילן יעדערער. די פיר אונטערשפארן זענען פארבונדן דורך קיילעכדיקע בויגנס, און איבער זיי א קוואדראטיש איבערגעבוי, געוועלבט פון אינעווייניק. אונטער דעם דאזיקן באלדאכין איז דער באלעמער, א פלאטפארם, וואס איז ארייינגעפאסט צווישן די זיילן. די פענצטער זענען אין די לונעטן פון די פעסל־געוועלבן אויף אלע פיר זייטן פון דער שול" (5).

ווי א באהאונטע אין שולן־ארכיטעקטור, שילדערט זי פאר אונדז מיט אלע פרטים, דעם אויסזען און געבוי פון דער שול אלס איינע פון די עלטסטע אין פוילן.

„די סטרוקטואלע סכעמע פון דער מהרשל־שול איז אין האארמאניע מיט דעם ליטורגישן באגריף פון א צענטראלן באלעמער און ברענגט בולט ארויס זיין חשיבות. אין דער דאזיקער סכעמע זענען די אונטערשפארן אין די פיר ווינקלען פון דעם באלעמער אויפגעשטעלט אזוי, אז דער בעל־קורא שטייט מיטן פנים דירעקט צום ארון־קודש. אין דעם פעסל־געוועלבטן זאל ארום דעם באלעמער — א מין ארקאדע צום דורכגיין זיך — זענען די

„שטעט" פון די מתפללים; זיי קוקן צום באַלעמער פון אַלע זייטן, אַ חוץ דעם שטיקל אָרט אויף מזרח־זייט, וואָס איז פאַרנומען דורך דעם ארון־קודש".

אין יאָר תרי"ז איז די שול אייגנעפאַלן, און ווי ניסנבוים גיט איבער אין זיין „לקורות היהודים בלובלין" (ז. 12), איז דעמאָלט פאַרניכטעט גע־ווארן אַ וויכטיקער דאָקומענט פון אַ סידור, געשריבן אויף פאַרמעט, אויף וועלכן ס׳איז געווען פאַרשריבן די „מגילת ת״ח און די פאָגראָמען אין לוב־לין".

ר. ווישניצער ווייזט זיך אַרויס צו זיין אַ קענערין אין יידישער גע־שיכטע, קולטור־פאָרשונג, דערציאונג און אויך עטוואָס אין די לומדישע ענינים, און זי דערציילט אונדז דאָרט: „דאָס אָרט פון דעם באַלעמער איז דער שול, האָט אַרויסגערופן שטאַרקע וויכוחים אין דער פיליש־רבנישער ליטעראַטור פון יענער צייט. דער רמ״א איז זיין פירוש „דרכי משה" אויף דעם טור אורח חיים, האַלט, אַז דאָס אָרט פון דעם באַלעמער דאַרף זיין אין צענטער. הגם אין דער רמ״א־שול, וואָס זיין פאָטער האָט זי געלאָזט בויען, איז ער נישט פונקט אין צענטער, נאָר אַביסל מער מערבדיק. אין דער מהרש״ל־שול איז די צענטראלע פאָזיציע באַשטימט פון דעם אַרכיטעקטו־ראַלן טיפּ. דער געדעקטער טאבערנאקל, ארומגערינגלט מיט זיילן, האָט אַ חוץ דער פונקציע פון אונטערשפאַרן די געוועלבן, אויך די פונקציע פון אַרויסהייבן דאָס חשיבות פון דעם באַלעמער וואָס אין אים. די סטרוקטור פון דער דאָזיקער שול איז אָן ספק באַווירקט געווארן פון רמ״אס שטעלונג צו דעם אָרט פון דעם באַלעמער אין דער שול; דער רמ״א איז געשטאַנען אין נאָענטע לומדישע באַציאונגען מיט דעם מהרש״ל, און איז אויך געווען פאַרבונדן מיט אים מחותנימשאָפט. דער דאָזיקער פאָקט האָט מסתמא גורם געווען צו דער פאַרשפרייטקייט פון דעם טיפּ טאבערנאקל־שול אין פוילן (6).

וועז אין יאָר 1576 די לובלינער קהלה האָט באַקומען די דערלויב־ניש צו בויען אַ ישיבה אין שול אויפן פלאַץ פונעם דר. יצחק מאי, האָבן זיי דעם פאַסיקסטן צו דעם אַמט, באַשטימט ר׳ שלמה לוריא, וועלכער איז געווען רב אין אסטראה (אָסטראָג) און וועלט־באַרימט מיט זיין לום־דות און חריפות.

/ o /

הערות:

(1) זע, ארי' לִיבוש שפּער, המגיד שנה שני' נומער 15; זע אויך מ. באַלַבאַן, די יידן שטאַט לובלין, ז"ז 24 — 42.

(2) זע, רחל ווישניצער, מזרח־מערבדיקע בינדונגען אין דער שולן־אַרכיטעקטור פון צוועלפטן ביזן אכצנטן יאָרהונדערט, „ייוא"־בלעטער, 1947, באנד 29, נומער 1, ז"ז 23 — 29.

(3) זע, דאַרט; אויך:
M. Balaban, Die Judenstadt Von Lublin, Berlin, 1919, 2-95.

יעוורעיסקא ענציקלאפּעדיע, באַנד 10, ז. 433, זוכוואַרט „לובלין".
וו. אוו ב. ניבן בילדער אוו אויך געמעלן פון דער שול. די ערשטע גיט אויך דעם פולן פּלאַן פון מאסיוון בנין.

(4) זע, פריער קאפּיטל 3.

(5) זע: „ייוא"־בלעטער, דאַרט געמעל 13.

(6) אלס מקור ברענגט ו. בלויז שמחה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, א" ז"ז מ' — מ"א; פאַרוואָס נישט ברענגען דעם פאקט, אז דער מהרש"ל אוו רמ"א רופן זיך ש"ב, וואָס מיינט לייב קרובים? זע: „שם ושארית" ז. 70, „צאצאי רש"י".

/ o /

ניט דער דאָזיקער מהרש"ל־מאַנאַגראַפּיע זענען מיר אויסן צו געבן אַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון אַלט־לובלין, אַלס בייטראָג צו אונדזער היסטאָריאָגראַפּיע און מאַרטיראָלאָגיע וואָס דאַרף בלייבן לזכר פאַר די קומענדיקע דורות.

ווי אַ פוילישער ייד, צוגעבונדן צום שאַפן פון פוילישן יידנטום, פילט מען אויף זיך די פליכט, לכה"פ באַשרייבן די פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן געשאַפן און צום מערסטן בייגעטראָגן צו אונדזער קולטור־אוצר.

אויב ס'איז נישטאָ ווער ס'זאָל גיין אויפן אַלטן בית־עלמין און אַראָפ־לייענען פון דער אַלטער מצבה די אויסגעקריצטע אותיות פון „חכמת שלמה", זאָל מען כאָטש דאָ אויף אַ גאַנץ אַנדערן קאַנטינענט, דערמאָנען דעם גרויסן רב און ראש ישיבה פון אַלט־לובלין און טאַקע נאָכזאָגן אַ וואָרט פון אים, עס זאָל זיין „שפתותיו דובבות בקבר", זיינע ליפן זאָלן רעדן אין קבר. ס'איז דאָ, לויטן תלמוד, אַ געהיימע קראַפט, וואָס פאַרבינדט דעם פאַר־שטאַרבענעם מיט דעם, וואָס דערמאָנט אַ מאמר אין זיין נאָמען.

ס׳איז דאָ, האַלט איך אויפן פּלאַץ, צו דערמאָנען אַ וואָרט, ווי פּאַר־צייכנט אין מיינע שריפטן פון „גרסא דינקותא״; דער מהרש״ל פֿרעגט אויף דעם מאמר (שבת ל׳ ע״ב): „כל תלמיד שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר — תכוינה״ (דער תלמיד, וואָס זיצט ביים רבין רעספעקטלאָז, זאָל ער ווערן אָפּגעבריט). פֿרעגט דער מהרש״ל, פֿונוואַנען ווייסט דאָס דער תלמוד? און ער ענטפֿערט, פֿאַרלאָז זיך אויפן אויספֿיר פון פּסוק: „ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש״, איז דאָס אַ שוועריקער מהרש״ל.

ר׳ צדוק הכהן, האָב איך געהערט, האָט געטייטשט אַז „סיפֿא דקרא״ מיינט מען ידיו גלילי זהב, מ׳זאָל „מגלגל״ זיין (אַראָפּנעמען) פון ידיו דעם באַטערף פון זהב (14); מ׳זאָל אַראָפּנעמען פון ידיו, דעם יד בלייבט יו (16); דער אויספֿיר פון פּסוק ממולאים בתרשיש, ד. מ. מ׳זאָל די יו אָנפֿילן מיט די אותיות פון נאָך שיש (בתר־שיש): נאָך ש׳ קומט ת׳; נאָך א ר׳ — כ׳ און נאָכאַמאָל נאָך ש׳ — ת׳, נעמט עס צוזאַמען מיט יו האָט איר דאָס ווארט תכוית (אָפּבריען). ר׳ וועלוועלע מרגליות (רמ״ז) פון ניו־יאָרק, האָט געטייטשט דעם מהרש״ל, לויטן מדרש, אַז משה רבנו האָט אַראָפּגענומען די קרוין פון פּרעה און ווען דער לעצטער האָט אים געוואָלט הרגענען און אויסגעפֿרובירט מיט די צוויי כלים, אין איינער אַריינגעלייגט גאָלד און אין דער אַנדערער קוילן און משה געוואָלט נעמען פֿונעם גאָלד, האָט דער מלאך גבריאל אים אַ שטויס געטאָן צו נעמען פון די קוילן און דערפֿאר איז משה רבנו געוואָרן א „כבד פֿה״. דער מלאך גבריאל ווערט געוויפֿן תרשיש, מיינט דער מהרש״ל, סמיך אסיפֿא דקרא: ידיו גלילי זהב משה האָט געוואָלט נעמען דאָס גאָלד, ממולאים בתרשיש, האָט דער מלאך גבריאל זיי אָנגעפֿילט מיט קוילן און ער האָט זיך אָפּגעבריט. ס׳זענען דאָ נאָך אַ סך קאָמענטאַרן אויף דער שוועריקער שטעלע אין מהרש״ל.

אין די איצטיקע נשמה־ראַנגלענישן און נשמה־שמערצן, נאָכן גרויסן חורבן פון פּוילישן יידנטום, ווילט זיך זיין פֿאַרבונדן מיט די גרויסע שע־פֿערישע כוחות, מיט די שאָפֿונגס־קוואַלן פון אַמאָליקן, שעפֿעריש, בערויזנ־דיקן פּוילישן יידנטום.

עס ווילט זיך אויך, לויט די באַשיידענע כוחות, עפּעס בייטראָגן צום גרויסן מאָנומענט, וואָס ווערט געשטעלט דאָס יידישע פֿאָלקס־לעבן אין פּוילן, וואָס דער מלחמה־שטורעם און נאַצי־גרויקייטן האָבן חרוב גע־מאַכט און אָפּגעווישט פון דער מאַפּע אַלע גרויסע צענטערן פון יידישן גלות.

וויל מען קענען די שעפֿערישע סביבה, וויל מען איר פֿארהיטן פֿון פֿאַרגעסנקייט, מוז מען פֿאראייביקן און זיך באַקענען מיט אירע כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן, מיט אירע פּראָטאָטיפֿן, מיט אירע גאונים־רעפּרעזענטאַנטן — און קיין בעסערן, וויכטיקערן רעפּרעזענטאַנט פֿון אַלט־לובלין דאַרף מען אַוודאי נישט זוכן. דער מהרש״ל איז דער איינער פֿון די וויכטיקסטע מיטבויער און מיטשאַפֿער פֿון די גרויסע רעליגיעזע קולטור־ווערטן, פֿון פּויליש־יידישן דערהויבענעם לעבנס־שטייגער.

דער מהרש״ל — דאָס איז דער שטערן, וואָס האָט באַלויכטן און וועט אייביק לייכטן מיט קדושה־פֿאַרבן אין דער יידישער געשיכטע. ער איז אייניקער פֿון די שענסטע גייסטער, אין דעם רענעסאנס־פּעריאד פֿון אשכנזישן יידנטום, וואָס האָט דערגרייכט דעם העכסטן עטאַפּ אין פּוילן פֿון זעכצנטן יאָרהונדערט.

דער מהרש״ל — זיין ליכטיק געשטאַלט שיינט אַרויס אַזוי מאַיעסטעטיש אין דער ריי פֿון רבנים און פּוסקים אין יענער הערלעכער תקופֿה פֿון רבנות־אַריסטאָקראטיע: געגרינדעט ישיבות, געוויזן אַ נייעם דרך אין לערנען, אין קאָנטראַסט צו דער פֿלפּוליסטיק, וואָס האָט ביז אים דאָמינירט, ער האָט זיך אויך געלאָזט הערן מיט זיין וואָרט און שריפֿט, שאַפֿנדיק מאָנומענטאַלע ווערק אויפֿן געביט פֿון הלכה־סכאָלאַסטיק. ער האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן אַלס פֿערזן־קינסטלער, בקי אין די טיפֿע פּראָבלעמען פֿון יהדות און קבלה, גרויסער עטישער עסטעט — אַ יחיד לויט זיין זשאַנער אין אַנאַליזירן און צעגלידערן אַן ענין „לעומקה של דבר״ און עס אַרויסברענגען אין אַ רייפֿער, קרעפֿטיקער שפּראַך, מיט געשליפֿענעם סטיל טאַקע ווי ביי די גדולי ספֿרד — און דאָס איז דאָך געווען אַ זעלטנקייט ביי פּוילישע רבנים ווי גרויס זיי זאָלן נישט געווען זיין. דער מהרש״ל, ווען ער שווימט אין „ים של שלמה״, האָט באַוויזן לכל הפּחות אין דער הלכה־שאַפֿונג פֿון זיין עפּאָכע, אַריינצובערענגען קלאָרקייט, לאָגיק און טיפֿן פֿארשטאַנד, אנשטאָט די אומנאַרמאַלקייט און פֿאַרדרייטקייט, וואָס האָט באהערשט די לעבנס־פּסיכאָלאָגיע, אין יענער תקופֿה פֿון אויפֿבלי און אַנטפּלעקונג אין יידישן לעבן פֿון מזרח־אייראָפּע.

אפֿשר זענען געווען שולדיק אין דעם די אומנארמאַלע באַדינגונגען פֿון יידישן לעבן, וועלכע האָבן פֿאַרטונקלט די ליכטיקע פֿלעמלעך. דער מהרש״ל, ווי די הויכע מאָראַלישע קראפֿט, האָט זיך געשטעלט דרייסט בײַם שורש פֿון דער אַנטפּלעקונג און אַנגענומען די קאַנצעפּציע, וואָס האָט אים געגעבן סיי סטיל און סיי אמתדיקע דערקענטעניש און וואס האָט אים

געפֿירט דורך דעם „ים התלמוד" צו זיין אייגענעם „ים של שלמה" און דורך „חכמת שלמה" צו געשטאַלטיקן דעם יידישן מענטש דורך דער יידישער רעליגיע — און אַט־די דאָזיקע שטריכן אקצענטירן זיין שאַפֿן און בייטראָג צו דער רבֿנות־ליטעראַטור און צום יידישן שאַפֿן אין אַלגעמיין, און נישט וויניקער צו די יידישע קולטור־טראדיציעס מיט וועלכע ער איז געווען אַזוי שטאַרק באַהאַפֿטן, אין וועלכע ער איז געווען אַזוי שטאַרק און טיף אייגעוואָרצלט, דורך וועלכע ער האָט איבערגעגעבן אויף זיין שטייגער, זיינע פֿאַלעמישע שריפֿטן, זיינע חדושים — „אַנטפֿלעקונגען" און זיינע קאָמענטאַרן. ווי דריקט זיך אויס ר' יוסף שאול נאַטענזאָן, דער באַרימטער גאון און לעמבערגער רב אין זיין הסכמה אויף דעם „ים של שלמה" מסכת כתובות: „ומה כחי ומה חילי להלל השמש בחצי השמים, היתפאר זבוב קצוץ הכנפֿים להלל את הנשר הגדול... בעברו „בשבע ימים" (געמיינט די „ים של שלמה" טיילן אויף זיבן מסכתות) (1).

די גאונים ווי דער מהרש"ל און זיינע נאָכפֿאָלגער האָבן געמאַכט פֿוילן אַלס דאָס לאַנד פֿון תורה און יידישקייט, ווי עס פֿירט אויס ר' נתן נטע האַנאָווער אין זיין באַרימט בוך „יון מצולה" (ערשטע אויפֿלאגע, זויניציע, תי"ג): „אין אַלע לענדער, וואו יידן זענען צעזייט און צעשפּרייט... איז נישט געווען אַזויפֿיל תורה, ווי אין פּוילן".

אין זיין ספֿר באַשרייבט ר' נתן נטע האנאווער (געבוירן אין אַנהייב פֿון 17־טן יאָרהונדערט אין אָסטראָוו, תלמיד פֿון מהרש"א), דער כראָניקער און בעל מקובל, די שרעקלעכע צרות פֿון די יידן אין אוקראינע און אין פּוילן אין די פֿינצטערע יארן ת"ח און ת"ט. ער גיט אויך אַ ברייט בילד פֿון דעם גייסטיקן לעבן פֿון יידישן קיבוץ אין פּוילן אין די יאָרהונדערטער ביז די שרעקלעכע שחיטות און גזירות פֿון כמעלניצקי און זיינע קאָזאַקן־כוליגאַנעס.

און דאָ אַ וואָרט וועגן דער כראָניק און כראניקער פֿון יענער עפּאָכע ר' נתן נטע האנאוער (2).

דאָס ספֿר „יון מצולה", איז געוואָרן פֿון די פּאָפּולערסטע ספֿרים, דערשינען אין צענדליקער אויפֿלאָגעס, איבערגעזעצט אין עטלעכע אייראָפּייאישע שפּראַכן און עטלעכע איבערזעצונגען אין יידיש. די לעצטע איבערזעצונג פֿון זאב וואלף לאצקי־בערטאלדי, אין 1920, איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿון „ייוואָ" אין 1938 א. נ. „גזרות ת"ח", מיט אַן אַריינפֿיר פֿון דר. יעקב שאַצקי.

אין האנאוערס אויספֿירן איז נישט געווען קיין שום גוזמא. אין 16־טן און אין 17־טן יארהונדערט זענען געווען גרויסע תורה־צענטערס אויך אין אַנדערע יידישע קיבוצים פֿון מזרח און מערב — דער יידישער קיבוץ אין פּוילן האָט איבערגעשטיגן אַלע מיט זיין פֿלייס צו תורה לערנען און מיט די גרויסע גייסטיקע ווערטן וואָס ער האָט געשאַפֿן. נאָכן אָפּשלוס פֿון דער „גאָלדענער עפּאָכע" פֿון שפּאנישן יידנטום, האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע עפּאָכע פֿון פּוילישן יידנטום, אַזוי, אַז דאָס 16־טע י"ה ווערט באַטראַכט אַלס די גאָלדענע תקופֿה פֿון פּוילישן יידנטום.

סיבות פֿאַר אָט־דער עליה פֿון פּוילישן יידנטום זענען דאָ אַ סך. די געווינלעכע, נאַטירלעכע סיבה: דאָס פּוילישע יידנטום האָט אין משך פֿון דורות געלעבט אַ רואיק לעבן, אין פֿאַרגלייך מיט אנדערע ישובים, פֿי־נאַנציעל און מאטעריעל געווען געזיכערט, האָט עס אין דער רואיקייט אָנגעזאַמלט א שפּע פֿון גייסטיקע כוחות, וועלכע זענען געקומען צום אויס־דרוק אין מיטן פֿון 16־טן יארהונדערט.

אין יענער צייט האָט זיך דאָס פּוילישע יידנטום אַנטפּלעקט אין זיין בליענדיקן כוח און באַקומען אַ שטאַרקע השפּעה אויף די אנדערע יידישע קיבוצים. עס איז געווען די צייט, ווען דער רמ"א האָט געשריבן צו זיינעם אַ פֿריינט, וועלכער האָט זיך געגרייט צו פֿארנעמען אַ רבנות־אַמט אין אַ דייטשישער קהלה און דער רמ"א האָט אים געוואָלט אָפּרעדן פֿון פֿאָרן קיין דייטשלאנד: „ווי העלפֿט דער אויבערשטער, אַז מיר זאָלן דאָ, אין פּוילן, זיין אין אזא אייגענער לאגע ביז משיח וועט קומען".

דאָס לערנען תורה האָט דאַמאָלט געשלאָגן טיפֿע וואָרצלען אין פּוילן, וואו יעדע קהלה האָט אויסגעהאַלטן ישיבות, יעדער ראש ישיבה האָט באַ־קומען גוטע שכירות, אַזוי די מלמדים, אַזוי די ישיבה בחורים, וועלכע פֿלעגן באַקומען וואָכן־געלט. אויב אין אַ קהלה איז געווען פֿופֿציק בעלי־בתים — דערציילט אַן אַלטע כראָניק — האָבן זיי געדאַרפֿט אויסהאַלטן נישט ווייניקער פֿון 30 בחורים. אַזוי, אַז עס איז נישט געווען כמעט קיין איין יידיש הויז אין דער גאנצער פּוילישער מדינה, וואו מען האָט נישט געלערנט קיין תורה: אַדער דער בעל־הבית אַליין איז געווען אַ תורה־לער־נער אַדער זיין זון, זיין איידעם — אמווייניקסטנס דער ישיבה בחור ביים טיש, וואָס האָט אַרויסגערופֿן צו זיך אַלעמענס רעספּעקט. אין מערסטע הייזער, האָבן אַלע געקענט לערנען.

נישט געקוקט אויף דערויף, וואָס יעדע שטאָט האָט געהאַט אַ גרוי־סע צאָל לומדים פֿלעגט מען דעם ראש ישיבה צוטיילן גרויס כבוד. שפּת

און יום־טוב פֿלעגט זיין אַ מנהג, נישט אַרויסצוגיין פֿון שול, ביז דער ראש־ישיבה איז נישט ארויס דער ערשטער, נאָך אים די ישיבה בחורים און דערנאָך — גאַנץ קהל.

דער יידישער קיבוץ אין פּוילן איז געווען אַ פֿעסטונג פֿון תורה, אַ פֿעסטונג, וואָס האָט נישט געהאָט קיין גלייכן צו זיך אין דער גאנצער גלות־געשיכטע, אין אַ געוויסן זין איז דאָרט דאָס תורה־לערנען אלס „קנין רבים", אלס פֿאָלקס־זאך געשטאַנען העכער ווי אין די צייטן פֿון רש"י און תוספֿות אין צפֿון פֿראַנקרייך. לובלין איז דאַמאָלט געווען דער צענטער פֿון פּוילישן תורה־לערנען. דאָרט זענען פֿאָרגעקומען די גרויסע „וועידים" פֿון „וועד ארבע הארצות", צו וועלכן ס׳זענען געקומען די גדולי הדור, רבנים **און ראשי ישיבות און מ׳האָט פֿארהאנדלט די וויכטיקסטע פֿראָבלעמען פֿון לאנד, גייסטיקע ווי מאטעריעלע.**

דער „וועד ארבע הארצות", איז געווען די העכסטע אויטאָראטיווסטע אינסטאַנץ אין דער יידיש־אויטאָנאָמישער פּוילן און האָט עקזיסטירט אי־בער צוויי הונדערט יאר (פֿון סוף 16־טן ביזן סוף 18־טן י״ה. אַפֿילו אינעם ירידה פֿעריאד, האָט מען אויף דעם „וועד" געזאָגט דעם פּסוק „לא יסור שבט מיהודה"", ס׳וועט נישט אָפּגעטאָן ווערן אַ צעפּטער פֿון יהודה — בראשית מ״ט, י׳). זיינע תקנות, סטאַטוטן און מנהגים זענען געווען גע־זעץ, אומאָפּרעגבאַר.

דער „וועד" האָט, ווי דערמאָנט פֿריער, געפֿירט פּנקסים. די ראשי המדינה האָבן פֿאַרצייכנט זייערע פּסקי דינים און תקנות. צוליב געווייסע סיבות, זענען די פּנקסים פֿאַרלוירן געגאַנגען און געבליבן זענען בלויז דריי בלעטער פֿון אַ „פּנקס", געפֿונען אין דובנא, וואלינער קרייז (דאָס זיך־אָרט פֿון לעצטן „וועד". די דריי דפּים זענען איבערגעגעבן געווארן צו שמעון דוב־נאָוו, וועלכער האָט דאָס איבערגעגעבן צום ווילנער „ייוואָ" (יידיש וויסנ־שאַפֿטלעכן אינסטיטוט).

ישראל היילפּרין, האָט, ווי מיר האָבן אין אַ פֿריערדיקן קאַפּיטל באַ־מערקט, אויפֿן סמך פֿון אַ גרינטלעכע לאנג־יאריקע שטודיע, אויפֿן סמך פֿון פֿאַרשידענע ארכיוון און אויטענטישע מקורות פֿארפֿאסט זיין מאָנומענטל ווערק „פּנקס וועד ארבע הארצות" און דערמיט אונדז געגעבן אַ מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט זיין פֿאָרנעם און וויכטיקייט אין דער געשיכטע פֿון יידן אין מזרח־אייראָפּע.

אָזוי האָט עס אָנגעהאַלטן דאָס תורה לערנען אין גאַנץ פּוילן. די התמדה אין לערנען איז געווען זייער גרויס. די ראשי ישיבות און זייערע

תלמידים פֿלעגן ממש לערנען טאָג און נאַכט און דער תלמוד האָט גע־שפּייזט זייער גייסט, זייער נשמה; עס איז געווען די תקופֿה, וועלן די רע־ליגיעזע וועלט־באַנעמונג איז געווען די הערשנדיקע אידעאַלאָגיע אין דער געזעלשאַפֿט, נאָך מער איז דאָס געווען אין דער יידישער געזעלשאַפֿט, אין דער גלותדיקער, אומנאַרמאַלער סאָציאלער און נאַציאנאלער סטרוקטור פֿון יידישן פֿאָלק. אין רעליגיעז־סאציאלן לעבן איז געזיכעדט געוואָרן דער קיום פֿון פֿאָלק און פֿון יידישן לעבן. אין תלמוד לערנען האָבן זיי געזען דעם יסוד פֿון יידישקייט און יידיש וויסן.

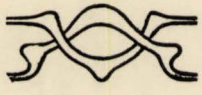
דאָס אַלץ האָט אָנגעהאַלטן ביז די כמעלניצקי־שחיטות פֿון ת״ח ות״ט, וועלן יידן אין אוקראינע און פוילן זענען אין די הונדערטער טויזנטער אויס־געשאָכטן געוואָרן, הונדערטער קהלות זענען אונטערגעגאנגען און ס׳איז פֿאר א צייט איבערגעריסן געוואָרן די גאָלדענע קייט פֿון פוילישן יידנטום — אָבער וועגן דעם בײַ אַן אנדער געלעגנהייט.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) די הסכמה איז נעחתמעט יום ה׳, ד׳ אדר ב׳ תרי״ט. אינטערעסאנט זענען אויך די הסכמות פון ר׳ יצחק אלחנן ספּעקטאָר (דאמאלט רב אין נאווהרדאק), נעחתמעט תשרי תרכ״ב און די הסכמה פון ר׳ יהושע העשל אשכנזי (לובלינער רב).

(2) זע: בן יעקב, אוצר הספרים ז. 602; א. ר. מלאכי, רושמי גזרות ת״ח, ספר השנה ליהודי אמריקה, כרך י׳ — י״א, ניו־יורק, תש״ט, ז״ז 427 — 436.

אַכטער קאַפּיטל

מהר״ם מלובלין

א

ר׳ מאיר ב״ר גדליה

אין דער אייגנאַרטיקער געשיכטע פֿון „חכמי לובלין״ אין 16־טן י״ה, פֿאַרנעמט ר׳ מאיר בן ר׳ גדליה (מהר״ם לובלין) אַן אייגנאַרטיק אָרט, אָלס רב און ראש ישיבה פֿון דער נאָך מהרש״ל תקופֿה און אָלס איינער פֿון די תלמוד־מפֿרשים און פּוסקים פֿון יענער צייט.

רבי מאיר איז געבוירן געוואָרן אין יאָר השי״ח (1558). זיין פֿאָטער, רבי גדליה, איז געווען אַן אייניקל פֿונעם באַקאַנטן מקובל און רבנישער אויטאָריטעט ר׳ אשר לעמיל (קראָקאָווער רב, נפֿטר געוואָרן אין יאָר הרצ״א) / 1 /, מחבר פֿון קבלה־ספֿר „עמק ברכה״, וועגן די סודות פֿון די תפֿלות און ברכות (2). אייניקע פֿאַרשעער האָלטן, אַז רבי אשר איז געווען רב און ראש ישיבה אין קראָקע פֿאַרן רמ״א.

דעם מהר״מס געבורט־אָרט איז נישט געווי באַקאַנט. לויט אייניקע נוסחאות איז ער געבוירן געוואָרן אין לובלין (3). געלערנט האָט ער אין קראָקע, אין דער ישיבה פֿון ר׳ יצחק הכהן שפּירא, וועלכער האָט אים אויסגעקליבן פֿאַר דעם מאַן פֿון זיין אייניקל, פֿאַר זיין טאָכטערס טאָכטער. דער מהר״ם איז געווען שטאַרק באַגייסטערט פֿאַר זיין עלטער־שוועסטער און רבי און אַ גרויסער צאָל פֿון זיינע שו״ת חתמעט ער: „הק׳ מאיר בן מהר״ר גדליה חתן המלך, הגאון מהרי״ץ כ״ץ ז״ל (4).

די פּאָפּולאַריטעט פֿון מהר״ם איז געווען זייער גרויס אין דער לומדישער וועלט. דער בעסטער באַוויז איז — צו פֿיר און צוואַנציק יאָר ווערט ער ראש ישיבה אין לובלין, פֿאַרנעמענדיק אַן אָמט, וואָס ס׳האָבן פֿאַרנומען

די גאוני הדור: ר׳ יעקב פּאָלאַק, ר׳ שלום שכנא, דער מהרש״ל, ר׳ שלמה ר׳ ליבושעס (גערופֿן דער צווייטער מהרש״ל) / 5 /, ר׳ יצחק ב״ר נטע שפּירא, ר׳ מרדכי יפֿה (6) און אַ סך אנדערע.

דער מהר״ם האָט דעם אַמט פֿון לובלינער ראש ישיבה לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. בלויז פֿינף יאָר געווען ראש ישיבה, פֿון יאָר שמ״ב ביז שמ״ז, וועו ער איז נאָך דער פּטירה פֿון זיין עלטער־שווער געווארן (אין עלטער פֿון דרייסיק יאָר), דער הויפּט־רב פֿון קראָקע און פּראָווינץ און אויך פֿאַר־נומען דעם אַמט אַלס ראש ישיבה (7).

דער מהר״ם האָט שטאַרק מצליח געווען מיטן אָנפֿירן די קראָקאָווער ישיבה. פֿון אַלע ווינקלען האָט מען געשטראָמט צום מהר״ם לערנען און גע־ניסן פֿון זיין פּלפּול, פֿון זיין טיפֿער לאָגיק, פֿון זיין הסברה און באַנע־מונג. די תלמידים האָבן אַרויסגעוויזן פֿאַרערנג צום רבין און דער רבי האָט אַרויסגעוויזן שטאַרקע ליבשאַפֿט צו די תלמידים. די ישיבה איז געווען זיין לעבנס־אידעאַל. ער איז שטענדיק געווען פֿאַרטאָן מיט דער ישיבה וועגן וועלכער ער דריקט זיך אויס מיט די הערלעכסטע ווערטער, אויפֿגע־בנדיק, צוליב איר אַנדערע וויכטיקע געזעלשאַפֿטלעכע עסקים.

ער דריקט זיך אויס אויף אַן אָרט: „הטרוד כעת בעסקי הזמנים, בלמודי התורניים האלהיים כדי לרוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והחשובה״ (8).

אָבער אויך אין קראָקע, וואו ער האָט אַזופֿיל מצליח געווען, און וואו זיין ישיבה איז געווארן די פֿאָפּולערסטע, האָט ער זיך לאַנג נישט געהאַלטן. אין יאָר שנ״ה, פֿאַרלאָזט ער קראָקע, פֿאַרנעמט דעם אַמט פֿון רב ור״מ (ריש־מתיבתא־ישיבה) אין לבוב, לעמבערג, אויפֿן אָרט פֿון באָרימטן פּוסק ר׳ יהושע פֿאלק (מחבר פֿון ספֿר „מאירת עינים״, סמ״ע, פּראָג שס״ו; דרישה ופּרישה א. א. ספֿרים).

אין לעמבערג האָט ער זיך געהאַלטן לענגער; איבער אַכצן יאָר געווען הויפּט רב און מיט גרויס כבוד. דורך אַ מערקווירדיקן פֿאַל, איז ער געווען געצוואונגען צו פֿאַרלאָזן די שטאָט. אַ טשיקאָווער עפּיזאָד, וואָס וואַרפֿט אַ ליכט אויף זיין כאַראַקטער.

עס ווערט דערציילט (9):

ווען דער מהר״מ איז אָנגעקומען קיין לבוב אַלס רב הכולל, איז דאָרט נאָך געווען ראש ישיבה ר׳ יהשע פֿאלק, ב״ר אלכסנדר הכהן, איידעם פֿון שטאָטישן גביר און פֿילאנטראָפּ ר׳ ישראל איידלש. אייגער פֿון זיינע אָנ־געזעענסטע תלמידים איז געווען ר׳ אברהם כ״ץ ראָפּאָפּאָרט שרענצלס, אַ

עם פירוש רשי ותוספות עם צירופו ערבי פסחים עם פירו׳ רשי ופירוש לשבם ותוספות

מסכת פסחים, אַרויסגעגעבן אין קאַנסקיוואַלי ביי לובלין, יאָר שכ״א—1561
/ ביבליאָטעק פֿון יידיש־טעאַלאַגישן סעמינאַר ניו־יאָרק /

גרויסער למדן, אַ מחבר, דערצו אַ רייכער פֿראַמינענטער בעל־הבית, בײַ וועמען תורה און גדולה האָט געהויזט צוזאַמען.

ר׳ אברהם כ״ץ איז אויך געווען אַ גרויסער כלל־טוער, אַ פֿרנס אינעם „וועד ד׳ ארצות״, נשיא פֿון ארץ־ישראל צדקות; גרויסער שתדלן און בכלל באַטראַכט געווארן אַלס „אחד מיוחד מיקירי לבוב״ (10).

דער דאָזיקער חשובער בעל הבית, האָט חתונה געמאַכט אַ זון און אַ טאָכטער מיט אַ ייִנגעלאַדן דעם רב אַלס „מרא דאתרא״, צווישן די חשובע געסט און מחותנים. נאָך דער סעודה, דער רב מיט דער רביצין זענען אהיימגענגען, איז זיי נאָכגעגאַנגען, אַלס אויסדרוק פֿון כבוד התורה, דער מחותן און בעל־שמחה, ר׳ אברהם שרענציל, וועמען זיי האָבן אפֿילו נישט באַמערקט.

אַנקומענדיק אין הויז אַריין, האָט די רביצין באַמערקט, אַז ר׳ אברהם האָט זיי באַגלייט; האָט זי, אין גרויס שטוינונג, זיך אָנגערופֿן צום מאַן: האָסט גאָרנישט געזען, אַז אַ גרויסער מאַן האָט דיך באַגלייט? דער מהר״ם האָט איר אויפֿן אָרט געענטפֿערט סאַרקאַסטיש און אפֿשר סתם אַזוי זיך גע־וויצלט: און זיין רבין (געמיינט דעם סמ״ע) וואָלט דען נישט געפֿאַסט מיך באַגלייטן?

זיין סארקאסטישע באַמערקונג וועגן דעם בעל הסמ״ע זאָל קומען, ווי אייניקע מיינען, צוליב דער פֿאַלעמיק וואָס דער מהר״ם האָט מיט אים געהאַט (11). די פֿאַלעמיק איז געווען צוליב אַ „גט שכיב מרע״ (וועגן אַ גט פֿון אַ קראַנקן).

אין דער שטאָט ווין, איז אַ יונגערמאַן פֿלוצלונג קראַנק געווארן, און אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין קינדער און אירע קרובים האָבן מורא געהאַט טאָמער שטאַרבט ער און זי וועט דאַרפֿן באַקומען חלוצה, האָבן זיי אים איבערגערעדט איר צו געבן אַ גט, מיט דער פֿאַרזיכערונג, אַז אויב ער וועט געזונט ווערן, וועט זי אויפֿסניי מיט אים חתונה האָבן.

וועג ער איז געזונט געווארן, האָט זי נישט געוואָלט צוריקקומען צו אים און עס איז אַנטשטאַנען אַ פֿראָבלעם פֿאַר די רבנים פֿון דור, וואָס צו פֿסקענען. דער מהר״ם איז גראָד געווען אַ פֿעטער צו דעם יונגערמאַן און מיט זיין גאַנצן אינפֿלוס זיך געשטעלט אויף זיין זייט, מבטל געמאַכט דעם „גט״, און געזאָגט, אַז די פֿרוי מוז צוריק גיין צו איר מאַן. אַ שטאַרקער קאָנספֿעקווענטער מיטהילפֿער צו אָט־דער מיינונג איז געווען ר׳ מרדכי יפֿה (דער בעל הלבושים), אַ נאָענטער איבערגעגעבענער ידיד צו דעם מהר״ב.

פֿון דער אַנדערער זייט איז געשטאַנען דער בעל הסמ״ע, וועלכער האָט מסדר געווען דעם גט און דערלויבט די פֿרוי חתונה האָבן מיט וועמען איר האָרץ גלוסט. אָלס וויכטיקסטער אַרויסהעלפֿער צום סמ״ע איז געווען דער לובלינער ר׳ יואל סירקיש. דער מחבר פֿון ב״ח, דאמאָלט לעמבערגער רב און די גרעסטע רבנים פֿון דור זענען אַרייִנגעשלעפּט געוואָרן אין דער מחלוקה, באַקאַנט, ווי דערמאָנט פֿריער, „דער ווינער גט״. לויטן חיד״א, אין זיין „שם הגדולים״, האָט דאָס גורם געווען, דער מהר״ם זאָל מוזן פֿאַרלאָזן לעמבערג און די שנאה צווישן מהר״ם און סמ״ע איז פֿאַרשטאַרקט געוואָרן און איבערגעגאַנגען צו זייערע נאָכפֿאָלגער און פֿאַרערער. ר׳ יהושע פֿאלק איז געווען באַרימט אין דער רבנישער וועלט. ער האָט אַ סך געווירקט ביים„ וועד ד׳ ארצות״ און געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין לעמבערג, נישט זייענדיק אָרטיקער רב.

ער איז איבער אַ פּערטל יאָרהונדערט אויסגעהאַלטן געוואָרן פֿון זיין שוועָר, וועלכער האָט אויך אויסגעהאַלטן זיין ישיבה און די תלמידי חכמים וואָס זענען געקומען לערנען צו זיין איידעם, בעת ער האָט געאַרבעט אויף זיינע ספֿרים.

אין זיין צייט זענען די אָפּיציעלע רבנים אין לעמבערג געווען: דער מהר״ם און ר׳ יוסף קאָזי. ביז דער מחלוקה, איז ער געווען אין דער נאָענטסטער פֿריינטשאַפֿט מיט דעם שטאָט־רב (12).

ר׳ אברהם שרענצילס, זיין תלמיד, האָט נאָך געהערט די דאָזיקע ווערטער, וועלכע ער האָט באַטראַכט פֿאַר אַ באַלייִדיקונג און גאַווהדיקייט און באַלד נאָך דער חתונה געפֿונען די גרויסע אסיפֿה אויף וועלכער ס׳זענען אנווועזנד געווען די שענסטע בעלי בתים פֿון לעמבערג און אויך פֿאַרשטייער פֿון „וועד ד׳ ארצות״.

אין זיין אָנקלאָגע האָט ר׳ אברהם שרענצילס אויסגערופֿן: מיין כבוד בין איך מוחל, כ׳בין אָבער נישט מוחל דעם כבוד פֿון מיין רבין.

עס איז אָנטשטאַנען אַ שאַרפּע מחלוקה. אַ גרויסער טייל פֿון דער לעמבערגער קהלה האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון מהר״ם און אים פֿאַרטיידיקט. עס איז געקומען די אינטערוועניע פֿון דער רעגירונג. די אָפֿיציעלע רעגירונגס־אינסטאַנצן האָבן, ווי שטענדיק, זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון די רייכע און תקיפֿים און אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, דער מהר״ם זאָל מאָמענטאַל פֿאַרלאָזן די שטאָט. די גזירה איז אַרויס ערב שבת (13).

פון לעמבערג איז ער צוריק אַוועק קיין לובלין, וואו דער כסא הרבנות איז דאַמאָלט געווען פריי און ער איז צום צווייטן מאָל, אין יאָר שע״ג, אויפגענומען געוואָרן אַלס רב און ראש־ישיבה.

דריי יאָר איז דער מהר״ם געווען רב אין לובלין. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר שע״ו (1616), אין לובלין — אָבער ביז היינט צו טאָג איז זיין מצבה און קבר אומבאַקאַנט.

דער היסטאָריקער פון לובלין, שלמה ברוך ניסנבוים, שרייבט וועגן מהר״מס פטירה (14): „כפי המקובל לנו, נפטר בעירנו בשנת שע״ו ולדאבון נפשנו מקום קברו נעלם מאתנו, ובלי תפונה מצבתו היתה טרף לשני הזמן״ (ווי ס׳איז בייַ אונדז אַנגענומען איז ער געשטאָרבן אין אונדזער שטאָט אין יאָר שע״ו, און צו אונדזער גרויס באַדויערן איז זיין קבר פאַרהוילן און איז דורך די צייט־געשעענישן פאַרניכטעט געוואָרן).

י. לעווינשטיין (15) האַלט אויך, אַז די מצבה איז אומבאַקאַנט, און אַז די מהר״ם־מצבה, וואָס געפינט זיך אין לובלין, איז פון אַן אנדערן מהר״ם, דעם איידעם פון רבין ר׳ העשל (בייַם ערשטן זיווג: איידעם פון ט״ז), וועלכער איז נפטר געוואָרן אין יאר תפ״ג.

אַנדערע ציטירן פון א חברה קדישא פנקס אין וועלכן עס זאָל זיין פאַרצייכנט וועגן מהר״ם:

„ונשמת האלוף הגאון מ״ו ר״מ מ״ה כמהר״ר מאיר בן גדליה, יום ד׳ י״ו אייר, שע״ו לפ״ק, אחרי מות וקדושים בעיר לובלין״.

אייניקע ציטירן אַפילו אַן עפיטאַפיע אויף זיין מצבה (16), וואָס האָט זיך געלייענט:

„מ׳ ש׳ י׳ ח׳ ה׳ א׳ ב׳ י׳ (לפ״ק)
רכב ישראל ופרשיו, מאיר לארץ וקדושיו, אור חכמים וישרים, יחיד בדורנו בכל עברים, ראש לועד הנבחרים, ביום רביעי נטלו המאורים נר לדור דורים, גם שר למאיר ובא קרא עלינו חושך יום בצהרים, דבר ודין, קשה וחמורים, לו הקריבו להשיב בסברים ידו הגדולה הראה בחכמת סתרים, הרביץ תורה והעמידה בהדורים, וי לנו! בחודש זיו הורם העטרה מכל המורם, מורנו ורבנו רבן של כל בני הגולה, מוהר״ר מאיר זצלה״ה ב״ר גדליה האב״ד ור״מ דקהלתנו, לסדר אחרי מות קדושים, קדושתו ופרישתו יזכר ויגן עלינו, יסופר לדור אחרון, שקול כמשה ואהרן, תנצב״ה״.

ווען מען זאָל דעשיפֿרירן די דאָזיקע אותיות וועט אויפֿטויכן זייער אמתער זין, פֿארשטענדלעך אַ גרויסע פּערזענלעכקייט פֿון 16־טן י"ה וועמעס גייסטיקע זין און אייניקלעך האָבן געצויגן דעם וויטערדיקן קיום און דעם נישט איבערריייסנדיקן המשך.

די וועלט ווירקן פֿאַר קאָנטעמפּלאַציע און פֿאַר באַהעפֿטן זיך אויפֿן מאָמענט מיט דער אייביקייט פֿון אַ וועלט איבער וועלכער עס שוועבט דער אָטעם פֿון דורות. זיי זענען אָבער דאָך צו שיין, צו סטיליסטיש געשריבן און פּאַסן זיך בכלל נישט צום מצבה־נוסח.

דריי זין און איין טאָכטער האָט דער מהר"ם איבערגעלאָזט:

1/ ר' גדליה, דער אַרויסגעבער און הקדמה־שרייבער פֿון מהר"מ׳ס ספֿרים. אין דער „הקדמת בן הגאון המחבר", צו דעם ספֿר „שאלות ותשובות מהר"ם", אָדער ווי ער רופֿט דעם ספֿר „מנהיר עיני חכמים בהלכה", שילדערט ער הערלעך די גרויסקייט פֿון פּאָטער, דעם „ארי שבחבורה", וועלכער האָט אין עלטער פֿון קנאַפּע דרייסיק פֿאַרנומען די רבנות־שטול אין דער „עיר ואם בישראל המעטירה, קראָקאָ הבירה". ער שילדערט ווי טיף און דאָך קלאָר זיין לערנען איז געווען און דעריבער איז ער געוואָרן דער רבי פֿון אומצייליקע תלמידים און דער אויטאָריטעט פֿאַר רבנים פֿון נאָענט און ווייט: „האדם הגדול בענקים, נשמע למרחקים, המאור הגדול באור תורתו, על כנפי הארץ שמועתו. רבי מאיר זצ"ל המאיר לארץ. אך בעונותינו יצא מן העולם בימים מעטים וצעירים, ונח כד הוא נ"ח ובא השמש בצהרים" (דער מהרם איז נפֿטר געוואָרן אין עלטער פֿון 58 יאָר).

ר' גדליה האָט אַ לענגערער צייט געוואוינט אין לובלין, נאָכדעם געוואָרן רב אין לובאָמל, וואו ער איז נפֿטר געוואָרן אין יאָר שפ"א (1621).

ב/ ר' יצחק, געטראָגן דעם זיידנס נאָמען, ער איז נפֿטר געוואָרן אין קראָקע, אין יאָר שפ"ג. אויף זיין מצבה זענען אויסגעקריצט געוואָרן די וועטער (17):

ויגוע יצחק זקן ושבע ימים
בשנת שפ"ג לפ"ק
נתבקש לישיבה של מעלה למרומים
יד ושם הי' לו בשבע חכמות הרמים
והעמיד תלמידים רבים שמו נודע בכל העולם
שפירא ויאה אמרי'.

ר׳ יצחק האָט געשריבן אַ פּאָעטישן פּראָלאָג צו די „שו״ת מהר״ם לובלין״, אַנהייבנדיק מיט די פּאַראַפֿראַזירטע פּערזן:

הטו אזניכם ושמעו
תנו לבבכם ודעו
שאו עיניכם וראו

און אין דער געגראַמטער פּאָעמע, לויטן דעמאָלטיקן סטיל, באַזינגען דעם פּאָטערס שאָפֿן און אין די אָנהייבן געגעבן דעם פּאָטערס און זיין אייגענעם נאָמען.

ג/ ר׳ אהרן, רב אין טולטשין — די מערסט־געליטענע שטאָט אין די ת״ח־ות״ט־יאָרן. וועגן אים דערציילט האָאָווער אין „יון מצולה״:

„זיי האָבן געגומען פֿון דאָרט צען רבנים, געבינדן אין קייטן און פֿאָרמאַכט אונטער אַ וואַך. זיי זענען נאָכדעם באַפֿרייט געוואָרן פֿאַר צען טויזנט גילדן אויסלייז־געלט. צווישן זיי האָט זיך געפֿונען ר׳ אהרן, זון פֿונעם גאון מהר״ם״,

די טאָכטער איז געווען די פֿרוי פֿונעם באָוואוסטן לעמבערגער רב ר׳ יוסף. זייער אייניקל ר׳ עזריאל בן אליהו פֿון קאָנסטאַנטין איז דער מחבר פֿון אַ צאָל ספֿרים: „ריח ניחוח״ — אויף דער סוגיא „ריחא מלתא״, באַ־האַנדלנדיק דעם פּראָבלעם, צי געשמאַק איז אַ קאָנקרעטע זאַך; „פּתח עינים״, חידושים און ביאורים אויף איניקע מסכתות (וואַרשע, תר״ז); „יראה לעינים״ אויף דער הגדה של פּסח; „לראות מהרה״, שו״ת א. אַ.

די מהר״ם־ביאָגראַפֿן דערמאָנען נאָך אַ טאָכטער (18), די פֿרוי פֿון ר׳ אברהם ב״ר ליפּמאַן (נפֿטר געוואָרן תמ״ו), ס׳איז אָבער נישטאָ קיין מקור אין זיין פֿאָמיליע־כראָניק. ס׳וועט אין ערגעץ נישט דערמאָנט, אַז דער מהר״ם זאָל געווען האָבן נאָך אַן איידעם.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) קראָקויער רב, נפֿטר הרצ״ח, זע „עיר הצדק״ וועגן די גדולי קראָקע.

(2) ער וועט דערמאָנט אין „תורת העולה״, חלק ג׳, פּרק ד׳ און אין שו״ת מהר״ם לובלין, סימן פ״ג.

(2) ה. נרעץ, „קורות היהודים", י' ז. נ"ט.

(4) שמעון משה האנעס „תולדות הפוסקים", ז. 366. חיד"א האט דא אוודאי נע־מאכט א טעות, שרייבנדיק, אז ר' יצחק איז נעמיינט, דער איידעם פון מהר"ל מפראג; דער לעצטער איז קיינמאל נישט נעווען רב אין קראקע.

(5) ער ווערט דערמאנט אין „שאלות ותשובות מהרש"ל", סימן ע"ט; מהר"ם לובלין, שאלה נ'; אייניקע מאל אין של"ה, און אין אנדערע מקומות.

(6) לויט י. לעווינשטיין „לקורות היהודים בלובלין", ז. 131, איז ער נעקומען קיין לובלין אלס רב אין יאר שמ"ח, א יאר נאכן מהר"ם לובלין. ס'איז אבער אנגענומען, אז דער מהר"ם איז נעווען זיין נאכפאלגער, זייענדיק אין לובלין ביז זיין פטירה אין יאר 1616. זע, באלאבאן ז. 46.

(7) זע, הקדמה צו „שו"ת מהר"ם", פון זיין זון ר' גדליה.
הרכבי ווייזט אן, אז ר' מרדכי יפה איז נישט נעווען רב אין לובלין אין יאר שמ"ח — דאמאלט איז ער נעווען אין פוזנאן, ווי עס ווייזט די חתימה זיינע אויפן פסק פון מהר"ל אין „נתיבות עולם", פרק ט' נתיב הלשון, זע דאַרט, ז"ו 131 — 132.

(8) שו"ת, דאַרט, סימן י"ט, ס"א, פ'; אויך אין „עיר הצדק".

(9) ווי כראניקער פון לעמבערג גיבן איבער, האט מען דעם „אינצידענט" נעפונען פארשריבן אינעם פנקס פון דער ארטיקער חברה קדישא.

(10) זע, קרול: „ערים ואמהות בישראל", תל אביב, ז"ו 320 — 319.

אברהם שרענצעלס, ווען פולער נאמען איז נעווען אברהם בן ישראל יחיאל כ"ץ ראפאפארט, איז דער „נאון מפורסם" פון לבוב, מחבר פון ספר שו"ת איתן האזרחי, (אסטראה, תקנ"ו), און באוואוסטער טויער אין „וועד ד' ארצות", זע ישראל היילפרין פנקס וועד ארבע ארצות, ירושלים, תש"ה ז"ו 50, 66 — 67, 74, 220, 519. זע אויך: בן יעקב, א' 681, ז. 35.

(11) האנעס „תולדות הפוסקים", ז. 368.

(12) דער מחבר פון די ספרים „סמ""ע און „דרישה ופרישה" איז נעווען שטארק באליבט אין לעמבערג. ער איז נפטר נעווארן אין יאר שע"ד — 1614. אויף זיין מצבה זענען אויסגעקריצט נעווארן די ווערטער: „עשה צדקות ונדיבות ותיקון תקנות לדורו".

(13) זע: מצבת קודש, תולדות גדולי לבוב, קרול, ערים ואמהות א' ז. 313.

(14) לקורות היהודים בלובלין, ז. 31.

(15) דאַרט, ז. 130, באריכות.

(16) שלמה באבער, דאַרט, ז. 165; האנעס „תולדות הפוסקים", ז"ו 366 — 367.
(17) אייזנשטאט „דעת קדושים"; „יתרון דעת", ז. 25.

18) לעווינשטיין, דאַרט, דאַרט, און איז הנרן.

/ 0 /

ב

ישיבה און תלמידים פון מהר״ם

מיט האַרץ און נשמה — מיט אַלע רמ״ח אברים איז דער מהר״ם גע־ווען איבערגעגעבן דער ישיבה. ווי שטרענג ער האָט זיך באַצויגן צו די רבנים פון דור, אַזוי מילד־טאָלעראַנט איז ער געווען צו זיינע תלמידים. ער האָט אָנגעוועגדט אַלע זיינע כוחות אויף צו פֿאַרוואַנדלען די ישיבה אין גרעסטן תורה־צענטער, לויט די דאַמאָלטיקע באַגריפֿן און לויטן דאַמאָלטיקן פֿאָרנעם. ער איז גאָרנישט מגזם, וועט ער רעדט פון זיין ישיבה אַלס „ישיבה גדולה, רמה ונשאה״ (1), פון וועלכער ס׳קומען אַרויס „ראשי ישיבות ומורי הוראה בישראל״ (2), ווייל כמעט אַלע מורי הוראה און ישיבה־אָנ־פֿירער זענען געווען זיינע תלמידים.

עס איז אוממעגלעך אויסצורעכענען אַלע זיינע תלמידים. גענוג צו דער־מאָנען אייניקע פון זיי:

א/ דער באַרימטער קראָקויער רב ר׳ יהושע העשל, מחבר פון „מגיני שלמה״ (ערשטע אויסגאָבע, אמסטאַרדאַם, תע״ה) /3/.

ב/ ר׳ אברהם בן ר׳ בנימין אהרן, מחבר פֿונעם באַרימטן הלכה־ספֿר „משאת בנימין״, ערשטע אויפֿלאַגע, קראָקע, שצ״ג (4).

ג/ דער גאון און מקובל ר׳ ישעיה בן ר׳ אברהם הלוי הורוויץ (של״ה).

ד/ באַרימטער ראש ישיבה ר׳ זאַנוול.

ה/ ר׳נתן שפירא (5), מחבר פון אַ סך ספֿרים איז נגלה און נסתר.

ו/ ר׳ דוד טעביל שפירא, פון די באַוואוסטע קראָקויער דיינים.

ז/ ר׳ יעקב פינטשעווער.

ח/ זיין איידעם, ר׳ משה ווילנער, מחבר פון ספֿר „חלקת מחוקק״.

ט/ ר׳ מאיר כ״ץ, רב אין אמסטיבאווי, ליטע, פֿאָטער פון ר׳ שבתי, מחבר פון ש״ך.

י/ ר׳ אפֿרים זלמן שור, בן ר׳ נפֿתלי, באַרימטער מחבר פֿונעם הלכה־ספֿר „תבואת שור״, אַ קיצור פון שלחן ערוך, אָפּשטאַמיקער פון ר׳ יוסף בכור שור, אייניער פון די בעלי התוספֿות, איידעם פון לעגענדאַרן שאול וואל פון בריסק און לובלין (6).

י״א/ מהר״ם ווייל שטיללונגען (7).

י״ב/ ר׳ גדליה ב״ר שלמה ליפשיץ, דער מחבר פֿון ספֿר „עץ שתול״ אַ פּירוש אויפֿן ספֿר העיקרים פֿון ר׳ יוסף אלבו, איינגעטיילט אין צוויי טיילן: 1) „שרשים״ און 2) „ענפֿים״, געדרוקט צום ערשטן מאָל אין וועניציע אין יאָר שע״ח.

ר׳ גדליה איז אויך געווען אַ קרוב צום מהר״ם, ער האָט צוזאַמענגעשטעלט די „מפֿתחות״ (אינהאַלטספֿאַרצייכעניש) צו די „שו״ת מהר״ם״. מסתמא אויך געהאָלפֿן רעדאַגירן די ערשטע אויפֿלאַגע (וועניציע, שע״ח־ט׳ — 9־1628) / 8 /. די „מפֿתחות״ קומען צום סוף פֿון ספֿר און זיין אַריינפֿיר דריקט זיך אויס דער מחבר:

„שערי תשובה לא נגעלו, כי המפֿתח לפֿתחי תשובה מועילו, ואף כי חדל לעשות את הפֿתח כתיקונו במפֿעלו, אמרתי לעשות כבראשונה, להורות הדרך להורים ומורים, וכמאָז כן עתה פֿתחו שערים״.

י״ג/ ר׳ מרדכי פֿון שעברעשין, זון פֿון ר׳ נפֿתלי הירש פֿון קרעזמיר. ער איז געווען איינער פֿון די אַנגעזעענסטע תלמידים פֿון מהר״ם (9) און באַ רימט אַלס רב און מחבר פֿון די ספֿרים „קטרת המזבח״ (אמסטאַרדם ת״פֿ) און „קטרת הסמנים״ אויף די תרגומים (אמסטערדאַם תל״א). ער איז נפֿטר געווואָרן אין די יאָרן תל״א־תל־ז — 6־1671.

ווי געזאָגט, איז דער מהר״ם געווען זייער שטרענג צו די רבנים פֿון דור און איז געווען זייער מילד און צוגעלאָזן צו זיינע תלמידים, וועלכע האָבן זיך צוגעטוליעט צו אים. די ישיבה פֿון מהר״ם האָט מיט זיך פֿאָרגעשטעלט די בעסטע תלמידים. דאָס לערנען איז אַנגעגאַנגען מיט אויסערגעווייגלעכן פֿלייס און התמדה. די תלמידים האָבן זיך צוגעהערט צום רבין מיט גרויס נייגעריקייט און פֿאַרטיידיקט זייער רבין קעגן די גאונים פֿון דור, וועלכע האָבן נישט געווואָלט צושטימען צום דרך פֿון זיין לערנען, האָבן געוואָגט אָפּצופֿרעגן זיינע פּסקים.

ווי אַ מחבר, האָט דער מהר״ם בייגעטראָגן עטלעכע וויכטיקע ווערק:

א/ „מאיר עיני חכמים״ — חדושים ובאורים, דאָס גרעסטע און וויכטיקסטע ספֿר פֿון אים, קאָמענטאַרן אויף תלמוד, רש״י און תוספֿות. דערשינען צום ערשטן מאָל אין יאָר שע״ט, יום ב׳, י׳ ניסן, שנת „שמחו בה״. די לעצטע(באַזונדערע אויסגאַבע — ווילנע והוראָדנא תקצ״ד. פֿון דאַמאָלט אָן געדרוקט אין די ש״ס־אויסגאַבעס, צוזאַמען מיטן מהרש״א און מהרש״ל.

ב/ „מנהיר עני חכמים״, 140 שאלות ותשובות, וויניציאה שע״ח.

ג/ „מאור הגדול", קאָמענטאַרן אויף די פֿיר טורים שולחן ערוך. דער ספֿר ווערט אַ סך ציטירט פֿון פּוסקים און מפֿרשים.

ד/ „מאור הקטן" — קאָמענטאַרן אויפֿן הלכה־ספֿר „שערי דורא" פֿון ר׳ יצחק בן דורא (דער שערי דורא איז געדרוקט געווארן אין יאָר רצ״ד. דער מהרש״ל האָט אויך אַ קאָמענטאַר א. נ. „עטרת שלמה").

ה/ „גר מצוה" — קאָמענטאַרן אויפֿן „ספֿר מצוות גדול (סמ״ג), פֿון ר׳ משה ב״ר יעקב מקוצי, וועגן אַלע מצוות פֿון דער תורה, געטיילט אין צוויי חלקים: ערשטער חלק — אַלע מצוות עשה; צווייטער חלק — אַלע מצוות לא תעשה.

ו/ תורה אור — דרשות אויף די סדרות פֿון דער תורה.

ז/ „אור שבעת הימים" — אַ גאָר גרויס און אינהאַלטסרייך ספֿר וועגן די מולדות, ימים טובים און תקופֿות פֿון יאָר. ער ווייזט אַרויס גרויס בקיאות און קלאָרקייט אויפֿן געביט פֿון אסטראָנאָמיע און „קביעתא דירחא".

דער דאָזיקער ספֿר איז געבליבן אַ נישט פֿאַרענדיקטער מאנוסקריפּט. ווי דער זון זיינער דערציילט, אין דער הקדמה צו די „שו״ת מהר״ם", האָט ער נישט פֿאַרענדיקט די דאָזיקע וויכטיקע און זעלטענע אַרבעט — די סיבה: „כי לקח אותו אלקים באמצע זמן חבורו".

דער שער־בלאַט פֿון „שו״ת מהר״ם לובלין" (דריטע אויפֿלאַגע, וואַר־שע, תרמ״א — 1881) דערציילט וועגן דער גרויסקייט פֿון מהר״ם, — וועגן דער וויכטיקייט פֿון ספֿר „מנהיר עיני חכמים בהלכה" (10), און אַז דאָס ספֿר ווערט איבערגעדרוקט צוליב דעם, ווייל פֿון די ערשטע אויסגאַבעס איז כמעט נישט בנמצא.

דער באָרימטער גאון און מחבר פֿון ספֿר „שאגת אריה", ר׳ ארי׳ ליב, רב אין מיץ, שרייבט אין דער מיץ־אויסגאַבע פֿון יאָר תקכ״ט, אַז מיט זיין ספֿר שו״ת האָט ער ממש ליכטיק געמאַכט דאָס בית המדרש: „גליה לדרעיה ונפל נהורא בבי מדרשא כשמש בצהרים".

דער זון, ר׳ גדליה, אין זיין באַגייסטערטע הקדמה, טיילט אין די ווערק פֿון מהר״ם לויט דער מנורה מיט זיבן ליכט:

דאָס ערשטע ליכטל, איז זיין קאָמענטאַר אויף תורה שבעל פּה;

דאָס צווייטע ליכטל — די שאלות ותשובות אויף פֿאַרשידענע הלכה־געגנשטאנדן;

דאָס דריטע ליכטל — זיין ספֿר מאור הגדול, באַמערקונגען און צו־גאָבן צו די פֿיר טורים פֿון שלחן ערוך;

דאָס פֿערטע ליכטל — המאור הקטן — דערקלערונגען צום ספֿר שערי דורא:

דאָס פֿינפֿטע ליכטל — „נר מצוה״, אַ פֿירוש אויפֿן סמ״ג:

דאָס זעקסטע ליכטל — דרשות ביי פֿאַרשידענע געלעגנהייטן און ספּעציעל לויטן סדר פֿון דער וואָך:

דאָס זיבעטע ליכטל — אַ גרויס ווערק, וואָס האָט איינגעשלאָסן אַן אַרומנעמענדיקע אַרבעט אויף תורה שבכתב און תורה שבעל פה, באַגלייט מיט אַלע וויכטיקע יידישע מנהגים און טראַדיציעס. די אַרבעט איז נישט פֿאַרענדיקט געוואָרן: „כי לקח אותו אלהים״ (11).

דער זון טיטולירט אים מיט דעם צוגעפּאַסטן אויסדרוק אין תלמוד (עירובין י״ג ע״ב) „תנא לא ר׳ מאיר שמו אלא ר׳ נהוראי ולמה נקרא ר׳ מאיר — שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה ולא ר׳ נהוראי שמו אלא ר׳ נחמיה... ולמה נקרא שמו ר׳ נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה״. ער איז געווען דער ר׳ מאיר, וואָס האָט ליכטיק און קלאָר געמאַכט די שוועריקייטן אין דער פֿולסטער ליכט דעם מקור פֿון יידישן דין און געהאַט דערפֿאָלג אויפֿצושטעלן די אמתע נאָכפֿאָלגער, לומדים בעלי הוראה.

אין „פּנקס״ באנד 1 (1927 — 1928), פֿון יידיש־וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, ווייזט אַן דער ביבליאָגראַף און קולטור פֿאָרשער יצחק ריבקינד אויף אַ זייער אַן אינטערעסאַנטן מאנוסקריפּט א. נ. „ויברך דוד״, אַ זאַמלונג פֿון שאלות ותשובות ואגר(ו)ת... צווישן וועלכע ער האָט אָנגעטראָפֿן „אַ קונטרס פֿון חדושי תורה פֿון מהר״ם מלובלינס (1554 — 1616) אַ תלמיד אינגאַנצן געשריבן אין יידיש״.

י. ר. שרייבט צוו״א:

„פֿון פֿאַרשידענע נאָטיצן איז צו זען, אַז מיר האָבן צו טאָן מיט אַ טריין תלמיד. וואָס איז נאָכגעגאַנגען זיין רבין אומעטום...״

„... די חדושי־תורה וואס איז פֿון אים געזאַגט געוואָרן אין יידיש אין זייַנע ישיבות, ענדע 16־טן און אָנהויב 17־טן י״ה פֿאַרשטאַרקן נאָך מער דובנאָוס באַוויזן וועגן יידיש אַלס אומגאנגס־שפּראַך פֿון די יידן אין ליטע און פּוילן אין יענער צייט״

אין די שאלות ותשובות וועלן באַהאַנדלט די פֿאַרשידנסטע פֿראַבלעמען אין יידישן לעבן לויטן הלכה־שטאַנדפּונקט, דיני ממונות (יורידיש־פֿינאנציעלע אורטיילן) און הלכות אישות (פֿאַמיליע פֿראַבלעמען), געזעלשאַפֿטלעכע און רעליגיעזע, כשרות, איסור והיתר א. א. וו.

עס איז כמעט אַן אוממעגלעכקייט אויסצורעכענען די אַלע געגנשטאַנדן, וועלכע ווערן תורהדיק פֿאַרענטפֿערט אַזוי קלאָר דורכן מהר"ם.

מיר ווילן דאָ אָבער דערמאָנען אַ מערקווירדיקן פֿאַל אין די שו"ת מהר"ם לובלין, אַ געשעעניש, וואָס איז פֿון אייניקע פֿאַרשער באַרירט געוואָרן, וואָס איז אומגעהויער וויכטיק און אינטערעסאַנט. די אויפֿמערק־זאמקייט צו אָט־דעם פֿאַל איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן פֿון ר' דוד פֿרענ־קיל (12), ער האָט אויסגעפֿונען, אויפֿן סמך פֿון כתב־יד שו"ת „זקני יהודה", פֿון ר' יהודה ארי' מאַדענאָ, אַז פֿון סימן י"ג שו"ת מהר"ם, האָט מען אַרויסגענומען אַ גאַנצן זאַץ און איבערגעדרוקט דאָס גאַנצע זייטל.

יצחק ריבקינד, אין זיין אָפּהאַנדלונג „דקדוקי ספֿרים" (13), גיט אונדז אַ געוויע אָפּהאַנדלונג, דעם אינהאַלט פֿון די אַכט אויסגעמעקטע שורות און די סיבה פֿון אָט־דער אייגענער צענזור איבער דער תשובה פֿון מהר"ם. ער פֿאַרעפֿנטלעכט צום ערשטן מאָל אַ פֿאַטאָסטאַט פֿון דעם דף י"ד אין אַן אויסגאַבע אין וועלכע דעם קריטיקערס האַנט האָט נאָך קיין שליטה נישט געהאַט.

אין דעם סימן י"ג, ווערט באַהאַנדלט די מחלוקה צווישן די אי־טאַליענישע רבנים, ר' אשר גראסיט און ר' רפֿאל צוידאָל, אַ מחלוקה צוליב וועלכער ס'זענען לויט דער מליצה פֿון מאַדענא אַ סך פֿעדערס צעבראָכן („על אשר כמה קולמוסים נשתברו"). די מחלוקה האָט דערגרייכט פֿון אי־טאַליע צום מהר"ם און דער לעצטער דערהערנדיק די „חרופֿין וגידופֿין המענין את נפֿש שומען", האָט זיך נישט צוריקגעהאַלטן פֿון זאָגן זיין וואָרט און אויף זיין שאַרפֿן שטייגער.

שרייבט י. ר.:

„וועז דער זון פֿון מהר"ם, ר' גדליה פֿון לובלין, האָט זיך פֿארנומען מיט די תשובות פֿון זיין פֿאָטער אין וועלכע ער האָט זיך פֿאַרטאָן — ווי־עס זאָגט דערויף עדות דער בעל־מגיה ר' אברהם ב"ר שלמה חיים חבר טוב — „ועשה בכל כחו ואונו לנקותו וללבנו", האָט ער, פֿארשטענדלעך אַריינגענומען אויך די שאלה י"ג, ווי זי איז אַרויס פֿון מחברס פֿעדער. זענען געקומען מיט פֿאַרוואורפֿן און פֿאראורטיילן די קינדער פֿון ר' אשר גראָסיט, אַז ביים סוף פֿון דער תשובה איז ער „מטיח דברים ונותן דופי ותפֿלה רבה באביהם". די יורשים האָבן געטענהט: צו וואָס זאָל מען היינט אויפֿוועקן אַן אַלטע מחלוקה „ולספֿר בגנאי צורבא מדרבנן אחרי מות קדושים בעט ברזל".

און ווייטער:

„צוליב דעם — פֿאַרצייכנט ר׳ יהודה אריה מאדענא (ריא״ם) אין זיין זאמלונג „זקני יהודה״: „צוזאַמען מיט פֿרייַנט... האָבן מיר זיך באַמיט אי־בערצודרוקן און רעדאַקטירן דעם דף י״ד („יחד עם עמיתנו אלפי בתורה השתדלנו לחזור ולהדפיס הדף הנ״ל ולהשמיט מן התשובה הנ״ל כל דברי דופי מדובר על החכם הנ״ל וגזרנו על כל מי שהיה בידו מהספרים הנ״ל שיביא אותו דף י״ד ויחליפנו וימיר אותו רע בטוב״).

מאַדענא האָט געמיינט, אַז דערמיט, דורך זיין גזירה, איז דער דף אינגאַנצן פֿאַרניכטעט געוואָרן און די שפּעטערע אויפֿלאגעס וועלן בלויז האָבן פֿאַר זיך דעם שטרענג רעדאקטירטן און באַאַרבעטן שלוס פֿון שאלה י״ג. ער דריקט זיך אויס מיט אויטאָריטאַטיווער רעכט, אַז אויב ס׳וועט זיך בײַ אימיצן געפֿינען „אחד מהדפּים הנ״ל הראשונים שהודפסו מספרים בגנאי כמוהר״ר אשר הנ״ל אנחנו מודיעים לו את אשר נגזר עליו מאתנו להיות למאכולת אש לסבות האמורות וכל המחזיק יחטא ואשם״.

י. ר. שרייבט ווייטער, וועגן אָט־דעם אינטערעסאַנטן פֿאַל אין דער געשיכטע פֿון דרוק־וועזן און רבנות־ליטעראַטור, און מיר דערלויבן זיך ציטירן (אין יידישער איבערזעצונג):

„ר״ד פֿרענקיל, דריקט אויס די האָפֿענונג, אַז עס זענען זיכער פֿאַר־בליבן אייניקע עקזעמפּליאַרן מיטן אָריגינאַלן „דף״, און ריכטיק, מיין פֿרייַנט, ר׳ חיים ליבערמאַן האָט מיר געלאָזט וויסן, אַז אין דער ספֿרים קאַלעק־ציע פֿון ליבאַוויטשער רבי, געפֿינט זיך אַזאַ עקזעמפּליאַר״.

י. ר. גיט דערבײַ אַ פֿאַטאָסטאַט פֿון דער גאַנצער זייט י״ד (שאלה י״ג) און אַן איבערדרוק פֿון די אַכט און אַ האַלבע שורות:

„והאיש הגראסיטו המוציא דבה על הקדושי׳ אשר בארץ
המה ועל רבו שלמדו חכמה כניכר מכותל הכתבים של
כל חכמי וגאוני איטליא יצ״ו בר נידוי הוא כמעשי דההוא
תלמיד בתשובת הרשב״א סי׳ ת״ם ובהיות שרצה לפרוק
עדי ועטרת מלכו ולהולמה בראשו בכן מדה כנגד מדה
יוסר המצנפת ויורם עטרה מראשו באם כן הוא שהיה
מוכתר בכת׳ דאוריית׳ ויחולו על ראשו כל אותן העונשי׳
שהטילו עליו חכמי איטאליא יצ״ו עד שיוד׳ על פשעיו ושב
ורפ״א ל״ו וכל ישראל יהיו נקיים״.

ער באַמערקט אויך, אַז אויסער די שורות איז נאָך פֿריער אַרויסגע־לאָזט געוואָרן דער אויסדרוק: „ואם כן לפי דברי אותו המוציא דבה״ און

געענדערט געוואָרן אויף „ואם כן לפי דברים אלה". אויך דער שלוס און חתימה איז געענדערט געוואָרן, אויפן אָרט: „אני הוא המדבר באמת וצדק לקנא קנאת צבאות ותורתו הקדושה", האָט מען געשטעלט „אני הוא המדבר באמת ובמשפט ובצדק לכבוד ד' ותורתו הקדושה". דאָס איז אַוודאי געטאָן געוואָרן אָפצושוואַכן די שארפקייט און פֿארביטערטקייט און כדי אויסצו גלייכן די שורות, צוליב וועלכע ס'זענען געמאַכט געוואָרן נאָך שינויים (14).

יעדנפֿאַלס, זעט מען די ווירקונג פֿון מהר"ם, די שאַרפֿע שטעלונג פֿון מהר"ם, נישט אַרויסווייזנדיק קיין נשיאות פּנים, קיין צוריקגעהאַלטנקייט און אַז צוליב דער שארפקייט אַפֿילו מיט דער פּען האָט מען רעווידירט און רעדאקטירט זיינס אַ תשובה צוליבן אינטערעס פֿון יורשים־קינדער, וואָס האָבן זיך אַרויסגעשטעלט פֿאַרן כבוד פֿון זייער פֿאָטער.

חיים בלאָך (15) ווייזט אָן אויף נאָך אַ שאלה און תשובה, וואָס איז רעווידירט געוואָרן אין די שפּעטערדיקע אויפֿלאַגעס — אַ מערקווירדיקע שאלה וועגן אַ רוצח, צי מ'זאָל אים באַפֿרייען צוליב געווייסע סיבות.

דער מהר"ם שרייבט:

„הגיע לידי הפסק־דין אשר חרצת על דבר המעשה המכוער והזר, עוון הרציחה שעשה אחד מפריצי בני עמנו כנזכר בהעדיות אשר שלח לידי והמעשה הרע הוא ידוע ומפורסם והפושע הרוצח הוא במאסר ובמשמר ביד הפקיד, כי לא דורש מה יעשה לו ובקש ממנו לחוות דעתי אם יפה זכית מלהכותו נפש... לא טוב להשתדל להקל בענשו כי יהיה בזה חלול השם ויהי' סיבה שמהיום ההוא והלאה יהיו העם פרוצים בעברות כיוצא באלו ויגיע מזה פרצה לרבים וצרך רבים לגדור הפרצה ההיא להרבות בעונשו... ואתם בנידן דידן, במעשה המכוער הנזכר הלא אני מבחוץ ואתם מבפנים לשקול במאזני שכליכם היאך גדל צורך השעה".

דער מהר"ם וויל זיך דאָ נישט אַרויסזאָגן, ווייל מ'דאַרף זיין גוט באַקאַנט מיט די אַרטיקע סיטואַציעס און גורמים צו אָט־דעם מערדער־טאַט. און אזעלכע פֿאַרפֿרעכנס טאָר מען נישט באַטראַכטן אויף דער שנעל און באַלד דעצידירן אַן אורטייל. אויף דערויף פֿאַדערט זיך גרויס שיקול הדעת און נישט מאַכן קיין געוואָגטן שריט.

/ o /

הערות:

(1) „שו"ת מהר"ם לובלין", (ווארשע, תרמ"א), סימן פ"א, ז. 70.

(2) דאַרט, סימן פ"ת, ז. 76.

(3) בן יעקב „אוצר הספרים", אות מ', ז. 291, נומער 412.

זיין אייניקל ר' יעקב יהשע, מחבר פון באַרימטן פלפול־ספר „פני יהושע", פון די קאמפעטענטסטע תלמוד מפרשים, ער איז אַ צייט נעווען רב אין פוילישן שטעטל מארל'ע און נאכדעם רב אין פראנקפורט אם־מיין. אין דער רבנים־פלעיאַדע פון זיין דור, האט ער פארנומען דעם אויבנאַן און נעווירקט אַלס „נאון מופלג" מיט זיינע אספּיראציעס סיי אַלס אינטערפרעטירער און סיי אַלס אויפקלערער פון תלמוד און הלכה.

(4) בן יעקב, דאַרט, דאַרט, ז. 375, נומער 2334.

(5) זע, דר. נחום ברילל, הכרמל, שנה שלישית, ז. 662.

(6) ניסנבוים, „לקורות היהודים בלובלין", ז"ז 35 — 36. ער איז נעווען לובלינער רב און דאַרט נפטר נעוואַרן. זיין מצבה:

„הנאון הגדול ומ' מוהר"ר
אפרים ז"ל נקרא זלמן שור אב"ד וראש
מ' דק' לובלין זצל"ה
בן הנאון מו"ה נפתלי,
כ"ח תשרי, שין צדיק
דלת לפ"ק".

זיין ספר, א קיצור בית יוסף. נישט צוזאַמענמישן מיט דעם תבואת שור פון בא־רימטן זאלקאַווער רב ר' אפרים זלמן שור וועלכער מיר שרייבן איז דער „ביא־גראפיע פון א וואַרשעווער רב", ז' 21.

(7) י. לעווינשטיין, הגרן א' ז"ז 41 — 45; ד. קויפמאַן "לקורות היהודים בלובלין", ז. 145.

(8) זע, ש. י. פין „כנסת ישראל", ז. 213; ניסנבוים, דאַרט, ז. 36.

(9) הגרן חלק א', ז. 46.

(10) „נחמדים ויקרים, מאירים כספירים' האיר ברקאי עד שבחברון היא קרית ספר שחיבר רבינו הגדול רבן של בני הגולה נ"י פ"ה כמוהר"ר מאיר נ"ע שהיה אב"ד ור"מ ונהג נשיאותו בק"ק קראקא וק"ק לובלין ומשם יצא אורו לעולם המאור הגדול אשר רבים הלכו לאורו מזוקק זיקוקין דמורא יצא מפיו קדוש... ואליו נאספו הערים מעדרי צאן קדשים, וכד קמו ממתיבתא ונפצי גלמהייהו הוי מכסי אבקייהו לשמשא אבק לשון מדברת גדולות, הראה לנו באספקלריא הזך והבהיר".

(11) וזה מעשה המנורה:

הנר הראשון ביאור על התורה שבעל פה בתום' ובגמרא.

הנר השני הוסיף ידו שנית בשאלות ותשובות.

הנר השלישי להאיר על הארץ מאור הגדול על ארבע טורים.

הנר הרביעי המאור הקטן על שערי דורא.

הנר החמישי נר מצוה על ספר מצוות גדול.

הנר הששי תורה אור והם דרשות לכל הפציהם.

הנר השביעי אור שבעת הימים התחיל לחבר חיבור גדול, כולל תורה שבכתב ותורה שבעל פה. לא מניח דבר גדול ודבר קטן מכל הדינים הנהגים בכל הזמנים.

(12) „עלים לביבליוגרפיה ולקורות ישראל, וינה, תרצ"ד — ה' שנה א' ז"ו 112 — 114

(13) ניויורק, תש"י, תדפים מתוך ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, בית המדרש לרבנים באמריקה, ז"ז כ"ז — כ"ח (תכ"ז — תכ"ח), נומער 35.

(14) זע, שו"ת מהר"ם, ווארשעווער אויסגאבע פון יאר תרמ"א — 1881, דורך בנימין וויכטל און זאב דוב העלער, אן איבערדרוק פון דער מעזריטשער אויסגאבע. זע אויך: י. לעווינשטיין, תולדות מהר"ם לובלין, הגרן חלק א'.

(15) זע „המאור" (ירחון מקדש לתורה ולכל עניני עם ישראל), ברוקלין, חשון, התשי"א, שנה שני', חוב' ב' כ"ח, ז"ז 12 — 13. ער גיט אן ערשטע אויסגאבע פון מהר"ם דאס יאר שנ"ט. דאס איז נישט ריכטיק. די ערשטע אויסגאבע פון „מנהיר עיני חכמים" (ק"מ שו"ת) איז געדרוקט געווארן אין ווענעציע שע"ח; די צווייטע אין מיץ תקכ"ט; די דריטע אין סדילקאוו תקצ"ט; די פערטע אין ווארשע, תרמ"א (די לעצטע ווערט נישט דערמאנט אין בן יעקבם אוצר הספרים).

/ o /

ג

באַנעמונג אין געזעלשאַפט און אין לערנען

דער מהר"ם איז געווען זייער אַ שארפֿער מענטש און דערצו שטאַרק קאַנסעקווענט און קאַמפֿאַמיסלאָז. ווי אייניקע כאַראַקטעריזירן אים, האָט ער אויך געהאט עטוואָס מער פֿון דער מאָס „שמינית שבשמינית" (אַן אַכטל פֿון אַן אַכטל גאות), וואָס אונדזערע חכמים האָבן דערלויבט תלמידי חכמים זיך גרויסהאַלטן.

וויסנדיק, אַז ער איז דער פֿאַקטישער גדול הדור, האָט ער קיינעם נישט געשאַנעווען, וויר נאָר ס'האָט געוואָלט אָפּפֿרעגן זיינע אַ מיינונג אין תלמוד אָדער דעציזיע אין פּסק־הלכה. וועז ר' יוסף אַשכנזי, רב אין וואַרמס, ריינלאנד, האָט אָפּגעפֿרעגט עטלעכע שטעלן אין מהר"ם, איז ער ממש אַרויס פֿון די כלים, זיך באַנוצט מיט אינסינואירנדיקע אויסדריקן: ,ס'איז

מסכת ברכות

עם פירוש רש"י ותוספות ופסקי תוספות ורבינו אשר

ופירוש המשניות מהרמב"ם ז"ל

מסכת ברכות פון לובלינער ש"ס — געדרוקט אין דער דרוקערייַ פון ר' קלונימוס יפה, אין יאָר שע"ז — 1617. (ביב. יי. ט. סעמינאַר, נ. י.)

אויפֿגעשטאַנען — שרייבט ער — איינער, וואָס געהערט לגמרי נישט צו מיין קלאס, ער רופֿט זיך ר׳ יוסף אשכנזי און האָט געשריבן קעגן מיר אַזעלכע ווערטער, וועלכע פּאַסן זיך כלל נישט צו ברענגען אויפֿן שריפֿט... ווער נאָר ס׳האָט אויגן צום זען, קאָן זען, אַז זיינע רייד זענען אין קאָנטראַסט צום אמת... ס׳לוינט זיך אָבער נישט פֿירן מיט אים פּאָלעמיק... און עס איז אויך נישט מיין וועג זיך צו באַרימען... דאנקען גאָט, איך האָב אויסגעשטעלט אַ סך גוטע תלמידים... און די מערסטע פֿון זיי זענען ראשי ישיבות און מורי הוראות ביי יידן און דער דאָזיקער דערמאָנטער... איז דאָך אַפֿילו נישט ווי איינער פֿון זיי״ (1).

און ער זאָגט ווייטער:

„זעט די נאַרישקייט פֿון אָט־דעם מענטש... איך האָב אַפֿילו געטראַכט, אים עפֿנטלעך צו שטעמפּלען אַלס אַזעלכן און אראָפּגענעמען פֿון אים די רבנות־קרוין ביים צוזאַמענקונפֿט פֿון „וועד ד׳ ארצות״, איך האָב אָבער באַשלאָסן דאָס נישט צו טאָן, ווייל טאָמער וועט דאָס גאָר זיין פֿאַר אים אַ כבוד״ (2).

דער מהר״ם פֿלעגט אַרויסטרעטן גאַנץ שאַרף אַפֿילו קעגן אנערקענ־טע אויטאָריטעטן. ווי דער מהרש״ל, זיין פֿאָרגייער, שאַנעוועט ער נישט די בעלי השלחן ערוך, ר׳ יוסף קארון, דעם רמ״א, אויב ער געפֿינט ביי זיי נישט קאָנסעקווענטקייט. ער ווייזט בכלל אַרויס קעגנערשאַפֿט צו אַ „חתימה״ צו אַן אָפּשלוס פֿון אַ שלחן ערוך, אַ פֿאַרענדיקטן, ענדגילטיקן יידישן קאָ־דעקס.

לויט זיין מיינונג, האָט דער גרויס געלערנטער רב, די רעכט צו רע־ווידירן און מאָדיפֿיצירן אַ הלכה, אויב ער געפֿינט אויס, אַז זי איז נישט געוני אויפֿגעפֿאַסט. ער איז נישט באַגייסטערט פֿון פּעסטגעשטעלטער קאָדי־פֿיקאַציע און ער האָלט, אַז דער דין דאָרף באַזירט ווערן אויף די ערשטע מקורים, אויף תלמודישע יסודות. ער דריקט זיך אויס: „עס איז נישט מיין שטייגער, זיך צו פֿאַרטאָן אין ווערטער פֿון די שלחן ערוך שאַפֿער, שוין אָפּגערעדט פֿון בויען אויף זייערע אויספֿירן און אַקסיאָמעס״ (3).

„מיין ליבער — שרייבט ער — ס׳איז נישט מיין וועג זיך צו פֿאַרלאָזן אויפֿן שלחן ערוך, אַ ספֿר צוזאַמענגעשטעלט פֿון אַ סך טיילן און פֿראגמענטן, אָלץ צוזאַמענגענומען אויף איין אָרט״ (4). ער מאָטיווירט די דאָזיקע אי־בערצייגונג אויף דעם, וואָס אַזעלכע ספֿרים זענען צופֿיל קאָנדענסירט און פֿאַרמאָגן נישט די נויטיקע קוואַלן פֿון הלכה־אויסברייטערונג אויף צו פֿאַר־מיידן שלעכטע אנאלאָגיעס.

וועגן ר׳ יוסף קאַרו, דעם מחבר פֿון „בית יוסף״ אויפֿן טור און פֿאַר־פֿאַסער פֿון די פֿיר טיילן שלחן ערוך, דריקט ער זיך אויס, אַז נישט מיט איין טעות האָט ער אים געכאַפּט (5).

ער איז אָבער נישט דער אייניציקער מיט זיין שאַרפֿער קריטיק קעגן די שאַפֿער פֿון שלחן ערוך. אַ סך פֿון די גרויסע רבנישע פּערזענלעכקייטן האָבן אין יענער עפּאָכע אויסגעדריקט זייער צווייפֿל אין דער ניצלעכקייט פֿון אַ פֿעסטגעשטעלטן קאָדעקס. אין דער טעאָרעטישער וועלט האָט דאָמאָלט נאָך געפֿעלט די איבערצייגונג און די באַגייסטערונג פֿאַר דעם ספֿר, וואָס איז געווארן אנערקענט בײַ דעם פֿאָלק, און וואָס האָט תופֿס געווען דעם גייסטיקן מהות פֿונעם יידישן מענטש, פֿון זיין קינדהייט ביזן טיפֿן עלטער, וואָס כאַפּט די יידישע נשמה און פֿאַרבינדט איר סיי מיט דער וויי־טער פֿאַרגאַנגענהייט; סיי מיטן צויבערדיקן כוח פֿון דער צוקונפֿט. אין שלחן ערוך אַנטפּלעקט זיך די עטישע זייט פֿון יידישן מענטש און נישט וויי־ניקער זיין געניאַליטעט — און נישט אומזיסט האָבן דער סמ״ע, דער „מגיני שלמה״, „פּני יהושע״ און אַנדערע זיך שטאַרק געריכטן מיט די פּסקים פֿון שלחן ערוך (6).

גרויס פֿאַרוואונדערונג וויזט ער אַרויס צום מהרש״ל: „דאָס, וואָס מ׳האָט דיר געזאָגט — שרייבט ער צו איינעם — וועגן מהרש״ל, אַז ער האָט געזאָגט דאָס פֿאַרקערטע פֿון דעם, וואָס כ׳האָב געזאָגט, איז שווער צו גלייבן, אַז דאָס זאָל אַרויס פֿון זיין הייליק מויל — און אויב יאָ, קען מען דעם לייב נישט אָפּפֿרעגן נאָכן טויט״ (7).

אַ שטאַרקע פֿריינטשאַפֿט האָט געהערשט צווישן אים און דעם מהרש״א, וועלכער איז אויך אַ צייט געווען רב אין לובלין (8). נאָכן מהר״ם איז דעם מהרש״אס ברודער ר׳ שאול שמעון געווען לובלינער רב, אין יאָר שפּ״ז (9).

ס׳ווערט דערציילט, אַז בעת דער מהר״ם איז געווען לובלינער ראש ישיבה, איז דער מהרש״א אַמאָל געקומען אויף שבת קיין לובלין, צו אַ ברית מילה, וואָס מ׳האָט אים מכבד געווען מיט סנדקאות. ער האָט דאָ־מאָלט אָפּגעשטאַנען אַ באַזונ בײַ דעם מהר״ם, וואו מ׳האָט געשטעלט „כבוד״ אויף זילבערנע און גאָלדענע כלים. דער מהרש״א האָט אויף די כלים גע־פֿונען אַ ביסל שטויב, האָט ער באַמערקט, אַז דאָס מוז אַוודאי זיין „אבק רבית״ (10). דער מהר״ם, ווי באַקאַנט, איז געווען אַן עושר, און דער עיקר האַנדל בײַ יידן אין יענער צייט איז דאָך געווען וואוכערײַ, לייען געלט אויף פֿראָצענט.

דער מהר"ם האָט אויך געהאַט אַ שטיקל קאַנפליקט מיטן מהרש"לס איידעם, ר' שמעון וואָלף אויערבאַך, וועלכער איז געווען ראש ישיבה אין לובלין, בעת דער מהר"ם איז געווען שטאָט־רב (11).

דער מהר"ם וועלט אומעטום טיטולירט אַלס רב און ר"ם פון קראַקע און לובלין. זעלטן וועט מען שרייבט אים צו דעם טיטול רב אין לבוב־לעמ־בערג. דאָס קאָן זיין צוליב זיין מחלוקה אין לבוב, וואָס האָט אים פֿאַרשאַפֿט עגמת נפֿש.

לובלין האָט אים אָבער צוגעטיילט כבוד בחייו ובמותו — ביים לעבן און נאָכן טויט. די שול, וועלכע טראָגט זיין נאָמען, געפֿינט זיך אונטער איין דאַך מיט דער מהרש"ל־שול און פֿאַר הונדערטער יאָרן איז אָפּגעהיט געווארן דער פּלאַץ אויף וועלכן ער פֿלעגט זיצן. קיינעם, אויסער דעם שטאָט־רב, איז נישט דערלויבט געווען זיך דאָרט אַוועקצוזעצן (12).

/ 0 /

ה ע ר ו ת :

(1) זע, שו"ת מהר"ם, סימן כ"ח, באריכות; זע אויך, יו"ט ליפּמאַן צונץ, „עיר הצדק", וועגן דעם ר' יוסף אשכנזי.
דאָס לשון פון מהר"ם:

„שעמד אחד שאינו מבעלי הוראה ואינו בן גילי כלל, נקרא בשמו ר' יוסף אשכנזי, וזדון לבו השיאו לכתוב דברי ושלח יד לשונו, וכתב עלי דברים שלא נתנו לכתוב על איש כמוני... איה איפוא דברי השפל שכתב עלי דברים שאינם כדאי לכתבם.. כל מי שיש לו עינים לראות יראה שכל דבריו הם הפך האמת... רק שאינו כדאי בעיני להתוכח עמו לסתור דבריו כי אחרי מי ארדוף... גם אין זה דרכי דרך התפארות ממני, באשר ידוע ומפורסם הוא שת"ל העמדתי תלמידים הגונים הרבה ככל הגדולים הקדמונים, ורוב תלמידי המה היום כולם ראשי ישיבות ומורי הוראות בישראל, אשר השפל והנזוף הנזכר אינו כאחד מהם".

(2) „והביטו נא וראו טפשות לבו של אותו האיש... וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פה בביהכנ"ס הגדול דק"ק לובלין, בהתאסף קבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא, אך חזרתי ממחשבתי זאת מלעשות זאת בפרסום גדול פן יהיה לו לכבוד, שאיש כמוני היום יטפל בשפל כמותו".

(3) שו"ת, סימן י"א: „ובר מן דין אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי השו"ע וק"ו לבנות יסוד באיזו הוראה על דקדוק סודות דבריהם, כי לא נתנו מרועה אחד, רק הם דברים שקטים נפרדים, שכמה פעמים לא יצדק חבורם ואין עתה עת להאריך בזה".

(4) „אהובי אין מדרכי ועסקי בספר השו"ע. כי הוא כספר חתום מחובר מחלקים רבים. והרבה פעמים מה שיצדק נפרך, לא יצדק מחובר... ויתר הדברים שהאריכו בם בעלי הדינים מספרי השו"ע והלבושים אין לי בהם להאריך, כי אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו שהם בראשי פרקים ואינם מובנים, ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האסור או לזכות את החייב או להפך בעו"ה)דארט' אות אין סימן קל"ה).

(5) „אמנם לא בתפיסה זו לבד נתפס הב"י, אבל כבר יש לי חבילות סתירות והשגות על דבריו ושגגות שיצאו מלפניו" (שו"ת סימן קכ"ח).

(6) שו"ת פני יהושע, חלק א', יו"ד סימן ב'.

(7) שו"ת מהר"ם סימן קכ"ג.

(8) זע אויך: קאפ. 6, ז. 276; ניסנבוים „לקורות היהודים בלובלין" ז. 34. אויף עטלעכע הסכמות, צווישן זיי הסכמה אויפן ספר „יש נוחלין" (פון של"הס פאטער ר' אברהם, שעפטל, חתמעט ער זיך: „נאום שמואל אליעזר בו מו"ה יודא הלוי ז"ל ה"ה אב"ד ור"מ דק"ק לובלין".

(9) ניסנבוים דארט ז. 47; ער האט מגיה נעווען דעם מהרש"אס חדושי אגדות. זע חדושי אגדות סוף נדה, דפוס ווילנא; צונץ, ליטער. נעשיכטע דער סינאגאגאלער פאעזיע, ז. 427.

(10) האנעס, תולדות הפוסקים". פאראן וועגן דעם אינצידענט נאך ווערסיעס. דער שריפטשטעלער־זשורנאליסט י. ל. וואלמאן, האט מיר איבערגענעבן דעם נוסח, אז באלד נאכן מהרש"אס אויסדרוק פון אבק רבית, האט די רביצין אין אייגעניש באמערקט, אז ס'איז גיכער „אבק לשן הרע", נעבנדיק אנצוהערן, אז צווישן זיי איז נערעדט נעווארן לשון הרע.

(11) זע, שו"ת מהר"ם, שאלה כ"ז: לעווינשטיין „לקורות היהודים בלובלין", ז"ז 130 — 129; ל. שפעער, המגיד, צווייטער יארגאנג, נומער 16.

(12) באלאבאן — „יידנשטאט לובלין", ז. 46.

/ 0 /

ד

סכאָלאַסטישער ראַציאָנאַליזם

פון זיינע ספֿרים זעט מען, אַז אים איז פֿרעמד די לערעס פֿון קבלה און מיסטיציזם. ביי אים, ווערט דער יידישער דין און דאָס יידישע לעבן בכלל זירט אויף דער תורת הנגלה; ער ציט דעם פֿאָדים פֿון יידיש לעבן אין גלות פֿון תלמודישן ראַציאָנאַליזם ביזן רבנישן פֿאַרנונפֿטיקן קאָמענטאַר און לאָזט זיך נישט פֿאַרפֿירן פֿון קיינע פֿילאָזאָפֿישע געדאַנקען־עקספּערימענטן פֿון וועלכן עקסטרעמיזם זיי זאָלן נישט קומען.

דעם זוהר, וועמעס מחבר איז ר' שמעון בן יוחאי, באַטראַכט ער, פֿאַר אַ הייליק ספֿר, און אויב אינער וויל זיך נוהג זיין לויטן זוהר, צו גיין פֿון שטוב אין שול אַריין אָנגעטאָן אין טלית און תּפֿלין און פֿאַרשפּעטיקן מיטהאָלטן תהלים בציבור, האָט ער רעכט (1). די הויפּט־באַזע פֿאַר דער הלכה און התנהגות פֿון אַ יידישן מענטש, מוז זיין דער תלמוד. און שווימענדיק אַזוי אין ים התלמוד, ווייזט ער אַרויס זיין שאַרף־קריטישן בליק, נישט אָפּשרעקנדיק זיך פֿאַר זיינע קאָלעגן, ער גיט אַמאָל זיינע צוגאָבן, אויסבעסערונגען, געפֿונענדיק זיין אייגענעם וועג, זיין אייגענער פֿאָרמע פֿון קאָמענטאַר און אינטערפּרעטאַציע אַרויסצובערענגען אין דער פֿולער קלאָרקייט און שיינקייט די גרויסקייט און דעם וואונדערלעכן אויפֿטו פֿון תלמודישן שאַפֿן.

דער מהר"ם דערלויבט זיך אין זיינע תלמוד־קאָמענטאַרן זיך אויסצודריקן „טעות סופֿר נפֿל בספֿרים"; „טעות סופֿר וצריך לגרוס"; „נראה להגיה"; „צריך להגיה" א. ד. גל. אויב ער איז נישט אינגאַנצן זיכער און וויסנדיק פֿון חרם דרבנו גרשום, נישט צו מאַכן גרייזן אין תלמוד, זאָגט ער „ולולא דמסתפֿינא הייתי אומר למחוק" אָדער „ואי לא דמסתפֿינא, אמינא דט"ס (2). ער וואָגט אַפֿילו באַהויפּטן, אַז די „דרשה פֿון תורת כהנים איז בלויז אַן אסמכתא, אַז דער תנא האָט נישט אכטונג געגעבן אין זיינע אויסדריקן" (3), אָדער אַז דער מאמר אין דער גמרא, אַז די לויים וואס זענען אויפֿגעגאַנגען מיט עזרא האָבן געהאַט, נאָך פֿון נבוכדנאצרס צייט, אָפּגעהאַקט גראָבע פֿינגער, זאָל ער זאָגן, אַז דאָס איז מאָדנע אומגלויבלעך „זיי זאָלן לעבן די אַלע יאָרן און נאָך זיין פֿון די עולי גולה" (4).

זוגן די בעלי התוספות איז דאך אפגערעדט. ער האלט זיך נישט צו־ריק פון באהויפטונגען ווי: „די רייד פון תוספות זענען דאך גרייזיק״; אדער „דער אויסדרוק פון תוספות איז גראמאטיקאליש נישט אויסגעהאלטן״ (5) און אפילו זיין חבר, דעם מהרש״א, פרעגט ער אפ, ווען ער פילט פאר נוי־טיק, ווען ער איז נישט איינשטימיק מיט אים:

„כאטש דאס אלץ איז אינפאך — שרייבט ער אויף אן ארט — פאר יעדן, וואס האט נאר פארשטאנד — האב איך דאך געפונען פאר נויטיק דאס צו דערקלערן, ווייל כ׳האב גזעזען אין די ניי־געדרוקטע פירושים, שלעכטע און אומבאגרינדעטע טייטשן״ (6).

נישט איינמאל פרעגט ער אפ דעם מהרש״א און וויזט אן די נישט אויסגעהאלטנקייט פון אייניקע קאמענטארן. ער גייט ארויס פון דער שטרענ־גער זעלבסט־דיסציפלין און פון דער באשיידנקייט אין באנעמונג צו אזא וויכטיקן און גרויסן חבר, ווען ער איז איבערצייגט, אז דער טייטש איז נישט ריכטיק (7). בלויז פאר צווי, וויזט ער ארויס אן אומגעווינלעכע פארערונג צום רמב״ם און צום רשב״א, וועגן לעצטן, ר׳ שלמה בן אדרת, דריקט ער זיך אויס, אז פאר אים מוז ער מבטל מאכן זיין מיינונג (8).

דער מהר״ם ווי א תלמודישער גאון, האט זיך געשאפן אן אייגנאר־טיקן דרך אין לערנען; פארלאזן די ספעציעלע פלפול־אקראבאטיק און זיך פארטיפט אין דעם אמת־לאגיש־תלמודיש־סכאלאסטישן דענקען. זיין פלפול איז, ווי דעם מהרש״לס, געבויט אויף גרינטלעכע יסודות פון אמת און אויסגעהאלטנקייט.

ווי איינער פון די מפרשי התלמוד האט ער געעפנט דעם תלמודישן קוואל און זיך ארויסגעזעצן אין דער גאלדענער עפאכע פונעם פוילישן יידן־טום. זיין ספעציפישער סדר אין לערנען קומט צום אויסדרוק אין דעם „דרכי החלוקים״, וואס זיינע תלמידים האבן ארויסגעגעבן. אים האט אבער געפעלט דער פארנעם פון זיין חבר דעם מהרש״א, ווען עלכער איז געווארן פארן למדן, וואס רש״י פאר יעדן לערנער. אים האט אויך געפעלט די גרויסקייט פון מהרש״א, די גרויסע פערזענלעכקייט מיט א ברייט־וועלטלעכן בליק אויף אלץ, וואס קומט פאר אין לעבן, אויך אויפן סאציאלן געביט. אנשטאט פירן פאלעמיק וועגן א טייטש, אויסנוצן שארפע וועריעטער קעגן אנדערע מפורשים, בעסער זיך אפצורופן אויף די אלגעמיינע געשעענישן אין לעבן ווי דער מהרש״א (9).

די גרויסקייט פון מענטש, ווערט אויך געשאצט, לויט די לעגענדעס אין וועלכע דאס פאלק וועבט ארום זיינע באליבטע פירער. דער מהרש״א

איז פֿאַרוועבט אין די שענסטע לעגענדעס פֿון פֿאָלק, ווייל ס׳איז געווען דער מהרש״א, וועלכער האָט אויף אַ וואַנט פֿון זיין הויז אויסגעקריצט דעם פּסוק פֿון איוב: „בחוץ לא ילין גר, דלתי לאורח אפתח״ (אין גאָס האָט דער פֿרעמדער נישט געזעכטיקט, מיינע טירן זענען פֿאַרן ׳אורח׳ געווען אָפֿן) /איוב, ל״א, ל״ב/.

ווי דער מהרש״א, איז דער מהר״ם געווען אַ פּשטן, געהאַלטן, אַז פֿלפֿול לשם פֿלפֿול האָט נישט דעם תכלית, דעם אמתן דרך פֿון לערנען. להיפוך, די שאַרפֿקייט און פֿאַרשפּיצטקייט פֿירט אַראָפּ פֿונעם דרך הישר.

/ o /

הערות:

(1) וועגן קבלה מיסטיציזם, זע, „שו״ת מהר״ם לובלין״, סימנים ל״ד, ע״ה, פ״ג, ער דערמאָנט דאָרט (אין דער תשובה צו ר׳ שבתין וועגן דער קריאה פון שם אדני), זייַן זיידן, דעם מקובל ר׳ אשר און זיין ספר „עמק הברכה״, אַז מ׳האָט געטאָן ריכטיק, וואָס מ׳האָט דאָס ספר נישט געדרוקט, כדי נישט פּאָסיקע פּערזאָנען זאָלן זיך נישט מענען באָנוצן מיט אַזעלכע ספרים: „כי כן ראוי שכל ספר קדוש כזה, לא יובא לבית הדפוס, שלא יבאו להשתמש בו בני אדם שאינם כדאים לו״.

(2) זע, ניטין ח׳, ו׳, נ״ד; בבא מציעא כ׳; נדה ו׳; שבת נ״ה; סנהדרין ד׳; חולין פ״ד און אנדערע מקומות

(3) מהר״ם, ערובין ב׳, ל״א; ב״ק ד׳.

(4) יקוט תהלים, אויפן פּסוק על נהרות בבל; מהר״ם יבמות פ״ו.

(5) סוכה י׳; ביצה ה — ו; סנהדרין ל״א, ע״ד; חולין כ״ג, ק״ה; נדה ו׳; בבא מציעא נ׳; בבא קמא ב׳.

(6) „ואע״ג שדברים פשוטים הם לכל, מי שיש לו עיון בתוספות, מ״מ כתבתי זאת שראיתי הפירושים הנדפסים, חדשים מקרוב באו וראיתי שפירשו דברי התוספות ורש״י בדרך זר ורחוק... כתבתי זאת שלא יטעו אחריו״ (מהר״ם, שבת נ״ח).

(7) שבת פ״ד; ב״מ ס״ב; סנהדרין ע״א. זע „תולדות הפוסקים״, „חדשים מקרוב באו״, מיינט ער דעם מהרש״א.

(8) זע, „שו״ת מהר״ם״ שאלה קל״א; שאלה קל״ג; שו״ת רמ״א, סימן י׳ סימן כ.

(9) זע, חדושי אגדות, כתובות ס״ז; סוטה מ״א; פריערדיק מהרש״ל קאפּיטל.

/ o /

ה

דער מהר״ם אַלס פּוסק

דער מהר״ם לובלין, איז באַרימט אַלס מפֿרש פֿון תלמוד, אַלס מחבר פֿון גאונישע חדושים, אַלס פֿאַרגלייכער און קאָרעגירער פֿון תלמוד טעקסטן. אָבער אויך אַלס פּוסק, פֿאַרנעמט דער מהר״ם אַ חשוב אָרט. ער ווערט פֿאַר־רעכנט אַלס איינער פֿון די גרונטלייגער פֿון דער רבנישער ליטעראַטור אין פּוילן און אַלס דער וואָס האָט געהאָלפֿן ברענגען דעם למוד התורה צו דער העכסטער מדרגה ווי די כראַניקער דריקן זיך אויס:

„וכמעט שלא היה בית איש יהודי בפּוילן, אשר לא נשמע בו קול למוד התורה״ (1). דער מהר״ם איז איינער פֿון די, וועלכע האָבן אויף דעם אופֿן געשטאַלטיקט דאָס יידישע לעבן.

ער אַליין האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַן אויטאָריטעט אין הלכה און ער לאָזט וויסן זיינע תלמידים, אַז ער איז גרייט מיט פֿאַרגעניגן זיי צו ענטפֿערן צו יעדער צייט און ביי יעדער געלעגנהייט (2).

אין דער הלכה איז ער באַקאַנט אַלס אָנהענגער פֿון „כחא דהיתירא״, באַזונדערס אין תקנות פֿאר עגונות, אין פֿאַמיליען לעבן. מען האָט צו אים געשריבן אין די ענינים פֿון די וויכטסטע מקומות און וועגן די קאָמפּלי־צירטסטע פֿראַגעס (3).

אויך אויפֿן געביט פֿון איסור והיתר, כשר און טריף, האָט ער געזוכט דעם „כוח דהיתרא״, צו פֿאַרלייכטערן און מיקל צו זיין, נישט וועלנדיק מאַכן אומזיסטע חומרות. כאַראַקטעריסטיש איז ווי דער ראַציאָנאַליסט־פֿלפֿוליסט, פֿאַרנעמט זיך מיט באַהאַנדלען אַזאַ אויסטערלישן ענין, ווי אַ שטייגער וואָלט געווען דער דין, ווען אַן אשת איש לעבט מיט אַ שד וואָס האָט זיך פֿריער איר באַווייזן און נאָך אַזעלכע שאלות־איינפֿאַלן (4).

דער מהר״ם, ווי דער מהרש״ל איז דער ראציאָנאַליסט אין לערנען און אין פּסקענען — אָבער וויט פֿון ספֿרדישן רמב״ם, דעם געניאלן פּוסק, דעם טיפֿן פֿאַרשער, סינטעטיקער, סיסטעמאַטיקער און סטיליסט, וועלכער האָט אויפֿגעשטעלט אַ מאָנומענט פֿון אינטעלעקטועלער און גייסטיקער שאַ־פֿונג. אַ קאָלאָסאַלן תורה און פֿילאָזאָפֿישן בנין.

אין אים, ווי אין די אַנדערע גדולי פוילן, איז טיף אײנגעוואָרצלט דאָס פוילישׁ־יידישׁ־גייסטיקע לעבן, וואָס איז במשך פֿון דורות געשטאַלטיקט געוואָרן מיט אַן אייגנאַרטיקן נוסח און לעבנס־באַנעם ווי אַ המשך פֿון צרפֿת־אַשכנזישן, אַ המשך פֿון דעם לעבנס־באַנעם פֿון רש״י, און די בעלי־התוספֿות, תמימותדיקע צוגעבונדנקייט צו דער פשוטער אמונה אָן פֿילאָזאָפֿישע געדאַנקען־עקספּערימענטן (5).

פֿאַר אים, ווי פֿאַר די אַנדערע שאַפֿנדיקע כוחות אין פוילן איז רש״י געווען דער עמוד האש פֿאַר דעם תלמודישן און לעבנס־שטייגער. ווי דער וויכטיקסטער און ערשטער פֿרשן, האָט רש״י און זיינע נאָכפֿאָלגער באַאײַנ־פֿלוסט די מחשבה פֿון די חכמי פוילן, וואָס האָט אין ערשטן פעריאָד פֿון פוילנס קולטור־אויפֿבלי געמיינט דעם לובלינער תורה־צענטער.

דער מהר״ם, ווייזט אָבער אַרויס, ווי מיר האָבן געזען אַ געוויסע טענ־דענץ און פֿאַרערונג צו דער קבלה, באַזונדערס צו די לערעס פֿון זיין עלטער־זיידן ר׳ אשר, דער קראקאווער רב און מחבר פֿון ספֿר „עמק הברכה״. אין איינע פֿון זיינע שאלות ותשובות (סימן פ״ג), שרייבט ער אין צוזאמענהאַנג מיט אַ פֿראַגע וועגן די פונקטואַציע („ניקוד״) פֿונעם שם הויה: „וכן מצאתי בדברי אבי זקני ז״ל, המקובל האחרון מהר״ר אשר זצ״ל, אשר היה אב״ד בעיר ואם בישראל, קהל קודש קראקא בדור שלפֿנינו, וחיבר ספֿר אחד קדוש על סדר התפֿלות והברכות, ומרוב קדושתו לא הביאוהו לבית הדפֿוס״.

אויך דער רמ״א שרייבט וועגן דאָזיקן מקובל פֿון קראָקע מיט גרויס דרך ארץ (6).

אין די שו״ת פֿון מהר״ם שפּיגלט זיך אָפּ דער דאמאָלטדיקער מצב פֿון יידישן לעבן אין פוילן און פֿון אנדערע לענדער. נישט ווייניקער די זיטלעכקייט פֿון דאמאָלטדיקן ייד.

מערסטע שאלות זענען וועגן דעם אָנגעווייטיקטן „עגונה״־פּראָבלעם, דאָס אנערקענען דאָס עדות זאָגן אויף מענער, וועלכע זענען דורך גויים רוצחים אומגעקומען אין וועלדער און אין אַנדערע באַהאַלטענע ערטער.

די עדות זענען גויים, אָדער די רוצחים זענען זיך מודה, אָדער יידן וועמעס עדות זאָגן אויפֿן קרייצפֿאָרהער האָט נישט אויסגעהאַלטן דעם עק־זאַמען, האָט אַרויסגערופֿן ספֿקות. דער מהר״ם, וועלכער חתמעט זיך „הצעיר מאיר בן מהר״ר גדליה זלה״ה חתן המלך הגאון מהרי״ק כ״ץ זצל״ה״, ער זוכט אַלערלייי מיטלען צו קענען פֿאַרלייכטערן די ליידן פֿון עגונות (7).

אַ גרעסערע צאָל שו״ת־קאָרעספּאָנדענץ איז צו זיין תלמיד ר׳ ישעיה סג״ל וועמען ער טיטולירט די העכסטע טיטולן (8).

דער מהר״ם האָט אויך געזוכט אויף ווי ווייט מעגלעך, אויף געוויסע עברות אַרויסצוגעבן תשובה־שטראָפֿן נאָך יענעמס וודוי, ווי למשל די שרעקלעכע פֿאַסירונג אין בריסק וועו איינער פֿון די איינוואוינער איז גע־קומען צום אַרטיקן רב ר׳ בינוש, אַרויסנעמען דעם פסק־דין פֿון אַ דין־תורה וואָס ער האָט פֿאַרלוירן. דער רב זייענדיק אַליין אין הויז האָט זיך פֿאַרן בעל־דין דערשראָקן, פֿאַרמאַכט די טיר און געוואָלט אויפֿהייבן אַ שוועָרע משא און דאָס אַוועקשטעלן בייַ דער טיר, איז ער צוליב דעם גע־פֿאַלן, קראַנק געוואָרן און פֿון דער קראַנקהייט געשטאָרבן.

דער מהר״ם באַווייזט, אַז דער ייד איז נישט בלויז נישט קיין מערדער, נאָר אָפֿילו נישט קיין גורם צום רבס טויט. ער באַווייזט עס לויטן יידישן דין און שטיצט זיך אויף דער מיינונג פֿון מהרש״ל (9). אַזוי ווי דער ייד וויל אָבער אַרויסנעמען אַ תשובה, דערפֿאַר וואָס מ׳האָט פֿון הימל געפֿירט, אַז ער זאָל דאָס האָבן אויף זיין געוויסן, זאָגט אים דער מהר״ם וואס ער דאַרף טאָן „לקבל עליו מדת הדין הקשה על שע״י נכבה נר ישראל ונגנז ארון הקודש אף שלא היה בידו עון ולא פשע ולא מחשבת רשע ושב ורפא לו וה׳ אליו ישע״.

ער הייסט אים פֿאַסטן פֿערציק טעג, נאָכדעם יעדע וואָך דריי טאָג, זיך לייגן אונטערן שוועל פֿון בריסקער שול און מיט אַ מנין יידן איין מאָל אין חודש גיין מתפלל זיין אויפֿן קבר פֿון שטאָט־רב און אַזוי אָנגיין לויט דער פֿראָצעדורע ביז אַ יאָר און נאָכדעם זאָגט ער זיך אַרויס מיט דער שאַרפֿסטער וואַרנונג קעגן די וואָסווילן דעם מענטש באַלייַדיקן: „ואחר שיקיים כל זה הנני גוזר בגזרתנו הקשה, גזירת נח״ש על כל מי שיבייַשנו בדברים לקרותו רוצח, והעובר יחוש לעצמו מחויא דרבנן״ (10).

ער גיט אויך אַרויס אַ סדר תשובה צו אַ מענטש, וואָס האָט אין שכרות־צושטאַנד באַגאַנגען אַ מאָרד־אַלישן פֿאַרברעך (11). מענטשלעכער כבוד שטייט בייַ אים גאָר הויך.

צו אייניקע גדולי הדור שרייבט ער מיט אומגעווייַנלעכן רעספּעקט, באַ־זונדערס צום מהר״ל מפּראָג (12) און צו ר׳ מרדכי יפֿה (13). צו דעם לעצטן וועַנדעט ער זיך וועגן דער געשעעניש באַקאַנט אַלס „דער ווינער גט״, וואָס האָט, ווי מיר האָבן שוין פֿריער דערמאָנט, אַרויסגערופֿן אַ גרויסן שטורעם אין דער רבנישׂ־לומדישער וועלט.

פֿאַסירט האָט אַט־וואָס:

אַ זעכצן יאָריקער, קראַנקער יונגערמאַן, ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם וואלפֿיש, פֿון לבוב, וועלכער האָט נישט געהאַט קיין קינדער מיט זיין פֿרוי

בת שבע, טאַכטער פֿון אַ ווינער גביר, ר׳ פֿייביש, האָט אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון זיין פֿרוי און פֿאַמיליע געגעבן אַ גט זיין פֿרוי, איר צו באַוואָרענען זי זאָל נישט דאַרפֿן אָנקומען צו חליצה. זיי האָבן פֿאַרשפּראָכן, נישט שריפֿטלעך, אַז אויב ער וועט געזונט ווערן, איז דער גט בטל און זי מוז וואוינען מיט אים.

דער יונגערמאַן איז געזונט געוואָרן און די פֿרוי האָט זיך גאָר פֿאַר־שדכנט צו אַן אַנדערן און די רבנים האָבן געדאַרפֿט באַשטימען די בא־שטעטיקונג פֿון גט און אַנולירונג פֿון ערשטער היראַט, אַדער אנערקענען דעם תנאי, דעם באַדינג און פסלען דעם גט.

דער מהר״ם גיט צו, אַז דאָס איז אַ קאָמפּליצירטער און נייער פּראָב־לעם פֿון אַ לעבנס־וויכטיק סאָציאַל־רעליגיעזן כאַראַקטער באַגלייט מיט שטרייט און דינאַמישן אויפֿברויז: „הא מילתא צריכא עיונא כי מילתא חדתא״ (14). ער טיילט אָבער דעם צער פֿון דעם אומדערפֿאַרענעם נאָאיוון יונגערמאַן און האָט סימפּאַטיע מיט אים און נאָך אַ טיפֿערן אָנאַליז פֿון אָט־דער שאלה, לויטן הלכה־שטאַנדפּונקט, געבנדיק די גרונט שטריכן פֿון אָט דעם זעלטענעם פֿאַל, קומט ער צום אויספֿיר, אַז די פֿרוי האָט דעם דין ווי אַן אשת־איש, ביז זי ווערט באַקומען אַ כשרן גט פֿון איר מאַן, מיט זיין אייגענעם ווילן.

דער דאָזיקער פּסק־דין האָט אַרויסגערופֿן חלוקי דעות און אַ גרויסע אָפּאָזיציע מצד אַ גרופּע רבנים, וועלכע האָבן אנערקענט דעם גט, צוליב דעם, ווייל דער תנאי איז נישט געווען שריפֿטלעך און נישט געוואָרן באַ־טאָנט בעתן געבן דעם גט.

דער מהר״ם ברענגט הסכמות פֿון גרויסע רבנים, וועלכע אָנערקענען זיין תלמודישן אָנאַליז און אָנטשיידונג אין דער פּראַגע. איינער פֿון די רבנים („שמשון בן מהר״ר יצחק ז״ל באכנר, החותם פה לבוב, שע״ב לפ״ק״) שרייבט:

„אם יהיו כל חכמי פולין ורוסיא בכף מאזנים והרב הגאון מהר״ר מאיר נר״י בכף שניה מכריע את כולם בפלפלא חריפא ובקיאות אשר הראה בתשובה. ואני הצעיר בחכמה ובשנים באתי כיהודה ועוד לקרא... והלכה כרבי מאיר לחומרא״.

די דאָזיקע שאלה און רבנישער קאָנפֿליקט האָט, ווי געווייגטלעך דער־גרייכט דעם דעמאָלטיקן „זקן המורים״, דער גרויסער רבנישער פּערזענ־לעכקייט ר׳ מרדכי יפֿה, פּויזנער רב און דער מהר״ם איז אַרויס דער זיגער אַ דאַנק דער הסכמה פֿון פּויזנער גאון וועמען אַלע האָבן רעספּעקטירט און אנערקענט אַלס גרעסטער אויטאָריטעט (15).

ר׳ מרדכי יפֿה פֿאַרענדיקט זיין צווייטן בריוו מיט אַ שטאַרקן אַפּיל צו די „מאורי תורתנו, ראשי ישיבות הנשאים והרמים, התעוררו, התעוררו אל תשגיחו לדברי המקילין... להתיר אשת איש לעלמא חלילה... שיהיה חס ושלום מעות לא יוכל לתקון... ובכן תקבלו שפֿע ברכה ושלום מאת המקום ואשרי למחכים למשפֿטים וחקים, של תורה המחוקים, דברי המצפֿה לישועת ד׳ יתברך, חותם בידים רפֿות ר״ח אדר שני שע״ב לפ״ק, מרדכי נקרא יפֿה״ (16).

דער מהר״ם לובלין איז געווען פֿון די לעצטע זונען־שטראלן אויפֿן יידישן הימל פֿון פֿאַר די פֿינצטערע טעג, די מיט בלוט־פֿאַרשריבענע טעג פֿון די יאָרן ת״ח און ת״ט, — יאָרן פֿון מאַסן הריגות און שחיטות; יאָרן פֿון קאַטאַסטראָפֿאַלן אומקום פֿון צענדליקער גרויסע איינגעפֿונדענעטע יידישע קהלות; יאָרן פֿון פֿרעניות און רציחות, פֿון ביטערע ליידן און אומקום... יאָרן דורכגעווייקט מיט יידיש בלוט.

פֿעסט איינגעפֿונדענעט איז דעמאָלט געווען דער יידישער ישוב אין פוילן. טיף אין באָדן, האָבן געגרייכט זיינע מעכטיקע ווּאָרצלען. רחבותדיק צעוואקסן האָבן זיך זיינע שפֿראָנגען. פוילן מיט איר גייסטיקייט און אייגנ־אַרטיקייט איז פֿאַר אַ צייט געווען די קרוין פֿון וועלט־יידנטום. נאָך שפֿאַניע האָט פוילן פֿאַרנומען די העגאָמאָניע פֿון וועלט־יידישקייט. מיטן צוגאַנג פֿון פוילישער חריפֿות איז געווען דער יסוד פֿון יידישן לעבן. און דאָס נישט בלויז אינעם גייסטיקן זין, אינעם זין פֿון אינטעלעקטואַליזם.

אויך אין מאַטעריעל־פֿינאַנציעלן זין האָבן זיך יידן אין פוילן דאָמאָלט געפֿילט זיכער. זינט די קאַלאָניזאַציע פֿון אוקראַינע און די מזרח־געביטן פֿון פוילן, נאָך דער לובלינער אוניע פֿון יאָר 1569, האָט די קאַלאָניזירנדיקע פוילישע שליאַכטע צוגעצויגן די מער פֿאַרמעגלעכע איינוואוינער וועלכע האָבן אַ סך בייגעטראָגן צו דעם טעמפּאָ פֿון דער קאָלאָניזאַציע און די אַל־געמיינע יידישע באַפֿעלקערונג, דער מיטלקלאַס, האָט זיך באַטייליקט אין אָט־דעם פּראָצעס פֿון אַנטוויקלונג.

יידן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט האַנדל און אַרענדעס; יידן האָבן זיך פֿאַרנומען מיטן עקספּאָרט און אימפּאָרט. אומעטום האָבן יידן בייגעטראָגן צו דער וויסנשאַפֿטלעכער אויפֿלעבונג און צו דער זעלביקער צייט זענען אַנטשטאַנען אַ ריי אָנגעזעענע קהלות.

די פּריצים זענען געווען צופֿרידן מיטן יידישן אנטייל און באַטיילי־קונג אין אָט־דעם פּראָצעס און האָבן געגעבן דאָס רעכט דער יידישער באַפֿעלקערונג צו עקספּלואָטירן דאָס לאַנד און די מענטשן, צו אַרענדירן

שטעלעך און דערפֿער; אויפֿמאַנען פֿאַר זיי שטייערן און באַפֿרידיקן די אומ־דערזעטלעכע געלט־אַפּעטיטן פֿון די שררות.

דאָס יידנטום איז דאָמאָלט געווען געטיילט לויטן סאָציאַלן שטאַנד אין דריי קלאַסן:

א/ די רייכע, פֿריווילעגירטע.

ב/ די פֿירער, פֿרנסים, תקיפֿים, רבנים און ראשי ישיבות.

ג/ די מאַסן, די קליינהענדלער, די האַנטווערקער און געזעלן.

די רייכע נאָענט צו פֿריצישע הייף, האָבן געלעבט אַ גוט, בריט לעבן. אויף זיי באַקלאָגט זיך ר׳ שמואל קאַידנאָווער, אַז זיי לערנען מיט זייערע קינדער פֿראַנצויזיש און זייערע טעכטער קליידן זיך אויף אַ פֿאַרשייטן אופֿן (17). זיי זענען געווען די אַסימילאַנטן פֿון יענער צייט.

דער צווייטער שיכט, די תקיפֿים, די פֿרנסים, די רבנים און בכלל די פֿירער האָבן דאָמינירט דאָס יידישע לעבן; געהאַט די פֿולסטע אויטאָנאָמיע, געזיכערט און גאַראַנטירט דורך דער רעגירונג. ווי ר׳ נתן האַנאָווער גיט איבער זענען די פֿרנסים פֿון „וועד ד׳ ארצות״ געווען די סנהדרין און לשכת הגזית און געהאַט רעגירונגס קראַפֿט צו ריכטן און פֿירן דאָס יידי־שע לעבן (18).

דאָס יידישע לעבן איז געווען פֿאַרוויגט אין זיסער לעטארגיע פֿון „ראָזשינקעס מיט מאַנדלען״ נישט פֿילנדיק דעם אָנקום פֿון דער צרה, נישט זעענדיק ווי דער רעכטלאָזער, פֿאַרשקלאַפֿטער פֿויער ברענט מיט האָס צום יידן, אין וועמען, ער זעט דעם פֿאַרטרעטער פֿון פריצישן מאַגנאַט.

עס איז געקומען דער מוראדיקער שטורם, די שחיטות פֿון די אוק־ראַיניש היידאמאַקעס, די גזירות ת״ח ות״ט, די יאָרן 9־1648, וועלכע ניצקי מיט זיינע קאָזאַקן האָבן זיך אַ לאָז געטאָן באַפֿרייען אוקראַינע פֿון די פריציש־פּוילישע הענט, אָבער דערווייל אויסגעלאָזט דעם גאַנצן צאָרן קעגן יידן. טייכן יידיש בלוט האָבן זיי פֿאַרגאָסן אין נעמיראָוו, טאָלטשין, אָסטראַה; מיט דער גרעסטער אכזריות אָנגעפֿאַלן אויף די שוצלאָזע יידן, אומעטום געזייט טויט און חורבן. בליענדיקע ערטער פֿון תורה און חכמה זענען איבערנאַכט פֿאַרשניטן געוואָרן — און פֿוילן האָט געזען דאָס פֿייער־בילד פֿון די חרובע קהלות פֿון מיינץ, שפּייער, וואָרעמס, ביז נעמיראָוו, אסטראה און לובלין, — פֿון די קרייצצוגן אין מערב ביז כמעלניצקי שחיטות אין מזרח — עס איז פֿאַרענדיקט געוואָרן די עפּאָכע פֿון וועלכער האָנאָווער דערציילט אַז „אין דער גאַנצער מדינת פּוילן איז נישט געווען קיין איין הויז, וואו מ׳זאָל נישט לערנען תורה״. די תורה האָט געהילט אין טרויער.

באַלד נאָכדעם איז געקומען די מהומה פֿון דער שבתי צבי באַוועגונג — די שטייגנדיקע פֿאַרפֿירערישע עקזאַלטאַציע פֿאַרן נייעם משיח; די ווילד־קייט און סטיכיע פֿון די יידישע מאַסן, וועלכע האָבן זיך געלאָזט פֿירן אין קאַראַהאַד־טאַנץ פֿאַר דעם אָנקומענדיקן גאולה־טאָג און וועלכע זענען אַזוי ביטער אָנטוישט געוואָרן. די אויגן וואָס האָבן געבראַכט מיט פֿייער האָבן זיך אָנגעהויבן אויסלעשן. זיי זענען אָבער צוריק אָנגעצונדן געוואָרן אַ דאַנק דער נייער באַוועגונג, דעם חסידיזם, וואָס האָט געוועקט די עמאָציעס און געפֿונט די מענטשלעכע קוואַלן און דורכגעדרונגען די ווייטענדיקלאַכנדיקע יידישע הערצער מיט די נייע לערעס פֿון בעש״ט און זיינע נאָכפֿאָלגער.

חסידיזם האָט געהאָט די קאָלאָסאַל עטישע, מאָראַלישע און סאָציאַלע ווירקונג אויף דער אָנגעלאָדנקייט פֿון יידישן האַרץ פֿון נאָך די כמעל־ניצקי און שבתי צבי געשעענישן.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) נ. האנאוער „יוז מצולה".

(2) אם יתחדשו אצלכם עוד שאלות בדינים והוראות, הנני מוכן להשיב לכל שואל, כי באלה חפצתי — שו״ת מהר״ם שאלה י״ז, י״ח.

(3) דארט: י״ב, י״ג, כ״א, פ״ט.

(4) זע, שו״ת מהר״.ם, שאלה קט״ז, ז״ז נ׳ — נ״א; ברכי יוסף (חיים יוסף דוד אזולאי), אהע״ז סימן ו׳, ס״ק ו׳. דאס מקדש זיין שדים און שדיכעס איז איבערפולט איז דער דעמאלטיקער פאלקס־און רבנישער־ליטעראטור. אלחנן קירכהאן (אדער מנוח העגדל) איז זיין „שמחת הנפש" (פפד״מ תס״ז), שרעקט ממש מיט פארשידענע שדים, מחבלים און כשוף־מאכער.

(5) לעא פינקלשטיין, „מגלת פוילן", ז״ז 42 — 43.

(6) וכדומה לי שדרך זו שאצייר ראיתי כתוב למקובל אחד אחרון, הר״ר אשר זלל בספר עמק הברכה שלו. והוא כדעת המקובלים בענין הספרות׳ הוא ענין תארי הפועלות אשר כתבו הפילוסופים, והם השמות שנתחדשו בענין בריאת העולם, כמו שכתב הרב המורה זלל, ח״א פס״א — תורת העולה, ח״ג פ״א.

(7) שאלה ז׳, ח׳, ט׳, לז״ו, נ״א, נ״ו, נ״ז, פ״ט א. א.

(8) „יפה נוף פרי צדיק אהו׳ תלמידי האלוף המרומם, ר״נ ור״מ ואב״ד מהר״ר ישעיה סנל כל יצו ולכל המסתופפים בצל מעלת כ״ת שלום" (שאלה י״א; שאלה מ״ט).

(9) שו״ת סימן צ״ו.

(10) שאלה מ"ד.

(11) שאלה מ"ה.

(12) שאלה נ"א: „מי ימלל גבורותיו, מי ישיח נפלאותיו, מי יספר שבח מעלותיו, ע"כ דומיה היא תהלתו... הלא הוא... מופת דורנו, פאר גלותנו, הגאון הגדול בישראל שמו, פ"ה, נ"י, ע"ה, ר"מ ור"נ מהר"ר יהודה ליווא יצ"ו אב"ד הישראלי בקהלה קדישא עיר ואם בישראל ק"ק פראג".

(13) שאלה נ"ז: „סבא דסבין מרי דרזין ר"מ ואב"ד נ"י פ"ח מופת דורנו מהר"ר מרדכי יפה יצ"ו השם ירבה שלומו ושלותו לאורך ימים".

(14) שאלה קכ"ב, ז"ז נ"א — נ"ח.

(15) זע דארט שאלה קכ"ג — קכ"ה, ז"ז נ"ה — נ"ח, עס איז אייגער פון די אינטערעסאנטסטע און וויכטיקסטע רבנישע אורטייל און די תלמודישע בקיאות איבּ־פאנירט ממש דעם למדן. דער מהר"ם ווייזט זיך ארויס פאר דעם דינאמישן מענטש מיט געוואלטיקער מוטיקייט.

(16) דער בריוו האט א צושריפט: „היות שהגאון הנזכר מוטל על ערש דוי, קלני מראשו קלני מזרועו, וידי הגאון כמהר"ר יפה כבדים וכמעט שאין רישומו ניכר ביקש מאתנו לאשר ולקיים חתימתו שהוא כתב ידו ממש וכלם פה קדוש דברי פי חכם הז. בכן אשרונוהו וקיימנוהו מרדכי בהרב יוסף סופר ושמש דק"ק פוזנה, ונאום יוסף סופר בלא"א שלמה הלוי זלה"ה.
מיט צוויי טעג שפעטער, ווי דערמאנט אין פריערדיקן קאפּ. איז ר' מרדכי יפה נפטר געווארן.

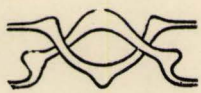
(17) מרגילים לקטנים בלשון צרפת ובשארי לשונות וכשיגדל הנער אין אביו שם על לב שילך בנו לבית המדרש". און וועגן זייערע פרויען: „הולכות נטיות גרון וערום ער בית דדיהן". קב הישר פרק פ"ב, לובלין, 1898.

(18) „יון מצולה", ביים סוף פון ספר.

זע אויך: י. הילפרין, הקדמה פנקס וועד ד' ארצות, באריכות.

דריטער טייל

דריי רבִּיים

נײַנטער קאַפּיטל

ר׳ ליבלע איגר

א

דער שטילסטער פון די שטילסטע

ר׳ ליבלע איגר, אַדער ווי ער איז באַקאַנט אין דער חסידישער וועלט אַלס „תורת אמת״, אויפֿן נאָמען פֿון זײַן ספֿר, געהערט צו דער פֿערטער עפּאָכע פֿון פּוילישן חסידיזם און זיבעטער, לויט די אַנטוויקלונג־עטאַפּן פֿון בעש״ט און זײַנע תלמידים.

געקומען איז ער אין „שטורעם און דראַנג״ פּעריאָד קיין קאָצק, וואו ס׳האָט געבּרענט אַ העליש פֿייער; וואו מ׳האָט פֿראָקלאַמירט די נייע שיטה אין חסידות; וואו מ׳האָט מבטל געווען אַלעם מיטאַנאַנד; וואו אַלץ איז געטאָן געוואָרן שאָרף און שניידיק; וואו מ׳האָט דערשטיקט אַלע צאַרטע געפֿילן און סענטימענטן — ר׳ לייב איגר האָט דאָס אַלץ גובר געווען, ער האָט זיך געשטעלט אין זײַן ווינקעלע און אַזוי בלחשדיק, אין דער שטיל געשטראָלט מיט צדקות און חסידות, זיך אַרײַנגעוועבט אינעם חסידיש־לויטערן געוועב פֿון אַצילותדיקייט און פּשטות פֿון קלאַסישן חסידות.

ער האָט זיך געשטעלט אויפֿן ראַנד פֿון קוים־באַמערקבאַרקייט, נישט צוגעלאָזט צו זיך דאָס עפּעקטיוו־דראַמאַטישע; נישט צו געפֿינען בײַ אים קיין שמץ אָדער רמז פֿון פּאָזע — און אין זײַן התבודדות, אין זײַן יחידי־שער וועלט איז דאָ די פֿולסטע האַרמאָניע פֿון חסידישן באַגעם און צוי־בּער. זײַן ניגון, געקומען פֿון קול דממהדיקע טענער און הייליקער אַט־מאָספֿער, האָט באַגייסטערט: זײַן ענווה און צדקות האָט באַווירקט און

טויזנטער זענען געקומען קיין לובלין שעפֿן האָפֿערדיקייט און גלויבן. לובלין איז געווָארן אויפֿגעלעבט און באַלעבט. דער אַמאָליקער צענטער פֿון פּוי־לישן חסידות, די שטאָט, וואו ס׳האָט אַ צייט געקאָכט און געזידט מיט חסידות איז ווידער געווָארן אַ חסידישער צענטער דורך ר׳ לייבעלע איגר אין וועמען ס׳איז געווען פֿאַרבאָרגן דער גייסט פֿון זיין זיידן ר׳ עקיבא איגר און דער גייסט פֿונעם „חוזה״ פֿון לובלין, דער גייסט פֿון קאָצק און איזשביצע צוזאַמען אין אַ נייעם לבוש.

נישטאָ אין ר׳ לייבעלעס דרך דאָס „קולות וברקימדיקע״; ס׳איז אָבער דאָ דאָס באַצויבּרנדיקע, דאָס ליכט, וואָס שטראָלט אַרויס, דער ניגון, וואָס פֿאַרכאָפּט.

ס׳ווערן דערציילט אָן אַ שיער לעגענדעס וועגן ר׳ לייבעלע איגר, ענלעכע צו די, וואָס מ׳דערציילט וועגן ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער: יענער האָט געשטאָמט פֿון דריי און דרייסיק דורות רבנים און געהאָט פֿאַר אַ שוועד דעם לעווערטאָווער גביר און מתנגד ר׳ ישראל און אויך ער האָט געשטאָמט פֿון דער גרויסער און פֿאַרצווייגטער גינז־איגר רבנים־משפּחה — און ווי דער באַרדיטשעווער, האָט ער אויך געהאַט פֿאַר אַ שוועד דעם לובלינער למדן און מתנגד ר׳ עזריאל גראָטשטיין.

זיין וועג איז געווען דער „הצנע לכתדיקער״, צו אַנטלויפֿן פֿון פּרסום, פֿון כבוד און התנשאות. שטיל, באַשיידן האָט ער געפֿירט דאָס נייע לובלינער חסידות אין קרייז פֿון געקליבענע בעלי־מוחין און געלעבט אַ לעבן פֿון הוילע רוחניות, פֿון התרוממות, פֿון קדושה — אָווען פֿון דער גאַס־באַוועגונג, פֿונעם טומל, פֿון דער וואָכעדיקייט. שטענדיק פֿאַרטאָן אין עבודת השם און אהבת ישראל, שטענדיק זיך באַוואויגן אין זיין בית תּפֿלה מיט פֿלאָמיקייט און הייליקן עקסטאַז.

דער קאָצקער ווערט דערציילט, האָט אמאָל, עפּענעדיק זיין חדר מיוחד אינמיטן דער נאַכט, דערזען ווי ר׳ לייבעלע דרייט זיך הין־און־צוריק אין לאַנגן בית המדרש פֿאַרטאָן אין זיינע הייליקע רעיונות, רופֿט זיך אָפּ דער קאָצקער: געגוג, לייבעלע, געגוג, גיי, רו דיך אָפּ.

/ o /

ב

דאָס הויז וואו ר׳ לייבעלע איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן

ר׳ יהודה ליב (ר׳ לייב) איגר איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תקע״ו (1816) אין אַ שטאָט, וואָס האָט נישט געווואוסט פֿון קיין חסידות, אין אַ הויז, וואו מ׳האָט באַקעמפֿט חסידות.

די שטאָט פּוזן, פֿון די עלטסטע יידישע קהלות אין פּוילן, איז נאָך דער צווייטער צעטיילונג פֿון פּוילן (1792) אַריבּער צו דייטשלאַנד און גע־ווָארן שטאַרק „פּאַרדייטשט״, לויטן נוסח „דייטשיש יודנטום פֿון מאָזאַאישן גלויבן״. די שטאָט איז אָבער אַ דאַנק איר גרויסן רב און גאון רבי עקיבא גינז־איגר (געבוירן אייזנשטאַדט אין יאָר התקכ״ב — 1761; נפֿטר גע־ווָארן אין פּוזן ג׳ תשרי תקצ״ח — 1837) געוואָרן דער גייסטיקער צענ־טער פֿאַר הלכה און רבנות און פֿון דאָרט האָט מען געפֿירט דעם קאַמף קעגן דער רעפֿאָרם־באַוועגונג אין האַמבורג־בערלין־ברעסלוי, און אויך אַרויסגעוויזן קעגנערשאַפֿט צו דער חסידות־באַוועגונג וואָס האָט כובש גע־ווען די קהלות אין פּוילן און אין אוקראינע (1).

אויב ר׳ עקיבא איגר, דער אומבאַשרייבלעכער ענו און רודף שלומניק (2) האָט זיך באַצויגן מיט מעסיקער מילדקייט צום חסידות, ווי עס ווייזן זיינע בריוו און כתבים, האָט אָבער זיין זון ר׳ שלמה (געב. תקמ״ה — 1785; נפֿטר געוואָרן י״א טבת תרי״ב — 1852) פֿאָטער פֿון ר׳ לייבעלע איגר, אַ פֿייערדיגער מתנגד, נאָכפֿאָלגער פֿון הגר״א און זיינע תלמידים, אָנגעוועגדט אַלע כוחות אויף צו באַקעמפֿן דעם חסידיזם.

די חסידישע לעגענדע דערציילט, אַז ר׳ שלמה איגר האָט זיך אַמאָל דערוואוסט, אַז זיין פֿאָטער צו וועמעס וואָרט די גאַנצע וועלט האָט זיך צוגעהערט (2), האַלט ביים מקרב זיין קאָצקער חסידים, און אַז קאָצקער חסידות האָט ביי אים נושא חן געווען (4), האָט ער געכאַפּט עטלעכע קאָצ־קער חסידים, זיי אָנגעשיכורט און געבראַכט צום פֿאָטער, באַמערקנדיק סאַרקאַסטיש: „אָט, האָסטו קאָצקער חסידים, דאָס איז זייער וועג״.

אין אָט־דעם הויז פֿון שארפֿן מתנגד ר׳ שלמה איגר, איז דערצויגן

געווארן דער יונגער ארי׳ לייב. דער גורל האָט אָבער געוואָלט, אַז ר׳ שלמה איגר זאָל דעם בן בכור זיינעם, גרויסן מתמיד און איבערנעמער פֿון זיין פֿאָטערס עטיש־מאַראַלישן דרך, געפֿינען מיט יאָרן שפּעטער אין קאָצק.

איינער פֿון די חסידות־פֿאָרשער (5) דערציילט וועגן אָט־דעם „אינצי־דענט״ אין לעבן פֿון גרויסן גאון און רבנות־אָריסטאָקראַט:

צווישן די חסידים (אין קאָצק — נ. ש.) האָט זיך אַרומגעדרייט אַ ייד, וואָס האָט מיט זיין אויסזען זיך געווארפֿן אין די אויגן. ער האָט געהאַט אַ גאָר לאַנגע שוואַרצע באָרד, וועלכע איז געווען ריין און ציכטיק אויסגע־קעמט. ער האָט געטראָגן אַ טוכענעם הויכן קאַפּעליוש און א קורצע קאַ־פּאָטע. דאָס איז געווען ר׳ שלמה איגר, דער זון פֿון גרויסן גאון ר׳ עקיבא איגר. ער איז געקומען קיין טאָמאַשאָוו (ערשטער וואוינאָרט פֿון ר׳ מענ־דעלע — נ. ש.), אויסזוכן זיין ר׳ לייבעלען, וועלכער איז אַנטלאָפֿן פֿון דער היים און געבליבן זיצן אין קאָצק.

ר׳ שלמה איגר איז אַרומגעגאַנגען פֿון איין טיש צום צווייטן און האָט כסדר געפֿרעגט: האָט איר אַמאָל נישט געזען, לייבעלע איגר? די חסידים האָבן אָבער זיך אויף אים נישט אומגעקוקט, נאָר וויייטער געטרונקען אָדער געשמועסט אין חסידות, ביז ער האָט אָנגעטראָפֿן אויף ר׳ בער חסיד. ער האָט אים דידאַזיקע פֿראָגע איבערגעחזרט:

— איר האָט אַמאָל נישט געזען לייבעלע איגער?

— איך ווייס נישט, וועמען דו מיינסט — האָט ר׳ בער חסיד געענטפֿערט און וויייטער געשפּרייזט פֿאַרמוחט. ווען ער איז אָבער שוין געהאַט אָפּ־געגאַנגען אַ פּאָר טריט, איז ער צוריקגעלאָפֿן צו ר׳ שלמה איגר און אים געפֿרעגט:

— ר׳ ייד, אפֿשר מיינסטו לייבל־שלמה־עקיבאס? אויב דו מיינסט אים, וועט ער באַלד אַריינקומען, מען האָט אים געשיקט נאָך אַ ביסל משקה.

און ער שילדערט וויייטער, ווי עס האָט געזען — לויט זיין פֿאָר־שטעלן זיך — יענער צוזאַמענטרעף:

„פֿאָר גרויס שמחה, האָט ר׳ איטשע מאיר אָנגעהויבן צו טאַנצן און צו זינגען:

אין טאָמאַשאָוו ברענט אַ פֿייער,
עס גייט אויף אַן אור אַ נייער...

„ביז פֿלוצלונג, האָט זיך דערהערט אַ געשריי:

גיט מיר אָפּ מיין זון!

דאָס האָט געגעבן אַ געשריי ר׳ שלמה איגר...

— וואָס איז דאָס אַ שענק — האָט ער ווייטער אויף אַ קול געשריגן.

„די חסידים האָבן זיך אָפּגעשטעלט פֿון טאַנצן.

„ר׳ איטשע מאיר האָט געגעבן אַ וואונק מען זאָל אים נישט טשעפּען. ער איז צו אים צוגעגאַנגען און אים געפֿרעגט, וואָס ער וויל.

„ר׳ שלמה איגר האָט גוט געקענט דעם וואַרשעווער גאון, האָט ער אים פֿאַרחידושט געפֿרעגט:

— אויך איר, ר׳ איטשע מאיר געפֿינט זיך צווישן זיי?

— יאָ, אויך איך בין צווישן זיי — האָט ר׳ איטשע מאיר געענטפֿערט מיט אַ זיכער קול — און איר האָט אַ גרויסן טעות, וועט איר מיינט, אַז דאָ איז חס ושלום אַ שענק. וווּיסט איר — האָט ער זיך פֿלוצלונג געוואַנדט צו ר׳ שלמה איגר — פֿאַרוואָס דער יצר הרע וועלט אָנגערופֿן „כסיל", אַזוי ווי עס שטייט: „טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל", בעסער אַן אָרעם יינגל אַ חכם, איידער אַן אַלטער מלך און אַ נאַר (קהלת ד׳ י״ג), ווייל אין דער אמתן איז דער יצר הרע א חכם מחוכם און כסיל, נאַר, הייסט ער בלויז דערפֿאַר, ווייל ער האַנדלט מיט נאָראַנים.

— וואויל געזאָגט — האָט ר׳ בער חסיד זיך אָנגערופֿן, און איידער ר׳ שלמה האָט צייט געהאַט אַ טראַכט צו טאָן, וואָס צו ענטפֿערן, האָט מען אים שוין אַריינגענומען אין רעדל און מיט אים אָנגעהויבן צו טאַנצן נאָך מיט מער התלהבות ווי פֿריער".

ר׳ לייבעלע איגר, דער דערצויגענער אין מתנגדישן הויז, אין אַן אינערלעכער אייניהייט פֿון תורה־לומדות, און אַ לעבנס־ציל פֿון שטרענגער זהירות איז אַריין אין דער נייער וועלט, די לעבעדיקע, ברויזנדיקע וועלט און האָט זיך מיט איר צוזאַמענגעגאָסן אין איין מהות, אין איין אַטמאָספֿערע — אָבער אויך דאָרט געשאָפֿן זיין אייגענעם נוסח, אייגנאַרטיקס, צוזאַמענ־געגאָסן גאונישע למדנות, ראַפֿינירטע חסידות אין אַן אייניהייטלעכקייט, אין אַ סדר — און דאָס האָט אים געשטעלט אין דער ריי פֿון די גרויסע חסידישע געשטאַלטן, גרויסע חסידישע אדמ״ורישע פֿערזענלעכקייטן.

וועט ר׳ לייבעלע איגר איז געקומען קיין קאָצק, האָט דער סאָכאָטשאָווער רב און רבי, ר׳ אברהם באָרנשטיין (תקצ״א — 1831; תר״ע — 1910), דערציילט, פֿלעגט ער אַוועקגעבן אַלץ וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט, צו אַזעל־כע וואָס האָבן זיך געגויטיקט. איז אַמאָל צוגעקומען צו אים אַן אַרעמאַן בעת ער האָט געהאַלטן אינמיטן דאַוונען און געוויזן, אַז ער טראָגט צע־ריסענע הויזן, האָט ער אויסגעטאָן די הויזן, זיך פֿאַרהילט מיטן אויבער־שטען טייל מלבוש און ווייטער אָנגעגאַנגען מיטן דאַוונען.

וועז ער איז נאָך דער חתונה אַוועק קיין קאָצק אוז זיך דאָרט געזאַמט אַ לענגערער צייט, איז זיין שוועי, ר' עזריאל גראָטשטיין, געקומען צום קאָצקער מיט דער טענה: ס'שטייט דאָך: שנה אחת יהי' נקי לביתו... „וועז איך זאָל וויסן — האָט דער קאָצקער געענטפֿערט, — אַז ער וועט האָבן אינדערהיים אַזאַ ריין הויז ווי ביי מיר... וואָלט איך אים אַהיימגעשיקט" (6).

דער קאָצקער רבי האָט ר' לייבעלען שטאַרק מקרב געווען.

עס ווערט דערציילט, אַז וועז ר' לייב איגר איז געקומען צום ערשטן מאָל צו ר' מענדעלע קאָצקער, האָט דער לעצטער אים שטאַרק מקרב געווען אוז געזאָגט, אַז פֿאַר אַזאַ יונגערמאַן וואָלט ער געגאַנגען צופֿוס פֿיר הונ־דערט מייל.

עס איז געווען אַ גרויסער יחוס פֿאַר קאָצק צו האָבן מיט זיך ר' שלמה איגרס אַ זון אוז אייניקל פֿונעם גרעסטן רב אין זיין דור ר' עקיבא איגר פֿון פּוזיז. זיין פֿאָטער ר' שלמה איז געווען אַ פֿארעקשנטער מתנגד אוז וועז מען האָט אים דערציילט די טרויעריקע בשורה פֿון זיין זוז, האָט ער זיך געריסן „קריעה" אוז אים אַפֿילו אינגעלאָדן צו זיך קיין פּוזיז.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) אינטערעסאַנט איז די טייל־וויזע רשימה פון די רבנים אין פּוזיז:
ר' משה ב"ר יצחק מינץ (1474 — 1508).
ר' יהודה ליב ב"ר בצלאל (1575)·
ר' מרדכי יפה (1599 — 1612).
ר' ישעיה הורוויץ בעל ה"של (58 — 1641).
ר' שפטל ב"ר ישעיה הורוויץ (1658).
ר' נפתלי הכהן כ"ץ (1678 — 1690).
ר' עקיבא איגר (37 — 1815).
ר' שלמה איגר (1837).

(2) אין אַ באַזונדערע ארבעט וועגן אָט דער הערלעכער פערזענלעכקייט, דער נרעסטער רבנישער אויטאריטעט אין זיין צייט, באַווייזן מיר, אַז זיין נוטסקייט האָט איבערגעשטיגן יעדן מענטשלעכן באַגריף. ער האָט אָפּילו איינגעשטימט צו אַן אויס־נלייד־פונקט צווישן די צדדים אין פּוזיז, וואָס לויטעט:

„ר' עקיבא איגר זאל נישט אנפאלן מיט זיינע שארפע דרשות אויף די וואס זענען נישט נענוג פרום, נישט ארויפצוברענגען דיסהארמאניע אינעם משפחה־לעבן פון די פּוזיזער בעלי בתים". ער פּארזיכערט דער דעלענאציע וואָס איז געקומען צו אים קיין מערסיש־פרידלאנד:

„וניכר הדבר כי מפי ר' יצא הדבר להוליכנו לק"ק פוזנא. למען השלום והאמת, לא אבטל דבר ואקיים כפי הפונקטען הנ"ל". זע, יעקב בעלער, ר' עקיבא איגר „דער פוי־ליישער ייד", עלפטער יארבוך, יוני 1944, ז. 70.

ער האט אבער מיט אלע כוחות נעקעמפט קעגן רעפארם אין דייטשלאנד, אונגארן און פוזן.

אין א בריוו קיין אייזענבאד וועגן די מתחדשים וואס ווילן ענדערן די נסחאות התפלה, שרייבט ער זייער שארף און אין א שטרענגען טאן, אז מ'דארף זיך האלטן ביי די טראדיציעס און תקנות פון כנסת הגדולה און חכמי התלמוד און אויך וואס שייך די פיוטים זאל מען נישט משנה זיין „אף שהרב אבן העזרא בקהלת בפסוק „שמור רגלך לעג ופער פיו על הקליר, כבודו במקומו מונח א) ובזא עשה שלא כהוגן לפגוע בכבוד הקדוש הזה שהעידו עליו בתוס' בחגיגה דף י"ג ע"א והרא"ש סוף פ"ה דברכות שהי' תנא ב) והוא ר"א ב"ר שמעון דקרי עלי' במדרש ויקרא רבה פ' ל', תנא קרא פייטני' ובתשובות הרשב"א סימן שס"ט שהי' ר' אלעזר בן ערך שאמרו עליו שהוא תנויי' אקרויי פייטנו וכל דבריו מיוסדים על פי מדרשות אגדות ורזי התורה. וגדולי רבותינו רש"י ותוס' סמכו דבריהם עליו ברש"י, בחומש בפסוק (בראשית ל' כ"ב) ויזכור אלקים את רחל וכו' והוא שיסד הפייט (ביוצר לר"ה המתחיל חוג אבן) ובדברי הימים (ב', כ"ב, יא) בפסוק ותקת להושבעת וכו' והוא שיסד הקליר יום א' דר"ה בזכרונות אם כנו וכו' ובתוס' בחגיגה וה' הטוב יסלח להרב אבן עזרא על גודל שגגתו בזה".

נאכאמערקונג:

הערה א:

אמר הסופר: עיין בהקדמת מחויב היידנהיים בדבריו שמה מי ומתי היו הפייטנים, ביאר שהקליר לא הי' תנא ואמורא ולא סבוראי כ"א הי' שמנה מאות שנים אחר חורבן בית שני כמבואר בקינה ממנו.

ב) הבט נא בביאור החכם ר"ו היידנהיים בפיוט שושן עמק איומה ביום א' דר"ה, השיב כבוד הקליר למקומו וסרו תלונות האבי עזרא.

זע, ר' עקיבא איגרס בריוו אין אגרות סופרים פון ר' שלמה סופר ז"ז 48 — 49.

(3) אין דער נישט־יידישער וועלט, איז ער נעווען באריימט אלס „אבערלאנדס ראבינער", אדער „פויפסט פון די יודען".

(4) ווי מי וועלן ווייטער זען, האט ער שטארק מקרב נעווען דעם רבין ר' בונם, וועלכער פלענט אים באזוכן אויפן וועג קיין קארלסבאד. ער האט אמאל נעשיקט א נעוויסע סומע נעלט קיין קארלסבאד.

ר' אלעזר סאכאטשאווער האט דערציילט, אז דער רבי ר' בונם, האט אמאל נעזאגט צו ר' עקיבא איגר:

„אמת, האלב פרייסן שטייט אויף אייער כבוד; סיוואלט אבער בעסער נעווען, וועז איר באגרעניצט זיך אין „התבודדות" און פירט זיך ווי א רבי".

דער רבי ר' בונם האט אויף זיינע נסיעות זיך אויך באקענט מיט ר' עקיבא איגרס חבר, דעם ליסער רב ר יעקב לארבערבוים, ער האט אבער מיט אים ווייניק נערעדט אין לערנען וועז זיין באגלייטער ר' זישא פלאצקער האט אים אוי דערויף אויפמערק־זאם נעמאכט. האט ער נעענטפערט — „דער ליסער רב, דאס איז די נמרא סנהדרין".

(5) מנשה אונגער, פשיסכע און קאצק, צענט. פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, בוענאס־איירעס, 1949, ז"ז 129 — 134.

(6) יועץ קים קדיש בריהע"ש נ"י מפרישטיק. שיח שרפי קודש, חלק א' מסורה, לודוש, תרפ"ח ז. 23.

שמואל טויבש ברענגט א מעשה פון א קאצקער חסיד („דער טאג", ניו יארק, סעפט. 11, 1950), וואס ר' לייבעלע איגר פלעגט דערציילן וועגן זיך אין זיינע יונגע יארן, באזונדערס פון א ראש השנה ביי זיין גרויסן זיידן:

„נעקומען ראש השנה אינדערפרי, איז ער גענאנגען אין שול. „אין דער פאזענער שול איז נעווען זייער א לאנגער פאליש. לאנג און שמאל. האט זיך רב לייבל פאררויכערט זיין פייקעציבוד און איז געבליבן שטיין אין פאליש.

„אז מען האט אינעווייניק אננעהויבן זאגן ברכות, געווינלעך מיט א ניגון, האט דער זיידע באפוילן:

— מען זאגט ברכות.

— האט רב לייבל צוריק באפוילן:

— לאז מען זאגן.

און ער האט זיך וויטער נעדרייט ארויף און אראפ און נערוכערט זיין פייקע. אז מען איז נענאנגען זאגן „ברוך שאמר", האט דער זיידע באפוילן:

— מען זאגט „ברוך שאמר".

האט רב לייבל צוריק באפוילן:

— לאז מען זאגן.

„א צייט שפעטער קומט ארויס דער שמש — שוין אינמיטן שחרית — און ער קען נישט אויסרעדן. מאכט ער צו אים:

— נו, נו.

פאר שופר בלאזן קומט דער שמש ווידער ארויס און זאגט אים:

— רב לייבל, מען גייט בלאזן שופר.

„דא האט רב לייבל שוין אוועקגעשטעלט די פייקע אין א ווינקל, אין אריין איז שול, האט זיך נעשטעלט מיט איין פוס אויף א באנק און האט אויסגעהערט די תקיעות. „איינמאל, אז רב לייבל האט דערציילט וועגן דעם דאזיקן ראש השנה ביים זיידן, האט ער זיך זייער פארטראכט און מסיים געווען די מעשה אזוי:

— היינט, אז איך קוק צוריק צו יענע צייטן, זע איך, אז כ'האב געטאן א גרויסן פעלער, אז מ'האט אזא זיידן, ווי רב עקיבא, און מען קען מיט אים אינאיינעם דאוונען, איז מען מחויב אוועקצולייגן די כוונות אויף א זייט... דאוונט מען איין מאל מיט ווינ־ציקער הכנות... א חוץ דעם איז דאס נישט געווען קיין דרך־ארץ פארן זיידן.

נאר צוגענעבן האט ער:

„אבער אוי, וואו נעמט מען די כוחות פון אמאל?!"

ג

זיידע און אייניקל

נישט דאָ איז דאָס ריכטיקע אָרט צו געבן, וועלכע עס איז ביאָגראַפישע אָפשאַצונג פון רבי עקיבא איגר, וועלכער איז אַ דאַנק זיין גרויסקייט אין חריפות, אין שאַרפזין און התמדה, געוואָרן ביים לעבן אַ לעגענדאַרישע פערזענלעכקייט און איז פאַרגליכן געוואָרן צום וילנער גאון בשעתו.

זיינע ביאָגראַפער דערציילן (1), אַז ר׳ חיים וואָלאָזשינער (תק״ט — 1749 — תקפ״א — 1821), דער נאָענטסטער תלמיד פון וילנער גאון און גרינדער פון דער באַרימטער וואָלאָזשינער ישיבה, האָט אַמאָל געהאַט פאַר זיך זייער אַ שווערן קאָמפליצירט־תלמודישן ענין און האָט אָנגעשריבן אַ גאַנצן „קונטרס״ אויף צו פאַרענטפערן די קשיא.

מאַכט זיך, אַז איינער פון זיינע תלמידים דאַרף פאַרן קיין קעניגסבערג, נעמט ר׳ חיים וואָלאָזשינער דעם „קונטרס״ און בעט ביי אים צו זיין אין פויזן און אים איבערגעבן צו רבי עקיבא איגר, אַז ער זאָל ביז זיין צוריקרייזע פון פויזן, וואָס האָט געדאַרפט פאָרקומען אַ דריי־פיר וואָכן שפעטער, האָבן אַ געלעגנהייט דאָס איבערצוקוקן.

ווען ר׳ חיימס מקורב איז געקומען קיין פויזן און אים איבערגעגעבן די בקשה פון ר׳ חיימען, האָט אים ר׳ עקיבא איגר געפרעגט, ווי לאַנג ער רעכנט צו פאַרבלייבן אין פויזן. דערויף האָט אים דער גאַסט געענטפערט, אַז בלויז ביז מאָרגן אינדערפרי.

— אויב אַזוי — זאָגט אים רבי עקיבא — טאָ קומט־זשע אינדערפרי. אויף צומאָרגנס גאַנץ פרי, האָט ער אים איבערגעגעבן דעם קונטרס מיט זייַנע הערות און דערקלערונגען צו פאַרענטפערן דעם וואָלאָזשינערס קשיות.

דער ערשטער גערער רבי, רבי יצחק מאיר אַלטער־ראָטנבערג (הרי״ם, געבוירן געוואָרן תקנ״ט — 1759; נפטר געוואָרן, גור, שבת, כ״ג אדר תרכ״ו — 1826), וועלכער איז געווען באַרימט אַלס וואַרשעווער עילוי, האָט שטענדיק באַוואונדערט ר׳ עקיבאס טיפן שכל, אויסערגעווייניגלעכער טיפקייט אין לערנען און זיין התמדה, ווען ער איז צום לעצטן מאָל געקומען קיין וואַרשע, דערציילט דער רי״ם, האָט דער חוש השמיעה שוין נישט געאַרבעט ביי אים ווי געהעריק. ער איז שוין דאַמאָלט געווען אין טיפן עלטער און מ׳האָט געמוזט אים אַרייגשרייען אין אויער אַריין.

ער האָט אָבער באַמערקט, ווי ס׳איז געקומען צו תורה־שמועס, האָט דער פּויזנער רב געזען און געהערט ממש, וואָס יעדער רעדט און וועגן יעדן ענין וואָס ווערט דיסקוסירט. דער זאָל איז געווען אַ גרויסער, איבער־פֿולט מיט מענטשן, וואָס זענען געקומען „נעמען שלום״ — און דאָך האָט ער געקענט אויפֿפֿאַסן און באַנעמען מיט זיין זע־קראַפֿט, לויט דער באַווע־גונג פֿון די ליפּן. עס איז געווען ביי אים, ווי דער רי״ם באַמערקט, אַן אמתער התדבקות מיט דער תורה (2).

שרייבן מיר נישט די ביאָגראַפֿיע פֿון גרויסן גאון און רבנישער אויטאָריטעט נאָכן ווילנער גאון. מיר ווילן אָבער ציען אַ פּאַראַלעל פֿון זיי־דע־אייניקל אין עטלעכע ביאָגראַפֿיש־פּסיכאָגראַפֿישע באַמערקונגען.

רבי עקיבא איגר, ווי גרויס תלמודיסט און פּוסק ער איז געווען (מחבר פֿון קלאַסישע הלכה ספֿרים און תלמודישע קאָמענטאַרן (3), אַזוי גרויס איז ער געווען אין ענינות און ווערט באַטראַכט אַלס „פּאָטער פֿון די באַעוולהטע און אונטערדריקטע״, אַרויסווייזנדיק שטענדיק גרויס איבער־געבנקייט דעם אַרבעטער און געטאָן זייער אַ סך פּאַר די אָרעמע (4).

רבי עקיבא איגר, דער סימבאָל פֿון ענינות און צדקות, האָט שטענ־דיק באַדויערט, וואָס ער דאַרף טראָגן די רבנות־קרוין. אין אַ בריוו צו זיינע תלמידים דריקט ער זיך אויס:

„איך בין נישט ראוי אַפֿילו צו זיין אַ ראש לשועלים, אָבער אַלע מיינע פֿריינט און חברים פֿון ליסע, בערלין, ברעסלוי, ראוויטש און אַנדּ. קהלות זענען צו מיר צוגעשטאָנען גאָר דרינגלעך, איך זאָל זיין אַ „מחזיר עטרה ליושנה״ און אָננעמען די רבנות־שטעלע אין פּויזנער קהלה (5). אין אַ בריוו צו אַ תלמיד וועמען ער טיטולירט „בר בטני״ שרייבט ער פֿון מער־קיש־פֿרידלאנד, אַז ס׳טוט אים לייד, וואָס ער אָנגענומען אַ רבנות־שטעלע, ער וואָלט בעסער געוואָלט ווערן אַ מלמד... „מוזן דען — פֿירט ער אויס — מיין בני בית עסן בעסערע מאכלים, טראָגן שענערע קליידער פֿון די אָרעמע״ (6).

ענלעך צו אים אין כאַראַקטער און אין ליטעראַרישן שאַפֿן, איז געווען זיין איידעם ר׳ משה סופֿר, באַקאַנט אין דער לומדישער וועלט אויפֿן נאָמען פֿון זיין ספֿר „חתם סופֿר״ (געבוירן געוואָרן אין פֿראנקפֿאָרט־אם־מיין, אין יאָר תקכ״ג—1763; נפֿטר געוואָרן אין פּרעסבורג כ״ז תשרי הת״ר—1839).

אויך ער האָט פֿיינט געהאַט בתכלית השנאה כבוד און גרויס־האַלטעריי, ער האָט געקעמפֿט פֿאַרן סאָציאלן יושר און פֿאַרטיידיקט דעם פֿאָלקס מענטש. ווי דער וואָרטזאָגער אין רבנישער וועלט (ענטפֿערנדיק אויף 3 טויזנט, דריי

הונדערט, זיבן און זיבעציק שאלות) און מחבר פֿון אַרום הונדערט ספֿרים (טייל פֿאַרעפֿנטלעכט און טייל גלעלאָזט אין כתב־יד), זייענדיק איינער פֿון די לעצטע רבנישע גדולים, וואָס האָבן אַ סך בייגעטראָגן צום קאָלאָסאַלן בנין פֿון יידישן קאָדעקס און דער יידיש־תלמודישער מחשבה, האָט ער אַ סך אויפֿמערקזאַמקייט געשאָנקען דעם אָרעמערען שיכט אין זיין קהלה.

אין דער חתם סופֿר ביאָגראפֿיע א. נ. „חוט המשולש״ ווערט דערציילט וועגן זיין איבערגעבנקייט צו די פֿאָלקס־מאַסן.

דער חתם סופֿר, ווערט דערציילט, האָט זוכה געווען אַלס 14־יאָריקער ישיבה בחור צו ספּעציעלע פֿריוועלעגיעס, וואָס קיין אַנדערער האָט נישט באַקומען.

אָבער אויך דער גאון ר׳ משה סופֿר האָט געהאַט אויסצושטיין פֿון קעג־נער אין אָנהויב פֿון זיין באַשטיגן דער רבנות־שטול, באַזונדערס פֿון ר׳ בער אָפּנהיים, מחבר פֿון ספֿר „מי באר״, וואָס דער חתם סופֿר האָט פֿאַרבאָטן לערנען, באהויפּטזדיק: „לא תשתה מי באר״ (המאור, ב׳ חוברת ו׳, ז. 11.

דער חתם סופֿר איז געווען אַ קנאי פֿאַר טראדיציעס און ריינער יידיש־קייט, גאָרנישט געוואָלט מוותר זיין אויף וועלכן נישט איז יידישן מנהג, מורא האָבנדיק פֿאַר נייקייט און רעפֿאָרם, ער איז אַרויסגעקומען מיט דער לאָזונג „כל חדש אסור מן התורה״, יעדע ענדערונג, יעדער אָפּנויג איז פֿאַרבאָטן. ער איז אָבער רעוואָלוציאנעריש און דינאַמיש אין פֿארטיידיקן די אינטערעסן פֿון אַרבעטנדיקן און זיך באַצויגן זייער מילד און פּאָזיטיוו צו דער חסידות־באַוועגונג. זיין רבי איז פֿראנקפֿאָרט, וואו ער האָט זיך באַווירן מיט זיין געניאליטעט, איז דאָך געווען ר׳ פּנחס הורוויץ, דער מחבר פֿון „הפּלאה״ (אַ ספֿר אויף מסכת כתובות) און המקנה (אויף קדושין), אַ תלמיד און נאָכפֿאָלגער פֿון בעש״ט.

ר׳ משה סופֿר, ווי דער שווער רבי עקיבא איגר, האָט אויך אַרויס־געווירן טאָלעראַנץ צום חסידיזם.

אַנדערש אין כאַראַקטער און באַנעמונג איז געווען דער זון ר׳ שלמה איגר, אַ שאַרפֿער און שטרענגער אין דער נאַטור, אַ קנאותדיקער היטער פֿון רבנות־אויטאָריטעט, האָט ער, נישט קוקנדיק אויף זיין פֿריינטשאַפֿט מיטן שאָפֿער פֿון „חדושי הרי״ם״ און גרינדער פֿון די גרעסטע חסידישע דינאסטיעס אין פּוילן, געוודפֿט חסידים, פֿיינט געהאַט דעם חסידישן דרך.

האָט זיך געמאַכט די מחלוקה צווישן די דרוקער פֿון סלאָוויטער ש״ס (קינדער און אייניקלעך פֿון ר׳ פּנחס פֿון קאָרעץ) און די ראַם דרוקער פֿון

ווילנע, האָט זיך ר׳ שלמה געשטעלט אויף דער זייט פֿון די ווילנער און זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען די הסכמה און דעם פּסק־דין פֿון זיין פֿאָטער דעם רב־רבנן של כל בני הגולה וואס האָט אָנגעשראָקן די רבנים.

ר׳ שלמה איגר האָט דאַמאָלט געוואוינט אין וואַרשע, זייענדיק דער איידעם פֿון גרויסן גביר, נדבן און למדן ר׳ ישראל צענדאמינער און געווען שטאַרק באַפֿרייַנדעט מיט ר׳ יצחק מאירן, דעם פֿאַרטיידיקער פֿון די סלאווי־טער דרוקער. בייַ אים איז אָבער געווען„יקוב הדין את ההר״ און אין חולקין כבוד אַפֿילו צו די נאָענטסטע מענטשן, עס האָט נישט געהאָלפֿן די איינוועגדונג און איינשטעלונג פֿון „חדושי הרי״ם״.

דער לעצטער האָט זיך געמוזט וועגדן מיט אַ לענגערן בריוו צום פֿאָ־טער פֿון וועלכן מיר ציטירן:

ב״ה

„החיים והברכה ושלום אל כבוד אדונינו פאר הדור והדרו רכב ישראל ופרשיו הרב הגאון מאור הגולה הנשר הגדול הסוכך באברת חכמתו וכנפֵי קדושתו על תבל כבוד קדושת שמו מו׳ עקיבא איגר נ״י האב״ד דק׳ פוזין.

„כשמוע פאר הדור קול ממרחק יבא עד היכל קדשו יגיע, אל יתמה, אל יפֿלא על החפֵץ, לאמר מי זה קרא אל המלך, כי כבוד התורה וכבוד אדונינו המוטלת, על כן, הן המה הרהיבוני לדבר דברי אלה, לאשר לא נכחד מאת אדונינו מריבת העדה בדבר הדפֵסת הש״ס מחדש אשר הרבנים מדפֵיסי סלאוויטא שיחי׳ טרם כלות זמן הסכמות הגדולים שעל הש״ס שהדפֵיסו, כבר החלו להכין עצמם להדפֵיס שנית והוציאו הוצאות רבות, קנו נייר ושלחו משולחים עם מודעות על תבל, ליקח חתימות, בחשבם כי אין איש עומד לנגדם ואח״כ נודע כי מדפֵיסי ווילנא והוראדנא גם הם מכניסים עצמם להדפֵסת ש״ס ושלחו ג״כ מודעות וכפֵי אשר ראיתי מודעה שלהם הרצופֵה פֵה הנראה מתוכה כי כבר הי׳ מודעות הרב מסלאוויטא נפֵוצים על ארץ, כי על דברי מודעות הרב תסוב דברות מדפֵיסי ווילנא והוראדנא לאמור, כי לא כן ידברו״ (7).

מיט וויפֵיל דרך ארץ עס רעדט דער גאון פֿון פּוילישן חסידות. ער האָט בייַם זון, דעם שארפֵן מתנגד נישט געפּועלט, האָט ער זיך געוועגדט די־רעקט צום פֿאָטער וועלכער איז געווען מילדער, קאָפּראָמיסלעכער, טאָלע־ראַנטער. דער פֿון אַלעמען אנערקענטער צדיק, צו וועמען מען פֿלעגט אַפֿילו קומען מיט „קוויטלעך״ ווי צו אַ רבין (8), דאָס האָט אוודאי נישט געשמעקט דעם זון ר׳ שלמהן, וואָס האָט שטענדיק אַרויסגעוויזן די גרעסטע

ل، مَرَضُ الرَّئِة

ل، التِهابُ الرِّئة

פֿאַרערונג און אויסערגעווײנלעכער ליבשאַפֿט צום געניאַלן פֿאָטער, זיך חתמענדיק „בנו עבדו ותלמידו (9).

ר׳ לייבעלע איגר איז געווען אונטערן איינפֿלוס פֿון זיין זיידן און נישט אונטער דעם פֿאָטערס השפּעה. נישט אומזיסט האָט דער קאָצקער רבי זיך אויסגעדריקט, ביי דער ערשטער באַגעגעניש מיטן לובלינער יונגערמאַן, אַז פֿיר הונדערט מייל וואָלט זיך געלוינט גיין צופֿוס צו קריגן אזא יונגע־מאַן און דערביי אים באַמערקט, אַז אויך זיין זיידע דער גרויסער גאון און ענו, געהערט צו דער חסידישער עדה, נאָר פֿאַרשידענע גורמים האָבן צו־ריקגעהאַלטן זיין טרעפֿן זיך מיטן לובלינער „חוזה״, ר׳ יעקב יצחק הורוויץ.

מיטן רבין ר׳ שמחה בונם פשיסכער, האָט ער זיך יאָ געטראָפֿן, ווען דער לעצטער איז געווען אויף זיינע נסיעות אין פּויזן. ס׳ווערט אַפֿילו אי־בערגעגעבן דער אינטערעסאַנטער געשפּרעך צווישן רש״ב און רעק״א.

ר׳ שמחה בונם, איז געווען געליבט און געאַכטעט ביי די גאונים פֿון דור, ר׳ עקיבא איגר און ר׳ יעקב לאָרבערבוים פֿון ליסע (מחבר פֿון ספֿר „חוות דעת״; „נתיבות״ א. א. ספֿרים). אָבער נישט אכטנדיק, וואָס רש״ב האָט געשטעלט אין צענטער פֿון זיין חסידות־קאָנצעפּציע, דאָס פֿאַרטיפֿן זיך אין תורה, אין פּלפּול, הלכה וכדומה, איז ער געווען קעגן די מתנגדים וועלכע האָבן זיך גאָרנישט געוואָלט רעכענען מיט דער צייט נאָר געווען פֿאַרטאָן אין פֿאַרשפּרייטן תורה אין די ישיבות ווי אין אמאָליקע צייטן, נישט אַריינ־טראַכטנדיק אין דאָס פּנימיותדיקע, אין דאָס צוועקמעסיקע, תכליתדיקע און פֿילאָזאָפֿישע אין תורה.

ווען ער איז געווען ביי ר׳ עקיבא איגר, האָט ער אים דערקלערט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין האָפֿענונג פֿאַרן דערפֿאַלג פֿון קיום היהדות חלילה „אויב מ׳וועט זיך נישט נעמען צום אַריינדרינגען אין דאָס אינעווייניקסטע, פּנימיותדיקע פֿון דער תורה.

„דער יצר הרע אין אונדזער צייט, — האָט רש״ב געזאָגט — פֿאַרן אָנקום פֿון משיח, איז ווי אַ ליכט וואָס ברענט און לעשט זיך — און אין די לעצטע מינוטן איידער דאָס ליכט ווערט פֿאַרלאָשן, צעפֿלאַקערט עס זיך אין אַ גרויס ליכט וואָס נאַרט״.

רבי עקיבא איגר באַקלאָגט זיך טאַקע, אין איינעם פֿון זיינע בריוו, אויף דעם צושטאַנד פֿון יידישקייט אין דייטשלאַנד:

ס׳איז דאָך אַ חידוש — שרייבט ער — דאָ, אין פּויזן זענען אַלע מיט גאָטס הילף גאָטספֿאָרכטיקע... ס׳ברענט אָבער נישט אין זיי דאָס הייליקע פֿייער, זיי זענען נישט קיין בעלי מעשה און איך בין געבליבן דער איינ־

ציקער צו פֿירן די מלחמת ד״ (10). דער גאון פֿון דור, האָט געפֿילט דעם צער און די קאַטאַסטראָפֿע פֿון עלנטקייט.

ר׳ עקיבא איגר האָט דעריבער געטראַכט, אַז דאָס חסידות קאָן ראַטעווען דאָס יידנטום דורך צוזאַמענברענגען יידישע הערצער. ער האָט אָבער געוואָלט זען אַ חסידות, וואָס זאָל זיין נזהר אין מצוות, בלייבן געטרייַ דעם שלחן ערוך.

וועז ר׳ שלמה איגר האָט זיך באַקלאָגט פֿאַר זיין פֿאָטער, אַז זיין זון לייבל איז געוואָרן אַ חסיד און פֿירט זיך לויטן חסידישן שטייגער, האָט ר׳ עקיבא בלויז געפֿרעגט, ווי אַזוי ער פֿירט זיך מיט „נטילת ידים״, אוז וועז ר׳ שלמה האָט אים פֿאַרזיכערט, אַז ער פֿירט זיך לויט אַלע חומרות און פּינקטלעכקייטן, האָט ער אים באַרואיקט, אַז ס׳איז זיך נישטאָ וואָס צו זאָרגן (11).

ר׳ לייבעלע איז געוואָרן דער איידעם פֿון לובלינער למדן און נדבן ר׳ עזריאל מאיר גראָטשטיין, וועלכער איז געווען ווי דער מחותן אַ שאַרפֿער מתנגד און באַקעמפֿער פֿון חסידים.

אין זיין ווערק „משפחת ברודא״, (וואַרשע, תרצ״ח), דערציילט דער מחבר, ר׳ עזריאל מאיר ברודא, וועגן זיין עלטער־זיידע ר׳ ע״מ גראָטשטיין, אַז ער האָט זיך צוויי מאָל משדך געווען מיט ר׳ עקיבא איגר: זיין עלטסטער זון ר׳ פֿישל האָט חתונה געהאַט מיט דער עלטערער טאָכטער פֿון ר׳ עקיבא און די צווייטע טאָכטער זיינע בתיה איז געוואָרן די פֿרוי פֿונעם צדיק ר׳ לייב איגר.

ר׳ עזריאל מאיר, גיט ער איבער האָט געשטאַמט פֿון שטעטל כמעלניק, זיין פֿאָטער איז געווען באַוואוסט אַלס „ר׳ אהרן כמעלניקער״, אַן אָפּשטאַמיקער פֿון לעמבערגער רב ר׳ חיים שמחה ראַפֿאָפֿאָרט אויף וועמען מ׳האָט געזאָגט, אַז ער איז געווען געקרוינט מיט פֿיר קרוינען: כתר תורה, כתר כהונה, כתר גדולה און כתר שם טוב. ר׳ עזריאל מאירס פֿרוי, וועמעס נאָמען ס׳איז געווען רויזא, איז געווען אַן אור־אייניקל פֿון רבין ר׳ העשל.

זיין נאָמען, ווי ער דערציילט אויפֿן סמך פֿון אויטענטישע מקורים, איז נישט געווען גראָטשטיין, נאָר ליפֿשיץ. ער האָט געענדערט זיין פֿאַמיליע נאָמען צוליב דעם וואָס אייניקע פֿון זיין משפחה, זענען אַוועק אויפֿן וועג פֿון השכלה.

ר׳ עזריאל מאיר איז נפּטר געוואָרן אין לובלין ב׳ סוכות, תרי״א (1840) און אויף זיין מצבה זענען געוואָרן אויסגעקריצט די פֿאָלגנדיקע ווערטער:

עוררו אבל כי הורד גאון תפּארת
זעקו מרה הוסר מקריה העטרת
רב פעלים חריף וגדול בתורה
ומם לא פסק ולילה לא האירה
אוהב חכמים גדולים ויראי שמים
להתחמם באורם ולהתחתן בהם
מתקי לו רגבי עפּר ועלתה נשמתו
אההה!!. כהה קרן אורו בגדעתו
תלונן בצל עליון ובעדנו יפּגיע
דומים יקיצו, יחיו ותורתו יופּיע

ה״ה הרב הגדול החריף, שלשלת היוחסין, חכם ונבון ירא שמים, מ׳ עזריאל מאיר בהמופּלג מ׳ אהרן, נכד להגאון רשכבה״ג ר׳ חיים הכהן ראַפּאַפּאָרט זצ״ל אב״ד דק״ק לבוב. נפּטר בשם טוב, ביום ב׳ דחג הסוכות, שנת תרי״א לפ״ק.

ר׳ עזריאל מאיר, ווי דער מחותן ר׳ שלמה האָט געוואָלט מיט אַלע כוחות אָפּראָטעווען זיין איידעם פֿון איבערגיין צום חסידישן דרך; ער האָט געוואָלט ווירקן אויף זיין טאָכטער, אַז זי זאָל פֿאַרלאָנגען פֿון ר׳ לייבעלען אַ גט, אויב ער פֿאַרלאָזט נישט דעם חסידישן וועג. ס׳האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפֿן. ער האָט אים נישט געקענט צוריקהאַלטן פֿון פֿאַרבּרענגען אין חסידישן קרייז.

דער איידעם האָט דוקא געדאַוונט אין בית המדרש פֿון „חוזה״, וואו ס׳האָבן זיך אויפֿגעהאַלטן פֿאַרשידענע חסידים, צווישן זיי, קאָצקער וואָס האָבן אים צוגערעדט צו פֿאָרן קיין קאָצק (דאָמאָלט נאָך געווען אין טאָמאַשאָוו).

ר' משה מוצל /"משה מוצל"

משה מוצל ור"ג חיים בן עטר

וועז ער איז צום ערשטן מאָל געקומען קיין קאָצק, דערציילן חסי־דים, האָבן די קאָצקער אים באַלד דערקענט אַלס רייכער יונגערמאַן אוז פֿאַרלאַנגט „משקה". ער האָט אָבער נישט געגעבן גענוג, לויט זייער פֿאַר־לאַנג, האָט דער געטרייסטער קאָצקער חסיד ר' הערש גראבאָוויצער פֿאַר וועמען אַלע האָבן געציטערט, אָפֿילו דער רי"ם, ר' מרדכי יוסף איזשבּיצער, ר' הענעך אַלעקסאַנדער א. א, געזומען ווייזן „גבורה" — צוגעזומען דעם שטעקן און טלית־תפֿלין און זיי פֿאַרמשכונט. אויף ר' לייבעלע איגר האָט דאָס געמאַכט אַ שוידערלעכן אינדרוק אָבער דאָס האָט אים נישט צו־ריקגעהאַלטן פֿון וועלן אַ פֿייערדיקער חסיד, וועז אָפֿילו ס'האָט אים גע־דראָט צו פֿאַרלירן די ירושה, וועז אָפֿילו דער שוועד האָט צוגערעדט זייז טאָכטער זיך צו גטן אייידער שיילן קאָרטאָפֿל פֿאַר חסידים (12).

וויל מען קענען ר' לייבעלע איגר מוז מען קענען זיין זיידן און דערי־בּער גיבן מיר אַ קורצערע משפּחה־כּראָניק.

ר' עקיבא בן יעקב משה גינדז (פֿון מוטערס צד איגר) איז גע־בּוירן געוואָרן אין אייזענשטאַדט, אונגאַרן, אין יאָר התקכ"ב (1761), בּיי אַ משפּחה פֿון דורות רבּנים און געלערנטע. פֿון פֿאָטערס צד — אַן אייניקל פֿון ר' אברהם ברודא, רב אין פֿראַנקפֿורט־אם־מיין, מחבּר פֿון ספֿר „אשל אברהם". זיין מוטער גיטל, איז געווען די טאָכטער פֿון רבּי עקיבא איגר (נפֿטר געוואָרן ט"ו אלול, ת ק י "ח — 1718). פֿרעסבורגער רב און מחבּר פֿון ספֿר „משנת דרבי עקיבא". זי איז געווען אַ בּת יחידה, געהאַט צוויי ברידער, ר' ליבּ, רב אין האַלבּערשטאַט, מחותן פֿון ר' יחזקאל לאנדא, ער ווערט אַ סך מאָל דערמאָנט מיט כבוד אין ספֿר „נודע ביהודה" (13). רבּי וואָלף איז געווען רב אין לייפּניק און אין ברעסלוי.

אַרויסווייזנדיק גאונישע פֿייאיקייטן האָט אים זיין פֿעטער, ר' וואָלף, געמוזט צו זיך אין ברעסלוי (ער איז געווען איידעם פֿון שטאָטישן רב ר' יוסף תאומים) און צו 15 יאָר שוין געזאָגט שעורים פֿאַר די ישיבה בּחורים ווי אַ „גאון עצום".

ער האָט חתונה געהאַט פֿון שטאָט ליסע, וואו ס'האָבן זיך אין יענער צייט געפֿונען די גרעסטע לומדים און אַלע האָבן זיך געפֿרייט מיט דעם צוגעקומענעם פּערל.

אין ליסע האָט ער געטראָפֿן זיין געטרייעסטן חבר ר' יעקב לאָר־בּערבּוים, דעם באַרימטן פּוסק און בּעל־יחוס (מחבּר פֿון „חוות דעת",

„נתיבות המשפט", פירוש אויף די מגילות, סידור בית יעקב, א. א. און אייניקל פון חכם צבי).

ר׳ יעקב ליסער, ווי ער איז געווען באַקאַנט, האָט זיך גראָד אַ סך אַנגעליטן אין ליסע, געמוזט פֿאַרלאָזן די שטאָט און נאָך לאַנגע יאָרן פון פֿלאָגעניש געוואָרן רב אין סטרי (אַ באַקאַנטע גאַליצישע שטאָט) וואו ער איז נפֿטר געוואָרן כ״ה אייר, תקצ״ב (1832). אין זיין צוואה זאָגט ער אַן די קינדער, זיי זאָלן נישט אָננעמען קיין רבנות־שטעלעס.

/וועגן זיין משפחה יחוס, באריכות אין דעת קדושים, ז״ז 53 — 56/.

נאָך דער גרויסער שרפֿה, כ׳ סיון, תקנ״א, איז רעק״א אַוועק קיין ראַ־וויטש, נאָכדעם געוואָרן אויפֿגענומען אַלס רב אין מערקיש־פֿרידלאַנד און ער האָט אָננעשריבן טויזנטער שאלות ותשובות. פון דער גאַנצער וועלט האָט מען זיך געווענדט צו אים און ער האָט יעדן געענטפֿערט אויף די קאָמפּליצירטסטע פֿראָגעס ווי עס זאָגן עדות זיינע ספֿרים „שו״ת רעק״א (צוויי בענד) און „דרוש וחדוש" (צוויי חלקים). ער איז געוואָרן דער פֿאָק־טישער רבי פון אַלע רבנים און ראשי ישיבה, דערצו געווען אַן עסקן בצרכי ציבור, געשאַפֿן חדרים און ישיבות, געהאַלטן דרשות, אַכטונג געגעבן אויף קליינע אָרעמע קינדער, זיי זאָלן האָבן דערנערונג א. א. וו.

אין דעם שרעקלעכן יאָר תקצ״א (1831), בעת דער עפּידעמיע אין איראָפּע האָט ער אַ סך געלייסטעט שטודירט, ווי זיינע ביאָגראַפֿן גיבן אי־בער, די שפּיטאָל־סיסטעמען פון וואַרשע, ברעסלוי (וואו ער איז געווען אַ מיטגליד) א. א. שטעט. ער האָט דאָמאָלט באַקומען פון קייזער ווילהעלם דעם דריטן, א ספּעציעלן דאַנק־בריוו.

זיין איבערגעגעבנקייט צום אָרימען און געדריקטן איז אומבאַשרייב־לעך און נישט דאָ קען מען שרייבן אויספֿירלעך. ער האָט אַמאָל אויסגעטאָן זיינע זאָקן, זיי אַוועקגעגעבן צום בעל עגלה, וואָס איז מיט אים געפֿאָרן צו אַ ברית מילה און ער איז געזעסן אין אַ קאַלטער ווינטער נאַכט אַ באָר־וועסער. אומציליקע אַזעלכע ענלעכע עפּיזאָדן וועלן דערציילט, וואָס כאַ־ראַקטעריזירן זיין עטישע באַנעמונג און צדקות.

אין יאָר תקנ״ו (י״ב אדר) איז אים געשטאָרבן זיין ערשטע פֿרוי גליקכה (14) פון ליסע, פון וועלכער ער האָט געהאַט צוויי זין און צוויי טעכטער: דער בכור, ר׳ אברהם, איז געווען רב אין ראָוויטש, דער צווייטער זון, ר׳ שלמה, איז געווען רב אין קאליש און אין פוזין (ממלא מקום אביו). די עלטערע טאָכטער האָט חתונה געהאַט קיין בראָמבערג און די יינגערע — פֿרוי פון באָרימטן גאון ר׳ משה סופֿר אין פּרעסבורג.

אויפן פאַרלאַנג פון זיין שווער, האָט ר׳ עקיבא געגומען אַלס זיין צווייטע פרוי אַ פלימעניצע פון דער ערשטער. זי האָט אים שטאַרק געהיט און ער האָט איר אַרויסגעווויזן ליבשאַפט און איבערגעגעבנקייט (15). מיט איר האָט ער געהאַט אַ טאַכטער פריידכע, פרוי פון ר׳ פישל אין לובלין; אַ טאַכטער רבקה, פרוי פון ר׳ שמואל בירנבוים אין פוזן; אַ זון ר׳ משה אין וואַרשע; ר׳ וואָלף אין יאַהאַנעסבורג; ר׳ יצחק ליב אין לאָמזע; ר׳ שמואל אין מינסק און געזען בייַ זיי קינדער און קינדס־קינדער לומדים ואנשי מעשה. ר׳ שלמה איגרס אַן איידעם, ר העשל רוקח, (אמסטערדאַמער רב) איז געווען למדן און גביר, תורה וגדולה אויף אין אָרט.

ער האָט ליב געהאַט זיין משפּחה, זיינע פּעטערס, זיין ברודער, ר׳ בונם, מאַטעסדאָרפּער רב, זיינע קינדער און איידעמס. אין זיינע ספּרים, רעדט ער אַ סך פון זיי — אָבער דאָס גייט נישט אַריין אין די ראַמעק פון דער שטודיע, וואָס איז בעיקר געווידמעט זיין אייניקל ר׳ לייב פון לובלין (16).

ס׳ווערט פון אים דערציילט, ווי פון אַ רבין, אַן אַ שיעור מופּתים. ער האָט זיך דאָך נוהג געווען ווי אַ רבי מיט צדקות און מידות. געגלייבט איז כוח פון קמיעות, ווי ר׳ יהונתן אייבישיץ (17), און געטאָן מופּתים (18).

אַ גרויסער טייל פון זיינע תשובות איז געשריבן צו זיינע פּעטערס, זין, בּרידער, איידעמס, אייניקלעך און קרובים.

פאַר מוסטערן איז כדאי צו ברענגען עטלעכע אויסצוגן פון די טיטולן פון אים צו זיי און צוריק אין דער תורה־קאַרעספּאַנדענץ. ר׳ שלמה איגר חתמעט זיך: „בנו, עבדו ותלמידו״ (סימן ק״ע). ער שרייבט צו אים: „לבני חביבי כלבבי... בעת שאני כותב אליך, מצייר אצלי כאלו דמותך עומד לפני״ (סימן ק ע״ב).

ס׳קומען שו״ת צום זון ר׳ אברהם פון ראוויטש (סימן קצ״ג), צום אייַדעם דעם גרויסן פוסק ר׳ משה סופר, צום איידעם ר׳ פישל פון לובלין (סימן קצ״ח), צום אייניקל ר׳ שמואל בנימין סופר, צום שוואָגער ר׳ יצחק יוסף תאומים, צום מחותן ר׳ ישעיה פיק־ברלין פון ברעסלוי, צום פעטער ר׳ בנימין וואָלף, צום חבר ר׳ יעקב ליסער, צו ר׳ חיים וואָלאָזשין (סימן קכ״א), צו ר׳ אברהם, רב אין פינטשעוו (סימן פ״ז), צו ר׳ אבנר פון סטאַשעוו (סימן ל״ז) און אַנדערע — אָבער נישט דאָ קען מען וועגן דעם מאריך זיין. דאָס געהערט צו אַ ספּעציעלער ביאגראפישע שטודיע.

די הגהות צום ספֿר שו״ת רעק״א, האָבן געשריבן די רבנים ר׳ דובעריש אשכנזי לובלינער רב (מחבר פֿון ספֿר „נודע בשערים״) און זיין זון ר׳ שלמה איגר (מחבר פֿון גליון רש״א, תולדות רעק״א און אנדערע ספֿרים).

וועֿן ער פֿלעגט קומען קיין ווארשע האָט ער געהאַט אַ מלכותדיקע אויפֿנאַמע, פֿאַליציי וואַך אדג״ל. און יעדעס מאָל וועֿן ער האָט באַזוכט וואַרשע איז עס געווען אַ גרויס געשעניש. מענטשן פֿלעגן ממש ליגן אין גאַס טעג און נעכט כדי צו כאַפּן אַ בליק אויף אים. ער פֿלעגט דעריבער אויסמיידן פֿאָרן דורך וואַרשע כדי נישט מטריח צו זיין דעם עולם, מ׳זאָל אים קומען מקבל פּנים זיין (19) און מערקווירדיק איז געווען זיין התנהגות. ער פֿלעגט קיינמאָל נישט פֿאַרזוכן קיין ווייס ברויט אינדערוואַכן סיידן ער האָט ביי זיך געהאַט אַן אורח (20).

ער האָט לאַנג זיך מישב געווען צי ער זאָל איבערנעמען דאָס רבנות אין פּוזן. אין פֿרידלאנד איז ער געווען צופֿרידן. אַ שטיל רבנות. איז ער דאָרט געזעסן על התורה ועל העבודה 20 יאָר. ס׳האָט אים געשראָקן דאָס רבנות אין דער גרויסער שטאָט, אויך צוליב ישיבת כרכים קשה. ס׳שטערט צום לערנען (21). ער האָט אָבער נישט ווילנדיק אָנגענומען די רבנות־שטעלע און אַקצעפּטירט דאָס כתב רבנות, געשריבן מיט די הערלעכסטע ווערטער און געחתמעט פֿון 133 אָנגעזעענסטע „חברים״ פֿון שטאָט, ג׳ אלול, תקע״ה, פֿאַרגלייכנדיק אים צום תנא ר׳ עקיבא בן יוסף.

די פֿרנסים פֿון דער קהלה רופֿן אים: איש אלקים, נשיא אלהים כעקיבא בן יוסף בדורו (22). אָבער אים שרעקט דער כבוד. ער בעט זיך ביים איידעם, ר׳ משה סופֿר: „מאוד אבקש ממר חתני נ״י להזכירנו בתפֿלתו... להאיר עיני בתורתו (23).

אין זיינע בריוו פֿאַרלאַנגט ער פֿון זיינע קינדער מ׳זאָל אויף אים נישט שרייבן קיין טיטולן און אויף זיין מצבה זאָלן אויסגעקריצט ווערן בלויז די ווערטער „פ״נ ר׳ עקיבא איגר (די פּויזנער קהלה פֿירער האָבן זיך דערלויבט אויפֿן אות „ר״ אַרויסצושרייבן „רבנו״). ער האָט אויך פֿאַרלאַנגט, מ׳זאָל אים נישט מספּיד זיין, נאָר בלויז ביי דער קבורה און אויך דאָרט נישט דערמאָנען קיין לויב, בלויז, אַז זיינט 15 יאָר געלערנט תורה ברבים ביזן טויט, נישט אָפּשטעלנדיק זיך פֿאַר קיין יסורים און וויטיקן (24).

דעם 13־טן טאָג אין תשרי, אין יאָר התקצ״ח (1837), באַלד אינדערפֿרי איז פֿאַרלאָשן געווארן דאָס גרויסע ליכט און ס׳איז געפֿאַנגען געווארן דער הייליקער ארון. אין עלטער פֿון 76 יאָר וויניקער איין חודש, איז ער נפֿטר

געוואָרן, נישט איבערלאָזנדיק קיין פֿאַרמעגן, נאָר זיינע צען מאָנומענטאַלע ספֿרים, וועלכע לייכטן נאָך היינט מיט גאונות און תורה וויסן (25).

צוויי יאָר נאָך זיין פּטירה האָט זיין זון ר׳ שלמה באַשטיגן דעם רבנות־טראָן פֿון זיין פֿאָטער, ווי זיין ביאָגראַף דריקט זיך אויס: „וישב שלמה על כסא ד׳, כסא אביו הקדוש (26).

אין דעם בשורה־בריוו, אים אָנזאָגנדיק, אַז ער איז געוויילט געוואָרן אַלס ממלא מקום פֿון זיין פֿאָטער, שרייבן זיי:

ש מחת לבב כהולכי חלילים,

ל בא בחדר קדשו. קודש הלולים

מ בשרות צבא רב בנועם ממלים

ה שיר כליל התקדש מצלצלים

להי״ה אדונינו מורינו הרב הגאון הגדול עטרת ראשינו, השר בישראל החכם השלם במו״מ המפורסם שלשלת היוחסין כקש״ת הרב מו״ה שלמה איגר נ״י... יום בשורה היום... אנחנו מצפים יום ביאתו...״.

פֿון ר׳ עקיבא איגרס אָנגעזעענסטע תלמידים, זאָלן דערמאָנט ווערן די צוויי באָרימטע פֿירער פֿון דער חיבת ציון באָוועגונג ר׳ צבי הירש קאָ־ליישער (תקס״ה — 1804; תרל״ה — 1874) און ר׳ אליהו גוטמאַכער (תקנ״ו — 1795; תרל״ה — 1874) באַקאַנט אַלס דער גוטער ייד פֿון גריידיץ.

ר׳ לייבעלע איגר האָט פֿאַרלאָזט די רבנות־קרוין, פֿאַרלאָזט זיין פֿא־טערס דרך און געפֿאָרן קיין קאָצק, צו לערנען חסידות ביי ר׳ מענדעלע מאָרגנשטערן, דער שאָפֿער פֿונעם נייעם, אייגנאַרטיקן, פֿייערדיקן חסידיזם, וואָס האָט אויפֿגעשטורעמט די יידישע וועלט און פֿאַרכאַפּט פּוילן.

נאָך דער פּטירה פֿון זיין פֿאָטער ר׳ שלמה, האָט די פּויזנער קהלה אים געוואָלט האָבן אַלס זייער רב און ממלא־מקום פֿון דער איגר־דינאסטיע. ער האָט אָבער נישט געוואָלט הערן דערפֿון, זייענדיק פֿאַרטאָן אין חסי־דות (27).

ר׳ לייבעלע, ווערט דערציילט, האָט אמאָל געפֿרעגט דעם קאָצקער רבין: „וואָס זאָל איך ענטפֿערן דעם זיידן מיינעם, ווען ער וועט מיך פֿרעגן, פֿאַרוואָס מען דאַוונט אין קאָצק אַזוי שפּעט און מען איז עובר זמן תפֿלה?״

„דו זאָלסט זאָגן דעם זיידן דיינעם, האָט דער קאָצקער געענטפֿערט, אַז ער זאָל זיך אָפּלערנען אַ מוסר־השכל פֿון אַ פּשוטן אַרבעטער, וואָס קאָן אַמאָל אַ גאַנצן טאָג זיך צוגרייטן צו טאָן עפּעס אַן אַרבעט, כדי די אַרבעט זאָל דערנאָך אַרויסקומען בעסער, און דער רמב״ם פֿסקנט טאַקע: אַז אויב אַ פּועל, וועמען מען האָט געדונגען צו האָקן האָלץ שלייפֿט אַ גאַנצן טאָג די זעג און ערשט פֿאַרנאַכט, די לעצטע שעה, נעמט ער זעגן דאָס האָלץ, קומט אים צו באַצאָלן פֿאַר אַ גאַנצן טאָג אַרבעט״ (27)

אָבער שוין אין קאָצק, ה״אָט ער זיך געשאָפֿן זיין אייגענעם דרך — דער דרך פֿון תמימותדיקייט און געשטאַנען אמנאָענטסטן אין גייסט און אין באַנעמונג צו ר׳ מרדכי יוסף איזשביצער, און ווען דער קאָצקער האָט זיך פֿאַרשפּאַרט אין חדר־מיוחד אויף צוואנציק יאָר, נעמענדיק אויף זיך פֿרייוויליקע איזאָלאַציע, ווערנדיק אַ נסתר, ווען די סימפּאָניע פֿון דער נייער שיטה איז צעשטערט געוואָרן דורך אינערלעכע קאָנפֿליקטן און אויפֿטרייס־לונגען, האָט ר׳ לייבעלע זיך געשטעלט אויפֿן צד פֿון איזשביצע און איז מיטגעגאַנגען מיט ר׳ מרדכי יוסלן, דעם שאָפֿער פֿון אַ טעזיס פֿון רביאי־שאָפֿט און אינטעלעקטואַליזם, בעש״טס פֿאָלקסטימלעכער חסידות מיט פֿי־לאָזאָפֿישער פֿארטיפֿונג אָן דאָס ברויזנדיקייט פֿון קאָצק און זיינע נאָכפֿאָל־גער. עס איז געווען די הויכע סינטעזע פֿון רבייאיש־צדיקישן קולט און חסידות־פֿאַרטיפֿונג, באַזירט אויף דער טיפֿסטער פֿאַרשטענדעניש פֿון פֿאָלקס־טימלעכקייט.

/ o /

הערות:

(1) זע: „תולדות רבנו עקיבא איגר״, ווארשה, תרל״ה; שלמה סופר: „אגרות סופרים״, ז ז 89 — 91, בריוו פון וויל׳נער קהלה.
(2) זע: „מאיר עני הנולה״, חלק ראשון, ז. 50.

(3) מחבר פון „דרוש וחדוש רעק״א; שו״ת רעק״א; שו״ת מהדורא תנינא; גליון הש״ס; הגהות אויף שלחן ערוך און אנד.

(4) זע, אברהם ביק: „קעמפער און היטער״, ניו־יארק, 1940, ז״ז 121 — 125.

(5) אגרות סופרים, ז"ו 5, 14.

(6) דארט ז"ו 11 — 14; זע אויך „תולדות רעק"א".

(7) זע, „מאיר עיני הגולה", חלק ב' ז. 51; „אגרות סופרים", ז"ו 44 — 46, בריוו פון ר' שמואל סג"ל לאנדא (זון פון נודע ביהודה און קרוב צו דער אינר משפחה), **ער פארטיידיקט די ווילנער דרוקער.**

זע: מאיר עיני הגולה, חלק ב', מדור המכתבים (ז"ו 1 —3 מכתב א'• דער חדושי הרי"ם שרייבט צוו"א:

„והנה אלה מפה ואלה מפה השיגו הסכמות וגזירות מרבנים ועמדו בר"ת בק' ווילנא, והנה הרב הגאון מו"ה אברהם אבלי המסכים ראשון של הדפסת הש"ס ווילנא המפורסם לגדול הדור מהרבנים דשם נסוג אחור וביטול הסכמתו... והתם בעצמו לקנות ספרי הש"ס שיודפסו בסלאוויטא...

„והנה עתה בנו דמר נ"י הגאון מו"ה שלמה מפה יצא לישע מדפיסי ווילנא וכתב כי בידו רשות מכבודו שיחי'..."

(8) דער ווארשעווער רב און ביבליאגראף ר' צבי יחזקאל מיכלזאן הי"ד, דערציילט אין נאמען פון ר' נפתלי וויערשאווער, אז ער האט נעזען אין א כתב־יד פון ר' עקיבא איגר, אז ר' שלמה איגר, זייענדיק רב אין קאליש, האט נעדארפט האבן פון א שטאטישן גביר א גרויסן בייטראג פאר דער ארטיקער תלמוד תורה.

האט ער געשיקט רופן דעם גביר. דער לעצטער האט באלד צונעזאגט צו נעבן וויפיל דער רב פארלאנגט, נאר מיטן באדינג, ער זאל מתפלל זיין פאר א קראנקן ביי אים אין הויז און שרייבן וועגן דעם צום **פאטער.**

ר' שלמה איגר האט אויפגענומען דעם נאמען פון דער קראנקער פרוי שרה בת אסתר צוליב פארנומענקייט און אפשר פארנאכלעסיקייט נעשריבן פאַרקערט: אסתר בת שרה.

ר' עקיבא האט צוריקגעשיקט דאס קוויטל מיט א באמערקונג: „התפללתי ולא נעניתי" (נעבעטן און נישט געקראגן קיין ענטפער), ס'איז ווארשיינלעך דא אריינ־ געפאלן א טעות אין נאמען. ר' שלמה האט זיך באלד דערמאנט, איבערגעשריבן דאס קוויטל אויף וועלכן ער האט באקומען אן ענטפער „התפללתי ונענית". פארגל. תול־ דות הרי"ם ז. 29 און אגרות סופרים, דארט.

(9) שאלה ותשובה רעק"א סימן ק"ע, קע"א א. א. מקומות.

(10) זע: צ. מ. רבינוביץ, רבי שמחה בונם מפשיסחא, תל־אביב, תש"ה, ז"ו 15, 48; י. לעווינשטיין, שמחת ישראל, ז. 12; ש. סופר, איגרות סופרים, ז"ו 30, 45, 46 — נאכ־ באמ.

(11) אברהם יעלין, דרך צדיקים ז. 28; פריער ז.

וועז די פרוי פון ר' יעקב רייפמאן איז נעקומען צו ר' לייבעלע איגר און נע־ מענהט, אז זי מוז אוועקנעמען איר זון נתן, ער זאל זיך נישט אפלערנען פון פאטער דעם משכיל, האט ר' לייבעלע איר נעפרענט, צי ר' יעקב רייפמאן גיסט אפ די נענל — אויב יא, איז נישטא וואס מורא צו האבן. ר' נתן איז שפעטער געווען מורה הוראה אין לובלין.

(12) זע: „מלאכי עליון", ספורים... והתנהגות מהנהו קדושי עליון, שרפי מעלה, צדיקי יסודי עולם מהאר"י דבי עלאי, אמו"ר ר' יהודה ארי לייב זכר צדיק וקדוש לברכה... נאכף ע"י אברהם יצחק ראבינאוויטש.

(13) זע: נודע ביהודה, מהדורא קמא, ווארשא, 1830, יו"ד, שאלה ל"ד: „ארי שבחבורה, עוקר הרים וטוחנן בסברה, כבוד אהובי מחותני ידידי הרב הגדול יגדל בשם טוב, מושלם

במעלות ואיננו חסר קורטוב, המופלא ומופלג כבוד שמו מוהר"ר לייב איגר נר"ו מק"ק האלבערשטאט".

(14) זע, שו"ת רעק"א סימן כ"ט.

(15) דארט, חלק הכתבים.

(16) אגרות סופרים, באריכות.

(17) זע: נ. שמן: „ביאגראפיע פון א ווארשעווער רב", ז"ז 27 — 28.

(18) זע: ש. ראטשטיין, צדיקים און חסידים, ניו־יארק, תשי"א, ז"ז 8 — 163; „ר' עקיבא איגר און דער משומד" — ווי אזוי ר' עקיבא האט א נעשריי נעטאן צו א משומד, א נעלערנטן, ווען האט נישט נעוואלט נעבן קיין גט צו זיין טרייע יידישע פרוי: די משנה זאגט „וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל" (א פרוי באפרייט זיך פון איר מאן מיט איינעם פון די צוויי וועגן: מיט א גט אדער מיטן טויט פון איר מאן). אויב איר זאגט זיך אפ פון דעם ערשטע, דאמאלט מוז קומען דאס צווייטע".

ס'האט לאנג נישט נעדויערט, דער משומד איז ארויס אין דרויסן, זיך נעפילט שלעכט און אוועקנעפאלן טויט.

לויט אן אנדער וועדסיע, ווי די מעשה קורסירט צווישן חסידים, זענען נעווען שטיגן ביי דער טיר פון ר' עקיבא איגרס צימער און אין נרויס איילעניש און אויפרעגונג איז דער משומד ארויס נישט באמערקנדיק די שטיגן און אראפגעפאלן פון ערשטן שטאק.

(19) תולדות רעק"א, ז. 21.

(20) דארט, ז"ז 15 — 18.

(21) אגרות סופרים ז"ז 7 — 11; „דער פוילישער איד", ז' 70.

(22) אגרות סופרים ז. 14.

(23) ער האט בכלל פייגט נעהאט טיטולן און אננעזאגט, אז אין זיינע ספרים זאלן וואס וויניקער טיטולן באנוצט ווערן, סיי טיטולן צו אים און סיי טיטולן פון אים צו אנדערע.

זע הקדמה פון זיינע זין ר' אברהם איגר און ר' שלמה איגר צו „דרוש וחדוש רבי עקיבא איגר, וואדשא, תרנ"ב — 1892; „אגרות סופרים", ז. 45; „אמר הסופר... וועגן ענייות פון רעק"א; תולדות. רעק"א; דר י. ק. מיקלישנסקי; ספרות שאלות ותשובות, ספר השנה ליהודי אמריקה, כרך י' — י"א (הוצאת ההסתדרות העברית באמריקה, בעריכת מנחם ריבלוב), ניו יורק, תש"ט, ז"ז 418 — 420.

(24) זע, שיח שרפי קודש חלק א' (ז. 134).

לזכר עולם

שיר קינה על־מות הג' הנשיא בישראל מו"ה רבי עקיבא איגר זצלה"ה.

עלה המות בחלונתך גברת הקריות.
קרץ אכזרי באבא שדדה מעון אריות
ידו הניף בעים הפיל מלבנון ארז
בניהם יקוננו הסופרים אי' ראש גליות
אהה, נשיאנו איפוא, אי' גלת הכתרת.
באו בני ציון, והילילו קראו עצה
נר אלקים כבה, נשבר מקל תפארה
ואין עוד חזון. אהה. גדול כים שברך.

מי יפרק שאלה, מי יעצור בעמנו
שרוד שרדנו, גלה כבוד מקרבנו
הוי אריאל — הוי כי נשברו הלוחות והארון
המתאבלים ובוכים איש סתר אהליהם
על אבדן צדיקים תופשי תורה ההולכים חשכה ודמעותם על לחיהם
על כי גלה מישראל רב ומורה
שוטטו בשורת ומצאו מרנוע
ואם הוא קטנה קלה וקצרה
תלמדו להתאבל על צדיקים ולדמוע
ואף למצוא מנוח ועזרה בצרה
בני פאזען היקרים הורידו עדיכם
שבו ורדו לארץ כי נעלה מעליכם
המל בישכם עד הנה צדקה וישע
והכה לארץ עשק ורשע
תנצב"ה

צום סוף קומט א באמערקונג פון מחבר אז אים איז אומבאקאנט דער מחבר פונעם נעקראלאג: „לא ידעתי מי הוא המחבר ורק זה מונח אצלי בכתבים".

(25) אגרות סופרים, דארט.

(26) זע, יצחק וורפל (רפאל) ממעיינות הפולקלורי החסידי, הוצאת אחיאסף, ירושלים. תש"י, ז. 8; מנשה אונגער, חסידות און לעבן, ניו-יארק, 1946, ז. 47.

(27) זע, משפחת ברודא, ז"ז 75 — 76.

/ o /

ד

די פאַרעונג צום שאַפער פון דער איגר־דינאַסטיע

ר׳ לייבלע איגר האָט אַרויסגערופֿן פֿאַרעונג צו זיך מצד אַלע רבישע „היקף" אין פּוילן, אַפֿילו ביי די געטרייסטע קאָצקער חסידים, וועל־כע האָבן באַטראַכט ר׳ מרדכי יוספֿס שריט פֿון פּירן שררה, ווי „מרידה", אַפֿילו אין דער צייט, וועו דאָס מחלוקת־פֿייער האָט נאָך געפֿלאַקערט צווישן קאָצק־איזשביצע, האָבן זיי זיך געהיט אַרויסצוקומען מיט אַ ביזיי וואָרט קעגן ר׳ לייבעלען דעם נאָכפֿאָלגער פֿון איזשביצע, ווייל אויך ר׳ לייבעלע האָט זיך געהיט נישט אַרויסצוקומען חלילה מיט אַ וואָרט קעגן זיין ערשטן רבין ר׳ מענדעלע קאָצקער.

יעדער רבי האָט זיך זייַנע חסידים; יעדער חסיד האָט זיך זיין רבין. ער איז זיכער, אַז בלויז זיין רבי איז דער גרעסטער צדיק; אַז נאָר זיין רבי האָט רוח הקודש; אַז נאָר זיין רבי קאָן באַווייזן מופֿתים. אַנדערע איז ער מבטל; פֿון אַנדערע לאָכט ער אָפּ.

אַנדערש איז געווען די באַציאונג צו ר׳ לייבעלען, סיי מצד די אַד־מורים און סיי מצד די חסידים — אַלע האָבן פֿון אים געוואַרט אַלס „קדוש עליון". ער איז נישט געווען דער שתדלן ווי דער וואורקער רבי (ר׳ ישראל יצחק קאָליש, תלמיד פֿון רבין ר׳ בונם פּשיסכער, געבוירן געוואָרן אין שטעטל זשאריק ביי טשענסטאָוו; נפֿטר געוואָרן כ״ב ניסן, תר״ח — 1858); נישט קיין „עוקר הרים" און מפֿלפֿל ווי ר׳ יצחק מאיר, דער וואַר־שעווער עלוי און נישט דער טיפּ פֿאַלקס רבי, וועלכער פֿלעגט אַרומפֿאָרן איבער שטעט און שטעטלעך העלפֿן דעם אַרימען דאַרפֿס־הענדלער, דעם קרעטשמער, בעל מלאכה און אַלע פֿאַרשטויסענע, איזאָלירטע פֿון דער לומ־דישער וועלט.

ר׳ לייבעלע איגר איז געווען אייגנאַרטיק סיי אין זיין התנהגות, סיי אין זיין לערנען, סיי אין זיין אהבת ישראל. ער האָט אַלץ געטאָן הצנעלכתדיק, אין דער שטיל, אין זייַנע ד׳ אמות — און דאָס האָט אַלעמען באַצויבערט. דאָס פּשטות האָט אַרויסגערופֿן פֿאַרעונג ביי אלע שיכטן. אַפֿילו ביי די משכילים, וואָס האָבן אָפּגעלאָכט פֿון חסידים און חסידישע מנהיגים. זיי

האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט ליבשאַפט, אָפּגעשאַצט זיין צדקות, זיינע הערלעכע עטישע מידות און זיין באַשיידנקייט (1).

נישט אַכטנדיק, וואָס ער איז אַוועק פֿון קאָצק, זיך אָפּגערוקט פֿונעם פֿייער, וואָס האָט אַ סך געשראָקן און דער חדושי הרי״ם איז געווען דער שטאַרקסטער פֿאַרטיידיקער פֿון קאָצק (כאָטש אויך ער האָט אַביסל אָפּגענויגט און מקרב געווען די פּשוטע מאַסן, דעם פּעבל), האָט דאָס אים גאָר־נישט נישט אָפּגעהאַלטן פֿון דער פֿריינטשאַפֿט צו ר׳ לייבעלען און שטענדיק געשטאַנען לימינו, סיי, ביים ענין ירושה, באַווייזן, אַז על פּי דין קאָן נישט זיין פֿאָטער, ר׳ שלמה איגר און אויך נישט זיין שווער אים מעביר נחלה זיין ווי זיי האָבן פּלאַנירט. צוליב זיין איבערגיין צום חסידות (2).

דער רי״ם האָט אים שפּעטער אויך פֿאַרטיידיקט ביי די מחלוקה צווישן ר׳ לייבעלע און דעם לובלינער רב ר׳ יהושע העשל אשכנזי (אין די יאָרן תרכ״ד — תרכ״ה) וועגן דאָס רעכט אויף סנדקאות און די „הכנות״, וואָס נעמען גאַנצע טעג.

דער ערשטער גערער רבי, רבי יצחק מאיר (מחבר פֿון חדושי און שו״ת הרי״ם), וועמעס נאָמען אלס למדן האָט געשמט וויט און ברייט אין דער יידישער וועלט איז אַרויסגעקומען קעגן „קול קורא״ פֿון לובלינער רב און דריקט זיך אויס מיט די הערלעכסטע ווערטער וועגן ר׳ לייבעלע איגר (3).

אויף דעם זעלביקן שטייגער, ווי ר׳ לייבעלע האָט אַרויסגעווייזן פֿאַר־ערונג צו אַנדערע צדיקים, האָבן די צדיקים פֿון דור געהאָט די זעלביקע באַציאונג צו אים.

ר׳ אברהם לאַנדאָ, דער טשעכאָווער רבי, וועלכער איז באַרימט אַלס גרויסע טיפֿזיניקע דענקערישע פּערזענלעכקייט, צווישן די גדולי הרבנים און אדמורי״ם, דער רבי, וואָס איז געווען גאון און דיכטער, ווענען ר׳ עקיבא איגר פֿלעגט דערמאָנען מיט גרויס כבוד (4), און שוין אָפּגערעדט פֿון ר׳ לייבעלען, וועלכער פֿלעגט אים שיקן אַ „קוויטל״ צווי מאָל אין יאָר (5), ווערט דערציילט פֿון אים פֿאָלגנדיקער עפּיזאָד:

ר׳ אבא, פֿון די באַרימטע קאָצקער חסידים און פֿון די חשובסטע חסידים אין טשעכאָווא, איז געווען אַ הויז־מענטש (אַ יוצא ונכנס) ביי ר׳ אברהמעלע טשעכאָווער און פֿאָקטיש געפֿירט דעם רבינס הויז.

דערציילט ר׳ אבא, אַז ער איז אַמאָל געפֿאָרן קיין וואַרשע קויפֿן אַן אתרוג פֿאַר דעם שטאָט־רב, עס איז דאָמאָלט געווען אַ מאַנגל אין „מובחרים״, מ׳האָט נישט געקראָגן קיין „הדר״, קיין שיינעם אתרוג פֿאַר דער מצוה.

צווישן די אתרוגים, וואס כ׳האב געזען, האט ר׳ אבא דערציילט, איז געפאלן מיין בליק אויף אין אתרוג. „זייט מוחל — זאגט צו מיר דער אתרוג־סוחר — דער אתרוג איז פאר ר׳ לייבעלע איגר פון לובלין". האב איך זיך איינגעשפארט, געגעבן א גרעסערע סומע און געווירקט אויף דעם סוחר מיר צו פארקויפן דעם „הדר" — און איך בין שנעל אהיים קיין טשעכאנאוו.

וועז כ׳בין אריין צום צדיק, האט ער זיך אויך שטארק דערפרייט מיטן אתרוג. האט פאסירט, וועז דעם ערשטן טאג סוכות אינדערפרי, ר׳ אברהמעלע נעמט דעם אתרוג אין האנט, ער האלט אים, באטראכט אים און פארזאמט זיך מיט אים. נאך א ווייל, כ׳ווער אריינגערופן. כ׳בעט דיך, זאגט ר׳ אברהמעלע, דערציילט מיר, ווי אזוי דו האסט געקראגן דעם אתרוג? האב איך דערציילט דעם אמת, אלץ וואס ס׳האט פאסירט, אז דער אתרוג איז געווען צוגעגרייט פאר ר׳ לייבעלע איגר. אויב אזוי, דערציילד דעם אמת, דער אתרוג איז נישט מיינער. ער האט איבער אים ניט געמאכט די ברכה (5).

דער באקאנטער חסיד ר׳ מאטל וואלאמינער איז אמאל געקומען קיין לובלין און געווואלט גלייך אריינקומען צו ר׳ לייבעלען. האט דער רבי געווואלט וויסן ווער ס׳איז דער מאן, וואס וויל אריין אן אויפהאלט. דער לעצטער האט געענטפערט: ר׳ מאטל קאלושינער, געווואלט אים דערמאנען, אז ער שטאמט פון ר׳ מרדכי־מאטיל מיכעלזאהן פון קאלושין (מחבר פון „מאמר מרדכי", פיעטרקוב, תרס״ז — 1907).

ר׳ לייבעלע האט דערויף געענטפערט: „ריכטיק, נישט דער אמתער ר׳ מאטל קאלושינער, יענער איז שוין לאנג נפטר געווארן, אבער דאך, דעם זעלבן נאמען, — זאל ער אריינקומען" (7).

/ o /

הערות:

(1) זע, מלאכי עליון, באריכות.

(2) זע, מאיר עיני הגולה, חלק ב׳, מדור המכתבים, ל״נ; שיח שרפי קודש, מדור הרי״ם.

(3) מאיר עיני הגולה, דארט, דארט.

(4) זע, יעקב ורדיגר, זכותא דאברהם, תל אביב, תש״ט, ז. ס״ד, וואס דער לאדושער רב ר׳ משה, ר׳ עקיבא איגרס תלמיד דערציילט.

(5) דארט ז. ס"ו.

(6) דארט ז. נ"נ, ציטירט לויטן „שיח שרפי קודש", א', ז. 133, אות תת"ה.

(7) זע, צבי יחזקאל מיכלזאן, הקדמה צום ספר מאמר מרדכי, א. נ. עטרת מרדכי, ז. 18.

/ o /

ה

התנהגות פון ר' לייבעלע איגר

אין די חסידישע ספרים, ווערט ער געשילדערט ממש ווי אַ מלאך ד', מיט זיין פאַטריאַרכאַליש־הייליקן אויסזען. ער האָט קיינמאָל נישט אויסגע־ריסן קיין האָר פון זיין באָרד, כדי נישט צו מינערן אַפֿילו אויף קיין האָר פון זיין „צלם אלקים". אז ס'איז אויסגעקומען שבת ערב פסח, פלעגט ער זיך נוהג זיין צו זיצן ביים טיש מיט אַ טיכל אַרומגעוויקלט זיין באָרד, כדי די חמצדיקע קרישקעס, זאָלן נישט פאַלן אויף זיין באָרד און חלילה זיך פאַרהאַלטן. אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן איז געווען דורכגעדרונגען מיט קדושה און טהרה. דאָס פאַרבאָרייטן זיך צו אַ מצווה, איז ביי אים געווען אַזוי חשוב ווי די מצווה — די „הכנה למצוה — פלעגט ער זאָגן — איז גדולה מן המצוה", ער האָט באַוויזן איבערמענטשלעכע כוחות ביים גרייטן זיך צו טאָן אַ מצוה.

זיין דאָזיקע התנהגות וואָס שייך הכנה, האָט אמאָל אַרויסגערופֿן, ווי מיר האָבן דערמאָנט, קעגנערשאַפט מצד דעם לובלינער רב, ר' יהושע העשל אשכנזי, אַ שטרענגער מתנגד, וועלכער האָט נישט פאַרטראָגן אַזאַ הכנה בפרט נאָך ביי אַ ברית מילה, וואָס האָט זיך פאַרצויגן ביז שפּעט אין טאָג.

ר' לייבעלע איגר האָט דערפון געהאַט אַ סך ווייטיק און עגמת נפש פון רבס קעגנערשאַפט און ער האָט זיך געווענדט צו די גדולים פון דור, זיך אַרויסצוזאָגן וועגן דעם.

אין ספר מאיר עני הגולה (1), ווערט איבערגעגעבן דאָס פאַלגנדיקע:

:הרה"ק ר' לייבעלע איגר זצ"ל מלובלין אשר נסע למרן אדמו"ר מקאַצק

זצ״ל ובעת הפירוד של חסידי איזביצא נתפרד גם הוא מחסידי קאַצק והיה נחשב לראש וראשון מן חסידי איזביצא״.

זיין אַוועקגיין פֿון קאַצק, האָט אָבער דאָך נישט איבערגעהאַקט — ווי דער מחבר פֿאַרזיכערט אונדז — די פֿריינטשאַפֿט צווישן רבי לייבעלע איגר און דעם רי״ם, סיי אין דער צייט וועו דער איזביצער האָט נאָך געלעבט און סיי נאָכדעם וועו ר׳ לייבעלע איז שוין געווען רבי פֿאַר זיך. וועו נאָר ער איז געווען אין וואַרשע, פֿלעגט ער אים באַזוכן אוו ר׳ יצחק מאיר האָט אים שטאַרק ליב געהאַט, אים אַרויסגעוויזן גרויס כבוד אוו אָנגעאָגט יעדן צו האָבן גרויס דרך ארץ פֿאַרן לובלינער צדיק.

וועו די שאלה פֿוו סנדקאות איז אַרויפֿגעקומען אין יאָר תרכ״ד (1864) האָט דער רי״ם, נישט רעכענענדיק זיך מיטו איינשטעל פֿוו זיין פֿריינד דעם לובלינער רב, ר׳ יהושע העשל אשכנזי, קיין מוהל זאָל נישט מל זיין קיין קינד נאָכמיטאָג, געשריבן אַ פֿלאַמיקן ברויו קיין לובלין (2), וואַרענענדיק דעם רב „להזהר בנפשו מלפֿגוע בכבודו של הרה״ק למען לא יכווה מגחלתו״. צו די חסידים אין לובלין האָט ער געשריבן זיי זאָלן אַרויס אין שוץ „להצדיק את הצדיק״ אוו צו ר׳ לייבעלען האָט ער געשריבן אַ דערמוטיקונגס־ברויו, אים געשטאַרקט אוו אָנגעאָגט נישט צו רעכענען זיך מיט די אַלע „כרוזים״ אוו „קול קוראס״ פֿוו מרא דאתרא.

דעם רימ״ס וועדטער האָבן געבראַכט גוטע רעזולטאַטן. דער שטאַט־רב, האָט מער נישט געשטערט דעם „ארי׳ דבי עילאי״ צו פֿאַרנעמען דעם כסא של אליהו אוו ברענגען יידישע יינגלעך בבריתו של אברהם אבינו.

אויף דער סנדקאות שאלה האָט אויך געענטפֿערט זיין חבר ר׳ צדוק הכהן, וועלכער האָט זיך אַרויסגעשטעלט פֿאַר דעם צדיק, אים אָנגעאָגט צו האַלטן זיך בײַ זיין וועג, טוען די מצוה בקדושה ובטהרה אוו וועד ס׳וועט אים מכבד זיין, וועט וועדן מכובד פֿוו הימל (4).

דער „כהן״ שרייבט:

„נשאלתי מאת כבוד הרב הקדוש ר׳ יהודה ליב איגר שליט״א, לאשר נודע לנו דרכו בקודש כמדתן של חסידים הראשונים להכין עצמו לפֿני עשיית כל מצוה לעשותה כתיקונה וכמאמרה בקדושה ובטהרה ושוהה בזה איזה זמן. ובמצות מילה כשמכבדין אותו להיות מוהל וסנדק על ידי שמשתהה בהכנתו דרבה כדרכו, על ידי זה הוא מתאחר בעשייתו המצוה עד אחר חצות היום. והגיד לפֿנינו כי הרבה הוא מזדרז בזה וכל עסקיו עד שעת עשייתה רק להכין עצמו ולבבו לקראת המצוה כראוי על צד היותר טוב והיותר מובחר שאפֿשר בידיעתו... ושאל מאתי, אם רשאי הוא בכך

על פי הלכה או נחוץ להיות זריזין מקדימין למצוות, לגוף המצווה. גם שאל, אם הבעל ברית הרוצה לכבדו במצות מילה רשאי לכבדו כיון שמוצא מוהל וסנדיק אחרים בעיר שימולו בבוקר.

והשבתי לו דבר זה פשוט, אין צריך לפנים. כי הדבר ידוע ומבואר בפוסקים... דמצוה מן המובחר עדיפה, ויש להשהות המצוה כדי לעשותה מן המובחר ובדיוק יותר אפילו איזה ימים במצוה שאין זמנה עובר, וכל שכן איזה שעות... והאיש קדוש הוא, ידוע לכל שכל מעשיו ומחשבתו לשם שמים... וזריזותן של זריזין שיזדרזו להכין את נפשם... ומנהג הפשוט בישראל לאחר איזה שעות... גם הבעל ברית מאחר שהמצוה עליו, לעשות המצוה מן המובחר יותר ודאי מצותה לעשותה על ידו... ולגבי דידי' בלאו הכי ג"כ מצוה להדר אחר מוהל היותר הגון (4). והגם דאף דבר זה פשוט אצלי ופוק חזי מה עמא דבר במדינתנו. רק לאשר נשאלתי מהרב הקדוש שליט"א (זי"ע) להגיד לו דעתי על פי הלכה והתורה, הנני כותב לו דעתי: כי יאחז צדיק דרכו לעשות המצוה בקדושה ובטהרה והמכבדו יכובד מן השמים, וטהור ידים יוסף אומץ ויעשה חיל לעשות הצדק בגילה, ויהי' בזה זריז ונשכר ומשכרתו כפולה. דברי הבעה"ח, צדוק הכהן.

אויף דער תשובה, וואס איז געשריבן מיט גרויס באגייסטערונג און מיט די שענסטע אויסדרוקן וועגן די רעכט פון ר' לייבעלע איגר פארטצוועצן זיין פירונג בנוגע סנדקאות און ברית מילה, זענען אויך געחתמעט די רבנים:

דוב בעריש רפופורט (אבד"ק ראווא).
שלמה אייבשיץ (אבד"ק יוזיפוף).
שמואל (אבד"ק ליסיבוק).
יהושע העשל מענדעלזאן (אבד"ק ווינאווע, היא טשעכיו).

צוליב די הכנות, איז דאס סנדקאות ביי אים אויסגעקומען ארום פינף אדער זעקס אזייגער פארנאכט (5) און נישט אלע רבנים האבן מסכים געווען צו אזא פארשפעטיקונג וואס קאן ברענגען צו א סך מכשולים און די מורא. מ'זאל זיך פון אים נישט אפלערנען און מאכן פארנאכטיקע "בריתן". אזא "חשש" האבן געזען זייגע אייגענע פעטער און קוזין, ווי עס באווייזן די קארעספאנדענץ צווישן אים און זיין פעטער ר' שמואל בירנבוים און קוזין ר' שמעון סופר.

ר' שמואל בירנבוים, דער יונגערער איידעם פון ר' עקיבא איגר שרייבט אין זיין לענגערן בריוו (6):

"ד' משגבי בחדש העשירי, בכ"ה בו ברכת טו"ב, דובנא רבתי.

„יהודה עם ארד ונאמן עם קדושים, נצר נשגב מארזי א׳ אדירי ברושים, בקהל חסידים מוגש, מוקטר לשמו הנורא ובכבודו יתימרו תופסי תורה, כבוד ש״ב הרה״ק מו״ה יודא ליב איגר שליט״א בלובלין.

„אשישה משוש במערכת הדרת קדשו המבשרת צבא רב משלומו ושלום תורתו ועבודתו עה״ק ואומר כה לחי. משמים עמדתי בשורי ארי ארי מתחפש באדרת שואל ומבקש עדותי, רק עבור מפעלות איש אלקי כבוד מורי וחמי רבינו הגאון נ״י במצות ד׳ אשר עשה אדם הגדול בענקים הוא מי בהם הלא עמכם הכריתי והפליתי אשר היו מעולם, פאר מקדושים השלושת הרועים נ״ע הרה״ק מקאצק דפולין הוא המשביר והרה״ק מאיזביצא נ״י השלישי הכי נכבד הגאון האדיר נזר הקודש הרי״ם אלטער נ״י... ולמה אלי שם הד״ק מגמת פניו להעיד את אשר ראתה עיני עודני עול ימים, שמואל הקטן יעיד מה שראה בקטנותי״.

דער דובנער רב, האָט מורא זיך אַרויסצושטעלן און זיך באַטייליקן אין דער פאַלעמיק וואס האָט צו טאָן מיט הלכה למעשה. ער פֿארזיכערט אַבער, אַז זיין שוועד, דער גאון הדור רעק״א, האָט געהאַלטן אַז מיר אנשי פוילן ואשכנז, דאַרפֿן אויספֿאַלגן דעם רמ״א, דעם תורת משה אויפֿן שלחן ערוך, וואָס איז אקצעפטירט געוואָרן אלס „מורשה״ פֿאַרן גאנצן אשכנזישן יידנטום. ער דערמאָנט, אַז אויך זיין שוואָגער ר׳ משה סופֿר (בעל חתם סופֿר), האָט זיך געהאַלטן ביים פֿרינציפּ, אַז מ׳טאָר נישט מבטל מאַכן דעם רמ״אס מנהגים „כי ממנו יצאה תורה לישראל״.

וועגן ער האָט אויסגעהערט די אַנקלאַגע קעגן מהרי״ל איגר, פֿון לובּ־לינער רב, שרייבט ער, האָט עס אים שטאַרק וויי געטאָן און ס׳האָט אים פֿאַרשאַפֿט אַ סך עגמת־נפֿש. ער איז אַבער צופֿרידן, וועגן ער זעט פֿון בריוו, אַז אויך זיין פֿילמעניק, האַלט, אַז מילה מוז זיין פֿאַר שקיעת החמה, פֿאַר זון־פֿאַרגאַנג. דערוויסנדיק זיך, אַז ר׳ לייבעלע איגר איז אויך אַ מוהל, רעדט ער זיך דורך מיט אים וועגן געוויסע דינים און אינטערעסאַנטע מנהגים פֿאַר אַ מוהל.

עס איז אַ זייער באַלערנדיקער בריוו, נישט בלויז פֿון רבנות־הלכהשן שטאַנדפּונקט, נאָר בעיקר פֿון רבנות־היסטאָראָגראַפֿיע.

פֿון וויכטיקן באַדייט זענען די בריוו פֿון און צו ר׳ לייבעלען פֿון קראָ־קאָווער רב ר׳ שמעון סופֿר (זון פֿון ר׳ משה סופֿר, קוזין פֿון מהרי״ל איגר).

ר׳ שלמה סופֿר פֿאַרעפֿנטלעכט צום ערשטן מאָל אין אגרות סופֿרים (7), בריוו פֿון ר׳ אברהם איגר (זון פֿון מהרי״ל), דאַטירט „יום ד׳ פּ׳ תשא, תרע״ג, אין וועלכן ער לאָזט אים וויסן, אַז ער האָט געפֿונען דריי בריוו,

דעם דערמאָנטן בריוו פֿון ר׳ שמואל בירנבוים, בריוו פֿון ר׳ לייבעלען צו ר׳ שמעון סופֿר און דעם לעצטנס ענטפֿער — און אַז ער איז מסכים, זיי זאָלן פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן אין אגרות סופֿרים.

מיר דערלויבן זיך געבן דעם פֿולן טעקסט פֿון ר׳ לייבעלעס בריוו צו זיין קוזין דעם קראָקאָווער רב:

„ב״ה, יום ד׳ לסדר אלה ראשי המטות לבני ישראל, התרכ״ה פ״ק לובלין.

לקחי יערוף טומוס של ברכות מלא עומס שפֿעת שלומות.
אלומות אלומות רב טוב ממגד שמים מעל ומאוצרות תהומות.
חיים של ברכה חיים של חילוץ עצמות לראש כבוד ידיד נפֿשי.
שארי בן דודי הרב הגאון הגדול המפֿורסם פֿאר הזמן ומופֿתיו.
המהולל במעלות ומדות מו״ה.
שמעון סופֿר נ״י האבד״ק קראָקאָ הי״ו ויאריך ימים על ממשלתו.
ברוב עוז ותעצומות.

אחרי דרישת שלום כבוד ש״ב הגאון נ״י ושלום כל אשר לו וכל דשרן סמוכין אלוהי... אחלה פֿניו למען שארינו להשיבנו בזה אלי בענין איחור מצות מילה כאשר יראה טופֿס הדברים בהעתקה הלוטה פֿה ותשובתן של חכמי העיר דקהילתינו בצירוף איזה רבנים מאיזה עיירות הסמוכות שנזדמנו אז לשעה בכאן וגוף הדבר הי׳ פֿשוט בעיני מפֿשטה של שמועה דזריזין מקדימין למצות ולא אמר המצות דהם מקדימין להדין עצמן לקיום המצוות וזהו עיקר זריזות של זריזים וחסידים הראשונים שהיו שוהין קודם התפֿלה שעה אחת כדי לכוון לבם לא נזכר שהי׳ קודם שהגיע זמנה ולא בטלו בזה מצות זריזין מקדימין דאיתי׳ גם בתפֿלה כי הזריזות להכנת והכשר מצוה היינו הקדמה למצוה ויש לי הוכחות לזה (דא קומט בקיאות און פֿלפֿול צו באָווייזן ווי ער איז געוועכט), רק לאשר ידעתי כי כת״ר הגנ״י באתרי׳ ומדינתי לא הורגל בכאלה והוא נהוג למול בבוקר כמנהגן של ישראל וכמצות זריזין כפשוטו להקדים גוף מעשה המצוה עצמה, ואיני מבקש ממנו להסכים עמדי נגד מנהגו וגם לפֿי שלא ראה ולא שמע כזאת מאבותיו ואבות מאורי ישראל זצוק״ל אמרתי לרמז קצת כי גם דרך העבודה של בעלי התורה ועבודה שבמדינות אלו לא נפֿלאת ולא רחוקה היא והכל לשם שמים ...ויען קמו עתה עוררים שלא לש״ש פֿה בקהלתינו בענין איחורי מצות מילה עד אחר חצות ומלעיזים ומליזים אחרי על דבר זה ומרעשים הקריה וכל כוונתם לקנטרני... הצעתי הדבר דרך שאלה לפֿני חכמים פֿה והשיבותי גם כן דהדבר פֿשוט על פֿי ההלכה שאין בזה ביטול מצות זריזין מקדימין

כאשר יראה בדבריהם ולמען יסתמו פיות משטיננו ומקטריגינו אמרתי לכתוב הדבר ג״כ לגדולי הדור המפורסמים וע״כ הנני מציע ומעריך הדברים גם לפני כבוד ש״ב הד״ג נ״י ואבקשהו שיזכנו גם הוא בחותמיו ובל יהי׳ לפניו לטורח ולמעמסה להרחיב הדברים בפרי עטו כרוב חכמתו ובינתו לסתום פה כל עורר וטוען נגדי בדבר זה מעתה למען כבוד התורה והמצוה ולמען האמת והשלום ואני תפלה להש״י שיחד לבנו לעבודתו ויזכנו שנשכים ונמצא ייחול לבבינו לאהבתו וליראתו ויאר עינינו בתורתו באמת כעתירת שאר בשרו בן דודו אוהבו הנאמן

יהודה ליב איגר

ר׳ שמעון סופר ענטפערט אים, אז נישט קוקנדיק דערויף וואס דער מנהג איז דורכצופירן ברית־מילה באלד אינדערפרי, האט ער א רעכט צו מאכן די ריכטיקע הכנות, צוגרייטן זיך מיט כוונות — אבער לא כל הרוצה ליטול. ס׳קענען דאך קומען מענטשן וואס האבן קיין שייכות נישט מיט כוונות און זאגן, אז אויך זיי זענען פארטאן אין כוונות. ער ווינטשט אים גרויס דערפאלג אין זיין הייליקן דרך, ער זאל חלילה נישט נכשל ווערן, ס׳זאל חלילה נישט ווערן קיין תקלה דורך זיין התנהגות, צו וועלכער נאר אזא קדוש וטהור ווי ער האט דאס רעכט דערצו (8).

ר׳ שמעון סופר איז נישט באגייסטערט פון אט־דעם מנהג. ער ברענגט, ווי גרויסע רבנים, ארויסגערעכנט זיין פאטער און זיין זיידע רעק״א, האבן זיך שטארק מקדים געווען צו טאן א מצוה געשווינדט, צו זיין פון די זריזין און נישט געמומען זיך היתרים צוליב כוונות.

ר׳ אברהמעלע טשעכאנאווער, דער רבי, וואס האט זיך אין א סך מנהגים געפירט ווי א מתנגד און אויף וועמען מ׳האט געזאגט, אז נאך ר׳ עקיבא איגר, איז ער געווען דער גאון אין פוילן און נישט געקוקט, וואס ער איז געווען א שטארקער פארערער פון ר׳ לייבעלע איגר, האט אויסגעמיטן זיך צו באטייליקן אין דער „הכנה״־פאלעמיק און האט דן געווען די בריוו צו אים סיי פון לובלינער רב און סיי פון לובלינער רבין — לגניזה, אומ־געענטפערטע.

די איגר־סופר משפחה האט אים ארויסגעוויזן אומגעהויערן דרך ארץ און יראת הכבוד. אזוי, למשל, שרייבט א צווייטער גאונישער זון פון חתם סופר, ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר (מחבר פון „כתב סופר״), פון „מרחץ סליאטש״, פ׳ תבא, תרכ״א:

„שנה טובה ומבורכה, שובע שמחות נצח לכבוד ש״ב י״נ הרב הוותיק חריף בע״פ המאוה״ג צדיק כביר מפורסם בחסידתו בנן ש״ק כקש״ת מו״ה

יודא־ליב איגר נ"י בשבת תחכמוני, אבן יקרה בק"ק לובלין". ער פֿאר־ענדיקט זיין בריוו: „חותם בברכת אהבה רבה".

ר' לייבעלע איגר, האָט נישט געלאָזט נעמען קיין בילד פֿון אים. ס'זענען געווען אַ סך רבנים, וועלכע האָבן אויף דערויף שטאַרק מקפּיד געווען. דער „חכם צבי" האָט נישט געלאָזט מאַכן קיין פֿאַרטרעט פֿון אים, ווען די לאַנדאָנער „פּני" האָבן אים געוואָלט מהנה זיין מיט אַ מאָלעריי פֿון זיין אויסזען. אויך דער „חתם סופֿר" האָט נישט געלאָזט מאַכן קיין בילד פֿון אים. ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז מ'האָט אים געצייכנט, האָט עס אים שטאַרק פֿאַרדראָסן (9). זיין עבודת השם איז געווען אויפֿן שטייגער פֿון די אבות פֿון חסידיזם און נישט אומזיסט האָט ער געהאַט אַזויפֿיל פֿאַרערער. אַפֿילו ביי גרויסע באַרימטע אדמורים איז ער באַטראַכט געוואָרן פֿאַרן פֿראָטאָטיפּ פֿון צדיק און קדוש און פֿאַר זייער מקורבים — די צויבערפֿולע פֿער־זענלעכקייט און תמימותדיקער גדלות. אַזאַ באַרימטער רבי ווי ר' יחיאל מאיר פֿון גאָסטינין האָט זיך נוהג געווען צו שיקן צו אים דורך זיין וואַר־שעווער חסיד ר' פינחס אליהו ווידנפֿעלד אַ „קוויטל" מיט „פּדיון". זיין עבודת און אהבת השם איז געווען לויטער אצילות, אַ געצלעכע התפּשטות הגשמיות.

ער איז אַמאָל אַרויף אויף אַ שטול ביים פֿענצטער און אויגנבליק אַרונטערגעפֿאַלן, צעקלאַפּנדיק זיך אַלע אברים. ווען די רביצין איז אַריין אין אייליגניש און מורא, שרייענדיק פֿאַרוואָס ביסטו אַרויף אויף דער שטול. האָט ער תמימותדיק געענטפֿערט: „כדי כ'זאָל אַראָפּפֿאַלן".

אַפֿילו אויף דער עלטער, ווען ער איז שוין געווען שוואַך און שטענ־דיק פֿאַרמאַטערט, ווען ער האָט זיך געשטעלט דאַוונען, האָט ער באַוויזן לייבן־כוחות אין בוכשטעבלעכן זין פֿון „גבור כארי"; די וועגט האָבן ממש געציטערט און מענטשן מיט שטיינערנע הערצער פֿלעגן בלייבן שטיין אין ציטערניש און פּחד פֿאַר דער התלהבות פֿאַר דעם קול חוצב להבות אש. די וועגט, אויף וועלכע ער האָט אָנגעשפּאַרט זיינע הענט, זענען אַזש נאַס גע־וואָרן. און נאָך אַזאַ עבודה, איז זיין אייניקיק־טעגלעכער מאָלצייט באַשטאַנען פֿון אַ קוכל, צוויי שטיקלעך הערינג און אַ גלאָז קאַוואַ.

ער פֿלעגט געווינלעך דאַוונען ביי זיך אין קלויז. מוספֿים האָט ער אָבער שטענדיק געדאַוונט אין „חוזהס" בית המדרש.

אַ חסיד, אַן עד־ראיה שילדערט זיין אויסזען:

„גם בימי זקנתו כאשר כבר היה חלש ורפה־כח, אכילתו היתה פחותה מאכילת ילד קטן בכל זאת הי׳ מתגבר כארי ממש בעת התפלה ופניו היו בוערים כאש מרוב התלהבות והיה נדמה אז לאחד משרפי מעלה״ (10).

און ווי גרויס און ווי לאנג ס׳זענען ביי אים געווען די הכנות, איז דאך אלץ געווען ביי אים לויט אַ סדר, אַ פּלאנירטער טאָג־אַרדענונג, אַזוי, אַז קיין איין מינוט אין טאָג איז נישט געגאַנגען לאיבוד ביי אים. ס׳האָט זיך אַמאָל געטראָפן, דערציילן חסידים, ער האָט זיך פאַרשפעטיקט צו „כל נדרי״, האָט ער זיך באַקלאָגט, אַז ס׳וועט אים שוין נישט אויסקומען צו עסן דאָס כזית מצה פאַר חצות.

דער פריער־דערמאָנטער אלכסנדר צעדערבוים („ארז״) אין אַ נעק־ראָלאָג־אַרטיקל אין „המליץ״ (נומ. 26, 1888), א. נ. זכר צדיק לברכה, שרייבט צוו״א: „לא חסיד אני ולא בן חסיד אני... אך על המנוח ר׳ ליבלי איגר נ״ע אודה בפה מלא, כי הוא הי׳ צדיק תמים, קדוש ד׳ מכובד, לב טהור ותמים דעים. מסתפינה אם נשארו עוד רבים בחיים, אשר ידעוהו כמוני מנעוריו וידעו הליכותיו...״

דער משכיל און קעגנער פון חסידות האָט אים געקאָנט ווי ער זאָגט פון דער יוגנט, פון דער צייט, ווען ער האָט ווי ר׳ ליבלי געדאַוונט אין קהלס בית מדרש, וואו ס׳האָבן געדאַוונט די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים און אויך דער שטאָט־רב ר׳ משולם זלמן אשכנזי און שילדערט אים ווי אַ הערלעכע אצילותדיקע פערזענלעכקייט, ווי אַ הימל־מענטש, גרויס אין תורה און אהבת ישראל. ער פאַרענדיקט זיין באַגייסטערונג־אַרטיקל און אָפּשאָצונג מיט די ווערטער: „ובתת אמון בדברי חז״ל, כי בכל דור ודור נמצאים ל״ו צדיקים — מובטחני כי הוא היה הראש והראשון ביניהם...״ (גלייבנדיק אין די ווערטער פון די חכמים, אַז אין יעדן דור געפונען זיך 36 צדיקים, בין איך זיכער, אַז ער איז געווען דער הויפּט פון אָט־די גרעסטע צדיקים)... /11/.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) חלק ב׳, ז״ז 72 — 71, אות תר״נ.

(2) דאָרט, אות תר״ד; מכתבים ל״נ (ז״ז 16 — 17).
ב״ה יום ה׳ דברים רכה״ל ווארשא
„החיים והשלום וכ׳ טוב לכבוד אהו׳ ידידי ה״ה הרב הגדול נ״י פ״ה, ע״ה בוצינא קדישא חסידא ופרישא מוה״ר ליבלי נ״י.

„אד"ש הטוב.

ע"ד מכתבו מה שציוה הרב דק' להכריז שלא ימולו אחרי חצות היום ושהעובר נק' עבריין, כפי הלשון משמעותו שהדין כן. פשוט שהוא שלא כדין מפורש בש"ס שכל היום וכו' אלא שזריזין מקדימין, והוא ככל המצות לולב ושופר ולא מצינו לשום א' מהחכמים הראשונים והאחרונים שמי שאיני מזרז א"ע לא יעשה המצוה. ואם רו"מ מתירא שאולי בתורת תקנה תיקן. ידוע שבתורת תקנה צריך להיות רוב העיר עכ"פ הת"ח ושיהי' לצורך ושיהי' לש"ש. גם פשוט שהדין כמו ב' ב"ד בעיר א' ומפורש בכל ת' הספרדים שא"א לקהל א' לתקן על קהל א' שום תקנה. כתבתי מכתב להרב שיראה לעשות שלום, אקוה כי ישמע לדברי, ד' יברך עמו בשלום, ויתן לו אורך ימים ושנות חיים וכל טוב.

כחפצו וחפץ הדו"ש הק' יצחק מאיר.

(3) לבושי צדקה, לובלין, 1938, ז"ז 47 — 48. (דער בריוו איז נעקירצט).

(4) מהרי"ל איגר איז אויך געווען מוהל.

(5) זע, מלאכי עליון.

(6) פולער טעקסט פון בריוו זע, אגרות סופרים, ז"ז 54 — 58.

(7) זע דארט, ז"ז 43 — 51.

(8) בעזה"י, קראקא יום א' ז' אב, תרכ"ה, לפ"ק,

המנחם ציון ובונה ירושלים יראה בנחמה בכפלים, ישביע אורך ימים ושנות חיים להה"ה בן דודי הרב הוותיק מלא עתיק עובד ה' בקדושה וטהרה, בוצינא קדישא חסידא ופרישא עמו שרי' נהורא משים לילות כימים כחשכה כאורה כקש"ת ארי' שבחבורה מהו' יודא ליב איגר נ"י. מכ"ק קבלתי אתמול בשבת קודש והנני היום עט ממהר להשיב, כאשר בקשה נפשו הטהורה להסיר מנו עקשות פה כל דובר סרה. הן אמת, ויציב ונכון שכל המשהה את המצוה כדי לעשותה מן המבחר הרי זה זריז ונשכר ולשבח הוא נזכר כמבואר היטב בתשובת תרומת הדשן סימן ל"ה ובתשובת חכם צבי סימן מ"ה. ומכש"כ במצות מילה שמאוסה היא הערלה וכל מה שיקדים למעוטי תיפלה שפיר דמי. ובק"ק מאטערסדארף ביום שיש בו ברית מילה משכימין קצת יותר מבשאר הימים וכל מנהגי ק"ק מאטערסדארף ע"פי ותיקין קדושי עליונין הגאון בעל פנים מאירות והגאון המקובל איש אלקים מהו"ה נרשון חיות זצ"ל. ואאמו"ר מאור הגולה. בעצמו הי' מוהל לרוב בנים הגולדים בקהלתו ק"ה מאטערסדארף הי' הוא משכים והם משכימים, זריזים מקדימין למצוה זו ביותר. להסיר הערלה המאוסה במוקדם האפשרי שלולי שציותה התורה להמתין עד יום השמיני הי' ראוי' להסירה מיד בצאתו מרחם אמו — מכל מקום אחרי רואי שבמדינה זו מדקדקים להדר אחר מוהל אדם גדול קדוש ופרוש הבא בסוד ד' כל היכא דאפשר אעפ"י שתאוחר המצוה כמה שעות, יש לנו ללמוד זכות עליהם. מ"מ לא כל הרוצה לטול את השם יבוא ויטול את העטרה לנפשו אמנם מע"כ בן דודי המעוטר בעטרה זו מצדיקי ונדולי הדור וזכות אבותיו מסייעתו לא תופנה ידיו להחזיק בקדושתו מפני המלעיגים חלילה.

הכ"ד הכותב בנחיצה רבה וחותם באהבה רבה בן דודו

הק' שמעון בה"נ מהרמ"ס זצ"ל אב"ד דק"ק קראקא יעא"ס.

צו דעם בריוו קומט א צושריפט: „אחרי כתבתי כל זאת, בעטנדיק פון ר' לייבעלע איגר אויב מען לעבט, אפצוהאלטן זיך פון דאזיקן מנהג. ער פירט אוים:

...וכן היה בל"ס דרכו של זקנינו מאור הגולה רבינו עקיבא זצ"ל זי"ע המה עמודי העולם אשר כל בית ישראל נשען עליהם מפיהם אנו חיים וברכם נלך בטח במסילה העולה למעלה בקודש, להפיק רצון מר' הכ"ד עבד לעבדי ד', הק' שמעון בה"נ מהרמ"ס זצ"ל.

(8) זע, יעקב וורדינער, זכותא דאברהם, תל־אביב, תש״ט, ז. 5״ב.

זע, אינרות סופרים, דארט, ז״ז 27 — 28; 31 — 37; 38 — 40.

(10) מלאכי עליון, ז. 10.

(11) זע אויך, יהודה ליבוש שפעער׳ ענינים שונים לתולדות היהודים בפולין, הצופה לחכמת ישראל, שנה שמינית, בודפסט, התרפ״ד — 1924, נומ׳ 43, ז. 305.

/ o /

ו

„מופתים״ אין לובלין

פון מופתים האָט מען אין לובלין, ווי אין איזשביצע און קאָצק נישט געהאַלטן. לובלינער חסידים האָבן אָבער דאָך צו דערציילן אָן אַ שיעור מעשיות און לעגענדעס פון ר׳ לייבעלען. ס׳האָט זיך אַפילו געפֿינען אַ חסיד ר׳ נחום יוזעפֿאָווער, באַקאַנט געווען צווישן די חסידים מיטן נאָמען „נחום מן השמים״, וועלכער האָט די אַלע לעגענדעס צוזאַמענגעזאַמלט און גע־ווּאָלט אַרויסגעבן אַ ספֿרל לתולדות בית לובלין. ר׳ שלמה איגר, אַ ממלא מקום פֿונעם זיידן, האָט אָט די „לקוטים״ דן געווען „לשרפֿה״, נישט גע־ווּאָלט מ׳זאָל שרייבן וועגן מופֿתים אין לובלין, וואָס מ׳דערציילט זאָל בלייבן בעל־פֿה.

דערציילט די חסידישע וועלט (1):

צוויי לובלינער חסידים האָבן געהאַט קראַנקע קינדער (שלאָף אויף חולי־נופֿל־שווינדזוכט), זענען זיי געקומען צום רבין, ר׳ לייבעלע איגר, ער זאָל מתפלל זיין פֿאַרן געזונט פֿון זייערע קינדער. דער רבי האָט זיי גאָר נישט נישט געענטפֿערט. זענען זיי געפֿאָרן, מיטן רבינס רשות צו אַנדערע צדיקים, אַזש קיין רוסלאנד, צו אַ גרויסן רבין, וואָס האָט געגעבן קמיעות. ס׳האָט אָבער גאָרנישט נישט געהאָלפֿן, ס׳איז זיי נאָך ערגער געוואָרן.

אין גרויס פֿאַרצווייפֿלונג זענען זיי אַריין צו ר׳ צדוקן און אים אַלץ דערציילט, אויך, אַז זיי האָבן זיך שוין עטלעכע מאָל מזכיר געווען פֿאַרן רבין — און ס׳באַווייזט זיך נישט קיין בעסערונג. האָט זיי ר׳ צדוק געראטן אַרויפֿצוגיין צו זייער רבין ר׳ לייבעלע איגר און אויב ער וועט זיי ווידער הייסן פֿאָרן צו אַנדערע צדיקים, זאָלן זיי אים זאָגן: אַזויפֿיל יאָרן פֿאָרן מיר

צו אייך — און איצט הייסט איר אונדז פֿאָרן צו אַנדערע צדיקים. איר קאָנט אונדז און איר דאַרפֿט אונדז העלפֿן.

די חסידים האָבן אַזוי געטאָן און דער לובלינער רבי, זעענדיק, אַז ער האָט שוין נישט קיין אַנדער ברירה, זיי ווילן נישט אָפּטרעטן פֿון אים, האָט ער זיך אָנגעהויבן צו זיי: ברענגט אייערע קינדער אהער און לאָזט זיי שטיין אין הויף.

האָבן די חסידים געטאָן ווי דער רבי האָט געהייסן. דער רבי, דערזעענדיק די קינדער, האָט זיך מתדבק געווען אין גרויס דבקות, געלאָפֿן אין שטוב הין און צוריק — אַז אויף אַלע אין הויז איז אַ פּחד געפֿאַלן.

אַ באַרואיקטער איז דער רבי צוגעלאָפֿן צו אַ שענקעלע, אַרויסגענומען אַ פּושקעלע און פֿונעם פּושקעלע אַ ביסל אזוב (מעך), געהייסן עס קאָכן אין וואַסער און געבן צו די קינדער צו טרינקען. נאָך עטלעכע מאָל טרינקען — און די קינדער זענען געזונט געוואָרן.

דעם רבינס משמש האָט דערציילט, אַז עטלעכע טעג, איידער די חסידים זענען געקומען מיט די קראַנקע קינדער, האָט ער אַרויסגענומען יעדן טאָג פֿאַרן עסן מאָך פֿון פּושקעלע און געזאָגט דעם פּסוק: „תחטאנו באזוב ואטהר". דער רבי האָט געוואוסט, אַז די חסידים וועלן צו אים צוריקקומען און ער וועט זיי נישט קענען מדחה זיין.

ס׳ווערט דערציילט, אַז די בראָדער בעלפֿערס (2), זענען אַמאָל געקומען קיין לובלין און געהאַט זייער אכסניה נישט ווייט פֿונעם „הויף". האָבן זיי זיך אַרײַנגעכאַפּט צום רבין כדי צו האָבן מאַטעריאַל פֿאַר זייערע אקטיאָרסקע־שטיק; פּשוט, חוזקן און פּראַווען ליצנות.

וועז זיי זענען אָבער אַריין פֿרייטיק פֿאַרנאַכט צו קבלת שבת און דערהערט זיין התלהבותדיק דאַוונען, האָבן זיי זיך דערשראָקן און פֿון גרויס שרעק איינגעשלאָפֿן, ביז אייגער האָט זיי אויפֿגעוועקט און געזאָגט: „לאָמיר זיך אָפּטראָגן; מיר קענען חוזקן פֿון אַ מענטש — אָבער נישט פֿון קיין מלאך".

ר׳ נח ציגלמאַן (3) דערציילט, אַז ער איז געווען דערביי, ווען אַ קראָשניקער חסיד איז געקומען צום רבין מיט אַ געוויין, אַז זיין פֿרוי מיט וועלכער ער האָט שוין עטלעכע קינדער איז באַפֿאַלן אַ „שגעון", זי ווייל זיך דווקא שמדן און איז אָנטלאָפֿן קיין לובלין, וואו זי באַהאַלט זיך אויס אין אַ קירכע אונטערן שוץ פֿון א באַוואוסטן גלח, וועלכער גרייט זיך דורכצופֿירן די שמד־פּראָצעסיע.

דער חסיד האָט דעם טרויעריקן אינצידענט מזכיר געווען ביי אַלע דריי סעודות שבת. נאָך הבדלה, איז דעם מאַנס אַ קרוב (וועלכער האָט איר געהיט אַרום דער קירכע), געקומען צולויפֿן מיט דער בשורה, אַז זיין ווייב האָט געפּנט אַ פּענצטער, געשריגן מ׳זאָל איר ראַטעווען, העלפֿן אַנטלויפֿן, און מ׳האָט איר שוין אַרויסגענומען און מען האַלט איר אויף אַ געהיימען פּלאַץ אין שטאָט.

וועז דער חסיד איז צוגעלאָפֿן דערציילן דעם רבין וועגן דער געשע־ עניש, האָט דער רבי געענטפֿערט, כ׳האָב געהאָפֿט, אַז ס׳וועט זיך אַזוי אויס־ פֿירן, כ׳האָב עס אינזינען געהאַט בעתן זאָגן אין דער הבדלה „בין ישראל לעמים״. איר אָפּטיילן און אָפּזונדערן פֿון די „עמים״, זי זאָל בלייבן יידיש.

ווי חסידים דערציילן האָט דער מחבר פֿון „תורת אמת״ אַ סך געהרוי־ כערט. אָפּטמאָל איז דער ציימער געווען פֿול מיט רויך. אויך אין דעם איז געווען כוונה, זיך נישט אויפֿצורעגן, נישט אַרייַנצופֿאַלן אַמאָל אין כעס. דער „חוזה״ פֿון לובלין האָט אַמאָל געעצהט אַן חסיד, וואָס האָט זיך באַקלאָגט, אַז ער כעסט זיך צופֿיל: רויכערט אַ ליולקע — דאָס איז די בעסטע סגולה.

אַ ייד איז אַמאָל געקומען אים פֿרעגן אַן עצה: דער פֿריץ האָט אים געגעבן מער געלט וויפֿיל ס׳איז אים געקומען; דער דין איז טאָקע „טעות גוי מותר״, ער האָט אָבער מורא, טאָמער דערמאָנט ער זיך.

דערפֿאַר דאַרפֿסטו נישט קיין מורא האָבן. ער וועט זיך זיכער נישט דערמאָנען. ער זאָגט דאָך נישט קיין „שמונה עשרה״. וועז אַ ייד זאָגט די שטילע שמונה עשרה, קומען אויף זיין מחשבה כלערליי טאָג־לויפֿנדיקע גע־ שעפֿטן אין ער דערמאָנט זיך אין אַלץ און אַלעמען. דער גוי זאָגט אָבער נישט קיין שמונה עשרה וועט ער זיך זיכער נישט דערמאָנען. מען דאַרף אים אָבער צוריקגעבן צוליב לפֿנים משורת הדין, מקדש השם זיין און וויזן ווי ערלעך יידן זענען.

ס׳האָט אַמאָל פּאַסירט, ראש השנה ביינאַכט, דער עולם זיצט און וואַרט ביים טיש, דער רבי קומט נישט. מ׳ווערט מיד פֿון וואַרטן, מ׳זעט נישט דעם רבין. ביז דער דרייסטער משמש בקודש (ר׳ משה דוד (3 ב.) איז אַריין אין חדר מיוחד אים טרעפֿנדיק לויפֿן הין און צוריק, שרייענדיק און בעטנ־ דיק: „עיני עמך בי תלויות ועיני לך מיחלות — פּני אלי וחנינו״ (אַלעמענס אויגן זענען געווענדט צו מיר, צו מיינע תּפֿלות, איך האָף צו דיר, קער דיך צו מיר, טו מיט מיר גוטסקייט).

צום אַרויסגיין טאָן מענטשלעכע באַדערפֿענישן, פֿלעגט ער אָנטאָן אַנ־ דערע שיך, געווען שטאַרק נזהר אין נקיות און ציכטיקייט (4).

נישט שטענדיק, האָט מען געקענט אַריין אין זיין חדר מיוחד, מערסטנס געווען פֿאַרשלאָסן אין „התבודדות". יוכ״פ בייגאַכט, נאָך הבדלה און טיש פֿירן פֿלעגט ער פֿאַררויכערן אַ לולקע, געזעגנט די חסידים אַ גאַנצע נאַכט זיי געהייסן איילן אהיימצופֿאָרן צוליב שמחת יום־טוב, מקיים צו זיין די מצוה „ושמחת בחגיך".

/ o /

הערות:

(1) עטרת הצדיקים, ווארשע תרכ״ד — 1924, ז״ו 23 — 24.

(2) באוואוסטע אַקטיאַרן אוו זינגער טרופּע מיט אַן אַכציק יאָר צוריק, באַקאַנט אויך אלס בראדער זינגער, ווועמעס הויפּט־פירער ס׳איז געווען וועלוול (בנימין וואלף) זבארזשער — ראזענקראנץ (1812 — 1883), פון די באַקאַנטע דיכטער־משכילים אין יענער תקופה. א. ליטווין שרייבט ווענן אים: „וועלוול איז געווען אין זבארזש (מזרח־גאליציש שטעטל — נ. ש.) א מלמד, אבער נישט קיין פּשוטער מלמד, ער האט געלערנט מיט די קינדער תנ״ך מיט מענדעלסאָנס באור אין דער דייטשישער איבערזעצונג. איז חסידישן רבין האָט ער נישט געגלייבט און אין דער פרייער צייט פלעגט ער מאכן אויף אים, אויפן רבין, לידלעך". זע: ז. רייזען „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראטור", באנד 2, ז״ו 840 — 832; זלמן זילבערצווייג, „לעקסיקאָן פון יידישן טעאטער", ערשטער באנד, ניו־יארק, 1931, ז״ו 216 — 220; דאָרט, ז״ו 758 — 765.

(3) אזוי ווערט איבערגענעבן אין „מלאכי עליון".

(3 ב.) שמשות ביים רבין האָט אָנגענומען א טראדיציאנעלן כאראקטער אוו געווארן א ירושה־זאָך.

ר׳ משה דוד משמש בקודש איז געווען ביים תורת אמת אוו ביים שבט מיהודה אוו נאָך זיי שוין נאָר אויף דער עלטער ביי די נאכפאלגער. זיין איידעם, ר׳ לייבל משמש, איז געווען דער זון פון זיין ברודער ר׳ אברהם אהרן, צווייטער משמש, אייניקלעך פונעם חסיד ר׳ אברהם פישל הימלפארב, אפשטאמיקער פונעם חוזהם תלמיד, דעם לובלינער למדן, ר׳ אברהם הימלפארב.

צוויש די חסידים ביים שבט מיהודה, וועלכע האבן זיך שטאַרק ארויסגעזען זענען געווען, אויסער די פריער דערמאנטע, דער קאזמירער רב ר׳ יצחק יהודה זילבערמינץ, ר׳ משה ליקעווער (משה מלאך) אוו א גרעסערע צאל רבנים, חסידים ואנשי מעלה.

(4) ר׳ אברהמעלע טשעכאנאווער פלעגט זיך נוהג זיין אנצוטאָן ספעציעלע קליידער נייענדיק אין בית הכסא (נישט בלויז שיך): בגד עליון, חגורה, כובע ומנעלים. האלטנדיק, אז די קליידער נעמען מיט זיך דעם ריח אוו „ריחא מילתא", זע, „זכותא דאברהם", ז. ל״ו באריכות; זע„ זוהר בראשית ד׳ ט; מגן אברהם סימן נ׳; ויעש אברהם י׳.

/ o /

ז

ספרים און תלמידים

פון זיינע תלמידים דאַרפֿן דערמאָנט ווערן:

א/ גאון און צדיק ר׳ צדוק הכהן ראַבינאָוויטש, באַרימט אַלס דער „כהן״;

ב/ ר׳ אברהם משה מאַרקישאָוער און חסידישע פּערזענלעכקייטן אַזעלכע, ווי ר׳ משה גניוועשאָוער (1), בעריש קאָצקער, וועלכער האָט צוגעגרייט צום דרוק דעם „תורת אמת״, ר׳ הערשל זשעלעכאָוער, ר׳ משה ליקעווער און אַנדערע.

ער האָט געהאַט (אויך ווי ווייט ס׳איז אונדז באַקאַנט) צוויי ברידער: ר׳ יוסילי אין פּולאָוו און ר׳ ישראל אין פּינסק. ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך צוויי זין: ר׳ אברהם, זיין ממלא מקום; ר׳ שלמה מאיר, געוואוינט אין בערדיטשעוו. צוויי טעכטער: הדסה גרינע, באַקאַנט אַלס הדסל (נפֿטרה ר״ח חשון תרס״ט), די פֿרוי פֿון ר׳ ישראל זיטמאַן, געבוירן געוואָרן אין קאליש בייַ דער גבירישער משפּחה קאָבלאנסקי, מחבר פֿון ספֿר „עזרת ישראל״ (נפֿטר געוואָרן תרמ״ג). צווייטע טאָכטער גיטל, פֿרוי פֿון ר׳ נחמן רוקח פֿון יאסי, רומעניע (2).

די ספֿרים פֿון מהרי״ל איגר זצ״ל: „תורת אמת״ און „אמרי אמת״, ווערן באַטראַכט פֿאַר אַ קלאַסישן בייטראָג צו דער חסידות־ליטעראַטור.

דער ערשטער טייל „תורת אמת״ (אויך די פֿינף חומשים) איז אויף בראשית־שמות, לויט די פּרשיות פֿון דער וואָך (געדרוקט „בדפֿוס המשובח של השותפֿים הרבני הנגיד מוהר״ר יעקב נ״י ב״ר שלמה ז״ל הערשענהאָרן והרבני הנגיד מו״ה משה נ״י שנוידמעסער בלובלין, שנת תרמ״ט לפ״ק — 1889), מיט אַ פּרעכטיקן שער־בלאַט, אויסרעכענדיק דעם יחוס פֿון רבינו יהודה ליב איגר זצוקללה״ה און אַ גרעסערן אַריינפֿיר פֿון זון — ממלא מקום, ר׳ אברהם, וועלכער גיט אָן פֿאַרשידענע מאָטיוון פֿאַרוואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן דעם ספֿר „תורת אמת״; אייניער פֿון די טעמים: ווייל ס׳טראָגט דעם זעלביקן חותם פֿונעם ערשטן הייליקן לובלינערס ספֿר „דברי אמת״, און אַז אמת באַטרעפֿט די זעלביקע צאָל, לויט נוטריקון יעקב יצחק הלוי, און אַז דער שורש נשמה פֿון ר׳ לייבעלע איז שטאַרק געווען פֿאַרבונדן

מיטן ערשטן לובלינער רבי. ער דערציילט אויך, אַלס פּאַקט, אַז יעדן שבת, פּאַרן טיש־פּירן, האָט ער זיך נוהג געווען צו עפּענען דאָס הייליקע ספֿר פֿונעם לובלינער רבי, אמווייניקסטנס אַ בליק טאָן.

אין דער הקדמה דערציילט ר׳ אברהמעלע:

„כי בהוודע לכב׳ אבא מרן רבינו הקדוש זצוקללה״ה, כי נמצא עוד הכתב־יד קדשו של הרב הקדוש משלשת הספֿרים הקדושים ביד אחד מנכדיו, הרבּה להשתדל להשיגם, ופּעם אחת באתי אל הקודש בעת עיונו בהכתבים הנ״ל בהתלהבות שלהבת קודש גדול מאד, ובבואי אמר אלי בזה״ל: על טוב באת, פּקח עיניך וראה, התנוצצות אור הקדושה הזורח מהאותיות הקדושים מעשי ידי איש האלהים, שאינו דומה כלל להנדפּסים״.

ער דערציילט אויך אַ מעשׂה־וירדיקן עפּיזאָד. עס איז אַמאָל בּיים טיש געזעסן ר׳ משולם זושא, אַן אייניקל פֿון לובלינער חוזה, ווען דער לעצטער האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנט לחיים צו דער הייליקער האַנט פֿון ר׳ ליי־בּעלען, האָט דער רבי אים אַ פֿרעג געטאָן, צי ער געדענקט נאָך, אַז דער זיידע זיינער זאָל האָבן אַמאָל געהאַלטן זיין האַנט. האָט ער געענטפֿערט, אַז ער געדענקט ווי דער זיידע, דער לובלינער „חוזה״, האָט אים געהאַלטן בּיי דער האַנט. האָט ער זיך שטאַרק געפֿרייט און געדאַנקט השי״ת פֿאר דעם זכות צו האַלטן די האַנט, וואָס האָט געהאַלטן די האַנט פֿון הייליקן לובלינער. דערבּיי געהאַלטן אַ תורה־שמועס וועגן אָט דעם קשר.

ר׳ אברהמעלע איגר חתמעט זיך אונטער דער הקדמה „יום ה׳ לסדר לא יסור שבט מיהודה בדבר אמת לפ״ק, אברהם בן לאאמו״ר רבינו איש האלהים, מוהרי״ל איגר זצוקללה״ה זי״ע ועכי״א״.

דער ערשטער מאמר פֿון בראשית איז באַזירט אויף דעם מאמר פֿון „חוזה״ אין „דברי אמת״ אויף דעם מאמר חז״ל, אַז די תורה ענדיקט זיך מיט „ל״ און הויבט זיך אָן מיט „ב״, דאָס וואָרט לב, אַז דער עיקר פֿרינ־ציפּ פֿון תורה איז אָפּהענגיק פֿון האָרץ. דער תורת אמת בּרייטערט אויס דעם דאָזיקן מאמר, אַז מ׳דאַרף דערצו האָבן די גרויסע השגה, און די השגה פֿון תורה, צו באַגרייפֿן די געטלעכע דאָקטרינען קאָן נאָר מעגלעך זיין דורך דער השגת הלב, האָרץ־באַגריפֿן, דורך דערפֿילן דאָס האָרץ וואָס איז כולל אין זיך די תורה (2).

אין די ראַמען פֿון דער אַרבּעט קען מען זיך נישט אָפּשטעלן אָפּילו אויף די מאמרים דורך וועלכע ס׳קומט צום אויסדרוק זיינע אַנשויאונגען און זיינע קבלה טערמינען. אַוודאי נישט געבּן אַ גרינטלעכע אַנאַליטישע אָפּשאַצונג וועגן די פּלפּולים און תלמודישע חריפֿות אינעם ספֿר, די

שעורין תמידין, וואָס ער פֿלעגט לערנען און דערביי מחדש זיין, ווי זיי זענען פֿאַרצייכנט געווואָרן פֿון זיין זון ר׳ אברהם ז״ל און פֿון אַנדערע (4).

י״ד תמוז, תרמ״ז, בעתן נעמען ברכת הדרך (געזעגענונג), האָט דער פֿאָטער אים געזאָגט אויף דעם מאמר חז״ל: ׳הנפֿטר מחברו, אל יפֿטר אלא מתוך דברי הלכה, שמתוך כך זוכרהו׳. דאָס וויכטיקסטע אינעם גאַנצן געדענקען דאָרף זיין, צו געדענקען דעם אויבערשטן און אין זיין הייליקער תורה. די ברכה פֿון קריאת שמע: ״ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים״, האָט ער געטייטשט: ״לשמור, איז געמיינט אַלע מצוות לא־תעשה; ולעשות — מצוות־עשה. ולקיים — ער זאָל זיך באַמיען צו פֿארשטיין דעם צווועק פֿונעם טאָן די מצוות, ער זאָל זיי לערנען און ווערן געוואויגט מיט זיי. ער זאָל זיין בכוח צו טאָן די תורה־געבאָטן מיט דער פשוטסטער און שלימותדיקסטער מעגלעכקייט, מיט ליבשאַפֿט און פֿאַרזיכטיקייט, באהבה ובזריזות״.

דער צווייטער טייל ״תורת אמת״, הייבט זיך אָן מיטן מאמר ״ויקרא״ — דאָס דאָזיקע ספֿר פֿירט ער אויס — וועלט געוויסן ״תורת כהנים״ (די לערע פֿאר כהנים), ווייל זי איז דער פֿונדאַמענט פֿון רחמים און חסד, ווי דער כהן איז דער מקור פֿון חסד — ער וועלט דאָך געוויסן ״לאיש חסידיך״, און ווי דער אויסדרוק אין תלמוד: ״הני כהני שלוחי דרחמנא נינהו״, די כהנים זענען די גוטע שלוחים, צו ברענגען רחמים אויף דער וועלט, נאָכ־צופֿאָלגן אהרן הכהנס וועג פֿון ברענגען שלום און אחדות. ער ציטירט דאָ אויך פֿונעם ספֿר ״זכרון זאת״ (פֿון לובלינער רבין): ״דברי קודש מאדמו״ר רבן של כל ישראל״ און האַלט, אַז דורך דערמאָנען זיינע הייליקע וועלטער ברענגט מען אַראָפּ קדושה און גוטסקייט.

אין זיין תורה־שמועס אויף דער פרשה ״קדושים תהיו כי קדוש אני ד׳ אלקיכם״ — פֿירט אויס דער מהרי״ל איגר, אַז די וועלטער ווייזן, אַז דער שורש קדושת ישראל איז טיף געוואָרצלט אין דער געטלעכער הייליקייט, דעריבער איז נישט געשריבן ״היו קדושים״, נאָר ״קדושים תהיו״ — כי קדוש אני, צו לערנען, אַז די הייליקייט פֿון ישראל וועלט נישט אָפּגעטיילט פֿון דער קדושה פֿון השי״ת. ס׳דאָרף אָבער קומען אַן אינערלעכע אינערציע, אַן התעוררות, אַן אינערלעכער דראַנג צו הייליקייט, צו זיין אָפּגעטיילט פֿון דער בהמה, אָפּצושטויסן די אומריינע כוחות — און דאָמאָלט העלפֿט דער אויבערשטער אין דער דערגאַנצונג פֿון אָט דער הבדלה, ווי עס וועלט געזאָגט: ״ואבדיל אתכם מן העמים״. דער ייד — פֿירט ער אויס — האָט דעם כוח, דעם קריטעריום פֿון אונטערשיידן, אַרויסצונעמען דאָס פּסולת פֿון דעם גוטן, פֿון דאָס הייליקע.

אין צענדליקער מאמרים בריטערט ער אויס דעם געדאַנק פֿון דער אייביק־פֿאַרוואַרצלטער קדושת ישראל (5), וועלכע איז פֿונקט ווי די אהבה פֿון השי״ת אַן אייביקע, ענדלאָזע, פֿאַר דור־דורות און אַלע וועלטן.

דער דריטער חלק „תורת אמת אַנטהאַלט זיינע הייליקע גייסטרייכע תורה־שמועסן בײַם יום־טובדיקן טיש־פֿירן (6), און אויך פֿון דעם טייל איז אוממעגלעך אַפֿילו צו ציטירן די הויפּט־מאמרים, ווייל ווער קען זיך דאָס נעמען דאָס רעכט פֿון אויסקלייבן טיילן פֿון אָט־די קלאַסיש־חסידישע „תו־רות״?

ער טייטשט, למשל, דעם פּסוק „יום תרועה יהיה לכם״, אַז אויך דער זין פֿון תרועה האָט אַ טאָפּעלטן באַדייט: קלאָג און געשריי; פֿרייד און באַ־ווילקייט. השי״ת וויל ס׳זאָל זיין לכם, אַ יום תרועה, תרועת מלך בו, שברים תרועה, געשריי און יללה פֿאַר די שונאים און פֿרייד פֿאַר יידן.

יעדער יידישער מנהג, אַפֿילו די טראדיציאָנעלע מאכלים, געפֿינען אַן אַפּקלאַנג אין דער „תורה״ פֿון „תורת אמת״. ער געפֿינט אַ טעם פֿאַר די ספּעציעלע מאכלים בײַם שבת, יום־טובדיקן טיש.

ראש השנה תרכ״ה, דערקלערט ער די סימבאָלן פֿון די פֿייגל־חלות, וואָס יידן עסן ימים נוראים, צוזאמענפֿירנדיק אַ צאָל פּסוקים און תלמודישע מאמרים. דאָס זאָל האָבן אַ שייכות צו די „כרובים״, די פֿייגל איבערן ארון הקודש — „והיו הכרובים פּורשי כנפֿים״; „כרובים״ זאָל באַדייטן רחמים — כנשר יעיר קינו (ווי אַן אָדלער וועקט זיין נעסט, דברים ל״ב, י״א). די ב׳ כרובים סימבאָליזירן אחדות פֿון בײַדע בחינות קדושה: אהבה און יראה; פּורשי כנפֿים, זאָלן פֿאַרשפּרייטן מיט זייער שלומדיקן איבערדעק: „כצפּרים עפֿות כן יגן ד׳ ״.

ווי געזאָגט איז אוממעגלעך מער אויסצובריי־טערן מיט ציטאַטן פֿון זיינע הייליקע ספֿרים, ווייל דאָס געהערט אייגנטלעך צו אַ באַזונדערער אַרבעט.

/ o /

הערות:

(1) נגיעוואשאוו — אַ שטעטל אין ראַדאָמער ראיאן אין פּוילן. נאכן תורת אמת, האָט אַ טייל פֿון לובלינער עולם נעוואָלט האָבן דעם נרויסן למדן און „נוטער ייד״ ר׳ משה נגיווועשאווער, פֿאַר זייער רבין. ער האָט אָבער בשום אופֿן נישט נעוואָלט מסכים זיין. אַן איידעם פֿון זיין טאכטער, יוסף אהרן, איז מיין צייט נעווען דער שמש אין רבינס בית המדרש אויף שעראקע נאַס, נומער 40.

ף (2) אן איניקל פון אט־דער הסל, האט זיך נערעטעוועט ווי אן „אוד מוצל מאש", ר' אברהם זיטמאן, זון פון ר' שלמה יהושע הי"ד, זון פון ר' עקיבא, זון פון הסל און ר' ישראל זיטמאן, א דאנק אים האבן מיר דערנענצט די משפחה כראניק. ער איז אויך אן אייניקל פון קויפער רב ר' חיים דוד מרגליות, אייניקל פונעם באוואוסטז פוסק ר' אפרים זלמן מרגליות.

דאס ספר „עזרת ישראל" פון ר' ישראל בן ר' דוד, „חתנא דבי נשיאה מרן הרב הקדוש והטהור מהרי"ל איגר זצקללה"ה זי"ע ועכ"י מלובלין" איז אויף די מסכתות, שבת, עירובין, פסחים, יומא א. א. (נעדרוקט: פיטרקוב, תרס"ז — 1906) און האט הסכמות פון די גדולי הרבנים, אויך אן אריינפיר פון ר' אברהם איגר.

(3) בספר הקדוש דברי אמת מרבינו הקדוש איש אלהים הרבי מפה לובלין זצוקללה"ה זי"ע ועכ"א איתא בקשור סיום התורה בתחילתה, שמסיימת באות ל' ומתחלת באות ב', אותיות לב, שעיקר כללות כל התורה תלוי רק בלב, כי רחמנא לבא בעי, יעו"ש ולבאר את דבריו הקדושים, י"ל כי גם לזה צריך השנה, דהיינו להשיג את הלב ההוא הכולל את כל התורה, כי בוודאי עיקר השנת התורה הוא ע"י רעותא דלבא דווקא. כי השכל המשיג נקרא רק מחיר לקניית החכמה, ואם היא בלא הלב ע"ז אמר שהמע"ה למה זה מחיר וגו' ולב אין.

(4) זע דארט, סוף פון חלק ראשון.

(5) זע תורת אמת, חנוכה.

ספר תורת אמת, חלק שלישי, כולל אמרות טהורות מן ראש השנה ויוהכ"פ וחג הסוכות ושבת בראשית, בדפוס של השותפים הנגיד מו"ה משה נ"י שנירמעסערי והנגידה האלמנה מרת נחמה אשת המנוח הר' יעקב ז"ל הערשענהארן, בלובלין, תר"נ — 1890).

אויפן שער־בלאט:

„מאת כבוד קדושת אדנינו מורינו ורבינו איש אלהים קדוש וטהור ארי' דבי עילאי, צדיק יסוד העולם, בוצינא דנהורא, אור העולם,

רבינו יהודה ליב איגר זצוקללה"ה בלובלין בהרב הגאון המפורסם נודע ביהודה ובישראל נדול שמו הרב ר' שלמה איגר זצלה"ה, בנו של הנשר הגדול אבי הרועים גאון הגאונים קדוש וטהור עטרת תפארת ישראל, רבן של כבה"נ.

רבינו עקיבא איגר זצוקללה"ה —

זקוקים דנורא שיצאו מפה קדוש, מתורת אמת אשר היתה בפיהו מידי שבת בשבתו ובאלה מועדי ד' מקראי קודש... ותחי זאת תנחומינו אל הלוקח ארון אלהים אשר עלה רבינו השמימה בל"ל ש"ק לסדר עלה אל האלהים שנת בא השמש.

לובלין

שנת באור אמת.

זיין ברכה „על המוגמר", פראענדיקט ער: יום ד' לסדר מועדי ד' מקראי קודש. ל"ב למב"י שנת זה קדוש ברוך עבד לעבדי ד' אברהם בן רבינו הקדו"ש איש אלהים מוהרי"ל איגר זצוקללה"ה.

/ o /

ח

קאָצק און איזשביצע

ר׳ לייבעלע, נישט קוקנדיק דערויף, וואָס ער איז געווען פֿון די שטאַרקסטע איבערגעגעבנסטע פֿאַרערער פֿון קאָצק, נישט צווייפֿלענדיק אויף קיין האָר אין דער קדושה פֿון רבין, האָט ער, ווי זיין כאַראַקטער און נאַטור איז געווען, ליב פשטות און תמימותדיקייט און מיט געגאַנגען מיט ר׳ מרדכי יוסף לייענער, וועלכער האָט רעוואָלטירט קעגן קאָצק, קעגן דער שיטה פֿון פֿאַרטרייבן „פּאָספּולסטווע״ (פֿעבל — פּראָסטע, המון־עמדי־קע) און מיטגענומען מיט זיך אַ גרויסן עולם וואָס איז פֿון קאָצקער באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַ מרידה במלכות.

אָבשטאַמענדיק פֿון דער געגיאַלער גינז־איגר־משפחה, פֿון דורות לומדים און חריפֿותדיקע קעפּ, איז ער, דאָך געווען אַ טיפּ ווי דער ערשטער וואורקער רבי ר׳ ישראל יצחק קאָליש, אַ נאָכפֿאָלגער פֿון קלאָסישן חסידיזם, וואָס האָט געזוכט מקרב זיין דעם פֿאָלקס־מענטש — און דערביי מצרף געווען די איזשביצע דאָקטרין וואָס האָט געווירקט אויף די פֿאַרשאַרפֿטע מוחות, און וואו מ׳האָט געפֿונען די שפּורן פֿון דאָס פֿלאַמיקע אין פּשיסכע, די התעוררות און באַגייסטערונג, להיפוך צו דאָס דאָגמאַטישע, סטאַטישע אינעם חסידיזם.

דער „כהן״, ווערט דערציילט, איז אַמאָל געזעסן און געשמועסט חסידות. האָט מען אים געפֿרעגט, ווי קומט עס וואָס ר׳ לייבעלע האָט געשריגן ביים דאַוונען, ווען איז איזשביצע איז מען געווען שטיל?

„ביי אים — האָט ר׳ צדוק געענטפֿערט — האָט אַרויסגעשריגן״ (1).

אין זיין ספֿר „תורת אמת״ פֿילט זיך די השפּעה פֿונעם איזשביצערס „מי השלוח״, פֿונעם „חוזהס״ ספֿרים און פֿונעם זיידן דעם גאון ר׳ עקיבא איגר.

אין דער הקדמה צום ספֿר „תורת אמת״, שרייבט ר׳ אברהמעלע איגר. אַז זיין פֿאָטער האָט געהאַט אַ גרויסע שייכות אין שורש פֿון זיין נשמה צום „חוזה״; אַז יעדעס מאָל פֿאַרן גריין צום טיש, האָט ער מעיין געווען אין די הייליקע ספֿרים פֿון לובלינער זצ״ל; אַז אין זיינע תורה־שמועסן פֿילט זיך די השפּעה פֿון „דברי אמת״; „זאת זכרון״; „זכרון זאת״. ער דערציילט

אויך, אַז אינמאַל איז ער צו אים אַריין גאָר שפּעט, ווייט נאָך „חצות" און אים געהייסן שנעל אַרייַנקומען. ווען ער איז אַריין אין זיין שטוב, האָט ער אים געוויזן אַ וואָרט אין לובלינערס ספֿר און מיט התלהבות און גרויס פֿרייד אויסגערופֿן: „ס׳וועט דאָך ליכטיק פֿאַר די אויגן, ס׳וועט דאָך ליכטיק פֿאַר די אויגן".

ווי געזאָגט, וואָרצלט איזשביצע אין ר׳ לייבעלע איגרס שיטה, און ס׳איז וויכטיק זיך צו באַקענען מיט לכה״פּ עטלעכע ביאגראַפֿישע שטריכן פֿון דעם שאַפֿער פֿון דער חסידישער דינאַסטיע איזשביצע־ראַדזין.

ר׳ מרדכי יוסף ליינער איז געבוירן געוואָרן אין טאָמאַשאָוו, לובלינער ראַיאָן, אין יאָר תק״ס — 1800 די שטאָט פֿון ר׳ מענדעלע קאָצקער. דער פֿאָטער זיינער ר׳ יעקב, איז געשטאָרבן אין עלטער פֿון 24 יאָר און אלס 9 יאָריק קינד איז ער געבליבן אַ יתום (2). דערצויגן געוואָרן איז ר׳ מרדכי יוסף אונטער דער השפּעה פֿון רבין ר׳ בונם, וועלכער האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער איז ווי „מי השלוח", ווי די וואַסערן וואָס פֿליסן שטיל און גראָבן טיף (דעריבער געוופֿן זיין ספֿר „מי השלוח" (3).

נאָך דער פּטירה פֿון פּשיסכער (י״ב אלול תקפ״ז), האָט ער זיך באַ־האַלטן אויף דרייצן יאָר, ביזן 600־טן יאָר פֿונעם אלף הששי, לויטן רמז אין זוהר (וירא קט״ז, ע״ב) „וכד ייתי אלף שתיתאה דאיהו רזא דואו" (4), און איז דערנאָך אַוועק פֿון טאָמאַשאָוו, זיך אָפּשטעלנדיק אין וועגנגראָוו, וואו ער איז אַ צייט געווען רב און דערנאָך אַוועק קיין איזשביצע, לובלינער פּראָ־ווינץ.

אייגער פֿון זיינע גרעסטע תלמידים, דער גאונישער רבי צדוק הכהן פֿון לובלין, האָט אויף אים געזאָגט, אַז ווען ער וואָלט געלעבט אין דער צייט פֿון די נביאים, וואָלט ער געווען אַ נביא; אין דער צייט פֿון די תנאים — אַ תנא און אין דער צייט פֿון די אמוראים — אַן אמורא.

ר׳ מרדכי יוסף איז געווען רבי דרייצן יאָר, נאָך דער פּטירה (ז׳ טבת, לויט לעווינשטיינען. לויטן „דור ישרים" איז ער נפֿטר געוואָרן ז׳ שבט, תרי״ד — 1854) איז זיין זון, ר׳ יעקב (מחבר פֿון ספֿר „בית יעקב" און „ספֿר הזמנים"), געוואָרן דער ממלא מקום פֿון זיין פֿאָטער, אויך ער איז געווען רבי דרייצן יאָר (4 ב.).

ר׳ לייבעלע, דער גרעסטער תלמיד זיינער, דערציילן חסידים, האָט דאָמאָלט נישט געוואָלט ווערן קיין רבי און האָט שטאַרק באַגערט צוריק־פֿאָרן קיין קאָצק און געבעטן זיין געטרייסטן חבר ר׳ צדוק הכהן מיטצו־פֿאָרן מיט אים. דער לעצטער האָט אים אָפּגערערט פֿון דעם דראָסטישן

שריט, מאַטיווירנדיק, אַז ער וויל נישט הערן אין קאַצק באַלייִדיקונגס־ווער־טער קעגן זיין רבין.

איינמאָל, בייַ אַזאַ שמועס, האָט ר' לייבעלע זיך באַמיט איבערצייגן ר' צדוקן, אַז מ'דאַרף צוריקפֿאָרן קיין קאַצק. אויף דערויף האָט דער „כהן" געגעבן אַ באַשטימטן קאַטעגאָרישן ענטפֿער: „בוקר ויודע", מען מוז וואַרטן ביז מאָרגן.

אויף צומאָרגנס, איז דער „כהן" געקומען מיט אַ „קוויטל", אים ממש געצוואונגען צו ווערן „רבי". לובלין איז געוואָרן דער נייער איזשביצער צוויג און דעם איזשבעצערס ממלא מקום ר' יעקב, האָט זיך באַצויגן צו ר' לייבעלען מיט דער גרעסטער פֿאַרערנג און טיפֿער אַכטונג. און אזוי דעם איזשביצערס איניקל, ר' גרשון העניך ליינער (געבוירן געוואָרן אין יאָר תקצ"ט — 1839; נפֿטר געוואָרן ד' טבת, תרנא — 1891), איינער פֿון די אָנגעזענסטע רבנים אין פּוילן, וועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע גאונישע ספֿרים „סדרי טהרות"; „אורחות חיים", צונויפֿגעשטעלט דעם זיידנס ספֿר „מי השלוח", געזאַמלט דעם פֿאָטערס תורה־שמועסן פֿון יאָר תרכ"א — תרכ"ב, פֿאַרעפֿנטלעכט די ספֿרים „שפֿוני טמוני חול"; „עין התכלת"; „פּתיל תכלת" א. א. און שאַפֿער פֿון „תכלת, וואָס איז באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַ נייעס און האָט אויפֿגעשטורעמט די רבנישע וועלט — אויך ער האָט זיך באַצויגן מיטן גרעסטן רעספּעקט צום „הרב הקדוש עובד ד' בלהבות אש הגאון הצדיק ר' ארי' לייב איגר זצ"ל (5), אויף וועמען חסי־דות־קענער דריקן זיך אויס, אַז זיין צוגעבונדנקייט צום רבין ר' מרדכי יוסף איז געווען „נפֿשו קשורה בנפֿשו כאהבת יונתן ודוד" (6).

ווי ווייט די צווייַ תלמידים האָבן געהאַלטן פֿון זייער רבין איז כאַ־ראַקטעריסטיש דאָס, וואָס ר' ירוחם ליינער, דער אינציקער יורש פֿון דער הערלעכער ראדזינער דינאַסטיע, דערציילט:

דער איזשביצער ז"ל איז אמאָל געווען אין לובלין און איז אַריין צום שטאָט־רב ר' בעריש אשכנזי און געזאָגט אַ דבר־תורה וועגן דער מצוות עשה פֿון שבת, צו פֿאַרענטפֿערן אַ קשיא פֿון תוספֿות שבת (דף ס"ט ע"ב אַנ־הייב וואָרט „דידע"), האָט זיין תלמיד דער „כהן" פֿאַרפֿאַסט אַ ספּעציעלן קונטרס א. נ. „שביתת שבת" (געדרוקט צוזאַמען מיטן ספֿר פּרי צדיק, בראַ־שית) און ער שרייבט דאָרט:

„ונהירנא דשמעתי ממורי הקדוש ז"ל בישוב תמיהת תוס' דשבת הנז"ל, דלדעתו בשבת ליכא עשה כו', עכת"ד כפי מה שיצאו מפיו הקדוש בקיצור

נמרץ ולא ביאר יותר עכ״ל (7). דער „כהן״, ווען נאָר ער האָט דערמאָנט זיין רבין האָט זיין גאַנצער קערפּער געציטערט.

דער לובלינער רב, ר׳ בעריש אשכנזי, דערציילן אויך חסידים, זאָל האָבן זיך אויסגעדרוקט, אַז ער האָט נישט קיין באַגריף פֿון אַ רבין, וואָס האָט אַזעלכע צוויי גאונים און קדושים פֿאַר תלמידים.

איזשביצע־ראַדזין האָט זיך באַצויגן מיטן גרעסטן רעספּעקט צו ר׳ לייבעלע איגר און צו ר׳ צדוק הכהן. איזשביצער חסידים האָבן געוואוסט, אַז פֿון אַלע חסידים האָט זייער רבי געהאַלטן פֿאַר די נאָענטסטע, איבערגע־געבנסטע, די צוויי אצילותדיקע פּערזענלעכקייטן.

בײַם איזשביצערס טיש איז דער ערשטער געזעסן דער „תורת אמת״ און נאָך אים דער „כהן״. האָט זיך אַמאָל געמאַכט, ר׳ לייבעלע האָט זיך פֿאַרשפּעטיקט, די ענגשאַפֿט בײַם טיש איז געווען גרויס און ר׳ יעקב, דעם איזשביצערס זון האָט אים אָנגעוויזן, אַז ער זאָל שוין זיצן נאָך ר׳ צדוקן, האָט דער איזשביצער שטאַרק מקפּיד געווען און דווקא געוואָלט אָנהאַלטן דעם סדר בײַם טיש. חסידים האָבן אין דעם געזען אַ רמז, אַז ער וועט זיין פֿריער רבי, דערנאָך דער „כהן״.

בײַם קאָצקער טיש, איז ר׳ לייבעלע, אויפֿן אָנזאָג פֿון קאָצקער רבין, תמיד געזעסן צוזאַמען מיטן שפּעטער באָרימטן גאָסטינינער רבי, ר׳ יחיאל מאיר און די, וואָס האָבן געוואוסט די כוונה, האָבן אין דעם געזען רוח הקודש, אַז בײַדע וועלן נסתלק ווערן אינעם זעלביקן טאָג (אַזוי האָט פֿאַ־סירט מיט יאָרן שפּעטער).

ר׳ גרשון העניך, דער ראַדזינער רבי, דערציילן חסידים, פֿלעגט זיך נוהג זיין, ווען נאָר ער איז געווען אין לובלין, אַרויפֿצוגיין צום „תורת אמת״. איינמאָל, שבת־צונאַכט, נאָך הבדלה, האָט ער פֿאַררויכערט א ציגאָר און אַריין אויפֿשנעל אין ר׳ לייבעלעס בית המדרש, וואו מ׳האָט געפּראָווט שלוש סעודות גאָר שפּעט. ער האָט זיך געפֿילט אומבאַקוועם; איז ער אַרויס, מיט אַ ווערטל אויפֿן אָרט, ווי זיין שטייגער, — „והיה במחשך מעשיהם״, אָבער זיך באַלד צוריקגעכאַפּט: „אי, כ׳פֿאַרטשעפּע זיך מיט אַ שרף״.

ר׳ גרשון העניך, ווי מיר זען פֿון זיינע „תכלת״־ספֿרים (8) האָט מבטל געווען, אָפּגעהוזקט פֿון גרויסע רבנים, קעגן אייניקע אָפּילו אינסינואירט — אָבער געריידט מיט גרעסטע אכטונג וועגן לובלינער רבי לייבעלע איגר.

/ o /

הערות:

(1) אברהם זיטמאן איז נאמען פון ר׳ יהושע טעפּער, באַוואוסטער לובלינער חסיד, שוועה פון מיין פעטער חיים יונה אייכנטאל.

(2) זע, חיים שמחה לייענער, דור ישרים (ביאלגוריי-לובלין, תרפ״ה — 1925), ביאגראפישע שטריכן וועגן שעפער פון דער ראדזינער דינאסטיע און (ז״ו כ״ג — כ״ד) וועגן זיין קומען קיין פשיסכא צום רבין ר׳ בונם.

זע אויך ירוחם לייענער, ספר הקדמה והפתיחא פון ר׳ גרשון הכיד, זכרון לראשונים, ביאגראפישע פארצייכענונגען צום סוף פון ספר, ניו יארק, תש״י.

(3) דארט, דארט באריכות.

(4) זע אויך דור ישרים, אינטערעסאנטע פסיכאגראפישע מאמענטן ביז ער איז נתגלה געוואָרן אלס רבי און באגרינדער פון א נייע שיטה אין פשיסכער חסידות.

(4 ב.) די צאל 13, האט ביי זיי באדייט נישט קיין גוטער סימן. נאך דרייצן יאר זיין ממלא-מקום פון „מי השלוח״ איז ר׳ יעקב (מחבר פון „בית יעקב״) נפטר געוואָרן. ר׳ גרשון הכיד, האט פארלאזט זיין שטאט, נאך דרייצן יאר פירנדיק דארט רבנות און אויך זיין בן יחיד, ר׳ מרדכי יוסף אלעזר לייענער (מחבר פון ספר „תפארת יוסף״) האט נעענדערט זיין וואוינארט. ער איז נפטר געוואָרן אין ווארשע כ״ו שבט, תרצ״ו.

אין ספר סדרי טהרות, כלים, פון גרשון הענידר, וואס געפינט זיך אין דער ביבליאטעק פון יעקב יצחק וואלנעלערנטער, איז אויפן לעצטן בלעטל פארצייכנט דורך א ראדזינער חסיד ר׳ מרדכי עטעוואסקי די ספרים פון ר״נ הענידר, אויסער די נעדרוקטע. די אין כתב-יד פארבליבענע, 25 ספרים פון וועלכע בלויז דאס ספר אויף תורה איז אפנעראטעוועט געוואָרן און צום סוף דעם פאלגנדיקן צושריפט וועגן דעם מערקווירדיקן סימן פון צאל דרייצן:

„ואלה הדברים אשר הטיף באזני אנשי שלומו לפני האספו אל עמיו: ׳היהודי הקדוש מפרשיסכא נהג נשיאותו שלש עשרה שנה, תלמידו הגדול ר׳ שמחה בונם — שלש עשרה שנה, תלמידו ר׳ מנחם מנדל מקאצק שלש עשרה שנה וכתום שנת השלוש עשרה לנשיאותו נעלם דלתי חדרו מבלי תת יוצא ובא עד יום פטירתו, אביו הר׳ ר׳ יעקב כתום שנת השלש עשרה לנשיאותו שנה את מקומו ויעתק את מושבו לראדזין וגם אנכי הי׳ את נפשי לעזוב את ראדזין עיר מושבי כתום שנת השלש עשרה להנהגתי, אך יד ד׳ עשתה זאת ותמנעני מהוציא את חפץ לבי׳... שנות חייו נשאו בל בבד עם שנות חיי אביו ז״ל כמוהו חי גם הוא חמשים ושתים שנה נולד בשנת תקצ״ט ונאסף אל עמיו בשנת תרנ״ב״.

אין דור ישרים איז נישט קלאר וועז דער אויטביציער איז נפטר געוואָרן. ז׳ טבת אדער ז׳ שבט (זע: ז״ו כ״ז, מ״ב, קי״ט).

(5) זכרון לראשונים ז. 3.

(6) דארט, דארט.

(7) זע פרי צדיק ז. ל״ד; זכרון לראשונים, דארט.

(8) זע, הקדמה צו „עין התכלת״, „פתיל תכלת״.

/ o /

ט

די לעצטע טעג

אויף דער עלטער האָט ער שטאַרק געליטן אויף זייגע פֿיס. שרעקלעכע יסורים האָט ער געהאַט. האָט מען אַמאָל געהערט, בעתן שרעקלעכן אַנגסט פֿון ווייטיק, אויסרופֿנדיק אין גרויס התלהבות: „אם אמרתי מטה רגלי, חסדך ד׳ יסעדנו (תהלים). אויב כ׳האָב געמיינט, אַז מיין פֿוס גייט אַראָפּ, מיט דיין חסד, גאָט, וועסטו מיך אונטערהאַלטן. מקיים צו זיין די מצווה: „ושמחת בחגך״.

ווינטער תרמ״ח (1888), איז ער שטאַרק קראַנק געוואָרן אויף זייגע פֿיס און שבת כ״ב שבט פֿון יאָר „כי בא השמש״, האָט ער אויסגעהויבט זיין הייליקע נשמה אין עלטער פֿון 72 יאָר. חסידים האָבן געפֿונען אַ רמז אין דער סדרה פֿון דער וואָך „את מספר ימיך אמלא״. „כבתה המנורה ונשבה ארון הקודש״.

אין יענעם לעצטן שרייטיק פֿאַרנאַכט, האָט מען געהערט ווי ער האָט געבעטן נאָך איין מאָל מקבל שבת זיין. און ווען ס׳איז געוואָרן נאַכט, האָט ער אין דער שטיל געזאָגט: „באה שבת, באה מנוחה״ — אַ מנוחה פֿאַר זיין הייליקע נשמה — נתבקש בישיבה של מעלה.

אין יענעם שבת, וועו ער איז נפֿטר געוואָרן, איז אַנגעפֿאַלן אַ גרויסער שניי און ס׳איז געווען סכנת נפֿשות זיך אַרויסלאָזן אויפֿן וועג. דאָס האָט אָבער דאָך נישט צוריקגעהאַלטן טויזנטער חסידים צו קומען זונטיק קיין לובלין מלווה זיין זייער רבין דעם גדול ביוחסין, בתורה, במידות ובמעשים טובים (1).

ציטערט באמת די האַנט ביים פֿרואוו פֿון כאַראַקטעריזירן די הייליקע רבנישע פֿערזענלעכקייט. נישטאָ די הויך־פֿאָעטישע שפֿראַך צו קענען שילדערן דאָס קדושהדיקע לעבן פֿון אָזאַ „גוטן יידן״. די מייסטערהאַפֿט־האַרמאָנישע פֿאַרקערפֿערונג פֿון אַ רבי עקיבא איגר און ר׳ מענדעלע קאָצקער גייסט. אויב ס׳איז בלויז אַ טייל פֿון זיין כאַראַקטער געלונגען אַרויסצוברענגען איז דיינו.

ר׳ לייבעלע איגר האָט מיט זיין ענייות געשטאַרקט די כוואַליעס פֿון שטורמיש־חסידישן לעבן. ער איז געווען דער רבי אין וועמעס הימלען, ס׳האָט

זיך געטורעמט תורה, מדות און מעשים טובים — און וועמעס הויז ס׳איז געווען אַ גייסטיקער בית המקדש; די הימלישע הויכקייט, וואָס רוים האָט נישט געקענט חרוב מאַכן.

ר׳ ליבלי איגר, האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט וועגן איזשביצער, אַז הערנדיק תורה פֿון זיין הייליק מויל, האָט מען זיך געקענט פֿאַרשטעלן תורה אלס המשך פֿון באַרג סיני. אַזוי שטאַרק געהאַלטן האָט ער פֿון זיין רבין. וועז ער איז אמאָל געקומען קיין איזשביצע און אַריין אינעם צימער, וואו דער איזשביצער פֿלעגט זיצן, האָט ער ממש געקושט די שטול און דעם טיש. און ר׳ ליבלי איז געווען די הייליקע פֿערזענלעכקייט, דער מענטש וואָס איז געווען אינגאנצן אויסגעטאָן פֿון מענטשלעכע פֿארגעניגנס, פֿון די „תענוגות בני האדם״, די ארבעט פֿון „שדה ושדין״, לויט די באַהויפּטונגען פֿון די מיסטישע און מוסר ספֿרים. אַ זעלטענער גייסטרייכע פֿערזענלעכקייט דורכגעדרונגען מיט אַזאַ צדקות און צויבער־קראפֿט, מיט אַזאַ גייסטיקע דער־הויבנקייט, אַז אפֿילו אין יענער שטורם און דראַנג עפּאָכע פֿון חסידיזם האָט ער אַרויסגערופֿן פֿאַרערונג צווישן די גרעסטע יידן פֿון דור.

זיין „שלשלת היוחסין״, האָט זיך געצויגן און געקייטלט אין דער אַלטער דור־דורותדיקער קייט פֿון גייסטיקער גבורה און קדושת החיים אין דער סינ־טעזע פֿון חסידות, צדקות און רבנות...

/ o /

(1) זע: אבל כבד, א רירנדיקער הספּד אויף ר׳ לייבעלע אינגר פון ר׳ ישראל מרדכי דומו״ץ בוואַרשא, 1889.

צענטער קאַפּיטל

רבי צדוק הכהן פון לובלין

א

קבלה און פּאָלקסטימלעכקייט

דער שאַפֿער און באַגרינדער פֿון דער חסידישער פֿאָלקס־באַוועגונג, ר׳ ישראל בעל־שם־טוב איז געווען דורכגעדרונגען מיט פֿאָלקסטימלעכקייט. ער איז „געגאַנגען אין פֿאָלק״ און דערהויבן די פֿאָלקסמאַסע, אַרייַנגע־ברַאַכט אין יידישן פֿאָלקסלעבן הייליקן עקסטאַז און פֿייערדיקע התלהבות.

ר׳ ישראל בעש״ט האָט באַקעמפֿט דעם שפֿלות־קאָמפּלעקס ביים פֿראָסטן מענטש, ביים בעל־מלאכהשן קלאָס, ער האָט דעם פֿראָסטן עולם געלערנט ווי צו דינען גאָט אַפֿילו, ווען מען קען נישט לערנען אַ בלאַט גמרא. אויך דער פֿראָסטער מענטש — האָט ער געפֿריידיקט — קאָן אַנ־קומען צו די הימלישע הויכן און קאָן זיך באַהעפֿטן מיט גאָט. די חסידישע לאָזונג איז געווארן: ;נישט דער מוח איז דער עיקר — נאָר דאָס האַרץ״. אוז דינען גאָט — האָט דער פֿאָטער פֿון חסידיזם געלערנט — דאַרף מען מיט פֿרייד און מיט געזאַנג.

די נאכפֿאָלגער פֿון בעש״ט חסידות, זענען געגאַנגען אויפֿן דאָזיקן וועג, דערהויבן דעם פֿאָלקס־מענטש, וועמעס לעבן איז געווען טרויעריק און שפֿלדיק. זיי, האָבן געבראַכט פֿאַרן המון נייע רעליגיעז־מאָטיוון באַגריפֿן, נייע קאָנצעפּציעס פֿון אַ רעליגיעז־לעבן און געשאַפֿן די גרויסע פֿאָלקס־באַוועגונג. בלויז, אייניקע רבֿיישע גדולים האָבן זיך בעיקר אָפּגעגעבן מיט פֿאַרטיפֿן זיך אין דער מיסטישע לערע פֿון קבלה עיונית און געצייטלט מיט „קבלה מעשית״ (פּראַקטישע אָנווענדונג פֿון מיסטיציזם). די מערסטע האָבן

זיך פֿאַרנומען מיט דער פּאָפּולאַריזירונג פֿון חסידישן געדאַנק, מיט עבודת און אהבת השם — און אהבת ישראל, אַרויסווייזנדיק גרענעצלאָזע ליבשאַפֿט צום ייד, צום יידישן מענטש — אַ ליבשאַפֿט, וואָס האָט אינספּירירט אַפֿילו די משכילים און מתנגדים פֿון דור. אַ ליבשאַפֿט, וואָס האָט באַגייסטערט די גרעסטע קינסטלער, דענקער און שריפֿטשטעלער (1) פֿאַר אהבת השם — האָבן זיי געלערנט — שטייט אהבת ישראל אַלס אַ פֿאַרבאַדינג; אָן דער דאָזיקער אהבה קאָן מען נישט דערגרייכן צו אהבת השם.

דער פֿוילישער חסידיזם, אין זיין קלאַסישן פֿעריאָד, האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט חסידישער שלימותדיקייט, דער „רבי" איז געווען נישט בלויז אַ „גוטער ייד", נאָר איז אויך געווען דער גאון אין נגלה און נסתר. נאָך לובלין־פּשיסכע איז דער רבי געווען דער „תורה ייד". ער איז אַריין אין היכל פֿון „אדמורו"ת", נאָך אַ פֿאַרוואָרצלטקייט פֿון תורה און מעשים טובים, ציענדיק יניקה פֿון אוראַלטן וויסן, פֿון אַלע זיינע צווייגן, וואָס האָבן אים געגעבן שליסלען צו עפֿענען בריית די טירן צו די קוואַלן פֿון אונדזער אוצרדיקן נעכטן פֿון אגדה און הלכה, פֿון יידישן מיסטיציזם און יידישן רַאַציאָנאַליזם — און צו דער זעלביקער צייט קענען די נאָענט־היימישע סביבה, די מאַסן אַרום, זייער שטייגער לעבן און עס צו דערהייבן צו דער העכסטער זיטלעכקייט. דער „רבי", דער למדן און מפֿלפֿל, האָט געהאַט דאָס אויג צו זען און דאָס האָרץ צו פֿילן, סיי די טראַגיק און סיי די הערָאיק אינעם לעבן פֿון יידישן פֿאָלקס־מענטש און ער גיט אים מוט און אויסדויער־קראַפֿט אויסצושטיין און בייצושטיין זיין מאוימדיק און שווער לעבן.

ווי מיר האָבן געזען אין פֿריערדיקע קאַפּיטלער, זענען די גרונטלייגער פֿון פֿוילישן חסידיזם, געווען די גאונישע בריידער רבי שמואל (שמעלקע) און רבי פּנחס הורוויץ (מחבר פֿון די באַרימטע פֿלפֿול־ספֿרים „הפֿלאה" און „המקנה"). די דאָזיקע צוויי גאונישע רבנים, האָבן, ווי באַקאַנט, פֿאַרלאָזט פֿוילן און פֿאַרנומען רבנות־שטעלעס אין גרויסע מערב־אייראָפּייאישע קהי־לות. דער ערשטער איז געווארן רב אין ניקלסבערג (2) און דער צווייטער — אין פֿראנקפֿורט־אם־מיין. אָבער אידער זיי האָבן פֿאַרלאָזט פֿוילן, האָבן זיי אָנגעצינדן דאָס ליכט פֿון חסידות און געשאַפֿן דעם סינטעז פֿון למדנות און חסידות, וואָס איז שפּעטער אויפֿגענומען און אויסגעבריטערט געווארן דורך זייערע נאָכפֿאָלגער.

אינער פֿון די, וואָס האָבן אין דער לעצטער תקופֿה פֿון הערלעכן פֿוילישן חסידיזם פֿיל בייגעטראָגן צו אָט־דער סינטעטישער שיטה פֿון למדנות און חסידישער פֿאַרטיפֿונג איז געווען די קרישטאָל־ריינער און פֿע־

נאָמענאַלע פּערזענלעכקייט ר׳ צדוק הכהן ראַבינאָוויטש (3). דער „כהן״ פון לובלין, ווי ער איז געווען באַקאַנט, אַ תלמיד פונעם איזשביצער רבי ר׳ מרדכי יוסף, אַ תלמיד־חבר פון ר׳ לייבעלע איגר. ער האָט געמאַכט לובלין פאַר זיין וואוינאָרט און פון דאָרט פאַרשפּרייט זיין תורה און דאָס הייליקע פּייער פון לומדישער חסידות, ער איז געווען דער עמוד־אש פון אַ גרויס מענטשלעך לעבן, פון תורה־שעפּערישקייט, אַנטפּלעקט סודותדיקע וועלטן, אַנווייזנדיק זייער דינאַמישן אינהאַלט און באַרייכערט מיט אומצאליקע וועלק די מיסטישע דערקענטעניש אינעם דורותדיקן יידישן שאַפן.

ווי זיין חבר האָט ער זיך באַהאַלטן פון פרסום, געווען אַ „נחבא אל הכלים״. זיינע ספּרים האָבן אים אָבער געגעבן די פאָפולאַריטעט און אים געשטעלט אין דער ריי פון די גדולי ישראל אין אַלע צייטן.

מיט רעכט שרייבט וועגן אים אינער פון די גרויסע חסידות־קענער: „פונקט ווי איזשביצע האָט אויפגעשטעלט אַן אייגענעם בנין אויף יסודות פון פּשיסכע, אַזוי האָט ר׳ צדוק הכהן פון לובלין אויפגעשטעלט אַן אייגענעם בנין אויף יסודות פון דער איזשביצער שיטה. זיינע כתבי־יד האָט ער באַהאַלטן אין שופלאָד, זיינע תורות האָט ער נישט פאַרשפּרייט, און כאָטש ער איז געווען אַ גאון עולם אין הלכה, האָט ער אויפגעהערט צו ענטפּערן אויף הלכה־פראַגעס, פון זינט ער איז געוואָרן רבי. ער האָט זיך מיטן אייגענעם רצון געשטעלט אין שאָטן, זיין געשטאַלט האָט ער איבערגעענטפּערט צו די צוקונפטיקע דורות. וואו נאר איר עפּנט זיינס אַ ספֿר, קומט אייך אַנטקעגן דאָס געשטאַלט פון אַ גרויסן — איינעם פון די גרעסטע. ר׳ צדוק הכהן איז פון די גדולי ישראל פון אַלע צייטן, אַ וואונ־דערלעך סינטעטישע פּיגור. ער איז דורך און דורך גמרא־ייד און ער איז דורך און דורך קבלה־ייד; ער איז דורך און דורך חסיד און דורך און דורך חוקר. ער איז פול מיט שכל הישר און אין דער זעלביקער צייט איז ער ווי ר׳ נחמן (בראַסלאָווער — נ. ש.), אַ טיפּזיניקער פאַראַדאָקסאַליסט. אַ מאַמר חז״ל, וואָס ר׳ צדוק ברענגט וועלט מיסטיש באַלויכטן און אירן זעט, אַז דאָס מיסטישע ליכט פאַלט נישט אויפן מאמר פון דרויסן, נאָר עס שטראַלט אַרויס פון אינעווייניק, פון דעם מאמר גופא, נישט מער; ביז ר׳ צדוקן האָט איר עס נישט באַמערקט״ (4).

אַ שטיל צניעותדיק־אידיליש לעבן האָט ער דורכגעמאַכט, אָבער וואָס פאַר אַ פרעכטיקע שפּע ער האָט געגעבן סיי דעם לומדיש־אַריסטאָקראַטישן

מענטש, סיי דעם חסידישן פֿאלקס־מענטש. זיין פֿעדער שפרודלט מיט שפֿע; ער דערגרייכט דעם העכסטן שטאפּל פֿון זיין שאפֿונג־לייטער — זיין נאמען קומט אין דער ריי פֿון די סאמע וויכטיקע און סאמע ערשטע און זיינע ספֿרים — אַ דאנק זייער דערהויבנקייט און טיפֿקייט — ווערן אַרייגגע־נומען אין פֿאנטאזן פֿון אומשטערבלעכע קלאסישע ווערק ביי יידן. עס איז געווען ר' צדוק, וואס האט מיט זיין לערע זיך באמיט אויסצופֿורעמען דעם יידישן „אדם השלום" אין זיין עקזאקטן סינטעטישן רמב"מישן און זוהרשן באגריף.

/ o /

הערות:

(1) א נאנצע פּלעיאדע יידישע שאפֿער פון גרויס ליטעראַרישע ווערטן האבן גע־צוינג זייער יניקה פון חסידישן קוואל. אזעלכע אנגעזעענע קולטור־פאַרשער ווי ר' אהרן מארקוס, מארטין בובער, ד. כהנא, ש. א. האראדעצקי און אפֿילו ש. דובנאוו האבן א סך פון זייער שאפֿן געווידמעט דער חסידות־פאַרשונג און געבראכט צו א רעווזיע אין דער משכילישער־נעגאטיוויזם באציאונג צום חסידות. אפֿילו שלמה מיימון, דער נעסווייזשער משכיל וואס איז געווארן דער יידישער קאַנט, שילדערנדיק דעם רבנות־הויף און זיין שאטנדיקייט, דערציילט אבער אויך וועגן די הילפֿיקע פונקטן, וואס שטראַלן ארויס טאקע פון די וואס פאַרלאַזן היים און משפחה, זענען זיך מתדבק אין רבין און פאַרטיפֿן זיך אין חסידות. וועגן דעם באריכות איז א סעריע ארטיקלען, פאַרעפֿנטלעכט אין „אמעריקאַנער" (יארן 1943 — 1946) און איז אנדערע ציטונגען און זשורנאַלן, ווי קאפֿיטלען פון א שטודיע.

(2) וועגן ר' שמעלקע הורוויץ און זיין רבנות איז ניקלסבורג, זע, הרב דר. י. ז. כהנא, ניקלסבורג, ערים ואמהות בישראל, חלק ד' ז. 280 נפטר ב' דר"ח אייר בשנת תקל"ח בניקלסבורג בן נ"ב שנה, כשמואל הרמתי". ער איז געווען א גרויסער עסק; איז מצוות מילה און סנדקאות. אפילו איז טאג פון זיין טויט האט ער געהאט צוויי סנדקאות באריבט איז אויך געווען זיין „קבלה־שטיבל" אין בית המדרש.

(3) צוליב א נעוויסער אורזאך זיך נעהתמעט רובינשטיין.

(4) אהרן צייטלין: „מארגן זשורנאל", מאי 21, 1950, ז. 7; זע אויך נ. שמן, דער „כהן" פון לובלין, „פוילישער יוד", באנד 2, ניו־יארק, 1944, ז"ז 63 — 67; ד. ז. „מארגן זשורנאל", נאוי. 26, 1939, ז. 7; יצחק וורפל (רפאל), ספר החסידות, תולדות וכתבים, תל־אביב, תש"ז, ז"ז צ"ח — צ"ו, עמוד א' וב', הערות ביבליאגראפיות ז. 7.

/ o /

ב

געבורט און אָפּשטאַם

ר. **צדוק הכהן** ראַבינאָוויטש איז געבוירן געוואָרן כ״ג שבט, תקפ״ג (1823), אין קרייזבורג (קורלאַנד), וואו זיין פֿאָטער ר׳ יעקב, באַוואוסט אַלס גאון און צדיק, איז געווען דער רב פֿון שטעטל. זיין פֿאָטער האָט זיך באַ־צויגן סימפּאָטיש צום חסידיזם און דערפֿאַר האָבן אים די קורלענדער מתנגד־דישע יידן אָנגעטאָן אַזעלכע צרות, אַז ער איז געווען געצוואונגען צו פֿאַר־לאָזן זיין רבנות־אַמט.

ר׳ צדוק הכהנס פֿאָטער, ר׳ יעקב, איז געווען אַ מחבר פֿון ספֿרים און איז אויך געווען אַן אייניקל פֿון באַרימטן דייטשישן רב, ר׳ משולם זלמן מירלס, דער שווער פֿון חכם צבי (ר׳ צבי אשכנזי), וועלכער איז געווען רב אין די דריי קהלות פֿון אלטאנא, האַמבורג און וואנזבעק. זיין מוטער איטע. די טאָכטער פֿון ר׳ ברוך הלוי הורוויץ, האָט געשטאַמט פֿון של״ה הקדוש. וועז ר׳ צדוק איז נאָך געווען אַ קינד און האָט אַרויסגעוויזן ממש ענעיאלע פֿעאיקייטן, האָט אים דער פֿאָטער געשיקט קיין קריניק (אַ שטעטעלע נעבן ביאַליסטאָק) צו זיין פֿעטער דעם אַרטיקן רב, ר׳ יוסף כ״ץ, דער מחבר פֿון באַקאַנטן ספֿר „כפות זהב״. דאָרט האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שאַרפֿן וואונדערלעכן שכל און מען האָט אין אים באַלד דערקענט דעם צוקונפֿטיקן גאון (1). צוליב זיין שטענדיקן פֿאַרטראכט זיין אין די האַרבע ענינים פֿון די ספֿרים, אין וועלכע ער האָט טאָג און נאַכט עוסק געווען, האָט אַמאָל מיט אים פּאַסירט, אַז ער איז אין גאַס איבערגעפֿאַלן געוואָרן פֿון אַ פֿור, וועז זיין פֿאָטער האָט זיך דערפֿון דערוואוסט, איז ער פֿאַר עגמת־נפֿש קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. ר׳ צדוק איז דעמאָלט אַלט געווען 6 יאָר און איז שוין פֿאַרבליבן ביים פֿעטער. חסידים פֿלעגן דערציילן פֿאַר־שידענע לעגענדעס וועגן יענער געשעענישן, פֿון וועלכער עס איז אים אויף שטענדיק געבליבן אַ צייכן אויפֿן שטערן און אויף דער נאָז.

נאָך אַלס יונגער בחור, האָט ער שוין געשמט אַלס גרויסער למדן און געשריבן „חידושים״ און „פלפולים״, וועלכע ער האָט געחתמעט מיטן נאָמען „הבחור צדוק הכהן״. צו זיין בר מצווה האָט ער געהאַלטן פֿיר דרשות, וועלכע זענען נאָך זיין פּטירה פֿאַרפֿנטלעכט געוואָרן אין אַ בא־

זונדערן ספֿר „משיב צדק", וואָס ווערט באַוואונדערט פֿון אַלע גדולי תורה (2). אַ סך לומדים פֿון יענער געגנט האָבן געשריבן צו אים, געפֿרעגט ביי אים שאלות און זיך מיט אים מפֿלפֿל געווען. אַפֿילו דער באַרימטער קאָוו־נער רב ר' יצחק אלחנן, דעמאָלט נאָך אַ יונגערמאַן, איז געקומען קיין קריניק (3), כדי צו רעדן מיט אים. אין דער גאַנצער געגנט האָט מען געוואַרט נאָר ווען „קרינקער עילוי". ווי זיינע ביאַגראַפֿן גיבן איבער, גע־פֿינען זיך אין פֿאַרשידענע זאַמל־ספֿרים (קובצים) און אין כתב־יד אַ סך פֿון זיינע הידושים און דרושים, וואָס ער האָט געשריבן, וועָן ער איז געווען אַ יונגער בחור. אָבער נישט בלויז אַלס גדול בתורה האָט ער זיך אַרויס־געוויזן. אויך זיינע ידיעות אין וויסנשאַפֿט און אין וועלטלעכע לימודים האָבן אַלעמען ממש דערשטוינט (4).

ר' צדוק האָט יונג חתונה געהאַט, אָבער זיין ערשטע חתונה איז נישט געווען דערפֿאָלגרייך. ער איז געווען דער איידעם פֿון גביר ר' שמואל הירש פֿון וולאָדאַווקע, וועלכער האָט געקליבן איידעמס בלויז גרויסע תלמידי־חכמים און ער, ר' צדוק, פֿאַרשטייט זיך, איז געווָארן די קרוין פֿון שטעטל. נאָך אַלס יונגערמאַן, האָט מען פֿון אים געהאַלטן, אַז ער איז קלאָר אין דער גאַנצער תנ"כישער און תלמודישער ליטעראַטור, אַז ער איז אַ בקי אין ש"ס, פּוסקים, ראשונים און אחרונים.

די יידן אין וולאָדאַווקע האָבן אָבער נישט פֿאַרגינען ר' שמואל הערשן אַזאַ טייערן בריליאַנט און מ'האָט ר' צדוקן אונטערגעטראָגן אַ רכילות, אַז זיין יונגע פֿרוי, די טאָכטער פֿון ר' שמואל הערשן, זאָל האָבן געגעבן די האָנט צו אַן אָפּיציר, וואָס איז אַריינגעקומען צו זיי אין שענק אַריין עפּעס טרינקען. צי עס איז געווען אַ בייזווילליקער בלבול, צי עס איז געווען אמת, דאָס איז דאָ נישט וויכטיק. עס איז אָבער אַ פֿאַקט, אַז ר' צדוק האָט זי תיכף געוואָלט אָפּגטן. אַזוי ווי די פֿרוי מיט איר משפּחה האָבן נישט איינ־געשטימט אויף אַ גט, האָט ער זיך באַמיט איר גטן דורך אַ היתר פֿון מאה רבנים, אויפֿן סמך, אַז זי איז אַ „מורדת". איז ער אַזוי וואָכן־לאַנג געפֿאָרן פֿון שטאָט צו שטאָט און זיך באַקענט מיט די גרעסטע גאונים און רבנים פֿון יענער צייט. ער האָט מיט זיי אַזוי לאַנג געפֿירט וויכוחים וועגן זיין ענין, ביז ער האָט פֿון זיי אַרויסבאַקומען דעם היתר און סוף־כל־סוף בעל־כרחה אָפּגעגט די „מורדת".

ווי אַ טייל פֿון זיינע ביאגראפֿן גיבן איבער, זאָל ער אויף דער נסיעה וועגן „היתר מאה רבנים" אינעם יאָר תר"ז (1847) האָבן געקומען קיין איזש־ביץ (די שטאָט וועלט מערסטנס געוווּפֿן איזביצא אָדער איזביצה) צו דעם

רבין ר׳ מרדכי יוסף, וועלכער איז אַוועק פון קאָצק בעת דער קאָצקער רבי האָט אָנגעהויבן צו פּראַווען התבודדות. ר׳ צדוק האָט מיטן איזשביצער רבין אַ סך דיסקוטירט וועגן די דרכים פון קאָצקער און פון דעמאָלט אָן האָט ער זיך אָנגעהויבן צו פֿאַרטיפֿן אין די לאַבירינטן פון דער קבלה. ער האָט אָנגעהויבן לעבן אין התבודדות, זיך אָפּגעזאָגט פון שרייבן תשובות, פון זיך מפּלפּל זיין מיט אנדערע און אַ נייע וועלט מיט נייע פּראָבלעמען זענען פֿאַר אים אָנטדעקט געוואָרן. אין דער זעלבער צייט וואָס ער האָט זיך פֿאַרטיפֿט אין דעם חסידישן מיסטיציזם, האָט ער זיך אָבער נישט אָפּגעזאָגט פון תורה הנגלה. ווי חסידים דערציילן, זאָל ער האָבן געמאַכט יעדן חודש אַ סיום אויף ש״ס און יעדן טאָג אַ סיום אויף אַ מסכתא (גמרא). ווי מיר ווייסן פון זיינע ספֿרים, האָט ער דאָך געשריבן זייער אַ סך חידושי תורה.

וועגן זיין גאונות דערציילן חסידים פֿאָלגנדיקן עפּיזאָד:

אַרומפֿאָרנדיק אין די אינטערעסן פון ״היתר מאה רבנים״, איז ער אויך געווען ביים לעמבערגער רב ר׳ יעקב אָרנשטיין (מחבר פון באָרימטן גאונישן ספֿר ״שו״ת ישועות יעקב״). ווען דער לעצטער האָט אים געפֿרעגט: ״יונגערמאַן, מ׳זאָגט אויף דיר, אַז דו ביסט אַ בקי אין גאנץ ש״ס, איז דאָס אמת?״ האָט דער ״כהן״ אים געזאָגט: ״און אַז איך קען האַלב ש״ס איז וויניק?״ האָט דער לעמבערגער רב אים געפֿרעגט: ״וועלכע העלפֿטן?״ — ״וועלכע איר ווילט״ — איז געווען זיין ענטפֿער. נאָך אַ לענגערן שמועס, האָט ר׳ יעקב אָרנשטיין זיך איבערצייגט, אַז ער קען טאַקע גאַנץ ש״ס (5).

אַלס יונגערמאַן האָט ער שטאַרק ליב געהאַט זיך מפּלפּל זיין, אַרויס־ווייזן זיין קענטעניש און גרויס וויסן. אנדערש האָט ער זיך נוהג געווען, ווען ער האָט זיך איבערגעגעבן דעם חסידיזם און זיך געפֿירט אויפֿן חסידישן הצנעלכתדיקן שטייגער אויף אַלע געביטן. דערציילן זיינע ביאָגראַפֿן (6), אַז ווען דער דינאבורגער עילוי (באַקאַנט אויך אַלס דווינסקער און ראָגאַטשאָווער עילוי) ר׳ יוסף ראָזען (תרי״ח — 1858; תרצ״ו — 1936), האָט באַזוכט דעם לובלינער רב ר׳ שניאור זלמן און אים געפֿרעגט, צי ס׳איז דאָ נאָך עמיצער אין לובלין זיך מפּלפּל צו זיין מיט אים, האָט אים ר׳ שניאור זלמן דערציילט, אַז ס׳געפֿינט זיך אין לובלין דער גאון ר׳ צדוק הכהן.

איז דער דינאבורגער עילוי (שפּעטער דווינסקער רב), אַרויף צום כהן און דער לעצטער האָט אים אויפֿגענומען מיט גרויס כבוד. אינעם תורה־שמועס, האָט ער באַמערקט צום ״כהן״, אַז ער איז געקומען מיט אים פאָלע־מיזירן אין לערנען. האָט דער ״כהן״ אים געזאָגט: ״אויב איר האָט עפּעס צו

פֿרעגן איז מהיכא תיתי, בין איך גרייט צו ענטפֿערן — אַבער סתם פֿאַר־לעמיזרן?

„גלייבט מיר, האָט דער „כהן" אים געזאָגט, — איך בין אויך געווען ווי איר אַן „עילוי" און געוואָלט זיך מפֿלפֿל זיין מיט לומדים. ווען איך בין אַבער געפֿאָרן צו אַ „צדיק", האָב איך באַלד געזען, אַז דאָס איז נישט דער ריכטיקער וועג. איר וואָלט אויך געדאַרפֿט פֿאָרן צו אַ „צדיק". ער האָט אים אין יענער דיסקוסיע אויך געזאָגט, אַז די ברכה „אתה חונן", וואָס די כנסת הגדולה האָבן מתקן געווען איז נישט געווען געמיינט זיך צו באַווייזן מיטן כוח פֿון פֿלפֿול. „איך אַליין — האָט ער אים געזאָגט — האָב אַמאָל באַזיגט גדולים און געהאַט הנאה — אַבער איצט, זע איך, אַז זוכה זיין צום כתר תורה קאָן מען נאָר דורך דעם „בעש"טס" וועגן.

די דיסקוסיע איז אַנגעגאַנגען שעהן לאַנג, אַז חסידים, וועלכע זענען געווען אַנווועזנד, האָבן געזאָגט, אַז ס'איז פֿאַר זיי שווער געווען נאָכצו־פֿאָלגן די דיסקוסיע, באַגלייט מיט מראה־מקומות און אַן אַ שיעור צי־טאטן (7).

/ o /

הערות:

(1) אויף אים קאָן זיכער געלטן דאָס תלמודישע ווערטל: בוצין, בוצין מקטפיה ידיע (ברכות מ"ח, ע"ב). דעם מעלאָן דערקענט מען פונעם זאָפט (רש"י: מתוך השרף ניכר אם יהי' טוב) פון קינדהייט קאָן מען דערקענען די גרויסקייט פון אַ מענטש.

(2) יצחק ריבקינד, לאות ולזכרון — תולדות בר מצוה והתפתחותו, ניו־יורק, תש"ב ז. קכ"ו; ביבליאגראפיע נומ' 257: משיב צדק לר' צדוק הכהן מלובלין, ונלוה לזה ד' דרושים ופלפולים עצומים אשר דרש רבינו לבר מצוה שלו בשנת תקצ"ו לפ"ק בעיר קריניק, פיעטרקוב, תרפ"א, עמוד כ"ט — ל"ב, „דרוש דרשתי בשבת פ' שקלים תקצ"ו שנעשיתי בר מצוה בשבוע הנזכרת, יום ה', כ"ב שבט".

(3) ביי אַ סך ווערט דאָס שטעטל נערופן מיט דעם נאָמען קרינקי.

(4) זע: ש. אונגער תולדות הכהן, באריכות: פארגל. א. י. ראַבינאָוויטש „מלאכי עליון". אויף איינעם אַ מאָנוסקריפט האָט מען נעפונען פון אים פאַרצייכנט: „סימתי את הש"ס בשנת טו"ב (17) לימי חיי, שנת ת"ר". צו זיבעצן יאר, הייסט עס, האָט ער געענדיקט נאָנץ תלמוד בבלי.

(5) זע: תולדות הכהן: אויך ווענן זיין וויכוח מיטן טריסקער מגיד (ז. 20) און זיין קומען קיין איזשביצע, אַז ער איז אהין נעפֿאָרן אויף דער עצה פון ר' שמואל הירשס אַז אייִדעם — אַז איזשביצער חסיד.

(6) תולדות הכהן ז"ז 53 — 54; פארגל. „מלאכי עליון".

(7) ענלעכעם שרייבט ער צו אַ רב אין זיין נעבורט־שטאָט קריזבערג.

זע, באריכות, שלמה גבריאל מרגליות, ראזנטאל ביבליאגראפישע אריינפירן אוו הקדמות פון מעתיק צו די ספרים שיחת מלאכי השרת, „לבושי צדקה" און אַנדערע. אויך וועגן זיין איבערגענעבנקייט צום „תורת אמת".

זע אויך, הרב אברהם יצחק ברומבערג, האדמו"ר ר' צדוק הכהן זצ"ל מלובלין (הצופה, תל־אביב, י"א סיון תש"ז) אז דער כהן פלעגט יעדן טאג ענדיקן אַ מסכת אוו יעדן שבת צוויי מסכתות: שבת, עירובין. ער דערציילט אויך וועגן דער אויסערגעווייניטלעכער פארערונג אוו לבישאפט צווישן די צוויי צדיקים. ר' לייבעלע איגר פלעגט שיקן צום כהן „מתנות כהונה", נעשחטן אַ שעפס אדער אַ קאַלב אוו אים נעשיקט די דריי טיילן: זרוע, לחיים, קיבה", וועלכע נעהערן צום כהן.

/ o /

ג

ווי אַ לובלינער תושב אוו רבי

נאָך דעם ווי ער האָט אָפגעגט זיין פרוי פון וולאַדאַווקע, האָט ער שפעטער חתונה געהאַט (אין יאָר תר"ה) אין טשעכאָוו, אַ קליין שטעטעלע נעבן לובלין. ער האָט זיך דאָרט באַזעצט אוו זיך געפונען אין שכנות פון זיין נאָענטסטן ידיד, ר' לייבעלע איגר, אוו ביידע צוזאַמען האָבן באַלויכטן לובלין מיט חסידות אוו קדושה, באַגלייט מיט תורה אוו לומדות. ער האָט זיך אַ צייט אויפגעהאַלטן ביים אַרטיקן רב ר' שלום לייזער (שפעטער געווארן פיעטראַקאָווער רב) שווער פון באַרימטן רב אוו רבי ר' לייבושל אָשערא־ווער, וועלכער איז דאַמאָלט געווען רב אין כמעלניק.

זיין שווער ר' ישראל יעקב טשעכאָווער האָט אים געגעבן „קעסט", ווי דער שטייגער איז געווען אין יענע יאָרן, אוו ער איז געזעסן „על התורה ועל העבודה בקדושה ובטהרה". נאָכדעם ווי דער שווער איז גע־שטאָרבן, האָט זיך זיין מאַטעריעלער מצב שטאַרק פאַרערגערט אוו זיין פרוי די צדיקת חנה דבורה (זי איז נפטר געווארן אייניקע יאָר נאָכדעם, ווי ער איז שוין געווען רבי) איז געווען געצוואונגען צו עפענען אַ געווילבל פון אַלטע קליידער אוו דערפון זיך אוו ר' צדוקן געשפייזט בצמצום גדול. אַ סך מאָל איז ביי זיי אין שטוב נישט געווען מער ווי ברויט אוו הערינג אוו אַמאָל דאָס אויך נישט. אָבער דאָס האָט אים אַלץ נישט באַווירקט נהנה צו זיין פון אַנדערע. ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט עפעס נעמען פון אַן אַנדער מענטש, אויב ער האָט דאָס נישט פאַרדינט מיט יגיעי־כפיים.

אינעם יאָר תרכ״ז (1867), וועָן עס איז נפּטר געוואָרן דער לובלינער רב ר׳ יהושע העשל אשכנזי, זון פֿון באָרימטן לובלינער רב ר׳ משולם זלמן אשכנזי, האָט די לובלינער קהילה געוואָלט אויפֿנעמען ר׳ צדוקן אַלס איר הויפּט־רב, אָבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט. ער האָט פֿיינט געהאַט דאָס רבנות און זיך אויסגעהיט פֿון פֿאַרנעמען אַ רבנות־אַמט.

ערשט אין יאָר תרמ״ח (1888), וועָן עס איז נסתלק געוואָרן ר׳ צדוקס נאָענטסטער חבר, דער לובלינער רבי, ר׳ לייבעלע איגר, זצ״ל („בעל תורת אמת״), האָבן אַ טייל פֿון די גאָר אָנגעזעענע לובלינער חסידים געזומען ווירקן אויף אים, אַז ער זאָל אָפּיציעל ווערן רבי. ער האָט נאָך פֿרובירט זיי מדחה זיין. אויך זיין פֿרוי, די באָשיידענע חנה דבורה האָט אים געפֿראַוט צוריקהאַלטן פֿון ווערן רבי, ווייל „דאָס וועט אים מבטל זיין פֿון לערנען״ — האָט זי געטענהט, און זי האָט געזאָגט, אַז איר איז ליב דאָס חיי־צער, וואָס זי לעבט און די נויט, וואָס זי ליידט, אבי ער זאָל קענען זיצן און לערנען. פֿריינט און אָנהענגער האָבן אָבער דאָך געפֿועלט ביי אים, ער זאָל ווערן רבי און טויזנטער חסידים, צווישן זיי רבנים און גדולים, האָבן אים „אויפֿ־געזומען״ פֿאַר זייער אדמו״ר.

וועָן ער איז געוואָרן רבי, איז גלייכצייטיק ר׳ אברהמעלע איגר, דער זון פֿון ר׳ לייבעלע איגר, אויך געוואָרן רבי אין לובלין, הגם ער האָט דאָס נישט געוואָלט, נאָר אַ טייל חסידים און ספּעציעל ר׳ אברהמעלעס מו־טער, האָבן אים פּשוט געצוואונגען צו ווערן רבי. די מוטער האָט אויף אים גוזר געווען בגזרות „כבוד אם״, ער זאָל פֿאַרנעמען די הייליקע שטול פֿון זיין פֿאָטער, זצ״ל.

צוליב דעם איז דאָס לובלינער חסידות פֿאַר אַ שטיקל צייט געווען צעטיילט און עטלעכע יאָר האָט אַפֿילו געהערשט מחלוקות. ר׳ אברהמע־לעס מוטער האָט געהאַט אַ גרויסן חלק אין די מחלוקות. זי האָט זיך אַק־טיוו באָטייליקט אין די חסידישע קאָנפֿליקטן (1). אָבער, אַזוי ווי צווישן די רבֿיים האָט געהערשט שלום און אויפֿריכטיקע פֿריינטשאַפֿט, האָבן זיי משפּיע געווען אויף די חסידים און איינגעשטילט די מחלוקה.

די צוויי רבֿיים פֿון איין „הויף״, האָבן זיך אַ סך מאָל געטראָפֿן און אין יאָר תרנ״ב (1892), וועָן לובלין האָט געליטן פֿון אַ שרעקלעכער עפּידע־מיע און די שטאָט איז דאמאָלט געווען אָן אַ רב (ר׳ שניאור זלמן איז אַוועק קיין ארץ ישראל), האָבן די שטאָט־פֿרנסים זיך געוועגדט צו ביידע רבֿיים, זיי זאָלן עפּעס טאָן. זענען זיי ביידע פֿאַרטאָג אַריין אין בית המדרש פֿון

„חוזה"; דער „כהן" האָט זיך געשטעלט ביים ארון־קודש אויף מזרח זייט און ר׳ אברהמעלע קעגנאיבער און דער באַרימטער לובלינער חסיד ר׳ ישראל זשעלעכאָווער מיט אַנדערע מקורבים זענען געשטאַנען צווישן די צוויי הייליקע רביים און מתפלל געווען. פֿון די תקנות וואָס ביידע האָבן איינגעפֿירט, איז געווען צו זאָגן תהלים בצבור יעדן טאָג, און אַז א גרופּע יידן זאָלן יעדן טאָג אַרויסגיין אויסערן שטאָט, זיך שטעלן ביי אַלע וועגן און זאָגן די פּרשה פֿון קטרת, פּרשה פֿון קרבנות (2).

ווי חסידים דערציילן, איז דער באַרימטער חסיד און גביר, ר׳ סנדר זילבער פֿון לובלין (2ב.) אַריין צו אים און זיך איינגעשפּאַרט, ער זאָל נאָכגעבן דעם פֿאַרלאַנג פֿון „עולם". דער „כהן" האָט אים דערויף געענטפֿערט: „אויב איך געפֿין זיך אין דעם בוך וואָס גאָט האָט געוויזן צו אדם הראשון און משה רבינו: „דור, דור ודורשיו" (עבודה זרה ה׳ ע״א), בין איך דאָך גע־צוואונגען מן השמים... אויב נישט, בעט איך, כ׳זאָל נישט נושא חן זיין". מ׳זאָל צו מיר נישט קומען, וועל איך במילא נישט זיין קיין רבי. צו ר׳ בונם אייזנבערג פֿון אמשינאָוו האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט שטענדיק מתפלל געווען, אַז הרב הקדוש בעל תורת אמת זאָל אים איבערלעבן. כאָטש ער איז געווען א סך עלטער פֿון אים. זיין תּפלה איז אַבער נישט געהערט געוואָרן... פֿאַרפֿאַלן.

ער האָט אין די ערשטע יאָרן נישט געוואָלט נעמען קיין „קוויט־לעך". דער זעלביקער ר׳ בונם אַמשינאָווער, האָט אים געגעבן א „קוויטל" וועגן אַן עצה אין וואָלד־מסחר, האָט ער אים געזאָגט, ביסט מער באַהאַוונט אין די ענינים און צו זאָס פֿרעגן ביי מיר. ר׳ בונם האָט אַבער מאָמענטאַל געפֿונען א מאמר: „ונהנין ממנו עצה", האָט ער אים דערקלערט — „דאָס מיינט מען אין לערנען". ר׳ בונם איז אַבער אַלץ נישט געבליבן אָן ענטפֿער: ער האָט זיך דערמאָנט א מדרש שוחר טוב, אַז ר׳ אלעזר בן ערך האָט געגעבן עצות אין „מילי דעלמא" (אין וועלטלעך־געשעפֿטלעכע ענינים). דער „כהן" האָט דערויף געענטפֿערט, אַז דאָס וועט דאָך דערציילט אַלס „רבותא", איז א באַווייז, אַז דער שטייגער איז נישט אַזוי. ס׳האָט אַבער נישט געהאָלפֿן זיין אָפּוענדן דעם עולם. ער איז געוואָרן דער „רבי" פֿון די גדולי החסידים אין לובלין.

די חסידים זענען צו אים צוגעשטאַנען, נישט געוואָלט אָפּלאָזן, ער האָט געמוזט נעמען קוויטלעך און גיבן עצות, ענטפֿערן יעדן לויט זיין בקשה, און ס׳איז ביי אים מקוים געוואָרן אין פֿולסטן זין די נביאישע ווערטער:

„כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו", תורה און וויסן האָט מען געזוכט ביי אים, געלערנט פון אים און עד היום זענען זיינע ספרים אין נגלה און נסתר געהייליקט ביי די וואָס זוכן איידעלע און דערהויבענע ווערטן אין דער חסידיש־רבנישׂ־מענטשלעכער שפּערישקייט.

צווישן די חסידים אין פּוילן פלעגן קורסירן פאַרשידענע לעגענדעס וועגן מופתים, וואָס ער האָט באַוויזן, וועגן דעם ווי ער האָט אַרויסגעיאָגט „דבוקים" אד"גל. פאַר אונדז איז דאָס אַלץ נישט וויכטיק, אַפילו נישט פון פאַלקלאָרישן שטאַנדפונקט, ווייל כמעט וועגן אַלע רביים פון יענער עפּאָכע ווערט דאָס זעלביקע דערציילט.

וועג ר' צדוק איז אינגאַנצן געווען צווי יאָר צייט רבי, איז אים זיין פּרוי חנה דבורה געשטאָרבן. ער האָט נאָך איר שטאַרק געטרויערט. ביים אָפּענעם קבר האָט ער איר צוגעזאָגט האַלב פון זיין חלק עולם הבא. נאָך איר טויט האָט ער געוואָלט פאַרלאָזן לובלין און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. די חסידים האָבן אים אָבער מיט אַלע כוחות צוריקגעהאַלטן און ער האָט זיין פלאַן פון דער נסיעה קיין ארץ־ישראל נישט געקענט רעאַליזירן (3).

ער האָט נאָכדעם חתונה געהאַט צום דריטן מאָל. זיין דריטער זיווג איז געווען די טאָכטער פון סטוטשינער רב ר' פישל, אַן אייניקל פון „ייד הקדוש". וועגן דער חתונה־צערעמאָניע ווערט באַריכות איבערגעגעבן אין „תולדות הכהן". דאָרט ווערט דערמאָנט דער תורה־שמועס, וואָס ר' צדוק האָט געפּירט פאַר דער חופּה.

ר' צדוק הכהן איז געווען אַ שונא מתנות. ער האָט קיינמאָל נישט געזומען קיין פּדיונות, ווי עס איז דער מנהג ביי רביים. ער האָט אַפילו נישט געוואָלט נעמען קיין מתנות אַלס „בכורים", זאָגנדיק: „וכי תלמיד חכם אני?" (און אַז איך בין שוין אַ תלמיד־חכם — קומט מיר דען דערפאַר — מתנות?) ער האָט בלויז געזומען פּדיון־הבן־געלט, וואָס די תורה האָט אים געהייסן נעמען, ווייל ער איז אַ כהן. ער האָט זיך נוהג געווען, שבת ביים טיש זאָלן ליגן צוועלף חלות (י"ב חלות איז נייטיק לויט די מקובלים). זיינע מאכלים זענען געווען בלויז אַזעלכע פרוכט און שפּייזן, וואָס ווערן דערמאָנט אין תנ"ך און אין תלמוד. ער האָט אויך מקיים געווען דעם „וכתב לו את ספר התורה" (4). ער האָט געשריבן מיט דער אייגענער האַנטשריפט אַ ספר תורה. ער איז געווען אַ קינסטלער אין שרייבן „כתב אשורית". דער דאָזיקער ספר האָט זיך געפונען אין ר' צדוקס בית־מדרש אין לובלין ביזן נאַצי־אַנפאַל אין יאָר 1939. וואָס עס איז איצט דערמיט געשען, איז נישט באַקאַנט.

גרויס אמונה האָט ער געהאַט אין איזשביצער רבינס צדקות און אין זיין התנהגות פּילט זיך דער איינפֿלוס פֿון איזשביצע. זיין חסיד ר׳ נח ציגל־מאַן פֿון מאַדזשיץ דערציילט:

זייענדיק אין איזשביצע האָט אַמאָל פּאַסירט, אַז ביים דערלאַנגען די יויך נאָך די פּיש, האָט דער רבי דערשמעקט, אַז די יויך איז נישט באַטעמט. וועג דער רבי האָט דווקא געוואָלט וויסן, וואָס ס׳האָט פּאַסירט, האָבן זיי אים דערציילט דעם אמת, אַז איינער אַ קנאי, אַ קאָצקער חסיד, האָט אַריינגעשאָטן אַש אין די יויך, מ׳זאָל איר נישט קענען נוצן.

דער רבי האָט געוואָלט אויסגעפֿינען, ווער דער חסיד איז, וואָס איז זיין נאָמען; מ׳האָט זיך אָבער צוריקגעהאַלטן פֿון אויסזאָגן, נישט וועלנדיק דער ייד זאָל באַשטראָפֿט ווערן. ר׳ צדוק האָט אים יאָ דערציילט, ווער דער חסיד איז, זיך פֿאַרענטפֿערנדיק, אַז ער איז זיכער, אַז דער רבי וועט נישט מעניש זיין קיין מענטש, אַפֿילו ווען ער טוט אים שלעכטס.

ס׳איז דורך אַ שטיקל צייט, דער ייד איז געוואָרן אַ „יורד״, אַ גרויסער אָרימאַן און חסידים האָבן דערין געזען אַן עונש פֿון איזשביצער. וועג מ׳האָט געפֿרעגט דעם „כהן״: וואָס זאָגט איר איצט? האָט ער געענטפֿערט, ער איז אויך איצט זיכער, אַז דער רבי האָט אים נישט מעניש געווען, נאָר ס׳איז מקום געוואָרן דער מאמר חז״ל: „כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה, או עוני״ (נדרים כ״א ע״ב). עס איז אוממעגלעך, די רייד פֿון די חכמים זאָלן נישט רעאַליזירט ווערן. אויסערגעווינלעכער איבערגעבנקייט און טריישאַפֿט, האָט ער אַרויסגעוויזן צו זיין רבין ר׳ מ. י. איזשביצער (4 ב)).

ווי אַ גאון און קדוש פֿון קינדהייט, אַרויסווייזנדיק פֿענאָמענאַלער גע־ניאַלקייט אין בקיאות און חריפֿות, איז ער אין דער יוגנט, נישט דער־צוגיגן געוואָרן אין דער חסידישער אטמאָספֿערע. וועג ער איז צוליב אַ סיבה פֿון דעם סיבת הסיבות, געקומען צום איזשביצער און אים געהערט זאָגן אַ שעור, האָט עס אויף אים געמאַכט אַזאַ אײַנדרוק, אַז ער איז מאָמענטאַל געוואָרן אַן אַנדער מענטש „ותצלח עליו רוח ד׳ ונהפך לאיש אחר״ (5). ער איז דאָמאָלט געבליבן אין איזשביצע אויף זיבן וואָכן, געוואָרן דער איבער־געגעבנסטער תלמיד און פֿאַרערער און ווי ער אליין דריקט זיך אויס אויף אַן אָרט, אַז זיין רבינס תורה איז ביי אים אַזוי הייליק ווי די מאמרי חז״ל אין תלמוד.

אין זיינע ספֿרים דערמאָנט ער זיין רבין ר׳ מרדכי יוסף מיטן לשון „שמעתי״, „קבלתי״, און אויף אין אָרט שרייבט ער: „וקבלתי ממי שנגלה לו מסוד ד׳ ליראיו״ (6).

וועז דעם איזשביצערס אן אייניקל ר׳ אברהם יהשע העשל (געבוירן אין איזשביצע י״ח אדר שנת תר״ג, געווען רבי אין כעלם), איז געווען ביים „כהן״ און דערמאָנט ר׳ מרדכי יוספֿן, האָט ער פֿון ליבשאָפֿט און בענק־שאָפֿט זיך שטאַרק צעווייגט (7).

זיין לעבן איז געווען דורכגעדרונגען מיט תורה און חסידות, געלעבט און געאָטעמט תורה און חסידות, צוזאַמען מיט אומבאַשרייבלעכער ענווות.

ר׳ גרשון העניך, דער ראדזינער רבי (אייניקל פֿונעם איזשביצער), דער וועלט־באַרימטער פּקה, וואָס איז קיינמאָל קיינעם נישט שולדיק געבליבן קיין ענטפֿער, האָט אים אַמאָל באַזוכט אין אַ תשעה באב נדחה. האָט ר׳ צדוק אים געזאָגט: „איר זייט געקומען צו מיר אין אַ טאָג, וועז כ׳קען אייך נישט מכבד זיין, אויב איר ווילט, וועל איך הייסן אַריינגעבן קאַווע״. פֿרעגט אים ר׳ גרשון העניך: „און איר האָט געטרונקען?״ ענטפֿערט ער: „ניין״. „אויב אזוי, אויב איר קענט זיך אַליין נישט האַלטן אויף אייערע אַקסלען, ווי קענט איר נאָך טראָגן אַן אנדערן?״

לובלינער חסידים דערציילן וויניק פֿון „מופֿתים״. וועגן ר׳ צדוקן, איז בכלל נישט נייטיק אינצוהילן אים אין נסים און מופֿתים־לעגענדעס. פֿונדעסטוועגן וועלן נאָכדערציילט פֿאַרשידענע מעשות וועגן אַרויסטרייבן „דיבוקים״, וועגן היילן גייסטיק־קראַנקע, פֿאַראַליזירטע און אַנדערע סאָרטן „מופֿתים״. אַ „מופֿת״ וועלט איבערגעגעבן אין צוזאמענהאַנג מיטן בית־המדרש געוועזן אויף זיין נאָמען: דעם „כהנס בית המדרש״ אין לובלין, וואָס פֿלעגט זיין אָפֿן פֿאַר לומדים און בעלי מדרגה די גאַנצע 24 שעה אין מעת־לעת.

דאָס בית המדרש איז אויפֿגעבויט געוואָרן אין יאָר תרנ״ז, אויפֿן פּלאַץ פֿון זיינס אַ חסיד, וואָס האָט דאָס פֿאַר אים איבערגעלאָזט. ביים הייליקן דעם בנין בית המדרש אַלס מקום קדוש, האָט ער געזאָגט זייער אַ גרויסן פּלפּול צו באַווייזן, אַז אַ בית מדרש האָט די קדושה פֿון ארץ־ישראל, ציטירנדיק פֿון דער גמרא: „ר׳ יוחנן תמה: איכא סבי בבבל״. וועז מ׳האָט דערציילט וועגן די בתי כנסיות און בתי מדרשות אין בבל האָט ער שוין פֿאַרשטאַנען פֿאַרוואָס זיי זענען זוכה צו אריכת ימים. דערפֿון, האָט ער געזאָגט, איז דאָך געדרונגען, אַז אויף די בתי כנסיות און בתי מדרשות ווערט געזאָגט: „ירבו ימיכם על האדמה״, ווייל זיי האָבן אין זיך די קדושה פֿון ארץ־ישראל.

אין שכנות פֿון בית מדרש, האָט געוואוינט אַ ייד, אַ „גבר אלים״, וועלכער האָט געטענהט, אַז אַ טייל פֿונעם חצר געהערט צו אים. ס׳האָבן נישט

געהאָלפֿן די באַווייזן און די טענות פֿונעם „כהנס" חסידים; ס׳האָבן אויך נישט געהאָלפֿן די אַפּעלירנדיקע ווערטער פֿונעם „כהן", אַז ער באַגלט קהל. דער ייד האָט אויפֿגעשטעלט אַ וואַנט טיף אַריין אינעם חצר, עובר געווען אויף „לא תסיג גבול הקהל".

עס האָט לאַנג נישט געדויערט, דער ייד איז געשטאָרבן. אין די „שבעה" איז די וואַנט איינגעפֿאַלן אין דער זייט פֿון „כהנס" בית המדרש. חסידים האָבן אין דעם געזען אַ נס. שכנים האָבן צוגעגעבן, אַז זיי האָבן געזען, ממש „עדי ראיה", ווי דער בר־מנן האָט צעלייגט די וואַנט...

דאָס בית המדרש, ווי אויך די ריזיקע ביבליאָטעק מיט אַנטיקוואַרן, זענען אַריבער, נאָך זיין פּטירה צו דער לובלינער קהלה.

שביעי של פּסח פֿון יאָר תר״ס (1900) איז ער פֿלוצלונג קראַנק געוואָרן און האָט שוין אַזוי געקרענקט אַ גאַנצן זומער פֿון יענעם יאָר. מאָנטיק, ט׳ אלול, איז ער נפֿטר געוואָרן. דינסטיק, י׳ אלול, תר״ס, איז פֿאַרגעקומען די לוויה, צו וועלכער עס זענען געקומען פֿון נאָענט און ווייט טויזנטער חסידים, כדי צו באַווייזען די גרויסע אבידה. זיין מנוחת־כבוד איז אין אוהל פֿון זיין חבר דעם „תורת אמת". דאָס איז דער ערשטער און איינציקער אוהל אין דעם היסטאָרישן לובלין, וואו יידן האָבן געוואוינט אין אַ גרויסער און באַדייטנדיקער צאָל נאָך אין דרייצנטן יאָרהונדערט. אינעם „אוהל" ליגן דריי צדיקים: דער „תורת אמת", דער „כהן" — רעכטס און ר׳ אברהם איגר — לינקס. זייערע קברים זענען איבערגעדעקט מיט צעמענט, אָן וועלכער עס איז אויפֿשריפֿט. בײַם עק פֿון שטיין איז געמאַכט אַ לאָך אַריינצוואַרפֿן „קוויטלעך". בלויז די מצבה פֿון ר׳ אברהמעלען איז אָנדערש, וויל ער האָט דורכאויס פֿאַרלאַנגט, מען זאָל נישט לייגן קיין קוויטלעך אויף זיין קבר. דאָרט האָט געברענט שטענדיק אַ נר־תמיד, און צו די יאָרצייטן פֿלעגן אַהין קומען חסידים מתפלל זיין.

נאָך זיין פּטירה האָט אַ גרויסער טייל פֿון זיינע חסידים אָנגעהויבן צו פֿאָרן צו ר׳ אברהם איגר. אַ טייל האָט געקרוינט זיין תלמיד ר׳ אברהם משה פֿון מאַרקישאָוו אַלס זייער רבי.

וועגן לעצטן שרייבט אַ לובלינער חסידות־פֿאָרשער:

איך דערמאָן זיך, ווען איך האָב געלערנט אין בית המדרש פֿון „חוזה" אין לובלין. ר׳ משה מאַרקאָשאָווער איז אַריין אינדערפֿרי, אין איינעם פֿון די תמוז־טעג. ער איז געלאָפֿן הין און צוריק, איבער דער גאַנצער לענג פֿון בית המדרש.

געענדיקט דאָס לערנען, בין איך אַוועקגעגאנגען אַ היים עסן מיטאָג. כ׳בין צוריקגעקומען, געענדיקט דעם צווייטן שעור. ער לויפט נאָך אַלץ אַרום פֿון אָרט צו אָרט, אַ מידלאָזער, פֿאַרטוענער, אַפֿילו שחרית נאָך נישט פֿאַרענדיקט דאָוונען. וועז די פֿאַרנאכטיקע שאָטנס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן, האָט ער פֿלוצלונג אויפֿגעוואַכט פֿון זיינע הייליקע רעיונות און געלאָפֿן אין „כהנס" בית המדרש דאָוונען תפֿלת שחרית.

וועז דער הייליקער רבי און גאון, דער „כהן" איז נסתלק געוואָרן, איז ער געוואָרן רבי און זיך באַזעצט אין מאַרקישאָוו. ער איז איינמאָל געקומען קיין לובלין און איינגעשטאַנען אין לובלינער פֿאַרשטאָט „אויפֿן זאַמד". שבת בין איך געגאַנגען צום טיש. מיט גרויס עניוות האָט ער אָנגעהויבן: אַ מאָלער האָט אַמאָל אויסגעמאָלן אויף אַ טאָוול דאָס בילד פֿון אַ לייב, האָט איינער פֿון די פֿאַרזאַמלטע געזעז דאָס קונסט־ווערק, אויסגעשריגן, ס׳איז דאָך אַבער נישט קיין לעבעדיקער לייב. דער עולם האָט געענטפֿערט, אמת, ס׳איז נישט קיין לעבעדיקער לייב — אַבער דאָס בילד פֿונעם לייב (8).

ר׳ אברהם משה מאַרקישאָווער, דער נאָכפֿאָלגער פֿון „כהנס" דרך און שאַפֿער פֿונעם נייעם אָפּצוויג, איז נפֿטר געוואָרן אין וואַרשע ח״י שבט, תרע״ה.

אויסער דעם רבין ר׳ אברהם משה, זענען דאָרט געווען נאָך גרויסע אצילותדיקע חסידים, וועלכע זענען געווען ראוי צו פֿירן רביסטוווע, צווישן די חסידים, ר׳ אליהו דוב לעווינסאָן, זיין תלמיד ר׳ ברוך (טעפֿער) קאָצקער, איינער פֿון גרעסטע לומדים אין פּוילן און אַנדערע. וועגן ר׳ אליהו לעווינסאָן האָט דער „כהן" אמאָל געזאָגט, אַז ער איז פֿון די שענסטע מענטשן ביי אים.

אַ צאָל פֿון אָט די אמת־שיינע יידן איז געפֿאָרן קיין גער און אַ טייל איז שוין בכלל נישט געפֿאָרן צו קיין אַנדער רבין.

/ o /

הערות:

(1) ר׳ אברהמעלע מוטער (די טאָכטער פון לובלינער מתנגד ר׳ עזריאל גראָטשטיין), דערציילט הסידים האָט אמאל ארויסגעווארפן א שטיין אין „כהנס בית המדרש", בעת ער איז געשטאַנען ביים עמוד, געהאָט יצרצייט. דער „כהן" האָט דערפון געהאָט

גרוים צער, נעווכט איינצושטילן איר טעמפעראמענט און איר אויפקלערן, אז ער נעמט נישט אוועק די דינאכטיע. ס'האט אבער ווייניק געהאלפן אויף דער אויפגערעגטער צדיקת.

(2) מלאכי עליון.

(2 ב.) אייניקל פון ר' אלכסנדר שור, מחבר פון הלכה ספר „תבואות שור".

(3) תולדות הכהן, באריכות.

(4) אויך דער רמב"ם האט, נישט נעקוקט אויף זיין פארנומענקייט, אליין נעשריבן א ספר תורה. זע, יד החזקה, הלכות ספר תורה, פרק י', הלכה י'.

(4 ב.) זע, „דור ישרים" (ז. ל"ו) אז אנדערע ווערטיע, קיינער האט נישט נעווואגט אויסצוזאגן, נאר דער רבי זעענדיק, אז מ'ניט נישט־צו טוש די שבתדיקע מאכלים האט דרינגלעך פארלאנגט מ'זאל אים אויסזאגן וואס ס'איז נעשען און אזוי זיצנדיק זיך אויסגערעקט: „וי וואנט א מענטש קאליע מאכן א מאכל־אדם, בפרט א מאכל פאר שבת קודש... פאר דעם איש וואס ער האט ארויסגעשאטן זאל פון אים ווערן איש און שטויב און ער איז באלד נאר שבת נענש נעווארן.

(5) ירוחם לוינער, „זכרון לראשונים", צונאב צו דער נייער אויפלאגע פון „ההקדמה והפתיחה", פון ר' גרשון העניד, ראדזינער רבי.

(6) קונטרס, קדושת שבת, י"ז, נעדרוקט נעווארן מיטן ספר „פרי צדיק" אויף תורה, פרשת בראשית.

ר' גשרון העניד דריקט זיך אוים וועגן איזשביצער: 'זיין טריט האט נעברענט מיט תורה"... (דור ישרים, ז"ז כ"ה, כ"ו, ל"ן).

(7) זע: זכרון לראשונים, דארט. ער איז נפטר געווארן איז כעלם כ"ז שבט תר"פ.

(8) מלאכי עליון, ז. 37.

ר' אברהם משה, איז נעווען דער זון פון באוואסטן לובלינער חסיד ר' דוד זשע־לעכאווער. זיין ברודער ר שמחהלע איז נעפארן צום שבט מיהודה.

/ o /

ד

זיינע ספרים

ר' צדוק הכהן האט נישט איבערגעלאזט קיין קינדער (1). ער האט אבער איבערגעלאזט צענדליקער קאלאסאלע ווערק אויף פארשידענע געביטן. דורך זיינע מאנומענטאלע ווערק אויף הלכה, פלפול, קבלה, חכמת ישראל און חסידות איז ער באקאנט געווארן אלס דער גאון אין „נגלה" און „נסתר". וואלט מען געדארפט, וואס אן אמת, זיך אפשטעלן מערער וועגן זיין דרך־החסידות, וועגן זיין גדלות אלס הלכה־אויטאריטעט, וועגן זיין בליק אויף תורה און קולטור, ווייל ער איז דאך געווען א גייסטיקער ריז, סיי אלס רבי, סיי אלס גאון און סיי אלס גרויסער קענער. דאס איז אבער אן אויפ־גאבע פון א באזונדערער מאגאראפיע, אין וועלכער מען וואלט געקענט געבן אן איבערבליק איבער זיינע צענדליקער וואונדערלעכע ספרים. אין די ראמען פון דער איצטיקער ארבעט איז מען געצוואונגען מקצר צו זיין און ביים שלוס ווילט זיך בלויז זאגן דאס פאלגנדיקע:

דער רבי ר' בונם האָט געפֿירט זיין עדה חסידים מיט אהבה; דער הייליקער קאָצקער — מיט יראה און דער ערשטער גערער רבי — דער „חדושי הרים" — מיט תורה. אויף ר' צדוק הכהן קאָן מען זאָגן, אז ער האָט געפֿירט זיין עדה מיט אַלע דריי מידות: מיט אהבה, מיט יראה און מיט תורה. דערויף זאָגן עדות זיינע מאָנומענטאַלע ווערק, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך. זיי זענען אַ קוואַל פֿון תורה, לומדות, חריפֿות און בקיאות. סיי אויפֿן תלמודישן, סיי אויפֿן פֿילאָזאָפֿישן און סיי אויפֿן קבלהשן געביט.

וועג מען האָט געפֿרעגט ביים לעצטן גערער רבין (ר' אברהם מרדכי זצ"ל, באַרימט אַלס גאון, ביבליאָגראָף און בכלל אַלס טיפֿזיניקער מענטש), וואָס מ'זאָל דרוקן און וואָס מ'זאָל נאָך איבערלאָזן אין כתב־יד (מאַנוסקריפּט) פֿון ר' צדוקס ווערק, האָט ער געענטפֿערט: „וועגן ר' צדוקס הייליקע ווערק דאַרף מען נישט פֿרעגן, וואָס יאָ און וואָס נישט צו דרוקן — מען דאַרף אַלצדינג דרוקן".

זיינע ספֿרים האָבן אויך געהאַט אַ השפּעה אויף גדולי ישראל מחוץ די גרענעצן פֿון פּוילן און אויסער דעם חסידישן קרייז. הרב ראַ"י קוק ז"ל — דער רב ראשי פֿון ארץ־ישראל — איז שטאַרק באַאיינפֿלוסט געוואָרן פֿון זיינע ספֿרים און געדאַנקען. אַלע האָבן אין אים געזען דעם „גאון עצום, בקי בכל תורת ישראל" (2) נישט אומזיסט ווערט ער פֿון אַ סך אַנגערופֿן „דער כהן גדול", אָדער מיטן טיטול „רבן של כל בני הגולה".

ר' צדוק הכהן האָט אויך געצויגן אויף זיך די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די משכילים פֿון זיין דור. זיי האָבן אין אים געזען דעם גדול אויך אין זיין רבייאישע התנהגות און דעריבער זיך באַצויגן צו אים מיט יראת הכבוד און פֿאַרערונג.

צענדליקער ספֿרים אויף די פֿאַרשידנסטע געביטן פֿון חכמת־ישראל און וויסנשאַפֿט, אין וועלכע ער ברענגט אַרויס טיפֿע און אָריגינעלע גע־דאַנקען, האָבן זיך ביז פֿאַר דער מלחמה געפֿונען נאָך אין כתב־יד. ס'איז אַפֿילו נישט באַקאַנט, וואָס עס איז געשען מיט די דאָזיקע ווערטפֿולע כתבים. (3).

יעדער ספֿר אין זיין ביבליאָטעק איז געווען פֿארזען מיט זיינע הערות.

פֿון זיינע ספֿרים, וואָס זענען דערשינען אין דרוק, זענען באַקאַנט: 1/ תפֿארת צבי שו"ת, חלק יורה דעה, 2/ „פרי צדיק" (דריי חלקים) אויף תורה, 3/ „צדקת הצדיק" (טיפֿזיניקע עסייען), 4/ "קדושת שבת", 5/ "רסיסי לילה" — דברי חלומות (געדרוקט אין יאָר תרס"ג, דאָרט דערמאָנט ער (אות

ג׳) דעם חלום, וואָס עס האָט זיך אים געחלומט אין איזשביצע, 6/ „דובֿך צדק״, 7/ „מחשבות חרוץ (תרע״ג), 8/ „דברי סופֿרים״, ספֿר הזכרונות, ליקוטי אמרים (געקליבענע טיפֿזיניקע מאמרים) געדרוקט אין יאָר תרע״ג, 9/ „פֿוקד עקרים״, 10/ „משיב צדק״ — תרפ״א, 11/ „שיחת מלאכי השרת, שיחות שדים, 12/ „ישראל קדושים״, 13/ „לבושי צדקה״, 14/ „תקנת השבין״, 15/ „אוצר המלך״ אויפֿן רמב״ם און אַנדערע.

די דאָזיקע ספֿרים האָט איבערגעשריבן און צוגעגרייט צום דרוק ר׳ שלמה גבריאל ראָזענטאָל, אַ וואַרשעווער חסיד, וועמעס אידעאַל עס איז געווען צו פֿאַרעפֿנטלעכן אַלע ספֿרים פֿון „כהן״ און צוליב דעם האָט ער זיך איבערגעצויגן קיין לובלין.

די חבֿורים און כתבים האָט ער געהאַלטן פֿאַרזיגלט מיטן חותם פֿונעם כהן־גדול. פֿאַר זיין פּטירה האָט ער מרמז געווען, מ׳זאָל זיינע כתבים פֿאַרעפֿנטלעכן. צוליב זיין בּאַשיידנקייט און באַהאַלטנקייט זענען אַ סך פֿון זיינע כתבים פֿאַרלוירן געגאַנגען, אָדער אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס. אַזוי זיינע הגהות אויף גאַנץ ש״ס, וואָס די ווילנער דרוקער ראָם האָבן געווּאלט דרוקן אין יאָר תר״ס; אַזוי זיינע צוגאָבן און קאָמענטאַרן אויפֿן ספֿר „ערכי הכנויים״ פֿון ר׳ יחיאל היילפֿרין (געחתמעט: „הבחור צדוק הכהן בה״ג המנוח מו״ה יעקב הכהן ז״ל מקריניק״; אַזוי זיינע שריפֿטן אויף מאַטעמאַטיש־תלמודישע וויסנשאַפֿטן און אַנדערע.

אין זיינע ספֿרים ווייזט ער זיך אַרויס ווי אַ גלענצנדיקער אַנאַליטיקער. פֿון אַ פּסוק אָדער אַ מאַמר חז״ל באַווייזט ער אַרויסצובּרענגען אָן אַ שיעור נייע רעיונות. מען זעט פֿאַר זיך אַ גרויסע פֿערזענלעכקייט פֿון דער נישט־וויטערע פֿאַרגאַנגענהייט. אַ גרויסער אידעאַליסט, עסטעט און אַ לויטערע נשמה, וואָס איז געווען כולו גייסט. עס שיינט אויף פֿאַר אונדזערע אויגן דאָס געשטאַלט פֿון אַ זעלטענעם גאון און רבי, וועמעס נאָמען איז אויף אייביק איינגעקריצט אין דער יידישער געשיכטע. ער איז אויך געווען אַ זעלטענער אוהב ציון און געגלייבט אין דער נאָענטער גאולה. ער שרייבט אויף אָן אָרט (5): „לכך אמר להם משה, להמעפילים לעלות ׳והיא לא תצלח׳ אומעטום דרשנען דאָך חז״ל היא ולא אחרת״.

ווייל ס׳איז דאָ אַ צייט ווען די העפֿלה, דאָס וואָגן וועט מצליח זיין — און דאָס מיינט מען אונדזער צייט, די צייט פֿון משיח־טריט.

ר׳ צדוק הכהן איז דער, וואָס האָט געלעבט מיט צדקות מתחילתו ועד סופֿו. ער איז געווען אַ פֿענאָמען לויטן פֿאַרנעם, לויט זיין התנהגות און גע־ניאַליטעט. ער אַליין האָט געלעבט אין נזירות — אָבער פֿאַר זיינע מיט־

מענטשן איז ער געווען אַ ליכטיק געשטאַלט און האָט אַריינגעבראַכט פֿרייד אין מענטשלעכע הערצער. ער האָט געגלייבט אין דער דערהויבונג פֿון יידישן מענטש און האָט געשטרעבט דערצו, אַז די תורה מן השמים זאָל ווערן זיין ווערק, אַזוי ווי ער דריקט זיך אַליין אויס אין זיין ספֿר „שיחת מלאכי השרת", אַז דער יִיד, וואָס לעבט מיטן ספֿר, וואָס שאַפֿט, דערקלערט, טייטשט אויס די תורה, איז איר משלים, ווערט זי גערופֿן אויף זיין נאָמען. ער האָט געשטרעבט צו זען אַ יידיש פֿאָלק גליקלעך און צופֿריִדן, אַ פֿאָלק מיט פֿאַרשטאַנד און געפֿיל, אַז דאָס האַרץ און דער קאָפּ זאָלן צווישן זיך האַרמאָניִרן און דורכדעם זאָל דער מענטש דערגרייכן צו דער העכסטער שטופֿע פֿון וויסן — כדי עס זאָל מקוים ווערן דער געדאַנק פֿון „ומלאה הארץ דעה".

/ o /

הערות:

(1) ער האָט דאָס באַטראכט פֿאַר אַן עונש, צולויבן אפֿגטן פון זיין ערשטער פרוי, זע, תולדות הכהן.

(2) זע: צבי מאיר רבינוביץ, לחורבן החסידות בפולן „ארשת", ספר שנה של אגוד סופרים דתיים, בעריכת יצחק ורפל, ירושלים תש"ד, ז"ו ס"ד — ס"ט.

(3) אייגער פון די מאנוסקריפטן, דער באַוואוסטער מאמר „הערות בדברי ימי חכמי ישראל", וויכטיקע באַלייכטונגען אין כראָנאָלאָגיע, איז על פי נס נעראַטעוועט געוואָרן צוזאַמען מיט אַן על פי נס נעראַטעוועטן פּליט הרב אברהם יצחק בראָמבערג, וועלכער האָט דעם מאנוסקריפט געהאַלטן מיט זיך און אים איבערגענעבן צום רעדאַקטאָר פון „סיני"-זשורנאל, הרב יהודה ליב הכהן פישמאַן (מייטון), וועלכער האָט אים פֿאַרעפנטלעכט אין „סיני", שנה אחת עשרה, חוברת ז — ח (קכ"ב — קכ"ג), ירושלים, ניסן — אייר, תש"ו.

דער מאמר פון ר' צדוק הכהן זצוק"ל „הערות בדברי ימי חכמי ישראל" האָלט צוויי קונטרסים:

...א. זכרון לראשונים (ז. א') בסייעתא דשמיא קונטרס קראתי זכרון לראשונים מזכרת חכמי ישראל דור ודור ודורשיו וחכמיו כל אשר נמצאו כתובים בספר זכרון ליראי ד', ודבריהם הן הן זכרונם. והחילותי לסדר קונטרס זה בשנת תקצ"ז בעיר גידולי קריניץ ואני נער בן י"ג שנה. ונוסד מחתימת התלמוד והלאה, כי על חכמי התלמוד הפליג לעשות בעל סדר הדורות ומעט מה שיש להוסיף עליו מצורף כי כבר כתבתי קונטרס "אמבוהא דספרי" על הספרים מחו"ל בעלי התלמוד" (כהנם ארויסגעפיר).

„ב. שמות בארץ —

...סדרתי לתועלת הנערים ולתועלת עצמי ואשר כגילי בידיעת הפוסקים. מי המה שמותם וענייניהם והנה הזמין ד' לידי קונטרס שם הגדולים מהגאון הרב חיד"א זי"ע ח"א, וראיתי שגם הוא דרך בדרך זה אלא שרב אשר אתנו מאשר אתו ת"ל. וה' ית"ש יפתח לבנו בתורתו להנות בחבורים היקרים מהחכמים הגדולים והקדושים זי"ע ולמוד, ער בוא גואל צדק ב"ב והכהן לאורים ותומים יעמוד.

הכ"ד זעירא וינוקא מחבריא

צדוק בהגאון אמו"ר מוהרי"ק זצללה"ה".

הרב פישמאן (מימון), גיט, אלס רעדאקטאר א קורצן אפשאצונגס-אריינפיר צו אט די נאר וועטפולע שטודיעס אין כראנאלאגיע שרייבנדיק צוו"א:

רבי צדוק הכהן מלובלין היה אחד מצדיקי הדור וגאוניו היה מפורסם בתור „ספרא רבא דישראל", כי רבים הם ספריו שכתב בכל מקצועות התורה בנגלה ובנסתר. גאונותו משתקפת ביחוד מתוך ספרו הגדול „שו"ת תפארת צבי", אבל גם מתוך שאר ספריו בפרד"ס ניכרת בקיאותו העצומה יחד עם חריפותו הגדולה, כולם מלאים פנינים ומרגליות טובות וכדאי להעתיק כאן אגב אורחא מעין דבר שהזמן גרמא, מה שכתב בספרו „צדקת הצדיק" שנדפס בלובלין בשנת תרס"ב, ראה שם אות מ"ו, בענין המעפילים שאמר להם משה (במדבר י"ד, מ"א) למה זה אתם עוברים את פי ה' והיא לא תצלח, שבכל מקום דרשו רז"ל היא ולא אחרת, שיש זמן אחר שמצליח (המעפיל) והוא זמננו זע" ע"ש בדבריו: ואמנם מתוך שני הקונטרסים האלה שנשארו בכ"י ואשר הרב אברהם יצחק ברומברג הואיל לכתוב בטובו למסור אתם להדפיסם ב„סיני", מתגלה לנו כי רבי צדוק הכהן זצ"ל התחיל לכתוב את חידושיו כבן י"ג שנה, וכבר אנו מרגישים בחידושיו טעם זמנים. הקונטרסים האלה המה רק התחלה בספרים שכתב או שחשב לכתוב ולא נמרם, אבל מתוכם אנו יודעים ומכירים כי מלבד גאוניותו בתלמוד והלכה ודיעותיו המרובות בפרד"ס עסק גם בחקירת תולדות חכמי ישראל, ראשונים ואחרונים, והכל מתוך בקיאות נפלאה והתעמקות מיוחדת".

די דאזיקע צוויי קונטרסים, ווי עס ווערט נעזאגט אין א נאכאמערקונג, ווערן פאר-עפנטלעכט צום אנדענק פון דעם מעתיק „ר' דוד אלטר, נכד בעל „שפת אמת" מגור זצ"ל, שנהרג בגיטו לובלין, הי"ד".

ר' דוד אלטר, זון פון ר' משה בצלאל און איידעם פון ר' עזריאל מאיר איז זכרונם לברכה, האט נעהאט א ספרים נעשעפט אין לובלין אויף לובארטאווסקא (לעווערטאווער) גאס און זיך שטארק פאראינטערעסירט מיטן כתם כתבי-יד. איך פלעג זיין אן אפטער גאסט אין זיין ספרים נעשעפט און נעווארן פון זיינע נאענטסטע פריינט. ער האט, ווייזט אוים, געארבעט אויף דער העתקת פון ר' צדוקס גרויס היסטארישׁ ווערק „זכרון לראשונים" און קוים פארענדיקט די צוויי קונטרסים, אויידער ער איז געבראכט נעווארן אויפן מזבח פון מיידאנעק.

צווישן די ריזן-ספרים, וועלכע זענען נישט נעדרוקט נעווען דארפן דערמאנט ווערן:

1) ספר המאכלות, 4 בענד, געבנדיק א נענויע אפהאנדלונג וועגן שפייזן און אנדערע פראדוקטן לויטן תנ"ך, תלמוד און אנדערע תלמודישע ווערק.

2) ספר החשבון — א ווייסנשאפטלעך ווערק, באזירט אויף תלמודיש ווייזן און לאגיק.

3) קאמענטארן און אנמערקונגען אויף יעבצם ווערק מטפחת ספרים און אנדערע.

(4) צדקת הצדיק, אות מ"ז; זע, הרב מ. י. גוטמאן, ר' ישראל בעש"ט ז. 45, צי-טירט פון דעם מאמר:

„וקדוש אחד שחי בדור האחרון והתבונן לבל הנעשה בישראל, אמר בלב מלא תקוה ורגש..."

זע אויך שו"ת תפארת צבי, תשובה צו א דאקטאר אין מאנטשעסטער וועגן ישוב ארץ ישראל (תרכ"ד).

/ o /

ה

זיין גייסטיקע וועלט

שוין אַלס קינד האָט זיך ר׳ צדוק אַרויסגעוויזן מיט זיין אַנדערשקייט, — „אַ קדוש מרחם אמו״. די חסידישע לעגענדע דערציילט, אַז וועז ער איז אַלט געוואָרן אַ יאָר, האָט ער געמאַכט אַ ברכה אויף זיין מוטערס מילך אוז צו צוויי יאָר געדאָוונט פֿון סידור. צו זיבן יאָר האָט ער שוין געהאַט גרויסע חלומות (לויט אייניקע, זענען די ספֿרים „רסיסי לילה״ אוז „ספֿר החלומות״ — אַ רעזולטאַט פֿון יענע העלזערישע חלומות). ווי געניאַל ער איז געווען, אַזוי גרויס איז געווען זיין התמדה אוז זיין נאָמען האָט אָפּגעהילכט אינעם גאַנצן געגנט. שוין אין יאָר הת״ר, האָט ער געהאַט פֿאַרפֿאַסט אַ צאָל חבורים אויף דעם טיף־לומדישן שטייגער.

תורה, דאָס תלמודישע לערנען, פֿאָרשן אוז וויסן האָט פֿאַרשלונגען זיין גייסטיקע ענערגיע. ווי אַן אינטעלעקטועלער ריז, האָט ער באַוויזן נאָכצו־פֿאָלגן די שיטה פֿון דעם גרעסטן תלמודישן גאוז, וואָס דאָס ליטווישע יידנ־טום האָט אַרויסגעגעבן ר׳ אליהו פֿון ווילנע (דער „ווילנער גאון״). געלערנט אויפֿן תלמודיש־ראַציאָנאַליסטישן אופֿן מיט אייגענע, אָריגינעלע מעטאָדן אַרויסבערענגענדיק ליכט אוז קלאָרקייט אין די ערטער, וואָס זענען געבליבן אומקלאָר אוז געצאָמט דורך פֿאָרמאַליסטישע וואָרט־אויטאָריטעט, ער האָט, למשל, נישט קיין מורא געהאַט צו זאָגן, אַז די פֿראָגע אין תלמוד „ודקארי לה מה קארי לה״ האָבן געזאָגט די רבנן סבוראי (1): ער האָט אויך געוואָגט אויסצומעקן דעם ערשטן תוס׳ אין עבודה זרה, האַלטנדיק, אַז ער איז צו־געשריבן געוואָרן.

זיין גייסטיק קורלענדיש־ליטווישער אטמאָספֿער איז געווען די פֿון ר׳ חיים וואָלאָזשינער, דער נוצלעכער פּלפֿול, דער גוט־סיסטעמאטיזירטער תלמוד־שטודיום מיט וועלכער ס׳איז געווען דורכגעדרונגען דאָס ליטווישע יידנטום.

די דאָזיקע שיטה פֿון לערנען האָט ער קיינמאָל נישט פֿארלאָזט אַפֿילו נאָך דעם, וועז ער איז אַוועק פֿון דעם טרוקענעם תלמודישן לערנען אוז זיך פֿאַרטיפֿט אין די וועלטן פֿון מיסטיציזם, פֿון קבלה אוז חסידות. דאָס פֿאָרשערישקייט אין אים, דאָס וועלן באַגרינדן אַלץ אויף דער ריינער אב־

סאָלוטער לאָגיק. זיין ספּעציפישן אופֿן פון דענקען, האָט ער קיינמאָל נישט אויפֿגעגעבן. זיין חסידות איז געווען דאָס פֿאַרמוחטע, פֿילאָזאָפֿישע, וואָס איז אין דער פֿולסטער האַרמאָניע מיט דאָס תלמודיש־סכאָלאַסטישע, תורת הנגלהדיקער.

אויף אַ סיסטעמאַטישן אופֿן ברענגט ער אַרויס די וועגן פון תלמוד; קלאָר און גרינטלעך גיט ער צו פֿאַרשטיין פֿאַר די וויסנדורשטיקע און שאַרפֿקעפּיקע דאָס עיקרדיק־וויכטיקע און דאָס אייביקע אין דער תורה שבּ׳תב און אין דער תורה שבּעל־פּה.

אויך אין חסידות, נישט אַבטנדיק, וואָס ער איז באַאיינפֿלוסט פון איזשביצע־קאָצק־פּשיסכע, שטעלט ער דאָך אויף אַן אייגענעם בנין. אויף אַ טיפֿזיניקן שטייגער אַנטפּלעקט ער די קוואַלן פון חכמה, וואָס ליגט אין חסידות. אויף אַ מערקווירדיקן אופֿן פֿאַרטיפֿט ער זיך אין די סודות פון מענטשלעכן וועזן. ער זוכט פֿאַר אים אַ סיסטעם ווי צו לעבן אַלס מענטש און שטייגן איבער מלאכי השרת. ער זוכט זיין „תיקון", זיין דערהויבונג און לייטערונג — ער שאַפֿט פֿאַר אים אַ גאַנצן טראַקטאַט און באַווייזט די גרויסקייט פֿונעם מענטש. דער מענטש, וואָס לערנט תורה, פֿירט זיך לויט דער תורה, דער וועלט געפֿונפֿן „מלאך" — אַלס באַווייזט איז דאָך געגנוג דער מאמר אין דער גמרא (נדרים כ׳ ע״ב): „מאן מלאכי — רבנן" (2).

דורך דער תורה קאָן דער מענטש, אַפֿילו אַ נישט־ייד, זיך דערהויבן צו דער העכסטער שטופֿע פון הייליקייט, אַפֿילו דערגרייכן צו דער מדרגה פון נבואה (3).

דער מענטש — זאָגט ער — האָט צוויי פֿירער: דעם מוח און דאָס האַרץ, איינער פֿירט מיטן כוח פון שכל, דורך חכמה; דער אַנדערער — מיטן כוח פון געפֿיל, עמאָציע. סיי דער שכל און סיי די הרגשה דאַרף אָבער אַנערקענען די געטלעכקייט און וויסן, אַז ס׳איז „אין עוד מלבדו" (4).

די גאַנצקייט פֿונעם מענטש איז נאָר מעגלעך, ווען ער וויסט ווי צוזאַמענצונעמען און פֿאַריניקן אהבה מיט יראה, ווי עס זענען געווען די אבות: אברהם — מדה פון אהבה; יצחק — מדה פון יראה. יעדער, אין זיין איזאָלירונג האָט אבסאָלוטירט און נאָך דעם אַרויסגעבראַכט „פּסולת", אָפּ־פֿאַל. יעקב, וועלכער האָט קאָמבינירט ביידע אַטריבוטן, פֿאַרקערפּערנדיק אין זיך דאָס שלימותדיקייט פֿונעם מענטש — און דעריבער איז ביי אים געווען מיטהו שלמה. דוד און משיח, זיי שטעלן מיט זיך פֿאָר די הייליקע אַטריבוטן ביים מענטש פון נאָכן חטא. ביי דודן איז אהבה (עראָטיק) געווען שטאַרקער צוליבן כוח פון רות (שיצא ממנה דוד שריוהו להקב״ה בשירות

ותשבחות). דאָס אָנזעטיקן די שכינה מיט הייליקע פּאָעזיע איז געקומען אַלס רעזולטאַט פֿון שטאַרקער ליבשאַפֿט וואָס קומט פֿון האַרץ־דערוואַכונג (5).

„אָ ייד — זאָגט ער אויף אַן אָרט, טאָר זיך קיינמאָל נישט מיאש זיין, טאָר נישט אַריינפֿאַלן אין אָ פּעסימיזם, סיי אין ענינים פֿון קערפּערלעכע ליידן, לויטן אויסדרוק אין תלמוד ׳אפֿילו חרב חדה על צוארו אל ימנע עצמו מהרחמים׳, דאָס זעלביקע אין גייסטיקע אָנגעלעגנהייטן. ביי אָ ייד איז איבערהויפּט נישטאָ קיין יאוש; ער טאָר נישט באַהערשט ווערן פֿון קיין פֿאַר־צווייפֿלונג, פֿון וועלכן שטאַנדפונקט די פֿאַרצווייפֿלונג זאָל נישט קומען. אברהם האָט דאָך געהאַט אָ זון אין עלטער פֿון הונדערט יאָר און שרה — צו נייַנציק.“ דאָס אַלץ צו באַווייזן, ווי ווייט מ׳זאָל זיך דערווייטערן פֿון יאוש (8).

אומצאָליקע מאמרים, „תורות“ און „עצות“ ווידמעט ער וועגן „קלקול הברית“ און „תיקון הברית“, באַזונדער, שרייבט ער אויף דעם געביט אין זיינע ספֿרים „צדקת הצדיק“ (9), „ישראל קדושים“ (10) און „שיחת מלאכי השרת“ (11). אָבער דאָ איז נישט שייך צו ציטירן, ווייל מ׳וואָלט דאָך גע־דאַרפֿט ציטירן גאַנצע טיילן פֿון די ספֿרים און זיי איבערזעצן אין יידיש. ר׳ צדוק זוכט ביים מענטש דעם שורש פֿון זיין וועלן זינדיקן און ער לערנט אים ווי צו אַנטלויפֿן, ווי זיך צו ראַטעוון פֿון זינד. לויט די זינד, קען מען וויסן דעם מענטשנס אינדיווידועלן תיקון. די זינד פֿונעם מענטש, האַלט ער, האָט אָ שייכות מיטן שורש פֿון זיין נשמה און אויך דער „תיקון“, די הייי־לונג און בעסטער פּסיכאָלאָגישער מעדיצין מוז קומען דורכן שורש פֿון זיין נשמה.

פֿון זיינע ספֿרים, טיף־פֿילאָזאָפֿיש־חסידישע עסייען, קומט אַרויס גאָר קלאָר זיין קרעדאָ, זיין תורהדיקער בליק אויפֿן לעבן און עקזיסטענץ און וועגן ציל פֿון מצוות און מעשים טובים, וואָס די תורה פֿאַרלאַנגט פֿון מענטש.

אַלע מצוות — זאָגט ער מיט טיפֿער איבערצייגונג — ברענגען אַריין קדושה אין יידישן מענטש, ווי דער פּסוק לויטעט „ועשיתם כל מצוותי והייתם קדושים“, דורך דעם מקיים זיין די מצוות ווערט מען געהייליקט, און ווי עס ווערט געזאָגט אין תלמוד (יבמות כ׳ ע״ב), אַז דער פֿאַרלאַנג פֿון „והתקדשתם“ איז די מצות־עשה, וועלכע איז כולל, נעמט אַריין אַלע תרי״ג מצוות עשה און לא תעשה. די הויפּט קדושה איז: „קדש עצמך במותר לך“, צו הייליקן זיך, צו צאַמען זיך אַפֿילו מיט דעם וואָס מען מעג יאָ, ווייל טאָן דאָס וואָס איז פֿאַרבאָטן איז מען אָ „רשע“ (יבמות כ׳ ע״א).

ר׳ צדוק רעכנט אויס די מדרגות אין קדושה, און אַז מ׳קאָן זיין דער־הויבן צו אַ מדרגה פון ווערן אַ קדוש צווישן קדושים — „ובדור המדבר נבדל אהרן להקדישו קודש הקדשים, אף שכל העדה קדושים כמו שאמר קורח״. ער בריייטערט אויס אַט דעם דאָזיקן ביז גאָר גרונט־געדאַנק אין וויייטערדיקע קאַפּיטלעך, וועגן דריי קאַטעגאָריעס קדושה: וועז דער מענטש — פּירט ער אויס — דערגרייכט צום הויך־פונקט פון אַליין באַקומען קדושה דורך אַן אינערלעכן דראַנג, איז ער זוכה צו דער הערעדיטאַלער פאַרוואָרצלטער קדושה פון זיינע אור־עלטערן און לסוף צו דער קדושה, וואָס קומט מצד דער דירעקטער הילף פון השית״ב: „עיקר ושורש ומקור כל הקדושה״ (12).

ער באַרירט דעם געביט פון חכמה ביי פּעלקער, ציטירט פון תלמוד (מגילה ט״ז ע״ב), אַז ווער ס׳זאָגט אַ דבר חכמה אַפילו ביי די פּעלקער, ווערט ער טילולירט אַלס חכם. ער האַלט אַבער, אַז מיט חכמה אָן רוח הקודש, קאָן מען די וועלט נישט פּירן, און נישט נאָר די וועלט, נאָר מ׳קאָן זיך נישט פּירן, נישט קאָנטראָלירן. ס׳איז באַוואוסט, שרייבט ער, אַז איינער פון די גרעסטע פילאָזאָפן, וואָס האָט פאַרפאַסט אַ ווערק וועגן עטיק האָט זיך אַליין נישט געקענט באַהערשן און פאַרגוואַלדיקט זיין חברס פרוי. באַהערשן דעם שלעכטן געפּיל ביים מענטש, איז נאָר מעגלעך דורך דער תורה (13).

די קדושה פון שבת ווערט ביי אים געשטעלט גאָר הויך, שון צוליב דעם, ווייל זי איז „קבועה וקיימא״ דורך דעם באַשאַפּער און איר קדושה ג׳ע־הערט נאָר צו יידן, ווייל זיי זענען דורכגעדרונגען מיט געטלעכער קדושה, אָבער נישט צו די אומות העולם, וועלכע שטיין הויך אין חכמה אָבער נישט אין קדושה (14).

„ודבר פּלא — ס׳איז מערקווירדיק, דאָס וואָס אַריסטו, דער הויפּט פון די חכמי האומות אין די וועלטלעכע חכמות, האָט געלעבט אין דער צייט פון שמעון הצדיק, דער הויפּט פון די חכמי אמת, שאָפּער פון דער משנה און תורה שבעל־פּה, ווייל אַזוי איז דער רצון פון באַשעפער: „כי זה לעומת זה עשה אלקים״, פאָר אַריסטאָטלען האַלט ער, האָט די וועלט זיך אָפּגעגעבן מיט כשוף, אָפּצושוואָכן די פּמליא של מעלה, די מלאכים, וואָס פירן אָן מיט דעם נאַטור־גאַנג פון קאָסמאָס; אַריסטאָטל און בכלל די גריכישע פילאָזאָפן, האָבן געוואָלט אַוועקשטעלן אַ נאַטור־באַזע פאָר אַלץ, וואָס עקזיסטירט און געבן וויסנשאָפטלעכע דעפּיניציעס און כוחות־עלעמענטן פאָר דער בריאה. די שאָפּער פון דער תורה שבעל־פּה האָבן אָבער, לויט זיין איבערצייגונג, בעיקר זיך געשטעלט אויפן באַזיס פון השגחה, פון העכערער גייסטיקער געטלעכער קראַפט, וואָס פירט אָן און קאָנטראָלירט די נאַטור־כוחות.

די פּעלקער, האָלט ר׳ צדוק, קענען זיך דערהויבן צו דער מדרגה פֿון רוח הקודש אָבער נישט צו קיין נבואה (15). זיי קענען האָבן מאַראָלישע ווערטן, זיי קענען מאַכן פֿאַרשריט און דערגרייכן אויף פֿאַרשידענע געביטן פֿון קונסט, וויסנשאַפֿט, מעטאַפֿיזיק און געזונט — זיי קענען זיך אָבער דאָך נישט באַפֿרייען פֿון צעהיצטער און הפֿקרדיקער ליידנשאַפֿט, וואָס פֿירט צו די אויפֿברויזן פֿון גרויזאַמקייט און בלינדקייט, וואָס מאַכן טעמפּ די פֿינף ספֿערן, וואָס אַרבעטן אינעם מענטש, ווייל דער שליסל פֿון אַלץ ליגט אין דער נשמה — און נאָר — לויט זיין באַהויפּטונג, אַ יידישע נשמה קאָן ווערן באַהויכט פֿון אַ קדושה, וואָס שטייט אויף אוניווערסאַלע מאָראַלישע אָביעקטיוועס דערהויבנקייט. דער יידישער מענטש האָט די פֿאָטענציעלע מעגלעכקייטן צו ווערן אַ טייל פֿון די מלאכי השרת, די „שלוחי דרחמנא״ (לויטן אויסדרוק אין נדרים ל״ה ע״ב), ווי ער באַווייזט דאָס אין זיין ספֿר אויף דער טעמע.

ווי געזאָגט איז מען נישט אימשטאַנד צו ציטירן פֿון אַלע זיינע ספֿרים, ס׳פֿאַדערט זיך אַ גרויס מאַנאָגראַפֿיש ווערק, און דער עיקר, דאַרף מען זיך פֿאַרטיפֿן אין זיינע ספֿרים, לייענען, לערנען פֿון אריגינאַל: אותיות מחכימות. מ׳דאַרף זיך באַקענען מיט די חסידות־ און לומדות־עלעמענטן, וואָס ער האָט אַזוי אַריגינעל סינטעטיש צוזאַמענגעבראַכט און אַזוי שלימות־דיק זיי קלאָר געמאַכט, אַז ס׳דאַכט זיך, ס׳קען דאָך אַנדערש נישט זיין. אַלץ איז דאָך אַזוי טיף פֿאַרוואָרצלט אין יענע דורותדיקע אור־אַלטע קוואַלן.

ר׳ צדוק זעט אין אַלץ גייסטיקס, אַפֿילו אין דאָס קערפּערלעכע ביים מענטש, זעט ער דאָס גייסטיקע. אין דעם, וואָס אַ מענטש עסט, וואָס גיט אים כוח צום לעבן איז דאָ גאָטס כוח (16). אַלץ קאָן ביים ייד ווערן דער־הויבן, — ווי ער באַווייזט אין „ישראל קדושים״, — צו תורה־הייליקייט, וואו עס וואָרצלט די יידישע נשמה.

זיין מאמר אויף פּרשת שמות („פּרי צדיק״), איז אַן אומפֿאַרגלייכלעכער חסידיש־גאָונישער תורה־שמועס, דערצו אַ סך קענטעניש און אַלגעמיינער וויסן. פּרשת שמות, הייבט זיך אָן מיט די נעמען פֿון די שבטים, ווייל דער ספֿר איז דאָך דער ספֿר פֿון מתן תורה (לויטן מדרש ויהי אור — זה ס׳ שמות) און ס׳איז באַוואוסט, אַז די 600 טויזנט אותיות זענען לויט דער צאָל פֿון 600 טויזנט יידישע נפֿשות — דער אור התורה איז דער אור הנפֿשות, און אויב ס׳איז נישטאָ לויטן רעכענונג קיין ס׳ רבוא אותיות, זענען אָבער די אותיות פֿאַרמען צוזאַמענגעשטעלט, אַז יעדער אות האָט

עטלעכע אותיות: אַ „ל", אַדער „מ" האָבן — כ"ו; „ד" נ — ו; ש — דריי ווין; א — צוויי יידן און „ו" אינמיטן.

אין פּרשת „בא", שטעלט ער זיך אָפּ אויף די וועלטער פֿון לובלינער „חוזה", אַז פּ' „בא" באדייט די ערשטע טעג פּסח; בשלח די צווייטע טעג פֿון פּסח און יתרו — שבועות — אַ הערלעכער מאמר, סיי אין פֿאַרם פֿון סטיל און סיי אין טיפֿזיניקייט. דעם „תורת אמת (זיין חבר ר' לייבעלע איגר) רופֿט ער הרה"ק.

אין קונטרס „דברי חלומות" גיט ער איבער תורה חדושים, וואָס זענען אים איינגעפֿאַלן אין חלום. אַזוי שרייבט ער אין געוועלטכן פּשטות: „ליל ש"ק תצא ברכו"ת חלם לי פּי' מ"ש שבת קנ"ו דקאי צדק במערב אהדרנא לי' למזרח", אַז די יידן זענען ווי די שטערן; פֿאַר יעדן יידן איז דאָ אין הימל אַ ליכטיקער שטערן. דער שטערן פֿון אברהם אבינו איז דער שטערן „צדק" — אַ מערקווירדיקער חלום, וואָס איז דער בעסטער באַוויין, אַז אַלע זיינע רעיונות, מחשבות און נאַכטיקע שלאָף־טראַכטעניש זענען אַלץ געווען אין תורה.

פֿון די חלומות פֿון אַ מענטש, דערקענט מען די גרויסקייט פֿונעם מענטש — שרייבט ער אויף אַן אָרט (17). דאָס איז זיכער צוגעפאַסט צו אים, זיינע רעיונות זענען געווען הייליקע, תורהדיקע, זיינע חלומות — והנה ד' נצב עליו.

אויפֿן פּסוק ויהי בשלח פּרעה את העם (שמות י"ג, י"ז), פֿרעגט ער, מיר ווייסן, וואו ס'וועלט געזאָגט ויהי מיינט צער, ווייטיק, וואָס פֿאַר אַ צער איז עס געווען, ווען יידן זענען אַרויס פֿון מצרים?

זאָגט דערויף דער „כהן" אַזוי:

די מכות, וואָס גאָט האָט געבראַכט אויף די מצרים, האָבן נישט אַזוי באַצווועקט צו באַשטראָפֿן די מצרים, ווי אייגצופֿלאַנצן אמונה אין די הערצער פֿון די בני ישראל, הויפּטזעכלעך שטופֿנוויז אַנטוויקלען ביי זיי אַ שטאַרקן באַגריף פֿאַר באַפֿרייאונג. לסוף, זענען מיר, אַז נאָך אַלע מכות און נסים איז געווען בשלח פּרעה את העם, די יידן זענען אַרויס נישט מחמת זייער אייגע־נער תשוקה, נאָר ווייל פּרעה האָט זיי אַרויסגעשיקט — דאָס איז געווען די צרה.

ויאמינו בד' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א) — פֿונקט ווי אַ מענטש דאַרף האָבן אמונה אין גאָט, אַזוי דאַרף ער האָבן גלויבן און צוטרוי צו זיך אַליין.

מיר וואָלטן נישט מיד געווארן פון ברענגען ציטאַטן — פון פּריער דערמאָנטן קאָן מען שוין אָבער האָבן אַ באַגריף וועגן אָט־דעם „גדול האדמורי"ם", וועלכער אימפּאָנירט מיט זיין מאַיעסטעטישקייט, נאַטירלעכער פּשטות, געמיטלעכקייט און גייסטיק־אַריסטאָקראטישקייט — אַן עכטער שבת יום־טוב מענטש מיט אַ שטראַלנדיק גרויס ליכטיק האַרץ, וועלכער האָט געזען אין יעדן יידיש האַרץ אַ לויטערן קוואַל פון קדושה.

די גרויסקייט פון ר' צדוק הכהן איז נישט בלויז געווען אין זיין עפּאָכע, אין אַלע יידישע דורות וואָלט זיין שטערן געלויכטן. ער שטעלט מיט זיך פּאָר אַ גאָר גרויס שיין רייך־שעפּערישע פערזענלעכקייט אין דער רייַ פון די גאוני הרוח אין אַלע צייטן.

די תורה — דריקט ער זיך אויס — איז די מאַפּע פון דער וועלט (18). ס'ליגט אין דעם אַ טיפּע פּילאָזאָפּיע. אינטואיטיוו האָט ער דאָס אַרויסגעזאָגט אין צוזאַמענהאַנג פון ישראל ואורייתא חד; די וועלט כאַראַקטעריזירן אָבער און אַנטפּלעקן זיין וועזנטלעכקייט אין געדאַנק, באַגעמונג און מחשבה. ער איז געווען דורך און דורך תורה. דורך תורה האָט ער דערגרייכט דעם הויכפּונקט פון אהבת ישראל. די תורה איז געווען זיין מאַפּע, זיין לעבנס־גאַנג, זיין צויבער — זיינע ליכט־שטראַלן. דורך די תורה־שטראַלן האָט ער געזען דאָס גאַנצע גראַנדיעזע בילד פון דעם קאָסמישן עקזיסטענץ און דעם גרויסן ליכטיקן וועג פון מענטשלעכער דערהויבונג. ער האָט פאַרקערט אין זיין לעבן תורה־קדושהדיקן וועלט־באַגעגן באַזירט אויף: לומדות חסידות, קבלה־מיסטיציזם — אַ סינטעטישער וועלט־באַגעגן, וואָס האָט אויך סובלימירט און איינגעשלאָסן די פּילאָזאָפּיע פון פאַרנונפּט און תלמוד־דישן ראַציאנאליזם.

דער „כהן", אויף וועמען מען דערציילט, אַז מיטן קוק פון אויג, האָט ער מאַמענטאַל געקענט איבערציילן די צאָל בלעטער אויף אַ בוים, ער איז כולו קודש און דאָך מענטשלעך צו פאַרשטיין דעם מענטש און די מענטשלעכע יצירה.

ער זעט אינעם מענטש די קערפּערלעכע כוחות ווי בעצם גייסטיקע, און וואָס איז תשובה? פרעגט ער און ער ענטפּערט מיט אַ קלאָרער דעפּיניציע:

תשובה באַדייט אומקערן צו גאָט יענעם באַהאַלטענעם כוח, וואָס אָן אים וואָלט אַפּילו די זינד נישט געקענט האָבן קיין קיום. וועו דער מענטש דערגרייכט צו דעם צושטאַנד פון אַריינדרינגען אין דער טיפּעניש פון תשובה („לעומק התשובה") און האָט גובר געווען אין זיין נשמה דאָס רשעותדיקע, איז ער דער אמתער בעל תשובה. עס איז אַ מעלה פאַר דעם

מענטש און דערמיט ווערט ער דערהויבן. עס איז אַ מעלה פֿאַר דער נשמה ווען זי דאַרף און ווערט געהיט (19).

דער הויפּט־כוח ביים מענטש איז זיין חשק אין האַרץ, וואָס שטעלט אים העכער איבער די מלאכים; דאָס ווערט געפֿונען יצר; יצר טוב און יצר הרע; אויב דער מענטש באַהערשט זיין חשק, זיינע ליידנשאַפֿטן צום גוטן, ווערט דאָס באַטראַכט פֿאַר גוטסקייט. לויט דער חז״ל באַהויפּטונג: „כל הגדול, יצרו גדול״ (סוכה נ״ב ע״א), די גרויסקייט פֿונעם מענטש באַשטייט דערין, וואָס זיין ווילן, שטרעבונג און גלוסטונג איז גרויס. די אבות ווערן געפֿונען „איתנים״ (ראש השנה י״א ע״א), זאָגט ער אין נאָמען פֿון זיין רבינס אינ־טערפּרעטאַציע, אַז דאָס מיינט עקשנים, ווייל זיי האָבן געהאַט דינאַמישן און גרעניצלאָזן כוח „שהי׳ להם תוקף החשק בוער כאש״. און דעריבער האָט אברהם אבינו זיך פֿאַרפֿאַלקאָמט אין דער מדה פֿון אהבה (20), און מ׳דאַרף אנערקענען, אַז אָט דער ליבשאַפֿט־אַטריבוט איז אויך אַ געשאַנק פֿון גאָט, ווי דער אויסדרוק אין מדרש (שיר השירים רבה ה׳ ב׳) הקב״ה לבן של ישראל און ווי דוד המלך דריקט זיך אויס: „כי ממך הכל, ולך הכל״. ער האָט פֿיינט פֿלעגמאַטיזם און גלייכגילטיקן סטאטיזם.

אין דער יוגנט, שרייבט ער, שטאַרקט זיך די אהבה און דאָמאָלט איז די פּאַסיקע צייט זיך צו באַנוצן מיט אָט־דעם צויבֿער אינסטרומענט, וואָס רופֿט אַרויס באַגער, האַרץ־וואַרעמקייט און אויך עראָטישע ליבע, וואָס איז אַ גאָט־זאַך. מירן לאָזן אַ טייל פֿון דעם מאמר אין זיין אָריגינאַל (21):

„בילדות החשק והאהבה גובר באדם ואז הזמן להשתמש במדת האהבה וכן שלמה המע״ה א׳ בילדותו שה״ש (כמ״ש שהש״ר פ׳ א׳ וזח״ב ל״ט א׳) וכן אברהם שהוא התחלת שם ישראל וכמו ששמעתי על מאז״ל בשבת (פ״ט ע״ב) לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה — דרדקי הוא אברהם אבינו שהי׳ התחלה והילדות וסבא יעקב, וכן מדה כנגד מדה השי״ת אוהב האדם בילדות כמ״ש כי נער ישראל ואוהבתו ואח״כ האדם חושק לד״ת וחכמה ואז זמן היראה מס״ט דגבורה (זח״ג פ׳ ס ע״ב) וכן הש״י משפיע לו חכמה. ואח״כ זקני ת״ח דעתן מתישבת ובא לדיעה שלימה ואמיתית הקיימת לעד אז הוא זמן שמחתו ותענוג שמתענג על ד׳. וזהו סדר של ג׳ אבות וכן ג׳ רגלים כסדרן, וכן שלמה המע״ה עשה אח״כ ס׳ משלי מלא חכמה, ושמעתי דהוא כמו פי׳ על התורה, שכל התרי״ג מצוות מעשיות שבתורה טעמן ורמיזתן בלב כללן שהמע״ה בס׳ משלי. ובזקנותו קהלת, ושמעתי דלכן קורין אותו בסוכות לא מפני שמהביל שמחת עוה״ז רק שממנו נקח תוקף ועיקר השמחה האמתית ע״י ההבלת כל עניני עוה״ז רק זה חלקי״.

מיט קיין רשע הייסט ער זיך נישט פֿאַרייניקן אַפֿילו אויף צו טאָן אַ מצווה־זאַך (22).

„רשעים בחייהם קרוים מתים", ווייל זיי זענען דאָך פֿאַרנומען מיט תענוגים פֿון חיי שעה, פֿון מאָמענט־לוסט און גלייבן נישט אינעם אייביק־צוקונפֿטיקן לעבן. זייער לעבן באַשטייט איבערהויפּט פֿון חטוף ואכול, חטוף ושתה כי מחר נמות.

יעדעס פֿאָלק, אַפֿילו דאָס סאַמע פֿאַרדאָרבנסטע, האָט אַ הייליקן נצוץ, אָן דעם וואָלט דאָס קיין חיות נישט געהאַט, נישט געקענט עקזיסטירן (23).

חכמה האָלט ער, איז אין מוח אָבער בינה איז אין האַרץ: „ותן בלבנו בינה. דער הויפּט ציל פֿון תורה איז איינגעזאַפּט צו ווערן אין האַרץ, לויטן באַגריף אין מדרש־טערמינאָלאָגיע: „כבישין דלבהון" (24).

דורך דער תורה, האָלט ער, קען מען באַווייזן מופֿתים אין נאַטור ענדערונגען. די מערסטע תנ"כישע מופֿתים, אפֿילו פֿון אליהו הנביא, וועלכע זענען געווען פֿון מאָמענטאַלן כאַראַקטער, האָבן געהאַט אַ דורותדיקן לאַנג־דויערנדיקן ווערט. די מופֿתים דורך תורה (ווי אליהו הנביאס) זענען פֿיל וויכטיקער און האָבן מער חשיבות ווי די מופֿתים דורך תפֿלה. דאָס האָלט ער זאָל זיין דער זין פֿון די ווערטער „מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" (25).

דער ערשטער סימן פֿון שלעכטע מחשבות איז שכחה, דאָס אָנהייבן פֿאַרגעסן, דאָס פֿאַרלירן דעם זכרון (26).

אין זיין לעבן ווי אין זיינע ספֿרים האָרמאָנירט גלעזנצנדיק חסידות, געפֿיל־יידישקייט („יהדות הרגש") מיט שכל־יידישקייט, מיטן לאָגישן יידישן דענקען („יהדות השכל"), לויט די קבלהאיסטיש־מעטאַפֿיזישע באַגריפֿנדונגען. דאָס לומדישע גדלות ביי אים האָט געקראָגן דעם געהעריקן תקון דורך דעם דינאָמישן חסידיזם סינטעטיזירט מיט די העכסטע אידעאַלן פֿון קדושה, קדושת היחיד, קדושת העם, קדושת הארץ, אינדיווידועלע הייליקייט ווי ער לערנט אין זיינע קדושה־ספֿרים, הייליקייט פֿונעם פֿאָלק, לויטן קאָמפּלעקס פֿון זיין ירושה־טעאָריע און הייליקייט פֿונעם לאַנד.

אין זיינע ספֿרים רעדט ער זייער אַ סך ווענן די מצווה פֿון ישוב הארץ און ווענן אידעאַל פֿון שלימותדיקע קדושה, וואָס איז נאָר מעגלעך דורך פֿאָלקאָמער קדושה און גאולה און דורך די ריינסטע אידעאַלן פֿון גייסט און מאָראַל.

ר׳ צדוק הכהן פֿון לובלין שטעלט מיט זיך פֿאָר אינעם פֿון די שענסטע דערהויבנסטע געשטאַלטן אין דער געשיכטע פֿון גדולי ישראל, וועלכער

האָט מיט זיין געניאַליטעט, וויזיאָנערישקייט און טיף־דענקערישקייט אַרײַנ־געבראַכט קלאָרקייט, זין, גלויבן און ווילן לויט זיין אייביקער באַגייסטערונג, טעמפּעראַמענט, אָן וועלכן ס׳איז סקעפּטיציזם, באַלאַנסירט און באַזירט אויף תלמודישע, רמב״מישע און זוהרשע שטעלן, אויף גאונישער בקיאות און שאַרפֿזין — אַ פֿעסטן אומבאַרירבאַרן אָנשפּאַר אויף וועלכן בלויז געציילטע האָבן זיך געקענט אָנשפּאַרן.

דער כהן האָט אמאָל דערציילט וועגן זיך, אַז דער איזשביצער האָט אים אמאָל צוריקגעגעבן זיין בייגעלייגטן פּדיון צום „קוויטל", מאַטיווירנדיק: כ׳האָב דיך שוין לאַנג געוואָלט קונה זיין, נאָר כ׳האָב מורא געהאַט, אַז דאָס וועט הייסן נגיעה און קנאה אין קאָצק וואס האָט ר׳ איטשע מאירן (הרי״ם). איצט, האָב איך לויטערע כוונות און איך טו דאָס לשם שמים... דער כהן האָט פֿון איזשביצער איבערגענומען די פֿריערדיקע אהבת השם און אהבת ישראל און עס סינטעזירט מיט גאונות און פֿענאָמאַלער לומדות... (27).

/ o /

הערות:

(1) זע „מלאכי עליון" ז. 24, באריכות.

(2) „שיחות מלאכי השרת", לובלין, תרפ״ז.

(3) זע, „ישראל קדושים", דאס צענטע ספר „העשירי יהי״ קודש", לובלין, תרפ״ח — 1928, ז״ז כ״ב — כ״ג, ל״א.

אויפן שער־בלאט:

„דמי לבר אלהין. דרופתקי דאורייתא, מארי דרזין ודכולי תלמודאי, ומרי דכמה אלפין ספראי

רבינו צדוק הכהן זצוקללה״ה זי״ע מלובלין

בן הרב הגאון החסיד ר׳ יעקב הכהן זצ״ל האבד״ק קריזבורג —

בעזהי״ת הועתק והוגה והובא לבית הדפוס על ידי שלמה נבריא״ל (מרגליות) ראזענטא״ל מווארשא (מעוני כעת בלובלין רינק 4) בן הרב הגאון החסיד בנן של קדושים ה״ר מרדכי זאב זצללה״ה אבד״ק קאלביע״ל.

לובלין, תרפ״ז — 1927״.

„ספר צדקת הצדיק, זאת הברכה אשר נשאר לנו ונמצא בין גנזי כתבי קודש, שכתבם כתי״ק, מאת כ״ק אדמו״ר הגאון הקדוש, שר של התורה אספקלריא המאורה, כחד מקמאי, מאיר עיני הגולה

רבינו צדוק הכהן זצוקללה״ה מלובלין

נעתק והובא לבית הדפוס בעוה״י ע״י ברוך דוד הכהן חתן חורגו של הרה״צ.

לובלין, שנת ועמד כולם צדיקים לעולם, תרס״ב — 1902.

א נייע אויפלאגע איז דערשינען אין ניו־יארק אין יאר תש״ו, דורך דער באמיאונג פון ר׳ מנחם מענדיל איגר מלובלין, אן אור מוצל מאש פון דער לובלינער איגר די־נאסטיע.

ישראל קדושים, אשר הוצאנו מהאוצר הגנוז א. א. וו. דאס צענטע ספר — והעשירי הוא קודש, לובלין תרפ״ח — 1928, נעתק מהכי״ק להדפסה ע״י בן־חורגו הרה״ג החסיד מו״ה יוסף מנחם ראב״ד דפה לובלין.

שיחת מלאכי השרת — ה״ה כבוד קדושת אדמו״ר הגאון הקדוש, שר התורה כחד מקמאי.

(4) רסיסי לילה, כ"ט.
(5) פרי צדיק, קדושת שבת, מאמר ה'.
(6) שיחת מלאכי השרת י"נ מרות והדרכות; א. צייטלין, דערמאנטן ארטיקל
(7) ישראל קדושים אות א'; דברי סופרים, ט"ז.
(8) דארט, אות ח' (ז. 91.
(9) ז"ז 46 — 48.
(10) כמעט דאס נאנצע ספר, זע ז. 93.
(11) ז. ל"ט, וויכטיקער מאמר.
(12) ישראל קדושים, באריכות.
(13) נעמיינט האט ער דערמיט דעם פילאזאף אריסטאט. פונוואנען דער „כהן" האט דאס נענומען, דער מקור דערפאר, איז אומבאקאנט. אין די ענגלישע און העברעאישע אריסטוביאגראפיעס, נעפינען מיר דאס נישט. שמואל מאדלינגער, אין זיין „חיי אריסטו" (ווין תרמ"נ), גיט אונדז א נענויע ביאגראפישע אפשאצונג פון אריסטאטלס לעבן און שאפן — פון אלע זיינע מענטשלעכע שוואכקייטן — אבער דער נישט-זויבערער פאקט ווערט נישט נעבראכט. מאדלינגער, וועלכער האלט זיך, ווי ער פארזיכערט, ביים אריסטאטלישן כלל: האב ליב סאקראטעס, האב ליב פלאטאן — אבער דעם אמת מערער פון אלץ (אהוב סוקרט, אהוב אפאלטון ואת האמת אהוב יותר מהכל), וואלט אט דעם פאקט נישט נעווען באהאלטן, אויב ער זאל אים ערגעץ־וואו נעפונען. דער „כהן", האט דאס זיכער נעשעפט פון וועלכן אלטן ספר און א שאד וואס ער גיט נישט אן קיין מראה־מקום.
(14) פרי צדיק, מאמר ה' באריכות.
(15) ישראל קדושים, דארט' דארט.
(16) פרי צדיק (ה' חלקים, לובלין, תרס"ז — 1906) מאמר „עת האוכל".
(17) דארט, דארט, בראשית כ"ח, י"ב.
(18) צדקת הצדיק אות ד'.
(19) זע, שיחת מלאכי השרת.
(20) זע, ישראל קדושים, אות רמ"ח, רמ"ט, רנ"ב, טיפער פילאזאפישער נעראנק.
(21) דארט אות כ"ב.
(22) צדקת הצדיק, אות מ"ח.
(23) דארט, אות כנ"ו.
(24) זע, וויכטיקן מאמר אין רסיסי לילה, י"ב.
(25) שבת ל"ג, ע"ב; צדקת הצדיק ע"ב.
ער האט אבער שטארק נעהאלטן פון עבודה ווי ער האט דאס אויסגעדריקט צום טריסקער מניד בעת דער לעצטער איז נעווען אין לובלין.

(26) דארט, אות רכ"א: השכחה הוא התחלת הרע... שהדמיונות ומ"ז משכיחים מן המוח ולב מחשבות אלהותו ית' ותורתו ואהבתו ויראתו.

(27) זע, דור ישרים, ז"ז כ"ו, מ"א. אין כהנס בית המדרש, האט מען ווי אין איזשביצע פאר די תקיעות ראש השנה נעזאגט אהבת עולם, ביז ולאהבה את שפך... צוטרעטן צו די תקיעות מיט גרעניצלאזער אהבה!

עלפטער קאַפּיטל

דער „שבט מיהודה" — ר׳ אברהמעלע איגר

א

דער „ענו" צווישן די „עניוותדיקע"

נישט לייכט איז צו שילדערן די הייליקע פערזענלעכקייט פֿון לובלי־נער רבין, ר׳ אברהמעלע איגר זצ״ל. ער האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם פערזאָן, וואָס נישט־נאָר אַנטלויפֿט ער פֿון „כבוד", נאָר האָט עס פֿיינט, נאַטירלעך פֿיינט, און האָט זיך דערפֿון אָפּגעהיט זייַן גאַנץ לעבן.

אין זייַן קלאַסיש ווערק: „ווען יאָש איז געפֿאָרן" (1), מאָלט פֿאַר אונדז דער באַרימטער דיכטער יעקב גלאַטשטיין, אַ פֿרעכטיק־קינסטלעריש בילד פֿון אָט־דעם לובלינער רבין, ר׳ אברהמעלע איגר. לובלינער חסידות איז אַזוי אַרום קינסטלעריש פֿאַראייביקט געוואָרן און גראָד דורך אַ לובלינער בן־עיר, וועמעס פֿאָטער איז געווען אַ לובלינער חסיד, וואָס האָט אייגנע־וואָרצלט אין אים דאָס לובלינער דינאַמישקייט.

איך וויל דאָ בלויז פֿאַרצייכענען עטלעכע ביאָגראַפֿישע שטריכן און פֿאַקטן פֿון דעם צדיק, וואָס האָט, ווי גלאַטשטיין שילדערט אים אַזוי קלאָר און פּינקטלעך, נישט געקענט און נישט געוואָלט קענען קיין צורת מטבע, נישט געוואָלט נעמען קיין „פּדיון", און שטענדיק זיך מצער געווען אויף צרות ישראל, בעטנדיק אויף דער גיכער יידישער גאולה (2).

עס איז געווען אַ פֿראַסטיקע נאַטור, און ווי חסידים דערציילן, איז דער שניי געווען אַזוי הויך, אַז מ׳האָט נישט דערקענט קיין שליאָך אויפֿן פֿוילישן וועג. אַרויסצופֿאָרן פֿון שטאָט איז געווען ממש פּקוח־נפֿש, אָבער דאָס האָט נישט אָפּגעהאַלטן טויזנטער חסידים פֿון לובלינער געגנט און פֿון

נאָך וויטערע מקומות צו קומען צו דער לוויה פֿון דעם אמתן בעל־שם־נאָכפֿאָלגער פֿון לעצטן יאָרהונדערט.

דעם צוויי און צוואנציקסטן טאָג אין טבת, פֿון יאָר תרע״ד, איז אָנ־געזאָגט געוואָרן די טרויעריקע בשורה, אַז דער צדיק־הדור, ר׳ אברהמעלע איגר, האָט אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה. אַ טאָג פֿריער האָט דער ראַ־דזימינער רבי, ר׳ אהרן מנחם מענדל ז״ל, זיך ממש אַריינגעלייגט אין ארון קודש פֿון רבינס בית־המדרש און געבעטן רחמים. דאָקטוירים האָבן אויך געזאָגט, אַז נישט קוקנדיק אויף זיין עלטער, שוין געווען נאָענט צו זיבעציק, און נישט געקוקט אויף זיין שוואַכקייט, וועט ער מיט גאָטס הילף בייקומען דעם קריזיס. די פּטירה איז דעריבער געווען אַן אומ־געריכטע, אַ פֿלוצימדיקע. די השגחה האָט געוואָלט צונעמען דעם צדיק אין הימל אַריין, אַ האַלב יאָר פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, „מפני הרעה נאסף הצדיק״, ער זאָל נישט צוזען די יידישע ליידן פֿון תרע״ד, פֿון יענער וועלט־ציטערניש —

די מלחמה, וואָס האָט געפֿירט צו דער קאַטאַסטראָפֿע פֿון דעם גרוי־ליקן יאָר צענדליק, וואָס האָט אומגעבראַכט און פֿאַרשניטן מיליאָנען פֿון אונדזער פֿאָלק.

עס זענען געקומען רביים און רבנים פֿון נאָענט און וויט און יעדער האָט געהאַט גרייט זיין גרויסן „הספּד מר״ צו באַווייזען דעם הייליקן נפֿטר — אָבער פּלוצלינג, מען עפֿנט אויף די צוואה און מען געפֿינט אַ פֿאַר־באָט צו מאָכן הספּדים; ער וויל דורכאויס די באַשיידנסטע לוויה, און אַזוי ווי עס איז „מצווה לקיים דברי המת״, דערלאָזן נישט רבנים און נאָך מער זייענ זין, מספּיד צו זיין דעם הייליקן צדיק. בלויז אַיינער קען זיך בשום אופֿן נישט אַינהאַלטן, און ברעכט אויס אין גרויס יללה, דאָס איז דער ראַדזימינער רבי. דער גאָנצער עולם, פֿון מער ווי צען טויזנט, גייט נאָך דעם ארון און שטיקט זיך מיט טרערן, אָבער קיינער איז נישט „פֿורץ גדר״.

זיין ענווות און פּשטות איז אומבאַגריפֿלעך. ס׳וועלט דערציילט, אַז וועג זיין יוגנט־מלמד, ר׳ יעקב פּרץ, פֿלעגט קומען צום טיש, האָט ער זיך אויפֿגעשטעלט מיט גרויס כבוד, אפֿילו וועג ער איז שוין געזעסן פֿאַרטאָן (זע, „מלאכי עליון״, ז. 36). אָבער פֿונקט אַזוי איז ער געווען דער אום־קאָמפּראָמיסלעכער „איש האמת״ אינעם העכסטן זין פֿון וואָרט. אייגל איז ער געווען אין זיין באַנעמונג און אַ גרויסער עסטעט. אין אַ געוויסן זין אויך אַ כלל־טוער, גרינדער און אויפֿזעער פֿון אַ תלמוד־תורה אין לוב־

ליז (3), און איינער פֿון די איניציאַטאָרן און טוער פֿון ר׳ מאיר בעל נס צדקה פֿאַרן ישוב אין ירושלים, וואָס פֿלעגט גיין אויסדריקלעך פֿאַר דער אויפֿהאַלטונג פֿון רבנים, תלמידי חכמים א. א. וו.

הונדערטער מעשות און לעגענדעס קורסירן אַרום זיין פּערזענלעכקייט. איך האָב געקענט אַ ייד פֿון לובלין, „נחום מן השמים", האָט מען אים גערופֿן (4), ווייל ער פֿלעגט צו אָפּט באַנוצן דאָס וואָרט: „אַלץ איז מן השמים" און פֿלעגט נזהר זיין שבת נישט צו רעדן קיין דבר חול נאָר געציילטע ווערטער אין לשון קודש, האָט ער אָנגעזאַמלט אַ מאַסע מעשות, וועלכע וואָלטן שטאַרק צונוץ געקומען פֿאַר אונדזער פֿאַלקלאָר, האָבן אָבער די זין, באַזונדערס זיין עלטסטער זון, ר׳ שלמה איגר זצ״ל, אים נישט דערלויבט צו פֿאַרעפֿנטלעכן, ווייל עס איז געווען קעגן זייער פּרינציפּ.

אַלס כאַראַקטער־שטריך איז כדאי צו ברענגען אַן אמתע פּאַסירונג, וואָס דער טאַראַנטער לובלינער חסיד ר׳ יעקב קעסטנבערג ע״ה, (5), האָט מיר דערציילט: זיין ברודער איז אַמאָל געשטאַנען ביים רבינס טיש, האָט מען אים געפֿרעגט צו וויין. אין גרויס אייליגיש און פּחד האָט ער פֿאַרגאַסן אַביסל פֿון וויין וואָס מאַמענטאַל געוואָלט אָפּווישן, האָט דער רבי אים אַ זאָג געטאָן: „שבת?" האָט יענער שנעל געענטפֿערט: „איך האָב פֿאַרגעסן!" — שבת פֿאַרגעסט מען, האָט דער רבי אויפֿגעציטערט, מען האָט דאָך אָנגעזאָגט: „זכור!" אַזאַ תמימותדיקייט און נאַטירלעכע אָפּגעהיטנקייט, איז שווער צו געפֿינען אָפֿילו ביי מדרגה־יידן.

ער האָט מיר אויך דערציילט, אַז דער רבי ר׳ אברהמעלע האָט דערציילט אין נאָמען פֿון זיין פֿאָטער ר׳ לייבעלע, אַז אין זיין יוגנט איז ער דערצויגן געווָארן ביי זיין זיידן, ר׳ עקיבא איגר, וועמען ער איז געווען הויפּט־רב פֿון פּויזנאן און אומגעגנט. איז ער אָמאָל געפֿאָרן קיין וואַרשע צו זיין זון ר׳ שלמה און מיטגענומען דאָס אייניקל צו זען זיינע עלטערן. די דעמאָלסטיקע דייטשישע רעגירונג האָט פֿאַרלאַנגט פֿון דער רוסישער, זי זאָל דורכפֿירן אַן אָפּיציעלן קבלת־פּנים פֿאַר אירן אַ גרויסן בירגער. וועמען דער גאון ר׳ עקיבא איגר, איז אָנגעקומען אין וואַרשע האָבן אים אָפּגעווָארט אַלע רבנים פֿון וואַרשע, אַ גרויסער עולם פֿון „פּני", אָנגעזעענע בעלי הבתים, דער וואַרשעווער גובערנאַטאָר, דער דייטשישער קאָנסול, אַן אָפּטיילונג פֿון דער אַרמיי און פֿאַרשידענע באַאַמטע. וועמען עס האָט אויפֿגעשפּילט אין זיין כבוד דער נאַציאָנאַלער הימן און יעדער האָט אָנגעהויבן דורכפֿירן זיין אָפּיציעלע באַגריסונג און זיך פֿאַרנייגט פֿאַרן גאון ז״ל, האָט ער געהערט ווי ר׳ עקיבא זאָגט שטילערהייט אָן אויפֿהער די ווערטער פֿון

עקביה בן מהללאל: „הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה" (אבות פרק ג' משנה א'), /פֿאַרטראַכט דיך אין דריי זאַכן וועסטו נישט קומען צו קיין עבירה/: וויס, פֿונוואַנען דו שטאַמסט; וואוהין דו גייסט און פֿאַר וועמען דו וועסט דאַרפֿן אָפּגעבן דין וחשבון.

/ o /

ה ע ר ו ת :

(1) ערשטער בוד פון דער טריל̈אָגיע, פּאַרל̈אָג „אינזיך", ניו־יאָרק, 1938.

(2) נאָך צוואַנציק יאָר, זינט דער דיכטער האָט פּאַרל̈אָזט זיין נעבורט־שטאָט, ל̈אָזט ער זיך אויף דער וויימער נסיעה קיין ל̈וב̈לין. ס'דערוועקט זיך אין אים דאָס געשטאָלט פון אָט דער „עיר ואם בישראל", ער דערזעט אָלט־ל̈וב̈לין און ער מאָלט עס קינסטל̈ערישׂ ל̈ויט זיין סטיל, ווי דער מאָדערניסטיש־„אינזיכיסטישער" דיכטער פון סינטטישער קינסטל̈ערישער באַהעפטונג פון הויכן אינטעל̈עקטואל̈יזם און טיפן ל̈יריזם. דער ל̈וב̈לינער רבי ווערט סימבאָל̈יש פּאַרן ל̈וב̈לינער דיכטער, וועל̈כער האָט אים אין זיין קינדהייט געזען ווי דער פּאַרשטייער פון יידישן נאָט — זע, ז. 81.

(3) זע, של̈מה ברוד ניסנבוים, אריינפיר־קאָפּיטל̈, ל̈קורות היהודים בל̈וב̈לין. יהודה ל̈יבוש שפּעער: ענינים שונים ל̈תול̈דות היהודים בפויל̈ן", הצופה ל̈חמת ישראל̈, שנה שמינית בודפּסט, התרפ"ד — 1924, ז. 305, נומער 43.

(4) נחום בוימגארטן, א יוזעפּאָווער חסיד, וואָס האָט זיך אריבערגעצויגן אין הויף פון ל̈וב̈לינער רבין.

(5) ער איז נפּטר נעוואָרן ה' אדר תש"ז (פּעב. 25, 1947); זע נ. שמן, ר' יעקב פּעסטנבערג „יידישער זשורנאל̈", טאָראָנטע, מערץ 3, 1947.

/ o /

ב

וואָס ר׳ אברהמעלע האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט

ר׳ אברהם איגר ז״ל איז געווען דער עלטערער זון פון ר׳ לייבעלע איגר, זצ״ל, שאַפער און באַגרינדער פון לובלינער חסידות. דער לעצטער איז געווען דער זון פון ר׳ שלמה איגר און אייניקל פון באַרימטן וועלט־גאון ר׳ עקיבא איגר. די איגר־משפחה, ווי מיר האָבן פריער געזען, איז פון די באַרימטסטע משפחות פאַר די לעצטע עטלעכע הונדערט יאָר. די מדה פון ענווה, וואָס האָט באַהערשט ר׳ אברהמעלען איז געווען איבערגענומען נאָך פון עלטער־זיידן ר׳ עקיבא וועגן וועמען עס ווערן נאָך דערציילט הונדערטער מעשות פון זיין באשיידנקייט.

ר׳ אברהם איז געווען דער בעסטער יורש פון אָט־דעם אַטריבוט אין זיין טיפֿערן זין.

נאָך דער הסתלקות פון ר׳ לייבעלע איגר, האָבן אַ סך חסידים אים געבעטן ער זאָל איבערנעמען די גייסטיקע פֿירערשאַפט אַלס זייער רבי. ער האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט און בשום אופֿן נישט געוואָלט ווערן קיין רבי. ער האָט אַלעמען געבעטן צו פֿאָרן און צו גיין צו דעם כהן ז״ל. ר׳ צדוק הכהן, דער באַרימטער גאון און צדיק (מחבר פון צענדליקער גאונישע ספֿרים) איז דאָך געווען דער תלמיד־חבר פון זיין פֿאָטער ר׳ לייבעלע, וואָס ווערט געוויפֿן ארי׳ דבי עילאי, רופֿנדיק אים אין אַ תשובה כבוד הרב הקדוש ר׳ יהודה ליב איגר. ביים כהן זענען ווערטער שטענדיק געציילט — און דאָ רעדט ער מיט אַזויפֿיל רעספּעקט. ר׳ ליב איגר אין זיין התנהגות איז באמת געווען אַ הימל־מענטש און וועגן אים שרייבן לובלינער ווי וועגן אַ קדוש אלהים. אזוי אויך וועגן ר׳ צדוק הכהן.

ר׳ אברהמעלע האָט דעריבער נישט געוואָלט זיין דער ממלא מקומו און אַליין געוואָלט זיין ביי די טישן פון ר׳ צדוק הכהן. נאָך שווערער מי און פֿאַרלאַנגען פון זיינע מקורבים און באַזונדערס צוליבן פֿאַרלאַנג פון זיין מוטער, די טאָכטער פון באַרימטן לובלינער למדן, מתנגד און גביר, ר׳

עזריאל גראָטשטיין, וועלכער האָט איר פֿאָראויסגעזאָגט אַז זי וועט דאַרפֿן שיילן קאַרטאָפֿל פֿאַר חסידים, פֿון זיין ברודער און שוועסטער הדסל אין לובלין און פֿון דער גאַנצער משפּחה האָט ער אָנגענומען די פֿירערשאַפֿט פֿון לובלינער חסידות.

דאָס לובלינער חסידות איז אַזוי אַרום צעטיילט געוואָרן, און צייטנ־ווייז פֿלעגט אַנטשטיין אַ סכסוך צווישן „כהנס" חסידים און ר׳ אברהמעלעס. ביי די רביים האָט אָבער שטענדיק געהערשט פֿולשטענדיקער שלום און אחדות און ביי געלעגנהייטן פֿלעגן זיי זיך טרעפֿן און איינער דעם צווייטן נוהג כבוד געווען אויף דעם העכסטן שטייגער.

אין יאָר תרנ״ב, ווען ס׳האָט אין לובלין געהערשט אַ שרעקלעכע עפי־דעמיע און אַזוי ווי דער שטאָט־רב ר׳ שניאור זלמן האָט געהאַט פֿאַרלאָזט די שטאָט, פֿאַרנדיק קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געוואָרן ירושלימער הויפּט־רב, און די שטאָטישע איינוואוינער האָבן זיך געוועדט צו די צוויי שטאָט־צדיקים, זיי זאָלן מתפלל זיין, די מגפּה זאָל אויפֿהערן, — זענען זיי ביידע זיך צוזאַמענגעקומען מתפלל זיין און דורכפֿירן עטלעכע נויטיקע תקנות. ווי ר׳ אברהם יצחק ראַבינאָוויטש גיט איבער (אין זיין ספֿרל „מלאכי עליון"), אייגענע זכרונות, זענען זיי ביידע גאָנץ פֿרי געקומען אין „חוזהס" בית המדרש (דאָס בית המדרש פֿון אַלטן לובלינער רבין, ר׳ יעקב יצחק הורוויץ). דער „כהן" איז געשטאָנען פֿון איין זייט ארון קודש און ר׳ אברהמע־לע פֿון דער אַנדערע זייט און דער באָרימטער חסיד, ר׳ ישראל זשעליכאָווער אין דער מיט. זיי האָבן דאָרט אַ סך תפֿלה געטאָן. צווישן די פֿיל תקנות, האָבן זיי איינגעטיילט גרופּעס יידן, וואָס זאָלן יעדן טאָג, ביים אַריינגאַנג צום שטאָט, זאָגן תהלים און די פּרשה פֿון קטרת.

ווי געזאָגט, האָט ר׳ אברהם איגר זיך אויסגעצייכנט מיט אַ סך זאַכן, אין עטישע מידות און צוגאַנגען צו פּראָבלעמען — דער עיקר אין ענינים. ווען אַ חסיד האָט אַמאָל, אין גרויס ענטוזיאזם און התפּעלות געזאָגט צו אים „הייליקער רבי", האָט ער אים גלייך אָפּגעענטפֿערט: „איז ווינציק פֿאַר אייך, רבי, ווילט איר נאָך מוסיף זיין, הייליקער," און ער האָט דאָס געזאָגט גאָר תמימותדיק און דאַמאָלט זענען שוין געפֿאָרן צו אים טויזנטער חסידים, אָבער ער איז נאָך אַלץ נישט געווען צופֿרידן פֿון טיטול „רבי".

עס ווערט אויך דערציילט, אַז אַלס בחור, האָט ער געלערנט ביים לוב־לינער חסיד, ר׳ יעקב פּרץ. ווען ער איז געוואָרן רבי, איז דער ר׳ יעקב געוואָרן אייגער פֿון זיינע חסידים.

ווען נאָר דער ר׳ יעקב, פֿלעגט קומען צום טיש, האָט ער זיך גלייך אויפֿגעשטעלט פֿאַר אים, נישט אַכטנדיק, וואָס ער איז שוין געזעסן פֿאַר־טיפֿט אין מחשבות, און דער עולם אַרום איז געשטאַנען אין גרויס גע־דראַנג.

אַן א שיעור לעגענדעס זענען פֿאַרשפּרייט געוואָרן צווישן חסידים וועגן זיין יוגנט, וואונדערלעכע עפּיזאָדן דורך וועלכע מיר קענען זיך באַ־קענען מיט זיין גאַנצער לעבנס השקפֿה. גענוג בלויז צו ברענגען איין פֿאַקט: צווישן די באַרימטע אַלטע שולן אין לובלין פֿאַרנעמט די מהרש״ל־שול דעם אויבנאַן. דאָרט האָט אַמאָל דער קאָזשעניצער מגיד ז״ל געמוזט דאָונען נוסח אשכנז. די שול איז געבויט געוואָרן, ווי מיר האָבן שוין איז אַ פֿריערדיקן קאָפּיטל דערמאָנט, וועגן דער מהרש״ל איז געווען לובלינער רב, מיט אַ פֿיר הונדערט יאָר צוריק און דער מהרש״ל האָט דאָרט גע־דאָונט. אין דער שול איז געווען פֿלאַץ פֿאַר עטלעכע טויזנט מענטשן און איז געווען פֿאַרעכנט אַלס די שטאָט־שול.

אין יאָר תרי״ז (1875), יום כפּור בייגאָט צו כל נדרי, וועגן דער עולם האָט אָנגעפֿילט די שול „מפּה לפּה", די ענגשאַפֿט איז געווען זייער גרויס, די ליכט, הונדערטער אין צאָל, האָבן געפֿינקלט מיט זייערע פֿלעמעלעך אין דער ענגשאַפֿט, האָט פֿונקט אויסגעבראָכן א שרפֿה און צוליב אַלטקייט איז אויך דער דיל איינגעפֿאַלן. די טראַגעדיע איז געווען מוראדיק. פֿופֿציק מענטשן האָבן אין פּאָניק פֿאַרלוירן זייערע לעבנס.

נאָכדעם האָט די שטאָט זיך געזומען איבערבויען די שול מיט מאָ־דערנע אייניריכטונגען און איר פֿאַרגרעסערט זי זאָל קענען אַריינגענעמען נאָך מער מענטשן, האָט דער רבי ר׳ אברהם אַלס יינגל געטראָגן יעדן טאָג ציגל צו דעם אויפֿבוי, וועלנדיק טאָן די מצווה מיטן גוף. זיך איינגעשאַפֿט אַלטע בגדים, געצאָלט דעם שמש שכר שמירה, און געטאָן יעדן טאָג שוועדע פֿיזישע אַרבעט.

אַלס רבי, פֿלעגט ער אָפֿט אַריינקומען אין מהרש״לס שול. מוסף פֿון ראש השנה, יום כפּור און אַנדערע ימים טובים, פֿלעגט ער דאָונען אין חוזהס בית המדרש.

תורה זאָגן פֿלעגט ער אויף דעם זעלבן דרך ווי זיין פֿאָטער ר׳ יהודה לייב ז״ל, וואָס איז געווען אַ תלמיד פֿון קאָצקער רבין ר׳ מענדעלע, און פֿון דעם איזשביצער רבין ר׳ מרדכי יוסף, אין וועמעס שיטה ער האָט זיך געהאַלטן.

ר׳ אברהמעלע איז געווען רבי פֿון יאָר תרמ״ח ביז תרע״ד, 26 יאָר און ווי דער שטייגער, כסדר געזאָגט תורה, אָבער אין זיין צוואה פֿאַרוועלט ער צו דרוקן די תורה־שמועסן וואס ער האָט צוגעגרייט אייגענהענדיק, אָבער ער איז געקומען צום טיש.

ער דערלויבט בלויז דרוקן דאָס וואָס איז אים אינגעפֿאַלן ביים טיש־זיצן. אין זיין ספֿר „שבט מיהודה״ זענען נאָר געדרוקט די תורות פֿון תרס״ו ביז תרע״ג, די לעצטע זעקס יאָר פֿון זיין לעבן. דער ערשטער חלק בראשית איז געדרוקט געוואָרן אין יאָר תרפ״ב (1). ער פֿלעגט זיך נוהג זיין צו זאָגן פֿאַרן „בענטשן״, די ווערטער „סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצותיו שמור — כי זה כל האדם״ און דאָס האָט ער געזאָגט מיט אַזאַ תמימותדיקייט, אַז פֿאַרשטיינערטע הערצער האָט ער געריר. איך האָב דאָס געהערט נאָכזאָגן פֿון אַ לובלינער חסיד, מיט דער הייליקער לובלינער מעלאָדיע, וועלכער האָט זיך פֿאַר מיר געשטאַרקט נישט צו ווערן סענטי־מענטאַל, אָבער ווען ער איז געקומען צום „כי זה כל האדם״, האָבן טערערן אָנגעהויבן רינען פֿון וויגע אויגן און אַ שווייס האָט זיך געמערקט אויף זיין פּנים. אַ פּחד האָט אים אַרומגעכאַפּט. ער האָט מיר דערציילט, אַז בעת דער רבי ר׳ אברהמעלע פֿלעגט אויסרופֿן „כי זה — כל האדם״ האָבן די וועגט געציטערט. אַ שטענדיקער חלוש, וואָס ווייזט אַרויס לייבן־גבורה ביי עבודת השם. זיסע טענער, וואונדערלעכע תנועות פֿלעגן זיך הערן פֿון זיין מויל, וואָס האָט קיינמאָל נישט אַרויסגעזאָגט קיין איבעריק וואָרט. ביים טיש פֿלעגט זיך אויסדוכטן, אַז מען זיצט ביים רביישן קעניגלעכן טיש, דאָס שטרייַמל אויף זיין קאָפּ האָט אויסגעקוקט ווי אַ הייליקע קרוין, אַ הערלעך בילד פֿון א יידישן צדיק, אברהם אבינוס אייניקל, וואָס האָלט זיך פֿונקט ווי יענער, אַלט עפּר ואפֿר און ווייסט נישט, אַז ער, מיט זיינע ליכט־שטראַלן, באַלייכט אונדזער פֿינצטערניש.

אין אַלע זיינע מאמרים, וואו נאר ס׳האָט וועלכער ס׳איז פֿאַרבין־דונג, באַרירט ער די מדה פֿון גאוות, וואָס פֿאַרפֿירט דעם מענטש, אויפֿן פּסוק „היא העולה על מוקדה״, פֿירט ער אויס „כל המתגאה בשריפה״, גאוות דאַרף פֿאַרברענט ווערן.

די צוואה זיינע, האָט ער פֿאַרענדיקט אין יאָר תרס״ו, אַכט יאָר פֿאַר זיין פּטירה, עס איז אַ קלאַסישע צוואה פֿון אַ צדיק, איינער פֿון די וויי־ניקע אין לעצטן דור, פֿון די וויכטיקסטע טרעגער פֿון בעש״טס הערלעכן דרך אין חסידות. די צוואה איז דורכגעדרונגען פֿון אָט דעם ענווות־גייסט,

אַנפֿאנגנדיק מיטן פּסוק אין איוב „הלא צבא לאנוש און „ויקרא מלאך ד׳ אל אברהם שנית" (2).

וועלט געזאָגט אין דער צוואה:

א/ מען זאָל נישט נוהג זיין ביי מיר קיין שום מנהג, וואָס מען איז נוהג ביי צדיקים, ווי צינדן אַ סך ליכט אין צייט פֿון דער לוויה. מען זאָל חלילה זיך נישט מזכיר זיין פֿאַר מיר, אַוודאי נישט מיט אַ „קוויטל", סיי אין הויז סיי אויפֿן קבר.

ב/ הלוואי וואָלט איך געקענט ווירקן, מען זאָל מיר נישט אַנטאָן קיין כבוד ביי מיין לוויה, מען זאָל מיך נישט אַריינגעמען אין קיין בית־הכנסת אָדער בית־המדרש, נישט אַרויפֿלייגן אויף מיר קיין שום ספֿר פֿון תורה און נישט לאָזן וויסן אין די אַרומיקע שטעטלעך. מען זאָל די לוויה מאַכן ווי וויט מעגלעך איז, וואָס מער באַשיידענער. אויב מעגלעך דורכצופֿירן די לוויה ביינאַכט, קיינער, אויסער די חברה לוויה און נושא המטה, זאָלן נישט וויסן און עס זאָל בלויז זיין אַ מנין.

ג/ מיין פֿרוי, מיינע זין און מיין טאָכטער און אַלע מיינע נאָענטע זאָלן נישט זיין אין חדר הרחיצה און נישט נאָכגיין די לוויה, מיט וועלכער עס זאָלן זיך מתעסק זיין בלויז די געווויינלעכע שטאָטישע נושאים נאָך זייער טבילה.

ד/ איך בעט זייער און מיט אַ וואָרנונג, אַז מען זאָל מיין קבר נישט געבן אינעם הייליקן אוהל, וואו עס ליגן די צוויי הייליקע צדיקים, מיין פֿאָטער, רבינו הקדוש זצוק״ל, און דער הייליקער גאון הכהן זצוק״ל, נישט בלויז נישט צו מאַכן קיין „פּירוד" צווישן די צדיקים הדבוקים בחייהם ובמותם לא נפֿרדו, נאָר אינגאַנצן אוהל, איז מיין פֿאַרשלאָג זאָל זיין אסור מיך קובר צו זיין, אויסער, אַז די רבנים וועלן פּסקענען מיך נישט אויס־צופֿאָלגן וועגן דעם, זאָלן זיי דאָס טאָן אַזוי, אַז מיין קבר זאָל זיין לינקס צו מיין הייליקן פֿאָטער. ווי עס זאָל נישט זיין, זאָל אויף מיין קבר נישט זיין מער ווי אַ קליינע מצבה, אויסגעקריצט די וועלט „פ״נ בן רבינו הקדוש מהרי״ל זצוק״ל בעל תורת אמת ואמרי אמת, ושמו אברהם תנצב״ה.

ה/ מ׳זאָל זיין באַהיט נישט צו דערמאָנען זיך ביים קבר אָדער אַרויפֿ־צולייגן אַ „קוויטל" — דער פֿאַרבאָט און פֿאַרלאָנג איז גילטיק אויף שטענ־דיק.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ו/ אין יארצייט טאָג, זאָל מען נישט אָנצינדן קיין ליכט אין קיין בית־המדרש, און נישט פּראָוועז קיין יאָרצייט־סעודה. די קינדער יחי׳ זאָלן אָנצינדן ליכט פֿאַרן עמוד, וואו זיי וועלן דאָוונען פֿאַרן עולם, אַזוי אויך דעם שבת־נאַכט (מוצש״ק) פֿאַר דעם יארצייט. און גאָר גוט וואָלט געווען זיי זאָלן דאָס טאָן יעדן ערב ראש חודש. זיי זאָלן לערנען משניות און אויסטיילן צדקה און נישט גיין אויף מיין קבר.

ז/ די תורה־שריפֿטן, קען איך נישט דערלויבן דרוקן, סיידן אָן אַ פֿאַרבלאַט אָדער הקדמה, נישט צו דערמאָנען דעם נאָמען פֿון מחבר, העכסטנס רופֿן דאָס ספֿר „שבט מיהודה״.

ח/ די קינדער אין זייערע בריוו קענען בלויז דערמאָנען מיין נאָמען מיט די ווערטער „בן לאאמור״ ר׳ אברהם תנצב״ה, אָדער דעם משפּחה־נאָמען (איגר). עס איז מיין טיפֿער פֿאַרלאַנג, אַז אַלע מיינע באַקאַנטע (ער מיינט דאָ די חסידים . זאָלן מיך נישט רופֿן רבי, נאָר דער לובלינער ע״ה.

זאָל קיינעם נישט איינפֿאַלן, אַז דאָס טו איך צוליב צדקות און ענוות וועגן, נאָר אַזוי איז די זאַך גלוי וידוע פֿאַר דעם וואָס ווייסט די סתרי כל חי, אפֿשר וועט השי״ת זיך מרחם זיין אויף מיר. לבלתי ידח ממנו נדח, איך זאָל טאָן תשובה שלמה און מתקן זיין אַלץ, וואָס איך האָב קאַליע געמאַכט. און איר דאַרפֿט האָבן מיטלייד מיט מיר און נישט פֿאַרטאָפֿלען מיין וויטיק דערמיט, וואָס איר וועט מיר אָפּגעבן אַזאַ כבוד, וואָס נאָר אַ תלמיד חכם און צדיק פֿאַרדינט עס. ווייל מען וואָלט דאָך ריכטיק געדאַרפֿט שלעפּן מיינע בייניר על מטה של חבלים, אַז דער בזיון זאָל זיין אַ וואָסערע פֿאַרגעבונג און איר, מיינע קינדער, איר זאָלט מזכה זיין אייער פֿאָטער מיט גוטמאַכן אייערע וועגן און מיט דערציען קינדער „על ברכת התורה וירא׳ת שמים״ און זיי פֿארהיטן פֿון דער פֿילאָסאָפֿיע און פֿון צוזאמענמיש פֿון דער הסכלה (געמיינט די פֿאַרפֿירערישע השכלה). איר זאָלט זוכה זיין „להעלות מן שאול נפשי לאור באור החיים האמתים, אמן (פֿאַרענדיקט) ה׳ ויחי, י״ד טבת, תרס״ו, אברהם בהרה״ק מוהרי״ל איגר זצוק״ל זי״ע ועכי״א.

נישט אַלץ, וואָס אין דער צוואה איז דורכגעפֿירט געוואָרן. כאָטש עס איז אַ מצווה לקיים דברי המת, האָבן די פֿיל אדמורי״ם און רבנים, וועלכע זענען אנוועזנד געווען ביי דער לוויה פֿון גרויסן לובלינער צדיק געפֿונען פֿאַרשידענע התירים מלווה צו זיין דעם נפֿטר, אויף אַ געהעריקן, כאָטש באַשיידענעם אופֿן, אויך מיט מילי דהספידה פֿון געוואָגטן ראַזימינער רבין — די זין האָבן אָבער אויסגעפֿאָלגט און נאָכגעקומען זייער פֿאָטערס

פֿאַרלאַנג און בעתן דערמאָנען דעם פֿאָטער, שטענדיק געזאָגט: „דער טאַטע ע״ה".

צענדליקער טויזנטער זענען געקומען זיך געזעגענען מיטן רבין זייערן וועלכער האָט פֿארקערפּערט מיט זיך די פֿאַלקסטימלעכקייט פֿון דער לובּלינער דינאַסטיע.

לובּלין איז געווען איינגעהילט אין טרויער, די געשעפֿטן זענען געווען געשלאָסן, יידן האָבן געמומען שטראָמען צו דער שיראָקא גאס און די ענגשאַפֿט איז געווען אין לשער. אַ פֿינצטערניש האָט איבערגעדעקט די פֿרומע צניעותדיקע לובּלינער יידן־געסלעך. די ליכט־שטראַלן פֿון ר׳ אברהמעלעס בּית המדרש האָבן אָבער באַלויכטן די דאָזיקע גאַסן אַ דאַנק זיינע פֿינף ליכטיקע זין און דער בּת יחידה קילא ז״ל. ווי זייער פֿאָטער האָבן זיי געווירקט אויף לובּלין און אומגעגנט. זיי האָבן פֿאַרשפּרייט זייער פֿאָטערס תורה און געגאַנגען אין פֿאָטערס דרכים. ווי אמתע יורשים פֿון לובּלינער גייסט, פֿאַרוואָרצלט אין חסידישער טראַדיציע, אין תמימותדיק־ווארעמען פֿאַלקסטימלעכן חן פֿון קדושה און אהבת ישראל. לובּלין האָט נישט צוגעלאָזט קיין פֿאַרטיאישקייט, קיין פֿאַראורטיילן, עס איז דאָ דער אָביעקטיוער אהבת ישראל.

ווי אויסגעדריקט אין דער צוואה האָט דער קבר פֿון אברהם איגר אינעם זעלביקן „אוהל" צוזאַמען מיט די אַנדערע צוויי צדיקים — זיין פֿאָטער דער תורת אמת און דעם „כהן". אינמיטן געפֿינען זיך (3) דער שטיין פֿון תורת אמת, לינקס ר׳ אברהמעלע און רעכטס אַביסל אָפּגערוקט, דעם „כהנס" מצבה. אויף די אַנדערע מצבות איז געמאַכט פּלאַץ פֿאַר קוויטלעך, אויף דער מצבה פֿון ר׳ אברהמעלע איז לויט זיין צוואה נישט געווען קיין פּלאַץ פֿאַר קוויטלעך. דער דאָזיקער אוהל איז דער ערשטער אין דער אַלט געקרוינטער לובּלין.

/ o /

הערות:

(1) איז זיין ספר „לאות ולזכרון — תולדות בר מצוה והתפתחותו", דערמאָנט דער מחבר, יצחק ריבקינד, דעם צווייטן הלק שבט מיהודה, וואָס איז דערשינען אַ קורצע צייט אויבער היטלער איז באפאלן פּוילן.

(2) וועז איך האב אין 1930 פארלאזט פוילן, האב איך זיך באמיט צו האבן א „העתקה" אית באות פון דער מערקווירדיקער צוואה פון ר' אברהמעלע איגר, וועלכע ער האט פארענדיקט אין יאר תרס"ו, קנאפע אכט יאר פאר זיין פטירה.

נאר מיין אריבערקומען פון ווארשע אין יענעם יאר, האט עס פאר מיר נעמאכט אין א זייער נעקינסטעלטער כתיבה, מיין פרוינט ר' מרדכי גלאנץ ע"ה הי"ד, דער שוחט פון אונדזער שטעטל באדעל, ביי לובלין.

די דערמאנטע צוואה האט ביי מיר נעבארגט ר' יעקב קעסטענבערג ע"ה און איך האב איר מער נישט נעזען.

איך באטראכט דאס פאר א גרויסער אבדה. צום גליק איז א טייל פון דער צוואה נעדרוקט אין „אגרות סופרים", פון ר' שלמה סופר אין וועלכער מיר קענען דערקענען דעם כאראקטער פון דעם אדם גדול און זיין דרך.

אין זיין באמערקונג, זאגט ר' שלמה סופר צוויי"א:

„להראות גודל ענוותנותו וחסידותו של ש"ב הגה"צ מהר"א איגר ז"ל הכ"ל שנפטר שנה זו שנת מאה ברכות לפ"ק אעתיק מקצת מצוואתו אשר הניח אחריו".

(3) לויט ערי-ראיה, איז דער טייל פון בית עלמין נעבליבן נאר דער נאציי-לישקווי-דאציע.

/ o /

ג

זיינע זין — די נאָכפאָלגער

פינף זין און איין טאָכטער האָט ר׳ אברהמעלע איגר געלאָזט נאָך זיך:
א/ אדמו״ר הקדוש ר׳ שלמה הי״ד (תר״ל — ה. תמוז התש״ש).
ב/ אדמו״ר הקדוש ר׳ אלטר עזריאל מאיר הי״ד (תרל״ג — ה. תמוז תש״א).
ג/ ר׳ ישראל נח ז״ל
ד/ ר׳ יהושע ז״ל.
ה/ ר׳ דוד ז״ל (1).
און איין טאָכטער — קילא (2).

צוויי זין זענען געווען די ממלא מקומו פון ר׳ אברהמעלע: ר׳ שלמה און ר׳ אלתר עזריאל מאיר.

דער שרייבער פון די שורות האָט געהאַט די זכיה נאָך אַלס קינד צו ווערן אַ „חסיד" פון ר׳ שלמהלע און אַלס אַזעלכער געווען דאָרט יעדן יום־טוב ביזן פאַרלאָזן פוילן. שעראקא 40 — איז געווארן דער אַדרעס, וואָס האָט געצויגן צו זיך און אַן אַ שיעור אייגדרוקן האָבן זיך אייגנעקריצט אין זכרון — נישט דאָ איז אָבער דער פלאַץ די זכרונות צו פאַרצייכענען. ס׳וועט זיין געגנוג צו געבן עטלעכע ציטאַטן פון אַן אָפשאַצונג אינעם טרויער־אַר־טיקל, וואָס דער שרייבער האָט פאַרעפֿנטלעכט אין טאָראָנטער „יידישן זשורנאַל (3):

„ווי אַ דונער האָט אונדז געטראָפן די שרעקלעך־פלוצלינגע ידיעה, אַז דער באַרימטער לובלינער רבי, אדמו״ר ר׳ שלמה איגר זצ״ל, איז פון די נאַציס פאַרפיניקט געוואָרן צום טויט (4), די טרויעריקע ידיעה וועגן זיין פטירה האָט אונדז איינפאַך פאַרשטיינערט.

„מיר ווייסן נישט קיין אינצלהייטן. די מערדער באַהאַלטן אונטער טוי־זנטער שלעסער, אַז מיר זאָלן נישט וויסן קיין אינצלהייטן. אָבער דאַרף מען דען אונדז לאָזן וויסן די אורזאַכן? איז דען מעגלעך איצט, אין אַרום־

געגומענעם פּיין זיך נעמען אויסרעכענען דעם גרויסן צעטל אורזאַכן פֿאַר דער פּטירה פֿון אַזא ליכטיקן גייסט ווי ער איז געווען?

„זינט די נאַציס זענען באַפֿאַלן פּוילן, האָט דער שטורם פֿון טויט זיך צעבושעוועט אוז אַוועקגעריסן די שענסטע פּערזענלעכקייטן פֿון פּוילישן יידנטום. מיט דער פּטירה פֿון אָט־דעם מערקווירדיקן רבי, וועלכער האָט געשמט מיט זיין צדקות און חכמה, מיט זיין גאונות און וועלטלעכקייט, איז אָפּגעהאַקט געוואָרן אַ שטיק יידישע געשיכטע, וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין וועבן פֿאַר די לעצטע צוויי הונדערט יאָר. מי־יודע, צי מען וועט נאָך אַמאָל קענען באַנייען די דאָזיקע פֿאַרזעצונג פֿון ריינעם אַריגינעלן חסידיזם, וואָס איז אויסגעחלומט געוואָרן אין די שפּעטע בין־השמשות־דיקע שבת־נאַכטן, וועלכע איך האָב אין מיינע יונגע יאָרן בייגעוואוינט און מיטגעפֿילט. גראדע דאָמאָלט, וועז די שבתדיקע זון האָט אַנגעהויבן פֿאַר־גיין, וועז די שוואַרצע נאַכט איז אַנגעקומען, האָט זיך אַנגעהויבן אין רבינס בית המדרש דער גרויסער אויפֿשוואונג. די געוואלטיקע פֿאַרטיפֿונג אוז דעם רבינס תורה האָט אָפּגעהילכט איבערן לאַנגן בית המדרש אַזש אין גאַס אַרויס.

אין די איצטיקע שוואַרצע טעג פֿאַרן פּוילישן יידנטום איז ער דאָך געווען דער עמוד־אש, דער פֿייער־זייל פֿאַר די לויידנדיקע, פֿאַרצוויפֿלטע, וואָס זענען פֿאַרשפּאַרט געוואָרן הינטער די הויכע געטאָ־מויערן.

די בלוטיקע נאַציס האָבן אים נישט געוואָלט איבערלאָזן, פֿאַר די „צאן בלי רעהדיקע" פֿאַרצוויפֿלטע יידישע מאַסן. זיי האָבן אים ברוטאַל געמאַטערט, געוואָרפֿן פֿון אָרט צו אָרט, ביז זיי האָבן אים אַריינגעוואָרפֿן ערגעץ אין אַ קעלער, וואו ער האָט זיך אָפּגעמאַטערט אַ שטיקל צייט, נעמענדיק אויף זיך די יסורים באהבה און אויסגעהויכט זיין גרויסע נשמה.

„דאָס גרויסע האַרץ האָט אויפֿגעהערט קלאַפּן, די גרויסע אויגן זענען פֿאַרמאַכט געוואָרן, דער פֿייערדיקער זייל איז אַרויף אין הימל, דאָרט צו זיינע גרויסע עלטערן, זיך אויסטענהן מיט זיי, פֿאַרוואָס זיי דערלאָזן אַזוי פֿיניקן זייערע קינדער, פֿאַרוואָס נעמט נישט קיין סוף צו יידישע צרות?

„ער, וואָס האָט צוגעזען אלערליי נאצישע רשעות, וועט האָבן אַ סך צו דערציילן בײַם בית־דין של מעלה. די „פּמליא של מעלה" וועט אים אויסהערן. זי וועט אויפֿציטערן פֿון די רייד פֿונעם גרויסן צדיק, דער גרויסער פֿאַרטיידיקער פֿון דער יידישער מאַראַל פֿון יידישן צדק, דער פֿירער פֿון די דערשלאָגענסטע, פֿון די אָרעמסטע צווישן די אָרעמע.

„אַ קול פֿון געשריי קומט פֿון לובלין, וועלכע קלאָגט אויף איר גרויסן חורבן, זי האָט פֿאַרלוירן איר גרעסטן זון, דעם ראש פֿון איר „ישיבת חכמי לובלין". די כוואַליעס ברענגען מיט זיך מיט די אומאויפֿהערלעכע יללות, די „שבר על שבר" פֿון פּוילישן יידנטום און צוזאַמען דערמיט די בלוטיקע טרערן פֿון דער אבלדיקער שטאָט לובלין.

„און מיט וואָס קאָנען מיר זיי טרייסטן, איז וואָס פֿאַר אַ ווערטער זאָלן מיר אונדזער טרויער אויסדריקן? עס איז יאָמערלעך ביטער איצט צו שפּילן זיך מיט ווערטער. וואָס פֿאַר אַ ווערט קענען זיי האָבן? וואָס פֿאַר אַ באַדײַטונג? — שווייגן.

„די וואונד איז צו פֿריש, דער טרויער אַזוי גרויס און עס ווילט זיך נישט שרײַבן קיין אָפּשאַצונג, אַוודאי נישט קיין ביאגראפֿישע אָפּהאַנדלונג. בלויז עטלעכע ווערטער מיט טרערן פֿאַרגאָסענע אויגן, באַווויינען די גרויסע אבדה פֿון דער גרויסער פֿלאמענדיקער נשמה, און שטאַרקער פֿערזענלעכקייט, וואָס דער נפֿטר האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט.

„צדקות און עניוות האָט שטענדיק געהויזט אין לובלין.

נישט קוקנדיק דאַרויף, וואָס די לובלינער רביים זענען אַרויסגעקומען פֿון די מערסט אַריסטאָקראַטיש־פֿאַרצווייגטע משפּחות אין דייטשלאַנד, אונ־גאַרן, פּוילן, האָבן זיי שטאַרק אָפּגעהיט די עניוות פֿון זייער גרויסן זיידן ר׳ עקיבא איגר און עס געגעבן אַ חסידישן לבוש.

דאַרף מען שוין מער נישט דערציילן וועגן ר׳ עקיבאן, דער רב איבער דער אַלטער קהלה פֿון פּויזן און אומגעגנט. אַז ער איז געווען אויסער גאון אַ גרויסער, אומנאַטירלעכער ענין, און אַז ער האָט זיך מער פֿון אַלע אַנדערע גאונים אין זיין צייט אויסגעצייכנט מיט זיינע עטישע מעשים און באַשיידנקייט. דאָס ווייסן דאָך אַלע. ער איז דאָך אין דער תלמודישער ליטעראטור געוואָרן דער סימבאָל פֿון עניוות און עטישקייט. אויך זיינע איינקלעך אין לובלין, האָבן זיך שטאַרק געהאַלטן ביי די מדות, זיך מוסר נפֿש געווען פֿאַר אַלעמען. קיינמאָל זיך נישט גע־רעכנט צי ס׳וועט זיין פֿאַר זייער כבוד, אויב עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן עפּעס טאָן פֿאַר אַן אָרעמאַן.

„פּרצעס „אויב נישט נאָך העכער" איז זיכער געבויט אויף לעגענדעס און פֿאַקטן, וואָס טראָגן זיך אַרום אין לובלינער גובערניע, פּרצעס מקום.

„ביי דעם נפֿטר זצ״ל, האָב איך אַליין בייגעוואוינט עטלעכע עפּיזאָדן, וועלכע האָבן אויף מיר געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם, און ביז היינט, בין איך נאָך אונטער דער דאָזיקער ווירקונג. איך האָב אין לובלין געזען

ענינות, נישט קיין מעכאַנישע נאָר אַ נאַטירלעכע, אַ דורכאויסדיקע. וועט עס האָט בייגעווינט אַ שבתדיקן בין־השמשות, אַ יום־טובדיקן טיש, אַ שמועס פֿון רבין, דער האָט געקענט באַגרייפֿן, דער האָט געקענט פֿילן, דער האָט געקענט זען, וואָס חסידות מיינט און ווי אַזוי חסידיזם האָט אין אַנהויב אויסגעזען.

דער רבי האָט געזאָגט תורה: אין אַנהויב רואיק, שטיל און געלאַסן, אַבער אַלעמאָל העכער, פֿעסטער, שטאַרקער, איבערצייגנדיקער. געוועדט ווי אַ גאון, ווי א נביא. און אין יענע מאָמענטן האָט מען געזען אַ צע־שטראַלט וועזן איבער וועמעס קאָפּ עס רוט די שכינה, וואָס רעדט צו די שאָף, גיט זיי שטאַרקונג, האָפֿענונג, אויפֿלעבונג, דערפֿרישונג. פֿון גרויס התפּעלות האָבן ביי א סך מקורבים אָנגעהויבן רינען טרערן פֿון פֿרייד. זיי האָבן פֿאַרשטאַנען די מעלאָדישע רופֿן פֿון פֿאַסטוך. זיי, די משה־ברוכס, די יצחק משהס, די נחום מן השמימס זענען אַריינגעפֿאַלן אין אַ באַגייסטערונג, אין פֿייערדיקע התלהבות און געזען דאָס, וואָס מיר האָבן נישט געקענט זען און נישט געקענט פֿאַרשטיין.

„נישט איינמאָל האָב איך זיך פֿשוט מוסר נפֿש געווען בלויז צו הערן די תנועה פֿון הייליקן ז״ל.

„סוף דבר הכל נשמע, את האלקים ירא ואת מצותיו שמור — כי כל האדם״, די זיפֿצן בייַם אַרויסזאָגן די וועדטער „כי זה כל האדם״, האָבן פֿשוט הערצער געבראָכן.

„איך געדענק ווי נאָך איינעם אַ טיש־שמועס פֿונעם רבין, זאָגט צו מיר אַ חסיד פֿון אַן אַנדערן גרויסן רבין: די היינטיקע תורה איז געווען אַ גאונישע, וועגן דעם קאָן קיין רייד נישט זיין, אָבער ווי קרעכץ־תורות?

„בייַ א סך איז דער חסרון זיינער באַשטאַנען, ווייל ער איז געווען צופֿיל עלוי, צופֿיל חכם.

„פֿון דער גאַנצער פֿראַווינץ און פֿון די ווייטסטע מקומות זענען יידן און נישט יידן, פֿרומע און פֿרייע, געקומען פֿרעגן עצות. די גרעסטע אַד־וואָקאַטן זענען געקומען אים איבערגעבן די פֿראָצעסן פֿון זייערע קליענטן און ער האָט זיי אָנגעווויזן לויט וועלכע פֿאַראַגראַפֿן פֿון די און די קאָ־דעקסן זיי קענען פֿירן די פֿראָצעסן.

„נישט אומזיסט האָט אים דער פֿאָטער זצ״ל אַמאָל טיטולירט מיטן נאָמען „חכמת שלמה״.

„נאָכדעם ווי ר׳ אליהו קלאצקין, לובלינער רב האָט פֿאַרלאָזט די שטאָט און זיך באַזעצט אין ירושלים, האָט ער געשריבן צו דער לובלינער

קהלה מען זאָל אויפֿנעמען פֿאַר שטאָט־רב, דעם רבין ר' שלמה איגר. אַ דעלעגאַציע פֿון די חשובסטע בעלי־בתים מיט ר' הערשל זילבער בראש, איז געקומען צו אים און פֿאַרגעלייגט דעם פֿאַרשלאָג. האָט ער מיט זיין געניאַלן שכל געענטפֿערט: „איצט, אַז איך נעם נישט קיין געלט, האָב איך מן הסתם אַ האַלבע שטאָט שונאים, אויב איך וועל נעמען געלט, וועל איך דאָך האָבן פֿאַר שונאים די גאַנצע שטאָט".

„דאָס איז געווען געוואַלטיקע באַשיידנקייט. אין לובלין האָט מען אים געליבט און געאַכטעט. נישט אַכטנדיק דאָס ווערטל: „אין נביא בעירו" און ער איז דאָך געבוירן געווארן אין לובלין.

ער האָט רעקאָמענדירט דעם באַוואוסטן גאון ר' מאיר שאַפּירא דעם מיסד פֿון „ישיבת חכמי לובלין" צו פֿאַרנעמען דעם רבנות שטול פֿון לובלין און דעל לעצטער האָט אויף אים אַרויפֿגעצוואונגען, ער זאָל ווערן פּרעזידענט און גייסטיקער פֿירער פֿון דער ישיבה.

„הרב שאַפּירא ז"ל האָט אַבער נישט געהאַט די זכיה מאריך ימים צו זיין אויף זיין כסא הרבנות און איז נפֿטר געווארן עטלעכע יאָר שפּעטער (אין עלטער פֿון 47 יאָר) נאָך דער דערעפֿענונג פֿון דער וועלט־ישיבה אין חשון תרצ"ד.

באין ברירה האָט ר' שלמה איגר געמוזט איבערנעמען די פֿירערשאַפֿט פֿון דער קהלה און פֿון דער ישיבה (אלס „מנהל ראשי"), אַבער אַלץ „אומאַפֿיציעל", כדי נישט צו נעמען קיין געהאַלט פֿון דער קהלה.

זייענדיק מנהל־ראשי פֿון דער „ישיבת חכמי לובלין" איז אים זייער אַפֿט אויסגעקומען צו קומען אין באַרירונג מיט העכערע רעגירונגס אינסטאַנצן. ער איז אַמאָל געפֿאָרן הין און צוריק פֿון וואַרשע קיין לובלין מיט דעם אינערן מיניסטער מאריטשעווסקי, וועלכער איז געווען אַזוי באַגייסטערט פֿון דער רייזע און פֿון די שמועסן מיטן באַרימטן לובלינער רבי, אַז ער האָט סובסידירט די ישיבה מיט צוויי הונדערט טויזנט זלאָטעס.

„ער איז געווען אַזוי פֿאַרליבט, אַזוי איבערגעגעבן אין ישיבה־אַרבעט, אַז כמעט יעדן טאָג איז ער געקומען באַזוכן די ישיבה און זען וואָס מען דאָרף אויסבעסערן.

„ביום ההוא יגדל המספּד"

„עס קלאָגט אויף איר בראָך די שטאָט לובלין וואָס איז איצט פֿאַרוואַנדלט אין אַ גיהנום.

„עס קלאָגן די פֿינף זין און דריי טעכטער. עס קלאָגט די רביצין, די טאָכטער פֿון דעם לעגענדאַרישן קראָשניקער עושר ר' אלתר וואלערשטיין,

וועלכער האָט אַלץ מקריב געווען פֿאַר זיין איידעם.

„איך שטעל זיך פֿאָר, אַז ביים בעט איז נישט מער צוגעלאָזן געווארן נאָר זיין שוואָגער, דער באַוואוסטער אגודה־שרייבער ר׳ אברהם וואַלער־שטיין, און ער האָט צוגעזען ווי ער באַגריסט דעם טויט מיט אַ „נר מילא״ (5), ווייל דער טויט האָט אים באַזיגט און ער איז מיט אים שוין געווען צופֿרידן, איידער געפֿיניקט צו ווערן פֿון די מערדערלעכע נאַציס.

„אונטער דער פֿינצטערער ווארשעווער געטאָ־מויער האָט ער צוגעזען די ליידן פֿון זיין פֿאָלק. דאָרט האָט ער געזען העלדישע טאַטעס און מאַמעס פֿאַלן על קדוש השם, אויסשרייענדיק: אלי, אלי, למה עזבתנו„ ער האָט געהערט די לעצטע „שמע ישראלס״, ער האָט געזען ווי דער טויט פֿארשרייבט יידישע נעמען מיט פֿייער־צונגען. ער האָט געזען וועלט פֿיין, קדוש השם. ער האָט געזען ווי יידישע נשמות באַדן זיך אין זייער בלוט געהיליקט צו ווערן, אַרויפֿצוגיין אין דער הימלישער מלוכה געהיליקט און געריניקט.

„צוזאַמען מיטן גאַנצן בית ישראל באַווינען מיר די גרויסע אבדה, די פּטירה פֿון אדמו״ר הרב הצדיק שר התורה והחכמה ר׳ שלמה איגר זצ״ל״.

ווי געזאָגט, שרייבן מיר דאָ נישט די ביאָגראַפֿיע פֿון ר׳ שלמה איגר, וועלכער האָט ווי דער פֿאָטער בשום אופֿן נישט געוואָלט זיין קיין „רבי״, נישט געוואָלט נעמען קיין קוויטלעך און נישט געוואָלט אַפֿילו אָנטאָן דעם רבניש־פֿולשענעם קאַפּעליוש. ער איז געווארן „רבי״, ווייל די חסידים האָבן אויף אים אַרויפֿגעצוואונגען דאָס רביסטוועט.

אין דער באַגרענעצטער לובלין־מאָנאַגראַפֿיע, קענען מיר, מהאי טעמא, נישט ציטירן פֿון זיינע תורה־שמועסן אָדער בריוו, וועלכע געפֿינען זיך — זאָל זיין אַ טראָפֿן פֿון ים — אין אונדזער באַזיץ. יעדער לובלינער חסיד האָט דאָך אומצייליקע עפּיזאָדן — דאָס אַלץ געהערט אָבער צו אַ באַזונדער־רער שטודיע. ביים שלוס איז אָבער כדאי צו ציטירן אַ שילדערונג פֿון אַ לובלינער יום־טוב (6).

„...און מען דערינערט זיך אזעלכע הערלעכע מאָמענטן ביים רבין אין לובלין. דער ראש השנה, דער יום־כפור, די תורה־שמועסן ביים טיש, די תקיעות, דעם רבינס מוסף. דאָס זענען מאָמענטן, וועלכע מ׳קען קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן. און אָט איז אַ בילד פֿון אַ ראש השנה אין לובלין, ווי עס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון.

„יידן פֿאַרן אויף ראש השנה צום רבין קיין לובלין. טייל פֿאַרן מיט דער באַן, טייל מיט אויטאָבוסעס, אַנדערע שלעפּן זיך אויף אַ וואָגן, און גאָר אַרעמע, זענען כמעט עולה רגל. אין לובלין גופֿא טיילן זיך די קאַטעגאָריעס ווי אויפֿן וועג. אָבער אין שמאָלן־לאַנגען־בית־המדרש, זענען אַלע גלייך. אויס יחסנים... אַלע שטייען, נישטאָ קיין בענק, קיין שטולן, קיין שטענדערס, בלויז אין דער זייט לאַנגע בענק און טישן, פֿאַר שוואַכע זיך אָפּצורוען און צוליב דעם לערנען, וואָס איז דער עיקר אין לובלינער חסידות און מ׳דאַרף האָבן טישן, וואו צו האַלטן אַ גמרא, אַ ספֿר.

פֿון פֿאַרטאָג ביז מיטאָג־צייט קלינגט דער קול תורה איבערן הויף. חסידים זענען זיך מתווכח אין לערנען, יונגעלייט פֿרואוון זיך אויס ווער קען בעסער, בחורים פֿרעגן זיך אויס די מסכתות וואָס מ׳האָט געלערנט אין משך פֿון יאָר אין די קלויזן און ישיבות. „חסידים ואנשי מעשה" זענען אויך מקיים מצוות טבילה אין דער באַרימטער קאַצענעלבאָגן מקווה.

„צוועלף אַזייגער, צהרים. אַ קלאַפּ אין שולחן. מיטאַמאָל ווערט אַלץ שטיל. דער רבי איז דאָ. דער רבי איז ר׳ שלמה איגר ז״ל, אַ זון פֿון „שבט מיהודה", אייניקל פֿון ר׳ לייבעלע איגר. אַן אָפּשטאַם פֿון דער באַרימטער איגר משפּחה, וואָס האָט פֿאַר דורות אַרויסגעגעבן גאונים, רבנים און גרויסע געלערנטע, פֿינפֿטער דור פֿון ר׳ עקיבא איגר. דער רבי — אַ קליין יידל, אָבער מיט שאַרפֿע אויגן, אַ גרויסן שטערן, שאַרפֿן מוח, גרויסע ברעמען — אַזאַ יראת התרוממות, אַזאַ ציטערניש פֿאַר אַ מענטש און אַזאַ ליבשאַפֿט האָב איך נאָך נישט געזען. אָט דער קליניטשקער ייד רופֿט אַרויס מיט זיין אַריינקום אַזאַ דממה דקה, אַזאַ „דביקות המוחין" — און אַלע קוקן אין דער ריכטונג, וואו ער שטייט אַנגעשפּאַרט אָן וואָנט. מיר ציטערן אויף פֿון יעדער זיינער קלענסטער באַוועגונג.

„אַלע ווייסן, אַז דער רבי איז אַ גרויסער חכם, אַ גרויסער ידען אַפֿילו אין וועלטלעכע ענינים. אַלע ווייסן, אַז ער איז א גאון אין נגלה און נסתר, אַ גרויסער בעל מקובל, גרויסער זוהר־בקי און אַ מענטש מיט געניאַלע מעלות. אַלע ווייסן אויך, אַז ער איז דער גרויסער אוהב ישראל, צדיק — קעמפֿער מיט מסירת נפֿש פֿאַר ערלעכקייט און געראַנטיקייט — קיינער וועט אָבער נישט קענען געפֿינען אַ דעפֿיניציע פֿון דער אהבה פֿון עולם צו דעם לובלינער, וועלכער האָט יאָרן־לאַנג נישט געוואָלט נעמען קיין „קוויטלעך", וועלכער וויל נישט נעמען קיין געלט (פּדיון) פֿון די חסידים, וועלכער וויזט אַרויס אומגעוויינלעכע עניוות און זאָגט לומדישע תורות, וואָס איז צו שטוינען פֿון זיין בקיאות. אַנדערע חסידים קריטיקירן, וואָס ער

זאָגט די שאַרפֿע עלויאישע תורות, ווייל אַ רבי דאַרף בלויז זאָגן אַ גוט וואָרט, אַ קנייטש.

„און ווי אַזוי זאָגט ער תורה. ער זיצט אויבנאָן אויף אַ קליינער שטול, אַז מ׳זעט אים קוים אַרויס. ער וויל נישט זיצן אויף אַ העכערער שטול. ס׳וועט, לויט אים, הייסן גאווה און דערפֿון איז ער זיך מתרחק אויפֿן עקסטרעמסטן אופֿן. דאָס בית המדרש איז פֿול, געפּאַקט מיט חסידים פֿון פֿאַרשידענע געגנטן. טייל כאַפּן זיך אַרויף אויף די טישן און בענק, מען שפּאַרט זיך אָן אויף אַ פֿענצטער, און וואו נאָר ס׳איז דאָ אַ מעגלעכקייט זיך אַרויפֿצוכאַפּן, כדי פֿון דאָרט צו זען דעם רבין, זיין באַוועגן זיך. אַ סך חסידים ברענגען מיט זיך עסן און שטייגן אַרום דעם טיש באַלד פֿון נאָכן דאַוונען. זיי זענען אמתע זריזין־מקדימין. נישט איינמאָל האָט מען מורא, אַז צוליב דעם געדראַנג זאָל מען חלילה נישט האָבן קיין „יום טוב מעוכין" — אָבער נסים געשען. דער רבי ביים טיש קוקט זיך נישט אַרום. ער איז שטאַרק פֿאַרטראַכט — און אָט הערט מען דאָס ברומען פֿון אַ ניגונדל, האָס צעגייט זיך אין אַלע אברים, א ניגון אָן ווערטער: „דעם — דעם — דעם... עס איז ממש והי׳ כנגן המנגן — דער רבי פֿאַנגט אָן זאָגן תורה, פֿריער שטיל און וואָס אַמאָל העכער, פֿלאַמיקער, ממש „כל עצמותי תאמרנה", און די ווערטער, דברים היוצאים פֿון אַזאָ גרויס האַרץ, דרינגען אַריין אין אַלעמענס הערצער, ס׳ווערט אָן איתערותא דלעילא ותתא. די דברי תורה ווערן מתחדש אין יעדעס האַרץ.

„חסידים, וואָס האָבן פֿאַר מיר נאָכגעזונגען דעם פֿאָטערס ז״ל ניגון ביים בענטשן, סוף דבר הכל נשמע, האָבן ביי מיר אַרויסגערופֿן טרערן. אַזאָ זיסע מעלאָדיע, אַזאָ דבקותדיקע, אַז נאָר אין די געטלעכע שעהן, אין תהילימדיקע אַטמאָספֿערע קאָן מען איר אינטואיטיוו דערשפּירן מיט מענטשלעכע חושים.

אין נאָך דעם לעצטן טיש ראש השנה אַ רקידהלע, אַ פֿריילעך געזאָנג, יידן, וואָס קוים זיי שלעפּן זיך אויף די פֿיס, פֿליען אין דער לופֿטן — מ׳זעט ממש לויטער רוחניות. עס איז „וטהר לבנו" אין פֿולן זין פֿון די וועלטער. אַ גייסטיקע התרוממות, שטאַרקע נפֿשדיקע געפֿילן..."

פֿינף זין געהאַט: לייבל, שמחה, עקיבא, ישראל מאיר, שלום (7) און דריי טעכטער: זיסל, רחל לאה און מרימל. די אייִדעמס: אברהם נח (פֿון לאָדזש), שאול ראפּאַפּאָרט (פֿון ביעלסק) און חיים פֿישל סילמאַן (פֿון אָס־טראָווצע), יוחנן סילמאַנס בן יחיד. אַלע אומגעקומען, בלויז ר׳ שאול איז געראַטעוועט געוואָרן.

דער צווייטער ממלא מקום פֿון ר׳ אברהמעלע איז געווען ר׳ אלתר עזריאל מאיר, וועמען די חסידים האָבן געקרוינט אַלס רבי באַלד נאָך דער הסתלקות פֿון פּאָטער. פֿון קינדהייט אָן זיך נוהג געווען בקדושה און געזעסן טאָג־און־נאַכט על התורה ועל העבודה און די „פּני" פֿון לובלינער עולם האָבן אים ממש פֿאַרערט, זעענדיק אין אים דעם געטרייען נאָכפֿאָלגער פֿון „שבט מיהודה".

זייענדיק, דער גרויסער למדן און בעל הוראה, האָט ער זיך געמישט אין רבנישע ענינים און געוואָרן באַרימט אין דער לומדיש־רבנישער וועלט מיט זיינע קונטרסים: „הצעת תקנה נחוצה" (תרפ״ט) און „תקנת רבים" (ווארשע, תר״צ), זיך באַמיענדיק צו באַשיצן יידן פֿון איסור רבית.

ווי ער אַליין דערציילט אין „ראשית דבר", איז ער געווען אַ געשפּטאַן און דעריבער ווייסט ער, ווי שווער ס׳איז זיך אויסצוהיטן פֿון דער עברה פֿון באָרגן און אַנטלייען געלט אויף פּראָצענט. און דער איסור „רבית" איז דאָך ווי „כפּירה באלקי ישראל", ווי די חכמי התלמוד דריקן זיך אויס.

כדי צו פֿאַרמיידן און פֿאַרהיטן פֿון אָט דער עבירה, האָט ער פֿאַרגע־שלאָגן אַ פֿאַראויסדיקן „היתר עסקא", אַ יערלעכער היתר עסקא ביים רא־בינאט פֿאר יעדן געשעפֿטסמאַן מיטן פֿאָלגנדיקן נוסח:

„הנני מגלה בזה דעתי ומודיע בשער בת רבים כי:

א/ כל ההלואות שיעשה כל השנה... הכל היא בתורת עיסקא, כתיקון מהר״ם ורבותינו שמאחריו, וכל שט״ח סתמא שאקבל, הן מן הלוה עצמו, הן על ידי אחר, אינני מקבל רק בתורת עיסקא כנ״ל.

ב/ כל מה שאחתום על שט״ח סתמא, לא יהי׳ רק בתורת עיסקא כנ״ל וכל המקבל שט״ח סתם בחת״י, הן מידי, הן על ידי אחר, ידע כלא התחיבתי רק בתו״ע.

ג/ כל זמן שלא אודיע ברבים בחת״י, שאני חוזר מגלוי דעת זה, בתקפו הוא עומד, ויש לי כל תוקף ועז הן בדיני ישראל, הן בדיניהם".

ר׳ עזריאל מאיר האָט וועגן דעם געשריבן צו אַ גרעסערער צאָל רבנים — און אַלע האָבן מיט אים מסכים געווען וועגן דער נויטיקייט אַנ־צופֿירן די דאָזיקע תקנה. צווישן די רבנים וואָס האָבן אים שטאַרק גע־שטיצט געפֿינען מיר דעם באַרימטן גאון און פּוסק ר׳ מאיר אַראַק (טאַרנער רב); דער קאַלישער רב, ר׳ יחזקאל ליבשיץ (זון פֿון לובלינער רב ר׳ הלל), פֿרעזידענט פֿון אגודת הרבנים אין פּוילן; זיין ברודער ר׳ יעקב, רב אין קאָנין, פּוילן (8). רבנים פֿון דער גאָרער וועלט, האָבן זיך אַרויסגעזאָגט

פֿאַר דער תקנה פֿון פֿאַרמיידן דעם איסור רבית. געגוג אויסצורעכענען אַ טייל פֿון דער רשימה:

הרב הגאון המפֿורסם ר׳ מאיר אראק אבד״ק, טארנא;
הרב הגאון ר׳ אברהם מנחם מענדל שטיינבערג אבד״ק, בראדי;
הרב הגאון ר׳ אברהם יצחק סילמאַן, אבד״ק כמעלניק (9).
הרב הגאון ר׳ אליהו קלאצקין אבד״ק לובלין כעת בירושלים (10).
הרב הגאון ר׳ הירש העניך (צבי חנוך) לעווין אבד״ק בעגדין;
הרב הגאון ר׳ שמואל אב״ד ואדמו״ר מסאַכאַטשאַוו;
הרב הגאון ר׳ יחזקאל ליבשיץ, קאליש;
הרב הגאון ר׳ מנחם מענדל אלטער, פֿאביאניץ.
און אַ סך אנדערע רבנים און אדמורים.

אין „תקנת רבים״, איז אויך פֿאַרעפֿנטלעכט אַ בריוו פֿון וואַרשעווער ראבינאט:

„מכתב החלטת ועד הרבנים דפה וואַרשא יצ״ו
ועד הרבנים לעדת וואַרשא
מספר 5.5 27
ב״ה, וואַרשא, יום ד׳ עקב, תרפ״ט
כבוד הרב הגאון המפֿורסם האדמו״ר מלובלין שליט״א

אחדשה״ט ושלום תורתו נתכבד להודיע למעלתו שעל אספֿת ועד הרבנים מיום כ״ו אב, הוחלט להסכים להצעת מעכ״ת כפֿי המבואר בהחוברת ותשובות גדולי הדור וכבודו יהי׳ ממזכי הרבים להציל את בנ״י מאיסור רבית החמור.

ברוב כבוד והוקרה
ועד הרבנים לעדת וואַרשא

שלמה דוד כהנא
יעקב זילבערשטיין

אין די דאָזיקע קונטרסים און רבנות קאַרעספּאָנדענץ, ווייזט ער זיך אַרויס פֿאַר אַ גאון און בעל הלכה פֿון גרויסן פֿאַרנעם.

איינער פֿון די לובלינער חסידים „הרב דוד יהודה ליב בהרה״ג הר׳ אברהם צבי זצ״ל, החופ״ק קאמינקא פֿאַנגט אָן זיין בריוו:

אחר שאילת שלום כתלמיד לרב בהדרת הכבוד ענוות קדשו הרבוני לשלוח גם אלי הצעיה את ספֿרו אשר עלה ע ל רוח קדשו לגדור גדר ולעמוד בפֿרץ, בנידון איסור רבית, וקבלתי את ספֿרו במוצש״ק העבר והאיר לפֿני כאור אמרותיו הטהורים״.

און ער פֿאַרענדיקט:

„ובזה הנני תלמידו המברכו ברכת הדיוט שיזכה לסיים את אשר החל בכי טוב וזכות הרבים יהי' תלוי בד"ק מרן שליט"א, המחכה לקבל פני קדשו בשמחה, המשתחוה מרחוק מול ארמנות קדשו (11).

ר' אלתר עזריאל מאיר איגר האָט פֿאַרנומען אַ גרויס אָרט אין דער רבנישער און רבייאישער וועלט (12). מיט זיינע קינדער האָט ער געטאָן די בעסטע שידוכים, מיט די גרעסטע רבֿיים און רבֿנים פֿון פּוילן. זיין זון ר' לייבל איז געווען דעם סאָקאָלאָווער רבֿינס איידעם (13), זיין זון ר' משה, אַ פֿענאָמענאַלער גאוגישער קאָפּ, איידעם פֿון יאראסלאווער רב, וועמען דער פֿאָטער האָט געווידמעט זיין פֿלפּול ספֿר א. נ. „אבני זכרון" (14), זיין זון עקיבא יהושע, לאָדושער מורה הוראה, איז געווען איידעם פֿון אלעקסאנדער רבֿין און אַזוי מיט די אנדערע זין צדוק און שלום.

ער האָט געהאַט צוויי טעכטער יהודית און גאלדא. די ערשטע איז געווען די פֿרוי פֿון ר' דוד אלטר (זון פֿון ר' משה בצלאל, דער צווייטער זון פֿון „שפֿת אמת"), און די צווייטע האָט חתונה געהאַט צום סאָכאָטשאָווער רבֿס אַן אייניקל.

אין יאָר תרפ"ב (1922) איז דערשינען דער ערשטער טייל „שבט מיהודה", נישט אָנגעבּנדיק דעם נאָמען פֿון מחבר, דער זון־אַרויסגעבער ר' אלתר עזריאל מאיר איגר זצ"ל הי"ד, רופֿנדיק זיך אויך אנאָנים „בן המדבר", זאָגט אויף דער היליע: „דברי תורה הנאמרים בקדושה ובטהרה מפי ומלב אמת ברורה". און אין דער הקדמה דערקלערט דער מחבר, אַז ער האָט בלויז צוגעגרייט צום דרוק די תורה שמועסן פֿון די לעצטע זיבן יאָר, פֿון תרס"ו ביז תרע"ג און ער רופֿט דאָס ספֿר 'שבט מיהודה", ווי דעם פֿאָטערס פֿארלאנג אין דער צוואה (15).

דער אַרויסגעבער הייבט אָן זיין אַרייַנפֿיר מיט די ווערטער: „במה אקדם לד', אכף לאלקי מרום, עזרי אל מאיר לארץ ולדרים. זה שנה תשיעית, כחצי שנה לפֿני פּרוץ המלחמה הנוראה, מפני הרעה נאסף הצדיק. ביום כ"ב טבת, ג' וארא, בעצם היום נקרא אל השמים, שנת תרעד בצרה וחשך גדול, לפ"ק. אולם זאת עמדה לנו, חסדי ד' כי לא תמנו וקץ שם לחשך. אין לך דור שאין בו ל"ו כאברהם. במפֿתח פיו נפֿל נהורא. ותהי זאת נחמתינו לעד מה שנשאר לנו בכתובים, מה שנכתב ע"י אחרים מכל השנים ואך משנת תרס"ו עד תרע"ג מצא כי"ק. העתקתי רק הכתוב יד קדשו משבעה שנים האחרונות כפֿי הצוואה. שם הספֿר שבט מיהודה עפ"י צוואת קדשו. בשם

אביו אא״ז הקדוש זצוקללה״ה, בודאי כיון בזה על התפלה והבטחה של יעקב אבינו ע״ה לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו״.

ווי דער ספר „תורת אמת, איז דער „שבט מיהודה״ אַ וויכטיקער צו־שטייער צו דער חסידות ליטעראטור, באזונדער צו דער חסידות ליטעראטור פון קאָצק־איזשביצע־לובלין. צוליבן דוחק אין פּלאץ קען מען דאָ אַפּילו נישט זיך פֿאַרנעמען מיט לענגערע אויסצוגן. בלויז אייניקע מוסטערן וועלן מיר דאָ ברענגען און לויטן סדר ווי ער האָט עס געזאָגט ביים „שלחן לפּני ד׳״:

בראשית. תרס״ו, בסעודת ליל שבת עלה ברעיונינו. אַזאַ פּשטות און עניוותדיקייט ביים פֿאַרצייכענען זיינע תורה־טישן. ער פֿרעגט פֿאַרוואָס זאָגט מען „זכרון למעשה בראשית״ און „זכר ליציאת מצרים״ — ביי מעשה בראשית, וועלט־באַשאַף זכרון און ביי יציאת מצרים — (מצרים באַפֿרייאונג) זכר... זכרון פֿירט ער אויס, מיינט דאָס געדענקען וואָס קומט, אַן וועלכער עס איז אויסערלעכע ווירקונגס־עפֿעקטן ווי ראש השנה ווערט געפֿוּן יום זכרון (און דורך שופֿר באַווירקונג — יום תרועה); שבת שטעלט מיט זיך פֿאָר די אייגנשאַפֿטלעכע זכירה. זכר — געדענקען מיינט דורך באַווירקונג און איינפֿלוס, דורך מצוות וואס מאַכן געדענקען ווי יציאת מצרים וועלט־דערמאָנט דורך פּסח מצה, מרור. שבת שטעלט מיט זיך פֿאָר ביידע אייגנ־שאַפֿטן: די אייגנטלעכע געדענקארט און די דערמאָנונג דורך שמירת שבת, דורך נישט טאָן קיין אַרבעט, דורך זיין פֿאַרטאָן אין הייליקייטן.

נח. תרס״ח, ביי דער צווייטער סעודה — וועגן דעם זין און סימבאָל פֿון עסן פֿיש (דגים) שבת: מכל אשר בחרבה מתו (בראשית ז׳ כ״ב) — אַבער נישט — לויטן מדרש רבה — די פֿיש פֿון ים. ער ציטירט פֿון תורת אמת און פֿון רבין ר׳ בונם פשיסכער, אַז דערייבער איז פֿיש דער ערשטער מאכל ביי דער שבתדיקער סעודה, ווייל פֿיש זענען געווען די ערשטע אין דער בריאה פֿון די לעבעדיקע וועזנס. ביים מבול — זאָגט ער, — איז קלאָר געווארן וועלכע פֿון די ערשטע בריאה האָט דעם אייביקן קיום. אַלץ איז געווארן פֿאַרניכטעט, ס׳איז בלויז נאָר געבליבן אין דער תיבה די מינים און צאָל פֿון מינים, דורך וועלכע ס׳האָט זיך געדאַרפֿט שאַפֿן אַ נייע וועלט — פֿון די פֿיש איז געבליבן דער גאַנצער מין, דאָס איז דערפֿאַר, ווייל אין פֿש איז דאָ דער כוח און דער משל פֿון אהבת תורה (16). די פֿיש ליגן אין וואַסער, פֿונדעסטוועגן, אַז ס׳פֿאַלט אַ טראָפֿן פֿון הימל עפֿענען זיי די מיי־לער, ווי זיי וואָלטן קיינמאָל נישט קיין טעם וואסער געהאַט אין זייער מויל. די יידן לערנען שטענדיק תורה — אַז זיי הערן אַ ניי ווארט, עפֿענען זיי מויל

אדמו"ר ר' מנחם מענדל מויטבסק זי"ע

אדמו"ר ר' משה אריה זי"ע

און אויערן ווייל ס׳איז דאָ אין זיי דער כוח השמיעה, דער כוח פֿון שמע, די ראשי תיבות **שאו מרום עיניכם**... פֿיש ווערן אויך אָנגערופֿן אין קבלה ספֿרים עייניז פֿקיחין... פֿונקט ווי די פֿיש האָבן ליב וואַסער, אַזוי האָבן יידן דעם חשק צו תורה, וואָס ווערט געגליכן צו וואַסער, און ווי וואַסער איז די תורה חיינו ואורך ימינו. פֿיש איז אַ סגולה צום געזונט, סגולה לחיים טובים.

אַ סך תורה־שמועסן זענען פֿון אים געזאָגט געוואָרן ביי געלעגנהייטן, געלעגנהייט־תורה.

שבת פּ׳ נח תרס״ט (**בסעודה שניה**), געפֿינען מיר אַ לענגערן תורה־שמועס וועגן צערמאָניאַל בעתן פֿירן אַ קינד צום ערשטן מאָל אין חדר (17). ועשית את התבה—טייטשט ער, זאָלסט מאַכן דאָס וואָרט (תבה—וואָרט, מ׳זאָל דערנען ווי צו שאַפֿן אַ וואָרט פֿון די אותיות התורה. און פּ׳ לך תרס״ו, א תורה־שמועס וועגן מנהג צו רופֿן קינדער צו זאָגן קריאת שמע ביי דער קינפֿעטאָרן און באדייט פֿון מילה — אַ טיפֿזיניקער שמועס (18). מיט פֿיר יאָר שפּעטער לך לך תע״ר וועגן אַנדערע מנהגים ביים שלום זכר פֿייערונג (19), אויך וועגן דער שמחה פֿון חינוך התחלת חומש (20). פֿאראן אַ לענגערער שמועס געווידמעט זיין דערהאָלונג פֿון אַ שוועכער אָפּעראַציע (וירא תרס״ו), תורה וועגן „גומל בענטשן״ (שבת חיי שרה תרע״א) אין זעלבן יאר (חי חנוכה) באַדייט פֿון סיום מסכת (30) און שבת פּ׳ נח תרע״ב (אין דער שבעה אויף זיין שוועסטער, די צדיקת הדסה גרינה ע״ה) וועגן שבת און נחמה. טיפֿזיניקער קלאסישער חסידישער מאמר.

די זעקס (6) מאָל ישועות וואס יידן זאָגן אין הבדלה מוצאי שבת קודש, באַצוועקן ממשיך צו זיין ישועות אויף יידן — די גאַנצע זעקס וואָכן־טעג. אין יעדן מאמר רעדט זיך מיט אומגעהויערער לישבאפֿט וועגן יידן און געבעטן פֿאַר גוטסקייט פֿאַר דעם עם הנבחר.

וואָלט מען דאָ געקענט זייער פֿיל מאריך זיין. אָבער צו וואָס דאָס אריכות. דער דאָזיקער לובלינער חנינא בן דוסא אין דער תקופֿה פֿון פֿאַר דער ערשטער וועלט מלחמה, האָט מיט זיך פֿארגעשטעלט אַ גרויס תורה לעבן און אין זיך פֿארקערפּערט די מידות פֿון ר׳ עקיבא איגר און ר׳ מענ־דעלע קאָצקער און דאָס וואָרט געשטעלט אויף גאָר הויכער חשיבות. ער האָט זוכה געווען צו אַ הערלעכן המשך מיט „כה יהיה זרעך״, מיט גרויס רבייאישע זין וועלכע האָבן געווירקט אין זייער קרייז און משפּיע געווען מיט לובלינער התנהגות.

לובלין של מטה מיט אירע מאַסן חסידים, וואָס זענען אהין עולה רגל געגאנגען אויף די ימים נוראים אדער שבת, יום טוב — דאָס לובלין איז טויט. אַוועק אין בלוטיקן שטורעם. אין דער מוראדיקער קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט אויסגעריסן מיט די ווארצלען דאָס אזוי פּעסט פֿארפֿונדעוועטע יידיש לעבן אין פוילן.

אין דעם טרויעריקן סעפּטעמבער 1939, איז לובלין געווען פֿון די ערשׂטע שטעט אין פוילן וואו די נאַציס האָבן דורכגעפֿירט זייער בלוטיקן שפּיל מיטן פוילישן יידנטום. פֿריער אָנגעהויבן זייער פֿלינדעריין און רויבעריין און דערנאָך פֿארפֿיניקט די לובלינער יידן צום טויט.

מיט איינמאָל איז אונטערגעגראָבן געוואָרן די גרויסע לובלינער איגרדינאַסטיע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט ר׳ לייבעלע איגר, וועלכער האָט אָנגעהויבן פֿירן טיש נאָך איזשביצע, אַרויסווייזנדיק זיך אַלס זעלטענער בעל מדות אינעם פּראצעס פֿון זעלבסטלייטערונג און זעלבסטהיילונג, וואָס איז נאָכגעפֿאָלגט געוואָרן דורך זיין זון ר׳ אברהמעלע, און דורך זיינע אייניקלעך, צוויי אדמורים ר׳ שלמה און ר׳ עזריאל מאיר, וועלכע האָבן פֿארנומען פֿירנדיקע פּאָזיציעס אין דער חסידישער וועלט פֿון פוילן און פוילישער יידישקייט און גייסטיקייט.

זיי זענען אומגעקומען מיט דער פֿארצווייגטער דינאַסטיע, צוזאַמען מיט דער גרויסער איגר־משפּחה, צוזאמען מיט דעם אונטערגאנג פֿון פוילישן יידנטום — זיי האָבן די לעצטע יאָרן פֿון זייער לעבן דורכגעמאַכט די יסורימדיקייט פֿון די נאַצי־מחבלים און זיך בלויז געקענט טרייסטן אינעם פֿארחושכטן הימל, אַז דאָס זענען די שוווערע „עקבתא דמשיחא", די משיח־טריט, וואָס קענען זיך נישט רירן אָן די חבלי משיח.

אין יעדן לאָנד — לויטעט אַ מאמר — וואו יידן זענען פֿאַרטריבן געוואָרן, איז אויך די שכינה מיטגעגאַנגען מיט זיי, האָט זיך דאָרט למוד התורה אָנגעהויבן פֿונאַנדערצובליען. לובלין האָט אין דעם הינזיכט זיך אויסגעצייכנט, האָבנדיק פֿון תמיד אָן גדולי הדור אלס אירע רבנים און מורה הוראות און גלייכצייטיק בעלי הבתים לומדים און גאונים, ווי אויך באַרימטע רביים און חסידישע „גוטע יידן". די בריטע יידישע מאַסן, קען מען זאָגן, זענען דאָרט דערצויגן געוואָרן „על ברכי התורה והיהדות" און די שטאָט מיט אירע הונדערטער שולן, בתי מדרשים, שטיבלעך און קלויזן, האָט דעמאָנסטרירט איר פֿרומקייט און טראדיציע פֿון דורות.

איצט, אין דעם חרוב־געוואָרענעם פוילן; איצט, איז לובלין אראָפּ פֿון דער רשימה. נישטאָ מער יענער דור יידן, וואָס האָט געגעבן לובלין

אַזוי פֿול רום און גלאַנץ. אונטערגעגאַנגען איז דער גרויסער תורה־צענטער פֿון וועלכן מיר האָבן אַזעלכע טייערע דעראינערונגען, אַזעלכע אָנגענעמע עפּיזאָדן צו דערציילן. מער נישטאָ די לובלינער, קאָצקער, גערער, אלעק־סאנדער שטיבלעך, נישטאָ מער די „חבריא", די הייליקע סביבה אין וועל־כער כ׳האָב מיינע יונגע יאָרן פֿאַרבראַכט. מען זעט מער נישט די סאמעטענע היטלען, די שטריימלעך, די זיידענע כאַלאַטן.

אָבער לובלין של מעלה איז נישט אונטערגעגאַנגען. די פֿאַלקסטימ־לעכקייט און באַשיידנקייט פֿון לובלין מיט אַלע אירע חנען קען נישט אונ־טערגיין. אַ נייער תיקון אין אַ מאָדערנער טיף־סינטעטישער עוואָלוציע, וועט לובלין באַקומען אין ניי ארץ ישראל. האָט דאָך דער שבט מיהודה אין זיין צייט געגאָרט פֿאָרן און מקיים זיין די מצווה פֿון ישוב הארץ, וואָס האָט דאָמאָלט באַקומען דעם אויסדרוק אין די מאיר בעל הנס פּושקעס. ער האָט נישט געוואָלט ווי אַ סך אַנדערע מיט אַ זעקעלע ארץ ישראל ערד מקיים זיין די מצווה, נאָר מיט ממשותדיקע מעשים פֿאָרן ישוב. נישט אומזיסט האָט ער, ווי חסידים דערציילן, געוואָלט וויסן ווי עס האָט געווירקט ארץ ישראל לופֿט, אווירא דארץ ישראל" אויף זיין חסיד־מקורב ר׳ משה ברוך, נאָך זיין אומקערן זיך פֿון הייליקן לאַנד. מיר וואָלטן נאָך אַ סך געקענט דערציילן פֿון אָט דער לעגענדאַרישער פּערזענלעכקייט אבער צוליב מאַנגל אין פּלאַץ איז אוממעגלעך ארויסצוברענגען די גאנצע פּולקייט פֿון א גרויסן רעפֿרע־זענטאַנט פֿון חסידות און איך וויל ענדיקן מיט דער תּפֿלה פֿון זיין „המוציא לאור": „זכר גם בני, בניו ותלמידיו השותים בצמא את דבריו... ולהשפּיע עלינו שפֿע רב קודש, ברכה והצלחה בכל מעשי ידינו — אמן".

צום סוף: אַ תורה־וואָרט פֿון שבועות תרפ״ח וואָס איז פֿאַרצייכנט אין מיינע כתבים:

דער „חתם סופֿר" פֿרעגט אויף דעם פּסוק „וספֿרתם לכם ממחרת השבת, עד ממחרת השבת השביעית", צו וואָס די וועריטער ממחרת השבת השבועית. דער ערשטער ממחרת השבת איז געמיינט צומאָרגנס פֿון ערשטן טאָג יום־טוב. דאָס קאָן מען אָבער נישט זאָגן וועגן צוויי־טן ממחרת השבת? דער „חתם סופֿר" לערנט דעריבער, אַז דער לעצטער טאָג פֿון דער ספֿירה וועריט געראָפֿן שבת (אין רמב״ן, האָט ער באַמערקט געפֿינט זיך אַן ענלעכער פּירוש).

ר׳ שלמה איגר האָט אין א לענגערן שמועס זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם, פֿאַרוואָס האָבן זיי געדארפֿט זוכן אַ נייעם טייטש, וועז זיי האָבן דאָך געקענט טייטשן ווי דער תרגום אונקלוס די זיבעטע וואָך ביז אַ טאָג נאָך

פֿאַרמעסט פֿון ר׳ שלמה איגרס אַ בריוו צו זײַן איבערגעגעבענעם חסיד און

פֿאַרערער, ר׳ ישׂראל ווײַנבערג, אַ חושב אין סאַראַנסק, אַמאַזאָנ

דער זיבעטער וואָך. שבת מיינט דאָ וואָך. ער פֿארענטפֿערט זיי דערמיט, וואס לויט קבלה איז דער לעצטער טאָג פֿון ספֿירה „מלכות שבמלכות", און שבת איז אויך מלכות — ישמחו במלכותך. שמיטה וועלט אויך געדענקן שבת, וויל דורך דעם, וואָס מ׳פֿאָלגט אויס די געטלעכע באַפֿעלן, מ׳לאָזט די ערד פֿרייַ, אנערקענט מען די געטלעכע מלכות, פֿונקט ווי שבת דורך נישט ארבעטן אוּן זיך איבערגעבן צו גאָט און תורה. פֿאר קבלת התורה, וועלט ער אַן דאַרף פֿריער זיין קבלת מלכות שמים. שמע קומט פֿאר והיה אם שמוע. דער לעצטער טאָג אין ספֿירה איז דער שבת, דער טאָג פֿון מלכות שמים פֿאַר שבועות פֿאַר קבלת התורה. ער האָט דערפֿיי געהייסן זאָגן דאָס קאַפּיטל „לדוד מזמור", וואָס וועלט אויך מלכות שמים און ווי עס וועלט געטייטש אין מדרש איז דער „מי יעלה בהר ד׳ געמיינט שבועות אוּן קבלת התורה.

דאָס איז אויך געמיינט געוואָרן, האָט ער פֿארגעזעצט, אין פּסוק „ושמרתם את בריתי — כי לי כל הארץ", היטן דעם תורה־בונד איז נאָר מעגלעך דורך מלכות שמים, דאָס דאַרף זיין די הכנה, דער פֿארבאדינג.

און מיטן זעלבן געדאנק האָט ער געטייטשט דעם פּסוק וקול התור נשמע בארצנו, אַז דער קול תורה קען געהערט ווערן דורך „ארצנו", דורך דעם באַוואוסטזיין פֿון „לד׳ הארץ ומלואה", דורך מלכות שמים, וואָס אנ־ערקענט, אַז די וועלט געהערט צו גאָט איר באַשעפֿער, ווי רש״י דריקט זיך אויס — „כי לי כל הארץ", שתדעו שהארץ שלי, מ׳דאַרף וויסן אַז די ערד איז זיינע.

און ביים שלוס איז כדאי צו פֿארצייכענען דריי כאראקטעריסטישע עפּי־זאָדן: צוויי אַליין בייגעווואוינטע און איינעם געהערט פֿון ר׳ חיים שמואל שלמהס (טענעבלאט), איינעם פֿון די אַנגעזעענסטע קראשניקער חסידים, וועלכער איז נפֿטר געוואָרן אין לובלין, ממש אין אַ פּויזע צווישן „טיש" און „טיש" אוּן פֿון ר׳ הערש־ליב (ריבאַק) כאַדאַלער, אַן אינטערעסאַנטער לובּ־לינער חסיד.

עפּיזאָד נומער איינס: אַ קראשניקער ייד איז צוגעקומען צום רבין, בעת ער איז געווען זומער תרפ״ח אויף באַזוך אין קראָשניק אוּן אים דער־לאַנגט אַ קוויטל מיט אַ פּינף דאָלאַרדיקן פּדיון, וואָס זיין אמעריקאנער זון האָט אים געשיקט... דער רבי האָט מאַמענטאַל באַמערקט, מילא דאָס „קוויטל"... פֿאַרפֿאַלן! אַבער „פּדיון"? צו וואָס? ער איז דאמאָלט געהאַט גע־קומען דערליידיקן עטלעכע מצווה־ענינים, און געזומען געלט (און אַפֿילו

זיך געדונגען) בלויז פֿון די פֿארמעגלעכע חסידים און ער אַליין האָט בייַ־ געטראגן ווי די גרעסטע גבירים. דעם רבינס חיונה איז געווען פֿון אַ גרויס שניט־געשעפֿט וואס די קינדער האָבן אָנגעפֿירט.

עפּיזאָד נומער צוויי: מיר זענען געפֿאָרן קיין לובלין, זיך דורכרעדן מיטן רבין צו וועלכער ישיבה ער רעקאָמענדירט פֿאָרן, איידער די ישיבת חכמי לובלין וועלט דערעפֿנט. מיר האָבן מיט גרויס שרעק און האַרץ־קלאָפּעניש אָנגעקלאָפּט אין טיר פֿון חדר מיוחד. איז די רביצין אַרויסגעקומען און איידל דערקלערט, אַז דער רבי האָט זיך נאָר וואָס צוגעלעגט און מיר זאָלן קומען מיט אַ שעה שפּעטער.אָבער איידער מיר האָבן באַוויזן אַוועקצוגיין — דער רבי איז שוין בייַ דער טיר, פֿון גרויס איבערראַשונג, האָבן מיר, אויפֿן מאָמענט, קיין וואָרט נישט געקענט אַרויסזאָגן.

עפּיזאָד נומער דריי: אַ לובלינער גביר האָט געהאָט אַ פּראָצעס און ס׳האָט אים געדראָט אַ צאָל יאָרן טורמע. דער רבי האָט אים געשיקט צום באַרימטן לובלינער אדוואָקט לעווינסאָן. דער לעצטער האָט אָבער באַ־ וויזן, אַז לויטן פּוילישן געזעץ, האָט דער ייד פֿאַרלוירן און ס׳וועלן דאָ גאָר־ נישט נישט העלפֿן דעם רבינס ברכות און גוטע וואונטשן...

דער חסיד איז צוריקגעקומען פֿונעם אדוואָקאַט „בדמעות שליש" און איבערגעגעבן די רייד פֿון דעם גרויסן אדוואָקאט. „אויב אזוי? האָט דער רבי פֿעסט באַטאָנט, וועל איך מיט אים לערנען אַ קאַפּיטל אין פּוילישן קאָדעקס. אדוואָקאַט לעווינסאָן איז אַרויפֿגעקומען צום רבין מיט די פּוילישע געזעץ־ביכער, דער לעצטער האָט מיט אים געלערנט אַ פּרק יורי און דער ייד איז אינגאנצן באַפֿרייט געוואָרן. אַזעלכע און נאָך הונדערטער מעשיות קורסירן צווישן לובלינער חסידים וועגן חכמת און צדקת שלמה...

/ o /

הערות:

(1) זע: נ. בוימאייל, הרב ר׳ יהודה (יודל) ראזענבערג ז״ל יובילי בוך, ת״ת עץ ז״ו 118 — 114.

(2) קיל׳א איז נעווען פֿארהיראָט צום שפּעטער באַרימטן מאַדזשיצער רבי, ר׳ שאול ידידיה אלעזר טויב זצ״ל (געבוירן נעווארן הושענא רבה, תרמ״ז — 1876; נפטר נע־ווארן איז תל־אביב, שבת, ט״ז כסלו תש״ח — 1948) און נעהאָט מיט אים צוויי קינ־ דער: אייז זון — ר׳ שמואל אליהו און איין טאכטער — נאלדא.

צולייב פארשידענע סיבות זיך נענט און חתונה נעהאט בזיווג שני מיט ר' ירמיה פאלייש (רב און רבי אין אפאלע, שפעטער איז ווארשע), זון פון אמשינאווער רב און רבי ר' יעקב דוד און אייניקל פון באַרימטן ווארקער רבי ווענמע התנהגות איז נעווען לויטן לובלינער־ווארקער דרך. ר' ירמיה איז נעווען באַרימט אלם קדוש און די גדולי האדמורים אין פוילן (אויך דער נערער רבי) פלענן שיקן צו אים זייערע חסידים נע־האלפן ווערן. דער איידעם איז נעווען פונקט ווי דער שווער ר' אברהמעלע — און איך האב נעהאט די זכיה צו זיין ביי זיינע „טישן" אין ווארשע און באקענען זיך מיט אט דעם ליכט, ווען האט איז דער שטיל נעלויכטן אין דער רעשיקער ווארשע.

דער נורל האט נעווילט, אז פון דער בת יחידה זאל בלייבן א „זכר" פון לוב־לין — ר' שמואל אליהו, דער ממלא מקום פון זיין גרויסן פאטער פארצוזעצן דעם דרך החסידות און אנצוהאלטן די גרויסע „שלשלת" קוזמיר־מארושיץ, האט דאך אין זיך פון מוטערס צד דעם לובלינער גייסט, אזוי ווייך נאך א ברודער ר' ליב קאליש. חתונה נעהאט מיט ר' יהושעלעם טאכטער, און די טאכטער נאלדא פינקלער מיט איר נעראטעוועט טעכטער „קילא" אויפן נאמען פון דער באבען וועלכע איז נפטר נעווארן אין יאר תר"ץ — 1930.

(3) נ. שמן: „לובלין האט פארלוירן די קרוין, א הייסע טרער אויפן פרישן קבר פון אדמו"ר הרב הנאון וצדיק ר' שלמה אינר זצ"ל". „דער יידישער שורנאל", טאראנטע, פרייטיק, יאנואר 10 — 11, 1941, ז"ו 4 — 5.

(4) אבא רייכמאן, ניו יארקער „מארגן זשורנאל", מאנטיק, 1־טן יאנ. 1941.

(5) ווי א. זיטמאן גיט איבער, איז ביי זיין בעט אויך נעשטאנען זיין יונגערער ברודער, דער רבי ר' עזריאל מאיר, וועלכער איז ווי ער צעבראכן נעווארן פיזיש פון די שווערע ליידן און מאטערנישן אבער אויך זוכה נעווען צו קבר ישראל.

צוויש די לעצטע צוויי בריידער אדמור"ם איז אננענאנגען א שטיקל סכסוך וועגן ירושה ענינים און א ביסל תרעומות וואס שייך די הנהגה פון לובלינער. „הויף". די לעצטע יארן זענען זיי נעווען צוזאמען אין בריידערלעכער נעטריישאפט און אין גייסטי־קער פאראייניקונג — ובפטירתם... לא נפרדו"!

(6) נ. שמן, דאס נעזאנג פון חסידות, דער וועג, מעקסיקע, ערב שבת, נאוו. 23, 1946.

(7) נעווען א נאענטער חבר, ארויסגעווייזן צו מיר אינטימיטעט און איבערנעבע־קייט.אין א פאסט קארטל פון אים (דאטירט ו' עש"ק אחרי פ"ט), עצהט ער מיך צו פארן קיין אסטראווצע לערנען אין דער דארטיקער ישיבה בית מאיר. ער איז אומגעקומען אין ראדאם, הי"ד.

(8) ער פארענדיקט זיין בריוו מיט די ווערטער:

„והנני בזה דור"ש כ' אדמו"ר שליט"א ומברכו בכל מילי דמיטב, המשתחוה מול הדרת קדשו ידיד בן ידיד.

(9) פון די אננעזעענטע לובלינער חסידים, וון איינער פון די גדולי הרבנים אין פוילן. זע, אבני זכרון, מזכרת חיים, ז. 92.

(10) פארגל. „דברים אחדים", מאת ר' אליהו קלאצקין אות ט"ז, „שו"ת מם"ש שבט תרפ"ט להה"צ המפורסם בנש"ק ר' ע"מ שליט"א".

(11) דער זלאטשאווער רב ר' ישראל לאנדא שרייבט צוו"א:

...מעתה אקדם כבוד קדושתו בברכת הדיוט, השי"ת יהי' עמדו ברצוהו לזכות את הרבים ויצליחהו בכל מעשיו, אורך ימים ישביעהו ויוסיפו לו שנות חיים על ממלכתו, רבים שתו ורבים ישתו בחצרות קדשתו, מעיני חכמתו כעתירת אדם מועט המשתחוה מרחוק מול הדרת תורתו וקדושתו".

(12) זע, נ. שמן, ביאגראפיע פון א ווארשעווער רב, ז"ו 48 — 49, נאכבאם.

(13) בלוין איינער, אן אור מוצל מאש האט זיך נעראטעוועט. זיין זון ר' מענדל איבר, וועלכער נעפינט זיך אין ניו־יארק.

(14) אין שער בלאט:

ספר אבני זכרון על סוגיות הש"ס וש"ע כמבואר בשער השני

שנת זה ספר אבני זכרון לפ"ק
לובלין 1938.
אויפן צווייטן שער־בלאט:
ספר אבני זכרון לזכרון נשמת בני המנוח ר' יצחק יעקב משה ז"ל (אבני זכרון כמספר שמו משה עה"כ) שהי' נקרא בפי כל, חידושים על איזה מקומות במס' בבא מציעא (מה שנתחדש אצלי דרך למודי משנת פטירתו בלי עיון מיוחד).
ובסופו קונטרס
מזכרת חיים
(מספר שלשה שמות של בני ז"ל)
גם הספר שנאמר עליו בעת גניזתו בשנת תרצ"א בעיר יאראסלאוו
דברי אביו המחבר:
אלתר עזריאל מאיר איגר מלובלין שנת את זכרתו יגן לעולם".

ווי עם ווייזט אוים, פון דעם ציטירן פון אנדערע כתבי יד, האט רע"מ זצ"ל נעהאט נאר כתבים אין פלפול און הלכה. א צאל דינים און שו"ת זענען וועגן דעם דין „רבית"; ווי א מומחה, איז ער דארט מבאר געווסע קאמפלעצירטע תלמודישע ענינים און אויך שטעלן אין רמב"ם הלכות רבית.

אין „אבני זכרון", האט ער אויך פארעפנטלעכט א צאל בריוו פון גדולי תורה וועגן דינים פון רבית — א בריוו פון לאסקער רב, אייניקל פון רב יעקב ליסער „חוות דעת" — דערמאנט ווערט פון ר' אברהמעלע: „ברית אהבת אבות מסורה לבנים, וזקנינו הגאונים הי' אוהבים אשר לא שכיח כזאת. א בריוו פון טאַרנאפאלער רב, א בריוו פון ר' חיים עוזר גראדזענסקי, בריוו פון בלאשקער רב ר' אברהם נתן עלבערג און פון אנדערע. ביים סוף קומט „מזכרת חיים". אין אריינפיר זאגט ער: „הנני מציב לו יד ושם טוב לאיזה גרגיר דברי תורה ממנו, דבריו היקרים יהי' זכרונו מה שמצאתי אצלי בתוך המכתבים שלו שהשגתי ממנו, בהיותו בסוף ימיו בעיר יארסלאוו — וכיון שזכרו ברכו יהי' שמו מבורך, בעולם שכולו ארוך".

דער רבי האט שטארק ליב געהאט זיין זון וואס איז נפטר געווארן אין יאר תרצ"א, אין עלטער פון 38 יאר. ער שרייבט (דאַרט ז. 102), צוו"א: „לזכר עולם יהי' צדיק בני מחמיד עיני ר' יצחק יעקב משה ז"ל שנפטר בשם טוב בעיר יאראסלאוו ביום א' פ' חקת התורה ופ' בלק, ו' לחדש תמוז ונגנז שם למחרתו, ביום ב' ז' תמוז. התחלתי ללמוד מס' בבא מציעא, ביחוד לטובת נשמתו הטהורה בבא מציעא עם האותיות והכ' מספר טהורה. שנים כמספר נשמה".

פונעם הספר, פונעם ארטיקל רב ר' דוד דולער, פעטער פונעם יונג פארשטארבענעם גאון, דערוויסט מען זיך די גרויסקייט און אייגלקייט פון ר' עזריאל מאירס זון, וועלכער האט ממש אלעמען באצויבערט פאר די פופצן יאר וואס ער האט געלעבט אין יאראסלאוו, סיי מיט זיין פערזענלעכקייט און אויסגעהאלטנקייט, סיי מיט זיין לומדישער חריפות און בקיאות.

(15) ספר שבט מיהודה, דברי תורה הנאמרים בקדושה וטהרה מפי ומלב אמת ברורה, לפני קהל חסידים עדת ישורין הצמאים לדבר ה' זו תורה ומצפים לאורה. יצאו כעת לאור עולם בעזה"י ע"י בן המחבר, לובלין, שנת לא יסוד שבט מיהודה, 1922

(16) זע, מדרש רבה, ויחי, פ' צ"ז.

(17) עס איז דאמאלט געווען די ואר וועז זיין אייניקל יהודה ליב, זון פון ר' ישראל נח איז געפירט געווארן אין חדר.

(18) די ווארטע־נאכט פארן ברית מילה פון זעלבן אייניקל.

(19) צו דער סעודת שלום פון אור־אייניקל שלמה דוד, זון פון אייניקל יהודה ליב (ליבל ר' עזריאל מאירס) — פון סאקאלאוו.

(20) סיום מסכת סוטה בתורת חבר למוד ש"ס בכנסיית אנ"ש בעיר חארלא יצ"ו — מיין נעבורט שטעטל.

(21) זיין אייניקל מנחם שמחה בונם, זון פון ר' ישראל נח. מקץ תרס"ט, ביי דער שבתדיקער טאג סעודה צו דער נעלעגנהייט פון התחלת חומש פון זיין אייניקל יהודה ליב זון פון ר' יהושע.

זוכצעטל:

א

אבא טשעכאַנאָווער — 428, 429.
אבוהאב, יצחק — 271.
אבולעפֿיה, מאיר בן טודרוס הלוי — 351.
אביש פֿראַנקפֿורטער — 201.
אבן עזרא, אברהם — 117, 292, 307, 308, 312, 407.
אבנר סטאַשעווער — 420.
אַבראַמאָוויטש, ר. — 41.
אברבאַנאל, יצחק — 241, 271, 483.
אברהם אבינו — 478, 481, **483, 494.**
אברהם אַבּיש — 198.
אברהם אַבּלי /מגן אברהם/ — 120, 198, 424.
אברהם אליעזר — 145.
אברהם אָסטראָער — 330.
אברהם /פֿון באַלאניע/ — 244.
אברהם, באָהעם — 334.
אברהם בן ליפמאַן — 372.
אברהם בן שלמה חיים — 378.
אברהם בן שמואל יהודה — 55, 62.
אברהם בן שבתי־שעפֿטל — 113.
אברהם יהושע העשל /אַפֿטער רבי/ — 86, 132, 142, 162, 172.
אברהם ר' ליזרס — 74.
אברהם ליסער — 67.
אברהם משה מאַרקאשאווער — 443, 469, 470.
אברהם נח — 506.
אברהם פּינטשעווער — 420.
אברהם רפֿאל — 244.
אדם הראשון — 260
אהרן בן משולם — 350.
אהרן ברכיה — 135.
אהרן כמעלניקער — 415.
אהרן מנחם מנדל /גוטערמאַן, ראדזימינער רבי/ — 488.
אוירבאַך, דוד — 55, 62.
אוירבאַך, שמואל — 55, 62.
אוירבאַך, שמעון־וואָלף — 338, 340.
אונגער, מנשה — 106, 177, 407, 426.
אופנהיים, אליעזר — 343.
אורי, סטרעליסקער רבי—163.
אזולאי, חיים יוסף דוד /חיד"א/ — 70, 124, 135, 198, 222, 311, 313, 343, 349, 373, 398, 397, 474.
אחד העם /אשר גינצבורג/ — 25, 94, 192.
איגר, אברהם — 419, 425.
איגר, אברהם /לובלינער רבי/ — 18, 98, 352, 433, 443, 445, 448, 464, 465, 469, 487, 519.
איגר, אלתר עזריאל מאיר — 475, 499, 507, 509, 513. 518..
איגר, בונם — 420.
איגר, בנימין־וואלף —420.
איגר, דוד — 499.

איגר, דוד יהודה ליב — 508.
איגר, וואלף — 419, 420.
איגר, יהודה־ליב — 518.
איגר, יהושע — 499.
איגר, יוסילי — 443.
איגר, יצחק־ליב — 420.
איגר, יצחק־יעקב־משה — 518.
איגר, ישראל — 443.
איגר, ישראל־מאיר — 506.
איגר, ישראל — 443.
איגר, ישראל־נח — 499.
איגר, ליב (פֿעטער פֿון רעק״א) — 418.
איגר, ליב (בעל התורת אמת) — 17, 18, 86, 96, 147, 418, 425, 401, 454, 457, 463, 465, 469, 491, 493, 495, 497, 505, 513.
איגר, לייבל (ר׳ שלמהס)—506.
איגר, לייבל (ר׳ עזריאל מאירס) — 509.
איגר, מנחם מענדל — 485, 517.
איגר, מנחם־שמחה־בונם — 519.
איגר, משה — 420, 509.
איגר, עקיבא (זיידע פֿון רעק״א) — 418.
איגר, עקיבא — 402, 403, 410, 412. 414, 415, 418, 425, 428, 433, 435, 438, 447, 448, 453, 489, 491, 501, 505, 512.
איגר, עקיבא (זון פֿון ר׳ שלמה) — 506.
איגר ,עקיבא יהושע — 509.
איגר, צדוק — 509.
איגר, שלום — 506.
איגר, שלום (זון פֿון ר׳ ע״מ — 509.
איגר, שלמה — 18, 403, 406, 411, 412, 414, 416, 419, 422, 425, 428, 447, 489, 491, 513.
איגר, שלמה (לובלינער רבי) — 439, 489, 499, 508, 514. **516, 517.**
איגר, שלמה־דוד — 519.
איגר, שלמה־מאיר — 443.
איגר, שמואל — 420.
איגר, שמחה — 506.
אידל — 317.
אידלס — זען מהרש״א.
איטע (מוטער פֿון ר׳ צדוק) — 459.
אייבעשיץ, יונתן — 67, 68, 84, 129, 132, 135, 136, 153, 251, 217, 274ב, 420, 432.
אייבשיץ, שלמה — 432.
איידלש, ישראל — 366.
אייזנבערג, בונם — 465.
אייזנבערג, משהל — 365, 201.
אייזנשטאדט, טוביה — 219, 237, 242, 250, 266, 291, 373.
אייזנשטיין, יהודה־דוד — 237, 291.
אייכנבוים, שמואל — 189, 219.
אייכנטאל, חיים־יונה — 452.
איינשטיין, אלבערט — 192.
אילון, שלמה — 129.
איסרלין, ישראל — 235, 237, 257, 283, 328.
איתמר קאנסקיוואליער — 178.
אלבו, יוסף — 180, 271, 275, 375.
אלגאזי, יעקב־ישראל — 135, 284.

אלטער, אברהם מרדכי — (גע־
רער רבי) — 147, 284,
437.
אלטער, דוד — 475, 509.
אלטער, וויקטאָר — 227.
אלטער, יצחק־מאיר (בעל
הרי״ם; ערשטער געראר
רבי) — 174, 291, 405,
409, 418, 424, 427, 428,
431, 433, 472.
אלטער, מנחם — 508.
אלטער, משה־בצלאל — 475,
509.
אליהו, בחור — 49.
אליהו, בעל־שם — 330.
אליהו הנביא — 489.
אליהו מווילנא (הגר״א) — 132,
136, 138, 249, 251, 272, 274,
275, 277, 328, 331, 346,
398, 409, 410, 476.
אליהו לובלינער — 37, 290.
אלימלך ליזשענסקער — 142,
143, 145, 146, 161, 168.
אלימלך בן חיים — 210.
אליעזר (פאָטער פון בעש״ט) —
139.
אליעזר אפטער — 72.
אליעזר הכהן — 194.
אליעזר זאב בן צבי — 175.
אליעזר מביהם — 253.
אליעזר כמעלניקער — 159.
אלכסנדר הכהן — 277, 366.
אלעזר בן ערך — 407, 465.
אלעזר בן שמעון — 407.
אליעזר סאָכאָטשאָווער — 407.
אלעמי, שלמה — 238.
אלעקסאנדער מוקדון — 156.
אלעקסאנדער קעניג, דער
צווייטער — 44, 48, 88, 180.
אלפאנזא קעניג — 271.
אלקביץ, שלמה — 116.
אמסל מאיר — 81, 241.
אנשיל מברין — 237.
אסכנדרי, יעקב — 182.
אסף, שמחה — 199, 251, 258,
266, 304, 357.
אפרים מקשאה — 34.
אפרים, כהן (שער אפרים) —
73, 83.
אפנהיים, בער — 411.
אפנשלאג, יעקב — 221.
אראק, מאיר — 104, 507,
508.
ארי׳ ליב (שאגת ארי׳) — 176.
אריסטאטל (אריסטו) — 112,
346, 349, 479, 486.
ארנשטיין, יעקב — 80, 461.
ארנשטיין, מ. — 212.
ארנשטיין, מרדכי־זאב — 80.
רב אשי — 306, 349, 392.
אשכנזי פאמיליע — 82.
אשכנזי אברהם — 54.
אשכנזי, אברהם־ארי׳ — 83.
אשכנזי, אברהם־שמואל — 54.
אשכנזי, אליעזר — 66, 123,
284.
אשכנזי, בעריש — 82, 421,
450, 451.
אשכנזי, גרשם — 81.
אשכנזי חיים — 66.
אשכנזי, יהושע־העשל — 66,
87, 88, 363, 430, 431, 464.
אשכנזי, יוסף — 382, 384, 386.
אשכנזי יעקב — 61, 66.
אשכנזי, מרדכי — 132.
אשכנזי, משה־אפרים — 83,
132.
אשכנזי, משולם־זלמן — 80,
106.

אשכנזי, משולם־זלמן (לובלין)— 79, 80, 87, 86, 437, 464.
אשכנזי, נתן — 135.
אשכנזי, צבי (חכם צבי) — 79, 80, 83, 129, 274, 419, 432, 436, 459.
אשכנזי, שלמה — 47.
אשכנזי, שמואל — 132.
רבנו אשר (הרא"ש) — 407.
אשר בעל מקובל (זיידע פֿון מהר"ם) — 125, 254, 390, 397.
אשר לעמיל — 365.

ב

באַבּער, שלמה — 343, 373, 375.
באַדער, גרשם — 200, 212.
באַטאַשאַנסקי, יעקב — 31, 49.
באַכנער, שמשון בן יצחק — 394.
באַלאַבאַן, מ. — 21, 31, 33, 34, 39, 40, 42, 49, 50, 62, 63, 69, 156, 198, 201, 203, 212, 266 341, 343, 352, 357, 373, 387.
באַלעסלאַוו, קעניג, דער „הייליקער" — 26, 47, 48.
באנא, קעניגין — 246.
באַנהארד, זלמן — 319, 321.
באַסאן, ישעיה — 132, 134, 136.
באַרנשטיין, אברהם — 170.
בוימגאַרטן, נחום (נחום מן השמים) — 439, 489, 490, 502.
באשקא, בנימין —147.
בובער, מ. — 156, 458.
רבנו בחיי, — 292, 307, 333.
ביאַליק, ח. נ. — 104.
בינוש (בריסקער רב) — 393.
ביערוט, באַלעסלאוו — 225.
ביק, אברהם — 136, 423.
בירב, יעקב — זע מהר"י בירב.
בירנבוים, שמואל — 420, 432, 433.
בכרך, משפחה — 81.
בכרך, חיים מאיר — 71, 81, 270, 271.
בכרך, משה־שמעון — 81, 270.
בלאַך, חיים — 313, 380.
בלאַך, מתתיהו — 127.
בלאמיש, דוד — 330.
בלאמלין, אהרן — 257.
בן יעקב — 82, 198, 277, 363, 373, 381, 382.
בנימין וואלף — 73.
בנעט, יעקב־עבריל — 178.
בנעט, מרדכי — 174, 178.
בעלער, יעקב — 407.
בענדיט, ברוך — 244.
בער חסיד — 405.
בערגער, ישראל — 156, 157, 201.
בעריש קאַצקער — 443.
בעריש קוטנער — 84.
בערנאַרד, דר. חיים־דוד — 159.
בערשאַדסקי, י. — 205, 342.
בעש"ט, ישראל — 17, 139, 142, 155 156, 175, 176, 397, 401, 411, 423, 455, 462, 475, 494.
בר־און — 166.
בראַמבּערג, אברהם־יצחק — 177, 463, 474, 475.

ברודא, אברהם — 80, 88.
ברודא, עזריאל־מאיר — זע גראטשטיין, עזריאל מאיר.
ברוידא, בנימין — 80, 88.
ברוך דוד הכהן — 485.
ברוך בן יוסף — 245.
ברוך שקלאָווער — 272.
ברונא, ישראל (זע, מהר"י ברונא).
בריטמאַן, דוד־יעקב — 107.
ברילל, נחום — 381.
בריסטין־בערנשטיין — 219.
ברכיה ברך — 82.
ברלין (בר־אילן) מאיר — 107, 394.
בת־שבע — 394.
בתיה (מוטער פון ר' אברהם איגר) — 415, 470.

ג

גאַלדע — 42, 48, 249, 262.
גאלדא (איגר) — 509.
גאלילעא — 181, 182.
גאנדז, דוד — 138, 251, 266, 284, 288, 291, 334.
גארדאן, י. ל. — 199.
גארדאן, יקותיאל — 133.
גבריאל המלאך — 358.
גדליה (פאָטער פון מהר"ם) — 365.
גדליה (מהר"מס זון) — 731 373, 376, 378.
גוטמאַכער, אליהו — 422.
גוטמאַן, מ. י. — 475.
גוטענבערג — 40.
גוסטאוו, קעניג קארל — 55.
גורלאנד, ח. — 63.
גידעמאַן, מאוריץ — 19.
גיטל (מוטער פון רעק"א) — 418.
גייגער, אברהם — 189.
גינז, יעקב־משה — 418.
גינזבורג, יוסף — 260.
גינזבורג, שאול — 199.
גינזבורג, שמעון — 136, 137.
גינענדל — 80, 106.
גינצבורג, לוי — 304, 324.
גיקטיליא, יוסף — 122, 272.
גלאַטשטיין, יעקב — 20, 487, 490.
גלאַנץ, כהנים־משפחה — 18.
גלאַנץ, מרדכי — 498.
גליק, הירש — 223.
גמליאל הזקן — 282.
געץ, יוסף — 77.
גראדזענסקי, חיים־עוזר — 518.
גראטשטיין, עזריאל־מאיר — 402, 406, 415, 416, 420, 470, 492.
גראטשטיין, פישל — 415.
גראטשטיין, ראזע — 415.
גראסיט, אשר — 378 379.
גרויבאַרט, דוד — 312.
גרויבאַרט, יהודה־ליב — 106, 107, 155, 236, 237, 335, 351, 391.
גרויבאַרט פאַמיליע — 81.
גרויספערשטאַנד, פינחס־אליעזר — 96.
גרינוואַלד, יקותיאל — 241.
גרעץ, ה. — 137, 189, 241, 290, 291, 311, 334, 336, 373.
רבנו גרשם — 301.
גרשון קיטעווער — 136, 155.
גרשון ניישטאַטער — 317.
גרשון שקלאָווער — 196.

ד

דאינה, עזריאל בן שלמה — 245.
דאלקאראט, מתתיהו — 121, 122, 125, 334, 349.
דאמבראָווסקי, ארכיבישאָף — 134.
דאַנילעוויטש, בירגערמייסטער — 57.
דבורה (פֿרוי פֿון שאול וואל) — 210.
דוב בער בן אברהם (מעזריטשער מגיד) — 141, 146, 168.
דובנער מגיד (ר׳ יעקב) — 298.
דוב זאַמאָשצער — 170, 189.
דובנאָוו, ש. — 63, 69, 156, 216, 373, 383, 457.
דוד הדרשן — 40.
דוד הלוי (ט״ז) — 66, 75, 77, 81, 288, 370.
דוד המלך — 282, 341, 478, 483.
דוד לעלעווער — 162, 165.
דולער, דוד — 518.
דוד זשעלעכאָווער — 471.
דונש לברט — 299.
דוראן, שמעון בן צמח — 271.
דינה (פֿרוי פֿון ר׳ העשל) — 79.
דינסטאג, ישראל־יעקב — 276, 277.
דיסקין, ירוחם — 98.
דניאל — 283.
דעלמעדיגא, אליהו בן אליעזר — 181, 312.
דעלמעדיגא, יוסף־שלמה רופֿא (יש״ר) — 44, 49, 122, 181, 183, 198, 242, 312.
דעמביצער, חיים־נתן — 81, 290.

ה

רב האי — 318.
האבערקאסטן (ירושלמי) קלוני־מוס־קלמן — 283 284, 286.
האַלבערשטאַט — 219.
האַלבערשטאַם, ז. — 189.
האַלבערשטאַם, חיים (ר׳ חיים צאנזער) — 171, 177.
האַלבערשטאַם, שלמה־זלמן־חיים (שזח״ה) — 248.
האלשטאק, מאיר־יחיאל — 89, 90.
האנאוער, נתן־נטע — 42, 54, 62, 118, 124, 218, 255, 360, 361, 372, 396, 397.
האָפֿשטיין ישראל, זע, ישראל בן שבתי
הארדעצקי, שמואל־אבא — 82 113, 124, 125, 155, 156, 237, 276, 291, 295, 303, 304, 335, 342, 350, 448.
הויכגעלערנטער יוסף — 147.
הורוויץ משפּחה — 147.
הורוויץ, אברהם — 122, 172, 210, 267.
הורוויץ, אליעזר — 175.
הורוויץ, דוד — 178.
הורוויץ, יוסף — 177.
הורוויץ, יעקב־יצחק (לובלינער חוזה) — 17, 18, 86, 143, 147, 149, 165, 168, 170, **172, 175, 177, 196, 201,** 204, 402, 414, 440, 443, 445, 447, 449, 481, 492, 493.

הורוויץ, ישעיה (של"ה) — 62, 66, 84, 117, 210, 253, 267, 269, 286, 324, 332, 333, 374, 392, 397, 406, 459.
הורוויץ, ישראל — 172, 178.
הורוויץ, עזריאל — 18, 143, 144, 147, 155, 170, 171, 201.
הורוויץ, מנדל (ברודער פון חוזה) — 177.
הורוויץ, פינחס — 168, 411, 456.
הורוויץ, שמואל־שמעלקא — 146, 168, 456, 458.
הורוויץ, שעפטל — 66, 114, 115, 121 167, 170, 406.
היילפרין יחיאל — 328, 339, 341, 473.
היילפרין, אברהם — 46, 67, 68, 69.
היילפרין, חיים — 69.
היילפרין, יעקב־חיים — 67, 68.
היילפרין, ישראל — 136, 362, 373, 398.
היילפרין, כתריאל — 338.
היילפרין, משה — 262.
היילפרין, משה־פינחס — 68.
הימלפַארב, אברהם — 498.
הימלפַארב, אפרים פישל — 498.
הירמיז, בצלאל — 337.
הירש, שמשון־רפאל — 327.
הירשנהאַרן — 218.
הלל הנשיא — 282.
הלל בן יוסף — 318.
העלער, בונם — 226.
העלער, זאב־דוב — 382.
העלער, יום־טוב־ליפמאַן — 38, 66, 120, 180, 338, 343.
הענדל, יצחק — 94.
הערצאַג, יצחק — 94.
הערש גראבאוויצער — 418.
הערשל זשעליכאָווער — 443.
הערשעלי טאַמאַשאָווער — 159.
הערשנהאַרן יעקב בן שלמה — 443.
הערשנהאַרן, נחמה — 447.
הערש־ליב (ריבאַק) — 517.
העשל, רבי ר' — 26, 38, 66, 72, 75, 78, 81, 127, 255, 274, 277, 322, 370, 415.
הרכבי, א. א — 248, 273.

ו

וואהל, י. י. — 220.
וואל, שאול — 46, 204, 206, 298, 210, 213, 247, 324.
וואלגעלערענטער — 178.
וואלגעלערענטער, איתמר — 178.
וואלגעלערענטער י. י. — 452.
וואלדן, אהרן — 105, 106, 156.
וואלדן, משה־מנחם — 156, 175, 177.
וואלט, אברהם (א. ליעסין) — 62.
וואלמאן, י. ל. — 387.
וואלערשטיין, אברהם — 504.
וואלערשטיין, אלתר — 503.
וואלף הלוי — 129.
וואלפיש, יצחק בן אברהם — 393.
וואלפסאן, דוד — 192.

ווידריך, וואלענטי — 74.
וויזנבערג, שמעון — 105.
וויטאל, חיים — 114, 116, 117.
וויטאל, שמואל — 114.
וויידנפֿעלד, פּינחס —436.
וווייטער, א. —213.
וווייכטל, בּנימין —382.
וויל, יעקב (מהרי"ו) — 252, 257.
וויין, ר. — 106.
וווינריב, יוסף — 105.
וווייס, אייזיק־הירש — 189, 248, 257, 276, 311.
וווילהעלם, דער דריטער קייזער — 419.
ווינער, מ. — 49.
ווינער, שמואל — 248.
ווירמיז, העלמאַן — 337.
ווישניצער, ר. — 354, 357, 365.
וולאַדעק, ב. — 216.
וולאַדיסלאַוו, דער גרויסער (דריטער) — 25, 44.
וורדיגר, יעקב — 105, 429, 439.
וורפֿל (רפֿאל), יצחק — 156, 167, 426, 458, 474.

ז

זאמאיסקי, וואלף — 68.
זאמערשטיין עמיל — 225.
זאנענפֿעלד, יוסף־חיים — 98.
זאק, אברהם — 186.
זאק, מאיר — 66, 67.
זיגמונט, דער ערשטער קעניג — 42, 47, 48, 254, 259.
זיגמונט, דער צווייטער — 35, 36, 40, 47.
זיגמונט, אויגוסט קעניג — 29, 36, 40, 28, 29, 47.
זיגמונט, וואזא (דער דריטער)— 28, 29, 34, 44, 46, 206.
זיטמאַן, אברהם — 446, 452, 517.
זיטמאַן, הדסה־גרינע (הדסל) — 443, 446, 492, 512.
זיטמאַן, יהושע — 446.
זיטמאַן, ישראל — 443, 446, 447.
זיטמאַן עקיבא — 446.
ר' זייטוויל — 374.
זילבער פֿאַמיליע — 219.
זילבער, הערשל — 503.
זילבער, סנדר — 464.
זילבערמינץ, יהודה — 498.
זילבערצווייג, ז. — 442.
זילבעררייך, נח — 219.
זילבערשטיין, יעקב — 508.
זיסל (טאַכטער פֿון ר' שלמה איגר) — 506.
זישע אנטיפאלער — 145.
זישע פּלאַצקער — 407.
זכות, משה — 133, 136.
זכריה מענדל —
זעמבאַ, מנחם — 107.
זעמל, שמחה — 277.
זרח בן נתן הטרוקי — 183.
זשעטינסקי — 34.
זשעלינסקי — 39.
זשעשקאַווסקי — 40.

ח

חאנעס, שמעון־משה — 82, 198, 237, 250, 291, 303, 312, 332, 342, 373, 387.
חגיז, משה — 129, 130, 133, 134.

חזקיה בן אלכסנדר — 318.
חיון, נחמיה — 129, 130.
חיות, גרשון — 438.
חיות, מנחם־מאניש — 210.
חיים בן בצלאל — 226, 267, 268, 297, 331, 337.
חיים בן יצחק — 45.
חיים וואלאזשינער — 409, 420, 426.
חיים מיכל — 342.
חיים שמואל שלמהס (טענענ־בלאַט) — 517.
חנה (דרוקער אין לובלין) — 45.
חנה דבורה — 463, 464, 466.
חנינה בן דוסא — 512.
חנוך־הניך (אלעקסאנדער) רבי־ — 418.

ט

טאַלסטאַי, לעוו — 298.
טוביה הרופא — 120.
טוורסקי, יעקב־ליב — 176.
טוורסקי, משה־מרדכי — 176.
טויב (פֿינקלער), גאלדא — 516, 517.
טויב, שאול־ידידיה־אלעזר (מאַדזשיצער רבי) — 516.
טויב, שמואל־אלי׳ —516, 517.
טויבש, שמואל — 408.
טויסקי, יעקב —137.
טייטלבוים, מ. —156.
טעמעליש, יעקב — 122.
טענטשינסקי, אנדושיי — 179, 180, 352.
טענענבוים, יוסף — 200, 228.
טענענבוים, ש. — 200.
טעפֿער, ברוך —107, 470.
טעפֿער, יהושע —452.
טרונק, יהושע —257.
טריווש, אברהם —247.
טריווש, מנחם —316.
ר׳ טרפֿון — 102.
טשארטאריסקי פֿאמיליע — 149, 152.
טשארטאריסקי, אדאם, 154.
טשערנאָוויץ, חיים (רב צעיר)— 258.

י

יאגעלאן, קעניג — 27, 28.
יאוושזאן (יוסטמאַן) ב. — 156.
יאזעפֿאָוויטש (פֿראָכאָווניק) אברהם — 28, 213.
יאזעפֿאָוויטש, מיכל — 28.
יאסט, מרדכי —189.
יהודה, דר. אהרן — 180.
יהודה בן אהרן — 55.
יהודה בן יקותיאל — 333.
יהודה בן נתן (ריב״ן) — 282.
יהודה החסיד —288, 333, 342.
יהודה הלוי —75, 112, 292.
יהודה חסיד — 129.
יהודה־ליב בן בצלאל — זען מהר״ל.
יהודה־ליב מוכיח — 140.
יהודית (טאַכטער פֿון ר׳ עזריאל־מאיר) — 509.
יהושע העשל — זען רבי ר׳ העשל.
יואל שעפּרעשינער — 77.
יוחנן —282.
יוחנן הסנדלר — 281, 341.
יוסלין —343.
ר׳ יונה — 259.

ר' יוסף (מגיני שלמה) — 118, 374.
יוסף (יאשקע) —42, 48.
ר' יוסף —249.
יוסף (דרוקער) — 40, 45.
יוסף כהן צדק — 282, 290, 319, 321 329, 339, 342.
יוסף טארטשינער — 172.
יוסף רימאנאווער — 160.
יוסף שעפרעשינער — 122.
יועץ קים קדש — 167, 171, 407.
יחזקאל קאזמירער (טויב) — 174.
יחזקאל דר. — 44, 180.
יחיאל מאיר גאסטינינער — 451.
יחיאל ניישטעטער — 159.
יחיאל נעמיראווער — 52.
יעלין, אברהם —136, 424.
יעקב אבינו — 483.
יעקב (פאטער פון ר' העשל) — 74, 82.
יעקב (פאטער פון ר' צדוק) — 473, 485.
יעקב בן אשר — 116, 301, 305, 307.
יעקב בן חביב — 271.
יעקב בן נחמיאש — 182.
יעקב יהושע — 118.
יעקב ווילנער — 129.
יעקב יוסף מוכיח — 169.
יעקב פינטשעווער —374.
יעקב־יצחק פשיסכער (ייד הקדוש) — 144, 150, 157, 158, 162, 167, 170, 172, 174, 432.
יעקב צבי — 136.
יעקב ראדזימינער —174.
יפה (סירקיס) יואל (בי"ח) — 75, 76, 81, 120, 122, 124, 127, 235, 236, 274, 301, 335, 337, 369.
יפה, מרדכי — 45, 121, 122, 166, 168, 268, 333, 337, 349, 373, 393, 395, 398, 406.
יפה, משה — 335.
יפה, צבי בן אברהם קלונימוס — 210.
יפה, קלונימוס — 45, 49, 335.
יפה קלונימוס בן מרדכי — 335.
יצחק בן בצלאל — 75, 284, 297, 314.
יצחק בן דורא — 376.
יצחק (זון פון מהר"ם) — 371, 372.
יצחק הלוי —76, 82.
יצחק זדיטשעווער (זדיוויטשעווער רבי) — 145.
יצחק חריף — 256.
יצחק מאיר אפטער — 132.
יצחק משה — 502.
יצחק ערמאה —271.
יצחק פון עכו — 276.
יקותיאל בן אשר — 318.
ירושלמי, משה הענוכש — 30.
ישעיה הלוי — 77, 126.
ישעיה וויטעבסקער — 74.
ישעיה חסיד —129.
ישראל איסר — 198, 249.
ישראל בן שבתי (האפשטיין), קאזשעניצער מגיד) — 80, 135, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 164, 165, 168, 177, 493.
ישראל פון רוים — 244.
ישראל זאמאשצער —189.

ישראל זשעליכאָוועד — 465, 492.
ישראל יעקב טשעכאָוועד — 463.
ישראל לעוועדטאָוועד — 204.
ישראל (זון פֿון ר שלום שכנא) — 250, 264, 288, 300, 352.
ישראל טוביה — 291.

כ

כאַנין, נ, — 216.
כהן, בער — 137.
כהן, מארטימער י. — 136.
כהנא, דוד — 124, 126, 135, 137, 155, 291, 457.
כהנא י. ז. — 81, 177, 178, 343, 458.
כהנא, שלמה־דוד — 508.
כהן,נחום — 74.
כהן, נחמיה — 127.
כהן, שבתי (ש"ך) — 38, 55, 66, 72, 74, 77, 88, 123, 301, 335, 373.
כמעלניצקי — 27, 30, 51, 52, 55, 56, 66, 74, 76, 77, 120, 123, 218, 222, 360, 362, 396.
כ"ץ, יוסף — 284.
כ"ץ, יוסף („כפות זהב") — 459.
כ"ץ, מאיר — 374.
כ"ץ, נפֿתלי — 18, 66, 71, 72, 123, 406.
כשר, מנחם — 326.

ל

לאה (פֿרוי פֿון ר' יחיאל איתמר) — 178.
לאנדא, אברהם (טשעכאָנאָוועד רבי) — 84, 105, 135, 174, 428, 429, 442.
לאנדא, יחזקאל („נודע ביהודה") — 132, 155, 272, 331, 418.
לאנדא, ישראל — 317.
לאנדא, שמואל — 424.
לאסטיק, שלמה — 49, 200.
לאצארוס — 33.
לאצקי־בערטאָלדי, זאב־וואָלף — 360.
לארבערבוים (ליסער) יעקב — 407, 414, 418, 420, 518.
לודוויק (קעניג לואי דער 13־טער) — 44, 45.
ר' לוי יצחק (בארדיטשעווער, „קדושת לוי") — 145, 153, 157, 167, 402.
לונטשיץ, אפֿרים־שלמה — 60, 267, 330.
לוצאַטו, חיים משה (רמח"ל) — 132, 133, 134, 153, 136, 137.
לוצאטו, ש. ד. — 189.
לוריא משפחה — 343.
לוריא, אברהם — 282.
לוריא, אהרן — 282, 290.
לוריא, וואלף — 337.
לוריא, יחיאל — 281, 289, 290, 319, 337, 338.
לוריא, יחיאל (זון פֿון ר' שלמה רופֿא) — 338.
לוריא, יחיאל (סלוצקער) — 282, 292.
לוריא, יצחק (אר"י, אשכנזי) — 113, 116, 118, 120, 133, 135, 139, 142, 182, 344.
לוריא, נתנאל — 290.

לוריא, שלמה (אר"ס פאטער) — 116.
לוריא, שלמה רופא — 338.
לוריא, שלמה — זע מהרש"ל.
לוריא, שמעון — 290.
ליאדער, שניאור זלמן — זע שניאורסאן.
ליב אמסטארדאמער — 130.
ליב לובלינער — 236.
ליב בן ר' אשר ("שאגת אר"י") — 310.
ליבל (הימלפארב) משמש — 498.
ליבע (פרוי פון ר' אלי' קלאצ־קין) — 92.
ליבשיץ, אליעזר — 91.
ליבשיץ, הלל־ארי' — 89, 90, 91, 507.
ליבשיץ, זאב־דוב — 90.
ליבשיץ, יחזקאל — 90, 91, 110, 106, 507, 508.
ליבשיץ, יעקב־זלמן — 95.
ליבשיץ, יעקב — 91, 507.
ליטווין, א. — 442.
לייטער, משה — 327.
ליינער, אברהם יהושע העשל — 468, 471.
ליינער, גרשון העניך (ראדזי־נער רבי) — 89, 450, 452, 471.
ליינער, חיים־שמחה — 452.
ליינער, יעקב — 449, 452.
ליינער, ירוחם — 450, 452, 471.
ליינער, מרדכי־יוסף — 174, 418, 423, 427, 431, 433, 448, 450, 452, 457, 461, 467, 468, 486, 493.
ליינער, מרדכי־יוסף־אלעזר — 174, 418, 423, 427, 431, 433, 448, 450, 452, 457, 461, 467, 468, 493.
ליינער, מרדכי־יוסף־אלעזר — 452.
ליפמאנו — 29.
ליפקא (מהרש"לס פרוי) — 338.
ליפשיץ, ברוך־מרדכי — 92.
ליפשיץ, יעקב — 107.
לעוו, אבא — 106.
לעווין, אברהם — 281.
לעווין, הערש העניך — 508.
לעווין, י. — 342.
לעווין, יצחק — 48 .
לעווין, נח־חיים — 328.
לעווינזאן, יצחק־בער — 189 199.
לעווינסאן, אליהו־דוב — 420.
לעווינסאן, אדוואקאט — 517.
לעווינשטיין, י. — 40, 70, 82, 167, 172, 178, 196, 198, 201, 250, 266, 288, 335, 342, 370, 373, 381, 387.
לעמיל לובלינער — 261.
לעפין, מנחם־מענדל — 189.

מ

מאדלינגער, דוד־זאב — 319.
מאדלינגער, שמואל — 250, 486.
מאדענא, יהודה־ארי' — 324, 326, 329, 378, 379.
מאטל, וואלאמינער — 429.
מאי, דר. יצחק — 44, 179, 352, 356.
ר' מאיר — 34, 377.
מאיר דובנער — 86.

מאירל סטאבניצער — 172.
מאיר שלום (פֿאַריסאָווער) — 153.
מאיר־שמחה דווינסקער — 310.
מאיר בן שמואל שעברעשינער — 41, 54, 228.
מאלער, ר. — 220.
מאנאטאלטא, דר. אליהו (בראנ־קא פֿעליקס דע קאסטעלא) — 44, 45, 49.
מאנטאלטא, דר. משה — 44, 45, 180, 204, 205.
מאן, טאמאס — 94, 191.
מאַן, מנחם — 277.
מארגנשטערן, מנחם־מענדל, (דער קאַצקער רבי, ר' מענ־דעלי) — 72, 142, 174, 422, 427, 433, 453, 472, 493.
מארטיירא, שאול — 44.
מאַרטשעווסקי, מיניסטער — 503.
מאַרקוס, אהרן — 157, 167, 457.
מאַרקס, אלכסנדר — 251, 382.
מהר"י, (יעקב) בירב — 116, 238, 241.
מהר"י (ישראל), ברונא — 235, 238, 253, 257, 290, 327, 328.
מהר"י ווייל — 235.
מהרי"ט, ר' משה מטראני — 116.
מהרי"ל (ר' יעקב מולון)—252.
מהר"י (ר' יצחק) מינץ — 235, 238, 239, 241, 244, 246, 247, 294, 298, 300, 304, 312.
מהר"י קולון (מהרי"ק) — 237, 240, 304, 305.
מהר"ל (ר' יהודה ליווא בן בצלאל) — 245, 248, 251, 252, 267, 269, 288, 331, 337, 342, 373, 393, 398, 406.
מהר"ם בן ברוך מרוטנבערג — 250, 258.
מהר"ם (ר' מאיר בן גדליה) — 17, 38, 77, 78, 102, 258, 274, 275, 279, 332, 333, 336, 338, 354, 365, 398.
מהר"ם פאדוואה — זען, קאַ־צענעלבויגן, מאיר.
מהר"ם ר' מאיר) שיף — 236.
מהרש"א (שמואל אליעזר) — 38, 41, 210, 270, 274, 276, 283, 296, 323, 237, 360, 385, 387, 390.
מהרש"ל (ר' שלמה לוריא) — 17, 18, 38, 60, 67, 70, 78, 99, 102, 121, 125, 201, 204, 216, 218, 238, 241, 264, 266, 267, 274, 275, 279, 364, 373, 384, 385, 391, 393.
מודיאנא, יהודה איש — 244.
מונטיפֿילר, שלמה — 350.
מזרחי, אליהו (רא"ט) — 183, 241, 307, 312.
מחמד עלי בן רחמדן — 182,
מייזלש, משה — 156.
מייזלש, עוזיאל — 169.
מייטל (מוטער פֿון „חוזה") — 159.
מיימון, משה — זען רמב"ם.
מיימון (פֿישמאן), י. ל. — 40, 250, 290, 291, 298, 307, 343 374, 375.

מיימון, אברהם — 307.
מיימון, שלמה — 138, 458.
מיכלזאן, א. ה. — 166.
מיכלזאן, צבי יחזקאל — 82, 177, 291, 422, 430.
מינץ, אברהם (אברהם בן יהודה, אביה) — 241, 247, 250.
מינץ, משה — 241, 290.
מינץ, משה בן יצחק — 320, 406.
מינץ, שמואל יהודה — 298.
מיקלישנסקי, י. ק. — 425.
מירלס, משולם־זלמן — 459.
מלאך, חיים — 129.
מלאכי, א. ר. — 62, 363.
מנחם מנדל וויטעבסקער — 136.
מנחם מנדל פרעמישלאנער — 136.
מנחם מערעזשבורגער — 239, 240, 242.
מנשה בן ישראל — 39, 183.
מעלצער, שמעון — 98.
מענדעלי רימאַנאָווער — 150, 153, 157, 160, 164.
מענדעלסאָן, יחיאל — 189.
מענדעלסאָן, משה — 131, 189.
מענדעלסאָן, מ. — 442.
מענדעלסבערג, יוסף — 80 106.
מרגליות, אייזיק — 233, 245.
מרגליות, אפרים־זלמן — 447.
מרגליות, וועלוול (רמ"ז) — 358.
מרגליות, חיים־דוד — 447.
מרגליות, יעקב — 233, 239, 240, 242, 246.
מרגליות, מהרי"ל — 156.
מרגליות, משה־מרדכי — 333, 343
מרדכי — 260, 261, 305, 307.
מרדכי גרשון — 249.
מרדכי לוי (זון פון ט"ז) — 77.
מרדכי מוכיח — 129.
מרדכי צבי — 126.
מרדכי קאָזשעניצער — 172.
מרדכי שעפרעשינער — 375.
מרים — 282.
מרימל (טאָכטער פון ר' שלמה איגר) — 506.
משה אליעזר בריסקער — 338.
משה אליהו — 210.
משה בן אברהם — 330.
משה בן אפרים פישל — 242, 245.
משה בן יעקב (השר מקוצי) — 322.
משה ברוך — 502, 514.
משה גניעוואשאוועך — 443.
משה־דוד משמש — 441, 498.
משה, דר. — 44.
משה הזקן — 318.
משה דער קדוש — 333.
משה ווילנער — 374.
משה־חיים־אפרים — 175.
משה יהושע העשל — 80.
משה (אייניקל פון רבין ר' העשל) — 256.
משה ליב סאָסאָווער — 162, 168, 169.
משה ליקעווער (משה מלאך) — 443, 498.
משה ניישטעטער — 317.
משה פישל, דר. — 180.
משה פישל — 42, 48.

משה קאַנסטאַניטינאָפּאלער — 235.
משה רבינו — 358.
משולם בן יהודה — 316.
משולם בן יחיאל — 316.
משולם זושע — 444.

נ

נאַדלער, שמואל — 107.
נאַטאַנזאָן, יוסף־שאול — 321, 331, 360.
נאפאָלעאָן, באנאפּאַרט — 149, 153, 156.
נהוראי — 377.
נורדי, עמנואל — 243, 244.
נחום טשערנאביל־ער — (טוועריסקי) — 82, 176.
נחמן בן יצחק — 327.
נחמן בראסלאווער — 44, 175, 457.
נחמן האראדענקער — 136.
נייבויער א. — 342.
ניסנבוים, שלמה־ברוך — 21, 34, 39, 40, 49, 55, 62, 63, 69, 79, 83, 106, 133, 177, 183, 196, 198, 201, 203, 212, 213, 237, 247, 250, 256, 265, 266, 288, 291, 298, 331, 337, 342, 383, 387, 390.
ניעמצעוויטש, דר. לוי — 194.
ניקאליי קאפּערניקוס — 182.
נפתלי בן יעקב־אלחנן — 120.
נפתלי בן יצחק — 71.
נפתלי בן מנחם — 137.
נפתלי הירץ — 66.
נפתלי הירש — 277.
נפתלי וויערשאווער — 424.
נפתלי ראפשיצער (הורוויץ) — 150, 152, 158, 160, 171, 172.
נתן בראודער (זון פון חכם צבי) — 132.
ר' נתן — 198.
נתן העזתי — 127, 129, 135.

ס

סאַביעסקי, יאַן — 63.
סאַלאַוויטשיק, חיים — 97, 106, 107.
סאַקאַלאָוו, נחום — 69, 185, 188, 190, 327.
סאקראטעס — 486.
סופר, אברהם־שמואל־בנימין — 435.
סופר, משה („חתם סופר") — 91, 410, 412, 419, 421, 433, 435, 514.
סופר, שלמה — 407, 423, 433, 498.
סופר, שמעון — 420, 432, 435, 438.
סטוטשינער, פישל — 466.
סטופניצקי, ש. — 110, 202.
סטעפאַן באטארי — 29, 206, 212, 213.
סילמאַן, אברהם־יצחק — 508.
סילמאַן, חיים־פישל — 506.
סילמאַן, יוחנן — 506.
סיני (ברודער פון מהר"ל) — 337.
סירקיס, יואל — זען יפה יואל.
סלונק, בנימין־אהרן („משאת בנימין") — 259, 266, 330, 333, 374.
סנחריב — 149, 150.
סעמועלס משפחה — 206.

ספּעקטאָר, יצחק־אלחנן — 310, 363, 460.
סרוק, זכריה — 312.
סרוק, מנחם בן יעקב — 292.

ע

עובדיה, ירא (ברטנורא) — 240.
עזריאל — 198.
עזריאל בן אליהו — 372.
עטינגער, מענדל — 194.
עטינגער, דר. שלמה — 194.
עטעווסקי, מרדכי־מנחם — 452.
עלבערג, אברהם־נתן — 518.
עלי הכהן — 18.
עמדין, יעקב (יעבץ) — 62, 67, 81, 130, 132, 135, 137, 241, 251, 274, 277, 475.
עפשטיין, אברהם — 282.
עפשטיין, ליבוש (אַשעראָוער רבי) — 463.
עקביה בן מהללאל —490.
ר' עקיבא — 306, 421.
עקנין, יוסף אבן — 350.
עריק, מאַקס — 31.
ערליך, העניריק — 216, 277.
ערליך, משה — 216.

פ

פֿאולדע, פויפּסט דער 4־טער — 29.
פֿאלק, יהושע (סמ"ע) — 82, 122, 132, 277, 285, 333, 335, 366, 368, 369.
פֿאלק, יהושע (אייניקל) — 275.
פֿולק, יעקב יהושע („פּני יהושע") — 381.
פֿאלקענזאָן, י. ג. — 194.
ר' פֿיבש — 394.
פֿייגין, שמואל — 200.
פֿיינבערג (קלאצקין), דוד — 92.
פֿין, ש. י. — 81, 181, 198, 266, 288, 298, 381.
פֿינקלמאַן, הערשל — 105.
פֿינקלשטיין, לעאַ — 231, 232, 242, 297.
פֿישמאַן, י. ל. — זען מיימון.
פֿלעקלש, אלעזר — 342.
פֿעליקס, דר. חיים וויטאַל — 180.
פֿעפֿערקאָרן, מאיר — 240.
פֿראַנסיס, מרדכי — 116.
פֿראַנק, יעקב — 68, 134.
פֿראַנק, ע. נ. — 156.
פֿרוג, ש. — 17.
פֿרידבערג, חיים־דובעריש — 40, 49, 124, 248, 290, 342.
פֿרידנוואלד, ה. — 49.
פֿריידכה (טאַכטער פֿון רעק"א) — 420.
פֿריימאַן, אהרן — 290.
פֿרענקל, דוד — 379.

צ

צאַוול, קעניג דער 1־טער — 40.
צאַלאַק, חיים — 133.
צאַלאַק, יעקב — 38, 70, 102, 171, 201, 231, 279, 286, 287, 293, 294, 300, 334, 366.
צאַניאַטאָווסקי, פֿירשט — 152
צאַניאַטאָווסקי, סטאַניסלאָוו קעניג — 63.

פיאסט, זימאוויט — 35, 40, 46, 213.
פילטשא, יאַן — 36.
פינחס פּראַגער — 242.
פינחס קאַריצער — 106, 276, 411.
פיק, ברלין, ישעיה — 420.
פלאטא, 182, 349, 486.
פסח (ברודער פֿון ר׳ שלום שכנא) —485.
פסח אסטראפּאליער — 118.
פעטער, דער גרויסער — 56.
פערל, יוסף —189.
פערסקי, דניאל — 220.
פערעלע דעם מגידס — 154.
פראגער, משה — 212.
פרעה — 358.
פרץ בן נחום — 83.
פרץ, י. ל. — 193, 194, 200, 501.
ר׳ פרץ — 238.
פרץ, יעקב — 488, 492.
פשיסוכע, יוסף מנחם הכהן — 105, 485.

צ

צבי אלימלך דינעווער — 145.
צבי הירש — 61.
צבי הירש, דר. — 44, 204.
צבי הירש זאמאשטשער — 147.
צבי הירש (סטאשאוער פּרוש) — 159.
צוויי־פּל, אליעזר — 185.
צוידאל, רפּאל — 376.
צונץ, יו״ט ליפּמאַן — 386.
ציגלמאַן, נח — 440, 467.
צייטלין, אהרן — 458, 485.
צינבערג, דר. י. — 49, 113, 123, 124, 126, 187, 188, 199.
צעדערבוים, אלכסנדר — 185, 189, 199, 337.
צעדערבוים, יוסף — 189.
צענדאַמינער, ישראל — 412.
צענער, דוד — 239, 240.

ק

קאַבאק — 312.
קאהן, דוד — 355.
קאהן, הערמאַן — 192.
קאזי, יוסף — 369.
קאזימיר, דער גרויסער קעניג — 25, 27, 34, 47, 48, 279.
קאזימיר דער דריטער — 35.
קאידאַנאַווער, אהרן שמואל — 38, 66, 73, 74, 81, 82, 255, 396.
קאידאַנאַווער, צבי־הירש — 30, 60, 74, 75.
קאליש, יעקב־דוד —516, 517.
קאליש, ירמיה —516, 517.
קאליש, ישראל־יצחק (וואורקער רבי) — 174, 196, 427, 448.
קאליש, ליב — 517.
קאלישער, צבי־הירש — 422.
קאמעלהאר, י. א. — 156.
קאנט, עמנואל — 458.
קאפּעלמאַן, יעקב הלוי — 34, 201, 247, 248.
קאפּסאלי, אליהו — 245.
קאפּסאלי, משה — 235.
קאצענעלבויגן, יחזקאל — 134.
קאַצענעלבויגן, ליב —168.
קאַצענעלבויגן, מאיר בן שמואל (מהר״ם פּאדוואה) — 241, 243, 247, 250, 282, 290, 293, 312.

קאַצענעלבויגן (מינץ), שמואל־יהודה —205, 206.
קארו, יוסף — 115, 301, 305, 307, 312, 345, 384.
קארליל, טאמאס — 25.
קארל, דער 12־טער — 56.
קאשע, אברהם —38, 70, 80, 343.
קויפמאַן, דוד — 248, 276, 290.
קולין, שלמה — 304.
קולישער, מיכל — 186.
קונקי, אברהם — 129.
קופפער, א. — 199, 200.
קוק, אברהם־יצחק —98, 472.
קורדיבירו, משה — 116, 122.
קילא (קיילע) — 499.
קינדערפֿיינד, א. ל. — 194.
קיצינגען, יעקב בן יוסף — 330.
קירכהאן, אלחנן — 30, 31, 397.
קירשענבוים, דוד — 156.
קירשנבלאַט, אלעזר־עזרא — 105, 107.
קלאנקער, אהרן —275, 277.
קלאוזנער, י. א. — 200.
קלאצקין, אברהם — 92.
קלאצקין, איסר־יעקב — 92.
קלאצקין, אליהו —91, 98, 106, 354, 392, 398, 517.
קלאצקין, יעקב — 91, 94, 97, 106, 191, 193, 200.
קלאצקין, משה — 92.
קלאצקין, נפֿתלי־הירץ — 91, 94.
קלאצקין, ראובן — 92.
קלאצקין, שניאור־זלמן — 92.
קלויבער, יצחק —281, 283.
קלויזנער, יוסף — 188, 191, 200.
קלונימוס קלמן פֿון קראקע — 158.
קליימאן, א. — 227.
קליר, אלעזר — 407.
קלמיש ניישטעטער — 158.
קעסטענבערג, יעקב — 489, 490, 498.
קראכמאל, מנחם־מנדל — 81.
קראכמאַל, נחמן — 25.
קראמוועל — 39.
קראנגראד, א. מ. — 194.
קרול, צבי — 82, 342, 373.
קרעזמיר, נפֿתלי־הירש — 375.
קרשקש, חסדאי — 271.

ר

ראבד — 308, 348.
ראבינאָוויטש, אברהם־יצחק — 424.
ראַבינאָוויטש — יעקב — 459.
ראבינאָוויטש, צדוק (דער „כהן") — 18, 89, 135, 136, 258, 335 431, 432, 439, 443, 448, 451, 455, 486.
ראַבינאָוויטש, רפֿאל־נטע — 258.
ראַבינאָוויטש, שלמה (ראדאמס־קער רבי) — 167.
ראדזיווילל, פֿירשט — 182, 183, 206, 208.
ראַווין, הלל־דוד הכהן — 350.
ראזן, יוסף —96, 461.
ראַזנבערג, יהודה — 516.
ראזנטאַלמרגליות, מרדכי־זאב — 485.
ראזנטאַל־מרגליות, שלמה־גבריאל —463, 473, 485.

ראָזנקראַנץ, בנימין־וואלף (ר' וועלוועלע זבארזשער) — 442.
ראטשטיין, ש. — 425.
ראַפאָפאָרט, אברהם שרענצילס (אברהם בן יחיאל כ"ץ) — 366, 368, 369, 373.
ראַפאָפאָרט, דובעריש — 432.
ראַפאָפאָרט, חיים־שמחה — 415.
ראַפאָפאָרט, טוביה־גוטמאַן הכהן —212.
ראַפאָפאָרט, שאול —506.
ראַפאָפאָרט שלמה־ליב (שיר) — 312.
רבינא —306, 349.
רבינוביץ, צבי־מאיר — 49, 156, 157, 167, 177, 178, 201, 424, 474.
רבינר, זאב — 106.
רבקה, (פרוי פון ט"ז) — 76.
רבקה (טאכטער פון רעק"א) — 420.
רבקש, משה — 73.
רדב"ז (ר' דוד בן זמרא) — 116.
רוקח, גיטל — 443.
רוקח, העשל — 420.
רוקח, נחמן — 443.
רחל־לאה (טאכטער פון ר' שלמה איגר) — 506.
רחלה (שוועסטער פון חוזה) — 171.
ריבאלאוו, מנחם — 425.
ריבקינד, יצחק — 49, 212, 324, 326, 327, 377, 378, 497.
רייזן, ז. — 442.
רייזן, יעקב ש. — 200.
רייכמאַן, אבא — 517.
רייפמאַן, יעקב —48, 189, 424.
רייפמאַן, נתן —189, 424.
ריישר, יעקב — 91.
ר"י בעל התוספות — 348.
ריב"א — 348.
ריקאנטי, מנחם — 121, 122.
רלב"ג (לוי בן גרשם) — 117, 180, 272.
רמ"א (ר' משה איסרלס) — 38, 73, 117, 121, 124, 125, 210, 237, 249, 250, 255, 258, 259, 262, 266, 275, 285, 291, 295, 298, 299, 313, 320, 333, 331, 334, 337, 338, 341, 344, 346, 349, 350, 356, 357, 361, 365, 384, 392, 438.
רמב"ם (ר' משה בן מיימון) — 75, 83, 96, 11, 112, 117, 124, 180, 262, 272, 292, 307, 308, 310, 312, 346, 348, 350, 391, 389, 423, 458, 471, 485, 518.
רמב"ן (ר' משה בן נחמן) — 305, 307, 347, 348, 350, 514.
ר"ן — 305, 307.
רשב"א (ר' שלמה בן אדרת) — 305, 307, 347, 350, 379, 389.
רש"י (ר' שלמה בן יצחק) — 249, 251, 269, 281, 282, 305, 307, 318, 341, 343, 348, 357, 362, 392, 407, 516.

ש

שאול־פֿישל־אפֿרים —265.
שאול קראקאווער — 137.
שאול־שמעון (ברודער פֿון מהרש"א) — 285.
שאַפּירא, מאיר — 98, 109, 315, 503.
שאַצקי, יעקב —63, 360.
ר' שבתי —156, 390.
שבתי צבי —31, 46, 67, 68, 77, 125, 130, 132, 134, 137, 397.
שבתי רפֿאל — 127.
שווארץ (שחור), חיים בן יצחק — 290.
שוואַרץ (שחור), יצחק בן חיים — 290.
שוואַרצמאַן, מאיר — 276.
שווייִדניץ, דוד — 253.
שולוואס, משה־אביגדור — 136, 251, 329.
שוסהיים, א. ל. — 39.
שור, אלכסנדר — 373.
שור, אפֿרים־זלמן —373, 381.
שור, הירש — 264.
שור, נפֿתלי — 381.
שטיינבּערג, אברהם־מנחם־מנדל — 508.
שטילינגען, מהר"ם ווייל — 375.
שטשעראנסקי — 219.
שייקאָווסקי, ז. — 221.
שלום מרדכי הכהן (שוואדראן) — 104.
שלום שכנא — 18, 38, 41, 42, 47, 48, 70, 201, 243, 247, 248, 250, 255, 258, 259, 261 262, 264, 266, 271, 283, 286, 288, 293, 295, 298, 300, 302, 334.
שלום רוקח — 144.
שלמה מולכו — 54.
שלמה (זון פֿון ט"ז) — 77.
שלמה אבן גבירול — 292.
שלמה המלך — 483.
שלמה חסיד — 331.
שלמה, לוריא־רופֿא — 44.
שלמה ר' ליבושעס — 70, 114, 262, 332, 366.
שלמה ספֿרא דמתא — 127.
שלמה רופֿא — 180.
שלמה שקלאָווער — 339.
שמואל אפֿרים — 329.
שמואל בן יוסף — 277.
שמואל בן מתתיהו — 44.
שמואל הלוי (פֿאָטער פֿון ט"ז) — 75.
שמואל הנביא — 18, 458.
שמואל הנגיד — 292.
שמואל הערש — 460, 462.
שמואל זביטקאָווער — 177.
שמואל ליסקעווער — 432.
שמואל ניישטעטער —
שמואל סאכאָטשאָווער — 508.
שמואל פֿיבש — 54, 55, 62.
שמואל קאַרעווער — 195.
שמחה בונם (פּשיסכער רבי) — 144, 161, 174, 177, 178, 407, 414, 422, 427, 452.
שמחה זעליג — 106.
שמעון הצדיק — 156.
שמחה זשעליכאָווער — 471.

שמעון בן יוחאי — 121, 271, 345, 350, 388.
שמעון יאראסלאווער — 161.
שמעון ערפֿורטער — 318.
שמעלקעס, יצחק — 104.
שמשון (ברודער פֿון מהר"ל) — 337.
שמשון אַסטראַפּאַלער — 113, 118, 120.
שניאור זלמן (לובלינער רב) — 461, 465.
שניאורסאָן, שניאור זלמן (ליאַדער בעל התניא) — 89, 142, 145, 150, 152, 168, 324.
שניאורסאָן, מנחם מנדל (ליבאַוויטשער „צמח צדק") — 91.
שניידמעסער, משה 443, 447.
שענדעריי, משה — 199.
שפּטיה — 282.
שפּינאָזע, ברוך — 190, 191, 201.
שפּירא, דוד — 374.
שפּירא, יצחק הכהן — 365, 366.
שפּירא, דר. ישראל — 200.
שפּירא, משה — 106.
שפּירא, נתן־נטע — 113, 117, 118, 284, 374.
שפּירא, שלמה — 66, 124, 282.
שפּעט, ל. — 387.
שפּעט, מרדכי־זאב — 87.
שפּעער ארי׳־ליב — 357.
שפּעער י. ל. — 48, 81, 189, 200, 203, 439, 490.
שקלארסקי, משה־שמואל — 49, 123.
שרה — 478.
שרענצילס, דוד — 319.
רב שרירא גאון — 318.
ששפורט, יעקב — 82, 136.

ת

תאומים, יוסף — 418.
תאומים, יצחק־יוסף — 420.
תם, יעקב (בעל התוספות) — 305, 307, 312, 348.

(f) Miracles and Wonders in Lublin 439
(g) His Rabbinical writings and his disciples 443
(h) Kotzk and Ishbitze 448
(i) The Last Days 453

10. Rabbi Tzadok Hakohen of Lublin
(a) Kabbalah and its Teachings to the general public 455
(b) Birth and Origin 459
(c) As a Lubliner Inhabitant 463
(d) His Rabbinical writings 471
(e) His Spiritual World 476

11. The Shevet M'Yehuda - Rabbi Abraham Eiger
(a) The humblest among the meek 487
(b) What Rabbi Abraham personified 491
(c) His sons and his adherents 499

INDEX 521

ILLUSTRATIONS, REPRODUCTIONS, PHOTOSTATS

(c) His Polemics with the Rabbis 238
(d) The Consecrator of Pilpul Study and his method in Talmudic Disputation 242
(e) The achievements of Pilpul 251
(f) The Followers of the Study of Pilpul 267

7. Rabbi Solomon Luria— The Maharshal
(a) Poland-The Spiritual Centre of the Diaspora 279
(b) The Birth of Maharshal and his Way of Life 281
(c) The achievements of Maharshal 292
(d) The Maharshal and the Remah 299
(e) The Maharshal as authority on Jewish Law 305
(f) Responsa of Maharshal 313
(g) The Maharshal's Rabbinical writings 321
(h) Students of the Maharshal 330
(i) The Maharshal's attitude towards Kabbalah and philosophy 344
(j) Maharshal synagogue in Lublin 351

8. Maharam of Lublin
(a) Rabbi Meir, son of Gedalya 365
(b) Yeshivah (Rabbinical Academy) and Students of Maharam 374
(c) His approach to society and learning 388
(d) Scholastic Rationalism 388
(e) The Maharam as an authority on Jewish Law 391

— PART THREE —

THE EIGER DYNASTY IN LUBLIN (THREE RABBIS)

9. Rabbi Leib Eiger
(a) The most unassuming amongst the modest 401
(b) The house where Rabbi Leib was born and reared 403
(c) Grandfather and Grandson 409
(d) Regard for the founder of the Eiger Dynasty 427
(e) Conduct of Rabbi Leib Eiger 430

CONTENTS

Preface 17

PART ONE : LUBLIN

1. Lublin in the annals of Jewish History 25

2. Lublin in the History of Polish Jewry
   (a) Jerusalem of Poland 33
   (b) Community (form of) Life in Poland 41
   (c) Before and After (the pogroms of) 1648 50

3. Rabbinics and Rabbis in Lublin
   (a) "The Council of the Four Lands" (Waad Arba Aratzoth) and the Lublin Influence 65
   (b) Rabbinics in Lublin 70
   (c) The Last Six Rabbis 82

4. Kabbalah and Chassidism (Pietism)
   (a) The Centre of Scholastic & Kabbalistic Learning 111
   (b) The Shabsai Tzvi Epoch and Strife in the Jewish Camp 125
   (c) Chassidism in Poland 138
   (d) The Chozeh of Lublin 157
   (e) Three Spiritual Centres 168

5. Haskalah (Renaissance) and Social Life
   (a) Researchers and Maskilim (Enlighteners) 179
   (b) Old and New Lublin 201
   (c) During the Last Days 213

— PART TWO —

THE EPOCH OF PILPUL

6. Initiator and Popularizer of the Study of Pipul (Sophistry)
   (a) Rabbi Jacob Pollack 231
   (b) Who was Rabbi Jacob Pollack? 237

LUBLIN

SCHTOT FUN TORAH,
RABANUTH UN CHASSIDUTH

Published with a subvention of the
Canadian Jewish Congress

Copyright, 1951, *by* N. SHEMEN

All rights reserved

Printed in Canada by
POMER PUBLISHING & PRINTING COMPANY,
206 Spadina Avenue, Toronto, Ontario, Canada
Gershon Pomerantz, Proprietor

36

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

LUBLIN

City of Torah, Rabbinism & Piety

(A STUDY IN JEWISH CULTURE)

by N. SHEMEN

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Published by
GERSHON POMERANTZ ESSAY - LIBRARY
206 Spadina Avenue, Toronto, Ontario, Canada

פּאַרלאַג: גרעזון פּאָמעראַנץ עסיי־ בּיבליאָטעק
שאָרשאָנשע - קאַנאַדע